IV
Э/с 17007
136-144
(N № 8)

1939: P. XII. - N° 1(136) - 6(141), 7/8(142/143), 9(144)

36776

Ч. 1 (136) СІЧЕНЬ

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

РІК XII ЛЬВІВ 1939

УСІМ НАШИМ ВП. СПІВРОБІТНИКАМ, ПЕРЕДПЛАТНИКАМ І ПРИХИЛЬНИКАМ ВЕСЕЛИХ СВЯТ І ЩАСЛИВОГО НОВОГО РОКУ БАЖАЄ РЕДАКЦІЯ Й АДМІНІСТРАЦІЯ „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ".

ЗМІСТ: Богдан Вістовий: 22. січень... (1 портр.). — Я. М. Береза: Різдвяні образки — із Вороцова-Поланок, городецького повіту (3 обр.). — г-ка: Школа для найспосібніших. — Мирон Заклинський: Про селянство й робітництво Японії. — Антін Лотоцький: Світові мови чи світове письмо (3 обр.). — в. ю.: Нова церква на Карпатській Україні (1 обр.). — Федір Дудко: Про різдвяну ялинку. — кр.: Як пояснюють деякі сни? — К. Кречет: Іван Нечуй-Левицький — з приводу столітніх роковин народження (1 портр.). — г-ка: Вогнистий острів — Кракатав — П. Франко: Водень (1 обр.). — Г-ка: Кілько меншин дістали Німеччина, Мадярщина й Польща від Чехословаччини. — Б. Галайчук: Самовизначення народів. — Ст. Л-кий: Тайни життя. — Гр. Хробак: Капіталізм. — Юліян Яр. Бабій: Пів століття боротьби за вольности (з минулого сіл Надієва та Ракова в долинському повіті, на основі історичних актів (1 обр.). — Р. Богданович: Собака на війні (1 обр.). — Франц Коковський: Дрібні приписи законів. — М. Бажалук: Будьмо людяні супроти тварин (1 обр.). — Гр. Бобяк: Цибуля. — Євген Грень: Леонардо да Вінчі (5 обр.). — Володимир Савченко: Боєві дії в горах. — М. Островерха: Шлях — Аппія Антіка (1 обр.). — Наша окладинка. — Ю. Стефаник: Чи канадійські українці загинуть? (2 обр.). — Е. Жарський: Гаківка (1 обр.). — Бібліографія. Нові журнали.

Від Адміністрації.

I. ВСІХ ШАНОВНИХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ у краю, поза межами краю, ПРОСИМО ВИРІВНЯТИ СВОЮ ЗАЛЕГЛІСТЬ і поновити передплату на 1939. рік.
Цей обовязок перед видавництвом, мусить сповнити кожний український громадянин-передплатник.

II. Хвальні Виділи Читалень, Кооператив і инших Установ, які ще не заплатили повної членської вкладки в сумі зл. 25.— за біжучий рік, просимо НЕГАЙНО ї ВИРІВНЯТИ; тим самим буде заплачена передплата за журнал по 31. грудня 1938. р.

III. Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:
а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ"

на рік 1939.

З днем 1. січня 1939. р. починаємо дванацятий рік видання „Життя і Знання" — того єдиного в нас науково-популярного місячника, що від одинацятьох років доступним способом подає своїм читачам знання з усіх ділянок, звязує його з життям, і зокрема всебічно освітлює наше національне життя.

За одинацять років „Життя і Знання" помістило силу-силенну всякого матеріялу, який однаково стане в пригоді кожному інтеліґентові, студентові, учневі, самоосвітнім ґурткам, читальням і читальникам, одне слово — всім, що цікавляться всіма явищами сучасного життя. Між своїми співробітниками наш журнал мав усе найкращих фахових людей у всіх ділянках знання, що всебічно, цікаво й доступно освітлювали всі справи.

За цей час „Життя і Знання" встигло придбати собі постійне коло читачів та велику прихильність між Громадою. Доказ на це — зріст передплатників і що раз більша зацікавленість журналом. Подекуди Ж. і Зн. стало заміняти читанки-підручники позашкільної освіти. Оцінюючи його вартість із цього погляду, Шкільна Кураторія поручила його для читання в вечірніх курсах позашкільної освіти на другому (вищому) ступені, в середніх школах його вже кілька років поручають як домашню лектуру для III. і IV. кл. А про те, що Перший Український Педагогічний Зїзд з 1935. р. висловився з великим признанням про Ж. і Зн., що про його вартість висловлюються прихильно наші просвітні діячі, ми й не говоримо, бо це загально відома справа.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата „Життя і Знання" на рік: у краю 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число 2.— зл. (це не торкається осіб і, головно, читалень, які платять річну членську вкладку 25.— зл. і одержують усі видання „Просвіти").

За кордоном: на рік 21.— зл., на 6 місяців 11.— зл., на 3 місяці 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Комплєти III.—XI. річників у брошурі замовляти можна по ціні 18.— зл., а за оправлений у півполотно з золотими витисками на переді й на хребті доплачується зл. 3.—

Подаємо до відома, що маємо до продажу окладинки до I.—XI. річників журналу „Життя і Знання" по ціні зл. 2.—, з пересилкою 2.50.

Адреса Редакції й Адміністрації:
ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА". — Société „Prosvita", Léopol, Rynok 10. Pologne, Association „Prosvita", Lviv (Lemberg), Rynok 10, East Galicia, Poland.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

РІК XII. СІЧЕНЬ, 1939. Ч. 1.

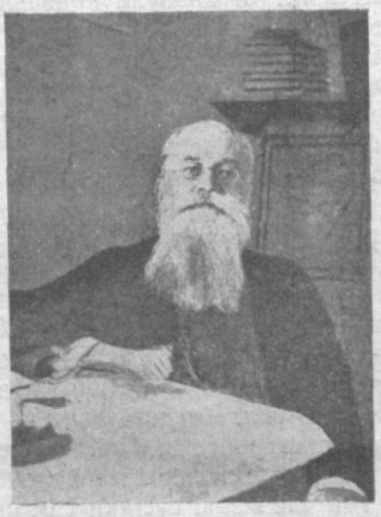

БОГДАН ВІСТОВИЙ.

22. СІЧЕНЬ...

Од нині, браття, — во єдину!...
На прапорах, як гориквіт, слова —
Мов блискавки в ніч горобину,
Що в них пала скривавлена трава.

Од нині дні на білих лéзах
Величний усміх сонця понесуть —
І вже тавро покори, слези
Не будуть сором кидати на путь.

Дніпро заграє мову з берегами,
У харалузі встане Святослав —
І задрижать язики і салтани
Перед щитами непоборних лав!

Вже славу поють на Дунаю,
Сміється в сурми сонце золоте,
В піснях блакить вся потопає —
Земля, як мак, у прáпорах цвіте...

Од нині, браття, поміж нами
Не буде вже ненависти, распрі —
Підуть плуги уздовж ланами,
І підіймуться в сонці якорі!...

Підуть казкових днів мережі
У праці й пісні крізь рожеву муть —
І зрине щастя в безбережжі
І підійме чоло великий люд!...

І встане правда в своїй хаті,
Що на твердих скрижалях дав нам Бог —
І будуть чорнозем орати
Потомки дужі без біди, тривог!...

Од нині, браття, вже дитину мати
Плекатиме напоєм дорогим —
І вже соколів, чи орлів крилатих
Віддасть в утісі вівтарям своїм.

І стане мур живий перед ордами
На прадідних осяяних степах —
І розцвітеться, топтана віками,
Рясна трава на срібних берегах!...

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № И. 1089 П.

Я. М. БЕРЕЗА.

РІЗДВЯНІ ОБРАЗКИ

(Із Вороцова — Поланок, городецького повіту).

Тільки промине глуха північ, тільки півні, гей ті пяниці вдруге заворушать із просоння тишу зимової ночі й заспівають свою відвічну пісню, тільки в нетрях нічної пітьми загине, розіллеться міць усього нечистого, а вже село починає будитися. Наче вовчі, вічно голодні сліпаки заблимали тут і там зпід низьких, повбираних у білі снігові чіпці, стріх світельця й лизнули кривавими язиками білу скатерть снігу. Поволі, як ті свічі в церкві під старечими, дрижкими руками „старшого брата" — запалюються світельця в усіх хатах. Ще хвилина і все село прокинулося. Скоро пробудилося, звісно нині в і л і я. Не встигли ще баби очей попродирати зі сну, а вже їм їх ремесло бабське на голові. Ще решта челяді вовтузиться з одягами, вони ж уже хати підмітають. Так воно вже водиться, що на в і л і ю треба хату до вечері дванацять разів попідмітати. Тимто й звиваються скоро, ще скорше виносять сміття у п о д о́ л к а х і, нишком оглядаючись, щоб, сохрани Боже, сусіди н е з а з д р і л и (то ж то було б!) розсівають його по чужих подвірях. Посіють льон — не буде їм влітку бурянами заростати. Сусідам нехай, це не їх діло. Вертаються щасливі і вдоволені до хат (дарма, що за той час жваві сусідки і їм на подвіря свого сміття понасипають), бо роботи тільки ще чекає, що волосся дубом на голові зводиться: й хату ще одинацять разів підмести, і сміття, як уже не дається вдень по подвірях сусідських порозсівати, то бодай казати дітиськам висипати десь у полі, щоб полетіло манівцями, й вважати, щоб якась чужа, сусідська д і в ч и н й с ь к о пер-

Різдвяна „коза": жид і жидівка продають господареві козу.

ша ранком до хати не влізла, а то горшки битимуться ввесь рік аж до другого Різдва, і щастя на рік цілий хату покине, і приготовити на Свят-Вечір дванацять страв і..., дайте, будь ласка, волову шкуру, бо, далебі, всієї тої праці, усіх турбот, що позбираються в той день на бідних головах жіночих — на папері не списав би. То ж оставмо їх у спокою в хаті разом із дочками-помічницями, нехай собі там пороблять гноти з льону чесаного і позасвічують у черепках олій, нехай світять собі по звичаю, доки пирогів не нароблять[1]) капустяних, гречаних, в ў р д і н и х, із грушок сушених і бозна яких, нехай пампухи посмажать на олію, „селедців" приладять, нехай печуть-варять, сваряться, готують білля своїй челяді, нехай миють, замітають, змивають столи, скрині, лави. До хат їм не заглядаймо. Жінота того не любить.

І в господарів праці доволі. Та ж три дні свят надходить, це не жарти. Треба на обістю лад поробити, дров нарубати й худобі паші доброї, і січ-

Різдвяна „коза": медвідь кидається на козу, на землі зомліла жидівка, циган медведя відтягає.

ки й буряків наготувати, щоб хоч раз у рік до сита попоїла й ні хвилі голодна не стояла. Це ж Різдвяні святки. Автім, старі люди повідають, що на Свят-Вечір худібка людською б е́ с і д о ю говорить, хвалить господаря, як добрий, коли ж злий — нарікає. Хто його, знає, чи це правда? Може й правда. Навіщо ж того господарю, щоб кінь корові, чи корова свині жалі свої і нарікання повідали? Треба їх добре й доброю пашею нагодувати. Нехай і вони свята памятають.

Працюють господарі й увихаються, щоб на час усе поробити. Хлопці ж, вітрогони, й навіть парубки з кожної вільної хвилини користають, збираються попід тинами по двох-трьох, бігають по сусідах — хлопці собі, парубки собі, щось там говорять, щось переказують другим, якусь раду

[1]) Давній звичай з с. Домажира, городецького повіту, навіщо палять той олій, не вміють вже тепер виявнити. — Я. М. Б.

радять. Щось вони вже там вирадять. Побачимо.

Скоро кінчиться короткий, зимовий день. Чи старе, чи молоде нетерпляче вечора дожидає. При праці всі добре виморились. На вілію до вечері — піст.

*

Не встигне ще ангел засвітити на небі першу зірку, вже й здалека чути, що починається Свят-

Різдвяна „коза": остання сцена — „шандар" і „ландвіт викидають жида й жидівку з хати разом з їх козою.

Вечір. Кожний господар спішиться, щоб скорше повечеряти. Повечеряє скоро, скоро влітку все поробить на полі, скорше від инших позбирає!

Біжить господар до стодоли по д і д а, що-найкращий сніп вибирає, що-найповніший, і що духу до хати.

— Помагай Біг на щисті, на здорові, на той новий рік — гукає, вбігаючи в хату. За ним уся челядь шнурком, хлопці-ш у л и к и вже й солому — м е́ р в у несуть і д і д у х а́ стелять на долівку, навіть найменше вязочку сіна на стіл несе, і воно помагає. Ставить господар діда на покуті, на столі, чи скрині розстелюють запашне сіно, господиня на кожному вікні по головці часнику кладе, щоб зуби в усіх були такі здорові, як ті зуби часнику, коли ж таки заболять, витягне потому зі скрині той часник із Свят-Вечора і є лік, біль пройде, гей би рукою здіймив.

Застелюють стіл обрусом, на обрус кладуть поруч себе два хліби, в одному дірку проверчують, щоб було де застромити свічку. Хата прибрана, аж любо, образи заквітчані (це дівоча праця), на вікні п а в у́ к із соломи висить.

Стають усі, хто в хаті, при столі, господар молитву мовить — проводить, за ним ціла челядина. Хоче, так скибкою хліба в і н ш у́ є усю сімю свою, не хоче — й без того обійдеться. По молитві вечеря. Хто сідає, хто їсть стоячи. А вже дівчат годі заманити до лави, всі стоять — не будуть їх при жнивах крижі боліти. Подає господиня першу страву — кутю. Господар набирає першу ложку й: Во імя Отца і Сина і Святаго Духа, Амінь — говорить і сіє — кидає пшеницю до стелі. Кілько зерен попричіпається, тілько й кіп буде в літку. По господарю господиня с і є, але вже собі — на мак.

Ідуть страви одна за одною, скоро їдять вечерю, скорше скінчать — краще буде. Кожний вважає, щоб часом не пчихнув, а то другої вечері не дочекав би. Ледви скінчать вечеряти, а вже той, що йому на весну корови припаде виганяти на пасовиско, збирає всі ложки, перевесельцем зі сіна (того з під обруса) звязує докупи й шусть під обрус, щоб йому потому на пасовиску так худоба купи трималася й не розбігалася. Дітям мати горіхів понасипає по долівці між солому. Збирають діти, квокають на випередки, щоб матері кури скоро заквокали. Гамору, втіхи, радости — аж хата ходором ходить.

Як на дворі зоряне небо, господиня в хаті не всидить, зараз таки по вечері вибігає на подвіря й кричить до зірок:

— Суть звізди, суть, най сі нам кууури несуть!

Потому ще мак ходить сіяти до городу на грядку. Молоді ж що хвилини „літають" з коновками по воду, щоб попасти на той час, коли вода вином стає. Коли ж уже так вибігаються й по закону все пороблять, збираються всі в хаті. Співають колядки. З радісних грудей пливе поволі, статечно „Бог предвічний народився", а там колядка за колядкою на славу Відвічному...

*

Немає веселішого дня з усіх святок, як Свят-Вечір. І справді. Ще не переколядували в хаті кілька колядок, а вже на подвірї гамір. То парубки з „к о з о ю" прийшли людей веселити. Не встигли ще дверей відчинити, а вже малі діти, гей ті горобці — „п е р е п у́ д и" за печею. Хоч і знають, що знайомі прийдуть, але... та коза, той медвідь, циган, жид такі страшні, а „ш а́ н д а р", брр... шкура терпне.

Парубки-ш а л а п у́ т и все собі „покрадиємци" приготовили, щоб мали з чим на вілію по вечері ходити. Козячу собі голову з дерева на дрючку зробили, оббили шкурою. Схилиться один, за поперечку вхопиться руками, на спину йому решето привяжуть, зверху плахтою білою накриють і „коза" перед вами „бочиста-крижиста", гей жива. „Жидові" маску з кожуха зроблять, в лахміття вберуть, горб із соломи випхають, перевеслом підпережуть, — „жидівці" ж спідницю задрипану дадуть: пара, з каганцем шукай, не найдеш. Два кожухи навиворіть, трохи шнурків, кусень ланцюга й медвідь, жменя саджі на лице й хустка на шию і „циган". Вуса зі „шварцу", шапка і „ґвер" — „шандар", вуса з кожуха, палиця груба й „ландвіт" (віт). Все те докупи — готова „кумпа́нія".

Відчиняються двері. До хати входить жид із козою. Тягне її, вона що-сили в порозі запирається, не йде. В хаті сміх — крик. Попихає жидівка козу. Ну, врешті погане сотворіння в хату затягнули. У дверях і вікнах голови старших дітей, страшно їм трохи, але й цікаво. Дивляться бідолашні очима й ротами повідчинюваними.

В хаті починається торг. Хвалить, прихвалює жид господареві свою худобину, купити намовляє. Коза скаче по хаті, пампуха зі стола хапає, дітей страшить. Репету повна хата. А жид

господареві: „купіть — і жидівка — купіть наше коза", сипляться дотепи гей з рукава, аж вікна дзвінким реготом заходяться.

Впадає до хати „циган" з „медведем". Побачив медвідь козу, вже й роздерти хоче: мліє жидівка, кричить жид. Така метушня зробилася, аж „шандар" з „ландвітом" до хати поприбігали, чи часом, мовляв, кого не мордують. Ледви медведеві козу вирвали, ледви жид затих і жидівка прочунялася, а вже жид „мельдує" на цигана за напад, „шандар" списує протокол за недозволений „гидель" підчас свят, жид противиться, свариться. Не помагає, пише шандар протокол на кару ще й потому викидає з вітом той цілий „інтерес" з хати й господарям наказує, щоб у свята не торгували. Кінчиться все добре, господар платить „козярям" за „кумедію" й вони відходять; за ними-ж громадою діти.

Трохи не до півночі потому ще колядують, веселяться. Навіть старі на вік свій забувають, дітьми робляться. Пороблять собі перевесла з дідуха й вяжуть одне одного й дітям на втіху й собі на сміх, на радість. Коли-ж уже помучаться і сном праведних позасипляють, до хат приходять душі предків. І в них Свят-Вечір, прийшли на вечерю. Попоїдять собі трохи, що там їм на столі лишили, подивляться на нащадків своїх і тихо, як і прийшли, відходять...

Спить село. Один тільки Дід-мороз по селі ходить, до хат заглядає і крутить на маленьких віконцях свої довгі, сиві вуса.

*

— Ставааай, не спи, грушки родии...
— Ставааай, не спи, ябка родии...
— Ставааай... — гомоном летить у пітьму, аж іней злітає із закостенілих галузок дерев. То господарі будять свою деревину. Це ж уже другий день свят, новий рік настав, весна надходить. Будять та підвязують кожне дерево перевеслом із дідуха.

Кривавим полумям горять загумінки, кровю вилискуються віконця хат. То хлопчиська, ще заки на світ Божий поблагословилось, дідухів повиносили й позапалювали. Підхоплює вітер снопи іскор і топить у теміні ночі. Стрибає челядина через вогонь, стрибають чорні довгі тіні по білому снігу. Хто перескочить через вогонь із дідуха, чисте й здорове тіло матиме цілий рік, ніякі прищі ні чиряки не будуть його чіпатися.

*

— А до Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі комин витри — каже приповідка. Воно й правда. В мясниці, сміються люди, дівка, гей той вогонь, навіть не приступай до неї. Теля побачить, зараз і до нього: „А кіц, бо тя перескочу!" Коли ж піст прийде, така немічна стає, що як кота побачить на дорозі, так зараз до нього: „А, вступиися, бо впаааду биз (через) тееебе"...

Що вже тії дівчата не виробляють, не вигадують, щоб собі долю виворожити, щоб найти своє „закохане", своє подружжя, списати тяжко! Ще на Андрія, увечір і коли рахують, і балабушки печуть, і галузки вишневі зривають та в воду кладуть. На Свят-Вечір, по вечері йдуть наслухувати, відки пси брешуть, відки свати поприходять; до полонок біжать, літають, гей навіджені: зловить дівчина рукою камінець, за муляря піде, солому — за господаря, тріску — за столяра (Яворівщина). Ходять, бігають, а все на те, щоб до подружжя скоріше.

Прийде коляда (другий день свят), так місця собі не можуть найти. Парубки ходитимуть їм щедрівки співати. Тільки ввечір на подвірї голоси їх парубоцькі почують, вже серця їм їх дівочі тремтять від вижидання, товчуться молотом у грудях, аж „пацьорки" на станиках їм виблискуються.

Ось і парубки під віконцем.

— Дома, дома, пане господару,
Той дім розвеселити, челядь побудити.
Можна, чи не?!

— Дозволяються. Господар позваляє. От відспівають колядки, один „віншує":

— Віншую вас, пані господару
Тим Рождеством Христом.
Від Богоявления до Воскресения,
Від Воскресения — многая літа,
Щоби вам ся родили пшениці, жита,
А в тих пшеницьох-житох,
Христос ся раждає!

Скінчать, господар їх у хату просить, коляду дає. Постають парубки. Голова в кожного гей той кужіль, така пелехата, ноги порозкрачувані, що й возом зі снопами переїхав би. Дозволяються чи щедрувати можна й починають.

— Там у городци перед віконцем
Виноград, виноград зелений
У три рядоньки саджений.
Там (імя) його зривала
Виноград...

До тої дівчиноньки прийшов потому — каже щедрівка — батенько й матінка й братенько й сестронька. Всі хотіли б покоштувати, слинка їм тече. Дівчина всім відвічає, що виноград тільки для милого. І справді, як милий прийде й попросить

— Ганусю, (чи як там) душко зверж галузку,
Виноград...
— Но одну маю і тобі даю
Виноград...

каже дівчина.

Відспівають, співом „повіншують", потому ще якийсь „парубчина" на все горло гукне:

— Віншую тя просто в очи,
Най тя люби, хто хоче.
Як даш коліду,
І я буду!

— і збираються відходити.

Коли парубки знайомі, а ще між ними дівчина хлопця має свойого, не платить нічого. Коли ж чужі, дає гроші — в серці ж сподівання леліє, може пришле котрий сватів у мясниці, може між ними й „закохання", й подружжя майбутне...

ШКОЛА ДЛЯ НАЙСПОСІБНІШИХ

У Сполучених Державах Північної Америки створили школу, де будуть учитись найспосібніші учні з усіх американських шкіл. Кожна школа в Америці висилатиме до цієї школи свого найздібнішого учня, чи ученицю. Там ці вибранці дістануть безплатне удержання й відповідну опіку учителів.

г-ка.

МИРОН ЗАКЛИНСЬКИЙ.

ПРО СЕЛЯНСТВО Й РОБІТНИЦТВО ЯПОНІЇ

Три останні річники „Життя і Знання"[1]) принесли чимало вісток і більших статтей, що багатобічно обговорювали теперішнє значіння Японії. Про те, як вона перетворилася в новітню великодержаву, наймогутнішу державу Азії, про розмах японського народу, про велику воєнну силу японської армії, про змагання заволодіти сусідніми землями, де б можна було переселити надвишку свого населення, про боротьбу за ринки збуту для своїх товарів, — а крім того про виховання молоді й т. д. А й про найновіші події з життя сучасної Японії, про події наших днів — були вже в „Ж. і Зн." згадки.

Ця стаття — розглядає причини такої великої рухливости японців. Щоб цю справу зрозуміти, хочемо дещо сказати про суспільно-громадські відносини Японії, а саме про її селянство й робітництво.

*

Селянство — це підстава всякої здорової нації. В Японії було воно ще 70 років тому єдиний великий стан. Пізніше японська влада свідомо і пляново змінила суспільну будову японського народу, створивши робітничий стан і промисловість, що є тепер одна з найбільших на Землі. Внаслідок того кількість селян у японській нації відсотково маліла: зпонад 90% зменшилася вона тепер до 45%. Зате промисловість розбудовувала японська влада невпинно, цілими десятиліттями. Це вимагало величезних грошевих укладів і відбувалося коштом селянства, яке платило куди більші податки, як промисловці.

Серед японських селян безземелля таке гостре, як ніде у світі. Японські острови невеликі, їх простір усього — 382.000 км². Це рішуче замалий простір для 70-міліонового народу. Одначе аж тоді зясуємо собі дошкульну недостачу землі в Японії, коли візьмемо на увагу, що лише $^1/_5$ частина того простору, себто яких 75.000 км² — здатна під управу. Решта — це ліси та невжитки: гори, піски, багна. На тому невеличкому родючому просторі живе найгустіше у світі населення, бо на 1 км² землі припадає 1.000 душ (в Галичині на 1 км² припадає 110 душ, в Німеччині 200, у Франції 108, в Англії 226.

1872. р. роздав був японський цісар селянам землю великих землевласників. Одначе селянам не вдалося вдержати її в руках. Нові часи, що настали в Японії після 1868. р. принесли панування гроша. Селяни мусіли тепер платити податки гріш ми, а не як давніше — рижом. Щоб добути гріш на податки, селянин продавав збіжжя на пні за таку ціну, яку давав купець із міста. Через те зростало задовження в лихварів, і коло 1900. р. половина селян уже продала була землю й наймала її у нових власників, а друга половина була також не менше задовжена.

Поля, здебільша, малі, як грядки, та й управляють їх японці, як городи. Не орють їх, лише копають. Плекають на них те, що найдохідніше: городовину, садовину та цвіти для міста.

Щоб не голодувати, беруться японські селяни за всяке ремесло й инші побічні заняття. В Японії ще недавно процвітав шовковий промисел. Півтора міліона японських селян займалося годівлею шовкопрядки. Шовкові вироби купували передусім Зєдинені Держави Північної Америки. Та 1929. року почалася там криза, запотребування на шовк зменшилося, ціни впали зовсім — аж до $^1/_5$ частини первісної ціни. Тоді в багатьох околицях Японії настав правдивий голод. Европейські подорожні бачили там у початках 1930-тих рр. великі ліси з обдертою корою. Її зїли голодні селяни.

Хоч японські селяни, подібно, як китайські, мають дуже скромні життєві вимоги, хоч вони терпеливі та слухняні супроти своєї влади, вони виявляють щораз частіше своє невдоволення та спонукують владу займатися поправою їх долі.

*

Робітничий стан витворився в Японії тоді, коли почала розвиватися промисловість і гірництво — себто в останніх 70. роках. Держава пляново розбудовувала їх, щоб мати за що купувати в білих народів (мешканців Европи, Америки) потрібні їй товарі, та щоб приріст населення, який не міг уже найти місця на ріллі, мав із чого жити.

Тепер робітників у Японії забагато, як і селян. Японії потрібні добрі кольонізаційні терени, (землі для переселення), куди могла б щорічно відпливати надвишка населення. Одначе таких теренів японці не мають. Вони не можуть переселюватися в околиці з гострим підсонням, лиш у теплі краї; але там загородили їм дорогу сильні держави білих і окремими законами внеможливили їм поселюватися. Так було на островах Філіппінах, Сундайських, Гаваях, у Каліфорнії, в Австралії. Цей останній край, у $^3/_4$ родючий, заселений так рідко, що одна людина припадає на 1 км². (В Японії на 1 км² приходить 1.000 душ). Такий стан викликує в японців негодування. Але ж не маючи змоги переселювати надвишки своїх робітних рук, вони тепер розбудовують промисловість і закидають світові ринки дешевим товаром, щоб якось дати прожиток цим міліоновим масам свого населення.

Мандрівники по Японії бачуть цей надмір рук до праці при всякій нагоді: в залізниці є там чотири кондуктори, але ж вони всі разом беруть меншу платню, як у нас один; автодорожку обслуговують два японці, один кермує, другий відчиняє дверці подорожнім і бере гроші. Навіть часописи продають удвійку.

Заробітна платня в Японії куди менша, як в Европі. Не тільки тому, що рук до праці забагато, але головно через те, що життєві потреби японця невеликі. Влада старається дати працю всім безробітним, призначує премії й усякі полегкости для нових галузей промислу та вишукує нові ринки збуту. Повстають усе нові фабрики, одначе праці все таки не стає для всіх. Розвиток

[1]) див. „Ж. і Зн." IX. 106, 226, 227, 242, 292; X. 23, 38, 359; XI. 158, 278.

техніки працює тут — як і скрізь у світі — проти робітників. Кожне уліпшення машин, викидає маси робітників на вулицю.

Робітники частинно обєднані в робітничі товариства. Є цих товариств багато. У своїх домаганнях — побільшити їм заробітки, вони помірковані, бо розуміють, що це могло б піднести ціну товарів і зменшити вивіз та вагу Японії на світових ринках. Робітники виховані таксамо, як инші верстви на національних основах, на великій льояльности (правовірности) супроти влади й на обожанні свого цісаря. Соціялізм і комунізм чужі, привезені ідеї (думки), приймаються пиняво. Проте комунізм у Японії існує й розвивається. Причина лежить не лише в дуже важких життевих умовинах японського громадянства, але й у тому, що комунізм тут поширюють большевики при помочі своїх аґентів і грошевих засобів. Поширюється він головно серед інтеліґенції. Одначе подорожні й учені дослідники Японії згідно стверджують, що комунізм не має там загрозливих розмірів.

Якщо в Японії настала б якась революція, то вчинило б її військо. Хоча японська армія вірно служить своїому цісареві й обожає його, але вона часто не погоджується з поміркованою, на її думку замало рішучою внутрішньою й закордонною політикою міністрів. Вона бажає рішуче поборювати ворогів Японії і негайно здобувати нові землі, кращі життєві умовини для 30 міліонів японських селян. Ця армія — всі вояки й велика більшість старшин — селянські сини.

З революційних настроїв армії не вийшло б нічого, якби не те, що згідно з японською конституцією армія залежна не від влади, лише від цісаря. Це дає армії змогу инколи не рахуватися із владою і вести цілий нарід до завоювань.

Те, що діється на азійському суходолі — головно розріст большевиків у Монголії й Китаю, — є справді великою загрозою для Японії, для її майбутности. Інтерес Японії вимагає, щоб вона намагалася влаштовувати справи у Східній Азії по свойому. До цього вона й прямує. На цьому шляху чекає її війна з Московщиною. Тоді може й була б нагода відновити боротьбу за незалежну українську державу та скинути московське ярмо.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ.

СВІТОВІ МОВИ ЧИ СВІТОВЕ ПИСЬМО

Що таке світові мови? Це мови так поширені на землі, що хто знає світову мову, може нею скрізь порозумітися. У старовині, за часів римського цісарства, була такою мовою — латинська мова тому, що римська держава захоплювала ввесь тодішній культурний світ. І хоча пізніше римська держава розпалася, то латинська мова залишилась і далі світовою мовою, продовж цілого середньовіччя та ще й пізніше. Та була вона головно мовою вчених усіх народів світу. В наших часах світовими мовами вважають передусім анґлійську та німецьку мову, а також французьку й частинно московську.

Одначе перешкодою, щоб котра з цих мов стала справді загально світовою мовою є те, що їх тяжко вивчити та треба чимало часу на вивчення. А не в кожного є на те спромога, час та охота.

Тому вже здавна стали люди думати над тим, чи не можна б придумати якусь штучну мову, дуже легку до вивчення. А як не мову, то бодай таке письмо, що читаючи його — кожний розумів би.

Вже в XVIII. ст. вживали японці у зносинах із чужими народами деяких знаків замісць письма.

Подана тут табличка показує знаки на слова:

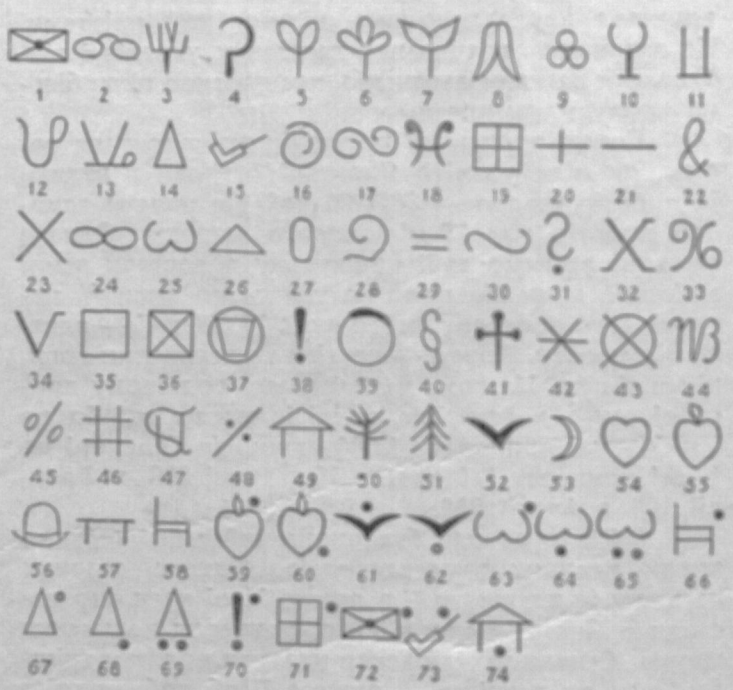

1. лист, 2. бачив, приймає, 3. є на продаж, 4. жнива, 5. пшениця, 6. риж, 7. ячмінь, 8. овес, 9. кукурудза, 10. спирт, 11. вино, 12. кава, 13. чай, 14. цукор, 15. тютюн, 16. вовна, 17. бавовна, 18. риби, 19. клунок, 20. більше, 21. менше, 22. і, тай, 23. рази, 24. безконечність, 25. кінець, 26. є, існує, 27. нема, 28. а, знову, 29. рівняється, 30. подібний, 31. сумнівний, 32. невідомий, незнаний, 33. навпаки, 34. вислід (корінь), 35. квадрат, 36. куб, 37. неможливе, 38. увага, позір, 39. завжди, 40. параґраф, 41. помер, 42. народився, 43. вирівняне, 44. заввага, 45. процент, відсотки, 46. дукат, 47. фунт, 48. прилога, 49. дім, хата, 50. і 51. дерево, 52. птаха, 53. місяць, 54. серце, 55. любов, 56. капелюх, 57. лавка, 58. крісло, стілець, 59. любити, 60. люблений, милий, 61. літопис, 62. той, що літає, 63. скінчити, 64. останній, остаточний, кінцевий, 65. вкінці, 66. сидіти, 67. солодити, 68. солодкий, 69. солодко, 70. уважати, давати позір на щось, 71. завивати, пакувати, 72. писати, 73. курити, 74. домашній.

З поданих тут знаків знаки +, —, ×, =, відомі кожному з рахунків. Таксамо міжнародніми знаками є й числа 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0. І коли, напр., українець напише 25×8 = 200, 600+25—170 = 455, — то це прочитає та зрозуміє й німець, і француз, і анґлієць, і японець.

З поданих знаків бачимо, що знак ч. 54 значить — серце, а коли до цього додати на горі по-

лумя (див. знак 55), то це вже значить любов. Коли ж нагорі до знаку 55 (див. знак 59) додамо крапку, то це вже буде значити любити, а крапка на долині по знаку „любов" — значить люблений, милий (знак 60).

Користуючись поданими тут знаками могли б ми вже зложити деякі речення, ось напр.:

кожний, хто знає ці знаки, чи це буде француз, чи американець, чи литовець і т. д. — прочитає це по свойому: „Є на продаж кукурудза", або напр.:

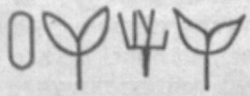

в кожній мові прочитають: „Нема пшениці, є на продаж ячмінь".

Тяжко воно придумати спосіб, щоб такими знаками вдалося висловлювати добре й ясно кожну думку, бо крім запасу слів є в кожній мові різні відміни, є й неоднакова кількість частин мови, відмінків, часів дієслова й т. д. Але можна й на це знайти спільні знаки. Пробували вже різні люди зложити таку міжнародню абетку (між ними й чех Батек), однак всі вони мали ще великі хиби й тому не принялися загально. Та може колись якась талановита людина придумає легкі та добрі знаки, й тоді не треба буде перекладати книжки із однієї мови на иншу, бо книжку чи часопис написаний такими знаками, прочитає кожний (очевидно, коли навчився цих знаків) у своїй мові.

Легше придумати світову мову й таких мов придумали вже більше, та найбільше відомі це „воляпік", „есперанто" та „Ідо". Воляпік придумав німець о. Йоган Шляєр (1831—1913). „Воляпік" значить світова мова (vol — світ, pük — мова).

Спершу здобув був о. Шляєр багато прихильників, та незабаром люди знеохотилися до цієї мови й вона забулася. Инакше було з „есперантом". Цю мову придумав російський лікар, родом жид, д-р Лазар Заменгоф (1859—1917). Спершу поширення есперанта йшло доволі пиняво, та тепер уже має ця мова сотні тисяч прихильників. Видають багато часописів по есперантськи, є вже чимало книжок. Якийсь час виходив навіть в Коломиї часопис по-есперантськи для українців і називався „Ukraina Stelo" („Українська Зоря"), вийшли й українські підручники до науки есперанта.

Третя мова „Ідо", це власне дещо змінене есперанто: абетка Ідо не має діякритичних*) знаків, не має знахідника й ин. Ідо по есперантськи значить дитя — тож назва мови Ідо, немов говорить, що ця мова є дитиною Есперанта. Щоб показати, які різниці є між „Есперантом" і „Ідом" подам на закінчення кілька речень в обидвох мовах: Есперанто: Mi amas bela floro. Ідо: Me amas bela floro — (Я люблю гарну квітку).

Есп.: Morti por la patrujo estas dolĉe.
Ідо: Mortar por la patrio esas dolca.
укр.: Умерти за вітчину (є) солодко.
Есп.: Il skribis al mi longan leteron.
Ідо.: Il skribis a me longa letro.
укр.: Він написав мені довгого листа.

Годі твердити, котра з цих двох мов переможе. Покищо має перевагу Есперанто. Але й воно ще так не поширилось, щоб справді могло вже зватися світовою мовою. Досі роблять цю службу живі мови: анґлійська, німецька та французька.

*) діякритичні знаки у друку або в письмі — риски, крапки, гачки, коліщата й т. ин. над або під буквами, що змінюють їх значіння та вимову.

НОВА ЦЕРКВА НА КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Недалеко від Дуклянського провалля в Карпатах, у селі Нижньому Комарнику, закінчують будову великої деревяної греко-католицької церкви, що її образок тут подаємо. Плян церкви виконав і доглядав за будовою архітект Володимир Січинський, за якого плянами побудували перед кількома роками й велику мурована церкву в Михайлівцях, також на Пряшівщині (див. Ж. і Зн. 1936, ст. 23). Обидві церкви витримані в українському стилі.

Церква в Нижньому Комарнику дає прикметний зразок українського будівництва у формі трьох зрубів із трьома банями. Але ці споконвічні форми архітект (будівничий) перетворив на новий лад так, що будова стала новітня, ясно освітлена, з великим простором вільного місця в середині. Це останнє досягнено особливою спорудою бань, вони не тільки прикрашують будову, але рівночасно збільшують вільний простір і висоту в середині церкви. Окремі частини будови: вікна, двері, вхід із кольонками (стовпами), хрести й т. ин. — теж зроблені в гарних зразках народнього стилю. Дахи бані побиті гонтою, що надає будові особливої суцільности й лагідности форм; лише маківки бань побито мідяною бляхою.

Церква в Нижньому Комарнику, це перша спроба відродити на Карпатській Україні деревяне будівництво, яке має в нас світле минуле, досконалу техніку і прекрасні мистецькі форми.

Слід відзначити, що церква в Нижньому Комарнику на Пряшівщині, побудована великою жертвенністю і працею місцевого селянства, без ніяких державних чи краєвих допомог.

в. ю.

ФЕДІР ДУДКО.

ПРО РІЗДВЯНУ ЯЛИНКУ

Уладжування на різдвяних святах ялинки (чи як у Галичині звуть її з польського „деревце"), досить поширене серед нашої інтеліґенції, це зовсім чужий звичай, занесений до нас із північних країв західньої Европи. Вносити до хати зрубане деревце ялини — (Weihnachtsbaum), обвішувати його різними солодощами й подарунками для дітей (Christgeschenk), і потім зверху донизу освічувати його свічками — чисто німецький звичай, що з нашими віковими різдвяними народніми святкуваннями (як ось коляди, вертепи, звізда, коза, Маланка, тощо) — не має нічого спільного. Коли саме цей звичай прийшов до нас і до инших словянських, а також романських народів — не знати. У всякому разі цей звичай завівся у нас відносно не так давно.

Проти поширювання цього невинного, здавалося б, хоч і чужого, звичаю, поруч із віковічними звичаями нашого різдвяного святкування — ми нічого не могли б мати, якби не одна дуже прикра обставина, що про неї саме й хочемо тут сказати декілька слів.

Щороку цей „невинний" звичай, через який в кожну хату мандрує з лісу одне молоденьке деревце, яке по тижневі викидають на смітник — нищить міліони дерев у лісах. Коли вважити вік деревця під „ялинку" — від 6 до 13 літ, і порівняти його із щорічним масовим запотребуванням на ці деревця, то ми прийдемо до висновку, що цей „невинний" звичай жахливо обезліснює край. Цьому лихові не можуть запобігти особливі шкілки деревець у зразково загосподарених лісах, що їх призначають на продаж підчас різдвяних свят, бо кількість деревець у цих шкілках ніколи не покривається з кількістю ялинок, що їх безпощадно зрубують.

Це страхітливе нищення деревного молодняка дуже погано позначується навіть на краях, де лісу багато. Але у краях малолісних (напр., придніпрянське Лівобережжя) або й зовсім безлісних (південна степова Україна), цей звичай це — безглузде нищення того природного багатства кожної країни, яким є ліс!

Тимто не диво, що в деяких культурних краях уряди сильно занепокоїлися станом своїх лісів і деревних насаджень у звязку із щорічним нищенням дерев підчас Різдвяних свят і виступили з гострими заборонами цього різдвяного звичаю. Така заборона вже від десятка літ існує в Італії, а тепер, чуємо, вийшла і в Румунії. Треба думати, що за прикладом цих дуже розумних розпорядків влади підуть инші краї, і „невинний" звичай різдвяних ялинок у скорому часі почне поволі зникати. Цікаво, що в Росії, де большевики борються з релігійними обрядами і де упродовж 20-ти літ звичай влаштовувати різдвяну ялинку був суворо заборонений — саме в минулому, 1937. р. вийшов наказ, що скасував заборону уладжувати різдвяну ялинку. Але Московщини, де все робиться навпаки, не так, як у людей, за приклад брати не можна.

Десь перед світовою війною у Києві якісь розумні огородничі підприємства почали були вивозити на продаж на ринки різдвяні деревця у глечиках. Коли б кожен, хто використав це деревце для святочної ялинки, подбав іще про те, щоб ялинку висадити із глечика у ґрунт, з різдвяним звичаєм ялинок можна було б не тільки примиритися, а й гаряче його привітати. А коли б іще висаджувати деревця у ґрунт привчити дітей у школах, як це було на Придніпрянщині перед світовою війною, де вийшов був розпорядок про шкільні „свята деревонасадження", то це було б уже просто дуже гарно. Пригадаємо, що в Камянці Подільському, на т. зв. Новому Місті, є чудовий тінявий парк-сад, де в літі багато камянчан шукає затишку й відпочинку в холодку дерев. Цей парк саме й повстав унаслідок шкільного розпорядку про деревонасаджування. Для шкільної молоді відвели пустелю, де кожна дитина посадила своє деревце й кілька літ пильно його доглядала. Пройшло кільканацять літ — і з тих деревець, посаджених дитячими руками, утворився прегарний міський парк.

Чи не ліпше було б усім подумати про засаджування гаїв, лісів, парків, садів і т. ин., ніж без жалю нищити міліони деревець на уладжування святочних різдвяних ялинок, що його приніс нам зовсім чужий, далекий нам — звичай.

Є ще в нас звичай зрубувати галуззя (т. зв. „клеччання") для прикраси дверей коло хат на Зелені Свята. Звичай цей — уже чисто наш, але ми про його велику шкідливість згадаємо на наших сторінках у свій час.

ЯК ПОЯСНЯЮТЬ ДЕЯКІ СНИ?

Не маємо на думці пояснень, що їх дають різні сонники, чи баби-ворожбитки. Іде нам про наукові спроби пояснити сни. Найбільш поширена з них психоаналітична теорія снів проф. З. Фройда (* 1856) вяже сни з нашими підсвідомими гонами, головно з обсягу полового життя.

Инакшу спробу подано недавно в журналі „Popular Science". де пояснення снів має більш простий вигляд. У статті подано такі приклади: коли комусь сниться, що він бреде крізь сніг, серед заметілі в пустому полі та й то без блюзки і в соломяному брилі, то причина такого сну є проста: в людини, що спить, є відкриті ноги, або взагалі з нього впала колдра. Инший сон на тему, напр., опришка, що стоїть з ножем або душить горло, має свою причину в забуреннях шлунка або в недомозі серця. Коли ж комусь сняться залізничі рейки і хтось біжить і махає руками за поїздом, то це від того, що в нього ноги заплутані в колдру. Сон про те, що хтось є в зубного лікаря, стоїть у звязку з недомогою зубів і т. д.

Може бути, що такий спосіб вияснити сни — надто упрощений і не всі на нього погодяться, одначе не можна відмовити йому деяких правильних помічень.

Кр.

К. КРЕЧЕТ.

ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ

(з приводу столітніх роковин народження).

Рівно сто років минуло в листопаді 1938. від часу, коли народився великий український письменник, творець української суспільної повісти, Іван Левицький, що вживав прибраного прізвища — Іван Нечуй. Слід тут зазначити, що водночас у тому році, 2. квітня, минуло 20 літ від його смерти. Подвійні ці роковини приводять нам на память скромну постать письменника, що великі поклав заслуги для розвитку українського письменства в часи нещадного переслідування українського слова.

Часи, на які припадає життя й початки письменницької діяльности Івана Нечуя-Левицького, це часи великих суспільних перемін на Україні. Українське селянство, пригнічене панщизняною неволею й окутане безпросвітньою темнотою, діждалось у 1861. р. скасування кріпацтва. Селянство дістало волю, але не мало землі. Безземелля вигонило селян масами працювати на бурякових плянтаціях, цукроварнях і горільнях, що їх позасновувано на панських маєтках. „Визволене" селянство пішло в нові шори, неменш важкі, як кріпацька неволя.

Іван Нечуй-Левицький (13. XI. 1838—2. IV. 1918).

Одначе скасування кріпацтва й инші реформи в тодішній Росії давали до неупривілейованим верствам населенн більший доступ до освіти. Сини міщан, священників, а то й багатіших селян дістали змогу добути собі вищу освіту. Таким робом виросло на Україні численне молоде покоління нової української інтеліґенції, що дійшовши у шкільних гуртках і громадах до національної свідомости завдяки творам українських письменників, а головно поезії Шевченка, — кинуло гасло мирної культурно-освітньої праці серед простого народу. Гасло — й т и в н а р о д! — витворило серед української інтеліґенції так зване н а р о д н и ц т в о. Оці народники йшли на село за вчителів, лікарів, аґрономів, засновували там недільні українські школи, тай инші культурні осередки, або писали й видавали українські популярні книжечки, намагаючись так чи йнакше наблизитись до українського простолюддя й піднести його на вищий культурний рівень.

Зпоміж тієї інтеліґенції вийшли теж і письменники-народники, що у своїх творах змальовували життя українського села в нових панщизняних умовах і працю інтеліґенції серед селян над пробудженням їх національної свідомости. Тоді також почали появлятися перші наукові праці з українознавства, наукові видання й загальноприступні наукові книжки для народу. Водночас розвинув діяльність український театр, що своїми виставами став ширити національну свідомість серед змосковщених українських міщан. Отак українська інтеліґенція 60-их років минулого століття кинулась направляти те, що за попередні сотки літ знищила тверда рука царського самодержавія. Але цю працю протяла в самих початках російська влада, почавши переслідувати українське слово забороною 1863. р., а ще більше 1876. р. Протяла, але знищити її не змогла. Українську культурну працю перенесено до Галичини, куди не могла досягнути рука царської влади.

*

Одним із найвидатніших письменників народницького напрямку, був Іван Нечуй-Левицький, що виступив на літературне поле 1868. р., друкуючи свої твори в галицьких журналах („Правда", „Зоря", „Діло"). — Твори Нечуя-Левицького змальовують життя українського села в нових по-кріпацьких умовинах. У своїх повістях „Микола Джеря" й „Бурлачка", показав Нечуй-Левицький українське село в час старої й нової панщини. Панщизняні поневірки і знущання змушують селян утікати на цукроварні, а потім на басарабські степи у рибальські промисли, де серед важких умов праці доживають проголошення волі. Та повернувшись додому, вони зневірюються в цій свободі: раніш гнітили людей пани, тепер стали людей визискувати шинкарі, багатії й урядовці з панів. Нова панщина настала. Господарське зубожіння села жене селянських дівчат у найми в панські економії (фільварки), а далі й на цукроварні тай инші фабрики, де зазнають великого горя і знущання. І Левицький показує, як ці нові умови життя на праці по панських фабриках і промислах тільки доводять селянство до дальшої господарської руїни й моральної загибелі.

Отакий важкий моральний стан українського села на тлі невпинної боротьби за існування, сварок за спадщину, тощо, змалював Левицький у повісти „Кайдашева сімя", — образ темноти безпросвітньої й забобонности селянства дав у оповіданні про бабу Параску та бабу Палажку, — важку сторінку салдатщини відкрив у своїй першій повісті „Дві московки". І скрізь письменник показував важке життя селянське, відкриваючи різні його хвилини, всі його темні сторінки. Твори Нечуя-Левицького дають справжню картину тодішнього селянського побуту. Тож і справедливо названо Левицького письменником побуту по-панщизняного села.

Та крім таких повістей із селянського життя, написав Іван Нечуй-Левицький ще й инші твори, в яких змалював життя инших верстов українського суспільства, головно тодішньої інтеліґенції. З цих творів найважніші повісти „Хмари", „Причепа" і „Над Чорним морем". Перші дві з них змальовують шкідливий вплив чужого виховання, що доводить до винародовлення української інтеліґенції й відриву її від народу. Повість „Причепа" показує шкідливий вплив польщини у священничій родині й загибіль лагідної попівни Гані, що віддалась за польського шляхтича, „Причепу". У повісти „Хмари" показано життя української інтеліґенції, що підпала під російські впливи. Тут

і ліберальне (вільнодумне) панство з українськими симпатіями, і духовенство й міщанство, і професори і студенти... Та разом із тим письменник вивів тут постать нового інтеліґента, народника, що мріє про працю для народу, ходить в українському народньому одягу, говорить широко на тему національного питання, читає селянам українські книжки, тощо. Але поза ці балачки й задуми він не виходить, до сутньої діяльности він не береться. Подібна постать нового українця виступає в повісти „Над Чорним морем", де змальовано боротьбу народника з т. зв. космополітизмом[1]).

Це були в українському письменстві перші твори з життя української інтеліґенції, а водночас перші великі суспільні повісти.

Можна ще тут згадати про велику повість Левицького „Старосвітські батюшки та матушки", „Київські прохачі", „Поміж ворогами" та й ще низку инших, але вони не придають нічого нового до його творчости. Пізніші твори розробляють ті самі теми, що й перші, але де-далі стають більш одноманітні й надто балакливі.

Зате слід згадати статті Нечуя-Левицького, як от „Сьогочасне літературне прямування", де він боронить трьох основ письменства: реалізму (напрямок у письменстві, що яко мога вірно і правдиво змальовує дійсне життя), народности й національности, чи статтю „Українство на літературних позвах із Московщиною", в якій Левицький заперечує самостійність московської культури, що виросла пізно, прийнявши в себе вплив инших чужих культур.

Цікаві теж репортажі (звідомлення) Левицького з мандрівки на Підляшшя, на Закарпатську Україну („В Карпатах"), на Шевченкову могилу і тд.

Під кінець свого життя забирав Нечуй-Левицький голос у справах письменницької мови, обстоюючи вперто народність української мови й гостро виступаючи проти творення нових слів та проти галицьких впливів. Відірваний наприкінці свого життя від буйного культурного життя, Левицький недобачав тих досягнень, що їх у своєму розвитку пройшла українська мова. Сам писав свої твори чистою говіркою рідного Стеблева й поза неї не хотів вийти.

*

Творчість Івана Нечуя-Левицького має велике значіння для українського письменства. Він перший утворив суспільну повість відбиваючи в ній життя різних верстов тогочасної української суспільности і перший змалював побут української інтеліґенції, показавши винародовлення старшого громадянства й народницькі змагання нового молодого покоління. Цим Левицький поширив обсяг тем українського письменства, а своїм реалістичним стилем (способом писання) підніс вартість своїх творів, як вірних малюнків тогочасної доби. Через те його твори й досі не втратили своєї вартости та ще й тепер можна їх читати з великою цікавістю.

Своїми творами Левицький відгукувався на пекучі прояви тодішнього життя й малював такі його сторінки, які могли захопити й хвилювати. І на довгий час його твори стали зразком для молодших письменників, які далі повели свою діяльність у народницькому напрямку. В цьому теж — громадське значіння його творчости.

*

Життя Івана Нечуя-Левицького скромне на подробиці. Народився 13. листопаду 1838. р. в містечку Стеблеві, канівського повіту, де його батько, дід і прадід були священниками. Учився в Богуславі, в тамошній духовній школі, потім у київській семинарії й духовній академії. У Києві обізнався добре з життям тамошнього міщанства й інтеліґенції. В академії належав до українського народницького гуртка. Згодом учителював по середніх школах (Полтава, Каліш, Сідлець, Кишинів), де вчив російської мови, історії й географії. Потім перейшов на вислуженину, довгі роки проживав самітно в Києві, присвятивши себе виключно письменницькій діяльности.

Року 1903. відсвятковано величаво 35-ліття його письменницької праці. Свято це змінилося в українську національну маніфестацію. В останні повоєнні роки свого життя старенький письменник зазнав злиднів, маленька платня не вистарчала на прожиття. У квітні 1918. р. дістав від Української Центральної Ради постійну платню, але ця поміч прийшла рівно напередодні його смерти у київському шпиталі...

[1]) космополітизм грецьке слово — властиво „світове громадянство", поширення поняття батьківщини на ввесь світ, признавання переваги всесвітнього братерства над почуванням любови до батьківщини

ВОГНИСТИЙ ОСТРІВ — КРАКАТАВ.

На Індійському океані, між островами Сумatрою і Джавою, є маленький острів Кракатав, славний своїм завмерлим вулканом, 815 м. заввишки, що колись кипів у середині острову. Довгі роки вулкан був недіяльний і аж у 1883 р. ожив. Вибух вулкану був такий сильний, що висадив у повітря дві третини цілого острову. Передтим острів мав 33 км² землі, після вибуху лишилося тільки 10 км². Уся буйна ростинність, що раніш покривала острів, і вся різнородна звірня, що проживала на острові, вигинула цілком від вогню. Залишились тільки голі скелі.

Островом поцікавились учені. Головно цікавило їх питання, чи на острові зможе відновитися життя. Більшість ученых сумнівалася в те, тай пуста мертвота острову вказувала, що життя не має куди вертатися. Але й учені помилилися.

Пядесят років після вибуху виїхав на острів Кракатав виряд голяндських дослідників. Велике було їх здивування, коли вони доплили до острову. Цілий острів був покритий буйною ростинністю. У великих лісах найшли дослідники звірів усякого роду, на деревах гніздилися птахи, в пісках вигрівалися вужі, у повітрі бреніло безліч комах.

Перед ученими стоїть загадка, звідки взялося на омертвідому острові нове життя? Сам острів є далеко від нашого суходолу. Птахи, то на острів залетіли, комах міг занести вітер, але як дістались на острів вужі й инші звірята, коли довкруги нього у велетенській віддалі тільки — океан? Покищо цієї справи не вияснено, але дослідники сподіваються вияснити й цю загадку.

г-ка.

П. ФРАНКО.

ВОДЕНЬ

Донедавна водню вживали тільки в наукових робітнях. Знали про нього багато та не вміли якслід того знання використати. Відкрив водень і перший зумів його одержувати — анґлійський хемік Генрі Кевендіш (Cavendish, 1731—1810), ще в 1766. р. Він ствердив, що водень — це дуже легкий, без барви, смаку та запаху — ґаз, на повітрі горить. Разом із киснем творить — воду; 11.000 літрів цього ґазу, у звичайних умовах, важить лише 1 кільоґрам, а такий самий обєм повітря 14.5 кґ. Саме через цю надзвичайну легкість ніколи не зустрічаємо вільного водню на поверхні Землі. Втікає він високо, в найвищі верстви атмосфери (повітряної поволоки довкола Землі). Цю властивість водню використали вже давно: воднем наповнюють бальони, повітреплави або кермовики („Цеппеліни") — й таким чином заставляють його працювати для людини.

Як відомо, охолоджуванням можна всі ґази замінити в рідину. Роблять це і з воднем, але ж це справа не легка, водень бо перемінюється в рідину щойно в дуже низькій теплоті, при —234°. Коли ж водень спалювати з киснем, тоді одержуємо дуже високі теплоти, при яких топляться всі металі.

Тепер водню вживають у велетенських кількостях, і на майбутнє користування воднем ще збільшиться. Передусім уживають водню до топлення металів. Полумя його таке гаряче, що ним можна краяти залізо, топити плятину та инші тверді металі. Врешті вживають його як палива у двигунах (моторах), які звичайно гонять бензиною, або легшою чи важчою ропою. Як порівняти опалову здатність водню до опалової здатности инших ґазів, то побачимо, що 1 кґ. водню дає три рази більше тепла від такої самої кількости метану[1]), пропану або иншого подібного ґазу. Це порівняння видко із таблички.

Ґаз	Знак	Молекулярна вага	Опалова вартість	
			на м³	на кг.
Водень	H_2	2·02	2.570	28.550
Метан	CH_4	16·03	8.560	11.950
Пропан	C_3H_8	44·06	22.270	11.030
Бутан	C_4H_{10}	58·05	28.100	10.840
Бензоль	C_6H_6	78·07	32.980	9.200

[1]) метан — болотяний ґаз, вуглеводень, без барви, без запаху, його часто добувають із землі, находиться в копальнях вугілля, повстає при розкладі ростин у болотах, на повітрі самочинно запалюється й так повстають „блудні вогні" на болотах; пропан і бутан теж вуглеводні, в яких склад входять відповідні кількости вугілля та водню; бензоль — пливкий вуглеводень з ароматичним запахом, має 6 атомів вугля сполучених у перстень, при чому кожний атом вугля сполучений з атомом водню

Додаймо ще, що бензина й ґазоліна[2]) дають приблизно по 10.000 кальорій[3]) на кільоґрам, отже також тільки третину того, що водень. Користає з цього німецька фльота, що до погону підводних човнів уживає згущеного водню.

Велетенських кількостей водню вживають при виробі бензини способом Фішера Тропша та способом Берґіюса[4]), а крім того і в багатьох инших галузях новітньої хемічної промисловости. Ось, напр., до переміни рідкого олію у твердий товщ, якого вживають до виробу штучного масла та мила, до синтези[5]) амоніяку, алькоголів, кавчуку[6]) й т .д.

Малі кількости водню одержують, як бічний виріб при фабрикації кавстичної (їдкої) соди, елєктролітичною[7]) методою, із звичайної соли. Иноді одержують водень, діючи водяною парою на розіґріте до білого залізо. Найбільші кількости водню одержують тепер із водного ґазу, що є сумішшю водню й окису вугілля. Врешті слід згадати про термічне (теплове) розбиття метану та вуглеводнів (сполуки вугілля з воднем), головно метанового ряду, як земних ґазів, коксових і світильних (див. Ж. і Зн. IX, 342).

У цілому світі одержують водню у відсотках для виробу амоніяку:

1) з водного ґазу	53.7
2) з коксових ґазів	26.1
3) з елєктролізи	17.6
4) з инших галузей пормислу	2.6

Китай та Південна Африка покривають своє запотребування на водень — геть-чисто, Анґлія на — 90%, Совіти та Північна Америка на — 87% із водного ґазу. Бельґія, Голяндія та Манджурія на — 100%, Франція на — 63%, а Чехословаччина на — 52% із коксового ґазу. Багаті на водопади краї, Канада, Корея, Норвеґія, Румунія, Швеція та Швайцарія, мають виключно елєктролітичний водень. Німеччина одержує 82% свого водню при помочі бурого вугілля, та дає 35% світового запотребування амоніяку.

Щоб одержати 1000 м³ чистого водню під тиском 200 атмосфер[8]), треба кільоватгодин енергії:

[2]) ґазоліна — ґазовий (нафтовий) етер, пливка складовина нафтової ропи, з якої її добувають при її дестиляції

[3]) кальорія, латинське слово — одиниця тепла, кількість тепла, потрібна, щоб огріти 1 ґр. води на 1° Ц (це тзв. мала кальорія) — велика 1.000 разів більша

[4]) Фрідріх Берґіюс, німецький хемік, *1884, винайшов спосіб виробляти нафту, бензину й ин. із камінного вугілля; його винаходом широко користуються в Німеччині; див. Ж. і Зн. I, 33—36

[5]) синтеза, грецьке слово — сполука, зєднання двох або більше складників в одну однородну цілість; в хемії утворення складного хемічного тіла з його складових частин

[6]) див. Ж. і Зн. X., 42, XI., 282

[7]) елєктроліза, грецьке слово — розклад хемічних сполук у розводненім або розтопленім стані при допомозі елєктричного струму

[8]) тиск 1. атмосфери — тиск 1.033 кґ. на 1 цм² у морськім рівні

кільоват-година — одиниця праці в якій звичайно обчислюють працю елєктричного струму

1.	Коксовий водний ґаз	800
2.	„ „ „ із киснем	950
3.	Водний ґаз із бурого вугілля	1000
4.	Коксовий ґаз, холодження	1000
5.	Розклад метану із водою	800
6.	Електроліза води	6300

Електроенергія обчислена вже з побічним запотребуванням, але без коштів будови, обслуги та ремонту (направи). Всі кошти перечислені на електроенергію.

Способи 1. і 5. найдешевші, але тільки там, де є земні ґази та коксівні. Спосіб 6. можливий тільки при водній електриці.

Для нас найцікавіший спосіб переробу метану — наші земні ґази мають у собі великий відсоток метану, бо до 95—96%, при нашому запотребуванні мила, ми вже тепер могли б зовсім доцільно закласти виробництво водню для того, щоб робити олії твердими.

Ґази, які мають у собі метан, отже земний ґаз, коксовий, вугільний, із сухої дестиляції[9]) вугілля, огрівають із киснем (повітрям, водною парою й вугільною кислиною) в теплоті повище 1000° й одержують водень і окис або й двоокис вугілля. Повітря уживають тоді, коли хочуть одержати суміш водню та азоту для виробу амоніяку. При високій теплоті твориться водень і окис вугілля, при низьких двокис вугілля. Але дії (залежно від теплоти) йдуть в обидва боки. При наявности каталізаторів (подвижників), як нікель, кобальт, залізо, ті дії заходять значно скорше.

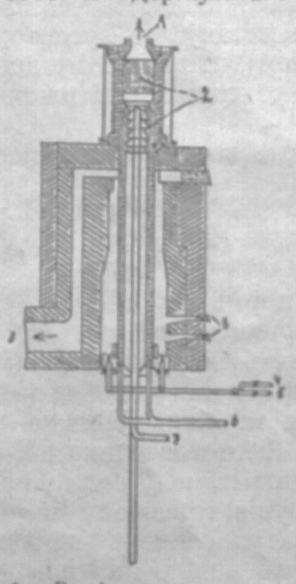

1. Вихід розложеного ґазу, 2. сподвижна маса, 3. вихід огрівних ґазів, 4. доплив огрівного ґазу, 5. доплив повітря, необхідного для спалювання ґазу, 6. доплив суміші коксового ґазу й водяної пари, 7. доплив повітря, 8. засуви й віконця, щоб дивитись.

Для пояснення скажемо коротко про суть „каталізи". Не так давно помітили, що дуже чисті речовини сполучуються дуже поволі. Якщо додати до них деякі інші речовини, тоді дія заходить дуже скоро. Оті додані речовини й називають каталізаторами, або подвижниками, бо вони подвигають, прискорюють дію. Тепер майже нема хемічного виробництва, де не вживали б таких подвижників. Це звичайно металі або їх окиси (сполука з киснем), напр., плятина, залізо, мідь, нікель, нанесені на порувату цеглу. — Отже при розкладі метану каталізатори мають також велике значіння.

Дуже добрими подвижниками в цій хемічній дії є магнезит із домішкою заліза або шамот[10]), на якого поверхні осаджено азотові соли магну і ніклю.

Водень з метану одержуємо в особливо збудованих печах, котрі огріваємо ззовні і в той спосіб постійно розкладаємо метан. На рисунку бачимо таку піч у перекрою. Подвижник находиться у вальці, який бачимо по середині рисунку. Прилад частинно нагрівається ззовні ґазом із коксу, частинно спалюванням метану всередині апарату. Зовнішнє огрівання доводить теплоту до 900°, повітря підігріте до 1100°. Подвижник находиться в рурах із вогнетривкого матеріялу — крупівської сталі. На годину дає піч 240 м³ водню.

Дальше можна розкладати метан у ґенераторі[11]), пропускаючи його через гарячий кокс. Через кокс пускають спершу повітря, огріваючи його до 1100—1200, а тоді по черзі метан. Одержується суміш водню й окису вугілля, яку способом Фішера-Тропша переробляють на бензину.

Перший патент[12]) на одержання водню з ґазів, багатих на окис вугілля, одержав Жаклен 1854. Ця дія відбувається найкраще при 350—500° в прияві таких подвижників, як залізо, манґан, хром, глин, бериль, маґнезій, цинк. Особливо добрі — суміші подвижників. Із ґазів відмиваємо вугільну кислину водою під тиском, або усуваємо її хемічно. Якщо працювати при допомозі подвижників, як вапно, дольоміт, залізний шпат, тоді вони самі абсорбують (проковтують) вугільну кислину, а при повищеній температурі віддають знов. Цього способу вживають у техніці. Саме при помочі нього фабрики Левена в Німеччині одержують денно 5 міліонів м³ водню для переробу на амоніяк.

Цей спосіб використовувати ґази, багаті на отруйний окис вугілля, має першорядне значіння для того, щоб зробити світильний ґаз нешкідливим. Цю заміну окису вугілля при помочі водної пари в водень переводить багато світильно-ґазових виробництв.

---

[9]) дестиляція, латинське слово — перегін; розклад органічних річовин огріванням без допливу повітря

[10]) шамот, французьке слово — вогнетривка глина (багата на кремінку) й вироби з неї

[11]) ґенератор, латинське слово — прилад, у якому витворюють ґаз або електричний струм

[12]) патент, латинське слово — виключне право користуватись якийсь час якимсь винаходом

КІЛЬКО МЕНШИН ДІСТАЛИ НІМЕЧЧИНА, МАДЯРЩИНА Й ПОЛЬЩА ВІД ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ.

Держави, що обкроїли Чехословаччину, забрали й певне число національних меншин. Німеччина дістала приблизно 750.000 чехів і словаків. Польща понад 130.000 чехів та словаків і майже 20.000 німців, Мадярщина, згідно з урядовою статистикою, 294.000 словаків і 39.000 українців. Якщо числити тих словаків, що вже передтим були в Мадярщині, на 104.000 (мадярська статистика), то тепер має Мадярщина поверх 436.000 словянських меншин, з того яких 80.000 українців. Отже з усіх відзисканих земель Мадярщина забрала найбільше число національних меншин, бо аж 45%. Гасло національного самовизначення уступило місця иншим політичним інтересам.

У межах чехо-словацько-української федерації лишилось яких 470.000 німців, з 80.000 мадярів і кількадесять тисяч инших народностей.

Докладні числа можна буде подати щойно пізніше, як устійнять кордони й громадянську приналежність населення згаданих земель. **Г-ка.**

Б. ГАЛАЙЧУК.

САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ

Право самовизначення народів — право рішати про свою державну приналежність. У загальному можна сказати, що це право мають народи недержавні, але територіяльні, себто такі, які суцільно замешкують якусь територію (край) і мають там більшість. Ця територія мусить бути положена над морем або коло кордону так, щоб можна було з неї утворити окрему державу або прилучити її до сусідньої держави.

Бо треба підкреслити, що між народами, яких торкається право самовизначення, мусимо відрізнити два роди:

1) ті, які взагалі не мають держави і хотять її щойно утворити; їх змагання звемо сепаратистичними, себто змаганнями, які мають за мету відділитися (лат. слово separo = відділюю);

2) ті, які мають свою державу, але належать до чужої, від якої хотять відірватися (ірредентистичні змагання[1]).

В обох цих родах, а зокрема у першім, стрічаємо ґрупи, про які важко сказати, чи вони є окремими народами та чи змагають до самовизначення. Побіч народів, яких національна окремішність та змагання до незалежности не насувають найменшого сумніву, стрічаємо ґрупи, яким бракує поодиноких признак окремої нації. Деякі з них не мають окремої мови (нпр., хорвати), инші окремого письменства та инших ділянок культури (нпр., македонці), ще инші помітно відрізнюються від панівного народу, але стоять на такому низькому політичному й культурному рівні, що не можуть самі собою управляти, ні навіть про себе рішати (нпр., угро-фінські племена в північній Росії).

Та найбільшу ролю відограє тут національна свідомість: нацією, що має право до самовизначення, можна вважати лише народ, який зясовує собі свою національну окремішність (хочби він і не мав окремої мови, культури, раси і т. д.), та бореться за те, щоб жити у власній державі. Коли зважимо, що в деяких народів є різні партії, з яких одні змагають до незалежности, инші ні; одні вважають себе окремим народом — инші частиною панівної нації, що врешті національна свідомість змінюється, розвивається, — коли візьмемо те все на увагу, зясуємо собі, як важко устійнити, які са́ме народи мають право на самовизначення та змогу користуватися цим правом.

Ось в Еспанії стрічаємо дві ґрупи, які різняться мовою та навіть проявили деякі змагання до автономії[2]), але все таки годі їх не зараховувати до еспанців: це ґалісійці (на північ від Португалії), та андалюзійці (на півдні). Зате каталь о нці — це зовсім окрема нація, дарма, що південна частина катальонців уважає себе еспанцями. Баски в Еспанії вважають себе окремим народом, навпаки у Франції вони вже зовсім пофранцужені, подібно як флямандці (флямандці, які живуть у Бельґії, вважають себе частинно окремим народом, частинно бельґійцями, частинно змагають до національної єдности з голяндцями). Французами почуває себе населення Корсики, Савої та околиць Ніци, дарма, що воно говорить по італійськи. Серед зовсім пофранцужених бретонців починається щойно тепер національний рух. Населення південної Франції, провансальці, говорить иншою мовою, як північні французи, але не вважає себе окремим народом. Населення Шотляндії та Велзу зараховує себе до анґлійців; подібно і фризи в Голяндії та на західньому побережжі Німеччини не мають почуття національної окремішности. Лужичани, словянський народець окружений німцями, засуджений на повне понімеччення. У Східній Прусії живуть мазури, які не дуже то почувають себе поляками, на німецькому Шлезьку є чимало поляків. Навпаки багато німців залишилось поза кордонами Німеччини: у Бельґії, Франції (Ельзас), Італії (Тироль), Югославії (Стирія, Країна), Чехії, Польщі (Поморя, Познанщина, Шлезьк), на Литві (Клайпеда, пор. Ж. і Зн. VIII, 345), в Данії (Шлєзвіґ).

Дрібне племя ляпонців у північній Швеції, Норвеґії, Фінляндії та Росії стоїть на надто низькому рівні, щоб можна його зараховувати до народів. На побережжі Фінляндії та на фінляндських островах живуть шведи, але вони є повноправними співгромадянами держави.

Найбільше меншин у Середній Европі. Чимало чехів дісталося Польщі та Німеччині, словаків — Мадярщині, чимало мадярів живе в Югославії та Румунії. Крім того стрічаємо народи, які зовсім не мають держави: словінців у Югославії та в Італії, і хорватів у Югославії. Македонці, розірвані між Югославією, Грецією та Болгарією — це болгарське племя; вони, таксамо як і хорвати, завзято боряться за незалежність. Частина альбанців підлягає Югославії та Греції, частина болгарів є під пануванням Югославії, Греції, Туреччини та Румунії.

Із східньо-европейських народів українці поділені між С. С. С. Р., Польщу, Румунію та

---

[1]) Слово „ірредента" пішло від італійського Italia irredenta, себто „Італія невизволена"; так називалася італійська політична партія, яку оснував 1878. р. Меноті Ґарібальді з метою, щоб відорвати від Австро-Угорщини землі над Адрійським морем, заселені італійцями.

[2]) автономія, грецьке слово — самоврядування, самозаконність; автономна держава сама рішає про свої внутрішні справи, але підлягає иншій державі

[3]) ґалісійці — населення північно-західньої Еспанії, яких 2 міліони душ, говорить португальським говором; андалюзійці — живуть у південній Еспанії; Андалюзія має 87.300 км² простору і 4,300.000 населення; про катальонців чит. Ж. і Зн. IX, 310; баски — заселюють західню частину Піренеїв у Франції та в Еспанії, яких 800.000 душ: флямандці — мешканці бельґійської й частини французької Фляндрії, є їх яких 4 міліони; Велз (Wales), західня частина Анґлії; фризи — старо-німецьке племя на побережжі Північного моря — в Голяндії (яких 200.000), на Гельґоляндї та в німецькім Шлєзвіґу (понад 6.000); лужичани або лужицькі серби (також серби або венди), це останки полабських словян, тепер розділені на два племена горішніх і долішніх лужичан, живуть у Саксонії (біля Будишина) та у Прусії (біля Хотєбужа), всіх їх яких 100.000; буряти — заселюють Бурято-Монгольську республику С. С. С. Р., яких 300.000 душ

Мадярщину; лиш невелика частина українців живе на Закарпатті. Білорусини поділені між С. С. С. Р. і Польщу. А так, з народів С. С. С. Р. вважають націю у повному европейському розумінні ще тільки грузинів, азербейджанців та вірменів на Закавказзі.

Безліч дрібних верховинських племен, що заселює північні збіччя Кавказу, зливається поступнево в один нарід. В один нарід (ідел-уральський й) намагаються обеднатись і тюркські народи знад Волги (татари, башкири та ин.). Національно дуже освідомлені є споріднені з фінами карельці та інґрійці, що живуть на погряниччі Фінляндії та Естонії. Зате племена, що заселюють північну Росію та Сибір, здебільша також фінського походження — дуже малочисельні та слабо розвинені під політичним та культурним оглядом. З населення Сибіру найсильніші змагання проявляють буряти. У советському Туркестані живе кілька національних ґруп (каракіргізи, казаки, каракалпаки, туркмени, узбеки, таджики, сарти), але вони настільки обеднані спільною територією та спільним минулим, що змагають до визволення в одній спільній туркестанській державі.

Окреме місце займають т. зв. козаки, що заселюють східні окраїни України та землі на схід від неї. Вони говорять по українськи та по московськи, і частинно вважають себе українцями та москалями, частинно почувають себе окремою нацією, а ще деякі кажуть, що існує ціла низка козацьких націй: донська, кубанська, терська та ин.

Такі недержавні народи живуть під цю пору в Европі та в азійській частині С. С. С. Р. Давніше було їх куди більше, та в XIX. і XX. ст. визволилася ціла низка европейських та азійських народів.

*

Саме поняття права самовизначення народів не могло зродитися раніше, доки не повстали в Европі національні держави. До кінця XVIII. ст., за дуже малими вийнятками, держава була разом із своєю територією та зі своїм населенням немов приватною власністю панівного роду.

Велика французька революція побудувала державу французького народу на румовищах держави Бурбонів[4]) та потрясла давнім европейським ладом, але його не повалила. Вже Наполеон I. (1769—1821), дарма, що давній ґенерал французької республики, скоро забув революційні гасла й довільно визначував на мапі Европи королівства для своїх братів.

Віденський конґрес (1815. р.), що поділив Европу після упадку Наполеона, дальше уважав державу приватною власністю панівних родів. Він поставив собі за завдання привернути дореволюційні відносини. Коли в дореволюційних кордонах треба було провести якусь зміну, коли тому чи иншому панівному родові треба було відобрати якусь країну, то втрату винагороджували йому якоюнебудь иншою країною так, як це робиться при комасації[5]) поля. Ніхто не питався при цьому, яка воля населення поодиноких країн, куди воно хоче належати, якої воно народности. Але терпець народів урвався — вони станули зі зброєю в руках до боротьби за право самовизначення, за право жити у своїх власних національних державах.

Бельґійці 1830. р. відірвались від Голяндії. Італійці у цілій низці революцій та воєн від 1821. до 1870. р., прогнали своїх короликів та князиків, що ділили між собою італійську землю, відібрали Австрії Льомбардію й оснували соборне італійське королівство, до якого прилучили 1918. р. решткы італійських земель, які ще були залишилися під австрійським панованням. Німецький нарід підтримав змагання Прусії, яка виключила з німецького союзу національно мішану Австрію та обеднала всі инші німецькі держави в одну суцільну німецьку великодержаву. Норвеґія мирно відлучилася від Швеції та утворила окрему державу. Ірляндці та поляки не вспіли визволитися, не зважаючи на повстання. І так в західній Европі поутворювались національні держави: кожний нарід став паном на своїй землі, коли не вчисляти до народів народніх ґруп, що не зважаючи на свою мовну, культурну чи історичну окремішність, не виявили бажання окремого державного існування, напр., бретонці чи баски.

Так було воно на Заході. А на Сході залишилися три великодержави з дуже різноманітним населенням: Росія, Австрія та Туреччина.

Остання була з них найслабша, тому й найкоротше змогла вона втримати під своїм панованням чужі народи, які зі зброєю в руках домагалися права на самостійне життя. Сербія стала державою 1817. р., Греція 1830. р. Болгарія 1878. р., Альбанія 1913. р. До них треба зарахувати й Румунію, яка повстала 1861. р. з обеднання двох румунських князівств.

*

Прийшла світова війна. Важко було антантським[6]) державам змагатися із залізними німецькими полками, тому й рішили вони пошукати союзника в ворожому таборі. Бо на ділі воно було так, що тільки Болгарія була чисто національною державою, а Німеччина мала лиш одну більшу меншину — польську; зате в Туреччині залишилося ще чимало вірменів, греків та арабів, а вже Австро-Угорщина була справжньою „державою народів". З них єдині мадяри вспіли виборoти собі в 1867. р. не лише майже повну незалежність, але й володіння над иншими народами. А так обидва панівні народи: німецький та мадярський — не творили навіть половини населення австро-угорської держави.

Щоб зєднати собі меншинне населення й таким чином ослабити ворогів, Антанта проголосила право самовизначення народів. — Ми боремося, мовляв, за волю народів, які живуть під німецьким і мадярським ярмом; боремося за те, щоб на місці теперішніх тюрем народів повстали вільні національні держави. Президент Сполучених Дер-

---

[4]) Бурбон (Bourbon), французький королівський рід, володів у Франції 1589—1793. і 1814—1848.

[5]) комасація, латинське слово — зєднання окремих порозкидуваних ділянок землі, землевпорядковування

[6]) Антанта — анґлійсько-французький союз, до якого підчас світової війни долучилися й усі инші держави, які воювали з осередніми державами: Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною та Болгарією.

жав Північної Америки, Вільсон[7]), який проголосив цю думку, мав, може, і справді щирий задум — та не зумів його здійснити, не вмів його оборонити, не визнавався досить добре в европейських справах, і зокрема не знав національних відносин в поодиноких краях.

Антанта перемогла і стала порядкувати Европу по своїй волі, згідно з правом самовизначення народів. Правда, труднощі на цьому шляху були не малі, а проте ніхто не думав, що, всупереч гарним кличам про самовизначення народів — нове розмежування Европи буде ще більш несправедливе, ніж довоєнне. Напр., судетським німцям, які досі жили під австрійським, отже німецьким володінням, заборонили сполучитися з Німеччиною; переможених право самовизначення не торкалося... Німеччині забрали землі, заселені поляками, французами й данцями, в деяких околицях навіть перевели плебісцит, себто голосування, в якому місцеве населення мало висловитися, до якої держави хоче належати. Німеччина втратила майже всі меншини, але з ними чимало німців перейшло під чуже панування: перед війною було в Німеччині 0.39% французів (221.100), тепер у Франції 3.6% німців (1,381.000); більш ніж міліон німців є в Польщі.

Ще гірше приклали право самовизначення народів на землях Австро-Угорщини. Правда, чехи і словаки дістали свою державу, італійці, поляки, мадяри та південні словяни приєдналися до своїх держав, але кілько потягли вони за собою чужих народів: румуни — українців, мадярів та німців, серби — мадярів та німців, чехи — українців, мадярів та німців. У цілій Австро-Угорщині, поза обидвома панівними народами — німцями й мадярами — жило 28 міліонів людей; тепер у краях, що поділились Австро - Угорщиною є разом менш-більш тілько само національних меншин.

*

Але на паризькій мировій конференції (1919. р.) не лише провели кордон між поодинокими державами незгідно з національними межами; деяким народам відмовили там узагалі права на власну державність. Україні й кавказьким державам ніхто не поміг у боротьбі за державу, та коли врешті Антанта й визнала незалежність кавказьких держав, то Україну до кінця вважала частиною Росії. дарма що український народ морем крови доказав свої права на самовизначення.

Турецькому ж народові таксамо відмовили права на незалежне державне існування, — його землями мали поділитися греки, італійці, французи та вірмени.

Не краще обійшлася Антанта й з арабами. Вона обіцяла їм незалежну соборну арабську державу за допомогу проти Туреччини, але після перемоги арабські землі віддали під владу Анґлії та Франції, а арабську Палестину призначили на жидівську кольонізацію.

Московські большевики також покористувалися кличами про право самовизначення народів. Для поодиноких народів признали союзні й автономні республики, які виявилися звичайними московськими провінціями. З такою самою метою большевики намагаються штучно виплекати на окремі народи поодинокі дрібні, споріднені поміж собою племена, що без большевицької „опіки" були б позливалися і повитворювали більші народи, здібні будувати власні держави (напр., туркестанці, надволжанські тюрки, північно-кавказькі верховинці).

*

Обдурені народи не погодилися з насиллям. Турки зразу не погодилися з волею Антанти, спротивилися збройно і в переможній війні із Грецією перекреслили севрський мир (1920. р.). Туреччина втратила майже всі чужонаціональні области, і стала тепер національною державою. В арабських краях, в С. С. С. Р., в Румунії та ин. пішли повстання, підпольні змови, пацифікації, арешти, присуди. В порівнянні з довоєнним станом кількість невдоволених народів у „самовизначеній" Европі збільшилася: раз через те, що положення меншин в Австрії було краще ніж у державах, які поділилися австрійськими землями, друге, що національна свідомість народів зросла, а разом із нею і національні змагання. Невдоволених є й тому більше, що деякі народи, які мали бути співгосподарями в державі, зрозуміли, що їх вважають поневоленими. Напр., словаки погодилися утворити на спілку з чехами союзну державу, до якої прилучилися й закарпатські українці. Тимчасом чехи здобули становище панівної нації, Закарпаттю не дали обіцяної автономії, а словаків навіть не хотіли визнати окремим народом, вигадавши казочку про одноцілу „чесько-словацьку" націю.

Куди незавидніше було становище хорватів і словаків, які після розвалу Австро-Угорщини обєдналися із Сербією у спільне „королівство сербів, хорватів і словінців". Але серби силоміць замінили цю триєдину державу на одноцілу Югославію, опісля проголосили, що „нема, не було і бути не може" ніяких хорватів ні словінців, а є лиш один народ „югословянський". Хорвати, народ куди культурніший, ніж серби, не могли погодитися, тому розвинули завзяту підпольну терористичну боротьбу. Такою самою зброєю боролися проти сербського гнету македонці. Важке було життя й альбанської та мадярської меншини в Югославії — та не краще було становище мадярів і в Румунії та Чехословаччині, македонців у Греції, словінців у Югославії.

*

Перші перемогли в цих повоєнних змаганнях за національне самовизначення мусулманські народи. Під натиском арабського революційного живла Анґлія мусіла визнати незалежність Іраку та Єгипту, Франція мусіла податись перед національними домаганнями населення Сирії та виділити заселену турками частину цієї останньої в окрему державу Гатай. Лиш палестинські араби ще змагаються за те, щоб залишитися панами своєї землі.

В Европі найскорше прийшла черга на визволення еспанських меншин — катальонців і басків, які після еспанської революції потворили свої національні автономні держави й довго змагалися

[7]) Вудро Вільсон (1856—1924), президент Зединених Держав Північної Америки 1913—1920.

з кастилійським (еспанським) централізмом[8]). На деякий час, використовуючи громадянську війну, вони здобули були майже повну незалежність. Та національні війська підбили країну басків, а скоріше чи пізніше здобудуть Каталонію, яка, зрештою, тепер знову вповні вернулась під владу еспанського червоного уряду.

Згодом прийшла на чергу — Чехословаччина[9]). Гітлер домагався, щоб простори заселені німцями вернулися до Німеччини, а населення мішаних просторів у голосуванні (плебісциті) мало заявитися, до якої держави воно хоче належати; опісля з мішаних просторів зрезигнував, але суцільні німецькі землі, всупереч найсутнішим життєвим інтересам Чехословаччини, таки обєднались з Німеччиною. Керманичі чотирьох найсильніших европейських держав, які зібрались у вересні цього року у Мінхені, погодилися, що при визначенні нового чесько-німецького кордону обовязує лиш одне право: право кожного народу жити у своїй рідній державі.

На основі цього нового в міжнародньому житті права Польща дістала заселену поляками частину Шлезька, і навіть Мадярщина, яка так хотіла загарбати Карпатську Україну і Словаччину — мусіла вдоволитися лише зворотом околиць, заселених мадярами. Також і при визначуванні нового північного кордону Мадярщини не зважали ні нащо і — таксамо як у Судетах — провели кордон згідно з національними межами. Нажаль при визначуванні кордону не взяли під увагу справжніх національних меж, тимто й чимало українців та словаків попало під мадярське ярмо.

Мінхенське право найшло скоро відгук. Ось Румунія, Югославія та Греція самі піднесли думку, щоб повернути Болгарії заселені болгарами землі, що їх вони забрали після перемог 1913. і 1918. р.

Право справжнього самовизначення народів — право державних гряниць рівнозначних з національними — запанувало покищо лиш у малому кутку Европи. Але воно вже існує, з ним уже погодилася політична думка Европи і на нього зможуть покликатися всі инші покривджені народи.

[8]) централізм, латинське слово — змагання зосередити владу в одному місці чи в одних руках

[9]) про німецько-чеський конфлікт див. Ж. і Зн. 1938, стор. 324.

СТ. Л-КИЙ.

ТАЙНИ ЖИТТЯ

В нинішні часи на одному з перших місць стоїть справа здобування харчів у звязку з необхідними потребами людей. Але ж ця справа не нова. В часі світової війни різні знавці та вчені намагалися підшукати щораз нові засоби поживи або бодай їх підмінки. Дуже цікаві досягнення в тій ділянці можна було оглядати на т. зв. „Воєнній Виставі" у Відні 1917. р.

В теперішніх часах, хоч від світової війни минуло вже поверх 20 років, і світове господарство встигло вже увійти на рейки правильного розвитку, справа прохарчування людства все ще цікавить учених. З приводу неймовірно швидкого зросту людського населення на Землі, вони невпинно шукають способу, який дозволив би витворювати тваринну, орґанічну (живинну) сировину, якою можна було б заспокоїти щораз більші потреби людства.

Суть цього питання, якого вчені досі не розвязали, в тому, щоб винайти спосіб, який дозволив би довільно, залежно від людської волі, масово і штучно творити нові, здатні до звичайного, нормального життя тварини, орґанічні істоти, иншими словами, учені намагаються штучно створити з матеріяльних, сказати б із мертвих речовин, живі сотворіння, як засіб поживи, залишаючи на боці звичайне запліднювання їх та годівлю, як занадто повільні.

Що все це не є дитячі вигадки, ані твір недужої уяви, видко хоча б із того, що, напр., злющий новотвір, якого так дуже бояться здорові, а саме, т. зв. рак, себто шлунковий пістряк, чи пістряк грудних залоз у жінок, — що ніщо инше, як те, що внаслідок довгого дразнення клітини живого тіла розвиваються начебто „неправильно", ростуть безфоремно, без орґанічної потреби. Дразнення частин орґанізмів наколюванням гострими предметами, через які проходив електричний струм, приводило до таких самих вислідів.

*

Жагуче бажання людини творити з власної волі рівні собі істоти — таксамо давне і старе, як історія людства на Землі. Всі старовинні перекази про створення людини, чи про повстання людської породи, що дійшли до наших часів, свідчать про те, що людина споконвіку намагалася витворити живу істоту, що думала б.

В середньовіччі ця справа виринає сильніше разом із гарячковими зусиллями найти припис на „фільософічний камінь" та спосіб перемінювати безвартісну сировину на — золото. Бачимо вперті досліди спорудити штучну людину, т. зв. гомункула[1]). Усі ті середньовічні зусилля альхеміків[2]) утратили значіння внаслідок відкриття Нового Світу, звідки щире золото, копане в землі, полилось сліпучою рікою по Европі в кількостях, яких до того часу не бачили.

Проте вчені не залишили цієї справи, вони споруджували попросту механічних паяців та ляльок на людську подобу, як от відому постать казкового „Ґолєма"[3]) із Праги.

Слід згадати й те, що й Леонардо да Вінчі попри досліди і над спорудою літака, ці-

[1]) латинське слово — „чоловічок", штучна людина

[2]) альхеміки, арабське слово — вчені, що займалися альхемією, себто наукою, яка досліджувала речовини, щоб перем'нювати нешляхетні металі на шляхетні

[3]) „Голєм", жидівське слово — людська постать із глини, яку один празький рабін мав оживити своєю молитвою й користувався її силою; наголовок повісти німецького письменника Густава Майрінка (*1868)

кавився спорудою людського манекена (велика лялька, якої вживають кравці, щоб примірювати вбрання).

Нові відкриття та змога краще користуватися електротехнікою у практичному життю, чимало підштовхнули вперед людський досвід і на цій цікавій та корисній ділянці, але ж найбільшим двигуном у цій ділянці, як це ми вже згадали на початку цієї статті, були таки часи світової війни 1914—1918. рр.

Дошкульні потреби того часу: голод, недостача сировини органічного походження і вкінці й гостре суперничання тодішніх ворогів на всіх ділянках життя, дуже пособляли розвиткові нашого знання й на дорозі до джерел творення штучних організмів.

Передусім несподівано найшли чимало нового в области споживчої хемії; учені винайшли багато підмінок досі знаних харчевих засобів і придумали хемічні приписи на нові органічні сполуки. Чимало нового відкрили й у ділянці неорганічних, мертвих речовин мінерального походження, які навчились перемінювати на необхідні речі щоденного вжитку та споживання, і так, напр., почали виробляти цукор з дерева, штучні погної з повітря й т. ин. [штучну бензину з вугілля, синтетичний кавчук (зложений хемічним процесом), шкуру-ремінницю, тощо]. Вкінці знайшли засіб творити органічну білковину через прикладення хемічного процесу в нових сполуках до неорганічних речовин. Всі ті здобутки науки свідчать про те, що наука може розвязати й найтяжчі питання.

Але чи наука зможе створити нові, штучні клітини, що будуть відповідати живим клітинам і будуть сповняти такі самі дії?

Ще в половині XIX. ст. вдалося німцеві Травте зробити з різних солей штучний твір, що нагадував клітину. Инший учений зумів при помочі желятини та різних солей витворити ніби-клітину та ткані, зовсім таксамо побудовані, як клітини і ткані живого орґанізму. В цих нових творах міг він викликати „сповидну смерть" й „воскресити" такі „сповидно мертві" клітини.

Та все таки найповажнішої речі: самочинного витворення із цих штучних частин цілого живого орґанізму — таки не вдалося досі осягнути.

Є це питання, яких при нинішньому стані знання важко ще розслідити, а ще важче наслідувати. Та все таки наука не опускає рук і докладає усіх зусиль, щоб хоч трохи усунути серпанок тайни життя.

ГР. ХРОБАК.

КАПІТАЛІЗМ

Нерідко доводиться чути, що капіталістичний устрій в наших часах заломився, що він уже не відповідає сьогоднішнім умовам життя, що його треба заступити иншим, досконалішим. Але повного осуду капіталізму все ще немає, думки в тій справі поділені. Для прихильників цього господарського устрою він і далі є чинником поступу, цивілізації[1]), господарського добробуту та тією сполукою, що вяже народи й держави, — для ворогів — капіталізм — це засіб визиску, панування одніеї кляси (верстви) суспільности над другою, переваги одніеї нації над другою. Але не зважаючи на ці думки, капіталізм все ще є панівною господарською системою, дарма, що вже повстали нові господарські устрої (большевизм, фашизм чи націонал-соціялізм), які мають вирівняти противенства, що повстали в житті суспільности внаслідок господарських змагань. Але цими новими господарськими устроями ми не будемо тут займатися, бо темою нашої статті є тільки капіталістичний господарський устрій, капіталізм, те, в яких умовах і коли він зродився, як розвивався та які його вигляди на майбутнє.

*

Поняття капіталістичного устрою, чи як його деякі економісти[2]) називають — „устрою великих підприємств", найкраще зясував німецький економіст Макс Вебер (1864—1920). На його думку найкращими умовами, щоб капіталізм міг існувати й розвиватися, є передусім відповідний правний устрій, який забезпечував би повну свободу одиниці, як-найбільша доцільність щодо засобів й техніки виробництва, капіталістичний настрій суспільности й капіталістичний спосіб думання, себто такий, який на все дивиться під кутом зиску.

Прояви капіталізму існували вже у старовинних часах, але він сильніше не розвинувся, бо не було тоді для нього сприятливих умовин, через що й мусів упасти. Найважнішою підставою для його розвитку — це свобода рухів одиниці, а її не було у старовинних суспільностях, бо ж їх великою складовою частиною було невільництво. Всі підприємства були сперті на праці невільників. Підприємці не дбали за технічне удосконалювання засобів виробництва, не було винаходів, які влекшували б і збільшували б виробництво. Ще найбільше дбали за збільшення виробництва чисельно. Були великі підприємства, але не було капіталізму, бо не було свободи одиниці, бо людина не могла геть-чисто проявити своїх здібностей.

Подібне явище можемо відмітити в середньовіччі. Середньовічна людина була звязана безліччю всяких приписів — станових, цехових[3]) і релігійних. Земельної власности не було, була лише власність ленна[4]), себто умовна. Цеховий

[1]) цивілізація, латинське слово — високий ступінь розвитку громадського та суспільного життя, головно технічно-культурних уладжень, сюди належить поведінка, наверхні форми в поведінці, тощо.

[2]) економісти, грецьке слово — вчені, що вивчають господарське життя

[3]) цех, німецьке слово — в середньовіччі організація ремісників (та близьких їм вільних звань) однакового фаху — для захисту їх інтересів, встановлення правил виробництва, самопомочі, тощо

[4]) ленний устрій — середньовічна система (уклад, порядок) землеволодіння, в якій володаря вважали за головного власника землі, яку він роздавав васалям за певні зобовязання з їх боку (грошеві, військові, тощо)

майстер міг виробляти лише тільки, кілько йому дозволив цех, переступити межі цього дозволу не було можна. Автім, світогляд середньовічної людини, був світоглядом богословським. Дочасне життя не мало вартости, до земного життя й його благ люди не привязували ваги, воно було лиш підготовою до царства Божого. Напр., таку важну установу капіталістичного устрою, як відсоток від капіталу, строго осуджували, як річ неморальну. Річ ясна, що серед таких умовин не міг розвинутися капіталізм, капіталістичний спосіб думання.

Щойно в XVIII. ст. починається доба капіталізму яка триває досьогодні. Перші краї, де він зродився, де розвинувся до величезних розмірів та звідкіль пізніш поширився на ввесь світ, це — Голяндія, Анґлія і Франція. Тут вперше повстали капіталістичні підприємства, які пізніше охопили Европу та инші частини світу. Що цей капіталізм повстав саме у тих країнах, то на це склалося багато причин. Є вони в характері, у світовідчуванні тих народів, в їх гоні до поширу, в їх непосидющій вдачі, в їх національній амбіції.

XVIII. століття — це упадок середньовічної держави, з її становим і цеховим устроєм. До голосу приходять міста. Держава, ослаблена боротьбою станів між собою та з самою державою — починає скріплюватися, її сила, повага починає рости. А одночасно наступила зміна в орґанізації адміністрації і війська. За службу в адміністрації починають платити, закріплюється військовий стан, а на все це треба грошей, які мусить заплатити нарід, але ж нарід зможе їх заплатити тільки тоді, коли їх матиме. Таким чином виявляється потреба збільшувати багатство краю і платну спромогу населення. Над цією справою призадумуються державні мужі й економісти. Анґлійський економіст Адам Сміт (Smith, 1723—1790), пише книжку „Про багатство народів", в якій подає основні засади господарського лібералізму[5]). Але найбільше причинився до розвитку капіталізму — м е р к а н т и л і з м. Був це такий спосіб кермування господарськими справами, щоб у краю було багато грошей, щоб здобути грошеву перевагу над другими державами. Це можна осягнути тоді, коли держава більше вивозить, як привозить, тимто й виринала потреба попирати рідний промисел й рідну торгівлю, щоб таким чином придбати засоби для вивозу. У Франції Кольбер[6]) і в Анґлії Кромвель усіма способами намагаються спонукати суспільність до купецтва й промислу. Їх праця не пішла надармо. Повстають нові промислові й торговельні підприємства, між якими йде змагання за ринки збуту, за якість виробів. Щоб успішно суперничати з иншими підприємствами — всі намагаються удосконалнити засоби виробництва (машини), поліпшують якість товару, а саме виробництво стараються по змозі якнайбільше здешевити.

За прикладом Голяндії, Анґлії та Франції, пішла — Німеччина. До того часу вона була підо впливом загряничного капіталу, передусім анґлійського. Чужі товари заливали край, чужі підприємці багатилися коштом німців. Але прийшла хвилина, коли німці захотіли зрівнятися із згаданими народами. Вони всіма силами змагають до господарської незалежности. Опісля капіталізм починає легко огортати й инші краї. Надмір капіталу в одній державі спонукує підприємців вміщати його у других державах. Капітал, як кажуть економісти, починає мандрувати й закорінюється ще в Італії, Швеції, Австрії, Чехословаччині. В Північній Америці, де він повстав підо впливом анґлійського капіталу — розростається до велетенських розмірів. У 2. половині XIX. ст. починає сильно розвиватися комунікація, яка влекшує перевіз товарів й тим ще більше посилює розвиток капіталізму. Тепер уже цілий світ стає неначе одним ринком. Взаїмна співзалежність поодиноких країв під господарським оглядом є незвичайно велика. Ціни товарів є залежні від їх постачання й запотребування на них вже не тільки на краєвому ринку, але й на ринку світу. Напр., ціна нашої пшениці є дуже залежна від урожаю й цін пшениці инших країв — американської, канадійської. Товари привозять із далеких, навіть заморських країв, й туди також вивозять. У своїому розмаху капіталізм підчиняє собі різнородні ділянки виробництва. Починаючи від тяжкої, металевої й вугільної промисловости, а кінчаючи на сірниках — усе підпорядкувалось всеобіймаючому капіталізмові. Мало ділянок залишилось, яких він не підчинив би виключному своїому виробництву. Поза капіталізмом остали лише такі ділянки господарського життя, якими капіталізмові не виплачується займатися, себто не принесуть бажаного зиску, або яких не можна по капіталістичному виробляти.

В капіталістичнім устрою можна відрізнити дві доби. Для першої доби характеристичне є те, що капіталіст сам кермував своїм підприємством, яке, здебільша, було не дуже велике. У другій добі наступила зміна. На місце малих підприємств повстають великі акційні підприємства, яких співвласником є кожний, хто набуде їх акції (грошевий пай). Ці підприємства для успішної боротьби із противниками сполучуються в союзи. В таких акційних підприємствах не працює кільканацять чи кількадесять робітників, як у першій добі, але десятки тисяч — і фізичних, і умових. Наслідком цього повстають зміни в укладі суспільних відносин. Сотки тисяч, а то й міліони робітників домагаються прав і від своїх працедавців, і від держави. В деяких державах вони є великою силою, з якою мусять всі числитися. Повстають великі професійні союзи[7]), робітничі політичні партії.

---

[5]) лібералізм, латинське слово — вільнодумство; господарський лібералізм — домагався права користуватися земними добрами, як хто собі бажає, бо людина найкраще вміє дбати про свої справи, а вільне суперничання найкраще управильнює суспільне господарство; держава не має права втручуватися в господарську діяльність поодиноких громадян, а в економічних зносинах з иншими народами слід скасувати мито

[6]) Жан Батіст Кольбер (Colbert), французький державний діяч (1619—83), від 1661. ґенеральний контрольор фінансів, упорядкував податки, розвинув промисловість і торгівлю, створив фльоту й кольонії; основник згаданого меркантилізму;

Олівер Кромвель (Cromvell), льорд — протектор (президент) Анґлії, Шотляндії й Ірляндії (1500—1658), поборов короля Карла I., завів республику, поширив анґлійську торгівлю

[7]) професійні союзи, зеднання осіб одного звання (фаху), для всебічного захисту інтересів тих осіб, як продавців робітної сили

Напр., німецька соціял-демократична партія мала кілька міліонів членів. В одних державах капіталізм скорше розвинувся, у других пізніше й то дуже часто внаслідок помочі капіталу инших держав. Народи, що скорше розвинулися розбагатіли до небувалих меж, їх стопа життєва високо піднеслася. Але треба відмітити, що дуже часто багатіли вони коштом других народів, які у своїому розвитку припізнилися. Так повстали краї чинного й пасивного капіталізму. Ці другі були дуже часто предметом визиску. Починає витворюватися боротьба проти такого стану річей. Держави з господарського погляду слабші починають призадумуватися над тим, в який спосіб забезпечитися перед перевагою чужого виробництва. Краї пасивного капіталізму, в яких господарять чужі гроші й визискують їх, починають домагатися нового господарського устрою. Родяться нові форми господарської перебудови світу. Починається боротьба з капіталом.

ЮЛІЯН ЯР. БАБІЙ.

ПІВ СТОЛІТТЯ БОРОТЬБИ ЗА ВОЛЬНОСТИ

(З минулого сіл Надієва та Ракова в долинському повіті, на основі історичних актів).

Тому три й більше століть — наші села були або приватною власністю панів, звичайно польських шляхтичів, або належали до т. зв. „королівщин", себто маєтків короля.

„Хлоп" — підданий пана, був неначе поза правом, то ж селяни жили в тяжкому поневоленні й пониженні. Єдиним правом, що означувало грянниці їх неволі було серце й совість дідича, який иноді тільки тому ставився із крихіткою людського почуття до своїх підданих, що власний інтерес казав йому щадити робітну силу. „Хлоп" був особистою власністю пана й до нього не мав більше ніхто права; навіть король і його уряди не могли мішатися у справи між паном і його підданими та приймати від них скарги. Проти надужить і безправя дідичів селяни були безборонні. Трохи легше жилось селянам у королівщинах, бо там вони бодай могли пожалуватись королеві на його державця чи економа. Але й це майже ніколи не помагало, бо шляхтич легковажив собі розпорядки короля, що в тих часах часто не мав сили на неслухняного панка, та ще й жорстоко мстився на тих, що ходили з жалобою.

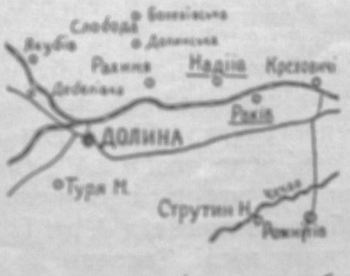

Найбільше скарг селян на безправні утиски королівських державців знаходимо в актах із початку XVII. ст. Тоді не було, мабуть, на наших землях ні одного такого королівського села, що його мешканці не йшли б із жалобами до короля. Та чи не найтяжче терпів тоді нарід у долинському старостві, але водночас деякі наші села виявляли велику витривалість і просто небуденну силу духа в боротьбі з безправям. Ось Надіїв і Раків завзято змагалися за свої потоптані права й вольности понад пядесят літ, не зважаючи на важкі й болісні кари та криваві переслідування.

Старостою долинської держави в перших десятках XVII. ст. був Юрій Красіцький, людина нагальна, великий авантурник і гуляка, що вкінці зійшов зовсім з ума. Його батько Станислав позитвердив грамотою з 1596. р. з підписом короля — обидвом селам їх стародавні права та вольности, та ще й напоминав своїх наслідників на долинськім старостві, щоб у нічому не кривдили селян. Але Юрій, як тільки став старостою, — не пошанував передсмертної батьківської волі, й мешканці Надієва та Ракова зразу мусіли боронити своїх прав перед королем. Цим разом (1605. р.) повелося ще королівському урядовцеві довести обидві сторони до злагоди. Староста приобіцяв, що в нічому не буде нарушувати волі батька, а селяни зобовязалися до послуху і своїх звичайних повинностей. Одначе Красіцький не додержав умови й селяни знову жалувалися королеві, що староста не тільки накладає на них величезні тягарі, але ще й знущається над старими людьми, голячи їм бороди й увязнюючи. Король покликав його що правда перед суд, але Красіцький сміявся із усіх присудів та ще гірше збиткувався над людьми. Арендар старости жид Шая, що мав під своєю рукою банду татар і двірських гайдуків, переловив селянина з Надієва, як цей вертався від короля й побив його до безтями, викрикаючи: „Отсе тобі ґлейт (лист забезпеки, „залізний лист") короля, його милости!"

Але селяни не піддавалися й боронилися уперто. І мабуть часто домагалися у короля справедливости, коли він раз-у-раз слав нелюдяному старості напімнення й накази, посилаючи одну за одною комісії. Та все даремно. Таку незавидну долю мусіли терпіти надіївські та раківські завзятці більш як пядесят літ. Староста теж на них завзявся. Серед безперервних процесів, галабурд і піятик стало йому в голові чимраз більше мішатися, а тимчасом у старостві господарили жиди-арендарі, люди без милосердя.

1622. р. татарський загін дуже пограбив обидва села та забрав 150 людей в ясир. Король звільнив зруйнованих селян від усяких данин, але староста стягав дальше високі оплати та насилав своїх гайдуків на непокірливих. 1635. р. арендарі жиди Шая і Яків, напали на Надіїв і Раків із громадою старостинських гайдуків. Мешканці думали, що це татари, — втекли в ліс, а напасники плюндрували в селах цілу добу. Тоді спалили вони 30 соляних веж, що були для селян головним джерелом доходів.

Розпука бралася так люто переслідуваних селян. Вони не рідко покидали рідне село, а тоді пан усе їхне майно забирав до свого дідичного маєтку Рахині. Від опустілої землі мусіли платити податок ті, що остались в селі. Жиди навіть із того збіжжя, що дехто привіз собі з Поділля, промінявши за сіль, брали мірки, які хотіли.

Коли вкінці Юрій зовсім зійшов із ума, король віддав управу староства кураторам (опікунам). Але тоді найстарший син Красіцького Станислав заняв його сам збройно та держав десять літ проти волі короля та мимо його закликів до галицької шляхти, щоб прогнала військом старосту-самозванця. Цей новий „староста" не маючи сили зламати опір надіївських і раківських селян та примусити їх мовчати, винаймив обидва села якомусь Дучинському, ще й приобіцяв, що поможе йому остаточно їх присмирити. Тиким чином замість одного, мали селяни над собою уже двох гнобителів, але й тоді не піддалися. Як знали й могли, добивалися, щоб переведено в діло королівський розпорядок про усунення безправного старости, хоч за те приходилося їм нераз місяцями сидіти в льохах долинського замку, волочитися по землі за кінським хвостом і терпіти різні муки. Разом із селянами переносив знущання і їх священник Ілля. Його теж вкинув до вязниці згадуваний жид Шая, закував у кайдани й до хорих позваляв іти тільки із залізами на ногах.

Щойно 1648. р. перейшло староство в инші руки, й селяни Долинщини трішки відітхнули, — а передусім завзятущі предки сьогоднішніх мешканців Надієва й Ракова.

Р. БОГДАНОВИЧ.

СОБАКА НА ВІЙНІ

Вже з давен-давна люди використовували собаку для військових цілей. Памятки старовини доводять, що вже на 4.000 років до нашої ери[1]) використовували собак для сторожі. В середніх віках собаки беруть дуже живу участь у війні. Підчас війни Еспанії проти Франції, Еспанія мала до 4.000 собак. У наших часах використовування собаки в війні підвищилося. Підчас російсько-турецької війни (1877—1878) собак використовували найбільш на сторожевій службі. А в часі російсько-японської війни (1904—1905) в російській армії собаки мали сторожеву та санітарну[2]) службу.

Підчас великої війни 1914—1918. рр. німці мали яких 30.000 добре привчених собак для різних військових цілей. Франція відчула недостачу „воєнних" собак дуже дошкульно вже на початку війни. Тимто французи взялися до роботи, в короткому часі осередній паризький розплідник вирядив на війну 6.000 собак. Російська армія підчас війни не мала собак, але вже від весни 1924. р. червоноармійське командування подбало про військових собак. Німеччина таксамо не забуває про цю справу. В 1927. р. німецьке військове міністерство видало наказ про рекрутацію собак. У стрілецьких полках заводять 24 собаки служби лучби не рахуючи иншої служби.

Вівчарський собака.

Щоб не лишитись позаду червоноармійська влада присвятила собачій військовій службі окрему увагу. Зразу червона армія купувала собак у німців, але німці не багато могли продати, бо самі мусіли сплатити переможцям у світовій війні, як репараційні платежі (відшкодування) 10. тисяч собак. Тоді звернули увагу на місцеві породи собак: українських вівчарських собак та кавказьких „лайок" і почали привчати їх та вживати у службі лучби. Виявилося, що особливо кавказькі „лайки" підходять до військової служби.

*

Як привчають військову собаку. Привчання „лайок" хоч до якої служби, а зокрема для служби лучби відбувається так: собаку привчають бігати між двома відомими йому особами. Віддаль між особами поступнево збільшують. Коли собака перебуває, напр., коло особи „А", то особа „Б" зі старого місця пересувається на нове, невідоме собаці, місце. Собака вислана від А до Б. повинна найти „Б" і на новому місці. Таксамо пересувається особа „А", коли собака находиться коло особи „Б". Тоді собака повинна найти особу „А", і на новому, невідомому собаці місці. Під кінець привчання собака повинна бігати на рухомі й нерухомі точки на віддалі 3 км.

Привчаючи лайок до служби лучби, натрапляють часом на деякі труднощі. До них належить мисливський інстинкт[3]) собаки, який виявляється особливо тоді, коли собаку привчають на більшу віддаль. Тоді вона трохи забуває за свою службу, починає розгрібати мишачі та ховрашкові нори, ловити жаби, тощо. Примус, як сила безпосереднього впливу, не має вже для собаки ніякої ваги, бо віддаль від „А" до „Б" велика. Щоб цьому запобігти зменшують віддаль від „А" до „Б" на 100—200 кроків. Тепер уже легко можна припинити всі спроби собак зайнятися подорозі чим иншим. І так собака помалу привикає і тратить мисливські навики.

Другий спосіб боротьби — це діяння на харчевий подразник, що звичайно стоїть у собаки на

---

[1]) ера, грецько-латинське слово — доба, важлива історична подія, початок числення часу; наша ера починається від народження Христа

[2]) санітарний, латинське слово — такий, що торкається догляду хорих, що бореться з нездоровельними умовами, заразними недугами і т. д.

[3]) інстинкт, латинське слово — природна побудна сила, що викликає у тварин і в людини несвідомі доцільні вчинки для самозбереження; взагалі вроджений потяг до чогонебудь

першому місці серед усіх инших подразників, що діють на тварину. Коли собака пробігає віддаль між „А" і „Б", то на обидвох місцях дають їй трохи їсти, щоб цим заохотити собаку перебігати. Тільки собака не повинна наїдатися, бо тоді перестане перебігати. День праці, коли собака дістає їсти, спонукає її перебігати й у 2—3 наступних днях, коли їй не дають їсти. Сила бо харчевого подразника надовго залишає по собі слід. Але не слід надуживати цього, бо собака знеохочується. Спроби з харчем треба повторяти що кілька днів. Так і роблять. Сила харчевого подразника гальмує мисливські інстинкти. Собака немов забуває обнюхувати всі речі подорозі, бо хоче що скорше добігти до місця, де дістане їсти. Отак за якийсь час навик перебігів закріплюється, і собака звикає перебігати

*

Є ще инші форми привчання, напр., при помочі електричного струму. Собаці, що біжить на становище, привязують кінець кабля[4]) від телєфонічної польової звійки з намотаним (легким) проводом. Цей кабель сполучений колючим металевим затяжним нашийником із верхнім шкірним покровом собаки.

Собака вислана на становище тягне за собою кінець проводу, що розмотується зо звійки, яку має людина, що вислала собаку. Другий кінець проводу стикається з індуктором[5]). Як собака починає подорозі займатися чим иншим, приучувач пускає легкий струм, собака протверезується й біжить далі. З індуктором йде робота в місцях, де собака находить багато розваг.

За якийсь час собака так привчиться перебігати, що вже без затриму бігає від місця до місця, оминаючи зо страхом колишні принадні місця, де вона відчула на собі електричний струм.

*

Отак привчена собака сповняє підчас війни різну службу. Розуміється, що до кожної служби є ще окремі способи привчати. Найчастіше вживають собак для лучби. Лучбова собака — це найпевніший засіб сполуки. Коли людині трудно нераз пробратися через ворожу лінію, то собака зробить це легко. Таксамо підчас стрілянини, коли кулі засипають кожну пядь землі, собака зуміє дійти до місця призначення.

Та собак уживають не тільки до лучби між частинами, але і для достави стрілива. На таку собаку кладуть доволі велику кількість куль у т. зв. „патронташі" (набійниці) і висилають на лінію. Собака доносить їх скоро й певно. Стріли для військової собаки не страшні. Вона сповняє свою службу таксамо, як і підчас спокою.

Великі прислуги робить підчас війни собака в санітарній служби. Особливо зимою, вночі, в лісі, де людина прогаяла б багато часу, щоб повишукувати всіх ранених. А санітарний собака зробить це швидше й певніше. Найшовши пораненого, собака довгий час лежить біля нього, щоб дати йому змогу дістати з окремого клунка повязі та ліки. Потім собака біжить до санітара й веде його до раненого.

Зокрема використовують собак у вартовій службі, щоб охороняти військові склади, летовища, склади зброї і т. п. Темної ночі вартовий не боїться несподіванки. Його очі і собачий слух та нюх доповнюються.

---

[4]) кабель, голяндське слово — підводний, підземний, чи повітряний електричний провід електричних чи телефонічних ліній

[5]) індуктор, латинське слово — прилад витворювати електричний струм

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ.

ДРІБНІ ПРИПИСИ ЗАКОНІВ

За час існування польської держави вийшла така безліч законів, приписів та розпорядків, що торкаються дрібних, буденних справ, що навіть правники, не то звичайні люди, не можуть скоро в них розізнатися. Із цього виходять нераз неприємности, судові чи адміністраційні розправи й кари, а людина нераз і дивується, що її покарали за якусь провину, про яку вона не знала, або не вважала її за провину. Але тим, що хтось не знає закону, не може ніхто боронитися, це каже виразно закон. Тому не раз здається людині, що її безпідставно покарали, вона винує в тому всіх, тільки не себе, хоч сама в тому найбільше завинила.

У цій статейці хочемо познайомити читачів із деякими дрібними приписами законів, що дуже часто спричинюють дошкульні кари для людей, хоч на перший погляд видавалося б, що це дрібниці, або такі справи, що за них немає карної відповідальности.

Дуже часто читаємо в часописах про те, що когось покарали за те, що він направляв, чи впорядковував стрілецьку могилу. Бували з тої причини навіть великі карні процеси й засуди. Нераз доводилося чути питання, чому влада карає за поставлення хреста на могилі й т. п.? На це відповідь така: Декрет (постанова) із січня 1919. р. каже, що ті, хто на прилюдному місці (отже на громадській площі, на цвинтарі, коло церкви), хочуть поставити якийсь памятник (фіґуру), або тільки повісити памяткову таблицю (хочби внутрі церкви), мусять проєкт тої таблиці чи памятника дати воєвідству затвердити. Воєвідство має розглянути, чи той памятник із мистецького боку є вартісний, і до місяця має дати свою згоду. Коли до місяця немає відповіди, тоді треба вважати, що воєвідська влада дає свій дозвіл. Те саме торкається також більших направ і перебудови памятників. Могили вважає влада також памятниками та домагається дозволу воєвідства на те, щоб можна їх сипати, пересипувати, поправляти, чи ставити на них хрести. Не треба дозволу воєвідської влади на те, щоб поставити приватні памятники на цвинтарях, унутрі церков тоді, коли їх ставлять приватні особи з власних засобів, щоб

закріпити память фундаторів[1]), чи найближчої рідні. Не треба також дозволу воєвідської влади на памятники (фіґури), що посвячені цілям реліґійного культу. За переступи того декрету карає староство арештом до трьох місяців, або грошевою карою до 3000 зл.

Свого часу були в нас кари і процеси за шапки. Тут влада спирається на декреті з 2-го жовтня 1935. р., що діє від 17. жовтня того ж року. Цей декрет каже: Настановляти та вживати відзнаки й однострої може тільки той, хто має на це дозвіл влади. Дозвіл може дістати тільки установа, що існує правно. За відзнаки треба вважати всякого роду знаки, прапори і т. п., що мають на цілі означити якусь орґанізацію, чи иншу установу, приналежність до неї, чи становище в ній, або відзрізнити, чи відмітити якусь ґрупу осіб. Однострої (в тому й шапки) — це одяг, що служать до тої самої цілі. Відзнаками вважає декрет всі предмети, хочби загально вживані, коли вони мають служити згаданим цілям.

Дозволу носити мундури, чи відзнаки не потребують: працівники приватних господарських установ у звязку з їх діяльністю (напр., сторожа приватних лісів), в домашньому господарстві, коли влаштовувати одноразові розваги (напр., відзнаки комітетових, впорядчиків якоїсь імпрези[2]) і т. п. Спортові орґанізації звільнені від обовязку старатися про дозвіл вживати та установляти відзнаки, коли вони звязані безпосередно й виключно з тими спортами. За переступи цих приписів карає адміністраційна влада грошевими карами до 1000 зл. або арештом до 1 місяця.

Закон із 3. червня 1924. р. вияснює справу доручування посилок. За приписами цього закону тільки державна пошта має виключне право приймати, пересилати й доручувати замкнені й відкриті листи, поштові картки, часописи та видавництва, коли їх видають бодай 12 разів урік. Тому, що поштові оплати в останніх часах подорожіли, деякі люди хитро-мудро почали пересилати своє листування принагідними післанцями, що за доручення посилок брали менше, ніж бере пошта. В наслідок цього пошта мала втрати, бо на такі способи пішли різні великі підприємства, що ведуть велике листування. Тимто й видали окремий закон, який загрожує карою до трьох місяців арешту, або грошевою карою до 3000 зл. за переступи приписів про доручування посилок. Не підлягають цим приписам листи, поштові картки, часописи й видавництва, які пересилається окремим післанцем, що не займається доручуванням посилок фахово, й переносить їх тільки до одної особи, а вертаючись, таких посилок до инших осіб не забирає. Цим приписам не підлягають також часописи й видавництва рік після того, як їх видрукували.

Коли хто з читачів бував у Львові, певно примітив, що по головніших вулицях міста ходять люди в одностроях, а на голові мають шапку з написом „Експрес". Є це післанці, що мають право доручувати за оплатою посилки у Львові та приносити відповідь на посилку, що вони її доручили. Таких людей не торкаються приписи про доручування посилок, і їх за те не будуть карати. Такі самі післанці можуть бути в кожній місцевости, але вони мають право доручувати посилки тільки в даній місцевости.

У давніших часах бувало таке, що кожний, хто тільки почувався на силах кував собі, чи другому коні. З цього виходила нераз біда, бо бувало таке, що кувати коні брався той, хто цього не вмів, збавляв коня, а з цього бували потім процеси, кошти, гніви. В березні 1928. р. видали закон про коновалів, що накладає гострі кари на тих, що беруться кувати коні, а не мають до цього уповноваження. Закон цей каже, що право кувати коні має тільки той, хто має до цього відповідну підготову та дозвіл влади. Ті люди, що перед проголошенням згаданого закону займалися куванням коней самостійно й фахово, або мали свідоцтво, що уповажнювало їх до того, можуть це управнення далі виконувати. Коли б коновальством хотів займатися хто инший, мусить скласти іспит у школі, що призначена до того, а хто робив би це без такого іспиту, того адміністраційна влада може покарати грошевою карою до 500 зл. або арештом до 14 днів. Право переводити іспити та видавати свідоцтва, мають військові школи кування коней, цивільні школи уповноважені до цього воєвідством, державні іспитові комісії настановлені воєвідством, іспитові комісії покликані ремісничими палатами в порозумінні з воєвідством.

Багато клопоту буває на селі частенько з криницями. Сипляться кари грошеві й арешту, нераз — здавалося б за марницю. А все тому, що люди не знають приписів закону. До криниць відноситься розпорядок із 25. жовтня 1920. р. За приписами цього розпорядку будувати нову криницю, або перебудовувати стару, можна тільки за дозволом громадського уряду. Криниці мають бути верчені, і тільки там, де не можна дістати відповідного знаряддя, або з важних причин не можна виверченої криниці вдержати в стані придатному до вжитку, може влада дозволити копати криниці. Але тоді мусять бути збережені такі умови: 1. стіни криниці аж до гряниці води мусять бути цимбровані бетоном, а тільки вийняткова може влада дозволити цимбрувати деревяним матеріялом. 2. Цимбровиння має бути понад позем землі бодай на пів метра. 3. Криниця мусить бути закрита щільним віком, що його можна відкривати тільки при черпанні води. 4. Черпати воду можна тільки ведром, що прикріплене ланцюгом до криниці, або є приміщене на „журавлі". 5. На березі цимбровиння має бути підстава для приміщення ведра. 6. Криницю слід відгородити так, щоб до неї не мали доступу діти ні тварини. 7. Ведра у криницях, що є на торговицях, або в місцях, що призначені на постій для тварин, мають мати зверху крати, щоб із них не можна було поїти тварин. — Розпорядок також забороняє черпати воду з ведра посудиною, що її принесли з хати, прати білля, чи полоскати посудину біля криниці, тому, щоб не заволокти якої недуги. — Коли власник занедбує криницю, може влада упорядкувати її на кошт власника.

[1]) фундатор, латинське слово — основник, той, що робить запис на громадські цілі

[2]) імпреза, італійське слово — задум якогось практичного діла, підприємство.

М. БАЖАЛУК.

БУДЬМО ЛЮДЯНІ СУПРОТИ ТВАРИН

Чи можна назвати культурною людиною того, хто свідомо кривдить тварину, ломить без потреби галузки дерев, зриває квітки, щоб їх зараз кинути на землю й потоптати?

Людині уроїлося, що вона є паном усього світу. Та чи не заперечує його гордости те, що він попадає нераз у смертельну недугу, коли його вкусить комар і защепить йому лихорадку, або коли йому до крови увійде яка нікчемна бактерія?

Первісна або т. зв. дика людина, є пересвідчена, що не можна вбивати тварини, яка разом із нею працює і причинюється до її добробуту. Колись у старовинній Італії було право, що того, хто вбив домашню худобину, проганяли з краю або карали смертю; подібні закони були тоді також в Аттиці (у Греції) та у Фригії (Мала Азія), а в Бірмі (в теперішній Британській Індії) карали смертю навіть такого побожного, що вбивав на жертву богові вола. У старовинному Єгипті віддавали божу честь святим бикам, котам, шакалям і крокодилям.

В шатрі чи хаті бразилійського червоношкірця — як оповідають подорожні-очевидці — є нераз по кільканацять малп, з якими обходяться всі дуже людяно. Маленькі малпочки туляться до ніг червоношкірця, сплять у нього на руках і муркотять крізь сон наче коти. Крім малп вештаються по його хаті молоді ліняки й муравлярі, або гарні птахи арраси й тукани. Нераз цілими годинами бавиться з ними червоношкірець, а його діти повторяють залюбки папугам одноголосівкові слова своєї мови й дуже тішаться їх понятливістю. Деінде знову держать для забави курей, а їх мяса ані яець не їдять.

Тимчасом т. зв. культура обдерла людей з милосердя, зробила їх грубими й дикими. А відзначаються тими прикметами особливо менше інтеліґентні люди, як візники, що катують коней, всілякі міські чи сільські хлопчиська, що вибирають безкарно яйця із пташачих гнізд, мучать в немилосерний спосіб голодного пса чи кота, витягають з води риби й тішаться, як вони душаться на повітрі.

Коли ж людина зрозуміє, що тварина відчуває біль таксамо, як вона, що не вона, людина, є добродієм тварини, але якраз навпаки?

Про культуру якогось народу свідчить у значній мірі його відношення до тварин. Тимто народи, що в культурному розвитку стоять на першому місці, мають у себе діяльні товариства охорони тварин. Культура наказує суспільству поборювати всяку нужду, не тільки людську, але й тваринну. Людська нужда є страшна, хоч людина вміє домагатися помочі, але куди страшніше є горе тварин, які чейже самі собі не можуть, і не в силі, помагати, яких мови й нарікань не розуміємо. Як не вільно нам проходити байдуже побіч людської нужди, таксамо не годиться нам холодно ставитися до мук і терпінь тварин.

В наших часах повстав у всіх народів гуманний (людяний) рух супроти тварин. Закладають усюди товариства, що освідомлюють людей і розбуджують людяні почуття людей усіх суспільних верстов та поширюють ці думки по школах серед дітей і молоді.

В Анґлії закладають для тварин рятункові станиці, захисти, шпиталі, що є влаштовані за всіма вимогами здоровництва. Як хочете з такого захисту взяти собі собаку чи кота до дому, то мусите насамперед підписати заяву, що будете з ним по-людськи обходитись. Така заява, це не пуста формальність, бо від часу до часу появляється у вас урядова контроля. Різники й пекарі в Анґлії мають усе приготовану милостиню для бездомних собак і котів. В часі негоди кожен уважає своїм обовязком пустити до дому собаку й кота, що задержаться коло його порога. Хто того не зробить, це напевно чужинець і то, здебільша, із сходу...

Св. Франц із Ассізі (1182—1226).

В Німеччині приязне й милосерне відношення до тварин стоїть майже на тім самім рівні, що в Анґлії. Японці в основі не признають різниці між людиною і твариною. Таксамо думають і всі буддгисти (визнавці Буддги).

Найвеличавіший приятель тварин, св. Франц із Ассізі[1]), називав їх своїми молодшими братами й сестрами.

Річ ясна, що нам далеко до анґлійців або німців, але кому невідомо, як людяно наші селяни обходяться з худобою? Чи на тих, що бють коней, худобу, собак, не показують пальцями? Чи ж у нас на селі не мають такі нелюди найгіршої слави? Кому невідомо, яке це щастя для дітвори в селянській хаті, коли корова приведе на світ телятко, чи кобила лошатко, або кітка котята, чи курка висидить курята?

Основою охорони тварин є не тільки гуманні та моральні спонуки. Цією справою цікавиться й господарство, природознавство і праводавство.

Розумна господарська політика вимагає, щоб господарський стан країни не терпів через винищування тварин. Винищування, н. пр., коней, зменшування плідности домашніх тварин, погіршування їх раси, брак худоби — все це не побільшує багатства країни. Країни з високою господарською культурою відомі з розумної годівлі домашніх тварин, яка виявляється у розумінні потреб та у створенні догідних умов для розвитку і життя тварин. Бо нищимо худобу, не тільки вбиваючи її, але й поганою відживою та нехтуванням її недуг.

---

[1]) Святий Франц із Ассізі, властиво Джованні Бернардоне, основник чернечого чину Францісканів (1182—1226), аскет, проповідував життя у згоді з евангелієм

З поміж усіх диких тварин на цілій земській кулі найбільше нищать пташок, особливо деякі їх породи, ловлять їх в сильця, нищать їм гнізда, стріляють до них як до мети, — через що в деяких краях птахи вигибають, з великою шкодою для хліборобства. Комахи нищать тоді ліси й поля, бо чим раз менше птахів, які кормляться тими комахами. Люди несвідомі того, що коли б на нашій землі вигинули всі птахи, то й люди не могли б на ній жити. У Франції, напр., винищили деякі породи птахів майже зовсім, тимто шкоди по городах і винницях, які є джерелом богатства тієї країни, величезні; обчислюють їх на міліони франків. Тимто французи дзвонять тепер у всі дзвони і творять усякі товариства для охорони птахів.

Загально відомо, що одиниці, які відносяться грубо й жорстоко до тварин, є також грізні для людей. Вчені правники кажуть, що злочинці, душегуби починають своє страшне життя все від мучення тварин. Із недавно проведеного досліду між злочинцями у Зединених Державах Північної Америки виходить, що 85% злочинців за молоду мучили тварини, особливо топили псів і котівві катували коней, нищили гнізда пташок і т. ин.

Хто з нас не пригадує собі тієї страшної сцени п. н. „Жив-жив" із повісті П. Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні", — як то жорстоко мучив Чіпка молодих горобенят за те, що горобці кричали „жив-жив" тоді, коли жиди Христа мучили? — А як скінчив Чіпка? Не душегубом?

Карами годі когось морально піднести. Треба людей освідомлювати й виховувати в людяности. Треба в людську душу від дитинячих літ ущіплювати почуття доброти супроти тварин. Це завдання може виконати тільки батьківський дім і школа. Як думка охорони тварин стане виховним завданням дому і школи, то піднесеться моральний рівень наступного покоління і змаліє відсоток злочинців. Бо чим вища в народі людяність і культура, тим менше має він злочинців.

ГР. БОБЯК.

ЦИБУЛЯ

Близько трийцять родів цибулі з її близьким свояком часником росте дико на Україні або плекають їх по наших городах. Та звичайна цибуля, що її плекають, димка (Allium Cepa) походить з іранської височини, а зокрема з Персії та Белюджістану.

Вже дуже давно, бо у старовинному Єгипті знали її й цінили як кращу городовину, а навіть витворили собі з неї окрему відміну. Найдені рахунки з будови одної з пірамід, виказують, що великі гроші видали тоді саме на цибулю, яку давали їсти робітникам. Годована на наплавинах Нілю, в области кращого як у нас насонення, має вона инший смак та більше відживних речовин. Жиди, що привикли до неї в Єгипті, але й без цього могли її пізнати в Палестині, донині, здебільша, не можуть обійтися без цієї ростини. І дійсно, цибуля є здоровим додатком до поживи та немаловажним домашнім ліком. Але має вона прикре те, що хочби й як-насовісніше виполокати уста та вимити руки по цибулі, то все буде чути від такої особи запах цибулі. Не всі це зносять у себе або у других людей. Це, мабуть, етеричні олійки з їжі дістаються не тільки до крови, але й переходять до поту та зраджують здалека смакуна цибулі.

Етеричні олійки цибулі є знезаразним (дезинфекційним) засобом. Душена або спечена цибуля може бути окладом на боляки. Кладуть її ще гарячою на місце, що болить, верствою на яких 2.5 цм. грубою, та обвязують цю частину тіла на кільканайцять годин і держать тепло. Цибуля розмягчує та перегризає хору ткань так, що боляк скоріше виживає, сам лопає. Рівночасно цибуля це місце знезаразнює.

Не знаємо причини страшної недуги пістряка (рака), але вчені помітили дві цікаві речі. Пістряка майже не знають у східній Індії, тобто там, де велика частина населення не їсть мяса (браманці), та в цих сторонах, де їдять багато сирової цибулі. Можна її тут вважати профіляктичним (противохоронним) ліком. Етеричні олійці цибулі нищать бактерії в усній ямині та здовж цілого стравоходу, а коли й не знищать їх, то не дають цим галапасам надто розмножуватися.

Цибулі не зносять і хроби (звичайна глиста, стопчак, глисник). Вона є ліком проти здуття, бо спинює або зменшує повставання в кишках газів. Частинно жене також воду в недузі водянки. Та найкраще вона діє при кашлю, нежиті озяв, що повстали по свіжій перестуді. Вона чистить легені із харкотиння, влекшує його відхід та знезаразнює. Для цього вжитку душать її на меду або печуть, розтирають та випивають із гарячим молоком, рано і ввечір по шклянці. Очевидно, треба лежати в ліжку й держатися тепло.

Другий спосіб заготови ліку є такий. Ріжуть чверть кільограма цибулі, заливають пів-літрою води з додатком 20 дкг. цукру й 4 дкг. меду. Все це варять на дуже малім огні, перед тим прикривши, щоб не втекло за багато етеричних олійців. Готовий сироп відціджують до пляшки, держать в холоднім місці, щоб не ферментував (не кис, не розкладався) та щоб дальше не втікали дієві олійці. Хорий, знов у ліжку, бере ліку по 6—8 столових ложок удень.

Хоч не усі складовини цибулі наука пізнала, хоч ще менше знаємо які з них, і як вони діють, певне є те, що повну ціну вона має для здоровля тільки в сировому стані. Хто не терпить її як звичайного додатку, може брати її розтерту, змішану з медом. Дехто вважає споживання сирової цибулі одною із причин великої розродчої сили у жидів.

ЄВГЕН ГРЕНЬ.

ЛЄОНАРДО ДА ВІНЧІ

Незабаром у Міляні має бути вистава творів одного з найбільших мистців світу — Леонарда да Вінчі. Життя і шляхи творчости цієї великої людини дуже цікаві, і ми цією статтею хочемо зазнайомити наших читачів із його особою.

Визначний італійський мистець був сином багатого нотаря з міста Фльоренції й селянки, й народився в сільці Вінчі, посередині дороги між Фльоренцією й Пізою, 1452. р. — звідсіля й його повне прізвище: Леонардо да Вінчі, себто з Вінчі.

Леонардо да Вінчі, автопортрет.

Виховувався в діда по батькові, серед чудової природи, де виріс на гарного, кремезного, здорового, дуже сильного юнака (кажуть, що молодим гнув залізні штаби та ламав підкови). У діда дістав теж гарну освіту, полюбив музику й поезію, сам грав на цитрі, укладав музичні твори і писав вірші.

У вісімнацятому році життя молодий юнак пішов учитися малярства до славного маляра й різьбара Андрея Вероккія (1435—1488), за два роки покінчив свою науку та вступив членом до Товариства Фльорентійських Малярів, але тут стрінувся з великою завистю членів, тимто подався на службу до князя Людовіка Моро, як архітект, учений, різьбар, маляр, інжинер, музика й т. д.

Було йому 30 років, коли він зголосився до князя з таким листом:

Хочу відкрити Вашій Ексцеленції деякі тайни, що є моєю особистою власністю (тут вичисляв усе, чим міг прислужитися князеві підчас війни) ...в часі миру вмію дорівнятя, міркую, комунебудь у будівництві, у будові приватних чи публичних памятників, переводити воду з одного місця на друге; вмію виконувати різьби на мармурі, бронзі та глині; в малярстві можу зробити те, що зробив би всяк инший; крім цього можу виковати коня з бронзи на вічну памятку Вашого батька... Коли б Вам здавалося, що якоїсь із цих речей неможливо виконати, я готовий зробити спробу у Вашому городі, або в иншому місці, по вподобі Вашої Ексцеленції, якій поручаюся з повною покорою...

Розуміється, князь приняв Леонарда на службу і Леонардо подався до Міляна, де почував себе дуже добре: князь придав йому багато слуг, призначив йому кільканацять коней і мистець спокійно малював (Матір Божу серед скель, Останню Вечерю, портрети) та переводив укріплення міста. Тимчасом над Міляном нависали густі, чорні хмари: французькі війська залили цілу північну Італію. Князь Людовіко Моро програв битву, дістався до неволі й там помер. Для Леонарда починається неспокійне, мандрівне життя: Мантуя, Венеція й инші міста Італії. В тих мандрівках він

Остання Вечеря.

стрінув Чезаре Борджія (1478—1507), великого очайдуха, людину без моральних основ, просто злочинного, що мріяв про римське цісарство для себе. Борджія іменував його своїм начальним інжинером, і брав його з собою скрізь, куди сам собою шибав, по всіх містах північної Італії. З 1503. р. бачимо його у Фльоренції. Тут на стіні залі засідань міської ради Леонардо змалював свій відомий образ „битву під Анґіярі"; таксамо в тому часі малював теж портрет Монни Лізи. На прохання французького короля Людовіка XII. подався до Міляна, де пробув вісім років і де створив цілу низку картин та образів і скінчив писати свою „Анатомію". Звідтіль вибрався до Риму на службу до папи Льва IX, але не найшовши зрозуміння в папи, попав незабаром у недугу і вже 1515. р. на запросини французького короля виїхав до Франції.

Монна Ліза.

Жив у замку Клю (Cloux), де король оточив його великою пошаною й вигодами та призначив йому 700 талярів річної платні (тобто приблизно 60 тисяч злотих). Тут працював без спочинку, ввесь час занятий новими й новими думками та вадумами. Але тимчасом почала зближатися осінь його життя, і 2. травня 1519. р. його не стало.

*

Що ж створив цей великий мистець, той безперечно найбільший чоловік італійського відродження. А був він: фільософом, малярем, різьбарем, поетом, музикою, будівничим, винахідником, математиком, механіком, ґеольоґом, анатомом. Він

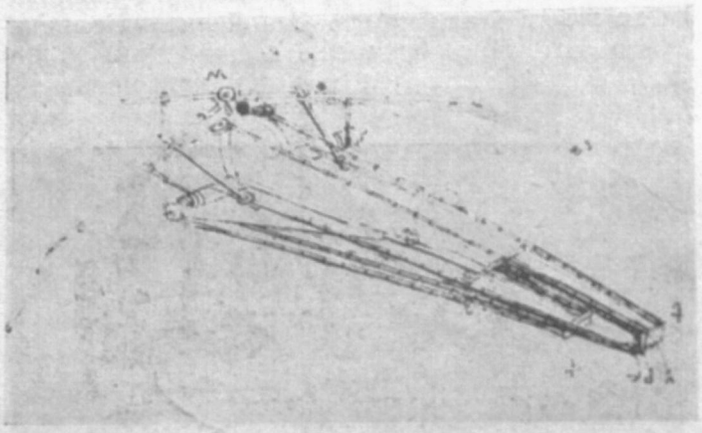

Рисунки для споруди літака.

винайшов рушії (мотори) до водяних млинів і водопроводів, тачки, комин, він творець воєнної інжинерії, стіжкових стрілен, веслярських кіл, він глибокий дослідник у науці світла, будував церкви й палати, подавав проєкти пробивати гори тунелями, лучити ріки каналами, від нього вийшов закон тяжіння й тертя, тепла і світла, він відкрив пару, як рушійну силу мореплавства, маґнетне притягання, від нього почали вживати поясу до плавання, він означив перший кровообіг, він працював над створенням летунської машини, отже був батько сьогочасного летунства, він загадка всесвіту, багатьом незрозумілий, а часто й осуджуваний...

Але ж передусім це був велетенський малярський талант. З ділянки малярства збереглися до нас такі його важніші твори: Мадонна серед скель (Париж, Лювр), Монна Ліза (Лювр), Остання Вечеря (Міляно), Свята Анна (Лювр), Поклін трьох царів (Фльоренція), Благовіщення (також там) та кілька портретів і один автопортрет (сам себе змалював). Крім цього залишив мистець цілу низку рисунків. Правда — небагато всього цього, як на таку велику мистецьку міру. Але ж Леонардо був людиною, що на викінчування початого не мав часу. Занадто багато його цікавило справ, занадто багатьома річами займався, одну річ кидав для другої, щоб і цю покинути для третьої. І так було ціле життя...

Його образ „Мадонна серед скель" повстав 1482. р. в Міляні. Серед темних, таємних скель сидить Пречиста та з неспокоєм заслонює руками малого Ісуса, що бавиться із св. Іваном. Вона немов береже Його перед небезпекою долі, що чигає на Нього в темних печерах...

„Остання Вечеря" це — величезний малюнок, що повстав на стіні їдальні в манастирі ОО. Домініканів при костелі Пресв. Богородиці в Міляні. Леонардо не любив ходити втертими стежками. Усе шукав нових способів малювати на стіні: відкинув випробований старий спосіб аль фреско (на мокрій вапняній заправі), і спробував малювати олійними фарбами на ґіпсовому підкладі. Спроба не вдалася, малюнок по кількох роках почав псуватися. А пізніше ченці вибили в тій стіні де був образ, двері, щоб було вигідніше проходити до кухні; ще пізніше кіннота Наполеона не зважаючи на його заборону, закватирувалася у манастирі й обкидала голови Апостолів болотом; а далі тут був кілька років склад сіна. Вогкість і час теж зробили своє. Те, що ще можна тепер оглядати, це сумні останки, тінь того, що колись було. — В цім образі Леонардо змалював ту тяжку хвилину, коли Ісус, підчас останньої Вечері сказав памятні слова: „Один із Вас мене зрадить". „Святу Вечерю" малювали й перед Леонардом. Малярі брали для малювання ту хвилину, коли Христос ломить хліб, або як ділиться хлібом із Апостолами. Леонардо показав сцену повну великої драматичної напруги. Впали з уст Христа ці страшні слова: на обличчях Апостолів відбилося враження від цих слів, у кожного йнакше, відповідно до вдачі кожного. Бачимо тут і протест, і жадобу помсти на зрадникові, і бажання охоронити Христа. А Він? Кілько безмежного болю, кілько самовідданости бачимо на Його святому обличчі!

„Монна Ліза" це — портрет Джоконди або Монни Лізи, жінки одного італійського пана Франца дель Джокондо. Маляр працював над образом чотири роки. В працю цю вклав усе, що було найкраще в його душі і що найбільше кохав: гори і скелі, холодні та зелені води, що над ними провів у роздумах тілько гарних хвилин, та смерк недалекого вечора. В жіночу постать втілив він солодкий як молодість, усміх надії, смуток, розчарування та тугу. Джоконда це нерозвязана загадка, невичерпне питання! Тисячі людей проходило

Битва під Ангіярі.

повз образ і кожному він щось инше казав. З образом цим нерозставався мистець до кінця свого життя. Є це найкращий портрет, який створив малярський світ досі.

З писаних наукових праць Леонарда із Вінчі залишились тільки вривки. Є це твори: „про малярство", „про тягарі та їх рухи", „про воду", „про лет птиць", „про анатомію коня та спосіб відливу в бронзі", „про міряння вод" і багато инших. Усі вони, хоч лише вривки, вказують на небувалу всебічність незвичайної людини, вченого і мистця.

ВОЛОДИМИР САВЧЕНКО.

БОЄВІ ДІЇ В ГОРАХ

Гори мають велике значіння для оборонности країни. Шляхи в горах є нечисленні і менше прохідні. Через те рух військ у горах буває утруднений, повільний, неправильний. Годі тоді провадити докладний розрахунок часу, бо навіть незначні перешкоди в дорозі викликують затрим та зупинки. Гірські шляхи утруднюють також і службу в запіллі, а головно доставу військам найконечніших засобів до прожиття й потрібного військового матеріялу. Така достава вючними тваринами, чи почавши від світової війни, літаками з легкопадами — сполучена з великими труднощами. Скупчення табору в горах є більше, ніж денебудь, і це спинює відступ. Ввесь рух військ може відбуватися тільки дорогою, а боками можна провести тільки невеличкі піхотні відділи, а й вони посуваються важко, повільно й без порядку.

Коли в горах, особливо в культурних країнах, і бувають рівнобіжні шляхи, так тоді військові частини, що діють на них, не мають звязку між собою, або він зовсім незадовільний. Правда, у XX. ст. завдяки радієві та літакам звязок у горах полекшився.

Обрій у горах обмежений, і тому стежити за ворогом тяжко. Тут можуть це виконувати хиба літаки. Для кінноти поза шляхами немає ніякого простору. Обмежена в горах також можливість належно користуватися змеханізованими та змоторизованими частинами (див. Ж. і Зн. XI, 269). Зате невеликі відділи військ можуть знайти в горах, особливо в гірських долинах, що ними проходять гірські шляхи, численні оборонні становища. Оборона таких місць забирає багато часу, зате вдало виконаний наступ загрожує небезпекою втратити свій шлях відступу. Ворог може захопити шлях відступу й тоді всіма вигодами оборонного місця користується ворог. Примусити оборону покинути становище в горах можна радше маневром (зручним звоpотом), ніж боєм.

Гори не дають теж змоги розгорнути бої великими масами. Можливе це тільки хиба в місцях, де гірська долина поширюється й де можна розмістити укупі бригаду піхоти й кілька батерій, а коли місце широке, то й дивізію в невеликому складі. Але таких широких долин є небагато, й рідко коли трапляються такі можливости.

Ще гірші труднощі, ніж із гірськими шляхами, є в час боїв, із гірськими хребтами. Через свою непрохідність вони не надаються на оборонне місце для більших військових відділів, тай відворот із хребта в долину залишає краще становище для ворога.

Як бачимо, в гірській війні можна діяти тільки невеличкими військовими силами. Таким чином у час великої війни гори не дають остаточного вирішення боротьби. Разом із цим у гірських боях більше значіння має рішучий і спрямований до своєї мети наступ, ніж хочби й яка завзята оборона. Не маючи належних відомостей про сили противника й побоюючись за те, що шлях відвороту може бути відрізаний, оборонна сторона розкидає свої сили, а це в горах може прискорити перемогу противника. Одначе треба памятати, що коли сили обидвох сторін, які воюють — є однакові, то наступ у горах триває довше, ніж на рівнині. Особливо важко наступати, коли сторона, яку нападають, не обмежується тільки до самої оборони, — але й переходить у несподіваний наступ і загрожує відтяти шлях відступу противника.

Треба доволі великого вміння й сили для того, щоб успішно боронитись у гірському краї. Оборона є сильніша, коли в ній бере участь місцеве населення, що добре знає околицю та коли для оборони є ще побудовані окремі укріплення.

При наступі по змозі уникають гірських країн, але не завжди є це можливе. Очевидно, що тоді, коли війна ведеться проти гірської країни, то саме в горах слід шукати рішальної розвязки. Та буває й таке, коли війна іде на більшім просторі, що обставини змушують наступати та вести боротьбу за оволодіння горами. Це буває, напр., тоді, коли збоку, на крилі боєвої лінії лежить гірська країна і настільки близько, що той хто обороняється, може з вигодою для себе зробити з гір основне місце, з якого можна нищити комунікацію (лучбу) противника. Тоді сторона, що наступає для оборони своїх шляхів мусить звернути в гори розмірно більші сили.

Буває й таке, що гірська країна відділює від себе місця двох військових дій. Тоді одна з ворожих сторін, яка має у своїх руках гірську країну, може перекидати свої війська з одного місця на друге й таким чином постійно переносити свій осередок ваги, а такої змоги не має ворог... Очевидно, що тоді гірська війна — конечна.

Може бути ще й так, і воно буває найчастіше, що головний напрям діяння сторони, що наступає, проходить через гірську країну чи то тому, що инакше вона, ця сторона не може осягнути осередку опору противника, чи то тому, що вибрана для неї лінія через гори є найвигідніша. В таких випадках годі вже звертати увагу на всі труднощі звязані з переходом через гірську країну. В таких обставинах той, хто обороняється — зробив би помилку розкидаючи головні свої сили в горах. Оборона тоді не повинна вичікувати ворога, але йти йому напроти.

Коли б той, що обороняється потерпів поразку на узгірї, то йому легко відійти в гори. Переможець не може переслідувати його зо всіма своїми силами, бо відділи, що посилає переможець, натраплятимуть на ворожі частини, які користають із вигод гірської місцевости. Сторона, що наступає, хоча й перейде через гори, то проте там завжди буде приневолена ділити свої сили, а тоді такі розкинуті відділи легко напасти як вони виходять із гірської місцевости, раніш ніж вони ще встигнуть зєднатися. Сторона, що обороняється має ту перевагу, що висуваючи відділи в гори, може довідатися про напрямок, у якому наступають ворожі сили, затримати їх і таким чином зискує на часі, що його треба для того, щоб на найважнішому місці зосередити більшість своїх сил.

Треба сказати, що головна вага оборони властиво лежить не в горах, а за ними. Приймім, напр., що напасникові вже повелося щасливо перейти через гірську країну і зломити опір противника; одначе сходячи з гір цей напасник виставляє на небезпеку свої шляхи й без того непевні, бо й мало їх, тай є ще небезпека від нападів ворожих партизанських відділів (див. Ж. і Зн. X, 301).

Коли населення гірської країни, що боронититься у своїх горах, зуміє добре оцінити всі вигоди свого положення й їх використати, то може невеличкими своїми силами стримати в горах на довший час наступ значних ворожих сил, а при відвороті ворога може ще й утруднити йому відступ. Підчас війни вигляд кордонів, форма їх, залізниці та шляхи мають взагалі велике значіння. Особливо велику ролю відограють природні перошкоди, зокрема гори.

М. ОСТРОВЕРХА.

ШЛЯХ — АППІЯ АНТІКА

Мало є таких людей, щоб, побуваючи в Римі, не пішли та не подивились на староримський шлях — Аппія Антіка. Повз Колісей, попри, чи й попід лук Костянтина, а дальше повз лазні (терми) цісаря Каракаллі (див. Ж. і Зн. IX. 112), ви йдете у східньому напрямку й за пів години ходи, попри городи Сципіонів (див. Ж. і Зн. XI, 9) і катакомби (підземні хідники) св. Севастіяна й Калікста та попри церкву „Камо грядеши", — ви підноситесь дещо горбком і вже на — Аппія Антіка.

Аппія Антіка й могили.

Нешироκий шлях, найбільше 6, а то й 4—5 м. завширшки, обабіч якого видніють сьогодні останки староримських мавзолеїв (гробівців) (див. Ж. і Зн. XI, 137), видатних громадян старовинного Риму, то ростуть високі старі кипариси, що повагом шумлять і своєю темною зеленню сповняють цей шлях дивним супокоєм. Цей шлях іде рівно в південно-східньому напрямку й на якому 18. кільометрі втинається в гори Апеніни, проходить села Альбано, Аріччя та инші й іде в напрямку Капуї аж до моря, до Бріндізі, пристані над Адрійським морем.

Історія цього шляху, яким старо-римські леґіони ходили в походи, не довга, але цікава. Почав її будувати, так сказати б протяв шлях, цензор (державний урядовець) Аппій Клявдій у 312. р. до Хр. Колись імовірно, звався цей шлях — via Albana, бо перше село на його дорозі, зветься Альбано. Аппій устиг за свого урядування дійти до міста Капуа. Шлях скінчили щойно в 191. р. до Хр. У 190. р. шлях доходив щойно до міста Веноза, а коли продовжили його до Бріндізі — не відомо. Цей шлях мав стації, мав гостинниці, де змінняли коней. Ці стації звались Аріччя, Форум Аппі, Таррачіна, Фунді, Формія, Мінтурне, а дальше — Казілінум, Капуа, Калятія, Кандіюм.

Цей шлях у Римі починається мавзолеєм Чечілії Метеллі, могутньою, округлої форми будовою, біля якої бачимо останки палат середньовічних панів Каетані (з родини яких був папа Боніфатій VIII. — вік XII.), а недалеко руїни церкви цієї родини. І так здовж цього шляху біліють, то чорніють, менші то більші гробівці аж до Бріндізі, себто, продовж добрих пятьсот кільометрів. У Бріндізі, в тому місці, де шлях кінчиться, стоять над морем дві колюмни (стовпи) й до сьогодні. У старовину шлях Аппія Антіка був такий гарний, прикрашений обабіч гарними гробівцями, немов малими палатами, що римляни називали його reginae viarum. Тепер, це лише — памятка. Життя тут завмерло.

НАША ОКЛАДИНКА

Цьогорічну окладинку „Життя і Знання" рисував Святослав Гординський. Відповідно до змісту журналу, що описує багато подій і річей у кожному числі, складена й окладинка з різноманітних врівків. Посередині на тлі св. Софії в Києві український лицар із княжих часів, що стоїть на сторожі української культури. Обрямування творять, починаючи зліва згори: вежа Волоської церкви у Львові, козацький полковник з перначем в історичному одязі, новочасна протилетунська гармата, корабель, палата Веккіо у Фльоренції — зразок італійського будівництва, двогорбий верблюд з Монголії, індійське божество Шіва, славна похила вежа в Пізі із XII. ст. і літак. Таке зіставлення зображує ту різноманітність з різних ділянок культури і знання, в сучасному й минулому, яким присвячений журнал.

Ю. СТЕФАНИК.

ЧИ КАНАДІЙСЬКІ УКРАЇНЦІ ЗАГИНУТЬ?

Живий звязок української заокеанської еміґрації із Старим Краєм з року на рік слабне. Ті з наших еміґрантів, що мали вернутися до рідного краю, вернулися; ті ж, що хотіли б виїхати, не виїдуть. Не виїдуть, бо не мають змоги заплатити тисячі долярів за право візду. Тимто цікаво знати як живеться цій нашій еміґрації, чи часом не пропала вона для нашого народу.

*

Почалася наша еміґрація до Канади 1892. р., коли з села Небилова, калуського повіту виїхало туди троє селян. Від того часу виїжджало туди що раз більше наших людей, і тепер українську кольонію в Канаді обчислюють на пів міліона. Гнала наших селян туди — нужда. Культура тих людей не була й не могла бути висока; їх національна свідомість — майже ніяка. Вони прийшли до Канади як народ без імени, дотого — без жадної опіки й помочі, а навпаки — з великими обовязками помагати своїм родинам у краю, а згодом, із зростом національної свідомости, і Старому Краєві.

Бо вже десь від 1900. р. серед нашої еміґрації починає прозябати національна свідомість. Внесли її із собою пізніші еміґранти. Але цей національний рух, спершу дуже слабий, починає заливати москвофільство. Воно мало моральний і ще більше — матеріяльний підтрим російського уряду, то й не диво, що це москвофільство перекидається на цареславне православіє. У відповідь на нього твориться українське православіє. Так починається зажерта релігійна боротьба, і в ній зарисовуються

Похід української молоді в канадійській оселі „Smoky Lake" (місто — чисто українське, у провінції Альберта).

згодом чотири різні громади: українська греко-католицька Церква, віра наших галицьких еміґрантів, котра давно й тепер має в житті еміґрації дуже велику вагу; українське православіє, український євангелизм, що його серед наших еміґрантів поширюють анґлійці, щоб поробити з них анґлійців, і нарешті — цареславне православіє. Тепер євангелизм належить уже до історії; москвофільське православіє доживає соромно своїх останніх днів; залишилися дві релігійні громади: українці — греко-католики і українці — православні. Боротьба між ними вже тепер не така гостра,

Канадійські українці при польових роботах.

і є надія, що між ними дійде до якогось порозуміння. А інтерес канадійських українців, як національної меншини, такого порозуміння конечно вимагає!

Почалися наладнювати відносини в часах нашої політичної революції в рр. 1918—20. Автор цієї статті мав нагоду припадково побачити протокольну книгу одного нашого товариства в Канаді з 1919., де у грудні того самого року можна було прочитати записані невмілою рукою такі слова: „Отець парох повідомили, що в листопаді повстала українська держава. Всі плакали і обймалися з радости і одноголосно ухвалили змінити назву товариства з „руське" на „українське" і т. д. (передтим товариство мало назву „руське").

Це дрібна подія, але вона вказує, яким відгомоном відбилося в душі українських еміґрантів державне відродження України.

Від 1919. р. український рух поступнево міцніє. На це проречисто вказують такі числа: перед 1920. р. канадійці вчисляли українців до „инших народностей"; 1920. р. при переписі населення начислено українців 63.000; а вже 1930. р. перепис виказує в цілій Канаді 263.000 українців. Але ж найкращий доказ на сильний зріст національної свідомости українців у Канаді є місцевий перепис населення з 1935. р. Той перепис охопив лише три степові провінції Канади (Манітоба, Саскечеван і Альберта), де начислено 269.000 українців, отже кілька тисяч більше, ніж пять років тому в цілій Канаді.

Тепер канадійські українці творять уже поважну силу, вони є третім народом у Канаді не лише щодо числа, але і щодо якости. За 45 років свого побуту на чужині вони побудували великі орґанізації релігійні, культурні й політичні; виховали в українському дусі багато інтеліґенції, котра поволі з рук старокраєвої інтеліґенції пере-

бирає провід у житті канадійських земляків; вони зберегли свою рідну мову, рідну культуру і з успіхом передають її молодому поколінню, що рідного краю вже не бачило; вони помагають теж старому краєві, дають на різні національні потреби. Тимто наша канадійська кольонія заслуговує на більшу як досі увагу Старого Краю.

*

Цікаво, чому анґлійці, народ, що скольонізував і занґлійщив третину земної кулі, не зумів за 50 років стерти з лиця землі невелику числом і несильну культурою українську канадійську еміґрацію. Ось, напр., як доказують канадійські дані, в останніх 50 роках приїхало до Канади дуже багато німців, та вони тепер загибають як окремий народ і в житті Канади ваги не мають. Як це пояснити?

Першою причиною сили української еміґрації є — стара наша мужицька культура, яку наші еміґранти, хоча найбідніші, вивезли із собою у заморську країну. Крім цього, тут велику вагу мала любов наших селян до батьківщини, котра ще й досі в рядах нашої першої еміґрації викликує сильну тугу за рідним краєм. І ще одне: анґлійці ніколи не жалували труду і гроша, щоб знищити культуру і національну окремішність наших еміґрантів. А всякий напір родить відпір, і канадійські українці вперто трималися свого і відбивали анґлійський напір.

Бо анґлійці відразу забралися наших людей поанґлійщити. Передовсім їх порозкидали по лісистих степах трьох степових провінцій Манітоби, Саскечевану й Альберти, щоб вони потонули в анґлійському морі. Потім казали їм корчувати ліси й будувати залізниці. Які невимовні злидні перебула наша перша еміґрація, про це можуть оповісти лише селяни-поворотці. Але ця перша спроба анґлійців не дала жадних наслідків. Наші селяни „занюхували" один-одного, злізалися до купи й почали творити оселі — перші українські оселі в Канаді. Хати будували на старокраєвий спосіб, пробували садити раз-у-раз вишневі садки, дарма, що їх безпощадно нищила студена канадійська зима.

Тоді анґлійці взялися анґлійщити наших людей зо пляном. У кожній українській місцевости вони основували анґлійські школи для дітей і дорослих і закладали євангелицькі громади. Цей час анґлійщення при помочі євангелизму, тягся яких 20 років, до 1925. р. Молодих і здібних наших хлопців забирали до анґлійських євангелицьких шкіл, де їх виховували на євангелицьких пасторів, учителів, адвокатів і т. д. Цій анґлійській роботі наша еміґрація завдячує свою першу місцеву українську інтеліґенцію. Бо ж вихованці анґлійських шкіл майже поголовно поверталися до віри й національности своїх батьків, та й ті, що стали пасторами, теж не перестали бути українцями.

Анґлійці були здивовані і розчаровані своєю роботою. А тимчасом від 1920. р. почався між українцями сильний відродженський рух. Він був такий великий, сильний, живий і успішний, що викликав поважне занепокоєння в канадійських анґлійців. Дійшло навіть до того, що 1927. р. уряд провінції Саскечеван визначив комісію, котра мала прослідити український національно-культурний рух і устійнити, чи він часом не шкідливий для Канади. Про висліди праці цієї комісії анґлійський часопис — „Yorkton Enterprise" писав так: „Що наші співгромадяни українського походження добрі громадяни Канади, в тому немає вже тепер ніякого сумніву. Жадна ганьба, ані переслідування не можуть їх стрінути за те, що вони бажають зберегти звязок із своєю матірною країною і мовою". Але ці слова були сказані так, для політики, щоб не роздмухувати болючої справи. Таксамо треба розуміти промову льорда Твідсмюра, ґенерального ґубернатора Канади, котрий виголошуючи промову до українців в одному містечку Манітоби, сказав такі розумні слова: „Будучи добрими українцями, ви станете ще ліпшими канадійцями".

Між українським і анґлійським світом у Канаді йде тиха та вперта боротьба. На це вказують задирчисті статті й замітки анґлійських часописів про українців, які наче та блискавка освітлюють на хвилину взаїмне відношення обох народів. За найяскравіший доказ на тяжке становище нашої еміґрації може правити положення нашої канадійської молоді. Щоб дістати якесь місце в Канаді, наш хлопець мусить змінити своє прізвище і ховатися з цим усім, як із якою великою тайною. Як тяжко переживає наша молодь таке пониження, вказує лист молодої українки Марії Федак, який надрукувала анґлійська ґазета „Fort William Star". В тому листі вона такими словами описує своє обурення:

Що за лихо з тими чужинцями? (українців у Канаді називають — foreigners, себто чужинцями, — а це має дуже образливий зміст). „Наші батьки корчували ліси, виправляли землю, будували залізниці і взагалі причинилися дуже багато до зросту культури цієї країни. А ми, їх діти, не маємо права на людське існування. Нас на кожному кроці ображують, нас не приймають до праці. Нам, дівчатам, що покінчали середні школи в Канаді, залишився один спосіб прожитку: бути помивачками і кельнерками по гостиницях".

Чи ще треба ясніших слів? Чи не відбивають вони тяжкого болю молодого покоління?

А проте ще краще й достовірніше свідоцтво про відношення анґлійців до українців у Канаді дає заява Ради анґлійської імперії для справ заморської кольонізації, котра в липні цього року радила в Льондоні. В цій заяві справу українських поселенців поставлено так:

„Можна ствердити, що в західніх провінціях Канади збільшається число поселенців, котрі походять із Східньої Европи. На 10.000 осіб, котрі в останньому році поселилися в Канаді, було лише 2972 анґлійців. Велика частина чужих еміґрантів зраджує нахил поселюватися окремими громадами і не виказує охоти злитися з рештою населення".

Для ясности, треба додати, що у трьох головних провінціях Західньої Канади українці щодо чисельности займають по анґлійцях друге місце.

Все те, що ми навели, вказує недвозначно, що українцям вступ до Канади буде на все закритий, і що українська еміґрація успішно опирається натискові анґлійців. Тимто на питання, поставлене в наголовку цієї статті, ми відповімо рішуче: Канадійські українці не загинуть.

Е. ЖАРСЬКИЙ.

ГАКІВКА

Як улітку копаний м'яч, так узимі гаківка на льоді (гокей), притягає до себе безчисленні товпи глядачів на спортові майдани. Скрізь по широкому світі, усі безтямно захоплюються змаганнями у гаківці.

Гаківка на льоді, це зимова сестра гаківки на траві, що її здавен-давна грали єгиптяни, чи старовинні греки; доказом на це є різні плоскорізьби, що збереглись на старовинних гробівницях чи святинях. Грали тоді гаківку на траві, малий мячик попихали кийками до воріт; хто більше добув воріт — цей вигравав. — Такі гри знали й у старовинній Персії, про що оповідають різні старовинні народні епопеї (великі епопеї). З Персії перенесли цю гру до Китаю й Японії, а у XII. і XIII. ст. згадують про неї і царгородські літописи.

Новітня гаківка розвинулася і у Франції (де крім гаківки відомі були й инші подібні гри), і в Англії, а особливо в Ірляндії. Вже 1527. р. появилася в Англії мала книжечка про гру в гаківку. В тодішніх часах була це доволі поширена гра. Хроніки згадують, що Катерина Мор, перша ірляндська королева, дарувала своїому приятелеві Крайтемові 50 мідяних гаківкових мячиків і тілько само закривлених кийків до гри (по англійськи „hockeyd" = „закривлений"). Також і шотляндський король Олександер дуже цікавився тим спортом; вступаючи на престіл — звеличав це торжество змаганнями в гаківку. Відтоді грають гаківку й досі по всіх англійських, шотляндських чи ірляндських містах і селах.

В Голяндії грають гаківку влітку і взимі, коли то море й ріки замерзають на довгі місяці; різні славні малярі увіковічнили поодинокі рухи у своїх високомистецьких образах.

Нині — грають гаківку по цілому світі; різні подорожники повідомляють, що гаківку грають і дикі народи Океанії та Америки. Дуже поширена гаківка й серед індіян. Ще більше! Індійці довели гру в гаківку на траві до такого високого рівня, що нині вони найкращі мистці на ввесь світ. На останніх Олімпійських Ігрищах у Берліні, 1936. року, здобули вони мистецтво світу перемагаючи инші народи. Це першенство мають вони вже від 1920. року.

Як вони є непереможні в гаківці на траві — так канадійці, є першунами в гаківці на льоді. Що й казати. В Канаді гаківка на льоді є національним спортом. Змалку кожний канадієць учиться грати, а коли стане вже кремезним юнаком — тоді може й жити з гаківки, якщо добре грає. В Европі радо приймають таких молодців до різних европейських клюбів. Вони стягають на гаківкові майдани по кількадесят тисяч глядачів, що хочуть побачити правдивий канадійський гокей.

Инша річ, що гра такого справжнього змагуна манить око кожного глядача; такий змагун рухається по льоді на совгах з незвичайною швидкістю, при чому попихає ще й ґумовий кружок закривленим кийком. А коли грає повна шістка (бо одна дружина складається з 6. грачів) — тоді й є на що дивитись, здається, що це не люди грають, — так швидко і складно суне напад один за одним. На останніх зимових Олімпійських Ігрищах у Ґарміш-Партенкірхен (Німеччина) канадійці показали такий високий рівень гри, який справді рідко коли можна оглядати.

Але не треба думати, що гаківка існує в Канаді довгі віки. 1867. р. вояки одного з полків, що пильнував гряниці держави над одною із рік — очистив собі лід із снігу й почав із кийками гонити на совгах за кружком. Грали вони без усяких приписів і так довго, поки не стемніло. Так воно було через 10 літ.

Гарячий момент із гаківкових змагань під воротами одного із противників.

Щойно у 1880. рр. студенти одного університету установили перший правильник гри, що згодом — по різних перемінах — прибрав нинішній вигляд.

1900. р. гаківка у Канаді поширилася до цеї міри, що гаківкові майдани будували для 10—20.000 глядачів.

В Европі поцікавилися гаківкою щойно по війні. Були це щойно перші кроки, тимто й не диво, що на I. Зимових Олімпійських Ігрищах, канадійці розгромили европейські дружини у відношенні 33:0!

Нині — такої великої різниці вже нема; европейці навчилися вже грати й поволі наближуються до мистців.

У нас цей спорт повинен найти якнайбільше поширення. Головно молодь по селах повинна на свій спосіб вправляти цю гарну гру.

БІБЛІОҐРАФІЯ

Микола Голубець ЗОЛОТА КНИГА УКРАЇНСЬКОГО ЛИЦАРСТВА. Львів, 1938. Накладом Катрі Голубцевої.

Перед нами в мистецькій окладинці перший зшиток величаво подуманої книги про родовід українського лицарства, нащадків колишніх княжих та боярських родів, якої автор відомий у нас дослідник цих справ і письменник — Микола Голубець.

Появу цієї книги викликали ворожі нам намагання доказати, що в нас української шляхти не було, і що всі (або дуже поважна їх частина) нащадки колишніх шляхотських родів Галичини, Волині й Поділля — польського походження.

Микола Голубець на основі дуже совісно — дослідженого джерельного та історичного матеріялу доказує, які саме роди та їх прізвища є історично українські, та чому з уваги на те не має наукових підстав їм цього відмовляти.

В поазбучному порядку, починаючи з букви А (покищо до Б-і), він вичислює усі знатніші українські роди, коротко подає їх родовід (по змозі з найдавніших років) та недвозначно збиває всі твердження чужої науки про їх походження инше, ніж українське.

Коли й дальші зшитки будуть так опрацьовані, можна сподіватись, що з них вийде дуже вартісна й потрібна нам книга. **М. С-ин.**

Д-р Василь Пачовський, СРІБНА ЗЕМЛЯ (тисячоліття Карпатської України), нарис історії з мапою. „Історично-політична Бібліотека". Книжка 1. Львів, 1938. Видає Видавн. кооп. „Дружина". Випуск 6. обгортка Ю. Сінґалевича.

Дуже добре зробила видавнича кооператива „Дружина", що подбала видати таку цікаву й дуже на часі книжечку, як „Срібна земля", тобто книжечку присвячену історії Карпатської України, написану одним з найкращих знавців тієї землі — д-ром Василем Пачовським.

Книжечку розпочинає вривок авторової поеми „Сріберний Дзвін", що присвячена одній прегарній леґенді про дзвін з часів князя Ярослава, який добули 1917. р. у Богоревиці в Карпатській Україні. Сама ж історія карпатської — Срібної Землі, охоплена в вісім розділів.

У першому („Край і люди"), коротко подана ґеографія краю, його природні багатства, заняття мешканців; у другому („під владою київської держави"), автор розказує історію тієї земли; часи „Руської культури за Арпадовичів" в Карпатській Україні змальовані в 3-ому розділі. А дальше розказує автор про українського подільського князя Федора Коріятовича (див. Ж. і Зн. XI, 310, 317.) та його заслуги для Срібної Землі (розділ 4-ий); її „вавилонську неволю" (розділ 5-ий); а в кінцевих трьох розділах докладно описане „Перше відродження" карпатських українців, „Весна народів і реакція", яку вона викликала на Закарпатті, та врешті його „Боротьба за державність".

У цілому „Срібна Земля" д-ра В. Пачовського, дуже совісно написана праця про оту нашу найдальше на південний схід висунену землю, її історію, та змагання продовж тисячеліття. Автор, що довгі роки побував у Карпатській Україні, а до того ще й по званні історик, чи не найкраще надавався до такої праці. Тимто й вона вийшла зпід його пера дуже основно та цікаво. Правда, місцями тих історичних даних така сила-силенна, що легко читачеві в них загубитися, але це не поменшує вартости книжки, а навпаки придає їй поваги наукової праці. До книжечки додана мапка Карпатської України. **М. С-ин.**

Валерія Дуткевич, ГОЛУБИЙ ХРЕСТ, з передмовою Віктора Андрієвського, накладом власним, Львів, 1938, ст. 88, ц. 50 гр. (з образками).

Гарна книжечка, гарна і своїм змістом і тим теплом, яке в неї вклала авторка. „Голубий хрест", це організація для охорони звірят перед людською жорстокістю. Тимто й авторка озаголовила свою книжечку такою назвою. Ціла вона просякнута любовю до тварин, птахів, ростин, над якими люди збиткують. Приклади, які авторка подає, дають не дуже гарне свідоцтво для культури людей, які за ніщо мають тварини, не тільки використовують їх для себе понад міру, але ще й жорстоко над ними знущаються. „Ж. і Зн." писало нераз про цю нелюдську поведінку, й далі писати буде про жорстокість людини (читайте також статтю про це Миколи Бажалука: „Будьмо людяні супроти звірят, див. стор. 23)—і тепер згадує про цю справу у звязку з появою цієї гарної, доброї, виховної книжечки, яка заслуговує на те, щоб її як-найбільше поширити. До зворушливого змісту книжечки добре підходить і гарна передмова В. Андрієвського, що писав у нашому журналі аж двічі про цю таку пекучу для нас справу (пор. Ж. і Зн. за 1937. р., стор. 175 і 235).

НОВІ ЖУРНАЛИ

„ВІСТНИК", ч. 7—12, липень—грудень, 1938.
„ДЗВОНИ", ч. 4—11, квітень—листопад, 1938.
„НОВА ХАТА", ч. 12—23, 1938.
„ДОРОГА", ч. 4—6, травень—червень, 1938.
„НА СЛІДІ", ч. 4—12, 1938.
„ЛІКАРСЬКИЙ ВІСНИК", ч. 2, квітень, 1938.
„УКРАЇНСЬКЕ ДОШКІЛЛЯ", ч. 4—10, червень—грудень, 1938.
„ШЛЯХ", ч. 6—10, червень—жовтень, Луцьк, 1938.
„СВІТЛО", ч. 2, травень, Мукачів, 1938.
„МОЛОДІ ДРУЗІ", ч. 2—4, травень—липень, 1938.
„ТРИЗУБ", ч. 22—49, травень—листопад, Париж, 1938.
„РІДНА ШКОЛА", ч. 11—23, червень—грудень, 1938.
„КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА", ч. 6—11, червень—листопад, 1938.
„СЛУЖБОВИК", ч. 5—11, травень—листопад, 1938.
„ЛИЦАРСТВО ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ", ч. 5—12, травень—грудень, 1938.
„НАШ ЛЕМКО", ч. 11—23, червень—грудень, 1938.
„УЧИТЕЛЬСЬКЕ СЛОВО", ч. 8—18, травень—грудень, 1938.
„ШЛЯХ ВИХОВАННЯ І НАВЧАННЯ", кн. III, безплатний додаток до Учит. Слова.
„УКРАЇНСЬКИЙ ІНВАЛІД", ч. 2—3, 1938.
„ХЛІБОРОБСЬКА МОЛОДЬ", ч. 5—11, 1938.
„ШЛЯХ МОЛОДІ", ч. 11—17, червень—грудень, 1938.
„УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ГОЛОС", ч. 6—9, 1938.

Товариство Взаїмних Обезпечень

Кооперативний Банк

„ДНІСТЕР“

ЛЬВІВ, ВУЛ. РУСЬКА Ч. 20.

обезпечує: від огню, від крадежі, влому та від грабежу.

приймає вкладки, ощадности та поладнує всі банкові справи.

ВЕСЕЛИХ І ЩАСЛИВИХ СВЯТ

бажає

всім Союзам, Кооперативам і кооперативним Працівникам Дирекція, службовики, робітники

„ЦЕНТРОСОЮЗУ“

ХРИСТОС РАЖДАЄТЬСЯ!

Споживайте

набіл і його перетвори

тільки

МАСЛОСОЮЗУ

Нові видання „Просвіти“:

Брик С., ПЕРША ПОМІЧ У НАГЛИХ ВИПАДКАХ, ст. 140, — Ціна 1.20 зл.

Ковальчук В., ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР, іст. драма в 4 діях. — Ціна 2.00 зл.

Колесса Ф., УКРАЇНСЬКА УСНА СЛОВЕСНІСТЬ, ст. 646. Ціна в оправі 7.00 зл.

Д-р Левицький В., ПОРАДНИК ДЛЯ БІБЛІОТЕКАРІВ, ст. 128. — Ціна 1.50 зл.

В кожній українській хаті повинна бути ГЕОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ. Повна, багато ілюстрована ГЕОГРАФІЯ УСІЄЇ РІДНОЇ ЗЕМЛІ — В 2 КНИЖКАХ М. Дольницького:

1. ВІД БЕСКИДСЬКИХ РОЗВОРІВ ДО ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ, ст. 88. — Ціна 0.70 зл.
2. ВІД ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ ДО КАВКАЗЬКИХ ВЕРХІВ, ст. 206. — Ціна 1.80 зл.

Повна, багато ілюстрована, приступна та живо написана О. Терлецьким

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

від найдавніших, аж до найновіших часів, сторін 408. — Ціна 3.00 зл.

КАЛЄНДАР „ПРОСВІТИ“ на 1939. рік. ціна 1.20 зл.

Набувати у Книгарні „Просвіти“, Львів, Ринок, 10.

ЕЛЄҐАНТ

О. ЛЕВИЦЬКА і Ска

ЛЬВІВ, КОРДЕЦЬКОГО 51.

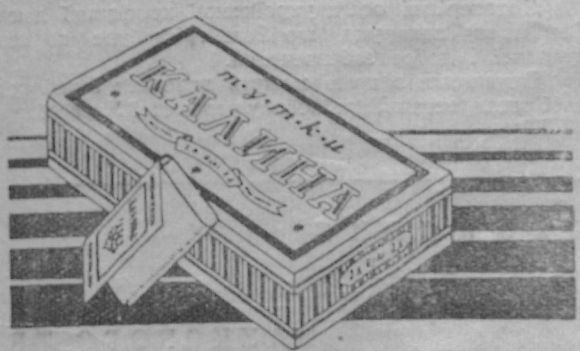

Найбільше поширення

паперців і туток „КАЛИНА“

свідчить про найліпшу їх якість

ЦИКОРІЯ „ЛУНА“

дає кожній каві знаменитий смак.

Купуйте й уживайте, бо це виріб укр. кооп. фабрики

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ“

Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

В кожній українській хаті повинен найтися Календар „ПРОСВІТИ“ на 1939 рік.

Поштове заплачено готівкою.
Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

НАЙБІЛЬША і тому НАЙДЕШЕВША

українська кооперативна

ДРУКАРНЯ

„ДІЛО“

ЛЬВІВ, РИНОК Ч. 10. — ТЕЛЄФОН 229-26.

виконує

в найкоротшому часі твори, брошури, афіші та всякі инші друки.

Єдина, по-новітньому вивінувана друкарня часописів. — Велика ротаційна машина.

На бажання оферти.

На тривкому фундаменті будуєте

коли забезпечуєте майбутність свою і своїх близьких ощадностями

в Земельному Банку Гіпотечному

у ЛЬВОВІ, вул. Словацького 14.

(Філія Банку: Станиславів, вул. Собіського 11).

В теперішніх непевних часах найкращим святковим та новорічним бажанням буде поліса життєвої обезпеки

єдиного українського Товариства взаїмних обезпечень на життя

„КАРПАТІЯ“

ЛЬВІВ, Ринок ч. 38. чч. тел. 258-43, 258-92.

Коли признаєте, що українська кооперація зробила і робить велику роботу, що її матеріяльні осяги є дуже поважні, що вона є вже нині твердою силою, і коли хочете, щоб та українська кооперація дальше кріпшала і розвивалася, то складайте свої ощадности в центральній касі всієї української кооперації:

Центральнім Кооперативнім Банку

„Краєвий Союз Кредитовий“ Центробанку

Львів, вул. 3. Мая ч. 15.

Дотеперішні осяги української кооперації дають Вам повну запоруку, що Ваш гріш буде корисно зужитий і добре забезпечений.

Вкладники з краю можуть вкладати і вибирати свої ощадности в Українбанку через свої Українбанки.

ЄДИНІ У КРАЮ ГРАФІЧНІ ЗАВЕДЕННЯ

„УНІЯ“

ЛЬВІВ, МІЛКОВСЬКОГО Ч. 5.

Телєфон 292-97.

КЛІШАРНЯ: виконує кліші сіткові й рискові, одно- й більше барвні, мосяжні штанци й т. п.

ЛІТОҐРАФІЯ: виконує прецизійці образи, кольорові афіші, мапи, вартісні папери, дипльоми, етикети в довільній величині в кількох кольорах.

НИЗОДРУК: виконує найновішою технікою величаві образи, афіші, портрети, листівки й т. п.

Ціни конкуренційні. — — —

— — — Виконання першорядне.

Замовлення з провінції полагоджується скоро.

ДРУКАРНЯ
і
ПЕРЕПЛЕТНЯ
НАУКОВОГО Т-ВА
ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА

ЛЬВІВ, ЧАРНЕЦЬКОГО Ч. 26.
Тел. 253-57. Конто ПКО 507.830.

виконують всякі друкарські й палітурничі роботи скоро і по низьких цінах.

Wydawca: T-wo „Proswita“, Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Dilo“, Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта“, Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид. С-ки „Діло“, Львів, Ринок 10.

Nr. 2 (137) ŻYTTIA I ZNANNIA LUTY, 1939

ЖИТТЯ і ЗНАННЯ

Ч. 2 (137) ЛЬВІВ, 1939 ЛЮТИЙ

ЗМІСТ: Є. Грицак: 50-ліття української гімназії в Перемишлі (3 обр.). — П. Г-ка: Школа для старих. — Євмен Приступа: Панамський канал (3 обр.). — Володимир Савченко: Дещо з історії воєнного мистецтва. — Ол. Бабій: Школа Рабіндраната Такура (1 обр.). — П. Нитка: Про мораль тварин. — хр. с.: Вапно береже від недуг легенів. — Іван Брик: На вічну память доброму громадянинові — з приводу смерти д-ра Данила Стахури (1 портр.). — В. Січинський: Херсонес — Корсунь (5 обр.). — Гр. Бобяк: Ялівець. — І. Маркович: Сировина — хліб насущний світового господарства. — м д.: „Просвіта". — Всеволод Гармашів: Старе й нове про „віспу" (1 портр.). — М. Чапельська: Гора св. Михайла — „чудо Заходу" (3 обр.). — З. Я. Федьків: Право опції. — в в: Літературні нагороди в 1938. р. — Я. М. Береза: Народини свічки (3 обр.). — в в.: Новий український науковий журнал. — Ів. Крипякевич: Українські оселі в Люблинщині (1 мапка). — в в.: Ще дещо про Музей визвольної боротьби України. — Василь Пронь: Розвиток навчання ручних робіт у загальноосвітніх школах (4 обр.). — М. Брилинський: 8. грудня у „Просвіті". — м д.: Тихе ювілейне свято скромної людини (1 портр.). — Ярослав Волошин: Вода (4 обр.). — М. Островерха: Пантеон (1 обр.). — Петро Іваненко: Дещо про слона. — Дм. Бандрівський: Як за народніми віруваннями лікувати недуги. — Ті, що від нас відійшли (Д-р Лесь Кульчицький, Сергій Закрасняний). — Бібліографія. — Нові журнали, ноти і книжки.

Від Адміністрації.

I. ВСІХ ШАНОВНИХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ у краю, поза межами краю, ПРОСИМО ВИРІВНЯТИ СВОЮ ЗАЛЕГЛІСТЬ і поновити передплату на 1939. рік.
Цей обовязок перед видавництвом, мусить сповнити кожний український громадянин-передплатник.

II. Хвальні Виділи Читалень, Кооператив і инших Установ, які ще не заплатили повної членської вкладки в сумі зл. 25.— за 1938. рік, просимо НЕГАЙНО ії ВИРІВНЯТИ; тим самим буде заплачена передплата за журнал по 31. грудня 1938. р.

III. Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:
а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

Чи Ви купили вже

ВЕЛИКИЙ НАРОДНІЙ ІЛЮСТРОВАНИЙ

Калєндар „Просвіти"

на 1939. рік

На зміст Калєндаря складаються статті, оповідання, вірші, спогади на просвітянські, історичні та громадські теми, а також незвичайно багатий інформаційний та практичний відділ, господарські, правничі та инші поради.

Зокрема приносить Калєндар докладні підсумки й репортажі з дотеперішніх головних ювілейних святкувань та вказівки на дальші святкування.

Цінною ділянкою в Калєндарі є багатий статистичний матеріял, м. и., про наші міста, про стан неграмотности, тощо.

КАЛЄНДАР БАГАТО ІЛЮСТРОВАНИЙ, З МИСТЕЦЬКОЮ ОБГОРТКОЮ В ЧОТИРЬОХ БАРВАХ АРТ. С. ГОРДИНСЬКОГО.

Український загал повинен, купуючи калєндарі цього року, памятати передовсім про КАЛЄНДАР „ПРОСВІТИ",
тим більше, що цікавий він для кожного без вийнятку українця і при своїм великім обємі (240 ст.) КОШТУЄ ТІЛЬКИ 1.20 ЗЛ.

Всі Філії, Читальні, Кооперативи, Мужі Довіря та инші свідомі люди повинні ширити цей Калєндар. Умови кольпортажі такі, як попереднього року.

Замовлення слати на адресу: „ПРОСВІТА", ЛЬВІВ, РИНОК 10.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ŻYTTIA I ZNANNIA

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ROK XII. LUTY, 1939. Nr. 2
РІК XII. ЛЮТИЙ, 1939. Ч. 2

Є. ГРИЦАК.

50-ЛІТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ҐІМНАЗІЇ В ПЕРЕМИШЛІ

На 1938. р. припадали роковини 50-ліття української державної ґімназії в Перемишлі.

Що значить для нас одна державна середня школа, коли маємо їх так дуже мало, не треба багато пояснювати. А яку вартість мала для нас одна українська ґімназія колись, 50 років тому, як са́ме творилась ціла наша національна свідомість і культура, підбудова під усебічний дальший розвиток національно-культурних цінностей до 1914. р., це теж у нас тепер кожний розуміє.

Вибір Перемишля на осідок д р у г о ї з черги української ґімназії в Галичині був дуже доцільний (перша була у Львові). Бо ж Перемишль найраніше прокинувся до національно-культурного життя завдяки праці незабутнього єпископа Івана Снігурського та перемиського гуртка письменників і вчених у першій половині XIX. століття[1]). Коли ж не стало світлих провідників, громадянське й культурне життя в Перемишлі заснітилось, запанувало москвофільство, а з ним прийшла оспалість і байдужість до праці. Українська ґімназія мала всю цю справу направити.

Довго треба було боротись за цю ґімназію (1884—1888) й нарешті, коли її відкрито, то вона мала тільки т. зв. рівнорядні кляси при польській ґімназії. То щойно коли дійшло до першого іспиту зрілости (1895-6 році), вона стала самостійною

Будинок української державної ґімназії в Перемишлі.

школою, і її управитель, а відтепер директор Григорій Ц е г л и н с ь к и й[2]) своєю сильною і вмілою рукою взяв керму школи у свої руки й вів її до 1907. р. коли став послом до австрійського парляменту.

Як дивитись на кількість учнів, то ґімназія розвивалась рівномірно. За 10 років існування (в 1889) мала 413 учнів, у 1909. р. було їх 828 (по-

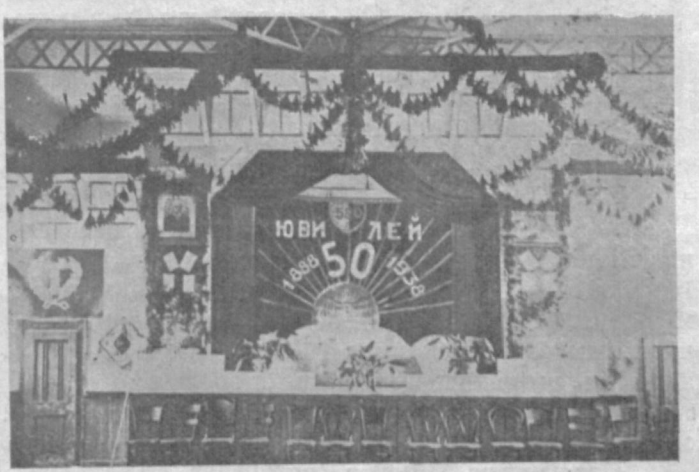

Декорація сцени та пристінків на ювілею 50-річчя існування ґімназії.

більшилась удвоє), в 1912. р. число учнів зросло до 930 і відтоді почало падати, знизилось до 586 учнів у 1915-16. році, а далі знову зростало. Найвище піднеслось у 1923. р., коли було прилюдних учнів 1038, а з приватистами 1297, а в р. 1925. було 1045 без приватистів. В 1926. р. нараз число їх спало до 739, до 1932. р. зійшло на 601, а в 1933. р. на 492 (у звязку з реформою середніх шкіл) і від тоді незначно, але постійно паде.

Рівномірно більшала й кількість учителів, що їх найбільш було в 1923. р. (біля 45). Директори й управителі часто змінялись, головно після війни. Перший із них Гр. Цеглинський директорував 18 років, А. Алиськевич 8, Михайло Грицак 3, др. Денис Лукіянович 2, а від 1932. р. директором і досі є С. Шах. Часто кермували ґімназією управителі (аж 12 літ), з них найдовше — визначний педаґоґ С. Зарицький.

В ґімназії вчили видатні педаґоґи, вчені й письменники та поети. Ось імена деяких із них за абеткою): О. Авдикович, А. Андрохович, др. С. Балей, др. Г. Величко, К. Горбаль, М. Демчук, В. Кміцикевич, Д. Коренець, др. І. Мандюк, В. Масляк, В. Пачовський, В. Петрикович, І. Прийма, О. Роздольський, др. М. Терлецький, др. О. Турянський,

[1]) чит. Ж. і Зн. за 1937. р., ст. 249
[2]) чит. Ж. і Зн. за 1937. р., ст. 288

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

др. В. Щурат, О. Ярема, С. Яричевський і ин. А вчилися тут відомі тепер громадяни й учені, як др. І. Брик, др. В. Гуркевич, І. Зілинський, П. Карманський, Р. Купчинський, о. крил. В. Пинило, Р. Сембратович, др. Я. Ярема й ин.

Гімназія розвивалась дуже добре завдяки б у р с а м, які давали дешеве, або безплатне приміщення й харчі учням. Було їх колись багато, бо аж 5 (тепер є 2). Першу з них „Бурсу св. Миколая" оснував Гр. Цеглинський на спілку з перемиськими громадянами, серед яких бачимо імена визначних крилошан гр.-кат. перемиської капітули.

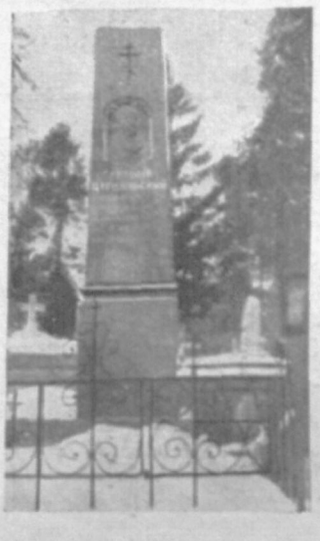

Памятник на могилі Гр. Цеглинського на перемиському кладовищі.

До війни мали учні тайний самоосвітній гурток, що мав свою бібліотеку, часто видавав учнівський часопис; після війни працюють у гімназії численні шкільні гуртки (тепер їх є аж 15). В повоєнних часах, як населення збідніло, більшає кількість таких учнів, що доїжджають або доходять до школи із підміських місцевин. До війни учні влаштовували один величавий концерт у роковини Т. Шевченка, після війни кількість щорічних концертів, „поранків" і відчитів побільшилася. До цього прийшли ще й музичні слуховища.

Перемиська гімназія святкувала досі 2 ювілеї. В 1936. р. відбувся ювілей 40-ліття першої матури. Тоді зїхалися сюди перші матуристи, що взяли участь у шкільній академії; крім цього, видано тоді ювілейний альманах „З юних днів, днів весни"[3]), де, крім споминів, і ювілейних статтей поміщено спис матуристів за 40 років із зазначенням становищ, яке вони займають (стаття проф. С. Малиновського).

А в 1938. р. гімназія відсвяткувала 50-ліття свого існування скромним шкільним святом — з промовами, співами й доповідями про історію гімназії, проф. С. Малиновського. Крім цього, колишні учні гімназії склали ювілейний комітет, і він підготовив окреме святкування ювілею, на яке склались: зїзд кол. учнів і видання ювілейного альманаху.

Зїхались кол. учні у кількости 550 учасників 8. грудня 1938. Почалося свято врочисто, архієрейською Службою Божою, яку відправив єпископ Йосафат Коциловський, що виголосив гарну зворушливу проповідь про значіння перемиської гімназії та плекання релігійно-морального духа в ній. Після відправи представники кол. учнів склали вінок на могилі дир. Гр. Цеглинського, а потім відбулась урочиста академія в салі „Народнього Дому", що стала прилюдним виявом великої пошани і глибокої вдяки такому великому виховникові й громадянинові, яким був Гр. Цеглинський. Про нього говорив на академії проф. І. Гонтарський, що подав напрямні навчання й виховання в перемиській гімназії за його директорства і з гордістю заявив, що перемиські учні відходили звідсіль „з його духа печаттю" та переводили в життя ті його думки та засади (чесність, характерність і праця в користь народу).

Гарно і своєрідно виглядало, як на сцену вийшов хор, наборзі складений із кол. учнів, здебільша вкритих срібними нитками сивини, та могутно й милозвучно, під кермою кол. гімназійного диригента В. Березовського, заспівав дві пісні, які співали учні ще в гімназійних часах, а саме: „Де срібнолентий Сян пливе" (слова Гр. Цеглинського) й „Зазвенімо". Колишній учень, але вже молодшого покоління (1932) Л. Рейнарович відспівав сильно і гарно кілька пісень, між ними Лисенкові „Гетьмани", до слів Шевченка і нарешті відчитано привіти від краєвих (зі Львова) й місцевих шкіл, установ і товариств та кол. учнів, які не могли приїхати на свято.

У святкових промовах і привітаннях буває нераз трохи перебільшення. Але тут, здавалось, було його найменше, зате відчувалося багато щирости, захоплення, любови й пошани до своєї дорогої школи і своїх виховників. І не дивно. Ювілей прокинув у душах колишніх учнів згадки про їх давні хлопячі й юнацькі роки, про ці „блаженні" часи, коли на світі все до них усміхалось, коли кожний із них мріяв у золотих снах про майбутнє життя, про свої сподівані успіхи, про славу й т. д., а з другого боку, порівнював мрії і тверде життя, а то й розчарування, яких було в їх житті чимало, але ж які не зламали сильних характерів.

І добре каже поет Карманський:

Прийшло тверде життя — і світ нам звечорів,
І чим було б воно без тих мінливих днів?
Без тої цяматні, зусиль, надій, турбот,
Плазування калік і летів попід хмари?
. . . . . .
Благословенний будь той молодечий піт!
Бо чим було б життя без райдужних тих літ?[4])

Ювілей перемиської гімназії залишив по собі і тривкий слід, що передасть про нього память для майбутнього. Це гарний і чепурно виданий альманах „Де срібнолентий Сян пливе", велика книжка з 65 світлинами й 2 діяґрамами, що містить і статті про значіння гімназії й багато матеріялів до історії цієї школи і щирі й теплі спомини бувших учнів про їх „юні дні".

[3]) Повний наголовок: Звідомлення Виділу „Кружка Родичів" при Держ. Гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі за шк. рік 1935-36 з альманахом „З юних днів, днів весни", Перемишль, 1936.

[4]) пор. альманах „Де срібнолентий Сян пливе", пропамятна книга ювілею 50-ліття української державної гімназії в Перемишлі, 1888—1938, Перемишль, 1938, ст. 13

ШКОЛА ДЛЯ СТАРИХ

В Америці, в місті Ельджін, відкрили „школу для старих", куди приймають тільки особи, що покінчили 70. р. життя. Часописи подають, що до тієї школи вписалося багато старих людей, між ними навіть одна 106-літня жінка, що приїздить до школи на кріслі з коліщатами. **П. Г-а.**

ЄВМЕН ПРИСТУПА.

ПАНАМСЬКИЙ КАНАЛ

Панама це — невеличка країна в Середущій Америці; її поверхня числить 84.000 км² і на ній живе ледви пів міліона мешканців.

Та хоч це невеличка держава, а проте значіння її у світі — дуже велике.

Досить подивитися на мапу обох Америк, щоб зміркувати, що саме середуща Америка посередничить та сполучує обидві великі землі, але ж і своєю вузенькою шийкою відділює один від одного два великі океани: Великий на заході від Атлянтійського на сході. Коли хто перед 1914. р. хотів їхати кораблем з Ню-Йорку на східньому узберіжжі Північної Америки до міста Сан Франціско на заході, то мусів пливти довкруги берегів обох Америк, обїжджати Південну Америку і непотрібно надробляти аж 20.000 км. дороги! Розуміється, що, дешевий сам по собі перевіз кораблями — при такому непотрібному зовсім обїжджанні, сильно не оплачувався. Із зростом американського способу життя що раз більше зростала потреба вкоротити цей велетенський шлях, хоч правда, думка скоротити цей шлях і сполучити обидва океани, існувала від віків.

Але ж мало хто знав, як перевести цю думку в життя. Займалися цією справою довго фахівці й нефахівці, аж нарешті на одному із зїздів 1875. р. у Злучених Державах Північної Америки покликано окрему комісію, що опрацювала плян будови каналу, правда, не через край Панама, а через край — Нікараґуа. Та згодом цей плян таки закинули й завернули до давньої думки — збудувати канал таки через Панаму.

Хто ж мав би перевести цю будову?

Очі всіх були звернені на Францію, де жив тоді славний інжинєр Фердинанд Лєссепс, творець другого такого важного у світі каналу — Суезького. Тимто й коли Лєссепс появився 1880. р.

в Америці, рішили передати йому будову каналу, думаючи, що йому вдасться перевести це друге діло таксамо щасливо, як перевів він перше (будував Суезький канал десять років 1859—1869).

Лєссепс хотів будувати Панамський канал на той самий спосіб, що й Суезький. Але ж Суезький канал мав не дуже тверде підложжя, там не було гірських перешкод, скрізь рівнина... Зате в Панамі скрізь дуже багато твердих скель, які спинювали роботу. Правда, Лєссепс думав, що гроші все змо-

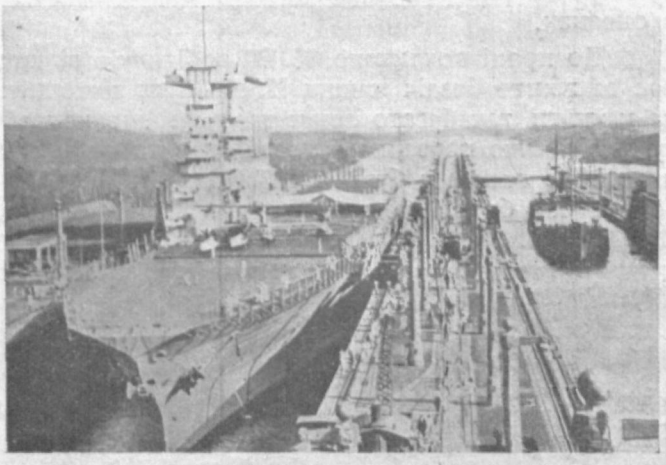

Вид панамського каналу.

жуть зробити. Тимто заклав спілку з великим закладовим капіталом. Гроші склали декотрі держави — головно Франція, далі — великі банки, великі багачі. Спочатку йшло все добре. Але ж коли роботи перейшли у глибину краю, все почало поволі псуватися, Лєссепс станув віч-на-віч перед несподіваними перешкодами. Передусім почали нагально вмирати на пропасницю робітники. Тисячі людей, що сюди приїхали з Франції доробитися тут гроша, — погинули, й ледви декілька десятків вернулося додому. Почалися негодування. Ніхто не хотів працювати. Коли ж до того виявилося, що будова невеличкого відтинка проковтнула 1.400 міліонів франків, і що на дальші праці немає гроша — Лєссепс станув перед маревом незакінчення роботи. Ні на що не здалися його заклики витривати у праці й перемогти перешкоди. До роботи ніхто не ставав. Лєссепс побачив, що діла не докінчить. Величезні видатки та брак гроша викликали сполох поміж спільниками. За той час прийшла фінансова криза у Франції. Люди потратили при цій будові велетенські гроші. При чому не слід забувати, що гроші ці були переважно ощадностями дрібного французького міщанства...

Франція спалахнула обуренням.

Почали шукати виновників. Визначили комісію і комісія виявила цілу справу, котра дістала назву „панамського осудовища". Наверх вийшли зловживання, перекупства часописів, міністрів... Дехто з визначних людей не міг пережити цього осудовища й наклав на себе руки...

Праця над каналом завмерла.

*

Але невигоди, звязані з браком каналу, примусили американців довести таки це діло до кінця. В 1904. р. уряд Злучених Держав Північної Америки задумав перевести будову власними силами, без помочі чужих, закордонних капіталів. Перед-

усім виявилося, що перекопати панамський канал, так, як це хотів зробити Лессепс, на рівні океанів, без „шлюзів" — не можна. Гориста поверхня Панами вимагала будови низки „шлюзів", котрі дозволяли б підносити кораблі з океану, переводити їх горою каналом і згодом знову опускати їх на воду. Такий спосіб будови не вимагав уже такого великого вкладу грошей, що перекоп каналу до дна і зрівняння його з рівнем води в океанах.

До праці покликано 35.000 робітників різних рас та вжито безліч машин. Треба було викопати та усунути так багато землі та скель, що коли б ту всю землю пересипати до ваґонів, то поїзд цілого того вантажу був би 155.000 км. завдовжки (опоясував би землю аж 4 рази!).

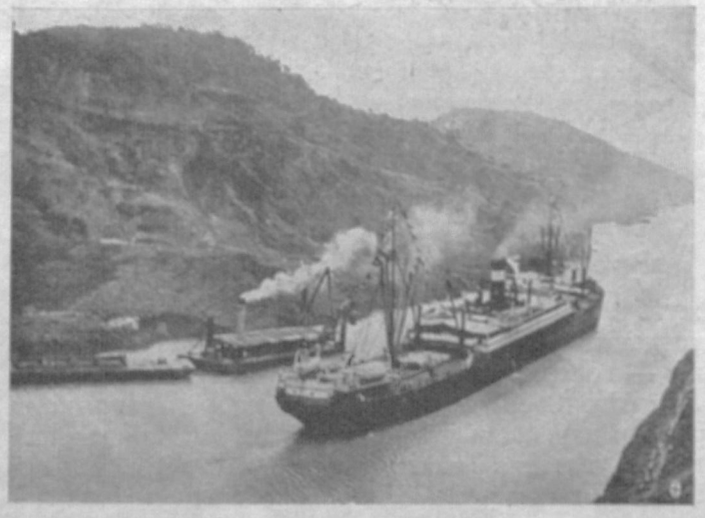

Перший корабель, що його пустили на ново-збудований Панамський канал 1914. р.

На місці робіт працювало 100 різних машин копати землю та навантажувати ваґони, 160 важких паровозів, 500 машин вертіти скали, щоб закладати динамітові набої, 4000 ваґонів, 10 машин пересувати рейки, сотні човнів, машин до виробу бетону, тощо. Уставлений раз залізничий шлях не перероблювали, а пересували його що раз далі.

Робота йшла жваво головно тому, що американський уряд здоровля вислав окрему лікарську комісію із завданням знищити небезпечного ворога, а саме: пропасницю. Ця комісія найшла нарешті спричинника цього великого лиха; був ним своєрідний комар, що укусами розносив по людях небезпечний заразень та заражував ним здорових людей, які нічого не прочували, нічого не сподівалися. Винищуючи личинки цього комаря, комісія нищила водночас недугу так, що вже незабаром майже ніхто з робітників на пропасницю не занедужував.

Швидко повстали в цій дикій підрівниковій околиці помешкання, службові бюра, гостинниці, верстати, школи (було там 12 шкіл для білих і 17 для муринів); почала урядувати поліція, суд; збудовано лічницю на 1600 ліжок, основано 2 банки, поштові уряди, тощо.

Час-до-часу треба було боротися із землетрусами, що нищили викопані вже раз роботи, але це праці не спиняло. Самі подробиці цієї праці мало цікаві. Канал почали копати рівночасно з обох боків на цілій довжині й поволі зближалися до того, коли обидва відтинки мали зустрінутися та сполучити один із одним обидва океани. Нарешті 10. жовтня 1913. р. залишилася невеличка гребля, котру треба було висадити, щоб злучилися обидва океани. У греблю заклали 1000 набоїв, що мали 40.000 кґ. динаміту, та сполучили все це електричним проводом. Цю останню перешкоду висадив у повітря тодішній президент Злучених Держав Вільзон. Із Білого Дому (парляменту) у Вашинґтоні, столиці Злучених Держав, з віддалі 4.000 км., потиснув електричний сполучник, спричинив вибух і Атлянтійський океан сполучився з Великим.

Віддаль 20.000 км., котру досі мусіли проїжджати кораблі, скорчилася до 51 км. (бо така довжина панамського каналу) і замісць тратити цілий місяць на те, щоб обїхати довкруги Південну Америку, кораблі пропливають тепер з одного океану до другого за вісім годин.

Різні шлюзи підносять корабель на 26 м. угору за півтори години. На день можна перевести до 45 кораблів (у рік 16.000). Глибина каналу хитається між 12—13 м.

*

До публичного вжитку віддали канал щойно 18. серпня в 1914. р., незадовго перед вибухом світової війни. Тепер щойно виявилося велетенське значіння цього каналу.

*

У чому ж значіння Панамського каналу? Передусім він скорочує плавбу. А для Злучених Держав Північної Америки важний він із стратеґічного погляду, головно тому, що в короткому часі можна легко сполучити фльоту Великого океану з фльотою Атлянтійського. Не диво, що при входах до каналу Злучені Держави збудували великі твердині, що стережуть цілости життя каналу і... Злучених Держав.

У світовій торговлі відбилося відкриття Панамського каналу головно збільшенням оборотів товарами. Після його відкриття повстала ціла низка нових корабельних підприємств, що виїжджають з готовими товарами на Великий океан, а приїжджають з великим вантажем сировин та різними кольоніяльними товарами. На такому великому товарообміні заробляє Америка великі гроші, за переїзд кораблем числить кілька тисяч долярів. А корабельні товариства платять кожну суму, бо добре знають, кілько разів дорожче виходить подорож довкола Америки від перевозу товару через Панамський край. Варто згадати, що коли в 1914—1915 р. проїхало канал ледви около 1.000 кораблів, то в 1929—1930. р. було вже яких 7.000 кораблів на рік. З кожним роком збільшується кількість перевожених кораблів. З огляду на те уряд Злучених Держав задумує в найближчому часі побудувати другий канал у Нікарагуї; він мав би відтяжити Панамський канал так, що ним мали б іти усі кораблі з Великого до Атлянтійського, а Панамським з Атлянтійського до Великого.

ВОЛОДИМИР САВЧЕНКО.

ДЕЩО З ІСТОРІЇ ВОЄННОГО МИСТЕЦТВА

Двацять пять із половиною віків історії людства дали досить матеріялу, щоб можна було пізнати закони розвитку воєнного мистецтва та головних його основ. Справу цю треба поділити на дві, відповідно до двох головніших її відділів, на справи стратеґії та справу тактики.[1])

Розглянемо спершу стратеґічне мистецтво. Воно кермує війною, — воно має за мету виробити плян війни (себто — вибір предмету дій, напрямку та засобів забезпеки дій) і виконати його. Стратеґічне мистецтво, подібно як і тактичне, розвивалося послідовно, найвищий його розвиток припадає на добу великих полководців.

Колись великий французький цісар Наполеон сказав: „Правдиві основи війни це ті, що руководили великими полководцями та що їх великі чини нам передала історія Александра, Ганнібаля, Цезря, Ґустава Адольфа, Тюрена, принца Євґена та Фридриха".

Спинимося на воєнних ділах цих великих полководців, і знов на основі поглядів самого Наполеона. Про Александра Македонського (336—323. до Хр.), він сказав таке:

„Його війни були ведені методично, себто за пляном; вони цілковито заслуговують на похвалу; ні один з його відділів вороги не перехопили; армії його постійно збільшувались у силі; найслабші були вони в битві над р. Ґраніком[2]); на берегах Інда сила їх зросла утроє, не рахуючи військ, що були під орудою начальників провінцій".

Про чини картаґінського полководця Ганнібаля (246—183 до Хр.) Наполеон сказав:

„Головною засадою Ганнібаля було те, щоб тримати свої сили скупченими, мати залогу тільки в одній твердині, тримати в ній закладників, переховувати великі машини, родовитих полонених, недужих, покладаючи охорону своїх доріг на союзників. Шіснацять років протримався він у Італії, не одержуючи допомоги з Картаґіни. А залишив Італію тільки з наказу свого уряду".

Закінчуючи говорити про походи відомого римського полководця Юлія Цезаря (100—44. до Хр.), висловився так:

„Засади Цезаря були ті самі, що й Александра та Ганнібаля: тримати свої сили зосередженими, не бути вразливим ні в чому, швидко прямувати до важливих місць".

Оглядаючи вчинки полководців народів новіших часів, Наполеон каже про славного шведського короля Ґустава Адольфа (1611—1632), що він був натхнений засадами Александра, Ганнібаля й Цезаря; про французького полководця Анрі Тюрена (Turenne, 1611—1675), знову каже, що його маневри, його марші в походах (1646, 1648—72 і 73. рр.) полягають на тих самих основах, що й марші та маневри Александра, Ганнібаля, Цезаря й Ґустава Адольфа, а про принца Євґена, відомого австрійського полководця (1663—1736), що вславився війнами з Туреччиною, згадує поверховно, а проте називає його похід 1706. р. безприкладним зразком сміливости. Таксамо великий пруський король Фридрих (1740—1786) — на думку Наполеона — часто використовував у своїх чинах засади великих полководців. Про себе ж Наполеон каже, що пляни всіх 14 його походів, відповідають правдивим засадам війни, що свої війни вів сміливо, але ж — усе з пляном, методично.

Коли безсторонно оцінювати історичне минуле, то можна майже безпомилково сказати, що у старовині стратеґічне мистецтво Александра, Ганнібаля та Юлія Цезаря збігалося з часом високого розвою тактичного мистецтва і водночас із високим станом культури старовинних народів. Ось, н. пр., часи Епамінонда, славного тебанського полководця з IV. ст. до Хр. й Александра Македонського, що були часами вищого стану воєнного мистецтва греків, відповідають більш-менш часові, коли жив Сократ (470—399) та Аристотель (384—322), себто часові вищого стану умового розвитку греків. Знову ж час діяльности Юлія Цезаря припадає на початки золотого віку римського письменства. І таксамо справа мається з новітніми часами. Стратеґічне мистецтво новітніх народів досягло блискучого розвитку в чинах Наполеона, себто знову його стан збігається з часами вищого розвитку культури тих часів.

*

Щодо тактики, то важливіші ступені розвитку тут такі: 1) введення переривчастого боєвого порядку, 2) засвоєння думки про запас у боєвому порядку, 3) використовування в бою засади зосереджування сил на вирішному місці — в рішальну хвилину, 4) введення постійної армії.

Як відомо, важливіші питання тактики введено в життя у старовинних греків у IV. ст. до Христа, у римлян — між III. і I. ст. до Хр., у новіших народів Західньої Европи — в половині XVIII. ст. І взагалі, коли вивчати історію воєнного мистецтва, зокрема ж — воєнної тактики від найдавніших часів аж до початку девятнацятого ст., то можна прийти до таких висновків:

1) історичні народи виробляли, кожний для себе, воєнне мистецтво цілком самостійно, переходячи послідовно в його розвитку ті самі ступені та форми; починалось воно скрізь перевагою холодної зброї над викидною і досягало вищого свого розвитку, коли установлено між ними правильне відношення; перевага викидної зброї завжди правила за ознаку занепаду; історія застає старовинний світ у часах занепаду; цікаво, що в цій добі піхота й кіннота користуються викидною зброєю;

2) вищий стан воєнного мистецтва завжди вказував на добу вищої культури;

3) високий стан воєнного мистецтва завжди був у звязку з існуванням постійних чи національних армій доброго складу; наймані ж армії та часові (міліції) завжди вказували на занепад воєнного мистецтва.

Дії великих полководців виявляють, що політика, стратеґія й тактика були трьома найголовнішими підоймами для того, щоб цілі війни можна було осягнути. Тільки вміло використовуючи

---

[1]) пор. Ж. і Зн., 1937., ст. 180.

[2]) тут Александер побив 334. р. персів

ці засоби, можна осягнути над ворогом перемогу з меншою затратою сил, засобів і часу. Все, чого не доробила політика, повинна надолужити стратеґія. А слаба стратеґія навалює зайву працю на плечі тактики. Коли ж тактика буде не на висоті свого призначення, то її доводиться заступити хоробрістю вояцтва.

Найважніша засада воєнного мистецтва є — справа скупчування сил на вирішальному місці, у вирішні хвилини дій. Звідсіля випливає значіння засади часткової перемоги, яка стверджує, що для перемоги не конечно одержувати скрізь успіх, що він необхідний тільки на рішальному місці, у вирішну хвилину дій. Цю засаду римляни переводили в життя головно за Юлія Цезаря. Греки ж — ділами Епамінонда, а македонці — чинами короля Александра, показали найвищий зразок того, як використовувати засади часткової перемоги на полях боїв. Новітні народи відтворили ці думки в царині тактики за Фридриха Великого. А в цілій повноті воєнного мистецтва, себто і в стратеґії, і в тактиці ці думки відродилися у творчости Наполеона.

Отак заповіт великих полководців для того, щоб здобувати перемоги, такий:

1) треба мати добру армію, як засіб для осягнення мети війни;

2) вдалою політикою створити сприятливі для неї обставини;

3) скупчити на головному полі війни, по змозі, переважливі сили, не спиняючись на другорядних місцях;

4) краще наступати, ніж оборонятися;

5) тримати війська, по змозі, зосередженими, а не розкидати їх;

6) у боях шукати вирішення дії, зосереджуючи для цього все, що тільки можливе для поля битви, а на самому полі бою скупчити все, що можливе, на важливішому відтинку, в вирішну хвилину бою;

7) з упертістю розвивати одержаний успіх аж до повної виснаги сил противника;

8) вживати всяких засобів для того, щоб підносити духа, бадьорість — й нарешті

9) вести війну по змозі з найбільшою напругою сил.

ОЛ. БАБІЙ.

ШКОЛА РАБІНДРАНАТА ТАКУРА

Найбільший індійський поет і мисленник, 80-літній дідусь, Рабіндранат Таґор або Такур (*1861), ще 1906. р. оснував школу „Вісва-Бараті", яка в останніх часах здобула собі світову славу. Цю школу оснував великий поет у селі, в маєтку, що його дістав по батькові, і кермує нею сам разом з братом — Джіджендранатом.

Рабіндранат Такур впровадив до тієї школи нові способи навчання, сполучивши в них свій власний досвід, індійські традиції і знання европейської педаґоґіки (науки виховання).

Великий поет не приписує цій школі ніякого примусу, ніяких кар, залишає учням найбільше волі, почину, щоб розвинути духові здібности молоді.

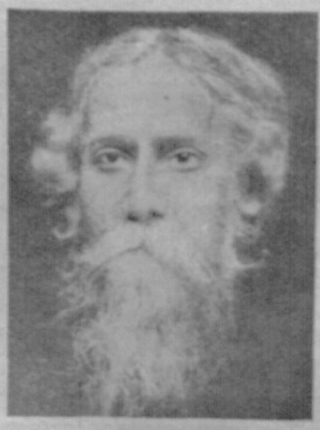

Рабіндранат Таґор (Такур) (* 1861.).

При школі є господарство, годівля худоби, сади, горо́ди, лічниця, ремісничі верстати. Всім цим завідують самі учениці й учні школи. Ті учениці й учні мають навіть свою друкарню і видають свій журнал. З тієї школи вже вийшло чимало мистців, поетів, музик, малярів. Малярства вчить славний маляр Бозе, який сам виховався в цій школі. По скінченні світової війни Рабіндранат Таґор почав думати, щоб свою школу перемінити у справжню індійську академію мистецтв.

В 1913. р. Рабіндранат Такур дістав був нагороду Нобеля (1833—1896), і всі гроші з тієї нагороди повернув на свою школу[1]).

В 1921. р. Рабіндранат Такур нарешті перевів у життя свою давню думку — перетворив свою школу „Вісва-Бараті" в академію всіх наук із кількома відділами. Цим він думав причинитись до того, щоб зблизилися поміж собою культури Індії і Европи та поєдналися ці дві культури для добра всього людства.

Першим професором европейцем, який учив у цій школі, був Сільвен Лєв, французький знавець староіндійської мови (санскрит), а потім анґлійський професор Ельмгерст викладав у тій школі народне господарство. А останніми роками вчили в ній два чеські професори (Вінтерніц і Лесні), які пишуть про цю школу як про зразкову.

Крім індійців школа Рабіндраната Такура приймає й учнів-европейців, приготовляючи їх до пізнання індійської науки, мови й письменства. Та, крім цього, в цій школі існує ще окремий відділ для вивчання китайської й тибетанської культури. Взагалі, є це — перший відділ академії (письменство, мова й т. д.), а другий це — школа мистецтв і ремесла, третій — музики й навіть індійських танків[2]), та ще є в цій школі окремий хліборобський інститут.

Рабіндранат Такур перед 11-ти роками подорожував по Европі, виступав у Празі, де виголо-

[1]) Анґлійський король хотів надати Рабіндранатові Таґорові титул князя, але великий індійський поет мав жаль до Анґлії за поневолення його батьківщини, і не приняв того титулу.

[2]) Зі школи „Вісва Бараті" вийшло кілька танцюристок, які виступали з індійськими танками на всіх сценах столиць Европи.

шував (по-анґлійськи) свої твори (сам він їх перекладає на анґлійську мову, яку добре знає. Тоді чимало українців мало нагоду бачити того індійського мудрця і його донечку, Маю. Підчас своєї подорожі Рабіндранат Такур закуповував у Європі цілі гори книжок, і висилав їх до школи „Вісва-Бараті". Тепер ця школа має величезну бібліотеку, не меншу, як університетська бібліотека в Калькуті.

Слова „Вісва-Бараті" означають по-індійськи: „Гніздо цілого світу" — поет бажає собі, щоб його школа стала гніздом мудрости для цілого світу.

В цій школі цього року вчиться понад 500 учениць і учнів не лише з Індії, але і з инших країв. Недавно Рабіндранат Такур приняв до тієї школи десять китайських дівчат і десять хлопців, які підчас війни Японії з Китаєм утратили батьків і втекли до Індії.

П. НИТКА.

ПРО МОРАЛЬ ТВАРИН

Коли говоримо про мораль, то розуміємо під цим словом звичайно низку загальнолюдських основ, якими кермуємося в щоденному житті, згідно з нашим розумом і нашими внутрішніми почуттями.

Мораль тварин з людською не має нічого спільного. Вона є вислідом невблаганної боротьби за існування та залізних законів природи. Домашні тварини, чи освоєні, зберігають цю свою мораль далі, хоч у нових обставинах життя вона для них властиво вже непотрібна. Н. пр., у тварин сильно розвинене почуття власности. Дикі звірята, що живуть по лісах і на степах, мають свої околиці для ловів, і власник своєї околиці добре пильнує, щоб инші полювали тільки у своїх околицях. Цей острах за поживу можна бачити в домашньої худоби, коли привести до стайні нову штуку. До неї все ставляться вороже, дарма, що паші є аж надто. Собака, хоч який привязаний до свого господаря, часто гарчить на нього, коли їсть, а буває таке, що й покусає. Мораллю тварин кермує не розум, а інстинкт, себто — природний потяг, природний нахил.

Інстинкт утривалив у різних родів звірів инші властивости. Властивости ці прикметні не одиницям, а цілому — родові. Людина може мати різні прикмети, залежно від довкілля, серед якого зростає, і назверхніх впливів, прикмети тварин не особисті, відносяться не до окремих одиниць, а до — родів. Хитрий лис, кровожадний шуліка, фальшивий кіт це — прикмети притаманні для всіх лисів, шулік, котів. Розуміння „добрий", „злий" — прикметні — для людей, у тваринній моралі — не мають місця.

Ось, н. пр., самець-вовк пожирає свої діти, а самець-струс висиджує на зміну з самицею яйце й часто боронить молодих від гніву матері. Самець-лев є чулий батько, а споріднений із ним домашній кіт — кидається на власних дітей. Добродушний качур переслідує свої діти, а жорстокий шуліка є чулим, чи поганим батьком, залежно від життєвих умов. Там, де самиця може виховати молоді, там самець про них не турбується, і навпаки. За тисячі років ця прикмета стала постійна для всіх одиниць даного роду.

Звірі-батьки вбивають свої слабосилі діти, щоб краще виживити й виховати сильніші одиниці. Птахи вбивають слабі писклята, бо так їм наказує робити самозбережний інстинкт. Стадо вбиває свого слабого товариша, бо він був би завадою для всіх і міг би причинитись до їх загину.

Часто кажуть, що тварини різних родів перестерігають одна одну перед небезпекою та як приклад подають, що чайка своїм криком остерігає всі инші птахи, коли їм що грозить. Ясна річ, що чайка робить це не з почуття любови чи прихильности до птахів иншого роду, але її оклик, це оклик її сполоху перед небезпекою, а з цього користають уже й инші птахи, й утікають заздалегідь.

Часто кажемо також про чистість котів і псів, і то тому, що вони закопують свої відходи. Та тут справа не в тому, щоб зберігати чистість, а є це залишки з часів, коли ці звірята були дикі й полювали на инші тварини. Полишені відходи були б пересторогою для тих звірят, що, як і инші, кермувались передусім нюхом. Тимто і кіт і пес мусіли закопувати свої відходи, щоб затерти за собою сліди, що вони тут були.

Отак бачимо, що в житті звірів відбиваються закони природи, від яких культурна людина давно віддалилася. З культурою людина витворила свої моральні погляди, розуміння добра і зла, чужі для тваринного світу, який знає тільки інстинкт і боротьбу за існування.

ВАПНО БЕРЕЖЕ ВІД НЕДУГ ЛЕГЕНІВ

Здавна вже помітили, що люди, які працюють при вапні, у фабриках ґіпсу або на каменярнях, рідко коли нездужають на легені. В Чехії статистика виказала, що в одній фабриці вапна за десять років на 432 робітники ніодин не занедужав на легені, ніхто не дістав запалення, а тільки три робітники занедужали були на озяви (бронхіт). Один каміняр оповіщає, що за 50 років своєї праці він підховав до тисячі учнів, і ніодин із них не занедужав у часі науки на легені. Цікаво, що один учень хотів усунути пилюгу з каменю й поливав камінь водою, і саме він занедужав на легені. Можна було помітити, що бліді, худі, виснажені хлопці, працюючи на каменярні ставали здоровіші.

ІВАН БРИК.

НА ВІЧНУ ПАМЯТЬ ДОБРОМУ ГРОМАДЯНИНОВІ

(з приводу смерти д-ра Данила Стахури).

Дня 26 грудня, 1938. р. дістав я сумну вістку в жалібнім обрямуванні:

„Прибиті тяжким горем повідомляємо всіх приятелів і знакомих, що нас на все покинув наш найдорожчий Батько, Дідуньо, Шваґер, Тесть **д-р Данило Стахура,** судовий надрадник у пенсії, бувший адвокат у Самборі, бувший посол до парляменту, основник, голова і член многих українських товариств і орґанізацій. Шляхотне Його серце перестало бити в вівторок, дня 20 грудня 1938. р. у Празі в 78 році трудящого життя. Похоронний обряд відбудеться в суботу, дня 24. грудня о год. 11.30 з Центральної Каплиці на Ольшанськім цвинтарі".

От як зійшов у могилу один із небагатьох ще живих того покоління, що дало українському народові визначних, талановитих і працьовитих ідейних робітників.

Те, що Покійник був адвокатом, від 1907. р. — послом до австрійського парляменту, московським вязнем у Симбірську, членом Української Національної Ради у Львові, посадником Самбора, що перенісся відтак на Карпатську Україну, де був радником краєвого суду в Берегові, а перейшовши на вислуженину, проживав із своєю ріднею в Ужгороді, — відомо із посмертних згадок у „Бюлетені пресової служби К. У." з 22. XII. і в „Ділі" з 24. XII. 1938. Цих кілька рядків я бажаю присвятити громадянській діяльности Покійника, якого я пізнав у Перемишлі, як учень ґімназії, і затямив собі з того часу. те, що Данило Стахура щиро цікавився незаможною шкільною молоддю, особливо — бурсаками. Як адвокатський конципієнт у Самборі, був разом з парохом Ваневич о. Миколою Боберським основником філії „Просвіти" в Самборі 1891. р. Про це писав колись до мене Покійний:

Данило Стахура (1860—1938).

„Я постарався о статути і підписи, склав відозву з зазивом вступати у члени, занявся уладженням Загальних Зборів і їх програмою, та став першим секретарем тої філії... Тут, в Ужгороді, я також узявся помагати здвигнути з занепаду „Просвіту", бо инші галичани зовсім від неї відчахнулися, кажучи, Бращайки запропастили „Просвіту", то нехай вони тепер самі собі її рятують. Я не такої думки і роблю, що можу, щоб помогти Бращайкам „Просвіту" видістати з тої халепи. І є надія, що з початком 1936. р. „Просвіта" стане на ноги, вибере нових людей до Виділу і зачне на ново свою властиву просвітню діяльність".

Так і сталося. „Просвіта" отряслася з великих зобовязань, спричинених будовою пречарного дому в Ужгороді, та й ще розвинула живу орґанізаційну працю. А одним із тих, що орґанізували читальні й часто виїздили на села з викладами й доповідями, був — бадьорий сімдесятлітник — Данило Стахура.

Кілька разів приїздив Покійник до Львова, заходив до „Просвіти", з радістю розповідав про величезні успіхи праці на Карпатській Україні, розпитував про наше життя-буття, хоч пильно прочитував наші часописи і журнали та мав здоровий критичний погляд на те, що діялось і писалося в нас. Був зі мною у 1936. р. теж на святі читалень „Просвіти" львівської округи на майдані Сокола-Батька. Радів душею і з сльозами в очах казав: „Не пізнаю нашого села, яка велика культура, яка краса тіла й душі!".

Покійник був духовим звязковим між Львовом і Ужгородом і завдяки його починові ужгородська „Просвіта" запросила представника львівської „Просвіти" на історичний „Просвітянський Зїзд" в Ужгороді 17. жовтня 1937. р.[1]). Про нього писав Покійник:

„Для нас значіння того зїзду велике. „Просвіта" позбулася конкурсу (ліцитації) і розпічне свою властиву просвітню діяльність, а відтак хоче показати ширшому світові, що наш народ поступив уже так далеко, що можна вже з ним виступити на такім великім зїзді, а вкінці і чеська влада вже иншим оком буде дивитися на розбуджений тут просвітянський і народній рух".

На двірці в Ужгороді очікував мене Покійник із дочкою і сином. Був радий і гордий, що я приїхав. Пережили ми разом великий день, обмінювались своїми спостереженнями й думками. Мали ми ще багато обговорювати і в дорозі на двірець і перед самим моїм відїздом. Тоді я бачив Покійника востанне. Обіцяв приїхати до Львова. Та не довелось. Прийшло тільки кілька його листів. Дещо цікавіше з них тут подаю: .

„На жаль, ця несподівано вдала наша маніфестація спричинила нам тепер багато незаслуженого гонення. Москвофіли всяких відтінків ударили на алярм і цілком сміло, без сорому, сипнули так у своїй пресі як і в соймових інтерпеляціях всякого роду доносами на шкідливу й небезпечну для держави роботу галичан. Прага занепокоїлася й доручила тутешнім нижчим своїм орґанам розслідити, що є на річи... і почалась травля. Також і на Вас накинулися русофіли в своїх часописах... Біда, що чеські русофіли більше вірять у льояльність галицьких москвофілів, як нам... Мадяроні зручно використовують ту ситуацію для себе, бо відвертають від себе підозріння, що не зизують у сторону мадярів. А це дуже хитре лукавство".

Дуже щиро зацікавився Покійник ювілейним зїздом „Просвіти" у Львові. Він же і зорґанізував був цілу велику делеґацію з Закарпаття до Львова. Усе приготовив. Чекав тільки на останнє слово зі Львова. Одначе зїзд, як ми це всі знаємо, з причин від „Просвіти" незалежних, не відбувся. І Покійник, довідавшись про все це, в останньому листі до мене з 12. V. 1938. р. писав:

„І так наші найкращі сподівання пішли на марне. А велика шкода і для вас і для нас... Напишіть дещо докладніше про всю цю страдальну історію. Ви там маєте своє лихо, а ми тут своє. І не знати, за які ґріхи постигла нас така кара... А була змога..., а нині маємо за своє".

Перестало битись серце, що любило й терпіло. Нехай же тих кілька слів кленовими листками впаде на могилу Покійника з подихом вітру з рідної землі. Він на це заслужив.

[1]) див. Ж. і Зн. з 1937. р., ст. 337

В. СІЧИНСЬКИЙ.

ХЕРСОНЕС-КОРСУНЬ

На світанку нашого історичного життя, ще багато століть перед державним життям, наші землі мали звязок з цілим світом, головно через грецькі кольонії, які були порозсівані на північному побережжі Чорного моря. Серед цих грецьких осередків вийняткове значіння, для культурного розвитку українських земель, мало приморське місто Херсонес на Криму. Звідсіля українські землі були сполучені морськими шляхами з цілим тодішнім світом.

Колишне велике й багате місто Херсонес лежить, тепер у руїнах, у віддалі 6 км. від теперішнього Севастополя, на скелистому півострові над Чорним морем. Цілий цей півострів, від Севастополя до Балаклавської затоки, в старовину називали Іраклійським, Хозарським або Трахейським. Саме місто Херсонес мало теж різні назви — наші літописи називали його Корсунем.

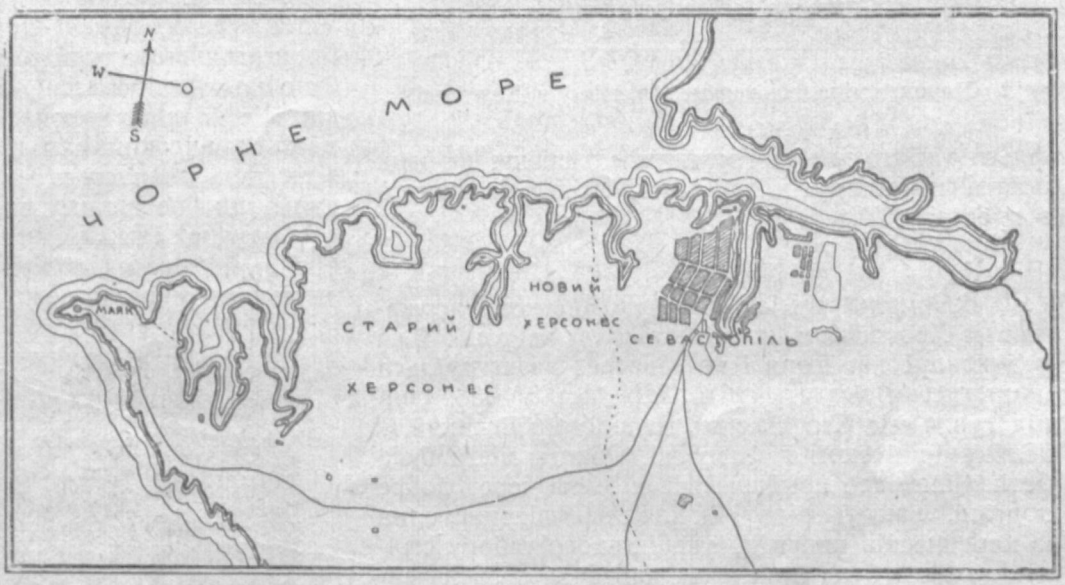

1. Мапа Іраклійського півострову з колишнім Херсонесом-Корсунем і тепер Севастополем.

Заснували Херсонес у VI. ст. до Хр. греки, що прийшли сюди з Гераклії Понтійської (тепер приморське місто Пендеракля, яких 200 км на схід від Цареграду). Лагідне підсоння Херсонесу, його довгі затоки, зручні для причалювання кораблів, забезпечені від вітрів та бур, сприяли розвиткові торговлі, тимто Херсонес швидко багатів і розбудовувався. З українських родючих земель Херсонес одержував збіжжя, прядиво, льон та різні харчі, в обмін на вино та промислові вироби, які привозили кораблями головно з корінної Греції та з Малої Азії. Одначе херсонеські греки не тільки займалися мирною торговлею, але мусіли завзято боротися з різними дикими племенами, особливо з тавро-скитами, а також із своїм суперником — містом Пантікапеєю (в Керченському проливі), що була столицею сильного Босфорського царства. Для того вони побудували навколо міста могутні оборонні мури й під їх охороною повибудовували величаві храми та палати.

Херсонес був незалежною республикою аж до 123. р. до Хр., коли то понтійський цар Мітридат Евпатор — лютий ворог Риму, як союзник херсонесців проти скитів, прислав під Херсонес 60.000 війська, заняв місто і панував тут до 64. р. пер. Хр. Пізніше римляни, що вели війну з Мітридатом, відібрали від нього Херсонес і цілу Тавриду і від тоді місто було під владою босфорських царів. В цій добі повстав „Новий Херсонес" — на схід від Старого Херсонесу (див. долучену мапу).

*

За грецьких часів Херсонес був демократичною громадою з виборною владою, де політичні права мали всі вільнонароджені (не-раби), що досягли повноліття. Верховна влада належала народньому вічу, що проголошувало війну та мир, видавало закони. Крім того існувала Рада, обрана із старих громадян.

За римських часів Херсонес мав автономію, місто обирало своїх „протеванів" (старшин, старостів), котрі в мирних часах стояли на чолі Сенату (Ради старшин), а у війні на чолі — війська.

Після І. ст. по Хр. Херсонес починає підупадати, але від IV. ст., підноситься, стає осередком візантійської культури і знову розвивається. Дуже рано, бо вже з кінцем І. ст. по Хр. приходить до Херсонесу християнство, — отже найраніше із усіх відомих міст українського Чорноморя. Римляни засилали дуже часто туди християн за кару на тяжкі праці, і це приспішувало поширення християнства так, що вже 325. р. єпископ Капітон охристив ціле населення міста. Від того часу воно стало осідком єпископів, пізніше митрополитів, що ширили християнство далі на північ до корінних українських земель. Є перекази, що в Херсонесі був апостол Андрій Первозванний і св. Климентій, папа римський. Боротьба проти християнства йшла тут іще до VI. ст., і лише в VI—VII. ст. починають бити в Херсонесі монети з християнськими знаками.

За візантійських часів Херсонес мусів далі завзято боротися з різними кочовиками-наїзниками: в IV. ст. — з готами, в V. ст. — з гунами, в VI. ст. — з турками, з поч. VII. ст. — з хозарами, але війни ті були для міста успішні, бо воно було сильно укріплене та мало дуже добру орґанізацію. У VIII. ст. Херсонес був дуже гарно впорядкований, мав прості вулиці, водотяги, каналізацію, тощо.

Хоч Херсонес був під зверхністю візантійських цісарів, але далі користувався автономним (самоуправним) устроєм і не раз збройно висту-

пав проти зазіхань візантійських цісарів. Але доводилося нераз і терпіти великі поразки. Ось, н. пр., у VIII. ст. цісар Юстіян II. післав на місто величезну армію 100.000 людей у супроводі великої

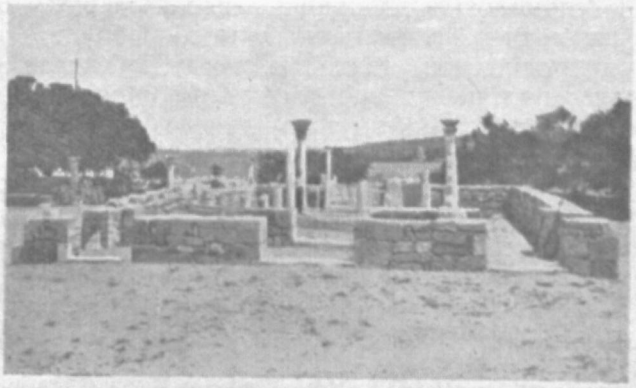

2. Старохристіянська церква (базиліка) в Херсонесі.

фльоти, місто здобув і зруйнував. Пізніше ще двічі розгорювалася тут війна, доки Юстіяна не скинуто з престолу.

*

Взаємини поміж старо-українською державою й Херсонесом починаються дуже рано. Вже в договорі кн. Ігоря і кн. Святослава згадується „корсунська земля", себто Херсонес. У 988. році підступив під Херсонес кн. Володимир Великий із великим військом і фльотою. Облога міста була безнадійна, але прийшла нагла зміна через добре зорґанізовану розвідку. Як каже наш літопис, один із херсонесців кинув до українського табору стрілу, до якої була привязана карточка з зазначенням місця водотягів до Херсонесу. Цей водотяг справді найшли, перекопали, і херсонесці були приневолені піддатися. Від того часу й походить живіший звязок корінних українських земель із Корсунем. Як каже переказ, записаний у літописах, тут Володимир Великий охристився та одружився з візантійською царівною Ганною. Звідсіля український володар вивіз церковне начиння, хрести, дві мідяні статуї і різьбу чвірки коней — отже кращі мистецькі вироби тих часів. Є також переказ, начебто св. Кирило, відвідавши Херсонес, знайшов тут євангеліє, писане славянською мовою, а деякі дослідники (Григорович, Огієнко) навіть стараються доказати, що власне в Херсонесі повстала наша кирилиця (письмо церковне). Все це, разом з випадком „зради" херсонесців підчас облоги кн. Володимиром В., свідчило б, що населення Херсонесу складалося не тільки з греків, але також із славян, серед котрих перше місце, як кажуть, займали українці. Наскільки доля Херсонесу була звязана із старо-українською державою над Дніпром, свідчать дальші історичні події, як, наприклад, військова допомога кн. Всеволода херсонесцям проти візантійського цісаря Михайла Дуки, здобуття Херсонесу українським військом у роках 1015. і 1095.

*

Далі приходять для Херсонесу тяжкі часи в боротьбі з половцями в XI. ст., з татарами в XIII. ст., спустошення міста литовським князем Ольґердом 1363. р., і нарешті — боротьба з турками в половині XV. ст.

В часах пізнього середньовіччя Херсонес був значним торговельним осередком, хоч і мав сильне суперництво таких міст, як Судак і Теодосія, що були основані на поч. XIII. ст. ґенуезцями. Через постійні війни і згадане торговельне суперництво, в XIV—XV. ст. Херсонес почав сильно підупадати, мешканці почали покидати місто так, що з кінцем XVI. ст. воно було порожне; будови почали нищити, а будівельний матеріял вивозити не тільки до ближчих міст, але навіть до Царгороду.

Польський посол до кримського хана, Мартин Броневський, відвідавши Херсонес 1578. р., не найшов тут уже ніяких мешканців, але будови міста були збережені ще розмірно добре. З опису Броневського виходить, що тут, як свідчать руїни, було колись прекрасне, багате і славне місто греків. Ще й тепер (здовж цілого побережжя) здіймається високий мур і вежі, численні й великі, з тесаного величезного каміння. Далі Броневський пише, що бачив там у водотягах дуже чисту воду, а в будинках і вежах „незвичайне мистецтво й роскіш". Зберігалася тоді й цісарська палата „з величезними мурами, вежами й чудовими брамами".

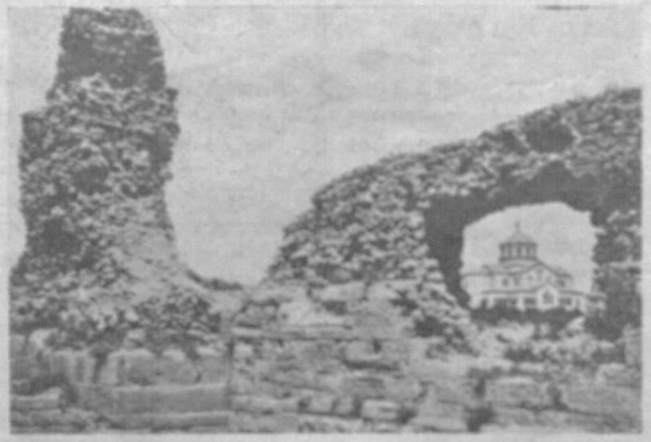

3. Оборонні мури Херсонесу з грецьких часів; згори видко нову церкву св. Володимира, побудовану 1891. р.

Коли російські війська під проводом Потьомкіна (1730—1791) здобули 1783. р. Крим, то мури міста в багатьох місцях були ще зовсім цілі, мали прекрасну міську браму, дві вежі, як це стверджує мандрівник Палляс. Та з приходом москалів почалася найстрашніша, безприкладна руйнація міста, якої Херсонес не бачив у своїй $2^1/_2$ тисячній історії! Москалі, маючи хоробливий нахил руйнувати старе, щоб, мовляв, „на руїнах старого — будувати нове", почали розбирати не тільки дорогоцінні мури грецьких і старохристіянських часів, але навіть викопувати фундаменти будов, щоб із цих матеріялів будувати тандитні доми нового Севастополя, що відтоді став підставою російської чорноморської військової фльоти. Згаданий чужинець Палляс писав 1793. р.: „Усе в Херсонесі зруйновано, перекопано і повалено", при чому не зроблено ні одного рисунку з забраних і поруйнованих домів і святинь! Підчас війни 1854—1855. р. Херсонес далі руйнували, а деякі французькі вій-

ськові вивозили частини херсонеських будов навіть до Франції.

*

Розкопи й досліди „Українських Помпеїв" — Херсонесу почалися в 1827. р., але спершу їх переводили без пляну різні нефахові люди. Щойно 1853. р., під проводом Іварова й у 70. рр. XIX. ст. „Одеського товариства історії і старовини", розкопи почали провадити краще. Тоді знайдено, переважно у фундаментах і верхніх частинах, будови старовинні (грецькі) і старохристіянські з цінними мозаїками (різнокольорові камінчики), мармуровими різьбами й силу дрібних виробів мистецького промислу, як хрести, свічники, ювілєрські вироби, мідяний і шкляний посуд, монети й т. п. — тепер переважно по російських та инших чужих музеях.

4. Будівельна прикраса з грецьких часів, найдена в Херсонесі.

З грецьких часів збереглися почасти ще й досі оборонні мури, останки веж, фундаменти житлових домів та різні будівельні дрібниці, що були в новіших часах у старо-християнських храмах. Але найбільше знайдених будов походить із старохристіянських часів, що дають нам величавий образ розвитку християнського мистецтва. Всього знайдено в Херсонесі коло 30 церков і каплиць, збережених переважно лише у спідніх частинах і фундаментах. Найстарші будови IV—V. ст. були хрещатого зразка, а найбільше будов знайдено т. зв. базилік — продовгастих храмів римського зразка, які були поширені скрізь на цілому Сході. Разом із тим витворювався посередній зразок поміж базилікою й осереднім зразком (обр. 5., плян 4.), який пізніше був поширений скрізь на Україні у старокняжій добі нашої державности. У всіх цих херсонеських будовах знайдено багато останків старовинного будівництва, як матеріял будов, чудові мозаїки (тепер у петербурзькому „Ермітажі") і останки фресок (малюнків на свіжому тинку). Частину цих розкопаних річей перед війною 1914. р. скупчено у „Складі місцевої старовини" на місці розкопів.

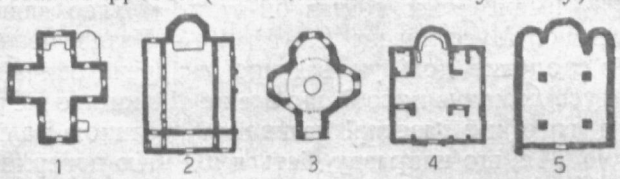

5. Пляни старохристіянських церков у Херсонесі IV.—IX. ст.: 1. хрещата церква IV—V. ст.; 2. базиліка; 3. баптистерій коло 600. р.; 4. церква посереднього зразка; 5. базиліка X.—XIII. ст.

Яким способом російський уряд провадив охорону й „віднову" дорогоцінних памяток Херсонесу, може служити такий приклад. З кінцем XIX. ст. в урядових російських колах повстала побожна думка побудувати нову велику церкву, де, мовляв, христився кн. Володимир. За цю „церкву Володимира" обрали одну хрещату будову посеред Херсонесу. Підчас будування нової церкви 1891. р. (див. обр. 3.) зруйновано стару „церкву Володимира" й багато всяких инших цінних будов старохристіянських часів, з яких забирали камінь до будови нової церкви у нібито візантійському способі будування (стилі). В тому часі зовсім розібрали одну ротонду (округлу будову), що походила з 600. року — незвичайно рідку й цінну памятку старохристіянського мистецтва, яка не мала собі рівної в цілій майже Европі (див. обр. 5., плян ч. 3). Та пізніше дослідник Бертіе-Делягард довів, що коли Володимир Великий христився в Херсонесі, то не в тій церкві, яку „відбудовано", а саме в гій ротонді, яку москалі розібрали для будови нової російської церкви...

ГР. БОБЯК.

ЯЛІВЕЦЬ.

Є два роди в нас ялівцю: козацький ялівець, росте над Донцем та у кримських горах, він отруйний, хоч олійку з його листків та молодих галузок уживають у медицині, а другий звичайний ялівець — Juniperus communis,) який саме для нас цікавий. Він займає, як кущ або дерево, великі простори Карпат та піскові землі на низах, але ніде не виступає густою суцільною масою. Вживають з нього головно овочів, званих ягодами, які вагонами йдуть у світ на торг. Беруть його як додаток до дешевішого кадила, при витворі горілок, подекуди як кухонної приправи, як лік для домашніх звірят і людей.

На шлунок ялівець добрий; він зміцняє його, огріває, збільшує охоту до їжі, легко побуджує кишки, щоб виконували так звані хробачкові рухи, при яких їжа не застоюється, а скоріше просувається. Рівночасно діє проти нагромаджування слизі, квасів, газів у кормовому проводі. Тому, що ялівцеві олійки є протигнильні, він хоронить також перед заразними недугами, що їх бактерії дістаються через рот. Радять брати ягоди ялівцю натще, починаючи від трьох, і збільшувати щоденно одну, доки не дійдемо до 15. Опісля брати щодня одну ягоду менше, аж знов дійдемо до трьох.

Багато ялівцю в себе брати годі, бо він сечогінний засіб, який може спричинити криваву сечу. Не даром його близький свояк, козацький ялівець, відомий як засіб, що зганяє плід у вагітних жінок. В великій кількости ялівець викликує запалення нирок. Але коли вживемо його вміру, або в сумішці з иншим зіллям, то він лікує багато недуг, як: водянку, спин сечі, пісок, деякі роди сечевих камінів, нежит міхура, гостець суглобів і ин.

Поручають також підчас поширеної червінки, черевного тифу, їсти щоденно натще по кілька ягід цієї ростини. Здоровим є додатком ялівець при квашенні капусти, незле було б ввести в нас ялівцеві підливи (соси).

І. МАРКОВИЧ.

СИРОВИНА

ХЛІБ НАСУЩНИЙ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА.

„Чемберлєн поїхав он-куди, Гітлєр заявив, ось-яке, Мусоліні ще ось-таке!" — Читачі часописів щоденно довідуються про такі речі, звичайно, не усвідомлюючи собі, що все це тільки поверхня того, що ґазетярі називають „великою політикою". Те, що направду діється під цією поверхнею, що є справжньою метою всіх цих поїздок та зустрічів, справжнім змістом промов та розмов, переговорів та заяв, майже завжди заховане від очей ширшого загалу непрозорою заслоною урядової тайни.

Пересічній людині, що не дуже займається „великою політикою", не конче й заглядати за тим, що собі думають та що мають на меті справжні політики . Зате всякій письменній людині корисно знати, довкруги чого завжди мусить крутитися політика. Це речі частинно відомі: політик (у державних націй) має обовязок обмірковувати та старатися, як забезпечити гряниці своєї держави, а як що до чого,—й поширити їх, як ширити політичні, господарські й культурні впливи своєї нації в сусідніх країнах і в цілому світі, та гальмувати такі впливи инших країн. Це є вічні завдання політики, відколи є на світі держави й відколи є політика між ними. Про ці завдання написано цілі скирти грубих, нераз дуже розумних книг, що з ними знайома кожна освічена людина.

*

Ще найменше знайомий ширший загал із господарською сторінкою сучасної світової політики. А це тому, що тут маємо до діла із справами новими, часом і геть-чисто новими, науково ще не зовсім зясованими. Є це справи новітнього світового господарства, — із постійними змінами в ньому та завзятою й невпинною боротьбою між великодержавами — його учасниками.

Вже ця невпинна й завзята боротьба вказує на те, що світове господарство — це не однородне й узгіднене ціле, як, напр., господарство якоїнебудь людини, чи навіть держави. Світ поділений на різні держави, порозмежовувані між собою політичними кордонами та митними тарифами. Ці останні перемінюються в теперішніх часах у непрохідні мури. Що ж тоді розуміти під отим „світовим господарством"?

Уявім собі ярмарок у якомусь містечку. Туди приїхав однокінкою якийсь Іван Н. із Печихвостів, із скринькою поросят. Максим Буркун із Бескидівки пригнав туди свої випасені воли, а його сусіда Параска Невсипуща принесла кобелю з набілом. На ринку й на торговиці вештаються сотні Іванів та Парасок із своїм добром. Там верещать та вимахують руками десятки торговців над своїми лавами з крамом. Між юрбою вештаються меткі баришівники. Загальна метушня, гармідер. Одні приглядаються товарам, другі торгуються — і всяк хоче заробити. І меткіші та зорґанізовані заробляють, більш-менш тільки, що втратили недотепи...

Подібно виглядає й сучасне світове господарство. Тільки, що за торговицю й ринок правлять великі осередки світової торговлі — як, напр., Гамбурґ, Льондон, Нюйорк, Токіо; що цей „ярмарок" триває не один, чи два дні, а — безупинно; а замісць Іванів, Парасок та баришівників виступають держави, з витворами своєї промисловости, чи хліборобства, з готівкою чи просто з хитромудрими штуками.

А так узагалі, то тут — як на ярмарку. Кожний, що прийшов на торговицю, прийшов тільки тому, що має якусь свою потребу. Один має якийсь товар, а потребує грошей, чи иншого крамy. Другий має тільки готівку — хоче купити цей, чи той товар, або просто побаришувати й заробити при цьому. І тут подібно, як на ярмарку, йде торг усіма товарами, потрібними людині для життя чи заробітку. Отже: споживчими витворами; одягом та взуттям чи матеріялами, що з них можна це зробити; приладдям для праці в різних фахах та матеріялами, що їх можна на таке приладдя переробити. Коротко: основні потреби кожної людини, себто — потреба поживи, одягу, житла, заробітку, — є, очевидячки, й потребами великих людських спільнот — держав. Та в держав є ще одна, не менш важна потреба — засобів оборони перед иншими.

Ясна річ, що чим більша якась держава, тим більші й ті потреби. З другого боку — чим більша якась держава, тим вона, звичайно, й сильніша та багатіша. Найбільші й наймогутніші держави означують себе звичайно назвою „великодержав". Таких держав є тепер на світі сім: Британська Імперія (Анґлія), Злучені Держави Північної Америки, Німеччина, Франція, Японія, Італія, Совєтський Союз (вони вичислені тут у порядку, що більш-менш відповідає їх силі). Ці великодержави є власне головні учасники світового господарства. Тільки вони рішають про курс і ціну на світових ринках.

*

Могутність та багатство цих великодержав основані в величезній мірі на їх промисловости. Кожна з них (з вийнятком С.С.С.Р.) має таку промисловість, що може виробляти товари для сотень міліонів людей. За промислові вироби, продані до иншої країни, приходять все свіжі гроші, що збагачують великодержаву та її населення.

Але, щоб виробити якийсь товар, потрібно не тільки машини й робітника, але треба й сировини.

Що таке сировина?

Сировина, це просто природний матеріял, себто зовсім необроблений („сирий") або оброблений тільки частинно („півфабрикат"). Наприклад: залізна руда і — сире залізо; вовна й бавовна і — пряжа з них; дерево в ботюках і — тертиці чи бруси. До того промисловість потребує ще й погонної сили: вугля — опалювати па-

рові кітли, нафти, чи бензини — гнати мотори (рушії). Потребують палива також залізниці, авта, пароплави, літаки, що перевозять товари, людей та пошту. Нарешті й воєнна промисловість потребує великих кількостей усіх сировин і для виробу різної зброї, і для погону новітніх боєвих машин (воєнні кораблі, повзи, літаки).

Та не всі держави мають усі потрібні сировини в потрібних їм, чи бажаних кількостях на своїх землях. Усі мусять, у більшій або меншій мірі, купувати ті сировини, яких їм бракує, в инших державах, де їх є доволі, або шукати країн, які бажаної сировини мають доволі, але ж чи не вміють, чи не можуть переробляти її самі, у власних фабриках. Отак між державами, й особливо між великодержавами, йде постійна торговля сировиною (як також готовими виробами), але йде й неменш безупинна та завзята боротьба за т. зв. джерела сировини, себто господарське, а то й політичне володіння країнами, які тієї сировини мають багато, та, як сказано, її самі з промислового погляду не використовують.

Ця торговля й ця боротьба й є звичайно справжнім змістом сучасної політики між великодержавами.

Політики говорять при кожній нагоді про мир, про свої добрі наміри, про справедливість і всякі подібні святі та Божі справи. Та за цими словами завжди ховається якийсь зовсім земний інтерес. Наприклад, на недавньому всеамериканському зїзді в Лімі (Південна Америка) найсердечніше говорили про мир та приязнь представники Злучених Держав. Або, йдучи війною на Абісинію, три роки тому, Італія проголосила, що вона хоче занести там вищу культуру. А тимчасом той, хто знає, що Злучені Держави мають у своїх руках велику більшість багатств слабших держав Америки, або що Італія потребувала родючих земель Абісинії, а також абісинського золота, платини, кави й бавовни — той відразу знає й ціну великим словам і вгадає, відки вітер віє. „Вони говорять про Бога, а на думці мають бавовну", сказав колись один великий анґлієць про своїх земляків. Та не тільки анґлійці, чи хто инший любується в таких гарних словах. Уже така людська природа, щоб деякі неособливо гарні речі прикривати мережками гарних слів. Можна цей нахил помітити й у наших селян, н. пр., тоді, коли сватаються: приходять, балакають урочисто про куницю, про князя-сокола, а потому нишком торгуються за корову, чи морґ поля більше...

Те, що для нашого селянина корова, чи шмат поля, для держави означає даний ринок доброго збуту промислових продуктів, чи ринок дешевого закупу сировини. Особливо ж важна справа сировини. Бо коли втрата ринків збуту загрожує державі важкими господарськими й суспільними клопотами (н. пр., безробіття), з якими ще якийсь час можна собі сяк-так давати раду, то втрата джерел сировини загрожує просто голодом серед населення, повним застоєм у господарстві й упадком збройної сили.

Отак сировина це — просто хліб насущний у господарстві кожної держави.

Варто приглянутися цьому хлібові:

За сировину, у вужчому розумінні цього слова, вважають, як ми сказали, кожний добуток природного господарства, потрібний промисловости для переробу на товар якоїсь вищої, чи якоїсь особливої якости. Але є й ширше розуміння назви „сировина", і в цьому розумінні до сировини зачисляють такі речі, як н. пр., збіжжя (зокрема пшениця) — бо вони необхідні для прохарчування великих мас населення промислових країн і — головно — бо ці країни звичайно мусять купувати їх за кордоном, тому, що збіжжя свойого витворництва не вистачає.

З огляду на вагу кожної сировини, зокрема у національному й світовому господарстві, дослідники господарства (економісти) установили поділ сировини на декілька громад. Отже:

1. Збіжева сировина, як ось: пшениця, риж, кукурудза, жито;

2. Ростинна сировина, що править за „поживу" ткацької промисловости, як: бавовна, льон; до громади ростинної сировини належить також кавчук, вельми важний для автомобільної промисловости; нарешті належать до цієї громади ростинні товщі (олії, н. пр., із сої);

3. Тваринна сировина; сюди належить передусім вовна — необхідна у ткацькій промисловости, належить також шовк — пристрасть жінок, далі належать сюди шкіри для обувничого та кушнірського промислу та мясо для мясарської промисловости; нарешті — тваринні товщі (мясиво, сало, тран і т. п.);

4. Мінеральна сировина, що служить до виробу всякого приладдя, машин, зброї, частинно також для будівництва; на першому місці між нею стоїть залізо (чи радше залізна руда), а далі — мідь, цинк, оливо, вольфрам, боксит (глина, що з неї витоплюють алюміній); сюди належать також золото й срібло, які, правда, менше служать промисловости, а куди більше торговлі; нарешті важлива для хліборобства й воєнної промисловости — салітра;

5. Енерґетична (погінна) сировина, що служить для погону машин: вугілля й нафта;

6. Штучна сировина (надолужінь), як ось — штучний азот, штучний шовк, олії з камінного вугля й т. д.

Тут вичислені далеко не всі сировини, а лише найважніші. А саме ті, що без них господарське життя в теперішніх часах було б зовсім неможливе. Про них скажемо иншим разом.

„ПРОСВІТА"

відомий журнал, приніс у своїх збірних зшитках за 1938. рік дуже гарні програми й тексти таких святкувань: 1) День Української Мólоді. 2) День Українки-Громадянки, 3) Свято Просвіти й 4) Християнська Україна. Все те необхідне й на 1939. рік, бо не скрізь іще пошанували 70-літній ювілей „Просвіти" й 950-ліття Християнської України. А так, цей журнал — неоцінений матеріял для праці всіх наших культурно-освітніх установ. Придбайте собі як-стій журнал „Просвіта" й користайте з нього. При кожній нагоді — він стане вам у великій пригоді.

ВСЕВОЛОД ГАРМАШІВ.

СТАРЕ Й НОВЕ ПРО „ВІСПУ“

В наших часах слово „в і с п а“ нікого вже не лякає, ні на кого не наводить жаху. Але ще не так дуже давно, яких 150 років тому, це слово викликувало невимовний страх у всіх людей, і цю хоробу вважали за найсуворішу кару Божу, яка забирала безліч жертв, а тих, хто зоставався після неї живий, нівечила й калічила на ціле життя. Лікар Сіденгам, що жив у XVII. ст., називає її найогиднішою хоробою, яка забрала зі собою в могилу більше жертв, ніж порох і війна. Анґлійський історик Маколей, порівнюючи віспу з чумою, каже так: „Чума була більше смертельна, але вона провідала нашу країну може двічі за памяти людей, а віспа невідступно вітала між нами, наповнювала кладовища мерцями, мордувала постійним страхом тих, хто ще не занедужав на неї, а на обличчях тих, що їм вона змилосердилась подарувати життя, залишала гидкі ознаки, наче тавро своєї жорстокої могутности, що й мати не могла пізнати свою дитину, а красуня-молода ставала предметом обридження для жениха“. А проф. Імерман каже: „Віспа не милувала ні вельможних, ні простих людей, вона вітала таксамо часто в хатинах убогих, як і в будинках багатих, вона приходила в палаци царів і не раз загрожувала цілим династіям“[1]).

Історія віспи така повчальна, що на ній варто спинитися, бо ця історія свідчить про могутність людського розуму, коли лише він озброєний справжньою наукою.

За батьківщину віспи вважають східню Азію та Африку. Учений Еберс, на підставі найдених папірусів[2]), відносить перший опис віспи в Єгипті до 3730—3710. р. до Хр.

Відома була віспа й китайцям довго до нашої ери[3]), принаймні в них є богиня Дав-чжень-нян-нян, яку вважають за заступницю проти віспи, і їй у багатьох місцях Китаю ще й досі приносять жертви. Жиди ще 1500. р. до Хр. знали, що єдиний порятунок від віспи є — ізолювати[4]) недужих і залишити місцевости, де панує ця пошесть. В Біблії, у книзі „Ісход“ (IX., 9—10) згадується про те, як на єгиптян напала злослива чорна віспа. В Європі віспа появляється в VI. ст. За хрестових походів вона страшенно поширюється і з пошесної (епідемії) стає вже пандемічною, себто — вселюдною пошестю. Як жорстоко лютувала колись віспа, і як страшенно її боялися, про це свідчить, н. пр., така подія: коли 846. р. нормани насунули на Париж, серед них страшенно поширилася віспа, занедужав на віспу й найближчий дорадник короля; король, боячись, що зараза дійде й до нього, видав наказ повбивати всіх хорих на віспу, а також тих, що були коло хорих...

Поширення віспи доходило до таких розмірів, що в середньовіччі рідко можна було зустріти людину, яка не мала б віспи, і німці тих часів склали навіть таку приповідку: „Von Pocken und Liebe bleiben nur Wenige frei“, себто — від віспи й любови вільними залишається мало людей.

З Европи віспу занесено й до Америки. Тут, н. пр., у Мехіку 1520. р. за короткий час вмерло на віспу 3 і пів міліона мешканців. В Європі вона найбільше лютувала з кінцем XVIII. ст., коли лише в Німеччині щорічно вмирало 70.000 осіб на кожний міліон мешканців, а в цілій Європі більше, ніж 1 і пів міліона людей. Ці числа торкаються лише смертности, а кілько залишалося щорічно рябих і сліпих після віспи, про це джерела не говорять...

Історичні відомости про віспу в колишній Росії надзвичайно бідні. Перший натяк на віспу в Росії находимо в літописах під р. 1427. З початком XVIII. ст. її з Росії занесли до Сибіру, де вона винищила третину, а в деяких місцях і три четвертини населення й деякі племена цілком повимирали. В тому часі віспа в Росії лютувала не менше, ніж у західній Європі.

Після всього цього можна собі уявити, який жах наводила ця страшна хороба на людність. Цілком зрозуміло, що вже давно людство почало домагатися від медицини рятувати людей від цієї страшної хороби і жорстоко карало безсилля лікарів. Так, н. пр., коли бурґундська королева Австрагільда вмирала від віспи, вона просила свого чоловіка, щоб він пообіцяв їй, як ласку, покарати на смерть обох її лікарів, коли вони не зможуть її врятувати. І король виконав її прохання: після її смерти наказав зарубати мечами вчених лікарів Ніколявса та Донатуса...

Едвард Дженнер (1749—1823).

Так воно було до останніх років XVIII. ст. А тепер, в наших часах, слово „віспа“ вже зовсім нас не лякає; віспа стала такою рідкістю, що навіть між лікарями 95% знають природну віспу лише з книжок та з малюнків .А сталося це від того часу, коли заведено попередливе щеплення віспи. Тим, що зробив таке велике добродійство цілому світові, був анґлійський лікар — Едвард Дженнер (Edward Jenner, 1749—1823). Але раніш, ніж говорити про винахід Дженнера, треба сказати про саму недугу.

Побудник зарази віспи й досі докладно не знаний. Відомо тільки, що він може існувати лише в живому орґанізмі, поза живим орґанізмом він не розплоджується, хоч досить живучий і довгий час зберігає свою заразливість. Зараза передається або через безпосередній сутик із хорими, або через різні речі, що їх уживали хорі, як ось: одяг.

---

[1]) династія, грецьке слово — покоління управителів народу, або царів

[2]) папірус, грецьке слово — болотяна ростина, росте в Африці, до 3 метрів заввишки; зі стовбурів цієї ростини старі єгиптяни робили щось подібне до сучасного паперу, на якому писали

[3]) ера, латинське слово — літочислення, наша ера — числення років від Різдва Христового

[4]) ізолювати, латинське слово — відокремити; ізоляція — відокремлення

білизна, посуд, книжки й т. п., або через тих людей, що мали зносини з хорими. Заразливі є — виділини із слизниць хорих, їх кров, гній і шкідники віспяних гноючок. Зараза проходить до орґанізму або через шкіру, особливо ушкоджену шкіру, або навіть через віддихові шляхи, коли разом із порохом вдихнути побудники зарази, які в часі пошести завжди можуть бути в пороху, так, що можна говорити про можливість зарази й через повітря. Наслідком того, що зараза легко передається, що побудники такі живучі й витривалі, так надзвичайно поширювалася пошесть, тим більше, що ніякий вік не забезпечував від цієї хороби: заражувалися в однаковій мірі малі діти, й дорослі люди. З ускладнень віспи буває запалення легенів, запалення середнього вуха, суглобів, а також часто запалення прозорок очей, наслідком чого може наступити змутніліть прозорок очей, більмо, а то й повна сліпота.

Але ж із спостережень над хорими на віспу було відомо, що хто раз мав віспу, то це оберігало від повторного захворіння. Та такий імунітет[5]) можна було набути не на ціле життя, як при инших заразних хоробах, а тільки на декілька років, років 8—10, після чого зараження могло повторитися. Було також відомо, що випадково віспа може переноситися на корови й на телята, і що в них ця зараза не викликає такого тяжкого занедужання, як у людей — так, що вони витримують її досить легко.

Підчас одної такої пошести Дженнер помітив, що доярки хорих коров теж заражуються коровячою віспою, вона пробігає в них також легко, і на природну віспу ці доярки вже після того не занедужують. Щоб упевнитися в тому, що це дійсно так, Дженнер перемовив одну таку доярку, яка вже перебула коровячу віспу, щоб вона дозволила защепити їй природну віспу; вона на це згодилась і після щеплення на природну віспу не занедужала. Свої спостереження й досліди Дженнер провадив 20 років і прийшов до висновку, що коли заразити корову або теля людською віспою, то в них робляться такі самі гноючки, як у людини, але занедужують вони легко, бо коровячий орґанізм мало податливий для віспи, а через те в орґанізмі коров виробляється ослаблена різностать віспяної отрути. Коли цю ослаблену отруту коровячої віспи перенести на людину, то вона теж дуже легко занедужає на віспу, але водночас набуває імунітет проти природної віспи. Далі Дженнер спостеріг, що коли з людини, якій защеплено коровячу віспу, перенести пасоку (лімфу) віспи знов на иншу людину, то ця вже гуманізована (людська) лімфа впливає таксамо, як і коровяча лімфа, себто — викликає легке захворіння й надає імунітет. Упевнившися в тому, що всі ці спостереження правильні, Дженнер відважився їх оголосити друком. Цю славну подію, в усіх її подробицях, історія записала так:

Дня 2. травня 1796. р. Дженнер у присутности лікарів і сторонньої публики зняв віспу з руки молодиці Сари Нельмес, яка випадково заразилася коровячою віспою, і защепив цю віспу — 8-річному хлопчикові Джемсові Фіппсові. Гноючки віспи розвинулися лише на тих двох місцях, де віспу защеплено, а сам хлопчик легко занедужав. Дня 1. червня того самого року Дженнер защепив Фіппсові природну людську віспу, і Фіппс, як уже захищений попередливим щепленням, не занедужав. Такий був початок боротьби з цією страшною хоробою, і ця боротьба до наших часів дала блискучі наслідки.

Після винаходу Дженнера попередливе щеплення віспи швидко поширилося, і скрізь давало як-найліпші наслідки. Спершу защеплювали гуманізовану лімфу, себто, переносили лімфу з людини на людину. Але незабаром виявилося, що такий спосіб щеплення не є безпечний. Були випадки, коли разом із віспою защеплювали й инші хороби, напр., туберкульозу, а то й навіть сифіліс, і це давало зброю в руки противників щеплення віспи. Тимто прищеплення гуманізованою лімфою покинули, й тепер щеплять віспу лише коровячою або телячою лімфою (коровянкою).

Імунітет, який набуваємо попередливим щепленням, триває лише деякий час, приблизно 8—10 років, потім він зникає, і тоді треба вже повторювати щеплення, але в багатьох випадках і одноразове щеплення дає імунітет на ціле життя; доказує це те, що як щепити удруге, то щеплення не приймається. Але треба додати, що бувають випадки, коли й після попередливого щеплення людина таки занедужає на природну віспу. Це буває переважно тоді, коли після щеплення пройшов довший час, його не повторювали, або коли перше щеплення було недостатнє. Але й тоді природна віспа пробігає легко, не залишає такого поневечення, як раніш, і звичайно смертю не кінчається. Тепер кажуть, що перше щеплення треба робити хоч і на одній руці, але не менш, як на 3. або 4 місцях, бо спостережено, що при малій кількости надрізів, 1—2, легше буде занедужання на природну віспу.

В міру того, як поширювалося щеплення, віспа почала заникати й добродійство цього способу попередливости — стало очевидне. В деяких країнах заведено примусове щеплення віспи, а в инших умовно-примусове: напр., до школи не приймають дітей, яких не щепили.

В Росії перше защеплено саму царицю Катерину II., і від того часу почали щепити і на Україні. Але основи попередливого щеплення були відомі нашим українським чабанам давно до винаходу Дженнера. Для боротьби з овечею віспою, яка часто спустошувала цілі отари овець на українських степах, чабани теж щепили своїм вівцям ослаблену віспу і брали її з тих овець, що дуже легко переходили цю хоробу. Як це бувало в инших випадках, у Росії перше щеплення не обходилося й без протестів. Люди забобонні, а далі такі, як роскольники[6]) та старовіри, у щирамах після щеплення вбачали печатку антихриста й рішуче відмовлялися щепити собі віспу...

[5]) імунітет, латинське слово — відпорність орґанізму до деяких хоріб

[6]) про роскольників та старовірів чит. Ж. і Зн. VII, 292

Готуйтеся на березень до гідної пошани 125. роковин народин Т. Шевченка — найбільшого пророка України!

М. ЧАПЕЛЬСЬКА.

ГОРА СВ. МИХАЙЛА

— „ЧУДО ЗАХОДУ".

Якраз на межі поміж двома західніми провінціями Франції, Нормандією і Бретанією, знаходиться гора св. Михайла, одна з найкращих історичних і мистецьких памяток. Той куток Франції узагалі цікавий історією — там багато містечок із славним минулим; звертають головно увагу два містечка: Авранш (Avranches) і Понторзон (Pontorson), недалеко від моря, де з берегу вид-

Гора св. Михайла із церквою на горі.

ко в далині гору св. Михайла. Сам Авранш побудований на горбку і дорога веде попри різні старі будівлі — бібліотеку, де є памятки з гори св. Михайла, площу, обведену нині ланцюгом, де колись була велика катедра (собор), що в ній у 1172. р. англійський король Генрих II. (1152—89) просив на колінах прощення в папських пралатів і послів за те, що вбив у кантенбурській льондонській катедрі одного шляхтича.

Саме море має на берегах великі піскові лавиці, які наднесли сюди морські припливи, дуже сильні в цих околицях, як і у ьсьому каналі Ля-Манш. Посеред цієї піскової рівнини, а в час припливу розбурханого моря, у віддаленні яких 6—7 км. від берега, виростає могутна ґранітна скеля, на якій підносяться вгору будівлі так, що все виглядає ще вище, мов велетенська піраміда.

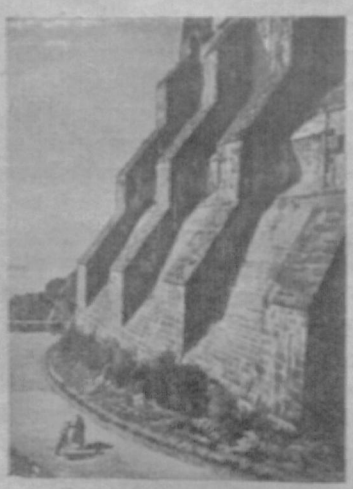

Манастирські мури; видко підпори.

Цікава й дуже давня історія цієї гори. 709. р. Чин Бенедиктинів заклав на цій горі манастир, але нинішні будови походять із XI—XII. ст. Мури, побудовані одні над другими, завершуються на самій горі церквою у ґотицькому стилі[1]), з гострими і стрункастими формами. Ту стрункастість зороно ще повищують усякі підпори (їх звуть у будівництві контрфорсами), при чому мури для сильнішої опори легко нахилені до середини, що зрештою можна спостерегти і в українськім церковнім деревнім будівництві. Сама церква всередині визначається прикметними для ґотики формами, з гостро закінченими луками і вітражами[2]). Дуже гарна на горі площа манастиря, обведена різьбленою кольонадою (низкою стовпів). Коли вийти на саму гору церкви, де серед безлічі малих вежечок проходять вузькі ґанки, бачимо навколо чудовий вид на море й суходіл, а вгорі над собою головну вежу церкви, закінчену великою постаттю св. Михайла з мечем у руці, вилитою з бронзи. Нижче самої церкви причіплені до скелі, мов ластовячі гнізда, малі будинки, що тягнуться здовж єдиної доріжки, яка веде від брами до вершка гори. Ця доріжка є властиво великими сходами, що мають 662 східці.

Завдяки свому оборонному положенню, на недоступному місці, гора була теж і твердинею. Навколо неї, сходячи до самого моря, йдуть могутні мури з баштами і всякими проходами, таємними ходами, тощо. Тут бували і ченці, і морські розбишаки, що в недалекому місті Сен Мальо мали давно свою республику, яка воювала навіть з еспанським і французьким королем. По французькій революції замінили манастир на вязницю і вона протривала так до 1863. р. Від того часу стала гора історичною памяткою, до якої щоденно приїжджає багато прогульковців. Цим прогульковцям і завдячують мешканці тієї гори — а всіх мешканців буде з 300 — свій добробут. Вони живуть при тій единій вуличці, що вся складається із крамничок і ресторанів, де подають усякі нормандські присмаки: омлєти, смажену на оливі картоплю, всякі морські краби і яблочник, яким славна Нормандія.

Церква св. Михайла всередині; видко луки.

Для кращого доступу до гори збудовано недавно довгу таму з дорогою, яку все ж таки часто заливає море. Буває так, що відвідувачі залишають свої авта під мурами, а коли повернуться, то авта вже в воді. Але море приносить усе більш

[1]) ґотицький стиль (спосіб будування), що був поширений в Европі у XII—XVI. ст., визначався тим, що форма склепіння в ньому була гостролучна, будова видавалась легкою, повітряною, із змаганням угору; назву дали італійці, що призирливо приписували його варварським ґотам

[2]) вітраж, французьке слово — різнобарвні віконні шиби, що представляють різні малюнки; вживають вітражів у церквах

пісків і за деякий час гора може перестане бути островом, що може й відібється на красі краєвиду, та буде великою втіхою для власників пасовищ, яким прибуде нова земля. Тому, коли хотіли недавно збурити таму, щоб перешкодити творенню піскових лав, вони проти цього протестували.

Гора св. Михайла обвіяна багатьома леґендами, що сягають у найдавніші часи і найдавніші племена — друїдів, кельтів[3]). Саме повстання скелі звязане з леґендою про св. Обера, який стрінув у лісі дитинку, що копнула босою ніжкою скелю в море, на те місце, де тепер стоїть.

[3]) друїди, кельтійське слово — жерці в давніх кельтів у Ґалії та Британії; творили окремий стан, носили білий одяг і дубовий вінок на голові;

кельти, індоґерманське племя, що в дохристіянських часах і в перших віках по Хр. заселювали Европу від Ірляндії й Шотляндії по Карпати та північну Італію; від III. ст. під натиском ґерманів почали уступати; тепер живуть іще тільки в Бретанії, Велзі, північній Шотляндії, на острові Ман та в Ірляндії, разом їх буде яких 10 міліонів, але переважна частина не говорить уже по-кельтськи.

З. Я. ФЕДЬКІВ.

ПРАВО ОПЦІЇ

Мадярсько-чехословацький спір, що торкався мадярських територіяльних домагань (деяких земель) супроти Чехословаччини, вже полагоджений. Розємні судді (арбітри), якими були міністри закордонних справ Німеччини й Італії: фон Рібентроп і ґраф Чяно, вирішили цей спір 2. листопада мин. р. у Відні так, що південна смуга Словаччини й західня частина південної смуги Карпатської України припали мадярам. Решта словацької й карпатоукраїнської землі залишилася при союзній державі чехів, словаків і карпатських українців, на яку перебудувалася досьогочасна чехословацька республика.

Четверта точка віденського розємного присуду постановляє, що „поодинокі питання, які повстануть у звязку з відступленням земель, як справи державної приналежности й опції, рішатиме мадярсько-чехословацька комісія". Отож із приводу цієї постанови хочемо сказати декілька слів про „право опції", або попросту про „опцію".

*

Коли одна держава відступає другій якийсь простір землі, якусь територію, то відступає цю територію разом із усією людністю, що її заселює. Таким чином населення відступленої території зміняє через те свою дотеперішню державну приналежність, а тим самим і своє дотеперішне громадянство — на користь тієї другої, нової держави. Одначе заінтересовані держави нераз дають змогу поодиноким мешканцям і народженцям відступлюваної території — вибирати, згідно зо своїм бажанням, з-латинська оптувати собі дотеперішню державну приналежність і громадянство. Відповідні постанови означують час, коли кожний незадоволений із зміни дотеперішнього стану може скористати з права вибору, або инакше з права опції, заявляючи перед покликаною до цього владою, що задержує собі давню приналежність і давне громадянство. Але хто так зробить, мусить, звичайно, переселитися з відступленої території до тієї держави, в якій досі жив. При переселенні можна забрати зо собою свої рухомости, а нерухомости, звичайно, треба продати комусь на місці. Одначе буває й таке, що при опції не доконче переселюватися. Але це буває дуже рідко.

Право опції дає одиниці, що від довшого часу живе, або що-найменше народилася на відступленій території, змогу як-найповніше самовизначитися і тим самим різниться від плєбісциту (голосування), яким самовизначують, визначуючи державну приналежність і громадянство, не — одиниця, але загал населення певної території для цілої території.

Про опцію згадують найчастіше ті міждержавні договори, що після війни визначають нові державні гряниці. Це т. зв. мирові договори, як, н. пр., сумної памяти ризький мировий договір із 18. березня 1921. р. між Польщею, з одного, а Совєтською Росією й Совєтською Україною, з другого боку. Про опції згадують також присуди міждержавних розємних (арбітражних) і инших судів, що їм розсварені держави віддадуть свій спір за землі до вирішення.

ЛІТЕРАТУРНІ НАГОРОДИ В 1938 Р.

Як що-року, й минулого року „Товариство українських письменників і журналістів ім. Івана Франка" у Львові, визначило три нагороди за найкращі твори, видані 1938. р. У склад комісії, що визначувала нагороди, входили: др. Василь Щурат (голова), Микола Матіїв-Мельник, др. Володимир Радзикевич, др. Євген Ю. Пеленський і др. Михайло Рудницький. Комісія відбула декілька засідань, на яких подавано оцінку творів, засланих до комісії, після чого вирішила першої нагороди не дати нікому, другою нагородою відзначено Марію Ярославську за її роман „Полин під ногами", третьою — молодого закарпатського поета Івана Колоса, що видав улітку 1938. р. в Ужгороді збірку віршів „Молоді мої дні". Зпоміж инших творів, надісланих до комісії, вирізнено, хоч і не нагороджено, такі книжки: С. Гординського дві збірки поетичних творів: „Сновидів" та „Вітер над полями", Ростислава Кедра збірку віршів „Пінистий келих" та Івана Керницького збірку оповідань „Мій світ". Так узагалі можна сказати, що, хоч 1938. р. вийшло в нас більше книжок, як инших років, але ж вартість їх, у порівнянні з иншими роками, як виходить із рішення комісії — нижча.

Я. М. БЕРЕЗА.

НАРОДИНИ СВІЧКИ

Велике значіння має в нашому житті хемія і хемічний промисел. Досить поглянути на себе, щоб побачити, що всі части нашого одягу, почавши від капелюха, а скінчивши на черевиках, звязані з хемічним промислом. І всі речі нашого щоденного вжитку та взагалі предмети, що нас окружають, як не є безпосередніми витворами хемічного промислу, то в більшій чи меншій мірі з ним звязані.

У цій статейці хочемо зазнайомити Читачів із народинами свічки, тієї свічки, що її смерть доводиться нам дуже часто бачити. Народини ці куди складніші, ніж як би нам це здавалося, а й до цього виробництво свічок займає поважне місце й у світовому хемічному промислі й у нашому, українському — то й варто цю справу пізнати.

Масове запотребування свічок до щоденного вжитку й до церков створило пригожі умови до розвитку тієї ділянки українського хемічного промислу. Він, як і трохи не всі наші промислові станиці — молодий. Найстарша і водночас найбільша наша фабрика свічок, це — „Керос", що минулого року почала 11. рік існування. Молодші її посестри, це — „Астрон", „Черемош" (Коломия) та ще одна в Перемишлі. Але хоч ми маємо вже аж чотири рідні фабрики свічок, то вони ще й досі не покривають цілого запотребування свічок на нашому ринку, запотребування, яке приблизно доходить до 50 ваґонів товару річно. Чому? Бо багато наших людей усе ще купує чужі вироби й у чужих.

У давнині виробляли свічки з природної сировини — із бджільного воску. Не дивно, що свічками світили тоді тільки багаті люди, біднота ж мусіла вдоволятися каганцем, чи смільними сухими скипками.

І тепер іще вживають воску до виробу свічок та роблять із нього свічки дорожчі — церковні. Всі инші виробляють — із парафіни й стеарини.

Парафіна — це ціпкі вуглеводні, що їх дістаємо з нафтової ропи. Не кожна ропа має в собі парафіну, то й є ропи т. зв. парафінові й безпарафінові. З парафінової ропи, через дестиляцію (прочищування) відганяють легші вуглеводні (сполуки вугля й водню) — бензину й нафту. Тяжчі, тобто олії, виморожують, якщо немає в них домішки смолистих речовин. Коли такі домішки є, необхідно ще й віддестилювати ті олії, які опісля й виморожується. Одержану тією дорогою парафіну треба ще вичистити (рафінація парафіни) сірковою кислиною, щоб була пригожа до вжитку.

Друга речовина, потрібна до виробу свічок, то — стеарина, чи радше стеаринова кислина, що має ще, невеликі зрештою, домішки олеїнової і пальмітинової кислини (це сполуки водню, вугля й кисню). Стеарину дістаємо впливом лугів на товщі. Повстає тоді мило і гліцерина. З мила через сіркову кислину одержуємо стеарину. Це спосіб (метода) — найпростіший.

Тепер у Німеччині, що по війні все відчуває брак сировини, виробляють і парафіну і стеарину штучно (синтетично) з коксу й води. Спершу дістають парафіну, а з неї через окиснення стеарину.

Із самої парафіни, чи теж із самої стеарини свічок наші фабрики виробляють мало. Обидві ці речовини найліпше одну з одною змішати. Хоч і одна і друга приблизно топляться в тій самій температурі (понад 50° Ц.), то парафіна має ту прикмету, що вже при двацять кількох ступенях стає тяглива, стеарина ж від природи крихка, ломлива, зберігає свою твердоту майже до тієї температури, в якій починає топитися. Як бачимо, свічка із самої парафіни в розмірно низькій температурі починала би гнутися, із самої стеарини кришилася б. А так мішанина одної і другої має прикмету обидвох речовин і є найбільше придатна до виробу свічок. Ціна свічок залежить від кількости дорожчої стеарини в цій мішанині. Кількість її в тій мішанині вагається від 20 до 60%.

*

Пізнавши речовини, що з них виробляють свічки, не залишається нам ніщо инше, як піти до якоїсь нашої фабрики свічок, щоб там на місці запізнатися з виробом свічок. Підемо, очевидно, до найстаршої й найбільшої, до „Керосу". Там фахово пояснять нам, як повстає свічка.

Зараз таки при вході до фабрики, ліворуч у першому будинку, в невеликій кімнаті, на яких 4 м заввишки, побачимо великий паровий котел, що ввесь час праці в фабриці час-до-часу ссе, гей смок, воду з вететенських збірників, позакопуваних на фабричному подвірї. Цей котел, який постійно обслугує палій, то — серце фабрики. Відсіля розходиться пара по всіх будинках. Розтоплюють нею власне ту мішанину парафіни й стеарини, инколи й воску та піддержують їх постійно у пливкому стані. Парою огрівають і цілу фабрику.

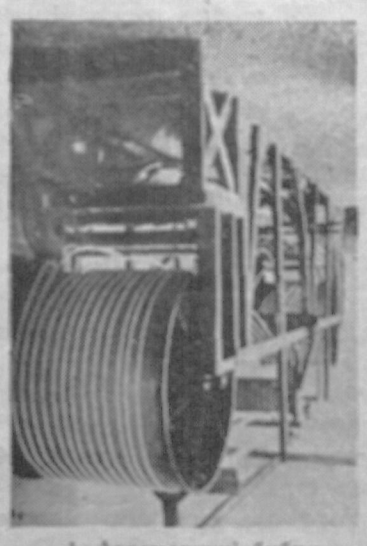

1. Автоматичні бубни.

*

Трохи не половину другого довгого будинку займає кімната, виповнена майже ціла т. зв. автоматичними бубнами до виробу свічок. Бубни ці — це справді два бубни (див. 1. образок) з бляхи, на них рівці — подібні, як на бляшаних склепових заслонах (рулетах). Один бубон у одному кінці салі, другий — у другому. На бубнах основа з бавовняних гнотів. Бубни обертає електричний мотор. Вздовж переходить основа крізь збірник із розтопленим матеріялом, що зараз-таки покриває її тоненьким шаром. Угорі холодне повітря з широкої диші охолоджує при-

ліплений до ґнота матеріял. Автомат[1]) обертається доти, доки не наросте шарами й не застигне на основі тільки парафіново-стеаринової мішанини, щоб вийшла бажаної грубости свічка. Востанне обертається ще автомат, щоб готова вже довжезна свічка пройшла крізь т. зв. „калібер", тобто крізь круглий отвір нагрітого, металевого кружка, де вона вигладиться й набере лиску. Готову таку „свічку" на 300, а то й більше метрів завдовжки, здіймають, розрізують сікачами на рівні кусники, що їх опісля обточують з одного кінця на токарках, щоб подіставали „головки", з другого обрізують їх круглою пилкою (циркуляркою), щоб мали рівні кінці. Свічки готові. Посклади в скрині, мандрують до паківні. У паківні витоплюють ще на кожній свічці фабричний знак. Потому позапаковувані свічки йдуть до маґазину, а з маґазину на ринок.

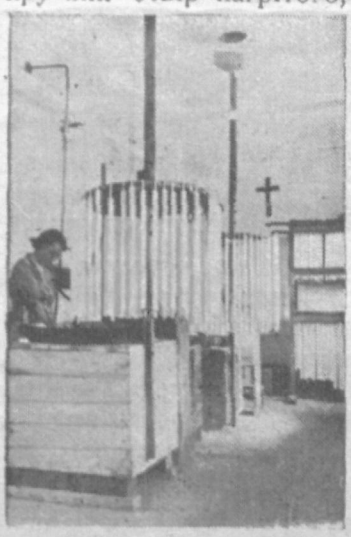

2. Свічкарський круг.

На автомат нанизують нову основу...

*

Церковні свічі, воскові, або з високим відсотком стеарини, роблять теж на бубнах, але вже не на автоматичних, а на ручних. Витягнені на бубнах свічі, воскові, чи стеаринові, вішають на ґачках довкруги деревяних кругів, що обертаються довкруги доземої осі на чопах (див. 2. обр.). При кожному такому крузі збірник із розтопленим воском, чи стеариною. Робітниця, обертаючи такий круг, поливає свічки згори пливким матеріялом, що здолини свічки настигає грубшим шаром, як згори. Виходять по такому поливанні свічі тонші згори, грубші здолини, т. зв. „конічні". Їх уживають лише по церквах.

На церковних свічках бачимо деколи образи святих, квіти, тощо. Дістають їх так, що попросту наклеюють на свічки такі самі „наліпянки", якими бавляться діти. Різниця тільки в їх змісті. Свічку з готовим образком устромлюють на хвилину до пливкої парафіни, щоб вона й їм дала лиск й оберегла образок перед знищенням. А як обітруть потому її ще гладким сукном, то вона буде вилискуватися, як шкло.

*

Свічки, що їх виробляють на ручних, чи автоматичних бубнах, пізнати відразу. Вони не одноцілі, а зложені з тоненьких шарів матеріялу, які можна досить легко пальцем повідколупувати, попросту обтеребити свічку аж до ґнота. Зате свічки, повідливані у свічкарських машинах, тих шарів не мають, вони суцільні. А такі власне машини має „Керос".

Як вони виглядають?

Не дуже складно (див. 3. обр.). Свічкарська машина — це попросту щільно замкнена металева скриня. У ній — чотири ряди цинових форм до відливу свічок. Крізь кожну форму перетягнутий і натягнутий, ґей струна, ґніт. Ґноти понамотувані на цівах, ціви ж на осях у деревяному прискринку під машиною. Коли машина готова, тобто, коли вже в кожній формі стремить ґніт, до скрині пускають пару, що розгріває форми. Коли форми вже порозгрівані, так тоді черпаком наливають у них розтоплений матеріял. На місце пари пускають тепер у скриню холодну воду, що застуджує у формах парафіново-стеаринову мішанку. Один рух корбою, й ліс т. зв. пістонів, тобто металевих прутів поринає здолини у форми. Глипнете, і побачите перед собою чотири ряди свічок, рівних, виструнених, подібних до вояків на муштрі. Тепер форми нагрівають парою знову, знову заповнюють їх матеріялом, знову матеріял застуджують, ґноти з першої партії свічок відтинають трикутним ножем на довгому держаку, забирають першу партію й випихають другу партію свічок із готовими уже головками й рівними, гладенькими кінцями. Свічки такі відразу мандрують до паківні й до маґазину.

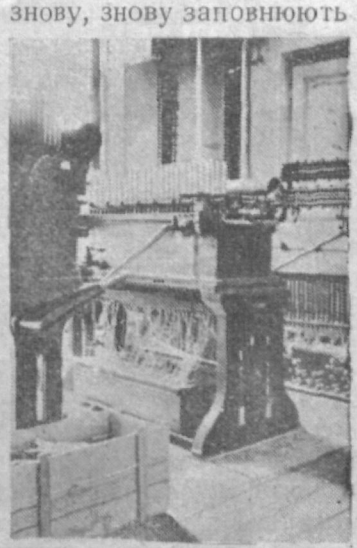

3. Свічкарська машина.

*

Так і були ми свідками народин свічки, тієї свічки, якої тисячі посестер щодня запалюють і спалюють люди без ніякої застанови, не здаючи собі з того справи, кілько труду й людських зусиль пішло на те, щоб ту „марну" й незамітну свічку дістати в руки.

[1]) автомат, грецьке слово — струмент, прилад, що робить певні рухи за допомогою машини

НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

„Наукове Товариство імени Шевченка" у Львові приступає з 1939. р. до видавання нового місячника-журнала, п. з. „Сьогочасне й минуле". Є це, як зазначено в підзаголовку — „вісник українознавства", який має за мету широкі кола українських читачів, науковим, хоч і доступним способом, зазнайомлювати з усіма ділянками життя українського народу на всіх землях, де він живе. Журнал поділяється на кілька відділів: статті (археольоґічні, історичні, з поля мови, господарства, природи, техніки й т. д.), огляди, рецензії, хроніка, мовні справи, старовинне й т. д. Перший зшиток вийде в лютому з друку. У справі журналу треба звертатися до Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, вул. Чарнецького 26.

ІВ. КРИПЯКЕВИЧ.

УКРАЇНСЬКІ ОСЕЛІ В ЛЮБЛИНЩИНІ

За княжих часів державна гряниця між Холмщиною, що належала до Галицько-володимирської держави, та Польщею, проходила крутою лінією, більш-менш 23 південником від Ґрінича. Тільки на півдні, в Розточчі, вона йшла трохи далі на захід. Замітна річ, що на захід від цього давнього державного кордону існувало багато українських сіл, що приналежали до польської Люблинщини.

З якого часу походили ці оселі, покищо цього прослідити не можемо. У княжих часах ця погранична смуга звалася „Україною", і літопис під 1268. р. записує навіть, що „ляхове-українянн" подали вістку нашим князям про намірений польський похід на Холмщину. Можливо, що між цими „українянами" були й наші поселенці, й тому вони відносилися прихильно до галицько-володимирських князів. Але можна допустити й инший погляд, що українська кольонізація в Люблинщині почалася щойно від половини XIV. ст., коли Холмщина перейшла до Польщі, коли скасували давню державну гряницю, й у погряничній лісовій смузі почався живіший кольонізаційний рух.

Докладніші звістки про ці західні українські оселі маємо щойно з XVII. і XVIII. ст. У самому Люблині жила тоді значна українська купецька кольонія, міщани мали свою церкву, братство й завзято боронили своєї віри. А на північний захід від Люблина, 20—30 км від міста, над Вепром стояв десяток українських осель, що мали свої церкви і своїх парохів. У 1620. р. існувала вже окрема люблинська протопопія (деканат), приналежна до холмського владицтва. До неї належали, окрім самого Люблина, оселі: Руська Воля, Лучна, Миліїв, Пугачів, Острів, Колеховичі, Устимів, Красне, і на півночі — Парців. В 1749. р. до люблинського деканату належали ще оселі: Дратів і Радзинь. Окремо в південній частині Люблинщини церкви були в чотирьох оселях: Білгорай, Бранів, Отроч і Сіль Отже разом усіх парохій грецького обряду в давній Люблинщині було 16.

*

У давніх актах стрічаємо тут і там деякі звістки про життя цих наших західніх осель. Перейдемо їх за чергою, починаючи з північних околиць.

В Колеховичах 1649. р. парохом був о. Василь Чвирневич; його вбили люблинські вояки, коли він боронив свої коні, щоб йому їх не взяли. Це були часи Хмельниччини, що й туди сягала своїми хвилями. У 1668. р. пан-отець Прокіп Черневич дістав від парцівського старости новий ґрунт, званий Татари, на відбудову церкви, що була знищена у війні.

Лучна, теперішне містечко Ленчна, у холмських єпископських документах має все українську назву „Лучная". В 1662. р. є згадка про спір між лученським та пугачівським священником.

У Милієві 1712. р. згадуються селяни Іван, Теодор й Андрій Калишів. У 1722. р. миліївський парох Теодор Хомицький дав згоду на переміну церковної землі на иншу ріллю, бо цього домагався місцевий пан. Як свідки — згадані селяни Олесько Хвейчак й Іван Сенчик. В 1749. р. той сам пан-отець зобовязався відправляти що тижня дві Служби Божі за Себастіяна й Єву Вижицьких, за це діставав 108 злотих річно.

У містечку Острові в 1637. р. острівські міщани не хотіли признати уніятського владики Методія Терлецького, відгрожувалися проти нього й позабирали з церкви всі церковні речі. Їх прізвища були: Волович, Ячевчик, Мисючко, Швець, Троцик, Староста, Белзик, Чіп, Терпилівський, Давинок, Трикса. Пан-отець Острова Вартоломей приняв унію в 1720. р. Король Август II. затвердив пароха Александра Вашинського у всіх правах, якими користувалися його попередники, — між ин., він мав вільний виріб пива й горілки, свобідну риболовлю, безплатно молов збіжжя в острівських млинах, мав вільний вируб дерева в лісах і ин.

У містечку Парцеві (воно все зветься Парців, не — Парчів) була церква Успення Богородиці, а до парохії належало сільце Брудне й поле в Тихоставі. В 1621. р. перед холмським владичим судом два парцівські священники-брати, о. Мирон і о. Яків, вели спір — за церковний віск і доходи з парохіян. В 1637. р. в місті йшла завзята боротьба між прихильниками православя та унії. Православні міщани опанували церкву й не допустили до неї о. Дамяна, їх підпирав парцівський магістрат і суд, а єпископ Терлецький відкликався з цією справою до короля. Прізвища міщан були такі: Рак, Непранко, Шафранок, Павлучкович, Бендюх, Дмитрукович, Кульпа, Кий, Войнич, Бойнець, Винник, Кузмик, Мазурик.

В Пугачеві в 1662. р прийшло до бійки між священником пугачівським та луценським.

В Устимові в 1667. р. був парох Наум.

У південній Люблинщині найбільша парохія була в містечку Білгораї. В 1620. р. парох його звався Степан. В 1759. р. провірював парохію холмський єп. Рилло. Про пароха пише:

„Місцевий парох, старечого віку, не придатний до парохіяльної праці; дістав грамоту, щоб до 8 тижнів постарався за помічника; цей дідусь не хотів зрозуміти цього доручення, запевняв, що він іще має силу, хоч із наочного розгляду і з віродостойних свідоцтв видко було його немічі. Напімнув я громадянина Лазаревича, що їздить до Московщини з крамом, щоб стримався від богослужб схизматиків; він заявив, що ніколи не брав участи в їх богослужбах, а в Онуфріеві, Витебську й ин. відбуває служби в уніятів. Той сам жалувався на свою жінку з латинського обряду, що латинський парох, людина не дуже розумна, підбурює жінку проти руського обряду, немов би жінкам латинського обряду не годилося приставати з русинами. Про цей нерозум латинського пароха обіцяв я донести латинському єпископові".

Єпископ Рилло провідав також церкву у Браневі в 1759. р. Про це пише він ось що:

„Ця церква цілком без пароха від пятьох років. Бо завівся поганий звичай, що після смерти пароха мій попередник (дістави немалі гроші) признавав родині рік ласки, чого не знаходимо у святих канонах, — і так, коли цей рік ласки признано вдовиці, сталося, що хитра жінка наклонила дідичів, щоб не давали нікому презенти; жінка сподівалася знайти для своєї доньки відповідного жениха і добути йому презенту".

Єпископ настановив тут адміністратора.

В Отрочі в 1620. р. був парохом о. Василь. В 1636. р. отроцький парох о. Александер Дорощевич виступив із скаргою до холмського суду проти Станислава Сулимирського, арендатора міста Туробина, що без причини увязнив його у своїому замку. Єп. Рилло 1759. р. про неї записав:

„Парох людина проста, хоч великий хитрун. Ця церква має гарні апарати (церковне приладдя); селяни звичайно ховають їх у себе тому, що злодії дуже часто грабують церкву, бо вона добре не забезпечена".

Парох із Солі згадується в 1620. р. Єпископ Рилло провірював парохію 1759. р., але нічого про неї не записав.

Ці припадково зібрані звістки подають нам загальний образ, серед яких умов жили ці наші окраїнні оселі в XVII. і XVIII. ст.

До XIX. століття дійшла вже тільки частина давніх люблинських парохій. Деякі з них запропастилися цілком, инші — злучено з сусідніми оселями. З 1866. р. маємо такі числа вірних грецького обряду: Дратів з прилученою Лучною — 845 людей, Колеховичі — 297, Острів — 1344, Парців — 2160, Устимів — 1077, Білгорай — 849, Бранів — 336, Отроч — 1114, Сіль — 1186. У перших роках православя стан утримався більш-менш без зміп.

Доволі добре перебула Люблинщина кризу 1905. р., коли, на основі царського указу — 17. квітня колишні уніяти масово кидали православну церкву й переходили до латинського костела, а разом із тим ішли на певне польщення. На нашій окраїні позникали тоді останки православя в містах Парцеві й Острові, де колись наше міщанство було найбільш завзяте; з сіл подався тільки Устимів. Инші села перейшли тільки невеликі зміни, так, напр., в Колеховичах на 862 православних змінило віру — 105, у Краснім 60 на — 773, у Дратові 10 на — 905, і т. д.

Про теперішній стан цих окраїнних осель дає звістки польський перепис із 1921. р. Не вважаючи на всі воєнні переживання, на евакуацію 1914—1915. р. і нові відносини, українське населення все ж у цих околицях залишилося. Українську (чи то „русинську") мову подали при переписі: Колеховичі 104 на 383 мешканців, Тисьмениця 110 на — 751, Новий Оріхів 109 на — 424, Дратів 418 на 828, Каніволя 290 на — 330, Отроч 390 на — 940, в инших селах 20—30 українців, як міркувати по мові. У деяких селах зберігся цікавий місцевий говір і старовинний побут; наші туристи повинні б на ці околиці звернути свою увагу.

Для цієї статті, крім рукописних джерел, використано такі твори: А. Петрушевич, Краткое извѣстіе о Холмской епархіи, „Науковый Сборникъ Гал.-русс. Матицы, 1866; E. Bańkowski. Ruś chełmska. Львів, 1887; Холмскій греко-уніятскій мѣсяцесловъ на 1872 р.; Акты Виленской Археографической Комиссіи, т. 23, 27; Францевъ, Карты русскаго и православнаго населенія Холмской Руси, Варшава, 1909; Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskicj, t. XIV, Województwo lubelskie, Варшава, 1924.

ЩЕ ДЕЩО ПРО МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ.

У нашому журналі вже було різними часами багато звісток про цю таку важну українську національну установу, якою є для нас „Музей визвольної боротьби України" у Празі. Справа в тому, що Музей збирає і зберігає все, що торкається нашої визвольної боротьби, зберігає не тільки від загину (кілько в нас важних памяток уже загинуло, кілько пішло в чужі музеї!), але ж і робить памятки доступними для ширшого загалу. Музеєм, як відомо, опікується окреме статутове товариство тієї самої назви. Містився Музей у нанятому помешканні, яке оплачував довгі роки великий прихильник Музею Каленик Лисюк, український політичний емігрант, колишній старшина української армії, що пробуває в Америці. Всі, що працювали в Музеї, враз із директором (проф. Д. Антонович) віддавали свою працю для Музею без ніякої винагороди. Рада товариства „Музей визвольної боротьби України" здавна задумувала вибудувати, чи купити для Музею окремий дім („Український Дім"), де б найшли приміщення не тільки музейні речі, але всі українські культурно-освітні товариства й установи Праги. За жертви, що впливали для цієї мети з цілого світу (дослівно — з цілого світу!), де тільки опинилися й живуть українці, нарешті такий дім куплено, цілком його відновлено, й від січня ц. р. поволі всі музейні речі переносять уже до нової домівки. Є це дуже радісна звістка, з якою ділимося з нашим громадянством. Бажано було б лише одне: щоб воно більше зацікавилося цією, такою важною для нас установою та допомогло їй іще краще стати на ноги...

ВАСИЛЬ ПРОНЬ.

РОЗВИТОК НАВЧАННЯ РУЧНИХ РОБІТ

У ЗАГАЛЬНО-ОСВІТНІХ ШКОЛАХ.

За введення практичних робіт до загально-освітніх шкіл висловлювалися великі педагогічні творці та визначні вчені вже від давніх літ. У технічних працях добачували вони не лише користь, але й виховне значіння.

І дійсно, добре ведені у школі ручні роботи мають величезне виховне значіння. Молодь, що працює у школі руками, набирає пошани до праці й цінить технічне вміння. Ця праця стає їй науковою розрадою. Вона починає розуміти, що технічні науки та винаходи розвиваються завдяки праці у верстатах. Стикаючися з матеріялами і приладдями, вона пізнає їх вартости та можливости їх спорудити чи вжити. Працюючи в такому верстаті, молодь набирає знання форми, переживає творчу дію, набирає терпеливости, вчиться докладности, гартується в витривалости, виробляє в собі порадність. У робітнях родиться гін до винахідности та технічно-наукових досвідів. Крім цього, молодь, що працює у верстатах, краще розвиває свою тілесну справність.

Данська школа ручних робіт: учні працюють під диктат учителя.

Але ж за виховними ховаються й матеріяльні вартости. Призвичаєння мо́лоді до праці, пізнання якихось ділянок ремесла дає мо́лоді більшу можливість зарібку, ніж це дає сама наукова підготова. Народи, котрі раніш увели ручну працю до шкільної програми, мають краще розвинену промисловість і торговлю, — а це приносить народові багатство та добробут.

Ручні праці давно почали впроваджувати до шкіл инші великі народи Заходу. В різних школах їх вели різно. Вчителями ручних робіт були спершу переважно ремісники, які знали своє ремесло. Але ці люди не вміли виховувати мо́лоді, щоб вона цінила працю, та щоб із замилуванням працювала. Були також окремі школи, де вчили бідну молодь крім різних наук і практичного ремесла, щоб вона мала опісля можність заробітку. Та всі ці починання довго не тяглися. Бо ж ремісник не зможе навчити добре цілу клясу ремесла, хоч би не знати який уладжений був ремісничий верстат. Повстало розчарування, і наслідком цього залишено ці спроби з ремісниками та з тим, щоб увести до загально-освітньої школи ремесло.

Але думка про навчання ремесла в школі не пропала, вона тільки на якийсь час заглухла.

Під кінець XIX. ст. Фінляндія, Швеція й Данія впровадили навчання столярського ремесла в шкільні програми. Творцями „шведського способу" навчання ручних робіт були: Отто Сальомон і Абрагамсон. Вони приготовили цілий ряд моделів, зразків, які учень мусів переробити, щоб добре запізнатися з технікою деревного виробництва. Пізніше повстав „данський спосіб", що різнився від шведського тим, що впроваджував перед виконуванням предмету приготовчі ритмічні вправи, себто, під наказ учителя робили різні правильні рухи, як ось при руханці. А далі — різні предмети робили у правильних рухах під наказ. Приладдя для учнів данці відповідно зменшили.

Великі перші творці способу навчання ручних робіт у загально-освітніх школах посвятили цілий свій маєток і час для великої думки — відродження свойого народу через навчання ручних робіт у школах, щоб ними доводити молоде покоління до технічної досконалости та добробуту. Спонукою до цього була бідота народу та занепад народнього мистецтва в цих краях. Новий предмет навчання дістав назву „слєйд", назва, що

Наука ручних робіт у яворівській гімназії.

є рівнозначна з нашим „ремісничим промислом". Та ця назва влучна тільки для шведів, для нас вона змісту не дає, ми мусимо найти свій вислів, щоб означити назву цього предмету, бо ж зміст ручних праць — ширший.

Думка „школи праці“ покотилася в передвоєнних часах із Скандинавії до всіх країв Европи й Америки. Кожний народ почав виготовляти свої питомі способи навчання, відповідно до потреб свойого краю. В Німеччині Георг Кершенштайнер (1854) вважає, що впроваджуючи до шкіл ремесло, можна піднести рівень промисловости краю. В Америці Джон Дювей ставить ручні праці в школі, як вісь навчання всіх предметів: для нього сама праця не важна, а важне те, щоб учні, працюючи, пізнавали, як якась річ повстала, як люди могли дійти до неї. Ось, н. пр., учень дістає завдання вияснити, як повстає полотно? Тут він має подати все своє знання, зясувати його у коротких рисах на статистичних табличках та власноручно виконаних всіх прібках, починаючи від обробу волокна, нитки, тканини й т. п. Провідна думка такого розуміння науки — дати американському громадянству підстави всебічного знання та справности у протилежність до однобічної, якою визначається виховання в Америці, і взагалі американські громадяни.

В 1917—1918 рр., в часах незалежних українських змагань, українські педагогічні кола звернули велику увагу на значіння ручних робіт у школі. У програмах, що її видало було Міністерство Освіти України, цей предмет уведено, як обовязковий до всіх загально-освітніх шкіл. Крім цього, в тому часі почали появлятися в перекладах на українську мову твори німецьких та американських творців т. зв. трудової, чи працівної (декуди її звали „дієвою“) школи. Але ж упадок нашої державности поклав усім цим гарним задумам край.

Польща завела й розвинула навчання ручних робіт у всіх школах. Хліборобська держава, із слабою мережею доріг та слабо розвиненою промисловістю, мусіла приготовити справних робітників, щоб вони поповнили всякі недостачі та піднесли рівень виробництва. Мала це зробити школа, куди введено спершу т. зв. науку зручности, опісля перейменували її на „ручні роботи“, а тепер називають цю науку „практичні заняття“. Великим прихильником „школи праці“ в Польщі був Володислав Пшановський, який зорганізував у цілому краю багато шкільних робітень і був основником державного „Інституту ручних робіт“ у Варшаві, що підготовляє учителів до навчання ручних робіт у загально-освітніх школах.

Ручні дівочі роботи в яворівській гімназії.

Тепер майже всі краї впровадили цей предмет науки у свої шкільні програми, і то з різних спонук. Ось, н. пр., спонукою впровадити технічні науки в японських школах був грізний землетрус 1923. р., що знищив цілком уладження столиці краю. Тоді шкільна молодь, під проводом учителів (-ок), мусіла виконувати собі звичайні пробні річі для власних та шкільних потреб. І тоді виявилося, що діти не лише переборюють технічні труднощі, але при цім набувають багато иншого наукового знання. Тепер у Японії в усіх початкових школах молодь учиться технічної справности, а японська промисловість загрожує европейській.

Наука фізики в яворівській гімназії.

З далеко більшим розмахом впровадили до шкіл технічне навчання совєтські вчителі. По кількох невдалих спробах усяких нових способів навчання, в яких ручні праці займали дуже важне місце — вони впровадили такий спосіб, що всі знання шкільних предметів засвоює собі учень — пізнаючи техніку, шлях, якими людина дійшла до цієї, чи тієї науки. Для теперішньої школи в С.С.С.Р. і в У.С.С.Р. прикметна технізація, себто пізнання важніших галузів виробництва та пізнання різного приладдя, що для виробництва потрібне. Відповідно до цього у школі добирають навчальний матеріял із фізики, хемії, природничих і суспільних наук і т. д. Ця навчально-виробнича праця у совєтській школі займає багато годин у всіх клясах.

В різних краях різно приготовляють учителів такого технічного навчання. Першою такою школою для вчителів, що хотіли вчити в школах ручну працю, була семинарія в Неес у Швеції, туди приймали учнів різних націй. Вчили їх

оброблювати дерево шведським способом на зразках - моделях, при чому додивлялися, щоб усі вироби були старанно викінчені, але не звертали уваги на те, чи він буде мати який практичний ужиток. З цієї семинарії вийшло багато приготованих до навчання ручних робіт чужинців, які понесли до своїх країв те, чого там навчилися. Після того в Німеччині оснували кілька таких заведень; одне з них у Ляйпціґу приготовляє учителів технічних наук. В Польщі покликано до життя дволітній інститут ручних робіт, що приготовляє учителів ручних робіт і рисунків для народніх і середніх загально - освітніх шкіл. У С.С.С.Р. підготовляють на таких учителів педаґоґічні трирічні техніки, де учні теж, пройшовши школу, йдуть до фабрик, копалень та заводів і проводять працю з робітниками. Школи промислових осередків вивчають фабрику, до якої належать, школи хліборобських середовищ пізнають техніку тієї сільсько-господарської ділянки, яка для даної околиці особливо важна і прикметна і т. д.

Та одну заковику має технічне навчання, а саме — багато коштує уладження робітень та приладдя. Ці труднощі найкраще поборола Німеччина, інші краї зробили це лише частинно. Німеччині прийшло це легко тому, бо суспільство й громадські управи самі вивінували шкільні робітні й вони просто зажадали, щоб їх діти могли вчитися технічної справности. Німці як-слід зрозуміли значіння технічної приготови молоді, тимто їх промисловість — перша у світі. А не так ще дуже давно (одне століття тому), це був хліборобський край.

М. БРИЛИНСЬКИЙ.

8. ГРУДНЯ У „ПРОСВІТІ“

День 8. грудня 1938. р....

Формальне закінчення Ювілейного Року Т-ва „Просвіта" і цілої просвітньої орґанізації.

І службовики Централі мусіли в якийсь спосіб відмітити цю хвилину. Не могли цього зробити так, як це вільно чи можна було зробити багатьом Філіям і Читальням. Зробили це скромно, все ж таки гідно і святочно.

Свято відбулося точно і згідно з наміченою програмою. Все було влаштоване майже на військовий лад так, що всі і кожний зокрема знали, коли й що мають робити.

Отож, як це у просвітній орґанізації водиться, почали з — Богом. В год. 8.30 тиха Богослужба у Свято-Успенській Церкві. Всі службовики й запрошені члени Головного Виділу явилися в чорних одягах. Від головного престолу неслися шепоти, часом голосніші слова молитви. В наміренні просвітньої орґанізації.

По Богослужбі зійшлися всі в канцелярії Товариства, в портретовій салі, де мало відбутися властиве святкування.

Простірна саля засідань, прибрана портретами всіх голов „Просвіти" та деякими оригінальними образами наших видатних мистців, була на той день іще окремо прибрана. Всю обстанову, прикметну для салі засідань, усунено. Лицем до стіни, на якій осередньою точкою є портрет Ю. Романчука (портрет поважно ушкоджений підчас одного з останніх нападів на будинок), в кілька рядів уставлено крісла. Праворуч від портрету, на підвищенні уставлено великих розмірів емблєму (знак) „Просвіти", на тлі килиму. Перед емблємою горів „вічний вогонь". Трохи далі, під вікном, застелений столик, а на ньому лежить старенька книга. Це перші протоколи Т-ва „Просвіта", а на перших сторінках протокол І. Загального Збору.

На головному місці сидить проф. О. Терлецький, заступник голови, обабіч члени Головного Виділу, далі решта членів і службовики. Настрій поважний, святковий. З дальших кімнат чути кроки. Короткий наказ, усі стають, голови звертаються управо. Хоружий з товаришами вносить пра́пор. Чути тільки дужі кроки, а через салю лине прапор. Уставляються ліворуч від емблєми. Прапор грає райружними барвами. Хвилина мовчанки. Хоружий стягає прапор до ноги, усі сідають. За столом стає секретар Головного Виділу Товариства — Микола Дужий. Бере в руки грубу, велику книжку. Бронзової барви палітурки із шкіряними рогами, вже добре постирані. На лицевій палітурці картка, а на ній напис (етимольоґією): Протокол Товариства Просвіта т. І. від перших загальних зборів 26. XI. 1868. р. (ст. стилю).

На першій, пожовклій від старости, сторінці знов цей напис і далі прекрасним ручним письмом, якого сьогодні вже не зустрінути, зміст першого протоколу.

Молодий секретар читає зворушеним голосом протокол свого першого попередника, що він його писав рівно літ тому 70, а якого вже давно нема між живими.

З пожовклих карт несеться історія славного Початку, прізвища жміньки сміливців, що почин доброму Ділу дали. Деякі з них глядять із портретів добрими, розумними очима.

Йшов звичним ходом Перший Загальний Збір. А накінець читали привітні письма й телеґрами, від своїх і чужих, і окремий вірш Ю. Федьковича. Секретар відчитав три підписи під протоколом, набожно зложив книгу, поклав її на стіл і тихо відійшов на своє місце.

Його місце займає проф. О. Терлецький. Короткий, ядерний реферат про історію „Просвіти", навязаний до портретів, якими обвішані всі стіни цієї салі. Прізвища й прізвища, а з ними звязані довгі літа важкої і спасенної праці.

Черга приходить на проф. В. Сімовича. Рецитація твору Ю. Федьковича: „Здоров чесному Зборові Просвіти у Львові 8. XII. 1868. р.". Вірш написав Федькович са́ме з тієї нагоди. Сивоволосий професор, відомий рецитатор, з молодечим темпераментом віддає вірш буковинського соловя.

А потім друга деклямація, що її виголосив В. Ковальчук — вірш А. Курдидика „22. травня 1938. р." І слово дир. канцелярії С. Маґаляса. Згадав про старих службовиків „Просвіти", між якими були такі імена, як Ю. Федьковича і А. Чайковського. І ціла черга тих, що клали підвалини, що будували і що вже відійшли. А в імені тих, що живуть, складав приречення тіням Виділових і Товаришів-Службовиків — йти далі наміченим шляхом для добра орґанізації й Народу — в ім'я кращого майбутнього.

Трикратне, грімке: „Слава!" — це був перший голос присутніх. Усі стають мов на наказ — і линуть звуки національного гимну. Високо в повітрі має прапор. Пісня скінчена, відносять прапор, його проводять погляди присутніх.

Так відбули своє скромне свято службовики Товариства „Просвіта".

ТИХЕ ЮВІЛЕЙНЕ СВЯТО СКРОМНОЇ ЛЮДИНИ

Працівники Товариства „Просвіта" у Львові пошанували 14. січня ц. р. товариськими сходинами 50-ліття народин і 25-ліття праці в Товаристві — свого співтовариша Дмитра Хомяка, управителя й керманича палітурні (переплетні) Товариства „Просвіта" у Львові

Тихий і скромний, при тому все за роботою, як не за своєю, то за громадською, все усміхнений, повний життєвої радости, всяк час радий служити кожному своєю порадою, досвідом. А досвіду дало йому багато його життя, повне невсипущої праці... Життя, з яким варто зазнайомитись.

Народився Хомяк 6. листопаду 1888. р. у Верхні, селі калуського повіту, де батько його Іван, ремісник-кравець, дуже свідомий чоловік, позалишав сліди своєї громадської праці: оснував місцеву читальню „Просвіти", а при ній — „Товариство Тверезости" та крамницю, товариство „Сокіл", довгий час був їх головою й душею, а яких пять років (1896—1901) навіть давав їм приміщення у своїй власній хаті. І не тільки у свому селі працював Іван Хомяк. Він розгортав орґанізаційну й освідомну роботу малощо не в усіх селах північної частини калуського повіту, де його всі знали, любили й високо шанували. Всі діти свої — а було їх: пять синів і три дочки — повивів у люди: наймолодший із синів — по смерти батька 1909. р. — залишився в селі на господарці, а чотири старші — пішли в світ шукати своєї долі. Другим за віком сином був наш теперішній ювілят — Дмитро.

Покінчивши місцеву народню школу, малий Дмитро побув два роки (1903—1904) в манастирі оо. Василіян у Жовкві, потім перейшов до Львова і, працюючи у палітурні й торговлі церковними речами Є. Спожарського, доповняв самотужки свою освіту і 1907. р. склав іспит за 5 кляс у філії академічної ґімназії. Рік пізніше (1908), скінчив торговельний курс у німця Лянґа, потім (1909) став керманичем одного відділу фабрики паперових виробів М. Женчиковського, нарешті — 1910. р. добув собі промислову карту й відкрив власну палітурню при вул. Академічній, 8. Та вже 1912. р. його покликали до дуже відповідальної праці при віднові й захороні старих рукописів і книг у „Національному Музею" у Львові. Два роки пізніше, з початком 1914. р. обняв він управу палітурні Товариства „Просвіта" й на цьому становищі із цілою відданістю працює й досі.

З „Просвітою" Дмитро Хомяк був знайомий вже давніше. Уже 1906. р. заходив він туди, щоб враз із студентами робити щомісячну висилку членських книжечок. В 1907. р. ходив пішки по всіх підльвівських селах, основував Читальні „Просвіти" та відновляв їх діяльність (Підліски Малі, Поршна, Каменопіль, Підбірці й ин.). В рр. 1908—1910. був виділовим (бібліотекарем) і працівником найстаршої львівської Читальні в середмісті.

Таким теж невтомним громадським працівником бачимо Дмитра Хомяка й по війні. Він відновляє діяльність читальні у свому родинному селі Верхні (про нього він завжди памятає), орґанізує національне життя по підльвівських селах. Кілька разів попадає до поліційних арештів („Як на одного — то за багато" — писало з того приводу „Діло", 1922. р.). В рр. 1925—1928. — бачимо його старшиною Сокола-Батька, в рр. 1929—1936. — ревним секретарем товариства українських ремісників, промисловців і торговців „Зоря" — відкриває за той час у краю 11 філій того товариства й дає почин і підготовляє кілька більших святкових виступів у Львові (в 1927. велике свято на пошану Маркіяна Шашкевича, в 1928. р. величавий попис хорів львівського повіту, в 1934. р. 50-літній ювілей „Зорі", тощо).

І в палітурні „Просвіти" Дмитро Хомяк не тільки майстер-управитель, але й громадянин і виховник, приятель ремісничої і студентської молоді. Нераз згадують його колишні студенти з перших повоєнних років, бо він їм, як міг і чим міг, ставав у допомогу... Із його робітні вийшло вже 18 виписанців, — вишколених на палітурників, він дав їм національно-громадську настанову.

Не маючи своїх власних дітей, він виховує і виводить у люди діти своєї біднішої родини. Багато з них займає вже гарні становища і з великою вдячністю згадує свойого вуйка чи стрийка.

А так — скромна й неголосиста людина, дуже товариський і милий чоловік. Таке теж було його ювілейне свято — скромне, але — миле, повне щирости і добрих і гарних почувань для товариша-ювілята. Всі, хто тільки його знає, напевно разом із нами, просвітянами, з душі йому бажає кріпкого здоровля і сил для його — любої йому — праці.

ЯРОСЛАВ ВОЛОШИН.

В О Д А

До кінця XIX. ст. вчені думали, що вода (H_2O) складається лише з одного хемічного первня. Щойно після довгих дослідів вдалося їм пізнати, що вона складається з двох первнів — водню (H) та кисню (O). Тепер ми вже знаємо, що вода є сполукою цих двох ґазів, в незмінному взаїмному відношенні. Давні наукові способи, що ними користувалися, щоб устійнити це відношення, були дуже прості. Тимто не диво, що один визначний учений XVIII. ст. (Lavoisier) подав відношення тягарів кисню та водню, що входять у склад води, як — 6 : 1, хоч воно дійсно є 8 : 1. Щоб пізнати це відношення, треба перевести досвід, т. зв. аналізу й синтезу.

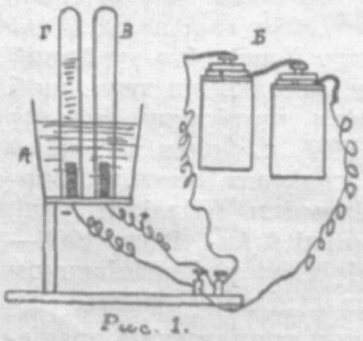

Рис. 1.

Аналіза має за мету — розкласти воду на O і H. До шкляної посудини A (рис. 1.), що наповнена заквашеною водою, вкладаємо дві платинові бляшки (електроди). Вони проходять через дно, та є сполучені з огнивом Б. Ці бляшки накриваємо шкляними пробівками В, Г, що також наповнені водою.

Коли пропустимо електричний струм, помітимо, що довкруги бляшок скупчуються баньочки ґазу. Незабаром баньочки наповнюють обидві пробівки, та усувають із них воду.

Тепер помічуємо цікаве явище; ґаз, що находиться у пробівці з відємною електродою, займає простір два рази більший, ніж той, що є у пробівці В. Хемічно можна доказати, що у пробівці Г є водень, а у пробівці В — кисень. Цей досвід указує, що вода складається з одного обему O та двох обемів H.

Синтеза має за мету — з двох окремих ґазів O і H створити воду. Цю синтезу виконуємо у приладі, що називається „endiomètre“ (рис. 2.). Він складається з затопленої вгорі шкляної рурки, A, що має на собі поділку. У горішній частині затоплені два платинові дротики Б. Рурку наповнюємо живим сріблом (ртуттю), та встромлюємо в посудину В, що також наповнена живим сріблом. Проводом, що приміщений у долішній частині рурки, впроваджуємо рівні обеми (V) кисню та водню. Коли проведемо електричний струм поміж двома дротиками, повстане електрична искра. Цієї искри досить, щоб сполучити обидва ґази в одне тіло — воду. Вода збирається на дні рурки. Тепер помічуємо, що в рурці залишилося трохи ґазу. Обем цього ґазу є $\frac{V}{2}$, можна легко доказати, що це — половина кисню.

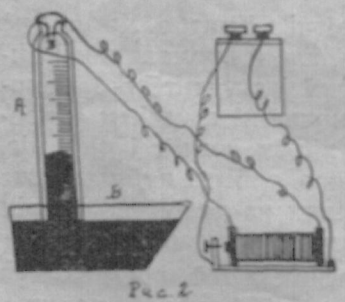

Рис. 2.

Отже це знову доказ, що 1 V водню сполучується лишень з $\frac{V}{2}$ кисню. Щодо кількости обох первнів у тягарах, то це можна обчислити з обемів. Та є докладніші способи, н. пр., спосіб Дюма (Dumas), Ледюка (Leduc) і т. д. Остаточно устійнили відношення тягарів H до O, як 2 : 16.

Вода з фізикального погляду (коли вона чиста) не має запаху, смаку, в малій кількости без барви (в більших масах переходить у синяву). У природі стрічаємо воду в трьох виглядах: у вигляді льоду або снігу — в високих горах, чи взимі; течива — в річках, озерах та морях; пари — в повітрі. Лід топиться в усе однаковій температурі, що її взяли як нулю в термометрах (тепломірах). Коли лід докладно розглянути, можна помітити, що він складається з маленьких кришталиків, різнородної форми (рис. 3.). Те саме торкається і снігу. Коли вода ціпне (замерзає), вона збільшує свій обем, а густота її меншає. Це збільшення обему розяснює нам, чому лід пливе на воді, і також, чому взимі тріскають дерева, скелі й т. д.

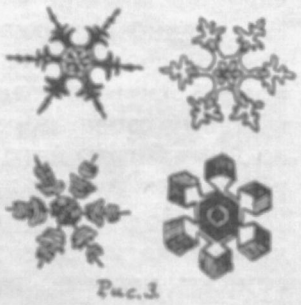
Рис. 3

*

Коли огрівати воду, то можна помітити, що від 0° до + 4° Ц. вона зменшує свій обем, опісля від 4 вгору обем води поступнево збільшується. В температурі 0° Ц. вода є 773 рази густіша від повітря.

У кожній температурі вода виділює пару. Вона збільшується відповідно до зросту температури. Остаточно вода починає кипіти (100° Ц. під звичайним тиском).

Щодо чисто хемічних прикмет води, то це справа складніша, вимагає окремого пояснення і головно — глибшого знання основ хемії.

*

Цікаво є пізнати прикмету та кількости чужих складовин, що находяться у звичайній воді. На основі докладних дослідів устійнено, що у звичайній воді находиться яких 21 цм³ азоту (N) та арґону (Ar)[1]), 10 цм³ кисню та 23 цм³ карбонат-ангідриду (CO_2)[2]), отже загалом, яких 54 цм³ в 1 літрі (1000 цм³). Ці ґази походять з того, що вода стикається з повітрям. При аналізі чужих складовин у воді находимо також розпущені солі: кальцій-сульфат ($CaSO_4$)[3]) калій та натрій хльориди (KCl, NaCl[4]) і тіла нерозпускні: карбонат кальція

[1]) аргон — існує в повітрі помішаний з азотом та киснем, та в деяких ґазах мінеральних вод (числа нагорі торкаються пояснень!)

[2]) карбонат ангідрид — ґаз без барви, гострого запаху, повонює тоді, коли спалюється вуголь у кисні

[3]) кальцій сульфат — дуже поширений у землі, із двома молекулами (найменша частина якогось тіла) води, творить поклади ґіпсу, білий, дуже мало розпускається в воді

[4]) натрій хльорид (NaCl) — звичайна кухонна сіль

($CaCO_3$)[5]), фосфат-кальція ($Ca_3PO_4)_2$)[6]), пісок і т. д. Також находяться там орґанічні тіла, всякі животини, мікроби (живі) і т. д. Щоб берегти себе від деяких хоріб, що їх бакцилі находяться у воді, бажано було б воду, що її вживаємо до пиття, піддати т. зв. стерилізації (відзаразненню). На це є кілька способів: 1) варити воду яких 20 хвилин, опісля на повітрі прохолодити, 2) фільтрувати (процідити) т. зв. фільтром (цідилом) „Шамберлянд", що задержує всі живі тіла, 3) дати до неї 2 до 3 каплі калійного гіпохльоріду (ClOK)[7]) на 1000 цм³ води.

До медичного чи хемічного вжитку вживають води дестильованої, з якої усунено всі чужі складовини. Коли каплину такої води випарувати, то вона не залишає ніякого осаду. Дестиляцію переводять у приладі, що його подає рис. 4. У горшку А находиться звичайна вода. Через підгрівання вода паруе, пара проходить проводом Б до малого збірника В. Тут вона охолоджується зимною водою, скроплюється і стікає вужиковато (серпентиною) до посудини Г. Увесь осад залишається на дні горшка.

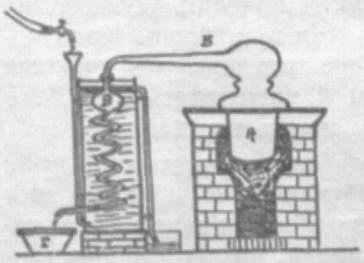

Рис. 4.

В лічництві уживають часто води т. зв. мінеральної. Сюди належить вода „ґазівка" (коли її потрясти, то добувається CO_2), алькалічна вода, що має багато бікарбонату натрія ($NaHCO_3$)[8]), сірчана вода (запах гнилих яєць), що має сульфідну кислину (H_2S)[9]), залізна вода (залізо находиться в ній у сполуках бікарбонату, сульфату і т. д.), солянкова вода (багато соли (NaCl) та трохи бромідів та йодідів) та інші менше знані.

Такі води бувають по різних купелевих місцевостях, де вони витікають із окремих джерел. Відповідно до недуги лікарі висилають недужих до таких місцевин, бо такі мінеральні води виліковують недуги, або поправляють хоробливий стан недужого.

---

[5]) карбонат кальція — звичайна крейда

[6]) фосфат кальція — творить $^{80}/_{100}$ мінеральних складовин костей; уживають його як штучного гною, коли замінити його на т. зв. фосфат тоно-кальцій $(PO_4)_2CaH_4$ (суперфосфат)

[7]) калій гіпохльорід — коли провести струм хльору через калій гідроксид KOH; уживають його до білення

[8]) бікарбонат натрія — їстивна „сода"

[9]) сульфідна кислина — сірководень = ґаз без барви, має запах гнилих яєць

М. ОСТРОВЕРХА.

ПАНТЕОН

Недалеко осередку старовинного Риму, в осередку теперішнього Риму, на Полі Марція — Campus Martius, стоїть у всій своїй первісній могутности й величі Пантеон, себто — храм усіх богів. Є це единий великий памятник старовини, що залишився незайманий у своїй первісности, бо те, що тепер бачимо, походить із II. ст. по Хр., і від того часу ніхто його не змінив. Були всякі прибудівлі, надбудівлі, бо від IX. ст. цю староримську святиню перейменували на християнську, але вже в рр. 1929—1934. Пантеонові привернено остаточно первісний його вигляд — із II. століття.

Збудував цей староримський храм М. Аґрипа, зять римського цісаря Августа, 27. або 25. р. до Хр. Староримські джерела пояснюють, що він либонь тому називається „Пантеон" (назва грецька, означає — „всі боги"), що в ньому було багато статуй усяких богів. Та інші думають, що може й тому, що баня храму нагадує небо. А ця баня ще й тепер найбільша своїми розмірами (навіть по бані церкви св. Петра) баня в Римі. В середині має вона, у промірі, 43 м. і 30 цм., і таку саму висоту, від долівки, має ця святиня.

Відомий римський письменник Пліній (62—113) каже, що оздоби для Пантеону робив різьбар Діоґен Атенський, який поставив каріятиди (себто — підпори з жіночих постатей, що підпирають будову) та різьби, та що капітелі (завершення, голівки) стовпів були первісно з бронзу. Бо треба знати, що в 80. р. по Хр. за цісаря Тита (79—81) Пантеон згорів. Правда, цісар Доміціян (84—96) відновив його; але за часів цісаря Траяна (98—117) в 110. р. знову в Пантеон ударив грім і він геть-чисто згорів. Його відбудував цісар Гадріян (117—138), великий любитель мистецтва, що залишив по собі багато памяток. І яким цей Пантеон тоді за Гадріяна збудували, таким його й сьогодні бачимо.

Тепер Пантеон — це місце вічного спочинку італійських королів. Тут похований і славний італійський маляр із часів відродження — Рафаель (1483—1520).

Треба тут сказати ще, що баня Пантеону послужила багатьом будівничим часів відродження XV—XVI. в. зразком, як будувати бані. І, приготовляючи пляни бані храму св Петра в Римі, Мікельанджельо (1475—1564) пильно прослідкував баню Пантеону.

ПЕТРО ІВАНЕНКО.

ДЕЩО ПРО СЛОНА

Дуже багато подорожників та дослідників цікавилося цими звіринними велетнями, що по винаході трактора, може, незабаром поділять долю мамутів... А тимчасом це тварина, що її здавна в деяких краях освоїли і вона людям дуже ставала і все ще стає у пригоді. Головно вживали колись слонів — у війні. Вже єгипетський фараон Птоломей III. Евергетес (247—222. до Хр.) казав ловити африканські слони та привчати їх до воєнного ремесла. Картаґінці теж залюбки вживали в боях слонів. В Картаґіні будували стайні — на шістьсот слонів. Їх вожд Ганнібаль (246—183. до Хр.) у своїому італійському поході мав кількадесят слонів. Недавно в південній Франції найшли кістяки слонів, які, мабуть, належали до Ганнібаля. В Альпах, як подають історики, Ганнібаль на три дні спинив був свій похід, щоб промостити дорогу для слонів. Великі клопоти мусів він мати з прогудовуванням своїх слонів, бо ж кожен з них потрібує двіста кільоґрамів зеленої паші денно. Від картаґінців навчилися римляни вживати слонів у війні — але ж, здебільша, ми їх бачимо на грищах у цирку.

По упадку Картаґіни й Риму перестали на довгий час африканські слони освоювати. Щойно нові успішні спроби почали робити в цьому напрямі на бажання бельґійського короля Леопольда II., що оснував незалежну державу Конґо, 1895. р. Тоді за чотири роки освоєно дванацять слонів. Тепер „школу" слонів перенесено до окремого містечка — Апі. Ця „школа" це простір землі більш гертара, окружений височенними гостроколами, на сорок цм завгрубшки, повязаними між собою линвами. Зі слонами поводяться лагідно. Кругом панує повна тиша, бо вже незначний гамір виводить слона з рівноваги. В поблизу зівсім не можна їздити автами. До школи беруть тільки молодих слоників, які тільки що перестали ссати. Менших не можна брати, бо нічим не можна заступити молока самиці слона, вельми багатого на товщ. Щоб спіймати мале слоненя, звичайно вбивають матір. Малі слоненята вяжуть міцними, але мякими линвами, бо тверді линви легко ранять грубу шкіру слона, що тяжко гоїться. Деколи зловлені слоненята падають і гинуть — від розриву серця, з переляку. Взагалі слони треба пильно берегти перед усякими недугами: хробаками, бігункою, гарячкою, й особливо перед сонячним ударом, бо вони не терплять південної спеки і на свободі ховаються по лісах.

В 1927. р. було в Апі 70 слонів. Їх заправляють до всякої праці, але відразу визначують кожному иншу роботу: одні тільки орють, другі переносять вантажі, треті двигають бальки, четверті виривають із корінням дерева й кущі, тощо. Рідко який слон виконує всі ці праці. Після „закінчення школи" кожний слон дістає посвідку, де зазначені його знання. А є такі слони, що непридатні ні до одної з вичислених праць.

В Апі слонами дуже опікуються, їх мірять, важать, виховують. Слонів, що не працюють, ведуть на пасовисько в год. 5. рано, а коли вертаються, дістають іще якісь овочі. До праці вирушають по опівночі, коли мусять іти далеко, або над раном у 3—4. години. В 11. год. перестають працювати, відпочивають, купаються, їдять. Инколи вертаються до праці знову в четвертій сполудня, а тоді працюють до заходу сонця. Тоді їх годують і ведуть до огорожі. Слон мусить мати багато води до пиття та купелі; по купелі люблять покачатися в болоті, але цього їм в Апі робити не можна. Всі вони — добрі пливаки. Їдуни з них теж дуже добрі: можуть їсти цілий день. Коли котрому пошкодить що на шлунок, він вкладає у шлунок хобот (трубу) й висмоктує всю його містоту. В мокру погоду сплять по стайнях.

Добре вивчені слони слухають наказів, вони лагідні, але ніколи не забувають, коли їм хто зробить кривду. В Апі слони вбили кількох доглядачів, але їх за те не покарали, бо завжди виходило так, що провинилася була людина.

Слони придатні до праці аж із десятим роком життя. Тоді їх продають або винаймають. Пара слонів виорює $1^1/_2$ га за передполудне; вантаж із чотирьох тон тягнуть вони зі скорістю 50 км. на день, а при корчуванні вони просто неоціненні.

*

Африканські слони помітно різняться від азійських, хоч одні й другі походять, мабуть, від одного пня. Азійські мають по пять пальців на передніх і по чотири на задніх ногах; африканські — по одному менше; азійські мають на хоботі по одному пальцевому виростку, африканські — по два; азійські мають гладкий хобот і малі вуха, ледви на 60 цм завдовжки, африканські мають хоботи, виразно поділені на відтинки, і дуже великі вуха; азійські слони мають горбаті хребти, африканські — вгнуті[1]).

*

Слони не тільки добрі робітники, їх цінять заради їх іклів, що дають цінну слонову кість, — 1 кґ. її коштує яких 100 зл. Найбільші кла важать до 100 кґ. Ось чому так радо полюють на слонів. Кла доходять до 3 м довжини, при чому кла африканських слонів більші, ніж азійських. В Африці навіть самиці мають кла, в азійських слониць вони дуже малі, а цейльонські тільки рідко коли мають кла. Клами слони копають у землі коріння, а борються переважно лише хоботами, вповаючи на свою вагу та велетенську силу. Автім ці тварини живуть у приязні з усіма звірями пустелі і, окрім людини й комарів, ворогів не мають. Не вважаючи на велетенську вагу, слони ходять дуже зручно та виходять навіть на високі і стрімкі гори.

Слони живуть стадами. Стадо становить завжди сімю, це можна пізнати по деяких спільних прикметах стада. Слонів, що загубили своє

[1]) Білі сіямські слоні не є білі, тільки рожеві. „Правдиві" білі слони по цирках завжди помальовані.

стадо, не приймають інші стада. Тоді вони стають самітниками, звичайно — злющими. Найгірші самітники — втікачі з неволі: вони добре знають людину, часто нападають, руйнують оселі, а то й цілі села та залюбки винищують сади й витоптують городи.

Ранені слони кладуть собі на рани різне зілля та зміняють його, аж рана загоїться. Вони не люблять, коли на них полювати. Один анґлійський подорожник бачив раз, як слон побіг за мисливцем, який його зранив, дігнав його на майдані посеред села, розтоптав на очах заляканих мешканців і втік до ліса.

Зір, слух і запах у слонів слабші, ніж у инших тварин, зате перемагають вони инші звірята силою. Мозок у слонів великий, важить 5—6 кґ (в людини пересічно 1.4 кґ, але в відношенні на вагу тіла в людини 1:40, у слона 1:400). Коли слони чують, що небавом мають сходити зі світу, чи то через старість, чи від рани, відлучаються від стада та йдуть кудись над воду з невисокими берегами. А що низькі береги звичайно багнисті, то слабі слоні, якщо застрягнуть, не можуть уже видістатися з болота й гинуть.

Тепер в Африці не можна без дозволу стріляти слонів — а за дозвіл на полювання треба дати 2500 зл. Коли хто вбє слона, мусить заплатити 1000 зл., а двох — 3000 зл. Коли хто вбє слона, що його кла важать не менше ніж 35 кґ., мусить їх віддати урядові й купити свіжий дозвіл.

Живе слон у пустелі, яких 60 років, у неволі — і до 140 літ.

ДМ. БАНДРІВСЬКИЙ.

ЯК ЗА НАРОДНІМИ ВІРУВАННЯМИ ЛІКУВАТИ НЕДУГИ

Найпевнішим ліком на кожну недугу є сповідь, церковні богослужби, клякання недужого під євангелієм, свячення води над його головою; усе це допомагає йому доступити Божої ласки, бо щойно тоді „лихе не має до чоловіка приступу".

Народня уява добачує причину кожної недуги в карі за гріхи, яких допустився недужий, або, частіше, хтось із його предків, „бо Панбіг кари чоловіка за гріхи до семого поколіне".

Явний знак Божої кари за гріхи бачить народ у признаках умової недуги, бо „такого чоловіка відступив Панбіг, і він мучитсі на людське покаяніе".

Нижче подаю декілька завваг про повстання недуг і як їх лікують у Самбірщині (с. Городище).

Нагле захворіння людини викликують зовнішні сили: найчастіше є вони випливом діяння „злих, лукавих очий". „Злі очі" кидають на свою жертву хворобу — „вроки". За народнім повірям „є такі злі хвилі", що кожна людина може „вречи христінина, а то й худобину". На „вроки" найчастіше западають немовлята, рідше старші діти, або дорослі, а то й старі люди. Познакою цієї недуги буває заворот голови, „голова крутитсі", часте позіхання, „млоєнє коло серця" та „вуніти". Якщо б хворому захотілося спати, треба йому в тому перешкодити, бо він „може заспати на віки".

Хворого на вроки беруться зараз лікувати. Хтось із домашніх, найчастіше мати, або бабуня, наливає в мищинку води, бере на ніж вугілля і десять разів кидає його на воду, числячи при тому „навідворіть" — від 10—1. Якщо вугілля паде на дно мищинки — знак, що хворого „хтось дуже вїв („злими вочима"), або „в таку годину" на нього глянув.

Недужий проковтує трьома наворотами кілька каплин завороженої води, опісля миють йому „на відліть" лице, груди і він негайно „приходит до себе".

Якщо таке „лікування" не помагає, тоді хтось із рідні йде до річки, „начирає в писок" води, яку дають пити хворому та миють йому лице і груди. В крайному випадку йдуть по „виновника"; він тричі „попльóвує" на лице хворого і тоді вже „хоробу як руков віднимає".

Трапляється, що недужому „робитсі тєшко коло серцє", так що він мусить присісти або й мліє, тоді домашні перетягають його тричі через шлию, або „спідницю".

„Вроки" домашньої тварини майже завсіди кінчаються її загибіллю, а через те селяни дуже часто ворогують поміж собою.

Довга, затяжна недуга людей є випливом чарів. Зла сусіда, здебільша, заведена любка, „чирує" (кидає чари) на свою жертву. Найчастіше підливає поріг свого „ворога" якоюсь нечистою водою, або закопує під його порогом „якусь ничистісьць", або вертить діру в осиці, закладає там, „що треба", й діру забиває коликом. Тоді нидіє, а то й вимирає не тільки „ворог", але й ціла його рідня. „Спасти" нещасну рідню від загибелі може щойно ворожбит; його вишукують у найдальших гірських закутинах.

До нього хворого везуть, або найчастіше хтось із рідні несе до ворожбита сорочку недужого. Він відмовляє над нею закляття, передає для хворого лік-зілля, або, якщо на його погляд, недугу спричинили чари (найчастіше закопки під порогом), дає поуки, що треба робити, щоб очистити „зле" місце.

Нижче подаємо зразок такого закляття ворожбита із самбірських гір:

„Як Ісус по земли ходив, гори — камінєм заклинав, так я тебе питаю, заклинаю, відсилаю поганий гостец, ничиста покусо, чи ти межове, чи ти убріджене (із бреду), чи ти з їджінє, чи зі спанє, чи ти з роботи, чи з гризоти. Я тебе заклинаю, я тобі не грожу, я тебе прошу; я тебе відсилаю, іди собі за сине море, там маєш широко, там маєш глибоко, там будеш піски пирисипати, а ти рожденного, крещенного (рожденную, крещенную) раба божого лиши, біле тіло, червону кров не суши, іди собі за сине море, там маєш широко, там маєш глибоко..."

В сьогоднішніх часах при культурному розвитку нашого села вже затрачується первісний погляд на повставання недуги, затрачується віра в чари та ворожбитів, однак у глухих, гірських кутках нашої околиці вона ще живе і довго житиме, як живий памятник світогляду первісної людини.

ТІ, ЩО ВІД НАС ВІДІЙШЛИ

З кінцем минулого року, дня 21. листопаду 1938. р., відійшов від нас один із тих громадян, що своєю невсипущою працею, рухливістю, новими й новими задумами, незахитаною вірою у краще наше майбутнє міг завсіди бути прикладом для всіх, відійшов у 79. р. свого життя,

др. ЛЕСЬ КУЛЬЧИЦЬКИЙ,

член-основник багатьох українських фінансових установ, директор „Покутського Союзу" в Коломиї та „Земельного Банку Гіпотечного" у Львові, один із основників філії „Просвіти" в Коломиї, орґанізатор Коломийщини, член багатьох центральних і покутських товариств.

Народився покійний 26. листопаду 1859. р. в Коломиї сином окружного шкільного інспектора, у своєму рідному місті закінчив нижчу й середню освіту, там-таки осів адвокатом, закінчивши університет у Чернівцях і відбувши адвокатську практику в Косові. Маючи вроджений орґанізаторський талант, покійний відразу вибився в Коломиї на провідне місце і присвятив усі свої сили громадській праці рідного міста й цілої його околиці. Не було на Покутті ні однієї ділянки національного життя, де б він не працював. Це його заходами повстав у Коломиї український банк („Покутський Союз"), це він із тодішнім коломийським парохом о. Лепким будував „Народний Дім", він оснував філію „Просвіти", це виключно його заслуга, що його товариш, адвокат др. Теофіл Дембіцький записав на „Наукове Товариство ім. Шевченка" у Львові маєток Белелую, таксамо це його заслуга, як радного міста Коломиї, що з українцями в місті почали числитися й написи вулиць, побіч польських, дали й українські. Меткий, енергічний, при цьому дуже ввічливий і товариський — покійник умів усе добути відповідні засоби для покутських видань (н. пр., для дуже гарного тижневика „Поступ", для якого приєднав на редактора пок. Ярослава Весоловського) та для бідної шкільної молоді, якій і так помагав і иншими способами. В Коломиї був людиною, яку всі знали й високо шанували. Та відомий він був і поза своїм рідним містом, бо брав участь у загально-національних святах у краю, передусім у Львові, був діяльним членом національно-демократичної партії, бував на народніх зїздах, бував і на Наддніпрянщині (на святі відкриття памятника Котляревському в Полтаві 1903. р.) і був особистим приятелем пок. Миколи Міхновського, який теж навідувався до покійного перед світовою війною в Коломиї, чи там, де, відпочиваючи, пробував і покійний (1910. р. у Льоврані над Адрійським морем).

Коли 1910. р. засновано „Земельний Банк Гіпотечний", тодішній український національний провід спинився на особі покійного, і він став директором нової фінансової установи, для якої поклав величезні заслуги. Їх зясував і оцінив у своїй промові, виголошеній з балькону Банку, перед домовиною покійного, о. д-р Гавриїл Костельник. Пробуваючи від кількох літ на вислуженині, покійник не переставав цікавитися діяльністю наших господарських і культурних товариств та установ, зокрема „Просвітою", бував на зборах, брав участь у нарадах і т. д.

Похорони покійного, що відбулися 23. листопаду, були дуже величаві. Брали в них участь представники всіх товариств, де він був членом, і багато громадян. Було багато вінків від товариств, було багато щирих промов. Спочив покійний на Личаківському кладовищі у Львові.

Вічна Йому память!

З кінцем січня ц. р. скромні посмертні оповістки, розліплені у Львові, сповіщали українське громадянство, що в українському шпиталі тов. „Народня Лічниця" у Львові розстався несподівано з цим життям саме на другий свят-вечір (18. січня, ц. р.) незнаний нікому,

СЕРГІЙ ЗАКРАСНЯНИЙ,

політичний еміґрант із Наддніпрянщини, що від кількох років заробляв на життя продажем дерева в Дубні...

Українське громадянство довідалося про покійного та про його життя щойно з невеличкої замітки в „Ділі" та з нагробних промов. Між иншим, один із промовців, о. проф. Юліян Дзерович, прощаючи покійного від товариства „Просвіта", дуже влучно й незвичайно вміло порівняв небіщика з незнаним вояком, якому віддають по смерти пошану, маючи на увазі всіх тих незнаних людей, що скромно жили, тихо працювали, ніколи наперед не висуваючись, але ж — для народу, у своїй безмежній любови для нього, залишили тривкий, нестертий слід...

Таким „незнаним вояком" і був мало кому знаний покійний Закрасняний, що, відмовляючи собі всього, щадив тяжко зароблений гріш і віддав його — на потреби українського університету в Києві, коли столиця України буде вільна від чужого панування. До того ж часу гроші ті мають спочивати у „Просвіті", яка відсотками з них має наділювати бідну, але — талановиту українську університетську молодь... Цілий цей дар можна обрахувати на 20.000 зл., крім тих грошей, які ще належаться покійному від його спільника в Дубні. Крім цього, небіжчик записав по 500 зл. на — „Українське Товариство допомоги еміґрантам" у Львові та українському шпиталеві. Дійсно — дуже зворушливі й дуже великі діла, гідні тої пошани для жертводавця, яку віддають — незнаному воїнові. Оцінили цей учинок покійника всі надгробні промовці, о. проф. Ю. Дзерович, і Ярослав Масляк, що промовляв від молоді, і Андрій Петренко, що прощав

покійного від „Українського Товариства допомоги еміґрантам" і познайомив учасників похоронів із життям небіщика...

Народився пок. Закрасняний 21. вересня 1880. р. в селі Острийні під Білою Церквою в Київщині, був до війни начальником стації на південно-західній залізниці і вже тоді брав участь в українському національному руху, як діяльний член української соціяльно-демократичної партії. За Центральної Ради був спершу начальником відділу міністерства народнього господарства, потім — начальником відділу міністерства шляхів, а по упадку української державности над Дніпром відїхав із урядом на еміґрацію до Тарнова, звідкіля згодом подався на Волинь. Тут працював спершу в українській кооперації, опісля заснував спілку для збуту дерева (мав невеличку трачку) в Дубні, де й доробився, дуже скромно живучи, того маєтку, який увесь записав на народні цілі.

Похорони покійного, що відбулися 21. січня з вірменської каплиці з участю 5 священників і дуже гарного хору студентської молоді, зібрали дуже багато людей. Поважний похід, у якому взяли участь Головний Виділ Т-ва „Просвіта" і всі службовики та члени „Т-ва допомоги еміґрантам", замикала університетська молодь, що масово зявилася на похороні, щоб віддати заслужену пошану тому, який так багато думав про неї в останню хвилину свойого життя.

Нехай же пухом буде Йому рідна земля!

БІБЛІОҐРАФІЯ

Нестор Іванина, ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ, Львів, 1938, накладом Товариства „Просвіта", ст. 48.

Груднева книжечка (за 1938. р.) подає що-найважніші справи про т. зв. громадянське виховання. Автор доступним способом обговорив у звязку з громадянським вихованням такі справи: що треба розуміти під свідомим громадянином, значіння фізичного виховання для громадянина („В здоровому тілі здоровий дух"), обовязки свідомого громадянина супроти родини й вага родини у громадському житті, громадянське співжиття, значіння релігії й Церкви для свідомого громадянина, дещо про закон, обовязки і права громадянина в товаристві та в державі. Справи ці розглядає автор книжечки з загального становища, але ж має передусім на оці — свідомість українського громадянина. Приклади та вияснення для своїх думок бере з життя всяких народів, але передусім — із життя власного народу.

В додатку до цієї розвідки в книжечці С. Гординського „До мети" з приводу 70-ліття „Просвіти" (ст. 3—4), сценічна картинка з перших Загальних Зборів „Просвіти" 8. грудня 1868. р. Володислава Ковальчука п. з. „Сімдесят років тому" (теж із приводу 70-ліття „Просвіти") — картинку цю можуть із успіхом виставляти наші аматорські гуртки — та гарне оповідання Василя Багатого „Треба освіти", в якому оповідається, як старий чоловік, підо впливом, свого внука, береться на старість учитися читати й писати (з букваря „До Сонця", виданого „Просвітою") та зовсім закидає звичку заходити до корчми.

Василь Сімович, ЛИСТУВАННЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ З Й. МАКОВЕЄМ, із додатком листів Олени Пчілки та власних споминів про побут Лесі Українки в Чернівцях. Львів, 1938. Накладом видавничої кооп. „Хортиця". Сторін 178, ціна 1.20 зл.

Листи визначних людей: поетів, письменників, діячів і вчених мають велике значіння. Вони подають багато цікавих і цінних вісток про їх приватне життя, про їх почування та світогляд, про їх інтимні (найглибші) душевні переживання, а ще в більшій мірі пояснюють їх твори та вчинки. Нераз є вони єдиним джерелом до того, щоб пізнати спонуки їх творчости, чужі впливи на них, їх відгуки на творчість инших письменників та їх думки про важні події з національно-суспільної ділянки життя народу. Листи на загальні теми важніші за перші, що заторкують приватне життя авторів (поетів і діячів).

Тому теж листи великих людей завжди оголошують друком і їх читають та користуються ними дуже часто, щоб краще зрозуміти письменників і їх твори та пізнати ті часи, в яких вони жили, з ким вони дружили, як ставилися до різних подій та течій у житті власного народу й довкільних.

Усі ці речі маємо в листуванні нашої великої поетки Лесі Українки, так дуже талановитої та своєрідної, „кволої тілом, але бадьорої духом", що передчасно померла в 41. році життя (1913. р.). Це тільки частина її листування, а саме листи до Йосипа Маковея, видатного письменника й редактора, що їх видав проф. д-р В. Сімович.

Листи торкаються всіх важніших справ, що займали тоді українців Галичини й Наддніпрянщини, в першу чергу письменства (творів і літературних напрямків), письменницької мови, суспільних течій, цебто табору народовців і радикалів. Останні працювали тоді (1890-ті роки) під проводом І. Франка й М. Павлика, а їх духовим батьком був відомий учений М. Драгоманів. З листів дізнаємось про те, яку участь брала Леся Українка в галицьких виданнях, як у нас оцінювали її твори і як високо ставили їх уже в перших роках творчости поетки, куди вона подорожувала, що читала з рідного письменства й чужого, що й коли писала, як дивилась на критику (оцін) своїх творів і як сама їх оцінювала, як дуже переймалась злиденним станом галицьких видавництв, головно часописів, як дуже бажала собі, щоб у нас була згода у справі письменницької мови, щоб були щирі взаємини й порозуміння українських письменників (проєкт їх зїзду у Львові в 1894. р.).

До 5 листів Лесі додав видавець два листи її матері Олени Пчілки, а в другій половині книжки (стр. 36—62), помістив цікаві свої спомини п. н. Леся Українка на Буковині, де розповідає про побут поетки на Буковині (головно в Чернівцях) у 1901. й 1903. році, про гостину в письменниці

Ольги Кобилянської, про взаємини з чернівським товариством українських студентів „Молода Україна" та про видання збірки її поезій „Відгуки" (в 1902. р.). На кінці книжечки маємо „Помітки" видавця, цебто річеві пояснення до всяких назв і прізвищ осіб, видань і журналів та подій, які влегчують читання книжки.

Книжку видав проф. В. Сімович дуже цікаво, точно й дбайливо. Він уміє добре пояснювати й писати приступно для ширшого загалу. Тому хто прочитає нецікавий чи сухий наголовок, нехай не думає, що це нудні архівні матеріяли, призначені для фахівців (учених). Бо листи Лесі Українки, це твори чималої письменницької вартости (стр. 6), це неначе частина життєпису великої поетки написана у виді листів її та її матері, теж письменниці, а далі споминів видавця з додатком кількох листків з історії українського руху на цій страждальній нашій Буковині, де тепер видко тільки руїни з усього великого надбання до 1918. року, з цього жвавого національного руху, про який видавець, сам видатний буковинський діяч, згадує з жалем та щирим зворушенням.

Є. Грицак.

НОВІ ЖУРНАЛИ, НОТИ І КНИЖКИ

ЖУРНАЛИ.

„ТОРГОВЛЯ І ПРОМИСЛ", ч. 12—19, 1938.
„ВІСТИ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ В БЕРЛІНІ, ч. 3, квітень, Берлін, 1938.
„УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО", ч. 6—10, 1938.
„ВІДРОДЖЕННЯ", ч. 6—12, червень—грудень, 1938.
„СОКІЛЬСЬКІ ВІСТИ", ч. 6—11, червень—листопад, 1938.
„УКРАЇНСЬКА КНИГА", ч. 5—7, 1938.
„НАША ШКОЛА", ч. 5, травень, УЖГОРОД, 1938.
„РІДНА МОВА", ч. 7—12, липень—грудень, 1938.
„КООПЕРАТИВНА РОДИНА", ч. 7—12, 1938.
„КРЕДИТОВА КООПЕРАЦІЯ", ч. 6—9, 1938.
„ЖІНОЧА ДОЛЯ", ч. 6—23, Коломия, 1938.
„СВЯТО ХРИСТІЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ", липень, 1938.
„ЗВІДОМЛЕННЯ" української реальної гімназії в Модржанах за 1937—1938. шкільний рік", Модржани біля Праги, 1938.
„СВІТЛО І ТІНЬ", квітень—травень, 1938.
„КАЛОСЬСЕ", кн. 2—3, Вильно, 1938.
„ШЛЯХ МОЛАДЗІ" — „Ślach Moładzi" 13—25, червень—грудень, Вільня, 1938.
„УКРАЇНСЬКЕ ДОШКІЛЛЯ", ч. 9—10, 1938.
„ГРОМАДЯНКА", ч. 1—5, листопад-грудень, 1938.
„ХЛІБОРОБСЬКА МОЛОДЬ", ч. 9, вересень, 1938.
„РОБІТНИЧИЙ ГОЛОС", ч. 8, листопад, 1938.
„НАПЕРЕДОДНІ", ч. 6, жовтень, 1938.
„ЗА АКТИВНУ ОЩАДНІСТЬ", ч. 2, жовтень, 1938.
„ВІСТИ З ЛУГУ", ч. 20, жовтень, 1938.
„ЖІНОЧА ДОЛЯ", ч. 12, жовтень, Коломия, 1938.
„ВІРА И НАУКА", ч. 11, листопад, 1938.
„ДАЛЕКИЙ СХІД", ч. 9—18, Харбін, 1938.
„КАТОЛИЦЬКА АКЦІЯ", ч. 3—4, 1938.
„НАДСЯНСЬКА ЗЕМЛЯ", ч. 1, грудень, Перемишль, 1938.
„МИ І СВІТ", ч. 1, грудень, 1938.

НОТИ.

Б. Кудрик, 1. БЛАЖЕН МУЖ, слова Т. Шевченка, 2. ПРИ ШЕЛЕСТІ СТЯГІВ І ЛЕНТ, слова У. Кравченко (988—1938), на мішаний хор à capella. Львів, 1938, накладом Ділового Комітету Свята Християнської України.

Я. Ярославенко, НЕ ХИЛЯЙТЕ ВНИЗ ПРАПОРА, пісня на мішаний хор до слів Богдана Лепкого, Музична Накладня „Торбан", ч. 307, Львів, 1938.

КНИЖКИ.

о. Маркіян Марисюк ЧСВВ, „КЛЄРИКАЛИ И КЛЄРИКАЛІЗМ", Бібліотека релігійної освіти", ч. 22, Жовква, 1938.

о. Василь Попадюк, „ПРОГРАНИЙ ЗАКЛАД", сценічний образ в чотирьох діях, Жовква, 1938, бібліотека релігійної драми, ч. 19.

Олександер Мишуга, МИСТЕЦЬ І ЛЮДИНА, Львів, 1938, накладом д-ра Луки Мишуги.

ПАМЯТІ ВОЖДА У. Г. А., Видавнича Кооператива „Червона Калина", Львів, 1939.

Василь Лімниченко, ВІРА И ПАТРІОТИЗМ, Жовква, 1938, Бібліотека релігійної освіти, ч. 25.

Юліян Тарнович, ЗА СРІБНОЛЕНТИМ СЯНОМ, мандруймо в Лемківські гори, Львів, 1938, накладом Ів. Тиктора.

Степан Перський, ПІД ЮВИЛЕЙ „ПРОСВІТИ", (думки з нагоди 70-ліття існування „Матери українських товариств", Львів, 1938, накладом т-ва „Укр. преса".

Марія Остромира, У ВИРІЙ, повість, з передмовою Л. Нигрицького, Львів 1938, видавець І. Тиктор, Укр. Бібліотека ч. 69.

ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНГРЕС, Львів, 1938, накладом Товариства Рідна Школа.

М. Федорів, БОЯРИН ЛЕШКО САВИЧ, історична легенда, Жовква, 1938.

Валерія Дудкевич, ГОЛУБИЙ ХРЕСТ, Львів, 1938, накладом власним.

КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ НА 1939. р., Львів 1938.

КАЛЄНДАР УКРАЇНСЬКИЙ ІНВАЛІД на 1939, Львів, 1938.

КАЛЄНДАР МІСІОНАРЯ НА РІК 1939, Жовква, 1938.

КАЛЄНДАРИК „ВІДРОДЖЕННЯ" на 1938. рік., Львів, 1938.

СОКІЛЬСЬКИЙ КАЛЄНДАРЕЦЬ на 1939. рік, уложив Е. Жарський, видав „Сокіл-Батько, Львів, 1938.

М. Голубець, ПЛЕМЯ ДЖІНГІС ХАНА, хроніка XIII. в., Львів, 1938, видання Івана Тиктора.

Юрій Липа, ВІРУЮ, вибрані вірші, Львів, 1938. Бібліотека „Дзвонів", ч. 29.

С. Гординський, СНОВИДІВ, лірична поема, Львів, 1938. „Смолоскипи".

Микола Голубець, ЗОЛОТА КНИГА УКРАЇНСЬКОГО ЛИЦАРСТВА, І. випуск, накладом Катрі Голубцевої, Львів, 1939.

А. Гаврилко, ЗУСИЛЛЯ И УСПІХИ, читанка для молоді, Львів, 1938, Кооперативна Бібліотека, ч. 15. Накладом автора.

У СТОЛІТТЯ „РУСАЛКИ ДНІСТРОВОЇ", ювілейний збірник, Самбір, 1937—1938, Бібліотека Кружка Рідної Школи ім. М. Шашкевича в Самборі, ч. 1.

Юліян Опільський, ІДОЛИ ПАДУТЬ, історична повість із часів Володимира Великого, 2 томи, Львів, 1938, Бібліотека „Діла", чч. 25—26.

О. Бальзак, УТРАЧЕНІ ІЛЮЗІЇ, повість, 2 томи, Львів, 1938, Бібліотека „Діла", чч. 27—28.

Дарія Ярославська, ПОЛИН ПІД НОГАМИ, Львів, 1938, Бібліотека „Діла", ч. 29.

Василь Масютин, ЦАРІВНА НЕФРЕТА, 2 томи, Львів, 1938, Бібліотека „Діла", ч. 30—31.

„ДЕ СРІБНОЛЕНТИЙ СЯН ПЛИВЕ", пропамятна книга ювілею 50-ліття української державної гімназії в Перемишлі 1888—1938, накладом ювилейного комітету, Перемишль, 1938.

„ДІВОЧА ГОСПОДАРСЬКА ШКОЛА В ШИБАЛИНІ" (коло Бережан), проспект школи, Бережани, 1938.

Григор Смольський, УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО, Львів, 1938, накладом „Самоосвіти".

Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

на рік 1939.

З днем 1. січня 1939. р. починаємо дванацятий рік видання „Життя і Знання“ — того єдиного в нас науково-популярного місячника, що від одинацятьох років доступним способом подає своїм читачам з н а н н я з усіх ділянок, звязує його з ж и т т я м, і зокрема всебічно освітлює наше національне життя.

За одинацять років „Життя і Знання“ помістило силу-силенну всякого матеріялу, який однаково стане в пригоді кожному інтелігентові, студентові, учневі, самоосвітнім гуртками, читальням і читальникам, одне слово — всім, що цікавляться всіма явищами сучасного життя. Між своїми співробітниками наш журнал мав усе найкращих фахових людей у всіх ділянках знання, що всебічно ц і к а в о й д о с т у п н о освітлювали всі справи.

За цей час „Життя і Знання“ встигло придбати собі постійне коло читачів та велику прихильність між Громадою. Доказ на це — зріст передплатників і що раз більша зацікавленість журналом. Подекуди Ж. і Зн. стало заміняти читанки-підручники позашкільної освіти. Оцінюючи його вартість із цього погляду, Шкільна Кураторія поручила його для читання в вечірніх курсах позашкільної освіти на другому (вищому) ступені, в середніх школах його вже кілька років поручають як д о м а ш н ю лектуру для III. і IV. кл. А про те, що Перший Український Педагогічний Зїзд з 1935. р. висловився з великим признанням про Ж. і Зн., що про його вартість висловлюються прихильно наші просвітні діячі, ми й не говоримо, бо це загально відома справа.

Віримо, що наше Громадянство зверне ще більшу увагу на „Життя і Знання“, і приєднуватиме йому ще більше п е р е д п л а т н и к і в. Бо ж тільки тоді можна буде — а це наша мрія! — і збільшити обем журналу й подбати, щоб іще кращий був його вигляд і з друкарського і з ілюстраційного боку, щоб він міг дорівняти подібним західньо-европейським виданням.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата „Життя і Знання“ на рік: у краю 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число 2.— зл. (це не торкається осіб і, головно, читалень, які платять річну членську вкладку 25.— зл. і одержують усі видавня „Просвіти“).

За кордоном, на рік 21.— зл., на 6 місяців 11.— зл., на 3 місяці 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Комплети III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X. і XI. річників у брошурі замовляти можна по ціні 18.— зл., а за оправлений у півполотно з золотими витисками на передній і на хребті доплачується зл. 3.—.

Подаємо до відома, що маємо до продажу окладинки до I.—XI. річників журналу „Життя і Знання“ по ціні зл. 2.—, з пересилкою 2.50.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Société „Prosvita“, Léopol, Rynok 10. Pologne,

Association „Prosvita“, Lviv (Lemberg), Rynok 10, East Galicia, Poland.

ошт ове звидачено готівкою.
Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

В УКРАЇНСЬКІЙ ХАТІ — УКРАЇНСЬКЕ МИЛО

„ЦЕНТРОСОЮЗ“

ЦИКОРІЯ „ЛУНА”

дає кожній каві
знаменитий смак.
Купуйте й уживайте, бо це виріб укр.
кооп. фабрики
„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ“
Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

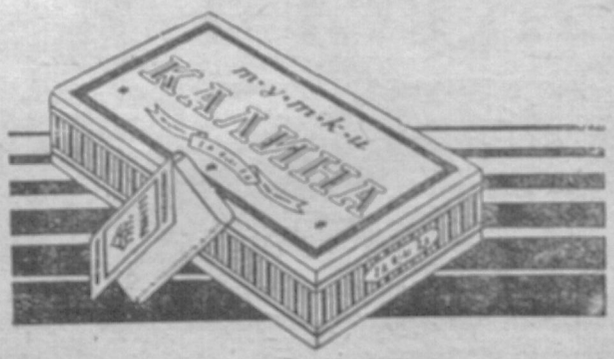

Найбільше поширення
паперців і туток „КАЛИНА“
свідчить про найліпшу їх якість

Нові видання „Просвіти“:

Брик С., ПЕРША ПОМІЧ У НАГЛИХ ВИПАДКАХ, ст. 140, — Ціна 1.20 зл.

Ковальчук В., ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР, іст. драма в 4 діях. — Ціна 2.00 зл.

Колесса Ф., УКРАЇНСЬКА УСНА СЛОВЕСНІСТЬ, ст. 646. Ціна в оправі 7.00 зл.

Д-р Левицький В., ПОРАДНИК ДЛЯ БІБЛІОТЕКАРІВ, ст. 128. — Ціна 1.50 зл.

В кожній українській хаті повинна бути **ГЕОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ.**

Повна, багато ілюстрована **ГЕОҐРАФІЯ УСІЄЇ РІДНОЇ ЗЕМЛІ — В 2 КНИЖКАХ М. Дольницького:**

1. ВІД БЕСКИДСЬКИХ РОЗВОРІВ ДО ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ, ст. 88. — Ціна 0.70 зл.
2. ВІД ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ ДО КАВКАЗЬКИХ ВЕРХІВ, ст. 206. — Ціна 1.80 зл.

Повна, багато ілюстрована, приступна та живо написана **О. Терлецьким**

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

від найдавніших, аж до найновіших часів, сторін 408. — Ціна 3.00 зл.

КАЛЄНДАР „ПРОСВІТИ” на 1939. рік.
ціна 1.20 зл.
Набувати у Книгарні „Просвіти”, Львів, Ринок, 10.

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появився славний

Кобзар Т. Шевченка

До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві дасть у руки Громадянства
ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ГЕНІЯ УКРАЇНИ В 16 ТОМАХ.

Досі вийшло 12 томів (II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIV і XV). Можна видання **передплачувати,** і то за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажу — 64 зл.), по 2.50 зл. за том брошурований. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зл., діставатиме книжки в паперовій оправі.

Передплату слати:
Чекове конто П. К. О. в Варшаві 28,670.

В КОЖНУ УКРАЇНСЬКУ ХАТУ — В ДОМІВКУ КОЖНОЇ УСТАНОВИ

ювілейні картини „Просвіти“

Три великі образи: С. Гординського „Прапор Просвіти“, М. Бутовича „Просвіти армія іде!“ і Ю. Крайківського „Ставаймо разом поруч!“ — **по 5 злотих.**

Чотири малі образи: „ В освіті наша сила...“ — **по 50 сотиків.**

Замовляти й купувати в книгарні „Просвіти“, Львів, Ринок 10/1.

Працю українським робітникам даємо,
вживаючи виробів
„ЦЕНТРОСОЮЗУ“

Wydawca: T-wo „Proswita“, Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Dilo“, Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта“, Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид. С-ки „Діло“, Львів, Ринок 10.

LWÓW ŻYTTIA I ZNANNIA MARZEC, 1939

ЖИТТЯ і ЗНАННЯ

Nr. 3 (138) ЛЬВІВ БЕРЕЗЕНЬ, 1939

ЗМІСТ: І. Гординський: Шевченко (вірш із приводу 125-ліття народин поета — 1 порт.). — Василь Верниволя: Стодвацятьпяті роковини. — Петро Зленко: Книга майбутнього. — В. Гармашів: Кілько дітей родиться річно в Европі. — Анатоль Курдидик: Папа Пій XI. (1 портр. + 1 обр.). — Вв.: Памятник Шевченкові в Києві. — Василь Мілієнчук: Складовини матерії (1 обр.). — Олесь Бабій: Найбільша тайна (вірш із приводу 125-ліття народин Тараса Шевченка). — Сонце в березні. — Остап Далекий: Як вибирають папу. — г-г: Глибінь океанів. — Василь Пачовський: Руїни столиці Мазепи (1 обр.). — Микола Бажалук: Вудвуд (1 обр.) — ж.: Лікування попарення — Микола Палій: З життя заморської еміграції (3 обр.). — П. Голка: Бджоли не знають безробіття. — г-ка: Шовк із водоростів. — Михайло Соневицький: Розвиток медицини в александрійській добі (1 обр.). — Дм. Бандрівський: Дещо з похоронних звичаїв на Гуцульщині. — Всеволод Гармашів: Винахід мікроскопу (2 обр.). — Іван Маркович: Наш хліб насущний (збіжева сировина у світовому господарстві). — Гр. Бобяк: Береза. — П. Кр.: Повзами на бігун. — Василь Богацький: Острів (6 обр.). — А. Чорногорець: Відкриття краю північного сну. — Богдан Романенчук: Про старше українське письменство на Закарпатті. — Наталь Луговик: Ватикан. — Максим Брилинський: Просвітянська гвардія відходить (з портрет. бл. пам. о. Івана Федевича). — дв.: Дуже сильний мікроскоп для розсліду зерен золота. — Мирон Закалинський: Учитель китайського народу Кун-Фу-Тсе (3 обр.). — Є. Жарський: З вітром навперейми (1 обр.). — Літературні нагороди Українського Католицького Союзу. — Ті, що від нас відійшли (Сергій Шелухін). — Бібліографія.

Від Адміністрації.

I. ВСІХ ШАНОВНИХ ПІСЛЯПЛАТНИКІВ у краю, поза межами краю, ПРОСИМО ВИРІВНЯТИ СВОЮ ЗАЛЕГЛІСТЬ і поновити передплату на 1939. рік.
Цей обовязок перед видавництвом, мусить сповнити кожний український громадянин-передплатник.

II. Хвальні Виділи Читалень, Кооператив і инших Установ, які ще не заплатили повної членської вкладки в сумі зл. 25.— за 1938. рік, просимо НЕГАЙНО ПОВИРІВНЯТИ; тим самим буде заплачена передплата за журнал по 31. грудня 1938. р.

III. Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:
а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі, ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

Ювілейна знижка „Просвіти" на книжки триває ще!

Книгарня „Просвіти" продає видання „Просвіти" із знижкою 50% ще в місяці БЕРЕЗНІ 1939. р. Крім видань „Просвіти", можна у Книгарні „Просвіти" набувати ще й инші книжки, які в березні продаються по зниженій ціні, а які пригідні для читальняних бібліотек.

Адреса: КНИГАРНЯ „ПРОСВІТИ", ЛЬВІВ, РИНОК 10/1.

Чи Ви купили вже

ВЕЛИКИЙ НАРОДНІЙ ІЛЮСТРОВАНИЙ

Календар „Просвіти"

на 1939. рік,

ЯКИЙ КОШТУЄ ТІЛЬКИ 1.20 ЗЛ.?

Всі Філії, Читальні, Кооперативи, Мужі Довіря та инші свідомі люди повинні ширити цей Календар. Умови кольпортажі такі, як попереднього року.

Замовлення слати на адресу: „ПРОСВІТА", ЛЬВІВ, РИНОК 10.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ŻYTTIA I ZNANNIA

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ROK XII. MARZEC, 1939. Nr 3.
РІК XII. БЕРЕЗЕНЬ, 1939. Ч. 3.

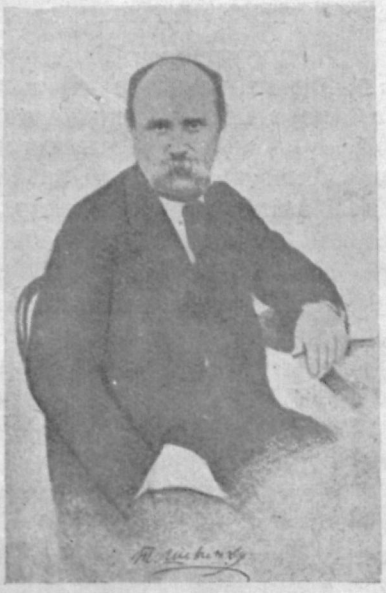

С. ГОРДИНСЬКИЙ.

ШЕВЧЕНКО

Так з наро́дніх глибин,
з надр чорно́зему чорних,
встав Він — Слово і Чин,
Слово правди незборне.

Ще коли в буряні
пас ягнята на межах,
сонце стало в огні,
запалило безмежжя,
але скоро зайшло:
небо те́мінню вкрило,
і веселе село
мрій дитячих зчорніло...

І додому Тарас
повертався, де лихо
і недоля ввесь час
заглядала під стріху:
ще світанням туман
брив оспалий крізь луки,
як зганяли на лан
з хат козацьких онуків...

І хилились вони,
повні сліз, без надії,
і орали лани
не свої, а — чужії...
Лиш увечір, було,
дідуган-гайдамака,
розясниви чоло,
усміхався, не плакав:
гнівно кидав слова —
очі грали вогнями,
він немов оживав
над старими роками!

Говорив він про Січ,
про похо́ди колишні,
...а за вікнами ніч,
ясні зорі і вишні,
і степи в далині,
де в високих могилах
в непробу́дному сні
давня воля спочила...

Тихо вбоге хлопя
у кутку десь, на лаві,
прислухалося, як
дні лунали у славі,
і ніхто із старих
не вгадав, що в хлопяті
Дух той зріє, що їх
піде знов визволяти,
той, що крикне колись
гнівним криком по світу, —
не потоками сліз,
а вогнем Заповіту —
що їм душі пірве
гураґановий вітер —
слово віще, живе:
...»та вставайте... порвіте!«

Так в колисці тісній
літ сто́двацятьпять тому
встав за волю на бій
гук наро́днього грому,
так з наро́дніх глибин,
з надр чорно́зему чорних,
встав Він — Слово і Чин,
Слово правди незборне!

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

СТОДВАЦЯТЬПЯТІ РОКОВИНИ

Цими днями на книгарських поличках появиться дуже цікава книга, обємиста книга — бібліоґрафія Шевченкових творів від видання першого „Кобзаря" 1840. р. по кінець 1938. р. Автор цієї цікавої книжки, наш давній співробітник, дир. Володимир Дорошенко, списав у цій книзі не тільки заголовки всіх видань Шевченкових писань, не тільки їх описав, подав із них знимки, зазначив число примірників, кілько їх коли друкувало яке видавництво, але ж, і це найважніше для нас — підрахував, кілько взагалі окремих видань Шевченкового „Кобзаря" появилося, й кілько примірників могло розійтися між нашим народом, народом небагатим, народом з великою кількістю (нажаль) неписьменних, народом гнобленим, що йому довгі роки не дозволяли відкрити своїх уст, що до нього не допускали книжки рідною мовою, а як пускали, то та книжка була сильно покалічена. Покаліченим діставався тому народові й Шевченко, покаліченим страшно, немилосерно.

І ось виходить, що від 1840. р. до кінця 1938. р. було майже 500 (476) окремих книжкових видань Шевченкових творів. З них на Наддніпрянщину припадає 348 видань, на Галичину, Буковину й Закарпаття — 81 видання, на закордон (Німеччина, Чехія, кол. Австрія, Америка) — 47 видань. Всяк, що знає наші обставини, знає, як туго йде в нас книга, знає, яких важких заборон зазнавало українське друковане слово, як кожну вільнішу думку сковували уряди — мусить признати, що це число видань дуже велике. Ще більш проречисті числа накладу цих видань. Автор налічує, що до кінця 1938. р. вийшло 5 міліонів книжок Шевченкових творів (4,923.440). Із них на Наддніпрянщині появилося до півпята міліона (4,467.370), у краях, що належали колись до Австро-Угорщини, а тепер найшлися в Польщі, Румунії й Чехо-Словаччині, наклад дійшов до 252.570 книжок, за кордоном (Ляйпціґ, Вецляр, Прага, Відень, Ню-Йорк, Вінніпеґ) — 203.500. Пять міліонів книжок Шевченкової поезії пішло в наш народ за несповна сто років! Правда, коли рівняти це число з числом книг великих поетів у инших народів, то воно може не вийде надто великим. Але ж для нас, для наших умов, це число таке, яке неодного нас сповнить не тільки великою радістю, але й немало здивує. Бо ж це таке число, якого не осяг і довго ще не осягне ніодин український письменник. Іще одне. Найбільше „Кобзарів" появилося в часі нашої короткої державности. Уявити собі, кілько його розійшлося б, коли б наш народ мав вільніші умови життя, коли б сам кермував своєю долею...

І все це звязане з тим, чим є, був і буде для нас Шевченко, Шевченко не тільки як поет-ґеній, поет над поетами, але й Шевченко, який повів наш народ на той шлях, на якому він іде тепер певно, свідомо, знаючи, що шлях той правдивий, що той шлях веде до ясної мети.

Стодвацятьпять років минає цього місяця від хвилини, коли вперше побачив світ Шевченко. Не будемо змальовувати того, яким Шевченко побачив той світ. Це більш-менш відоме нашим людям. Та мусимо зазначити, що в часах поета нікому й на думку не приходило, що може бути инакше. Шевченкові слова, що, мовляв, „всі оглухли, похилились в кайданах" — були для його земляків у тих часах гарними словами, словами, які їх захоплювали, але тільки — словами, Словами, бо вони попривикали вже до „нового отечества", зжилися з ним, про вільну Україну не думали. А від цього Шевченкові кривавилося серце, він „день і ніч плакав на розпуттях велелюдних". То треба було, щоб люди поперероджувалися. І переродив їх — Шевченко.

Люди видавали Шевченкові твори, розхоплювали видане, зачитувалися в ньому, відчуваючи, що в Шевченкових словах є щось небувале досі, щось велике, щось, від чого захитується дотеперішній спокій, який давало „нове отечество". А далі закази допомогли тому відчуванню. Вагу великої людини, людини, що виростає понад рівень загалу, людини, що ясну має мету, людини, що може порвати за собою инших — найкраще все відчує противник. Коли наше громадянство тільки неясно відчувало велич поезії Шевченка, московський уряд уже певне знав, куди веде український народ його великий поет. І тут же зараз — цензура, насила, заборона писати й малювати, труднощі з новими виданнями, безліч точкованих місць у нових виданнях „Кобзаря", заказ пробувати на Україні й т. д. й т. д. Одне слово — хресна дорога для поета, тернистий шлях для його творів, і.... з року на рік нове й нове розуміння його думок, із року на рік шанування його памяті, де тільки живе український народ, і де тільки блис і найслабший промінчик національної свідомости. І — наслідок: на всіх землях, де лунає українське слово, до 500 різних видань Шевченкової поезії, до 5,000.000 книжок натхненного слова поета проходить у маси. Народ переродило велике огнисте Шевченкове слово.

Варто собі усвідомити вагу цього всього у стодвацятьпяті роковини народин найбільшого Сина нашого народу. Бажати б лише, щоб незабаром число це не то подвоїлось, чи зросло вдесятеро, а щоб не було в нас хатини, де, побіч поетового портрета, не виднів би на почесному місці зачитаний усіма в тій хатині Шевченків „Кобзар".

Через рік український світ святкуватиме ще важнішу за сьогорічну подію — століття появи першого „Кобзаря", тієї книжки, що нас переродила. Як добре було б, якби вже тепер почали здійснювати те, про що ми саме сказали! Хай би стодвацятьпяті роковини народин поета стали для цього спонукою...

ПЕТРО ЗЛЕНКО.

КНИГА МАЙБУТНЬОГО

Історія людської культури знає вже чимало різних виглядів книги, що нераз не подібні один на одного. З книгою, то як — із життям: різно ж люди в різних часах живуть, то й форми життя в людей різні. І дійсно, яка не подібна книга наших днів, наприклад, до римської старовинної книги. Тоді вона була лише дощечкою, покритою восковою верствою, на яку втискали-вписували знаки-букви. І коли пізніше ці дощечки й почали звязувати у дві (diptycna), три (tripices), то й тоді вони все ще не були подібні до книг пізніших часів — папірусу чи перґаміну. Але ж і ці останні книги мали спершу вигляд дуже відмінний. Були це згорнені довгі звої, иноді від 1 до 5 м, писали лише на однім боці. Але пізніший „кодекс" (первісно — дощечка, тут — книга), що складався вже з кількох перґамінових листів, звязаних із одного краю, у щось наче зшиток, зближається вже своїм виглядом до нашого уявління книги — книги з паперовими сторінками, пописаними по обох боках та звязаними у своєрідну цілість.

Майбутнє теж принесе нові вигляди книзі. І, здається, це вже стоїть у звязку з новими технічними удоскональненнями — прикладної фотоґрафії. Це вона приносить нові далекосяглі можливости, що вже позначилися в Америці великим успіхом.

В Америці тепер у більших бібліотеках дуже поширене фотоґрафування книг на вузенькі невеличкі фільми. А для установ і наукових інституцій виконують фотоґрафію цілої книги, сторінка за сторінкою. Така фотоґрафічна відбитка книги часто буває дешевіша за саму книгу, і її вживають і для книг, що мають до 300 сторінок. Ці фотоґрафічні відбитки книг дуже невеликі — ледви кілька центиметрів завбільшки, а щоб прочитати їх, треба вживати побільшення в окремо укладених столиках. Споруд таких столів є вже кілька. Спершу їх уживали для читання плянів і проєктів у більших канцеляріях, великих промислових підприємств, які нерадо давали свої пляни до рук чужим людям. Пізніше цієї споруди вживали і для книг. Звичайно проєкцію[1]) фільму роблять здолини, від підлоги — на просвітнў поверхню столової дошки, що має в себе автоматичний (самодійний) прилад для кермування висвітленням цих чи тих фільм — сторінок книги. Досить лише потиснути назначений якимсь числом ґудзик, щоб з ряду инших якраз відповідна фільма-сторінка була висвітлена на дошці стола.

Початки таких проєкційних столів для читання фотоґрафій-книг, фотоґрафій-плянів, фотоґрафій-образів, фотоґрафій-мап і т. п. походять від Дрезденського міжнароднього зїзду для наукової фотоґрафії, що відбувався сім років тому. Тоді проф. Ґольдберґ оповістив свою методу (спосіб) дрібних, але дуже виразних фотоґрафічних відбиток на кольодійних[2]) паперах. На звичайному фотоґрафічному папері, через його шерстку поверхню, не вдається осягнути зовсім ясну та виразну відбитку з фотоґрафованого предмету. Инакше — з фотоґрафіями на кольодійних мокрих поверхнях. Вони дають можливість виготовлювати фотоґрафії дуже дрібні, але й надзвичайно виразні й ясні. Досить указати, що можна фотоґрафічну знимку з пядесят-рядкової сторінки вмістити на $^1/_{100}$ мм². Отже 300-сторінкову книгу можна сфотоґрафувати на $^3/_4$ міліметровій площі. На 1 цм² можна вмістити 33 таких книг, на 1 дцм² — 3.300 книг, а на 1 м² — 330.000 книг, отже — цілу велику бібліотеку. Звинена фільма, 1 м завширшки й 1000 м завдовжки легко ввійде в невелику скриньку, що може замінити бібліотеку з 330 міліонів книг...

Отак бачимо — небувалі висліди. Не буде потрібно великих бібліотечних будов із тяжкими полицями, що понаповнювані густо книгами. Не буде потрібно друкувати малонакладових видань — досить буде зробити відбитку з рукопису. Зміниться й техніка друкування книг. Зміняться книгарні й т. д. й т. д. Маленька книжка майбутнього ввійде і в найменшу кешеню, де вміститься поруч із запальничкою, чи годинником. Письменник, або учений у столі своєї робітні зможе сховати цілу бібліотеку потрібних йому книг...

Хоч які небувалі згадані новини, та історія культури зберегла нам цікаві приклади з минулого. Згадуємо дрібнесеньку книжечку, що ціла вміщувалася в горіхову шкаралющу. Була це видана відомим римським промовцем (106—43 до Хр.) Ціцероном, грецька велика поема Іліяда. Згадаємо, що для голубячої пошти вживали малесеньких листів, які прикріплювали до ніжки голуба.

Отак із тих давніх часів людська думка вже вийшла на шлях, для якого в майбутньому є так багато можливостей. Знаємо з байки про образ чарівного столика, що гостинно розгортається й заставлений безліччю їжі. Подібно і чарівний столик розгортається зі своєю духовою поживою-книжками перед цікавого читача.

[1]) проєкція, лат. слово, (дослівно — вид, мет) у фотоґрафії — кидання на екран (напнуту полотном раму) збільшеного образу проєкційним приладом, себто — окремим світловим пристроєм

[2]) кольодій — розчин піроксиліни (огнепальної бавовни) в суміші етеру з алькоголем

КІЛЬКО ДІТЕЙ РОДИТЬСЯ РІЧНО В ЕВРОПІ

Згідно з останніми даними щорічна кількість народин дітей в Европі виглядає так: на першому місці стоїть Литва, де на кожну тисячу мешканців родиться річно 13,8 дітей; на другому місці — Польща: 12,3 народин на 1000 мешканців; далі йдуть: Голяндія — 12,2 на 1000; Німеччина з Австрією — 7,1 на 1000; Норвеґія — 6,9 і Франція, яка має лише 0,7 народин на 1000 мешканців. Коли взяти на увагу ще й смертність населення, то в останніх двох державах, у Норвеґії й особливо у Франції, мусить бути зменшення населення, на що вже звернули увагу і тут і там. **В. Гармашів.**

АНАТОЛЬ КУРДИДИК.

ПАПА ПІЙ XI.

Дня 10. лютого ц. р. дзвони галицьких церков сповістили своїм вірним важку новину: того дня помер у Римі папа Пій XI., голова Всесвітньої Католицької Церкви, що 17 довгих літ кермував з Петрового Престолу Христовим Кораблем. Помер у 82. р. життя й у 60. р. священства. У жалобі похилився над могилою Небіжчика цілий католицький світ, у пошані пригнули голови всі народи й великі люди нашої Землі.

*

Папа Пій XI. народився як четвертий син директора ткальні Ратті в малому містечку Десіо коло міста Міляна в Італії 31-го травня 1857. р. Школи. покінчив у місті Монзі та Міляні. Ввесь час науки визначався незвичайним талантом до науки, й коли 22-літнім юнаком дістав священничі свячення 20. грудня 1879. р., мав уже за собою три докторати: фільософії, права й теольогії. Спершу був священником у с. Барні коло Міляна й у самому Міляні, й там щиро працював серед молоді й робітників. Вже тоді писав багато наукових богословських розвідок, і папа Лев XIII. (1878—1909) покликав його до Риму на професора високих богословських шкіл. Тут, у столиці Італії, о. Ахіль Ратті (ім'я Пій XI. прибрав собі щойно після вибору на папу), продовжує свою наукову діяльність, видає поважні твори про латинську старовину, нарешті стає керманичем велетенської, багатої й високовартісної папської бібліотеки й перебудовує її на новий лад. Серед такої праці застав о. Ратті й 1918. рік, коли його іменовано відпоручником, т. зв. нунцієм Апостольської Столиці в Польщі. На цьому становищі пробув аж до червня 1921. р.; коли став кардиналом, його відкликали до Риму. Пів року пізніше, 6. лютого 1922. р., кардинала о. Ратті, що вже давніше дістав іменування на архиєпископа Міляна, вибрали папою, й він приняв ім'я Пія XI. Коли збір кардиналів (т. зв. конкляве) повідомив його про вибір, о. Ратті зблід, розплакався і, наче прочуваючи, що правління його буде важке та відповідальне, сказав до зібраних: „Приймаю свій уряд як хрест, допоможіть мені його нести!" Опісля, побачившися зі старенькою своєю матірю й цілуючи їй руки, сказав: „Мамо, молися, щоб я не впав під тим тягарем, який Всемогучий вклав на мої плечі".

Св. Отець Пій XI.

І справді 17 літ, коли папа Пій XI. кермував 360-міліоновою Католицькою Церквою, були здається, найстрашнішими роками за останнє століття: воєнні часи не тільки підірвали релігійність і мораль, не тільки поробили людей та народи вовками, а грізніше було те, що цілий світ кипів і варився, та одна шестина земної кулі знищила в себе всі церкви й релігії, та ще й намагалася перекинути вогні протихристіянської пожежі й ненависти в усі країни на Землі. Серед таких умов треба було справді мати незвичайний ум, передбачливість і хист, любов та силу, щоб корабель Христової Церкви безпечно вести по бурхливих хвилях світової хуртовини.

І папа Пій XI. зумів це зробити. Дбаючи про поширення Христової віри й поставивши собі гасло „кожному народові його священники", він висвятив перших японців, китайців та маляйців єпископами. З нездиненими Церквами (православною, протестанською та англійською) почалися добрі взаємини і спільні виступи. Він переорганізував богословські школи в цілому світі і створив багато нових. Дуже велику вагу мали його папські посланія, т. зв. енцикліки: у справі християнської справедливости в суспільному житті, християнського подружжя й родини, у справі доброї преси і т. д. Та найважніше було для Католицької Церкви — зорганізування т. зв. Католицької Акції, що мала за мету притягнути до справедливого й побожного християнського життя всіх без вийнятку людей.

Це тільки в справах Церкви. Та знаючи, як тісно звязана релігія з буденним і політично-історичним життям, Пій XI. переніс свою діяльність і в царину суспільно - громадського ладу: одна з його енциклік обговорює робітничу справу й домагається справедливої її полагоди, друга, з 2. лютого 1930. р. гостро виступає проти большевиків, їх неволі і зокрема їх переслідувань Церкви. Для справ Католицької Церкви цей папа заключив з низкою держав договори, що звуться з-латинська конкордати: отже з колишньою Австрією, Польщею, Францією, Югославією, Лотвою, Литвою, Німеччиною й ин. Та найважніший з цих діл є хиба конкордат з Італією, яким закінчено довголітню (від 1870. р.) війну Апостольської Столиці з тією державою і створено, правда, невеличку, але важну папську державу, т. зв. Ватикан. Сталося це т. зв. лятеранським договором папи Пія XI. з Італією, 9. червня 1929. р. в 50-ліття священства Св. Отця.

*

До українського народу, як і до всіх народів небіжчик папа відносився з прихильністю. Ще молодим священником запізнався з історією нашої Церкви і, як опісля згадував, читаючи її, плакав. Не диво, що не забував про Неї й ділами доказував їй свою опіку. Хто з наших питомців був-учив-

ся в Римі, той міг би багато сказати про те, як цікавився ними папа, як упоминав їх, що мають служити не тільки Церкві, але й рідному Народові. Дуже любив Пій XI. українську пісню, пробуваючи влітку у своєму замку Кастель Ґандольфо, нераз запрошував наших богословів туди й залюбки прислухувався до наших церковних і народніх пісень та звичайно просив хористів, щоб іще співали.

Та цього мало. Папа Пій XI. виявляв свою турботливість до нашої Церкви й народу багатьома иншими ділами. Міліоновим коштом вибудував величаву колеґію-семинар у Римі, де вчаться наші богослови з Галичини, Закарпаття, Буковини, Югославії й Америки. При семинарі створив окрему кодифікаційну (законодатну) комісію для Східньої Церкви та комісію для видавання наших богослужбових книг. Упорядкував і поширив дотеперішні наші гр.-кат. єпархії, поіменувавши для всіх єпископів-помічників (між ними для Америки — одного для галичан, другого для буковинців), а зокрема справу гр.-кат. парохій на Волині й Холмщині, для яких назначив окремого єпископа та удержував своїм коштом семинар у Дубні. Нарешті, щоб піднести повагу наших оо. Василіян, призначив для них архимандрита та дарував черницям Пресв. Богородиці, що ведуть захоронки на Закарпатті, на будову їх дому у Пряшеві — 100.000 лір, затвердивши вже давніше статути їх чина.

З українським народом папа Пій XI. співчував у всіх його болях. Коли на Україні вибух був лячний голод, папа вислав туди велику поміч харчами, одягом і ліками та вирятував тисячі наших братів від смерти. В 1930. р., підчас тяжких для нас подій, переслав був на руки митр. Шептицького заяву свого співчуття. Того ж самого року появилася енцикліка папи Пія XI. проти комунізму, а в ній є таке місце: *„Дня 19. березня наказую відправити по всіх церквах богослужби за рятунок багатьох душ, що їх так жорстоко й важко переслідують, та за полекшення долі дорогого нам українського народу"*...

І нарешті, вірний своїй засаді „кожному народові його священники", — займенував негайно, після закріплення державного життя Карпатської України, окремого пастиря для цієї землі, відомого в нас єпископа Нярадія. Цим не тільки дав доказ дбайливости про духове життя закарпатських

Св. Отець Пій XI. приймає 1929. р. українських гр.-кат. єпископів — зліва сидять кардинал Л. Сінчеро (†), львівський митрополит Андрій Шептицький, адмін. Закарпаття Діонісій Няради, перемиський єп. Йосафат Кочиловський, позаду: америк. єп. Костянтин Богачевський, зправа станиславівський єп. Григорій Хомишин, ужгородський єп. Петро Ґебей (†), пряшівський єп. Павло Ґойдич; стоять: перемиський єп.-помічник Григорій Лакота і львівський єп.-помічник Іван Бучко.

братів, але й причинився до скріплення самої карпато-української державности.

*

До пятьох днів після смерти папу Пія XI. похоронили в підземеллях церкви св. Петра в Римі. Тіло його забальсамували й виставили були в церкві, щоб міліони людей бачили обличчя свого архипастиря, що відійшов у вічну дорогу. Туди духом зверталися, із глибоким жалем у серцях, і вірні нашої Церкви. А на українських установах у Львові й поза Львовом кілька днів повівали жалібні прапори.

ПАМЯТНИК ШЕВЧЕНКОВІ В КИЄВІ.

Большевицький уряд на Україні здавна нахвалювався, що до 1930. р. стане другий великий памятник Шевченкові (перший поставили 1935. р. в Харкові, див. Ж. і Зн., VIII., ст. 154). Та з цього нічого не вийшло. Роки йшли, і справа з памятником заглухла. Щойно минулого року, як українське громадянство в У. С. С. Р. само голосно забалакало про памятник, справа посунулася трохи наперед. Як це звичайно буває в большевиків, часописи розтрубили, що незабаром пічнеться справа з памятником, що проєкт уже готовий, що памятник Шевченкові в Києві має своєю мистецькістю перевищити харківський памятник і т. д. І дійсно, большевицький уряд замовив його, без конкурсу, проф. М. Манізерові з Петербургу, тому самому, що робив памятник у Харкові. Це на те, щоб памятник відповідав большевицькому розумінню Шевченка... І проєкт такий і вийшов: на скелі стоїть Шевченко з затиснутими кулаками, як який комсомолець, постава, одяг і т. д. нагадує задиракуватого большевика; під скелею ряд осіб, із рухами, що нагадують звичайний большевицький „мітінґ" (збори). Звичайно, Манізер тут „перебольшевичив" большевицький уряд на Україні. Українські мистці зчинили ґвалт, і проєкт — відкинуто. Та, замісць розписати конкурс, большевики доручили знову таки Манізерові зробити инший проєкт, він його зробив, і його затвердили. Тепер усунуто всі долішні постаті, Шевченко має досить пристойний одяг, стоїть задуманий на скелі, права рука позад себе, ліва спущена. Нажаль, усього не можна докладно описати, бо всі образки, що понадруковувані по часописах, сильно позамазувані. Памятник мають відкрити 10. березня.

Одне дуже приємно мусить кожного українця вразити, що місце під памятник вибрали дуже відповідне: у садку перед університетом, на тому самому місці, де колись стояв памятник царя Миколи I., (з написом „Ніколаю первому благодарний Кієв"...), того самого царя, що Шевченка заслав у неволю та ще заборонив писати й малювати...

ВАСИЛЬ МІЛІЯНЧУК.

СКЛАДОВИНИ МАТЕРІЇ

Все, що нас окружає, отже ж земля, ростини, повітря, і т. д. зветься — матеріяльним світом. Він дуже різноманітний і багатий, але ж різні його види можна звести до малого розмірно числа первнів, себто матеріялів, яких хемічним шляхом далі розкласти не можна. За приклад візьмемо кухонну сіль. Можна її розкласти хемічно або електричним струмом на два первні (речовини, що їх уже не можна розкласти на інші речовини): сод, який є металем, і хльор, що у звичайній температурі є ґазом. Такими первнями є: залізо, мідь, золото, срібло, живе срібло, оливо й т. д. Наука вміє одержувати хемічно яких 90 первнів.

Всі первні за їх хемічними та фізичними прикметами можна укласти в певний порядок; таке впорядкування має наукову назву: періодичний уклад первнів. Впорядкувати первні силкувався перший — російський хемік Менделеєв (1834—1907), тимто „періодичний уклад первнів" називають часто й „укладом Менделеєва". Всі первні лучаться один із одним хемічно та таким чином дають усі речі, що нас окружають, з безліччю їх видів та барв.

Візьмім під увагу якийсь первень, н. пр., мідь. Ми знаємо мідь як тверде тіло. Таке тверде, ціпке тіло можна ділити на дрібні частини. Однак цілий ряд випадків у фізиці та хемії вказує, що такий поділ мусить скінчитися. Різними шляхами ми можемо дійти до частинок, правда, таких малих, що їх не можна побачити й найкращими мікроскопами, але їх далі вже поділити жадними хемічними способами не можна. В минулому столітті ті найменші частинки матерії звали з-грецька „атомами", себто частинками, яких далі ділити не можна, та які є вже незмінні.

Погляд, що матерія збудована з неподільних атомів, запанував із кінцем минулого століття та з початком теперішнього. До цього причинилася ціла низка досвідів з обсягу фізики та хемії.

Але вже в другій половині минулого століття вчені поробили відкриття, які захитали поглядом, що атом незмінний. До таких відкрить належить у першій мірі відкриття радіоактивних первнів, себто таких, що мають властивість висилати із себе невидиме проміння, яке спричиняє різні хемічні й фізичні зміни. Перший, що ствердив це явище в 1896. р., був француз Бекерель (Becqierel). Таким первнем є уран. Пізніше відкрили ще цілу низку радіоактивних первнів. Тіла, що мають у собі радіоактивні первні, висилають невидиме проміння, дуже проникливе, яке може впливати на фотографічну платівку, або спричинює, що деякі матерії світяться. Це промінювання складається з трьох родів променів: 1. промені „ґамма" (γ) є — дуже „тверді" промені Рентґена, 2. проміні „бета" (β) — дуже дрібні частинки, що мають відємну наснагу, та звуться електронами, 3. промені „альфа" (α), що є додатно наснаженими атомами гелію. Маса електронів є 1840 разів менша від маси найлекшого атому, себто атому — водню, а 7360 разів менша від маси частинки „альфа" або атому гелію. Явище радіоактивности це — один із наочних доказів, що матерія є збудована з атомів. Але ж, із другого боку, вони стверджують, що атоми не є щось незмінне.

На чому основується явище радіоактивности? Найкраще побачимо це на прикладі. Візьмім первень йоній — радіоактивний первень, що з нього витворюється рад. Він видає із себе проміння „альфа", одначе атом йонію притім перемінюється на атом раду.

Коли атом не є щось стале і в деяких умовах може перемінитися на инший атом, видавати із себе частинку „альфа" або „бета", тоді виринає підозріння, що сам атом — зложений. А далі — насувається питання, як атом збудований? Відповідь на це питання дали досліди льорда Радерфорда з 1911. р. Він виказав, що будова атому нагадує сонячний улад (систему): в осередку міститься додатно наснажене ядро, а довкруги нього розміщені відємно наснажені електрони. Ця подібність атому до сонячного уладу викликує деякі застереження, коли мати на увазі новіші погляди фізики. Займатися цими застереженнями та подати образ атому згідно з новими думками науки, ми тут не будемо. Зазначимо лише, що основні риси цього образу залишилися незмінні. На образку бачимо зразок Бора (Bohr) та Зоммерфельда

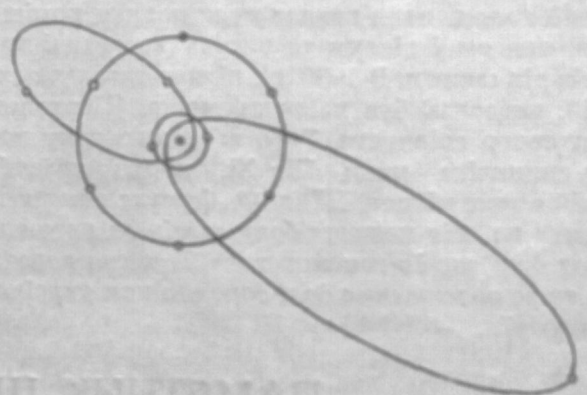

(Sommerfeld) — атому соду. Довкруги ядра (у самій середині рисунку) кружить 11 електронів (назовні ядра) в колах і еліпсах. Ціла маса атому зосереджена в ядрі. Маса електронів у порівнянні з масою ядра дуже мала. Найлекший атом — атом водню; складається з додатно наснаженого ядра й одного електрону. Наснага електрону й наснага ядра водню є щодо величини однакові й різняться між собою тільки тим, що наснага електрону відємна, а наснага ядра водню — додатня. Ядро водню називається — „протоном". Поодинокі первні різняться між собою передовсім масою й наснагою ядра. Наснага ядра є щодо величини рівна насназі всіх електронів. Хемічні прикмети атому залежать від кількости електронів.

Ми бачили вже вище, що атом може „розпадатися" на частинку „альфа" та атом иншого первня. Щоб атом змінився та перейшов на инший, мусить змінитися його ядро. З цього виходить, що радіоактивність основується на — переміні ядра. Отже ядро не є однородний твір, а — зложений.

З чого ж складається ядро?

Вернімся до соду. Наснага ядра його є 11 разів більша від наснаги водню, маса — 23 рази більша від маси водню. Взагалі виявляється, що маси ядер атомів є — многократтю маси протону. Із цього виходило б, що ядро зложене з протонів. Досвіди показують, що в ядрі находяться протони. Та вернімся до соду. Маса атому соду рівна 23 масам протону, але наснага є тільки 11 разів більша від наснаги водню. Справа ця вияснилася щойно тоді, коли 1932. р. відкрито нову частинку, що її маса рівна масі протону та що не має жадної наснаги, себто, як у науці кажуть: вона електрично байдужа й тому має з-латинська назву: „невтрон". Отже атом соду складається з 11 протонів і 12 невтронів. Загально тепер приймають, що ядра атомів складаються з протонів та невтронів. Частинка „альфа" складається з 2 протонів та 2 невтронів.

Вище ми бачили, що ядра радіоактивних атомів висилають, окрім частинок „альфа", також частинки „бета", які є електронами. Останніми роками вдалося дістати штучно в хемічних робітнях ядра, які є радіоактивні. Одні з них висилають електрони відємні, себто — частинки „бета". Одначе майже в тому самому часі, коли відкрили невтрон, відкрили також иншу нову частинку, т. зв. „позітрон". Позітрон має таку саму масу, що й електрон, а тільки має додатню наснагу, себто — позітрон є додатнім електроном. Але ж позітрон не є такою тривалою частинкою, як електрон; він лучиться з електроном, при чому зникають позітрон і електрон, а повстають промені „ґамма". Виходить, що деякі радіоактивні атоми, які одержують штучно, висилають проміння, зложене з позітронів. Виринає питання, чи електрони та позітрони існують у ядрах побіч протонів та невтронів. У теперішній фізиці приймають, що ні — електрони та позітрони повстають у ядрі, та ядро їх як-стій із себе викидає. Дійти до того можна так, що невтрон перемінюється у протон та електрон, або протон перемінюється в невтрон та позітрон. Таким чином повстає промінювання „бета".

Останніми місяцями відкрили ще тяжчий електрон, що його маса 50—200 разів більша від маси електрону. Є це, ймовірно, теж частина нетривала; існує вона лише дуже короткий час, а потім переходить у звичайний електрон.

Ось короткий перегляд первневих складників матерії. Є він далеко неповний та далекий від наукової стислости, але ж инакше подати його годі.

ОЛЕСЬ БАБІЙ.

НАЙБІЛЬША ТАЙНА

(з приводу 125-ліття народин Тараса Шевченка).

Найбільша тайна тайн усіх,
і загадка все не збагнýта:
як зпоміж тих рабів німих
Пророк зростав під свистом кнута!

Скрізь тéмрява, усюди тлінь,
усюди схилена покора,
скрізь тільки відгомін квилінь,
і всюди паном — лютий ворог.
Аж тут нараз — як в тишу грім,
аж тут нараз — мов буря, вітер,
посланіе усім-усім:
— Вставайте, кайданú порвіте!

Такий був простий той Пророк,
такий був людський, нелукавий,
як той кобзар, що для дітóк
співає пісеньки цікаві —
то й вибрала Його в той день
ласкава, справедлива доля,
щоб мудрістю своїх пісень
дорогу вказував нам — Воля!
Щоби вогонь святий не згас,
щоб жéврів він усе наново,
поставив нам Пророк-Тарас
могутне на сторóжі Слово.

Ніхто ніколи не збагнув
ще тайни, як в мужицькій хаті,
в народі тім, що був заснув,
Апостол міг нам виростати —
бо ж „Заповіт", бо ж „Сон", „Кавказ",
як і життя все — таємниця
і для усіх у кожний час
життя і мудрости криниця!
Бо ж хоч який упав удáр
на схилену народню спину —
то заблукав таки „Кобзар"
і у палату, і в хатину,
і все хтось, схилений над ним,
учивсь боротись, добувати,
і в горі лютім, у тяжкім
братів найменших обіймати...

Не розгадати нам ніяк
всіх тайн буття, і росту, й плоду,
не зрозуміти, як кріпак —
та став Пророком для народу!

Сонце в березні. Від 1. березня день уже куди довший; тоді сонце сходить у 6. год. 24 хвилин, заходить у 17. год. 14 хвилин, день триває 10 годин 15 хвилин.

ОСТАП ДАЛЕКИЙ.

ЯК ВИБИРАЮТЬ НОВОГО ПАПУ

Папу вибирає збір кардиналів, що для цього зїздяться з цілого світу. Давніше вибирали папу до 9 днів по смерти попередника, потім продовжено цей реченець до 15 днів, а від 1922. р., коли кардинали з Америки мало неспізнилися на вибори — до 18 днів.

Вибори папи виглядали в різних часах різно. До 1269. р. кардиналів було всього 17, але на вибір папи мали вплив різні світські й військові достойники, цісарі та королі. З цього виходила велика незручність, між кардиналами творилися партії, що мали своїх кандидатів. Так було й у 1269. р. У старовинному італійському „місті водограїв", у Вітербо, зібралися були по смерти папи Климентія IV. кардинали й не могли дійти до згоди: 10 з них хотіло, щоб папою був італієць, 7 — щоб ним був француз. Папа мусів мати 2/3 голосів. Безпанство й наради тягнулися півтора року. Нарешті королеві Филипові III. було цього за багато, й він велів замкнути кардиналів у єпископській палаті на ключ (по-італійськи — „конкляве"), щоб приневолити їх скоріше справу вирішити. Але й це не помогло. Минуло ще кілька місяців, і кардинали таки не вибрали нікого. Тоді голова міста казав розібрати на єпископській палаті дах. Від холоду й дощу кардинали присмирніли й вибрали папою скромного кардинала-діякона (найнижчий ступінь кардинала) Теобальда Віскonті з Піяченци, що приняв імя Григорія X. Наради тягнулися тоді 2 роки, 9 місяців і 2 дні, а всі пізніші наради для вибору папи назвали від цієї події „конкляве"; дещо з цього взяли навіть у звичай; н. пр., і тепер замикають кардиналів на час вибору папи під ключ, окремо.

Григорій X., та инші пізніші папи перевели деякі зміни у вибори папів: обмежили участь світських людей, володарів і нарешті уневажнили т. зв. „вето" (не дозволяю, протестую), що прислуговувало великим католицьким державам (Франції, Еспанії, Австрії). З цього „вета" востанне скористала була 1904. р. Австрія, що запротестувала була проти вибору папою кардинала Рамполлі. Правда, вибір цього кардинала уневажнили, але похоронили його (був уже вибраний!) між папами в підземеллі церкви св. Петра в Римі.

Дня 1. березня ц. р., отже рівно 18 днів по смерти Пія XI. (помер, як відомо, 10. лютого ц. р.), мають зібратися в Римі знову кардинали на вибір папи в т. зв. конкляве. Вісімнацятого дня визначать їм жеребком мешкання, де із священником-секретарем та урядовцем Ватикану пробуватимуть під ключем до кінця вибору. Вікна кімнат у тому часі будуть позачинювані, а то й позаляковувані, нікому з кардиналів не можна буде нікого приймати, — навіть в особистих справах. В той час двічі на день, в 9. год. вранці і в 3. год. зполудня, кардинали виходять на прохід, який відбувають мовчки, тричі на день подають їм до помешкань харчі. Крім цього, двічі на день ідуть вони з урядовцями Ватикану до т. зв. Сикстинської каплиці в церкві св. Петра на наради, але ці наради насправді не є нарадами: кардинали сидять довкола в каплиці під фіолетними бальдахінами[1]) — декан кардиналів має зелений бальдахін — і після молитви та хвилини надуми складають присягу, а тоді й починають у глибокій мовчанці голосувати. Кожний кардинал виписує прізвище того, кого вважає за гідного бути папою, на картці паперу, всуває папір у коверту, заляковує її своєю печаткою й передає урядовцеві, що вкидає „голоси" в золоту урну посеред каплиці. В куті каплиці стоїть піч, де в часі нарад горить вогонь. Коли після обчислення голосів виходить, що не вибрали нікого, в цю піч кидають усі листи та ще трохи вогкої соломи. З комина, що вистає понад церкву, виходить чорний дим, і зібраний на майдані нарід знає, що папи ще не вибрали. Коли вибір удатний — дим із комина йде білий. Та це давній спосіб давати знаки, і хоч, за давнім звичаєм, його використовують і тепер, то вибір папи проголосять радієм із ватиканської папської радіостації.

Коли вибір не вдався, кардинали завертаються до „конкляве" й чергового дня голосують знову. Так вибір може протягнутися і довше. Папу Пія XI. вибирали, н. пр., пять днів. Увесь час вибору ватиканське місто обставлене густо сторожею, до нього нікого не впускають. Вибори відбуваються в тайні під загрозою клятви. Цю тайну зберігають усі й по виборі папи.

Коли папу вибрали, тоді декан кардиналів підходить до обраного й питає його, чи приймає вибір, вибраний дякує й вибирає собі імя. Тоді його зодягають у білі ризи, й усі кардинали навколішки складають йому заяви пошани та вірности. Опісля декан кардиналів виходить на балькон церкви св. Петра і за давнім звичаєм проголошує по-латині: „Сповіщаю вам велику радість! Маємо найдостойнішого і найсвятішого архипастиря, кардинала (імя), що прибрав собі імя" (скаже, яке). Після цього виходить на балькон нововибраний папа і вперше благословить нарід. Кілька днів пізніше його врочисто коронують.

Як скінчиться „конкляве" — тепер ще невідомо. Покищо в Римі й у Ватикані є т. зв. „sede vacante" — час безпанства; урядує кардинал Пачеллі; в цей час ватиканська монетарня випускає усвячену давніми звичаями монету, ватиканська пошта — пропамятні марки. У глибокій тиші й повазі радить у Сикстинській каплиці — то 79. з черги в історії католицької Церкви — конкляве, щоб вибрати 262. папу.

[1]) бальдахін — багато вишивана матерія, назва від міста Бальдаху (Вавилону) — ослона над престолом, або над високими церковними достойниками, на чотирьох дручках, коли відбуваються процесії

ГЛИБІНЬ ОКЕАНІВ

Із океанів є найглибший Індійський. На південносхідній частині його, тій, що прилягає до Японії, встановлено глибину його 9.947 м. Такої глибини, а то й 9000 м, не має ніодин океан (в Атлянтійському встановлено тільки 8.526 м). Цікаво, що найглибші місця в океанах — біля вулканів, чинних або таких, що вигасають. г-г.

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ.

РУЇНИ СТОЛИЦІ МАЗЕПИ

Недавно минуло двісті трицять років від того, як рішалася доля України серед великої північної війни за гетьмана Івана Мазепи. Гетьман хотів використати війну Московщини зі Швецією й визволити поневолену Москвою Україну. Як відомо, він навязав зносини з Карлом XII., королем шведським, який воював досі щасливо з союзниками московського царя Петра I. Розбивши їх і настановивши в Польщі свого короля Станіслава Лещинського, він задумав, бувши іще в Польщі з військом (у вересні 1707. р.), вирушити на Московщину. В тому часі гетьман Мазепа післав свого довіреного й заявив, що дасть свою поміч шведам, коли вони підуть на Україну. Це була дуже відповідна пора до повстання проти Москви, бо над Доном вибухло козацьке повстання Булавіна, а московські війська були на півночі Полісся та на Литві. Але з цієї заяви Мазепи король не скористав, пішов на Литву, а похід на Україну пересунув на 1708. рік.

Тимто Мазепа мусів справу повстання проволікати, поміг цареві подавити повстання Булавіна, укріпляв твердині, закладав склади для шведів і, хоч старався не випускати війська з України, мусів з наказу царя вислати 6.000 козаків на Литву, 7.000 до Польщі, 3.000 до Смоленська. Він раз-у-раз напирав на короля, щоб приходив на Україну, та Карло XII. простояв цілий місяць у Могилеві серед безрадности й нерішучости, ждучи свого ґенерала А. Левенгавпта, якого таки не діждався. Тимчасом голод армії, яка опинилася у винищеній Москвою околиці, змусив його в вересні 1708. р. повернутися на Україну. Він післав уперед свого ґенерала Ляґеркрону з 3.000 вояків обсадити Стародуб, а сам 25. вересня рушив з цілою армією. Але Ляґеркрона дав себе випередити москалям, які раніше обсадили Стародуб — цю найважнішу точку північної України. Незабаром прийшла звістка про те, що москалі побили Левенгавпта, і що шведи втратили багато припасів, зброї та стрілива. Карлові залишилася остання надія на Мазепу, тимто він і пустився через Десну на Україну.

Коли Мазепа довідався про похід шведського короля на Україну, відразу зрозумів, що цей похід приведе йому на голову московські війська, і це так і сталося: одна армія з Меньшіковим пішла правим боком шведської, друга — лівим, третя з кн. Голіцином пішла на переріз, щоб відрізати Гетьманщину від Запорожжя та спинити українців, як би бунтувалися. Карло й Мазепа найшлися наче в мішку... Цар почав посилати Мазепі накази висилати москалям допомогу, чи самому йому їхати на раду з ґенералами, або з військом на злуку з московською армією. Але гетьман усе це відхиляв викрутнями про неспокої на Україні, або своєю недугою. За порадою зі старшинами, що напирали вислати письмо до шведського короля, Мазепа наказав скласти вказівки шведам і вислав їх до шведського табору — мовляв — над Десною будуть стояти пороми для перевозу війська. Тимчасом Меньшіков слідив похід шведських військ між Стародубом і Черниговом і вислав до Мазепи прохання приїхати на пораду. Та Мазепа післав своїм небожем Войнаровським відповідь, що він лежить тяжко хорий, що вже його

Руїни палацу Мазепи в Батурині (із спалених і знищених останків зроблено на-пів розвалену хату).

митрополит Йоасаф Кроковський помазав єлеєм на смерть. Тоді Меньшіков заповів, що сам приїде до гетьмана, Мазепі не залишалося нічого, як податися до своєї столиці, Батурина.

За гетьманом приїхали до Батурина старшини. Цілу ніч Мазепа давав розпорядки, відіслав царського полковника Анненкова до Меньшікова з письмом, Батурин віддав полковникові Чечелеві, гарматному осавулові Кеніґсенові, німцеві з роду, та батуринському сотникові Димитрові. Гетьман наказав їм, щоб не здавати городу москалям і дожидати шведської помочі. Ще владив збройний табор для шведів, зібрав артилерію, великий маґазин та, пообіцявши скоро вернутися і привести з собою самого шведського короля, подався до Карла.

Протягом 1708. р. заключено шведсько-український союз на таких умовах:

1) шведський король зобовязується боронити Україну та присилати свої війська на допомогу під накази Мазепи; 2) всі землі, що колись належали до українського народу, мають перейти до України; 3) Мазепа й стани України мають бути вдержані згідно з давніми правами; 4) Україною, як окремим князівством, має володіти Іван Мазепа, як український князь, а по його смерти будуть стани України берегти всі вольности.

Таким чином та угода, що мала на оці українську незалежну державу, обмежувала Московщину до гряниць давнього московського царства. Мазепа обіцював привести королеві 20.000 озброєного війська за допомогу в відбудованні незалежної держави. Але через опізнення королівського переходу на Україну, привів через Десну покищо тільки 5.000 зложених з частин трьох полтавських полків, — 6.000 залишилося по цей бік Десни. То щойно опісля січовий отаман Кость Гордієнко привів шведам іще 15.000 запорожців із Січі, і таким чином з українського боку виповнено умову шведсько-української угоди.

Мазепа прибув увечорі 28. жовтня зі своїми козаками до шведського табору, другого дня король витав його в себе. Та того самого дня перейшло царське військо Десну, слідкуючи за шведами. Меньшіков вибрався в дорогу до Мазепи. По дорозі зустрінув київського губернатора Ґоліцина, що стежив за настроями народу на Україні, й обидва почали догадуватися, що тут коїться щось недобре для Москви. В селі Обмачеві довідалися від одного москаля про те, що Мазепа відїхав до шведського короля, давши наказ батуринцям не впускати москалів, доки він самий не прийде туди зі шведами. Меньшіков спершу не вірив, але ж в батуринському підгородді дізнався всієї правди. До того сам побачив, що батуринці повтікали на замок і замкнулися в ньому, що на мурах стояли озброєні люди з наставленими гарматами. Він домагався, щоб браму відімкнули, але його не послухали, покликуючись на наказ гетьмана не впускати нікого з московських людей до столиці. Про Мазепу йому сказали, що він виїхав у місто Короп, звідкіля мав відправитися до царського війська... Москалі перевірили цю вістку й дізналися, що гетьман переправився за Десну. Тоді Меньшіков вислав до царя посла й радив чим-дуж „утвердить" у вірности простий нарід всякими поголосками про кривди, яких ніби то нарід зазнав у часі Мазепиного правління. Цар у відповідь дав наказ перешкодити переправі українських козаків за Десну, поводитися із старшинами ласкаво, а сам видав обяву до народу, що, мовляв, гетьман Мазепа „забув страх Божий і хресне цілування", відїхав до неприятеля, шведського короля, зробив з ним умову та з польським королем Лещинським, за їх допомогою хоче Україну віддати Польщі, тимто він, цар, кличе козаків до міста Глухова вибирати нового гетьмана „вільними голосами, відповідно до старих звичаїв". А дня 30. жовтня на царській раді порішено зруйнувати гетьманську столицю — Батурин.

На другий день прибув із військом Меньшіков до Батурина та почав перемовлятися з полковником Чечелем. Але ні до чого не договорилися, бо залога не хотіла приняти до відома „зради" гетьмана і вдавала, що нічого не знає. З Батурина вислано послів до Меньшікова, домагаючись трьох днів, щоб провірити „зраду" гетьмана, але він дав їм тільки одну ніч до надуми. Коли настав день, батуринці почали бити з гармат і запалили підгороддя, щоб знищити захист москалям. Меньшіков вислав письмо до залоги, щоб піддалася, але обложенці мало посла не роздерли на кусні і прогнали його з окликами на мурах:

— Усі тут помремо, а в столицю не пустимо!

Так боронилися до другої ночі. Але серед обложенців найшовся один зрадник, старшина прилуцького полку, Іван Ніс. Він пройшов тайним виходом до Меньшікова і заявив, що на замок можна потайником провести гусаком військо. Так і сталося. Висланий відділ пройшов і захопив вхід до потайника всередині міста. Як прочули про це батуринці, кинулися до бою з москалями край входу під проводом діякона, що разом із дочкою по-лицарськи заступив їм дорогу, поки обоє не полягли в лютій січі.

Розуміється, тепер узяти замок було легко. Козаки довго не здавалися, але ж нарешті таки рятунку не було. Кров залила замок. Хто не впав у бою — попав у полон... Цар Петро дуже втішився звісткою, що здобуто столицю Мазепи. Окремим письмом дав був Меньшікову волю: коли город удержиться проти шведів — залишити його, не вдержиться — спалити впень, забравши всю артилерію, знамена й цілу канцелярію гетьмана.

Доля Батурина була тепер припечатана. Меньшіков приступив до руйнування столиці гетьмана: спалив геть-чисто місто, всіх мешканців, старих і малих, жінок і дітей казав поперебивати всіх до одного, частину старшин серед страшних мук повбивано, трупи їх попривязувано до дощок і пущено вниз рікою Сейму, щоб нарід бачив, що Батурин пропав за кару з царської руки. Сейм від крови став червоний.

Кеніґсена захоплено раненого, а Чечеля видали зрадники на селі. Обох позаковуваних у кайдани, привезено до Глухова. Кеніґсен по дорозі помер. А проте його колесували по смерти враз із живими. Чечель помер після страшних нелюдських мук. Серед жорстокого катування згинули всі инші. З міста вивезено 40 гармат, забрано ціле багатство Мазепи. Харчі і припаси, приготовані для шведів, та цілу твердиню з 30 млинами спалено так, що залишилися тільки згарища.

Вістка про зруйнування Батурина викликала страшний переполох в українськім народі. Мешканці довколишніх міст і сіл покидали свої оселі і втікали в світ за очі, несучи у край розпучливі крики: „Москва цілий Батурин зруйнувала, всіх городян перебила та малих діток не пожаліла!" Тоді козаки клялися на ті звістки: „Ой, не зарікаймось, братця, бродити в московській крови по коліна!" Москва ловила таких людей і люто карала буками та вязницею... Та на тому не кінчилася помста Москви. Всі знають, що з наказу царя споруджено шибеницю й на ній повішено опудало Мазепи, а далі проголошено прокляття на гетьмана, і те прокляття ще аж до недавного часу проголошували в церквах на Україні. Все це на те, щоб відстрашити нарід від переходу на бік шведів. Цар осягнув свою ціль. Бо Карло перейшов на Україну, де хотів прохарчувати свою армію, та ще сподівався, що дістане поміч польського короля Станіслава та що до війни приступить Туреччина. Обидві надії завели. Навіть прихід 15.000 запорожців не поправив справи. Завинив сам король. Коли б він був виступив рішучіше та не тратив часу в Могилеві, то був би захопив і Стародуб і Батурин, прихилив би був для себе населення й військо, і — не було б Полтави...

МИКОЛА БАЖАЛУК.

ВУДВУД

Вудвуда, того нашого гарного птаха, та його голос знає кожний і найменший пастушок. І кожний пастушок знає, що вудвуд співає нераз із зозулею наче на-перегони. Бо як десь на вербі над потоком зозуля закує собі: „куку, куку", — то вудвуд на другій вербі зараз і собі співає: „вудвуд, вуд-вуд" — ніби його голос таки кращий, як у зозулі. Мабуть, тому в нас на вудвуда й кажуть — „жидівська зозуля"...

Вудвуд (одуд, Upupa epops) — завбільшки коса. Стрінути його можна головно на пасовиськах, бо всякі комахи та їх личинки, що люблять худобячі відходи (екскременти), це — улюблена його їжа. Довгим, тонким, мягким дзюбом витягає він ті звірятка з відходів, і з під каміння і з мягкої землі. Особливо завзято полює на дуже шкідних медведюхів.

Вудвуд.

Піря його зверху ржаве, а на животі — біле. Крила і хвіст — чорні з білими пругами. На голові — чуб, який може наче віяльце розвивати та складати.

Одуд живе в середущій та південній Європі, в цілому Сибірі та в Китаю, в західній Азії та в північній Африці. У нас він — перелетний. Прибуває до нас парами з кінцем березня, а з кінцем серпня або з початком вересня мандрує на південь. З північної Африки нікуди не відлітає, а волочиться то сюди, то туди. А так тоді, коли в нас зима, його видко в цілій Африці, таксамо в Індії.

У нас любить місця з деревами, особливо такі, де поля й луги міняються з малими гайками, або такі, де старі дерева стоять поодиноко серед поля. В південній Європі волочиться по винницях. В Африці є він у кожному селі, а можна його бачити навіть по містах, де скрізь уганяється по купах гною. Одуд так добре знає природу добродушних — а властиво байдужних — африканців, що їх зовсім не боїться й поселюється в їх хаті, де в якійсь дірі в мурі виховує свої смердючі діти.

А в нашому краю одуд обережний і боязький, уступає перед людиною здалека та вірить тільки пастухові, що його череда дбає про його поживу. Не боїться пастуха, ані його худоби, але собаці його вже не вірить, ще більше не вірить котові, боїться ворони, що перелітає, а як надлетить який хижак, то страх його великий! Він паде в ту мить на землю, розкладає крила та хвіст довкола, задирає голову взад, дзюб підносить догори й залишається в такій поставі, яка має змилити ворога, поки зовсім не мине небезпека. А якщо воріг прийде до нього ближче, то одуд випорскує йому в очі яснобурий, рідкий і вонючий гній.

Ходить по землі добре, кроками, не скаче. Як летить, то крилами махає раз скоро, а раз поволіше, на переміну, тимто він наче наперед скаче, летючи.

Родина одудів живе у згоді, але сусіди сваряться між собою безупину. Правда, рідко приходить між ними до бійок, але без устанку вони вганяються один за одним. І з иншими пташками одуд не заприязнюється; одних боїться, другі для нього — байдужі. Але до людини, як хто з ним добре обходиться, дуже привязується й належить тоді дома до найзабавніших і найприємніших товаришів. Як йому в неволі добре, то там навіть розмножується.

Його поживою є всякі комахи, які він витягає своїм довгим дзюбом із дір. Особливо йому смакують хрущі, що живуть в калі та у стерві, таксамо всякі личинки, що люблять відходи, але не дарує й иншим хрущам, саранчукам, гусільницям та куклам муравлів. Своїм мягким дзюбом забиває більші хрущі і відломлює їх тверді крила й ноги; дзюбом також добре хапає добич; але щоб добичу проковтнути, одуд мусить її спершу підкидати догори, і аж так її ловить.

В Європі одуд вибирає собі на гніздо найрадше дупла на деревах, хоч звертає також увагу на діри в мурах або скелях. В Єгипті гніздиться виключно в дірах мурів та по всяких щілинах. У степових сторонах будує гнізда навіть у кістяках неживих звірів. Дупло тільки часом вистелює кількома стебельцями і корінцями або сухим коровячим гноєм. У гнізді є 4—7 невеличких подовгуватих яєчок, білозелених або жовтавосірих, з дрібонькими білими цяточками або без них. Несеться тільки раз на рік. Самичка висиджує завзято яєчка сама, цілих 16 днів, молодих кормлять обоє старі личинками і хрущами, поки вони не попідростають; та ще довго про них дбають опісля, як уже вилетять.

У гніздах і молодих і старих чути неможливо... Старі не можуть спрятати гною зпід молодих, які лежать у нечистоті, як кажуть, по шию; із того гною розходиться огидний сморід. Таксамо самичка, яка сидить на яєчках, не все завдає собі труду, щоб повиносити свої відходи надвір. Той сморід принаджує мухи, які несуться у гної — та нарешті в нім аж кишить від личинок тих мух. Молоді смердять неможливо, — старі їм тільки трохи уступають, — та аж кілька неділь після того, як уже зовсім повиростають і з гнізда повилітають, уже їх не так дуже чути, і мясо їх та їх батьків (без гидоти) можна їсти. Вони тоді дуже товсті, і мясо їх дуже смачне. Жидам і магомеданам релігія забороняє споживати одуда, одуд для них це — нечиста пташка.

ЛІКУВАННЯ ПОПАРЕННЯ

В Америці лікують попарені місця так, що у шклянці води розпускають таніну, в кількости 4—5 чаєвих ложечок. На попарене місце прикладають полотно і зрошують тим розчином, аж шкіра стане темно-бронзова й не перестане боліти. **ж.**

МИКОЛА ПАЛІЙ.

З ЖИТТЯ ЗАМОРСЬКОЇ ЕМІҐРАЦІЇ

Культурний рух української еміґрації на американській землі вже такий великий і такий багатий на доказові матеріяли, що важко постороньому глядачеві схопити навіть частину всього того, що діється. Ростуть тут і там наші церковні й культурно-освітні клітини, які не тільки будуть великим вкладом у духовий дорібок тої вітки народу, що приневолений жити на еміґрації, але говоритимуть нашим майбутнім поколінням про велику духову культуру української нації та збуджуватимуть подив і пошану до нас у чужих.

Замітну працю добачуємо й на церковному полі. Та Церква була там першим національним двигуном, довкола неї ще й сьогодні єднаються всі діяльні сили еміґрації. Не хочемо говорити про ці справи обширніше, бо на це треба більше місця. Зате обмежимося тут тільки одною місцевою подією, що відкриє кусень того еміґраційного обличчя, про яке нам доводиться тільки принагідно чути. А одною із тих ланок, що послужить нам за приклад, буде торжественне свято посвяти нової церкви св. Ап. Петра й Павла у місті Вілмінґтон, у Злучених Державах Північної Америки.

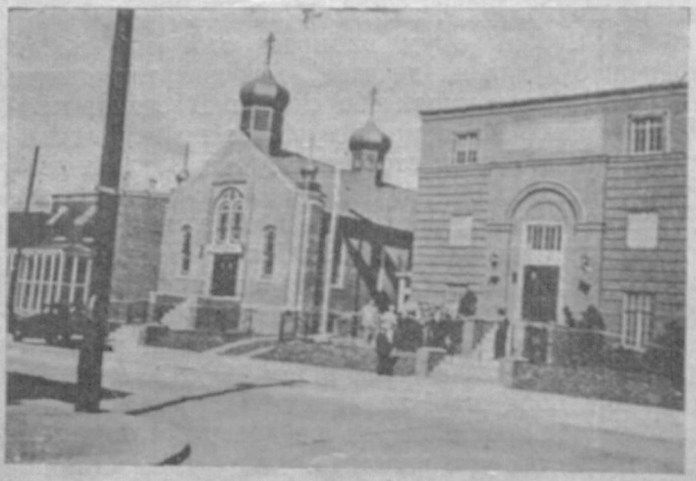

Нова церква св. апп. Петра й Павла в Вілмінґтоні, посвячена 18. IX. м. р. На ліво парохіяльне мешкання й уряд, а на право — будинок Українського Народнього Дому.

Місто Вілмінґтон лежить над морем і має тепер 200 українських родин, які творять невеличку, але доволі жваву громаду із тисячею людей. Є там такі товариства: 2 відділи „Українського Народнього Союзу", 2 відділи „Української Народньої Помочі", 1 відділ „Українського Робітничого Союзу", греко-катол. і православна церква. При православній парохії є школа, Народній Дім, бібліотека, відділ „Організації державного відродження України", дівоче т-во „Доньки України", аматорський гурток, гурток танцюристів, громадянський клюб і ин. У місті є 12 українців-торговців, найбільше корінних товарів і мясива. Життя українців пливе у дружбі й обопільному вирозумінні.

У такій то родині, далеко від рідного краю, відбулося 18. вересня 1938. р. величаве свято: посвята новозбудованої церкви св. ап. Петра і Павла, яку здвигнула місцева громада з дрібних жертв за проводом місцевого пароха, о. Івана Палія. Того дня наплила велика маса народу з міста, околиць та инших осель і кольоній, яка накрила місто українськими кольорами. Чужі високі достойники й духовники, як от мейор (бурмістер) міста Вампер В. Бейкен, і парох місцевої шведської церкви, о. Велл, взяли офіціяльну участь, і цим дали доказ своєї приязни і пошанівку до українських переселенців. Американські гості, що бувають офіційними представниками влади на наших святах — підносять, що хто любить і дорожить своєю культурою, той не тільки гідний пошанівку, але й від-

Вхід Преосвящ. еп. Богдана у храм і похід зорганізованого сестрицтва.

Дівчата в українських народніх строях у поході.

значення: бо з них вийдуть добрі громадяни Америки і дадуть культурі великі вклади.

Від шведів-еміґрантів того міста говорив їх парох, о. Велл, який знову пригадував історичний

звязок України із шведським народом, звязок, який не переривається й не може перерватися.

На саме свято прибуло багато наших священників із околиць на чолі з еп. Богданом, який по старо-українському звичаю приняв на порозі нового храму хліб і сіль, і, ввійшовши до нього, доконав посвяти нового престолу й епископських риз, вишитих в українському стилі. Нарід у зразковому ладі запрудив вулиці і храм у гарних мальовничих строях. Достойного Владику витав у храмі місцевий парох о. Іван Палій, передаючи йому ключі церкви. Увесь час понад зібраними й церквою кружляв український літак.

Того самого дня, після обіду, відбулася друга частина свята в місцевому гарному Українському Народньому Домі, з участю членів місцевої парохії, відпоручників позамісцевих громад, зорганізованого життя й гостей американців. Про значіння цього дня для вілмінґтонської громади й инших наших жилищ на американській землі говорив о. Іван Палій та еп. Богдан.

Звідомлення з цього великого свята подала майже вся українська преса в Америці, а також місцева помістила прихильні згадки.

П. ГОЛКА.

БДЖОЛИ НЕ ЗНАЮТЬ БЕЗРОБІТТЯ

Життя бджіл цікавить не тільки пасічників чи природознавців. Воно дало привід для дослідів ученим різних фахів, а навіть поетам. Відомий із цього боку є твір великого бельґійського поета Моріса Метерленка „Життя бджіл", що живо й у поетичний спосіб розказує про життя бджіл та й орґанізацію їх суспільства.

Багато цікавих спостережень дає теж наукова праця д-ра К. Фріша, що свої досліди опер на тзв. спостережнім вулику, де є шкляні шиби, а деякі бджоли є відповідно позначені. З деякими його дослідами хочемо познайомити читачів „Життя і Знання".

Вся справа добробуту, безпеки і взагалі цілого життя в цьому малому суспільстві спочиває на плечах бджіл-робітниць. При допомозі спостережного вулика можна ствердити, що кожна робітниця за своє розмірно коротке життя (4—5 тижнів) проходить усі роди праці, що існує в суспільстві бджіл. Починає від найнижчих послуг: чистить порожні комірки, а за кілька днів доглядає й опікується молодими куклами.

Друга доба життя робітниць, від 10. до 20. дня, відзначається вже більшою різноманітністю і посиленістю праці: робітниця розподіляє мід, виробляє віск, будує щільники, утримує чистоту вулика й нарешті сторожить тоді, коли инші бджоли вилітають.

Щойно пройшовши такий „вишкіл", бджола-робітниця починає третю, найважнішу добу свого життя. Вона починає вилітати з вулика, поступнево що раз далі, і приносити мід або пергу до вулика. Це найважча праця: треба облетіти денно добру тисячу квіток, щоб наповнити своє „воло" медом і перенести його до вулика.

Кормовий провід бджоли, головно шлунок, що його звуть „воло", це неначе кошик на орудки, де збирається мід. Мід є власністю цілої громади, і тільки на якийсь час находиться у „волі". „Воло" відділене від кишечок своєрідною затичкою. Коли бджола голодна, відчиняє цю затичку і тоді дрібка меду переходить до кишечок для стравлення. А всю решту меду віддає робітниця до вулика для спільного вжитку.

Бджоли-робітниці, що збирають мід або пергу, „спеціялізуються" в одній або другій роботі. Та, крім цього мало знайти багате джерело цих скарбів: треба ще повідомити свої товаришки та порозумітися з ними.

Діється це — танком. Бджола-робітниця, що назбирала мід, вернувшися до вулика, віддає мід молодшим сестрам, а позбувшися тягару, починає на щільнику танок: дрібними кроками заточує кола то в один, то у другий бік. За нею виконують такі самі рухи инші бджоли. Такий хоровід тягнеться кількадесят секунд. Нагло танок зупиняється, танцюристка звертається до очка й відлітає до праці, а за нею ціла хмара бджіл. Таким чином бджоли подають одна другим вістку про те, де є найбільше квіток із солодощами.

Залежно від того, чи солодощів є більше чи менше або чи вони гірші чи ліпші, бджола, що повідомляє инші бджоли, виконує свій танок скоріше або поволіше. Чим поволіше бджола танцює, тим менше инших робітниць вилітає за нею.

Инакше виглядає танок бджоли-робітниці, яка збирає пергу та яка хоче дати знати иншим робітницям, що вона знайшла квітки, де багато перги. Бджола, вернувшись до вулика, сідає на щільнику й, повертаючи тулобом, крутиться півколом у один і в другий бік. Незабаром тягнеться за нею довгий ряд товаришок, що торкаються її задніх лапок і опісля вилітають шукати перги. І тут має значіння запах перги, що йнакший для кожного роду квіток.

Таким чином бджоли своєчасно довідуються про те, що якийсь рід квіток зацвів, летять громадою шукати цих квіток і, збираючи з них солодощі й пергу, несвідомо запилюють квітки.

Тут маємо приклад не тільки на взаємини в природі, але й на доцільну орґанізацію життя в природі. Зокрема роботящість бджіл стоїть у звязку з їх доцільною орґанізацією збірного життя. Дармоїдів і лінюхів там немає: трутні, прогнані з вулика після того, як запліднять матку, гинуть із голоду, бо вони не здібні до якоїсь творчої праці. Залишаються тільки робітниці, що ціле своє недовге життя проводять на праці для загалу.

ШОВК ІЗ ВОДОРОСТІВ

Японські хеміки відкрили, що морські водорости, придатні до виробу штучної вовни і штучного шовку. Знавці кажуть, що такий шовк сильний, непромочний, мягкий і теплий. Японці зголосили вже в Европі свої права на виріб тканин із морських водоростів. г-ка.

МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ.

РОЗВИТОК МЕДИЦИНИ В АЛЕКСАНДРІЙСЬКІЙ ДОБІ

Початки наукової медицини сягають V. ст. до Хр. Першим і найбільшим мистцем тих часів був Гіппократ із Косу (460—377. до Хр.), про якого ми писали в Ж. і Зн. 1938. р., ст. 285—287.

Дальші віки принесли новий поступ у ділянці лікарського мистецтва. Появилася тоді величезна кількість книг, що в подробицях опрацьовували питання з усіх ділянок медицини. Та, на превелику шкоду багатьох-багатьох поколінь, ті книги запропастилися. Завинили тут головно лікарі, що жили з кінцем старовинних віків і в початках середньовіччя. Вони не цікавилися основними науковими творами давніх учених, а вдовольнялися збірками рецепт або короткими, поверховними витягами, що їх складали нераз невідповідні люди.

Та хоча з багатого лікарського письменства за цілого сливе півтисячеліття не залишилося майже нічого (аж до творів лікаря Ґалєна, що жив у рр. 129—199. по Хр.), і хоч неодне старовинне відкриття нові часи мусіли наново „відкривати", то проте, навіть на основі скупих звідомлень пізніших письменників, можна відтворити собі образ розвитку старовинної медицини.

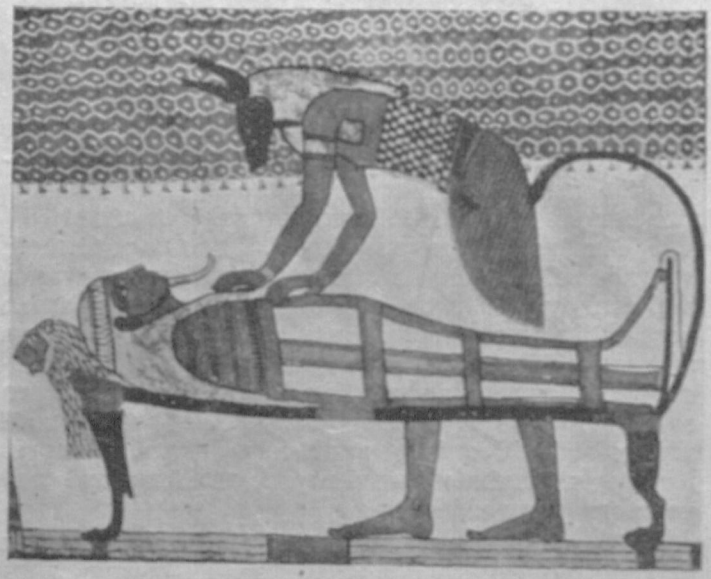

Бог умерлих, із головою шакаля, заклинає мумію Осіріса (стінний малюнок із гробу в єгипетських Тебах).

Не могло почванитися великими поступами в ділянці медицини найближче до Гіппократа століття (IV. до Хр.), тобто доба упадку самостійности Греції. Але коли з кінцем IV. ст. грецька наука й письменство найшли собі нове пристановище в величезному осередку тодішнього світу, у місті Александрії в Єгипті, то там прийшов теж новий, світлий розквіт науки медицини.

До цього розквіту спричинилися головно своєрідні похоронні звичаї єгиптян. Бо в Греції панувала, освячена релігією, думка, що тіло небіщика треба по смерти негайно віддати землі (і то або тіло похоронити в землі, або тіло спалити, а попіл і кости похоронити); пороти ж тіло мерця — вважалося за велику зневагу й заколот спокою небіщика. Зате єгиптяни вірили, що тіло небіщика треба як-найдовше зберігати.

Ця думка спиралася в них на почитанні бога Осіріса. Грецькі письменники (н. пр., Плютарх, Діодор) записали такий переказ:

Осіріс був колись царем Єгипту. Злий брат Сет убив його, а тіло розшматував на дрібні кусні та порозкидав їх по Єгипті. Але Осірісова жінка Ісіда відшукала їх, а син Гор убив злого Сета й чародійськими закляттями привернув життя батькові. Тепер Осіріс царює далі на далекому Заході, в царстві померлих.

Поправді, єгиптяни вірили в бога вечірнього сонця Осіріса, чоловіка богині Ісіди, що його вбив Сет, бог темряви. Але Осірісів син Гор, бог раннього сонця, помстив батька і воскресив його. Як Осіріс став до нового життя, так може воскреснути й людина, а передусім фараон (єгипетський цар), або инший достойник, коли він жив чесно. Але родина мусить зробити для небіщика все, що зробив для Осіріса Гор, а головно — зберегти його тіло від тліні.

Наслідком цього в Єгипті зродилася й розвинулася до незвичайно високого рівня вміліть бальсамувати тіло небіщика: фахівці викидали (до окремої посудини) нутрощі з черевної ямини, згодом також мозок із черепа, а тіло напускали всякими збережними засобами, такими, як ось: живиця, олії, тощо, та держали в содовій купелі 70 днів. Так забальсамоване тіло називається — мумією[1]).

Отже єгиптяни не вважали секції[2]) тіла небіщиків за злочин. Навпаки, секція була навіть конечна для бальсамування. То й не диво, що грецькі лікарі в Александрії використали цей звичай і почали наукові секції небіщиків, що й дало підставу для докладного пізнання анатомії (будови) людського тіла. Так єгипетська релігія стала у пригоді грецькій винахідливости й змаганню до наукових розслідів.

Та ще й тому наука в Александрії могла буйно розвинутися, що тамошні володарі з династії (роду) Птолемаїв, з походження греки, щиро піклувалися вченими й письменниками. Особливо Птолемай I. (323 до 285), його син Птолемай II. Філь-адельф (285—247) та Птолемай III. Евергет (247—221) вславилися своєю прихильністю до науки й письменства. Вони визначили окремі платні на утримання визначних поетів і вчених, вони оснували в Александрії найбільшу в старовині бібліотеку, що містила в собі також усі дотогочасні твори з ділянки лікарського знання. Завдяки Птолемаям при „Мусейоні" (ніби-то сьогочасній академії наук), повстав перший анатомічний інститут, де пороли тіла небіщиків. Є відомости, що в Александрії відбувалися також вівісекції, себто секції на живих злочинцях, засуджених на смерть.

І александрійська торговля, що сягала до найдальших закутин відомих тоді частин землі, давала змогу дістати для ліків незнане досі зілля, коріння, живиці, кору, тощо. У старині не було окремих аптик, лікарі були й аптикарями, приготовляли ліки для недужих і за складниками тих ліків самі мусіли не раз особисто шукати.

Отож у Александрії коло р. 300. до Хр. розвинув свою діяльність учений лікар Герофіл,

[1]) чит. Ж. і Зн. IV., ст. 71; V., ст. 254; VII., ст. 227
[2]) секція, латинське слово — розтин тіла по смерти

родом із Халькедону, що признавався до Гіппократового напрямку. Найбільші заслуги він поклав для науки анатомії: він був справжнім творцем науки про мозок і нерви; він перший зясував їх завдання в людському тілі. Зокрема описав будову людського ока й очні нерви. Цікавився він теж анатомією полового приладдя та печінки. Герофіл відкрив теж у тонкій кишці молочний сік (χύλος), що перетворює поживу та засоблює нею кров. Цим відкриттям заслужився незвичайно для зрозуміння ходу травлення. Герофіл перший указав на потребу мірити живчик (пульс), коли лікар хоче поставити діяґнозу недуги, себто — визначити недугу на основі її ознак.

При терапії (лікуванні) Герофіл прикладав велику вагу до ліків, головно до цілющого зілля; цим він ставив підвалини для фармакольогії[3]), хоча не легковажив і науки про дієту.

А тому, що всю свою науку спирав на спостереження й досвід (ἐμπειρία — емпірія) і нехтував звязки медицини з думками фільософів і тогочасними осягами природничих наук, то його учні й наступники називали себе „емпириками", у протилежність до „доґматиків", таких, що хотіли будувати медицину на ширших підставах. Ці „емпирики" заслужилися чимало для поліпшення способів операцій, перевязок і лікарського приладдя.

Не менші від Герофіла заслуги поклав Ерасістрат, родом із острова Кеосу, що працював науково в Александрії коло р. 260. до Хр. Він спирався на науці фільософа Демокріта (з V. в. до Хр.) про атоми (найдрібніші частини), отже був — „доґматиком". Завдяки науковим секціям Ерасістрат поширив і поглибив відкриття Герофіла: описав із найдокладнішими подробицями будову мізку, який уважав за осідок душі; вищий розум людини в порівнянні зі звірятами пояснював більшою кількістю звоїв і рівчаків на поверхні мізку; відрізняв уже нерви чуття (сенсоричні), що входять у шкіру і творять змисл чуття, від нервів руху (моторичних), що входять у мязи й спонукують ті мязи виконувати рухи; подав докладний опис серця. Тільки про артерії (тобто жили, що розводять із серця чисту, освіжену киснем кров) тримався ще давнього, фальшивого погляду Праксаґора, ніби то вони допроваджують до серця повітря.

В терапії (лікуванні) Ерасістрат був ворогом ліків, виступав також проти такого засобу, як пускати кров. Лікування спирав на дієту, написав був навіть куховарський підручник. Підносив значіння гіґієни (здоровельности), зокрема гіґієнічної руханки.

Герофіл і Ерасістрат це — чолові представники медичної науки александрійської доби. Поруч них находимо ще низку імен инших визначних лікарів, що працювали не тільки в Александрії, але й по инших містах гелєністичного Сходу.

[3]) фармакольогія, грецьке слово — наука про ліки та їх вплив на орґанізм; дієта, грецьке слово — їжа, що її лікар приписує недужому, відповідно до стану його недуги; первісне значіння, див. Ж. і Зн. 1938, ст. 286

ДМ. БАНДРІВСЬКИЙ.

ДЕЩО З ПОХОРОННИХ ЗВИЧАЇВ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

В гуцулів є цікаві похоронні звичаї, які різняться від звичаїв на долах. Деякі з них тут подамо.

Мерця не годиться мити „доків (= доки) кіло (= тіло) не вистине, бо як кіло тепле, не можна мочити".

Із церкви приносять свічки й церковні „річі" („агнелію" — євангелію, та хрест).

Небіжчика миють і зараз зодягають (наріжиют = наряджають), чоловікові дають „наймудрішу" сорочку, „гачі" (вовняні штани), „киптар" (короткий кожушок), шию завивають „шовковов фустков", на праве „плече" (рамено) кладуть смужкову „шипку" (= шапку). Жінку вбирають теж у „наймудрішу" сорочку, в „холошні" (білі довгі панчохи із збитого сукна), на холошні закладають „капці" (сукняні чоботи), а на них „постоли" (ходаки); шию прикрашують „хрусталем" (дешевим намистом), а голову завивають „перемітков" (із білого „линяного" полотна).

Небіжчика кладуть на лаві під образами. У „головах" кладуть йому „агнелію", на грудях — хрест. У головах ставлять теж миску з кукурудзою, де втикають малий деревяний хрещик і свічу („службу" — жертву за душу мерця).

Три дні й три ночі світяться біля мерця чотири свічки, дві — „в головах", дві — „в ногах". Родичі (рідня) й сусіди приносять маленькі свічі й по кришечці зерна, „свічу зажжут (= запалять). і вона горит, доків оченаш не відкажут". Три дні й три ночі світиться теж „у головах" мерця каганчик (лоєнник). Увесь час небіжчика відвідує рідня й сусіди („приходєт на посіжіне").

Коли мерця покладуть у домовину (деревище) на лаву, де лежало тіло, хтось із рідні сідає, держачи під „плечем" „паляницу". Ту паланицю дають опісля бідному, щоб молився за душу мерця.

В часі похоронів ставлять домовину на подвірї, накривають її новим ліжником, а як священник читає євангеліє, під євангелію клякають родичі небіжчика.

Коли священник дає „прощі" (прощає небіжчика зріднею й сусідами) та говорить про його життя на „сим" (= на цьому) світі, „як вікажет" (= скаже), так усий (= увесь) народ тоди плаче"; родичі „приказуют" (голосять, себто — крізь плач говорять, виказуючи при тому добрі прикмети небіжчика), а чужі тихо „плачут".

Ось два врівки голосінь із села Ферескулі, косівського повіту[1]):

...Ти загадав собі такої сумної хати, що в неї сонечко не загріє і вітречок не завіє...

...Я коло тебе стою, а ти на мене не подивишся й не говориш, і не кажеш, що тебе болит...

Характеристичні для Гуцульщини „плачі" за небіжчиком знані в нас скрізь, не лише у нас, але в усіх словян, але вони якісь своєрідні. До них достроюється й голос трембіти.

[1]) За Василиною Гордієвич, літ 46, неписьменною, з села Ферескулі.

ВСЕВОЛОД ГАРМАШІВ.

ВИНАХІД МІКРОСКОПУ

Всі вже тепер знають, що існує цілий світ невидних для нашого ока істот, які з-грецька звуться тепер мікроорґанізмами, мікробами, бацилями, бактеріями і т. д. — Ці дрібні істоти можна бачити лиш в мікроскопі (дрібновиді). Вони надзвичайно поширені: нема жадного квадратового центиметра поверхні землі, який не був би пересичений мікробами. І так, н. пр., 1 ґрам піскуватого ґрунту має в собі 200.000 бактерій, в одному цм³ води, особливо, коли вона не досить чиста, їх буває 1 міліон, а один ґрам чорнозему має до 100 міліонів різнородних бактерій; також багато є їх і в повітрі.

Ці мікроорґанізми мають велику вагу в нашому житті, бо ж вони є причиною багатьох хемічних перемін у природі, є вони також побудниками багатьох дуже небезпечних для людства недуг. І цілком зрозуміло, що як тільки відкрито мікроби, то вчені почали пильно й докладно досліджувати цей світ невидних істот, вивчати умови їх життя й розплоду та дізнаватися про те, котрі з них є хороботворчі, в який спосіб служать вони причиною різних хороб, та як з ними боротися. В цій галузі працювали не лише самі лікарі, але й люди, що нічого спільного з медициною не мали. Деякі з них загинули, як жертви небезпечних експериментів (досвідів) з хороботворчими мікробами, але ж внесли багато цінного в науку про мікроби та їх життя.

Антонін Левенгук (1632—1723).

Та досліджувати ці невидні мікроби, вивчати їх життя та властивости можна було лише після того, як винайдено мікроскоп. Можна сказати, що початок цієї великої й важної галузі знання, мікробіольоґії, або бактеріольоґії, похлав той, хто винайшов мікроскоп.

Перший зробив такий мікроскоп, через який можна було бачити мікроби, голяндець Антонін Левенгук (Antonin Leewenhoek), що побачив світ р. 1632. в голяндському місті Дельфті (Delft). Народився він у незаможній, але поважній родині й дістав лише початкову освіту, бо у 16. р. свого життя мусів піти за учня до одної ґалянтерійної крамниці[2]) в Амстердамі, де потім зробився підпомічником, а у 21. році свого життя мав уже свою власну крамницю. Про дальше життя його не знаємо нічого. Стає він відомий, коли йому було до 40. років, — тоді служив він воротарем у міській управі у своєму рідному місті, Дельфті. Цей скромний, мало освічений і непомітний воротар мав одну дуже велику пристрасть: з захопленням займався шліфуванням оптичних (зорових) шклів і в такій праці досяг дуже великого удосконалення. Він уже знав, що коли розглядати предмети через вигнуті сочки (вигнуті шкла), то ці предмети здаються збільшені, і чим сочка менша і вигнутіша, тим сильніше буде і збільшення предметів, що їх розглядають через таку сочку. Ось, знаючи наперед такі властивости сочок, Левенгук поставив собі за мету вишліфувати сочку, яка у промірі мала б лише три міліметри, і він її оправив в золотий обідок і приспособив її так, щоб через неї можна було розглядати різні дрібні предмети, себто — зробив перший мікроскоп (див. рисунок).

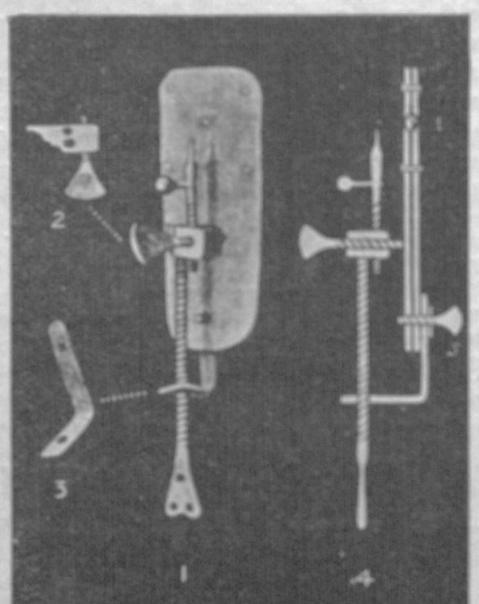

Перший мікроскоп Левенгука. 1. вигляд згори; 2. прилад, на якому закріпляли предмет, що його розглядали; 3. зігнута металева дужка, в якій рухалася шруба (див. 4); 4. вигляд мікроскопу в розрізі збоку; 5. — сочка.

Зробивши такий мікроскоп, він почав розглядати через нього найдрібніші речі: жальце оси, око мухи, мясні риби, нашкірень власної шкіри і т. ин. І те, що він побачив через свій мікроскоп, надзвичайно його вразило. Він зробив ще декілька таких мікроскопів, цілими днями пильно розглядав через них найдрібніші речі, та дбайливо записував усе те, що бачив і що його так вражало. Тільки ж він нікому й ніколи не показував своїх мікроскопів і приладдя, що й його знайомі й сусіди вважали його трошки божевільним — вони ж не могли собі уявити, чим ця чудернацька людина так захоплюється.

Лише один раз він відважився показати свої мікроскопи і приладдя голяндському вченому анатомові де-Ґраафові (Regnier de Graaf, 1641—1673), який був відомий своїми працями про анатомію (будову) яєчників. І коли де-Ґрааф оглянув мікроскопи та приладдя Левенгука, почав переглядати під його мікроскопами своє власне приладдя для розсліду яєчників і побачив, що його дотеперішні думки щодо анатомії яєчників були помилкові... Він відразу зрозумів, яке велике значіння мають

---

[1]) мікроорґанізм, грецьке слово — дрібноустрій

[2]) в ґалянтерійній (французьке слово) крамниці продають різні предмети, що потрібні для одягу; або в додатку до одягу: стрічки, мережки, ґудзики, рукавички і т. д.

мікроскопи Левенгука для наукових дослідів і зараз-таки написав до анґлійського королівського товариства в Льондоні, якого він сам був членом-кореспондентом (дописуваченм), щоб це товариство приняло Левенгука за свойого члена, який ділився б з товариством своїми спостереженнями. Товариство послухало де-Ґраафа, і таким чином Левенгук, цей нікому невідомий, мало освічений воротар міської управи став членом-дописувачем королівського наукового товариства.

Тут до речі буде сказати хоч коротко, чим власне було в тих часах це льондонське наукове товариство. Справа в тому, що в половині XVII. ст. настав великий переворот в думках тодішніх учених людей. До того часу в науці панувала велика тупість розуму і її огидна сестра — нетерпимість. Досить сказати, що еспанського лікаря Сервета (Michael Servetus, 1511—1553. р.) спалили на огнищі за те, що відважився пороти мертву людину! А знаменитого італійського вченого фізика й астронома Ґалілеї (Galilei, 1564—1642) судили за його погляд, що земна куля крутиться й ходить навколо сонця. І щоб його не спалили на огнищі, він мусів відкликати свій погляд.

Над умами вчених тих часів панував дух грецького вченого природознавця й фільософа Арістотеля (384—322. до Хр.), який вчив, що пізнавати речі й явища можна тільки розумом. Це спиняло поступ у науці, і найвидатніші вчені постановили собі вірити лише тому, що сами бачили, що спостерігали, та що могли досліджувати. З цією метою тодішні вчені заснували в Льондоні таємне товариство. Таємним воно мусіло бути через те, бо як би тодішній справжній володар Анґлії Кромвель[3]), був про нього довідався, всіх членів постигла б була неминуче смерть. Та коли на анґлійському престолі засів король Карло II. (1660—1685), це таємне товариство вийшло на світ і почало звати ся „Анґлійським королівським науковим товариством". Тепер ясно, чому це наукове товариство приняло своїм членом-дописувачем таку неосвічену людину, як Левенгук; бо ж його досліди відповідали новим завданням і меті товариства.

Яко член-дописувач Левенгук почав сумлінно повідомляти товариство про все, що спостерігав під своїми мікроскопами. Вчені люди тих часів у своїх наукових зносинах вживали латинської мови, але Левенгук ніякої чужої мови, крім своєї рідної, не знав і дописував до товариства мало відомою голяндською мовою, так, що листи його доводилося ще перекладати на латинську мову. Та члени товариства надзвичайно цінували його листи й дуже цікавилися його спостереженнями..

Якось йому впало на думку розглянути через свої мікроскопи чисту прозору воду. До того він сам наробив собі тоненьких шкляних (так званих капілярних, або волосинкових) рурочок, що їх промір був майже такий тонкий, як волос, у ці тоненькі рурочки набирав води і почав її розглядати під своїми мікроскопами. Те, що він побачив у чистій прозорій воді, страшенно його здивувало і вразило: він побачив, що ця чиста вода насичена сотнями тисяч якихось дрібненьких істот різноманітного вигляду: кульки, патички, ланцюжки й т. д. з миготливими волосинками. Що ці створіння живі істоти, він бачив наочно, бо вони рухалися, зміняли місце, мигали волосинками й т. д. Що воно таке, і звідкіля воно взялося — він не знав. Переглянувши різні води: чисту, забруднену, варену і т. д. він помітив, що у свіжо-звареній воді цих істот немає, але коли та сама вода деякий час є на повітрі, то вже в ній багато таких істот. Тоді він цілком правильно вирішив, що все це попадає у воду з повітря.

Одначе про таке своє відкриття він не написав зараз-таки до льондонського товариства. Цілі три роки дбайливо досліджував цей відкритий ним світ невидних для ока істот, находячи їх не лише у воді, а й в порожнині рота людей, на своїх зубах та в инших місцях, і докладно описував їх. Аж по трьох роках упертої праці він написав до товариства про своє відкриття, та воно так сильно вразило льондонських вчених, що вони не повірили йому, відіслали йому його лист і прохали, щоб написав їм, як він робить свої мікроскопи, та як їх уживає для своїх спостережень, щоб і вони могли провірити його відкриття. На це Левенгук не згодився, а тоді королівське товариство доручило двом анґлійським фізикам, Робертові Гукові (Robert Hooke, 1635—1703) і Неємії Ґрю (Nehemia Grew), зготовити найсильніші сочки і зробити мікроскоп. З нього члени товариства побачили у воді те, про що писав їм Левенгук. Переконавшися, що цей скромний воротар писав їм правду і що він зробив величезне відкриття, вони зараз же вибрали Левенгука дійсним членом товариства, післали йому роскішний дипльом, який дуже втішив Левенгука, але свого мікроскопа він їм таки не післав...

При дальших працях і спостереженнях Левенгук якось став розглядати в мікроскопі хвіст маленької живої рибки, й побачив тонесенькі, волосинкові кровяні судинки, через які кров з артерій (червоножил) переливається до вен (синьо жил). Цим спостереженням він, сам того не знаючи, доповнив науку анґлійського вченого анатома Віліяма Ґарвея (William Harvey, 1578—1657), який хоч і відкрив кровобіг у людському тілі, але не міг собі зясувати, яким чином кров із артерій дістається до вен, бо для цього треба було знати про існування волосинкових судин, які можна побачити лише в мікроскопі, а їх тоді не було. Крім цього при цих спостереженнях Левенгук бачив, що в крові є дуже багато якихось кульок (тепер т. зв. червоні кровяні кульки, тільця), значіння яких він не міг зрозуміти.

Таким чином Антонін Левенгук, мало помітний воротар міської управи в Дельфті, мало освічений, але дуже допитливий, у високій мірі прислужився до розвитку наук, бо він:

1. винайшов і зробив перший мікроскоп;
2. перший відкрив світ невидних для голого ока живих істот (мікробів) і тим поклав початок великій галузі знання — бактеріольоґії;
3. доповнив науку Гарвея про кровообіг і перший побачив червоні кровяні кульки.

Помер Левенгук 1723. р. у свойому рідному місті Дельфті, у 92. році свого життя.

[3]) Кромвель (1599—1653) — анґлійський політичний діяч, скинув владу короля Карла I. (1625—1649), якого скатував, анґлійську державу перетворив у військову монархію (військова диктатура), і сам став властивим володарем Анґлії, хоч королем себе не назвав.

ІВАН МАРКОВИЧ.

НАШ ХЛІБ НАСУЩНИЙ

(Збіжева сировина у світовому господарстві).

„Primum vivere, dein philosophari" — каже мудра латинська пословиця — найперше треба жити, щоб могти розмірковувати. Найперше завдання кожного господарства в тому, щоб давати людям прожиток. Тимто й наш огляд найважніших для світового господарства родів сировини[1]) почнемо від збіжевої сировини, що дає людству насущний хліб.

Світове витвірництво хлібового зерна, що становить основу виживи людства, виходило в 1936. р. (новіших даних ще нема) — так:

пшениця	1,266	міліонів	метр.	сотнарів
жито	442	„	„	„
ячмінь	401	„	„	„
овес	599	„	„	„
кукурудза	950	„	„	„
риж	932	„	„	„

Як бачимо, на першому місці стоїть — пшениця. Це місце заняла вона вже добрих 200 років тому, й на ньому все ширше закріплюється. Коли ж поглянемо на якінебудь числа світової торговлі збіжжям, то побачимо, що там вона займає ще куди ширше й головніше місце. Місце просто — панівне, як єдине хлібове зерно світових торговельних оборотів. Пшениця є збіжжя так сказати, міжнародне, інші ж роди збіжжя мають головне значіння в господарстві поодиноких країн, чи частин світу.

Це своє особливе значіння має пшениця тому, що ціни на неї завжди вищі, ніж ціни на інші роди збіжжя. А це знову тому, що хліб і всяка інша пожива з пшениці найпоживніші та найсмачніші — отже на пшеницю є все попит. Плекати її — оплачується хліборобові ліпше, ніж плекати інші роди збіжжя. Правда, пшениця має і свою слабу сторінку: вона ставить найбільші вимоги до хлібороба, як і до землі та підсоння. Тільки на вельми родючих землях вдається вона (чорнозем, порохнячка, т. зв. лєсові ґрунти), а таких земель на світі небагато.

Є тільки декілька країн на світі, що мають природні умови плекати пшеницю в розмірах, що збір покриває власні потреби та дає надвишки для вивозу до инших країн. Ці щасливі „пшеничні краї" мають у господарській ґеоґрафії назву „світових житниць".

Найбільша простором є евразійська пшенична (чорноземна) смуга. Тягнеться вона від Угорського низу в Середній Европі через Румунію, Україну й південний Урал аж до середнього Сибіру. Найвидатнішою частиною цієї житниці була до світової війни Україна, із своїм невичерпно родючим чорноземом та вельми сприятливим підсонням. Большевицький переворот та відомі його руйнації (насильна колєктивізація сільського господарства, недоладна господарка колгоспів, нелюдський визиск хліборобського населення і т. д.), довели до того, що Україна й ціла евразійська житниця зовсім утратила своє до війни перше місце у світовій торговлі пшеницею і докотилася до того, що не може навіть покрити потреб власного населення. Із цього є велика шкода і для світового господарства, вже хоч би тому, що українська пшениця (головно т. зв. „кубанка") загально визнана у світі за найкращу й найпоживнішу. Знавці визначають її як „тверду" пшеницю, що і цілком рівної їй годі виплекати в якій иншій країні.

Друга щодо простору є північно-американська пшенична смуга. Вона простягається від побережжя Атлянтійського океану впоперек Північної Америки — північних країн Злучених Держав та південних провінцій Канади — аж майже до побереж Тихого океану. Ця смуга стала по війні головним постачальником пшениці на світовий ринок, і головна торговиця пшениці на цілий світ є на пшеничній біржі в Шікаґо.

Злучені Держави витворюють значно більше пшениці, ніж Канада, та знову і власне запотребування 130-міліонового населення ЗДПА таке велике, що на вивіз залишається не дуже багато. Зате Канада, хоч і менше витворює, то всеж є тепер головним постачальником пшениці на світовий ринок, бо її 10-міліонове населення споживає лише незначну частину виробництва. В канадійському хліборобстві, як відомо, велику вагу мають українські поселенці; їх часто беруть за добрий приклад переселенцям навіть високо-культурних націй, як анґлійці, німці чи шведи.

Третє місце щодо простору, а друге щодо теперішньої ваги на світовому ринку займає південно-американська пшенична смуга, що займає північно-східні провінції Арґентини й сумежні провінції Бразилії, Уруґваю та Парагваю. Це своє місце на світовому ринку ця смуга завдячує не так великому витворові пшениці, як великим надвишкам, бо приблизно 15-міліонове населення цієї смуги споживає — таксамо як населення Канади — тільки частину виробництва.

Нарешті четверте, пяте й шосте щодо простору, а третє, четверте й пяте місце щодо вивозово-торговельного значіння займають пшеничні смуги південно-австралійська, північно-індійська та південно-африканська.

Великі кількости пшениці видають ще й такі країни, як Франція, Німеччина, Італія, Еспанія, Мадярщина й країни Балкану, північна Африка й передня Азія, Китай. Ось, н. пр., країни середньої й західньої Европи, разом узяті, дають третину всього світового збору пшениці; та знову ті самі країни споживають майже половину всього світового витвірництва, себто мають дуже поважний постійний недобір пшениці. Той недобір мусять покривати — річ очевидна — привозом із країн, які, як вище, мають надвишки.

Европа — найгустіше заселена, й поруч Австралії, найменша простором частина світу. Тому країни Европи надолужують свої просто природні харчеві недобори торговельним обміном виробів

[1]) Ми заповіли його в статті п. н. „Сировини — хліб насущний світового господарства", гл. „Життя і Знання", ч. 2, з 1939. р., ст. 44

своєї високо розвинутої промисловости за хліборобські витвори світових житниць.

Останніми часами всі держави Европи роблять запопадливі заходи, щоб піднести витворництво пшениці й иншого хлібового зерна до меж повної самовистарчальности. Роблять ці заходи головно з військово-оборонних оглядів; на випадок війни привіз збіжжя із заморських країн припинився б — так як це трапилося Німеччині й її союзницям за світової війни — і ворог міг би таку країну покорити голодом. Франція, Німеччина та Італія вже й осягнули самовистарчальність щодо витвірництва хлібового зерна — та за ціну майже непоплатно високу, бо кошти управи землі в густо заселеній країні, дотого — як у Німеччині — землі з природи не дуже родючої, без порівняння вищі, ніж кошти канадійського чи арґентинського хлібороба. В Канаді чи Арґентині про гноєння землі ніхто й не думає, про такі речі, як меліорація ще менше, а всі роботи (тобто тільки оранка, сівба й жнива та молотьба), виконуються машинами. Тимто, хоч у Канаді чи Арґентині збір пшениці з га мало коли доходить до 10 метр. сотнарів, то доходи хліборобів значно більші, ніж доходи хліборобів, н. пр., німецьких, які збирають нерідко й 30 метр. сотнарів із га.

Споживачами пшениці із світового ринку є все ще, не вважаючи на змагання до самовистачальности, промислові країни Европи, з їх великими містами, арміями робітників та урядовців і нарешті і правдивими арміями — арміями вояків. Отак пшениця є насущним хлібом найкультурнішої частини людства, або, як це вчені коротко кажуть: хлібом білої людини. Ясно, що далеко не всі люди білої раси відживляються білим хлібом. У самій Европі тільки мешканці країн, на захід від Альп і Райну знають і справді їдять лише білий хліб. Мешканці Середньої Европи — від Райну до Висли й Карпат, мусять задовольнятися мішаним, пшенично-житнім хлібом, а чим далі на схід, тим хліб насущний чорніший і — не-щоденний... У цій третій смузі тільки незначна, багатіша меншість населення відживляється пшеницею...

Загалом беручи, на цілому світі живиться пшеницею приблизно 500 міліонів людей, себто — четвертина всього населення світу. Цікаво придивитися, кілько де споживають пшениці. Видко це з цієї таблички, що виказує кілько споживає пшениці одна людина річно:

Канада	258 кґ.	Злуч. Держави П. А	144 кґ.
Франція	247 „	Голяндія	135 „
Бельґія	226 „	Німеччина	77 „
Анґлія	163 „	Польща	50 „
Італія	147 „	Україна	?

Ця табличка може правити й за дзеркало загального добробуту в поодиноких країнах[2]).

[2]) Не від речі відмітити й ще одну принаду пшениці: на світових ринках є щомісяця свіже її зерно, тому, що що місяця є жнива в котрійсь країні світу. Отже наприклад: в січні — в Австралії, Новій Зеляндії, Арґентині; в лютому — в Індії; в березні — в Ірані (Персії), в Уруґваї; у квітні — в Єгипті, в Мехіку; у травні — в Північній Африці. в Китаї, у південних країнах ЗДПА; в червні — в південній Европі, на Балканах, у середніх країнах ЗДПА; в липні — в середній Европі, на Україні, в Росії, у північних країнах ЗДПА, у Канаді, в Японії; в серпні — в півн. Німеччині, Голяндії, Бельгії, Анґлії, у вересні — у Швеції, у півн. С. С. С. Р.; в жовтні — в Норвеґії, Сибірі; в листопаді — у півд. Африці, в Перу; у грудні — в італ. схід. Африці.

Один міліярд двіста шісдесят шість міліонів сотнарів пшениці випродуковало хліборобство всього світу в 1936. році[3]). Це число більш-менш пересічне у витворництві останнього десятиліття. Уявім собі, що воно каже; приймім, що на залізничий ваґон можна навантажити 200 метр. сотнарів (20 тон) пшениці; тоді на світовий збір пшениці з 1936. р. треба б шість міліонів триста трицять тисяч ваґонів! Коли б кожний ваґон був 8 метрів завдовжки, і коли б їх усі зчепити в один поїзд — то цей поїзд був би на 50.630 км. завдовжки, себто був би на цілих 15.640 км. довший від земного рівника!...

*

Як пшениця є „хлібом білої людини", так риж є хлібом людини жовтої. Світове витворництво рижу тільки на четвертину менше від продукції пшениці та в світовій торговлі риж займає куди скромніше місце. Для населення найкультурніших, отже й найвибагливіших країн Европи й Півн. Америки, риж є тільки додатком, не дуже й необхідним до поживи, а не основною її частиною. Тим більше насущним хлібом є риж для добрих двох третин (прибл. 600 міліонів) мешканців Азії, а саме — для китайців, японців, маляйців, індійців. На просторах Китаю, Японії й Індії — особливо Заґанґової — плекають поверх 90% світового витворництва рижу — але знов саме населення тих країн майже всю цю продукцію — 97% зїдає[4]). Плекання рижу значно трудніше, ніж иншого роду збіжжя, бо риж вимагає і доброї землі і доброго наводнення і теплого та вогкого підсоння й нарешті дуже багато праці. У новіших часах плекають трохи рижу в Америці, Африці, та південній Европі (Італія, Еспанія, Балкан).

*

Третє місце щодо харчової ваги займає жито. Це майже виключно европейське збіжжя, докладніше сказати — середньо- й східньо-европейське. В инших частинах світу його майже не знають. Колись — ще 300—400 років тому — воно було головним збіжжям Европи — саме словянське окреслення „жито" свідчить про те — та згодом мусіло вступитися на сірий кінець перед пшеницею. Тепер плекають його тільки там, де пшениця не хоче родити, бо жито видержливіше на студінь та й до землі не має великих вимог.

А проте тепер все ще яких 120 міліонів европейців їсть переважно житній хліб. Зате у світовій торговлі жито не входить у рахубу. У деяких країнах плекають його тільки через солому добре

[3]) Люди плекають пшеницю вже десять тисяч років. За той час виплекали безліч шляхотних її відмін. Але хліб у його теперішньому виді — себто пухкий, на дріжджах випечений — навчилися пекти щойно яких триста років тому. У найдавніших часах хліб виглядав так, як „ощипки" наших бойків, або жидівські „маци". Його пекли з прісного тіста, як печуть коржі. Хліб на квасному тісті винайшли аж римські пекарі, а хліб на дріжджах, пекарі німецькі та французькі в XVII. ст. Довго влада не дозволяла вживати дріжджів і то на підставі оцінки, виданої в 1666. р. медичним відділом паризького університету: „Не можна вживати дріжджів до хліба, бо дріжджі — гнильний витвір, що повстає з розкладу ячменю, моченого в воді, отже є — трійло"...

[4]) тут треба помітити, що азійці їдять риж із лускою, бо так він багато поживніший, як лущений.

придатну на покрівлю чи різні вироби. Історично є значно молодше як пшениця, походить із побереж Чорного моря, а до західньої Европи дісталося як звичайний бурян.

*

Хлібом бідних людей називають кукурудзу. Це ростина американська, і в Америці її плекають найбільше. Живиться кукурудзою приблизно 60 міліонів людей — в середній і південній Америці, у південній Европі й на Балканах. На світовому ринку вона займає доволі видне місце — але не як хлібове зерно, а як сировина для переробу на різні промислові вироби (спирт, олій, клей, цукор, крохмаль), а також як паша для домашніх тварин.

Не останнє місце в світовій торговлі займають овес та ячмінь. Один і другий є збіжжям неврожайних земель та зимних країн. У більших розмірах плекає їх лише хліборобство східньої й північної Европи та деяких околиць Північної Америки.

Овес є насущним хлібом — як відомо — головно коней. Та нерідко буває єдиним хлібом для населення бідніших околиць — як ось Шотляндії, гористої Скандинавії, Фінляндії, наших Карпат. Це хліб мало смачний та проте не найгірший; „вівсяні" люди, як от наші бойки й лемки чи шотляндці, відзначаються залізним здоровлям, підприємчивістю та витривалістю. А ячмінь служить головно для пивоварства, для опасу домашніх тварин, переважно — ніде правди діти — свиней. Часом їдять його — у формі крупів чи коржів — бідні люди.

*

Накінець варто згадати ще два надолужні хлібового зерна, а саме картоплю і просо. Картопля є тепер підставою харчування для яких 40 міліонів найбідніших людей у середній та східній Европі. Велике значіння має вона у промисловости (горальництво, виріб крохмалю), а також у годівлі тварин. У світовій торговлі не має ніякого місця, з огляду на низьку собівартість, отже й задорогий транспорт.

Зновже ж у Африці хлібом найбідніших є просо. Яких 50 міліонів людей харчується там головно просом.

Це ті основні продукти, що становлять насущний хліб людства. Але не самим хлібом живемо. Про різні, більше й менше необхідні додатки до хліба скажемо иншим разом.

ГР. БОБЯК.

БЕРЕЗА

Як мати на увазі матеріял на будову, ремісниче чи сільсько-господарське приладдя чи топливо, то маємо кращі за березу дерева такі, як ось, горохівник (акація), дуб, ясінь, чи бук і граб. Зате береза має свої гарні прикмети в иншій ділянці, тим цінніші, що це дерево росте як верба скрізь, де живе наш народ. Тепер, коли цього року Німеччина вводить при реформі медицини на університетах знання цілющого зілля, як обовязковий предмет, то добре і в нас поширити знання про цілющі сили цієї загально знаної деревини.

Коли сніги зникнуть, і перестане замерзати земля, вже можна користати з березового соку. Беремо його, заки розвинеться у берези листя. У пні або галузі дерева з проміром до 50 цм вертимо діру на 2 до 50 цм завглибшки. Коли вкласти туди цівку (рурку), н. пр., з бузини, та підставити шкляну чи глиняну посудину, то можна на добу стягнути до 70 дкг соку. Пють його свіжим, заки не перекис, як лік на прочищення крови по одній до двох шклянок на день в кількох порціях, далі — проти висипки, ниркового та міхурового каміння чи піску, на ревматизм, гостець. По кількох днях треба діру в дереві зацементувати, або бодай забити товстою глиною, щоб дерево не занедужало. Можна з соку робити й вино, коли докласти до нього ще деякі додатки. Та через витворений у ньому алькоголь, воно ліком уже не буде, а то може й пошкодити людині.

Не тільки соку з берези не продають по аптиках, але й листя її не скрізь купити, бо вони в нас не обовязані його держати. Слід його заготовити собі самому. Зривати його треба у травні, коли роса обсохне, і сушити тонко розстелене в тіні. Листя є сильний сечегонний засіб при цьому нешкідливий. На пяту частину літри окропу береться два до три дека сушеного листя і варимо його, щоб зо два рази закипіло, потім треба його відставити, щоб іще натягло. Пити — літнє або холодне по 2 до 3 шклянок на день при водянці (водяна пухлина), на гостець, ревматизм, у недугах нирок і сечевого міхура. А назверх—змивають цим виваром при сверблячці та лишаях. Коли обкласти голе тіло свіжим, зеленим, не зрошеним листям і добре прикрити, людина в короткому часі сильно спотиться, а з потом виходить багато такої нечистоти з крови, яка через недугу нирок із сечею вийти не може.

Сухою дестиляцією (прочищенням) кори та коріння берези дістаємо олій, а радше дьоготь, що ним колись гарбували шкіру на славні російські, чи власне українські юхти.

ПОВЗАМИ НА БІГУН

Південний бігун раз-у-раз збуджує зацікавлення дослідників, що пробували туди дістатися різними способами: одні йшли навіть пішки, инші летіли туди бальонами, пізніше робили це літаками. Кілько жертв уже забрав південний бігун — і не казати: сила людей згинуло серед криг і снігів.

Цього року вибирається з Філядельфії новий науковий виряд до південного бігуна, і цим разом (Америка!) у велетенських повзах (танках), 12 м. завдовжки і 6 м. завширшки. Повзи матимуть електричне приладдя, яке проводитиме надмір тепла із двигунів (моторів) до нутра повзів. Спершу перевезуть ці повзи кораблями до гряниці вічного льоду, а звідтіля розпічнеться виряд до бігуна.

п. кр.

ВАСИЛЬ БОГАЦЬКИЙ.

О С Т Р І Г

На гострому розі волинського плоскогіря, високо над луками річки Вілії, стоїть старий князівський замок. Біля нього нагорі й удолині розкинулось невеличке місто. Це Острiг — стара столиця князів острізьких.

На гострому розі стоїть князівський замок. Через те, мабуть, і столицю князів острозьких Острогом назвали. „Остр рог" — казали на нього колись, або — Остро-рог. Ці дві назви відомі здавен-давна. А може через те його Острогом назвали, що оточений був, як і більшість наших старовинних замків, гострим частоколом.

Боки плоскогіря, розмиті водами, здаються знизу ланцюгом мальовничих гір, відділених одна від одної глибокими ярами. Це так звані денудаційні, тоб-то відмиті чи обголені гори, де видко всі верстви, з яких вони склалися, і з яких склалося все південне волинське плоскогіря. Дощі і сніги порозмивали їх та пообголювали, але пізніші вітри понаносили на їх схили нові верстви землі й тільки стрімкіші їх боки залишилися голі. В Острозі ці гори, здебільша, вкриті садами, а далі від Острога лісами.

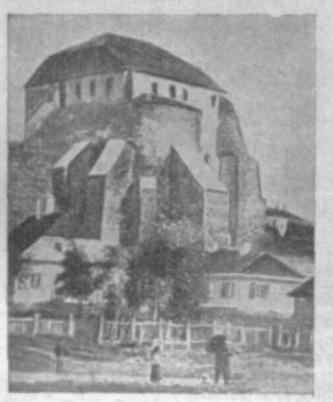

Руїни замку в Острозі.

Та гора, де стоїть замок, майже зовсім відокремлена від плоскогіря і зєднується з ним тепер насипом, зміцненим підмуруванням. Колись на місці цього насипу був глибокий рів, а на ньому звідний міст — гора тоді стояла окремо. Звалася вона Судовою горою. Через те, може, що на ній у князівському замку відбувався суд над злочинцями. На ній стояла князівська палата. Палата займала ввесь південний бік гори. Тепер від неї залишилася тільки частина на самому розі плоскогіря, на південно-східньому краї гори. Збудована вона так, що займає ввесь схил гори й підіймається високо над нею, ніби кілька-поверхова башта. Вдолині — кілька поверхів льохів, це були, кажуть, колись вязниці. А вище була князівська скарбниця. Стіни дуже міцні, — розбити їх у тих часах, коли панували в Острозі князі Острозькі, було неможливо. Здобути замок теж не легко було, бо схили Судової гори майже прямозвисні.

Над південно-західнім краєм гори підіймається гарна ренесансова[1]) башта, що теж займає ввесь її схил. Складається вона теж із кількох поверхів на горі. Середину гори займає чудова князівська Богоявленська церква, відновлена 1891. р. Її північна стіна не має вікон, а замість них є вузенькі бойниці — боронитися від ворога.

На північно-східнім і північно-західнім краю гори теж були башти. Від них тепер нема й сліду. Північно-західня башта була над воротьми над звідним мостом. Вся поверхня цієї гори була оточена високим міцним муром, якого теж тепер немає.

Місто Острiг теж було оточене муром. Від нього залишилися дві високі башти — одна на Красній горі, а друга вдолині над луками на Татарській улиці. Та башта, що на Красній горі, зветься Луцька, бо була вїздовою брамою на дорозі з Луцька до Острога, а башта вдолині зветься — Татарська, бо за нею жили татари, яких князь Костянтин Острозький узяв у полон під Вишнівцем.

*

Острiг дуже старе місто. Був він, імовірно, ще в передісторичних часах, тільки, може, звався инакше. Належав тоді до ланцюга старословянських городищ, що тягнувся понад Вілією й Горинем. Тепер на місці багатьох із тих городищ — села. В тих селах знайдено викопалини багато народів, що свідчать про старе словянське життя.

За історичних часів згадує Острiг вперше літопис в 1100. році, коли князі судили на зїзді в Витичеві волинського князя Давида Ігоревича за осліплення теребовельського князя Василька. Вони тоді відібрали в нього Волинь, а йому залишили тільки Бузьк, Острiг, Дубно й Чорторийськ. Властиво з цього приводу тільки й згадав тоді літописець про Острiг. Але, видко, Острiг тоді не мав великої ваги, бо про нього й пізніш аж до XIII. віку наші історичні джерела нічого не згадують. Видко, він не був столицею окремого князівства, і ніякі видатні історичні події у ньому тоді не відбувалися. Тільки в XIV. ст. він починає брати участь у історичних подіях. Тоді він належав уже до литовсько - руського князівства, а князями в ньому були нащадки туровопинських князів, що почали князювати в Острозі в XIII. ст.

Луцька брама.

*

Першим острозьким князем, про якого є історичні звістки, був Данило Дмитрович, унук пинського князя Юрія Володимировича, прямого нащадка Володимира Святого.

Він і вперше збудував в Острозі був камяні замкові будівлі на Судовій горі й оточив їх муром (саме місто за його часів іще мурів не мало). Цей князь був іще залежний від луцького князя Дмитра Любарта Гедиминовича, але його син, Хведір, був уже незалежний, на це дістав він грамоти короля Ягайла й вел. князя Витовта 4. XI. 1386. р., які додали ще до старого острізького князівства

[1]) себто збудована в дусі відродженого старого грецького й римського мистецтва, так будували в XV—XVI. ст.

багато міст. Тоді княжі посілости сильно збільшилися. Сам князь Хведір, що користувався великою повагою, став 1441. р. намісником Волині, але незабаром постригся в черці в києво-печерській лаврі й довго там жив, відзначаючись святим життям. Коли вмер, його визнали за святого. Тепер частина його мощей є в острозькій Богоявленській церкві.

Син князя Хведора Василь, якого прозвали Красним, оточив Остріг муром. Це він на Судовій горі збудував ту чудову Богоявленську церкву, що й тепер, хоч і в дещо змінному вигляді, дивує своєю красою. З двох його синів, Іван — дістав Остріг, а Юрій — Заслав із околицею, і його нащадки почали зватися князями Заславськими.

Острозька башта.

У князя Івана було теж два сини: Костянтин і Михайло. Михайло вмер молодим і нічим в історії нашого краю не відзначався. А Костянтин — був один із найславніших князів острозьких. Він був гетьманом литовським. Підчас війни з Москвою 14. червня 1499. року в бою на берегах річки Ведроші, біля смоленського Дорогобужа, дістався в полон, пробув у полоні десять літ, але за ніщо не хотів залишитися на московській службі. Вернувшись із полону, став на чолі руcько-литовських військ. Був він тоді великим гетьманом литовським, і одночасно старостою брацлавським і винницьким, і воєводою троцьким. Вславився, як великий войовник. Був грозою татар, що нападали тоді на Волинь. Оповідають, що він 66 раз ходив на них. Особливо вславився він двома походами: в 1512. р., коли розбив під Вишнівцем 25.000-ний татарський загін, який привів на Волинь перекопський хан Менглі-Гірей, і взяв у полон самого Менглі-Гірея з трьома його синами, й у 1537. р., коли розбив 20.000-ний татарський загін під Кремянцем і визволив із татарської неволі 40.000 християн. За його військові походи польський король Жигмонт І. двічі владив йому врочистий вїзд — один до Кракова, другий — до Вильна й надав йому титул каштеляна виленського.

Князь Костянтин користувався великою повагою. Сучасники називали його руським Сціпіоном і литовським Ганнібалем[2]). Але князь Костянтин, хоч займав дуже велике становище, не змінив, як инші пани, своєї віри, опікувався людьми грецької віри, боронив їх прав скрізь, будував церкви й вивіновував манастирі.

Умер князь Костянтин Іванович у 70. році життя в 1533. р. Після його смерти володарем Острога став старший його син Ілля, а молодший син, малолітній Василь-Костянтин, оселився з матірю в Турові. Князь Ілля скоро помер (1542. р.), і острозьке князівство перейшло до Василя-Костянтина. Тоді це вже було дуже велике князівство: складалося з 25 міст, 10 містечок і 670 сіл, не рахуючи тих, які острозькі князі повіддавали церквам і манастирям.

Князь Василь-Костянтин був уже в 24. р. маршалом волинської землі, був такий самий войовничий, як і його батько, й таксамо, як він, привязаний до своєї віри. Та, крім того, він дбав про поширення рідної культури, заснував ув Острозі школу, яку звичайно називають академією (вона була не вищою школою, а — середньою й тільки мала перетворитися в вищу), і при школі зібрав багато вчених знавців Святого Письма, яких запросив до Острога з різних християнських країв. Першим ректором цієї школи був Кирило Лукарис, пізніший (1621—1638) царгородський патріярх. При школі була друкарня, де друкували багато різних книжок. У 1581. р. тут надруковано виправлену зібраними в Острозі вченими церковно-славянську Біблію. В 1557. р. кн. Василя-Костянтина призначено київським воєводою і його маєтки ще збільшилися, він дістав багато землі по обидва боки Дніпра. А, оженившись із Софією Тарновською, дочкою краківського каштеляна, він дістав, як віно за нею, багато землі біля Ярослава й під Краковом. Так князь Василь-Костянтин став чи не найбагатішим паном у тодішній Польщі.

Кн. Василь-Костянтин Острозький.

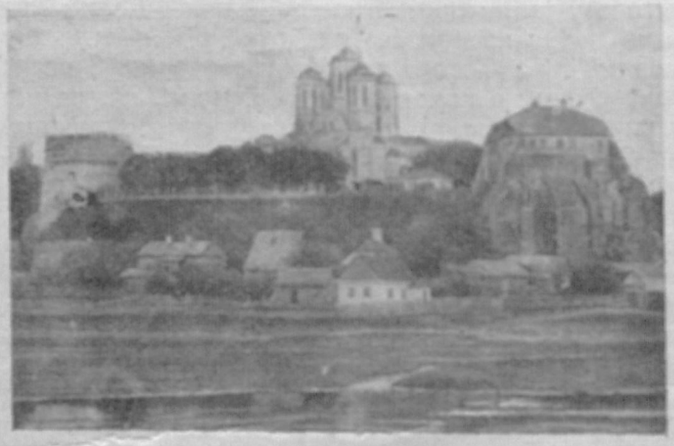

Руїни княжого замку в Острозі, заїва башта, позад — Богоявленська церква.

І перший острозький князь Костянтин і другий мали великий вплив у польській державі. Костянтинові першому король Жигмонт надав навіть право ставити печатки чорним воском — таке право в тих часах мали тільки володарі держав.

Не диво, що діти князя Василя-Костянтина вже замолоду займали високі становища. Старший Іван, що пізніш, перейшовши на латинство, почав називатися Янушем, не мав іще й 30 літ, коли його призначено волинським воєводою, а кіль-

[2]) чит. Ж. і Зн. за 1938. р., ст. 9—10

ка літ пізніш у 1593. році, ще за життя його батька, він уже був краківським кашт еляном — першим світським сенатором держави. Його молодший брат Олександер дістав тоді-таки волинське воєвідство, не маючи ще повних 23 роки. Не диво, що й Острiг у тих часах був пишною князівською резиденцією[3]), яку відвідували не раз і польські королі.

Князь Василь-Костянтин умер 13. лютого 1608. року.

Його син кн. Януш, хоч і покинув віру батьків, дотримував заповіту свого батька, утримував острозькі школи й друкарню. Умер він у 1620. р. — був він останнім нащадком старого роду князів острозьких, усі величезні острозькі і звягельські маєтки перейшли до молодшої дочки князя Олександра — Ганни, що перейшла на латинство й почала зватися Альоїзою. Вона вийшла замуж за гетьмана литовського Яна Кароля Ходкевича. Після її смерти Острiг перейшов у руки заславських князів. А коли й їх рід у другій половині XVII. ст. вигас, то Острiг дістався князям Любомирським, а пізніш Сангушкам. У 1753. р. 7. грудня останній острозький ординат[4]) князь Януш Сангушко роздав свої маєтки різним особам, а Острiг і 38 сіл біля нього дісталися великому канцлерові литовському Малаховському. Та роздріб острозької ординації був порушенням її прав і через те розпорядки кн. Януша Сангушка визнано за неправні: над маєтком ординації встановлено осібну управу, але Януш Сангушко 1758. р. знову дістав маєтки у свої руки й зобовязався виконувати все, що належало ординатові. Та свого зобовязання не виконав, і тимто його маєтки в нього відібрали, а з доходів від них почали утримувати пріорство й шість командорств мальтанських лицарів[5]), при чому великий пріор отримував 42 тисячі золотих, а кожен командор по 13 тисяч на рік; крім того, 180 тисяч злотих ішло на утримання 600 вояків, яких брали з маєтків на випадок війни. То був полк, що звався полком острозької ординації. Пріорство мальтанських лицарів було в самому Острозі.

В 1772. р. Острiг перейшов до князів Яблоновських, які володіли ним більше, як сто літ.

*

В Острозі було кілька великих пожеж у XIX. ст. Вони винищили більшість деревяних будинків. Згоріло й кілька деревяних церков. Усіх церков було в Острозі дванацять, і крім того, був один православний манастрир. З церков залишилося досі тільки дві: Богоявленська церква на Судовій горі й Воскресенська церква на Новому Місті за Віліею, а від манастиря не стало сліду. Римокатолики мали в Острозі один костел і три манастирі; тепер мають два костели — один парохіяльний, другий — шкільний, що належав колись до ОО. Капуцинів.

Мало що зосталося з острозької старовини: тільки частина князівського замку на Судовій горі, де тепер міститься історичний музей, Богоявленська церква біля замку й три вже зазначені башти та старі, вже значно перероблені будинки капуцинського манастиря, де є тепер педагогічний ліцей. Є ще серед ринку старий будинок ратуші, але він такий понищений і такий зіпсований різними переробами й прибудовами, що його тяжко пізнати. Та мало й хто знає, що це була

Богоявленська церква в Острозі.

ратуша. А був це колись гарний будинок — збудував його ще князь Василь-Костянтин. Тепер це майже руїна, де містяться маленькі крамнички.

*

Острiг тепер маленьке місто. Складається воно з головної частини на горі біля замку й торгової частини, вдолині навколо старої ратуші. Ця частина лежить великим трикутником понад луками річки Вілії. Серед цієї частини великий старий будинок у формі квадрату, оточений мурованими домами. Між ними вузесенькі вулички й завулки. Тут є багато крамниць і крамничок із залізними дверима. Можна найти тут багато останків із будування в різних часах. Навколо ринку є багато малих вуличок із маленькими дімками, де живуть майже виключно жиди. Й тільки далі, майже над самою річкою, живе українське міщанство. Там був колись православний манастир. Але й ближче до ринку були колись церкви. Біля самого ринку містилася єзуїтська школа, но з усього цього нічого не залишилося, хиба ще стара синагога, збудована в XVI. ст., велика, мурована.

Від торгової частини тягнеться на захід попід горами передмістя Бельмаж, яке зєднується з містечком Межиріччям, $1^1/_2$ км від Острога.

На північ від торгової частини міста тягнеться довга Татарська вулиця, де жили колись татари. Татар тих трохи й тепер залишилося в Острозі. Зберегли вони й досі свою віру й мову. Але більшість їх один із князів Яблоновських виселив до села Ювківців, 20 км від Острога, по той бік гряниці.

---

[3]) резиденція, французьке слово — місце пробування якоїсь визначної людини

[4]) ординат, латинське слово — власник майна, якого ділити не можна; ординація, або майорат — маєток, якого ділити не можна

[5]) Мальтанські лицарі, назва лицарського ордену (чина) Йоанітів, що його засновано 1048. р. в Єрусалимі після 1. хресотвого походу з метою — боротися з магометанами та охоронювати християнських прочан; ділилися на — лицарів, священників і братчиків, носили червоний плащ із білим хрестом; назва „мальтійські лицарі" від того, що в 1530—1798. рр. пробували на острові Мальті; пріор, латинське слово — ігумен, командор — голова лицарського відділу ордену.

Від торгової частини підіймається поволі нагору головна вулиця міста. Йде вона далеко нагору через нові дільниці міста Кідри й Карпати, де міські доми тонуть у великих садах. По той бік Вілії, проти князівського замку, біля самої гряниці цілком окрема частина Острога зветься — Нове Місто.

*

Острiг стоїть серед чудової місцевости. Навкруги нього чудові краєвиди: мальовничі узгіря, на них тонуть у садках села з високими білими церквами серед них, а за селами ліси. На південь і на схід від Острога — Вілія з широкими луками понад нею. За Вілією на південь від Острога — Нове Місто, а за ним довгою стіною стоїть старий сосновий бір. Кожну сосну на узлісі добре видко з гори, з тієї частини міста, що стоїть на горі біля гострого рогу плоскогіря. Далі за лісом на узгірях — села: білесенькі хатки виринають із садків і блищать на сонці своїми білими стінами.

На північний схід від Острога — ширші луки понад Горинем, а за ними теж на узгірях — ліси й села поміж лісами.

А. ЧОРНОГОРЕЦЬ.

ВІДКРИТТЯ КРАЇН ПІВРІЧНОГО СНУ

Чверть століття тому — на переломі 1911—12 року — цілий світ цікавився одним лише питанням: Хто перший здобуде південний бігун: норвежець Роальд Амундсен (1872—1928), чи анґлієць Роберт Скотт (1868—1912). Усе инше не мало вже такої ваги; змагання тих двох сміливих людей, що своє життя віддали на жертву науці, захопили ввесь світ. Були це змагання не тільки з часом, простором, але і з природою, що всіма силами старалася не допустити досі ніодного подорожника на південний бігун, не допустити в те місце, що є віссю Землі.

До часів Амундсена й Скотта були вже спроби добути південний бігун, прослідити його околиці, ґеольоґічну будову, скарби землі й т. п. Але вони були надаремні. На перешкоді стояла велика льодова стіна, місцями кількадесят метрів заввишки. У 1840—1842 рр. вдалося анґлійському капітанові Джемсові Россові (1800—1862) перемогти льодові поля. Але коли приплив до ширини 78°10', зустрів нову перешкоду — велику льодову стіну, відому під назвою — „Баріера Росса". Росс проїхав 700 км здовж цієї баріери й ніде не міг найти якогось вилому, перерви. Тепер ми знаємо, що Баріера Росса це — беріг великого льодовика, що наче чаша покриває цілий бігун та його околиці. Є це прямозвисна льодова стіна, що вистає із води на 45—60 м. Під поверхнею моря цей льодовий мур сягає у глибінь 330—425 м. Від його підводних частин відриваються велетенські брили — їх порuває вітер і морські струми, й тим способом повстають небезпечні льодові гори. Обчислили, що коли б це льодовище стопилося, — тоді кількість води, що з нього повстала б, була б така велика, що рівень океанів піднявся б на 50 м.

Ви тремтите?

Не бійтеся! Такого нещастя не буде! Навіть коли б той льодовий покров почав собі танути (як це думають декотрі вчені), то вода в океані підносилася б так поволі, що світові нещастя не грозило б. Правда, нижче положені надморські країни найшлися б під водою, але решта — була б суха. Є такий погляд, що біблійний потоп має своє джерело в такому піднесенні рівня води океанів; це мало було відбутися десь із кінцем останньої льодової доби, яких 20.000 літ тому.

Нова історія антарктичних[1]) відкрить починається із 1894. р., коли норвежець Борхґревінк перейшов беріг покрову й пустився у сторону бігуна. Але ж пройшов усього 25 км, і далі не стало сили. В 1903. р. капітан Скотт переміг заставу й пустився у невідому дорогу. По довгій подорожі, по чистому, синьої барви, льодовику, найшовся — по 230 км. дороги — на висоті 2.750 м. Він переконався, що теперішнє льодовище це — спадщина давнішого покрову, що сягав у давні льодовикові доби. Дня 30. листопаду дійшов він до 82°17' ширини, на віддаль 740 км. від південного бігуна.

Тайни південного бігуна поволі відхиляли свої серпанки. Та люди за мало знали ще про землі Антарктиди. І пішли нові виряди.

Анґлієць Ернест Генрі Шекльтон (Shackleton, 1874—1922), використовуючи досвід своїх попередників, кинув рукавицю непривітливій Антарктиді, але... теж мусів завернути з дороги — 155 км. від бігуна. Було це 1909. р.

Два роки пізніше — починаються завзяті перегони двох славних подорожників, згаданих на початку — Амундсена й Скотта.

Норвежець Амундсен, мав уже деякий досвід у бігунових вирядах, вже був відомий, як один із знавців околиць Арктиди, земель коло північного бігуна, відомий був людям і Скотт, тимто й цілий світ цікавився тими перегонами обох славних подорожників до південного бігуна. Щасливіщий був Амундсен. Дня 16. грудня 1911. р. дібрався до південного бігуна й заткнув у землю норвезький прапор. Місяць пізніше, 17. січня 1912. р. серед безмежних льодів півдня Скотт добився до бігуна і... занімів: на бігуні маяв норвезький прапор! Чи можете собі уявити більший біль людини, що ціле своє життя віддала одній цілі: — добути бігун — і нараз, дійшовши до вимріяної мети, побачити, що... хто инший осягнув її?! Скотт попав у розпуку, і це було причиною смерти його й його товаришів. Всі вони в поворотній дорозі повмирали серед льодів... Не могли пережити того, що випередив їх норвежець...

Не менш важкі виряди, сполучені з такими нещастями, відбулися й на північний бігун. У половині XIX. в. гине безслідно Джон Френклін (1786—1847), 1897. р. гине француз Андре, що вибрався на бігун бальоном, Веґенер й инші. Всі вони погинули як вояки на сторожі. Це справжні герої — науки.

[1]) Антарктида — суходіл, що лежить коло південного бігуна, займає 14 міліонів км².

Про цю саму справу див. Ж. і Зн. р. II, ст. 263—266 (там і мапа, ст. 265); р. III., ст. 367; р. IV., ст. 1—5 (там — мапа).

БОГДАН РОМАНЕНЧУК.

ПРО СТАРШЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО НА ЗАКАРПАТТІ

Про письменство на Карпатській Україні в нас мало знають. Ще про нове то сяк-так, а про старше то мало хто що тямить. А отже Закарпаття — стара культурна країна, мало здавна свої письменницькі осередки, свої літературні памятники, своїх письменників, і про все це ми хочемо тут розповісти.

*

Головними осередками, звідки розходилася по всім Закарпаттю культура, були два манастирі: мукачівський і грушівський, де була свого часу перша друкарня Швайпольда Фіоля, того, що 1492. р. надрукував був першу церковно-славянську книгу у Кракові й потім сюди втік від переслідувань. Тут теж дуже рано (в XVI. в.) повстала українська друкарня.

Ці два манастирі мали велику вагу для культурного життя Закарпаття, тут повстало дуже рано й карпатоукраїнське письменство. Але з найдавніших памяток мало що збереглося до наших часів: кілька вривків церковних книг писаних на перґаміновому папері, з XII. і XIII. ст., а з XV. ст. т. зв. мукачівська псалтиря та мукачівський літопис, що його писав один чернець мукачівського манастиря. Більше памяток збереглося з XVI. ст., коли й тут розгорілася була релігійна боротьба між православієм і протестантизмом та католицизмом. Назвемо тут „Скотарське євангеліє" (з 1588. р.), а найважніше — „Повчальне євангеліє села Нягова" та „Сборник Теслевцьового попа Степана", писаний майже народньою мовою. От і уривок із нього:

„В том же Богоспасающом городі Київі хотіла Москва добивати й рабовати Печарский монастир Успенія Пресвятой Богородиці. Перший раз, коли пришли, то сліпли, другий раз так же, третий раз, коли їх Бог простив у сліпоти, уни (= вони) не покаяли і пришли робовати той монастир Матки Божей. І коли против столпа Володимирова, там святий Михаил явне ся ім на очи показав на коні у золотой брончаной сорочці, у панцири... самих вояков не разив... конем їх, мечем своїм ноги їм поподтинав. Тоє увидівши, Москва перестала своєго діла..."

Та це не єдина памятка народньої мови, досить назвати т. зв. „Гукливський літопис", що його писав священник села Гукливе. Мова цього літопису теж народня. Такі літописи мали і инші села, як от Бедевля, Золотарево та й ин. Все це вже твори світські. З инших світських творів назвемо історичну поему: „Пісь о образі клокочевском", де описана облога Відня турками 1683. р. Збереглися цілі співанники, н. пр., цікавий співанник Івана Грядилевича із села Рипинного. Ось уривок одної пісні про бідного сироту:

Мізерія на сем світі мене попудила (= гнала),
Обоюдная копія серце мні пробила.
Сам не знаю, що маю чинити:
Прийде мні ся із тежности (= туги) самому згубити.
Що не маю із молодих літ щасливой долі,
Толко біду тяшку терплю од лихой неволі.
Скитаюся по всем світі як яка пташина,
Незнаема, где я жию, жадная родина.
Може би мні лутше з родиною жити,
Тілко біда мізерному, що звик вандровати.
Але тепер отой сей світ все до себе має:
У богачів мізернаго родина не знає.
Хиба мні тая будет щирая родина:
Сяжен землі на цвинтару, висока могила.
А на тойто могилойці так будет писáно:
Тут лежит тотой человік, що го сиротов звано,
А люди, мимо йдучи: хто ту спочивает?
Тутo лежит тотой человік, що роду не знает.

Великий вплив на розвиток українського письменства на Закарпатті мала реформація, винахід друкарства, культурне відродження европейських народів і т. п. Тоді повстало багато творів, писаних майже народньою мовою, реліґійні та світські вірші, що оспівують історичні події й виявляють особисті почування авторів. Але ж письменники таки чистою народньою мовою не пишуть. Як воно було звичаєм у XVI—XVIII. ст. на всіх землях, де живе український народ, письменники до народніх слів додавали польські, церковні, тощо, й такою мішаниною писали. Твори, призначені для ширших верстов громадянства, мали більше народніх слів, а ті, що їх писали для вчених, мали багато церковщини, а то ще було так, що наукові твори писали в XVIII. та на початку XIX. ст. по-латині. Нераз ті самі автори писали „по-руськи" й по-латині. До таких належали, н. пр., Василь Довгович, Йоаникій Базилевич, Михайло Лучкай, автор першої української граматики (1830), і ин.

А ті, що писали „по-руськи", нераз і не відрізняли народньої мови від церковнославянської, думаючи, що це мова зовсім инша; вони звикли до неї, бо це була мова Церкви. Думали собі, що як до тієї мови пододавати трохи народніх слів, то вона буде зовсім зрозуміла і нею можна писати книжку (Лучкай).

Але такі погляди згодом зміняються. З різних причин (московські війська в 1849. р. на Закарпатті) у інтеліґенції повстала прихильність до московської мови, яка їм видалась близькою до церковної, і день у 50. рр. XIX. ст. письменники починають писати з-московська.

Та такі погляди були не лише на Закарпатті, але і у Галичині, з якою в тих часах закарпатські письменники мали звязки. Тоді часто твори закарпатських письменників друкували галицькі часописи, в галицьких друкарнях. З історії Закарпаття[1]) знаємо, що Адольф Добрянський (1807—1901) кинув гасло домагатися злуки „Підкарпаття з Галичиною й Буковиною" і взагалі в тому часі виникли сильні змагання до єдности обох боків Карпат. Відгомін цих змагань бачимо і в письменстві. Досить прочитати вірш Ол. Духновича: „Голос радости в честь новопоставленому митрополитови Львівсько-Галицькому Григорію Яхимовичу од угорських Русинів" (1860), — з вірша ясно вид-

[1]) чит. книжечку „Просвіти" за січень-лютий 1939 р.: „Від Попраду по Тису", ст. 34—36; крім цього, чит. Ж. і Зн. за 1938. р., ст. 311

ко це змагання[2]). Але ж взаємини між карпатськими і галицькими українцями перервалися (1867. р.) й мадяри почали мадяризувати Підкарпаття. Від того часу письменство Карпатської України йде своєю власною дорогою.

Найголоснішою постаттю в письменстві Карпатської України того часу був Олександер Духнович (1803—1865). Він писав переважно вірші і то найчастіше чутливі; в них славить Бога, свій нарід, або поодиноких визначних і заслужених людей. Найбільше розголосу набув собі його патріотичний вірш п. н.: „Вручаніе", який свого часу здобув Духновичеві славу „батька Підкарпатської Руси". Цей вірш був тоді дуже голосний і відважний протест проти мадяризації Підкарпаття. Инший, ще цікавіший патріотичний вірш Духновича важний тим, що автор звертається в ньому до земляків із закликом „не спати глибоким сном, а працювати". Цей вірш став згодом навіть гимном[3]) Закарпаття. Твори свої Духнович писав мовою своїх околиць, звідки був родом (лемківським говором), але згодом почав мішати московські слова; бо така тоді була настала мода. Він не хотів уживати народньої мови, бо вона, мовляв, „безправна, проста, безазбучна служанка, що валяється в корчмах і спільних домах"... За Духновичем пішли щодо мови й инші автори того часу, які спершу писали напів народньою мовою, як ось: О. Павлович, Ан. Кралицький, О. Гомичков, Е. Фенцик, О. Митрак, Ю. Ставровський (Попрадов) і ин. Народня мова від того часу зникає, а її місце заступає мовна мішанина, де дуже багато московських слів. Услід за цим зникає й літературна творчість, бо як можна написати гарний твір, коли не знаєш, як треба висловитися? Дуже дивні настали часи. Люди добалакалися до того, що ніякого свойого письменства не треба. „Нащо нам", казали вони, своєї якоїсь літератури, коли ми маємо готову „образовану", якої ми ще собі не присвоїли. Не потрібно нам творити літератури, як це роблять мадяри, але треба нам учитися тієї", тобто — мадярської. Инші знову радили вчитися — московської. І так почала інтеліґенція вчитися мадярської мови й помадярщилася. А як хто писав „по-руськи", то це була мова, що пожалься Боже.

Згодом приходить зміна на краще. З кінцем XIX. і початком XX. ст. починає ширитися щораз більше народній рух, письменство зближається духом і мовою до народу. Починають займатися творами народньої словесности. Юрій Жатковича (1855—1920) досліджує народні звичаї, М. Врабель записує народні пісні, Ласлав Чопей (* 1856) видає русько-мадярський словник, управильнює правопис, А. Волошин (* 1874) видає граматику, Г. Стрипський (* 1875) досліджує історію давнього письменства. Ці діячі найбільше причинилися тоді до пробудження національної свідомости в Карпатській Україні та почали вводити народню мову до письменства. Із цих діячів Ю. Жаткович писав оповідання, о. А. Волошин (теперішній премієр Карпатської України) драматичні твори — але ж так узагалі письменство виявляє мало що цікавого, до 1919. р., до прилучення Закарпаття до Чехословаччини.

[2]) Вірш надрукований у згаданій книжечці вид. „Просвіти", ст. 4

[3]) пор. згадану книжечку „Просвіти", ст. 4—5.

НАТАЛЬ ЛУГОВИК.

ВАТИКАН

Дня 9. червня 1929. р., т. зв. лятеранським договором між папою Пієм XI. та Італією, повстала нова держава в Европі — властиво її відновили — держава ватиканська, або просто — Ватикан. Тоді теж визначено границі цієї держави. Є це дуже цікава держава. Вона найменша у світі, займає всього кілька вулиць коло церкви св. Петра в Римі. Всіх мешканців (серед них немає ніодної жінки), має вона 1.029, з них — 725 ватиканських громадян. Все це, здебільша, священники, урядовці та сторожа. А проте ця малесенька держава має своїх представників у всіх майже державах світу й вони у ній, має теж своє судівництво (вязниця Ватикану — 2 кімнати — від 5 літ порожня!), свої гроші, свої поштові марки, свою радіостацію, нарешті — свою власну поліцію-сторожу, що носить стародавні, лискучі й обшивані кольористі одностроі та середньовічні боєві сокири, т. зв. галябарди. Має теж Ватикан, як ми сказали, докладно визначені кордони, й коли їх замкнуть (як ось тепер, коли вмер папа, а нового ще не вибрали), то ніхто не може перейти їх, дарма що вся Ватиканська держава находиться в самому осередку великого, мільонового Риму, столиці Італії.

Та найважніше у Ватикані не — країна, не — населення, а — осередні бюра велетенської орґанізації католицької Церкви, що обхоплюють всі частини світу й усі народи, та ще чи не найбільші у світі збірки старовинних викопів, мистецьких різьб і малюнків, грошей, рукописів і книжок, що звуться лятеранськими (Лятеран — давній папський палац) музеями й бібліотеками. Вартість цих збірок оцінюють на сотки мільонів злотих, грубі сотні тисяч провідувачів, прогульковців та учених з цілого світу проховзуються за рік крізь їх коридори й салі. Власне для береження цих безцінних скарбів людської культури тримали і тримають папи велику, як на свою державу, сторожу, що має 300 вояків.

Крім того, дуже цінна у Ватикані є папська друкарня, що має черенки з письм усіх народів світу та друкує Біблії й богослужбові книги всіма мовами земної кулі. Бюджет Ватикану доволі великий: 200 мільонів італійських лір (200 мільонів злотих), а складаються на нього не тільки складки всіх католиків світу, що на св. Петра що року роблять збірку на т. зв. Петрів гріш, але й великі прибутки від прогульковців та провідувачів, зокрема ж із продажу марок у поштовому уряді Ватикану. Кожний, хто побуває в цій державі, пише до знайомих чи родини лист з її марками, на яких є різні святі.

МАКСИМ БРИЛИНСЬКИЙ.

ПРОСВІТЯНСЬКА ҐВАРДІЯ ВІДХОДИТЬ

Дня 11. лютого 1939. р. помер о. кан. Іван Федевич, голова Філії Т-ва „Просвіта" в Турці н/Стрием, — помер у силі віку, бо прожив 56 років. Із Його смертю просвітянська орґанізація, і передовсім гірська Турчанщина, зазнала дошкульної втрати.

Покійний народився 19. січня 1883. р. в Орховичах, пов. Рудки. Середні школи покінчив у Перемишлі, богословські науки — у Львові; висвятився 1907. р., був сотрудником у Коневі (пов. Добромиль) і в Старій Солі (пов. Ст. Самбір), а від осени 1910. р. перейшов на катехита в Турці н/Стр., де пробував і працював до самої смерти.

Тоді єдиною українською орґанізацією в Турці була молоденька Філія Товариства „Просвіта", в повіті — декілька Читалень „Просвіти". Вдача Покійного, як виховника шкільної молоді, казала Йому решту вільного часу віддати подібній орґанізації. А кожна сила, кожна година, віддана цій орґанізації тоді і в цій околиці, йшли на вагу золота. Звідомлення люстратора Матірного Товариства з 27. І. 1912. р. каже про Турчанщину таке:

...„На 74 громади є 20 Читалень „Просвіти", з яких сяк-так розвивається — 8. Тільки одна Читальня має хор і театральний гурток (Бенева). Українських економічних інституцій є в повіті около 10, з того в самій Турці — 2. Инших українських установ є 7. У повіті є 80% русинів, з них свідомих українців около 5%. Української свідомої інтеліґенції в повіті около 30 осіб. Зате польський, а головно — москвофільський рух дуже сильні. Самих економічних польських установ є понад 50, а освітніх (Т. Ш. Л.) більш 10. Москвофіли мають около 20 економічних установ і понад 20 читалень ім. Качковського. Неписьменних у повіті є 85—90%, около ¼ громад є без шкіл, около 90% учителів, це т. зв. „русини"...

В такий повіт, яких тоді в Галичині було багато більше, в повіт безпросвітній і задурманений, розкинений у горах, приходить молодий священник і цілий віддається народній роботі. Зараз по приході перебирає провід хлопячої бурси й управу дому Філії Товариства „Просвіта", а найближчий Загальний Збір дня 1. ІІІ. 1911 .р. вибирає Його скарбником Філії, а згодом заступником голови. Перший по війні Загальний Збір дня 26. Х. 1921. р. вибирає Покійного головою Філії, і Він був ним безперервно аж до смерти.

Не тільки просвітянська орґанізація, що їй Він віддав найбільше свого часу й праці, була полем Його зацікавлень. Рідношкільна, сільсько-господарська, економічно-фінансова, добродійна, політична, — усі ті орґанізації, установи, ідеї, мали в Ньому свого сподвижника, основника, члена, працівника, прихильника. Усі установи й орґанізації, повітові чи місцеві мали Його своїм членом, був він навіть у проводі деяких краєвих орґанізацій. Увесь свій труд, увесь свій час віддавав улюбленому Ділу. Шкільні ферії це був час, коли Він особисто навідувався на села Турчанщини і провірював працю в Читальнях. Не диво, що признаючи Його заслуги, громадянство Турчанщини відсвяткувало врочисто 24. ІІІ. 1932. р. 25-ліття Його священства і громадянської праці.

Був передовсім — людиною. Доступ до Нього мав кожний без огляду на народність і віру. Від міської Ради був суспільним опікуном і на тому місці зробив багато. Українське громадянство висувало Його постійно як свого представника до установ повітових чи місцевих. Там завжди зазначував, що виступає як представник українського громадянства — і саме ця Його простолінійність, правдомовність, доброзичливість, той його хрустальний характер, Його добряча, часом може трошки насмішлива усмішка вирозумілої людини, зєднували Йому усіх і обеззброювали політичних і національних противників.

І, навправду — Він ворогів не мав. Просто з природи не міг того стерпіти, щоб хтось колись чув до нього жаль...

Тимто й похорони Його дня 14. лютого 1939. року, були одною великою маніфестацією цілої Турчанщини без огляду на народність, на віру і переконання. Пятьтисячна маса відпровадила Покійного на цвинтар і віддала Йому останній поклін. Підчас похоронів усі крамниці були позамикані. Десяток промовців прощав Покійного. Прощали свої й чужі, представники влади і громадянства, а також латинського духовенства.

Сумно хилилися голови та вологою заходили очі жалібної громади при словах представника Матірного Товариства.

Сумно прощала Верховина свого Провідника.

Дощевою пеленою вкрилися гори — плакав вітер.

Ховали великого Патріота і правдиву Людину.

ДУЖЕ СИЛЬНИЙ МІКРОСКОП ДЛЯ РОЗСЛІДУ ЗЕРЕН ЗОЛОТА

Спершу людський зір рішав, чи в руді є зерна золота, потім почали вживати мікроскопу (дрібновиду). А недавно др. Л. С. Ґрейтон, професор ґарвардського університету в Злучених Державах Північної Америки, викінчив такий сильний мікроскоп, що побільшує 50.000 разів. Велике І звичайного часописного друку виглядало б під ним, як вежа заввишки на 150 м. Таким чином розслід золотої руди стане ще досконаліший, і відсоток золота, яке можна добути з руди, ще зросте.

МИРОН ЗАКЛИНСЬКИЙ.

УЧИТЕЛЬ КИТАЙСЬКОГО НАРОДУ КУН-ФУ-ТСЕ

Китайський мудрець Кун-Фу-Тсе — европейці прозвали його, з-латинська, Конфуцій — це найзамітніший діяч в історії китайської культури. Більше, як два тисячеліття китайський народ жив його думками. Мало котрий із великих провідників людства мав такий могутній вплив. У його світогляді відбилися всі прикмети й хиби його народу, тому всі приняли його думки без опору й застережень. Та й тепер, коли підо впливом Европи китайська культура нагло й сильно зміняється, китайські провідники стараються як-найбільше зберегти з науки Конфуція.

В історії світової культури була одна доба, коли людство ввійшло, так сказати, із молодечого віку у вік чоловічий. Був це VI—V. вік до Христа. Різні народи видали тоді могутніх політичних провідників, що повели свої народи до великого розвитку, видали натхнених пророків і вперше в історії чимало великих мудрців-фільософів. Ці останні поважно задумувалися над тайною появи всесвіту, нашої Землі й людини на ній, шукали для людської поведінки загально-обовязкових правил та провірювали розумом переконання й вірування своїх співгромадян. В тому часі римляни прогнали були своїх королів і завели республику, побороли величезні війська перського короля, і тоді зявилися в них натхнені мистці та ціла низка вдумливих мудрців. В Індії проповідував тоді нову релігію великий мудрець Ґотама Буддга. В жидів це часи пророків Даниїла та Езекіїла, — тоді жиди вернулися з вавилонської неволі. І в VI. віці діяли в Китаю два мудрці-фільософи: далекий від світу і його справ мисленник — Ляо-Тсі, і тверезий, діловитий, практичний мудрець-реформатор Кун-Фу-Тсе, що про нього тепер розкажемо.

Кун-Фу-Тсе побачив світ у 551. році до Христа, у північному Китаю, в князівстві Лю, в місті Кію-Фу. Його батько, старий вояк, походив з давньої, знаної родини. Він помер, коли його синові було всього три роки. Сина виховала дуже дбайливо молода мати-вдова, дарма що засобів на життя було не багато.

Кун-Фу-Тсе.

Коли Конфуцієві було 17 років, він приняв становище урядовця, при чому скоро звернув на себе увагу своєю дбайливістю. У 19. році життя одружився. У хвилини вільні від занять просиджував залюбки за книжками. Тоді розвинулося в нього зацікавлення до музики та спорту, особливо радо займався полюванням та руханкою. Коли йому було 24 роки, вмерла його мати, й він, згідно зі старовинними китайськими звичаями, відбув трирічну жалобу: покинув працю й товариське життя та жив у затишку. Ці три роки жалоби присвятив науці. Тоді остаточно склався його світогляд, його переконання стали непохитні та ясні, він зрозумів, чим повинен у житті займатися.

У Китаю панували тоді цісарі з династії Чав. Більш, ніж пів тисячі літ, володіли вони вже Китаєм, одначе влади мали що раз менше. Багаті князі все більш обмежували цісарську владу й поволі стали у своїх князівствах незалежні. Тих князівств, дрібніших і більших, були цілі сотні, вони вели одні з одними безконечні війни, їх кількість поволі через війни зменшилася до кількох десятків, але війни не припинювалися. Край попадав у руїну, міста й села йшли з димом, безладдя й насила розпаношилися, стародавні звичаї та праведний спосіб життя забувалися. Коли не було війни, князі жили в роскошах і ледарстві, не дбали про своїх підданих. Могутніша шляхта теж воювала між собою, підривала силу держави, й перестала слухати князів. Урядовці бували самолюбні та продажні, а селяни стогнали від утисків серед цього нестерпного безладдя, грабіжу й руїни. Часто згадують про те лихоліття тодішні народні пісні:

Князь країни Вей зустрічає Конфуція.

Дивлюсь на великеє небо,
Та звідтіль не іде милосердя.
Воно нас довго журило,
А тепер упала на нас недоля.
Нема в краю спокою,
І нарід у нужді.

Молодий Кун-Фу-Тсе придивлявся до життя довкола себе, і як добрий син свого народу, шукав для всього цього ліку. Він найшов вихід із тодішньої недолі: повернутися до простого способу життя давніх предків, до їх моралі та звичаїв, як це зясовували старі книги. Він найшов мету для себе в житті: навчати князів, як повинні

володіти згідно зі старовинними зразками й навчати їх підданих, як виконувати обовязки супроти своєї рідні й супроти володаря. Збирав довкола себе молодь, навчав її тієї любови до старовинних звичаїв, моралі, поведінки.

Слава про молодого мудрця розходилася широко, і князь сусідньої держави Вей запросив його до себе. Довідавшися, що мудрець виїхав у дорогу до нього, князь вирушив йому назустріч. Як княжий гість, Конфуцій старався князя переконати, щоб завів усякі реформи в управі своєю державою, але князь не поспішався. Княжі дворяни боялись великого Конфуцієвого впливу й почали проти нього тайком цькувати. Огірчений мудрець покинув князя й подався в мандрівку. Скрізь його приймали з найбільшими почестями. Він дорадяжував і переконував своїх господарів заводити зміни в управі державою за старовинними зразками. Скрізь переглядав княжі архіви й книгозбірні та збирав матеріяли про звичаї в давніх віках, щоб видати їх пізніш окремими книгами.

Згодом князь держави Лю, де він народився, запросив його до себе. Тут Кун-Фу-Тсе займав високі становища й нарешті став міністром справедливости. В державі настав лад і добробут. Князь одної із сусідніх держав завидував князеві цієї держави такого розквіту, підкопав становище Конфуція різними хитрощами, так, що мудрець зрікся свойого становища й подався із своїми учнями на нову мандрівку, що тривала 14 років: бував у різних провінціях Китаю і скрізь старався защепити й поширити свою науку. Князі не поспішалися здійснити його думок щодо управи державою, а тимчасом зблизився кінець його життя. Розчарований, він так казав до своїх учнів: „Даремне я силкувався повести людей дорогою мудрости. Мені це не вдалося, то й не залишається мені нічого, крім сліз". Коли почув, що зближається смерть, упорядкував свої книги, що до них збирав матеріяли ціле життя, і помер 479. року до Христа, у 73. році життя.

*

Кун-Фу-Тсе був більш учителем і діячем, ніж письменником. Він волів видавати вибір з давніших творів, як самому писати. Книги правил, що він їх зредагував зі старовинного архівного матеріялу, стали наче святими книгами китайців. Є в них вибір із давніх поезій, є збірки цісарських розпорядків, є поради для князів і міністрів, є моральні приписи і т. ин. І так, у „Книзі влади" написано таке:

„Коли ти щось наказуеш людям розумним і досвідним, не зміняй того, що ти сказав. Не вагайся прогнати від себе людей неморальних... Якщо пильно займешся справами, чужинці прийдуть до тебе й піддадуться тобі... Чеснота, це — підстава доброго панування, а суть його — постачати народові речі, потрібні до прожитку, як вода, вогонь, металі, дерево, земля, зерно. І треба старатися, щоб народ став чесний, треба навчити його корисних умінь і нарешті забезпечити його від усього, що може шкодити його життю й здоровлю. Цісар, що шанує життя підданих, здобуває собі серце народу".

У третій книзі правил є понад 300 народніх поезій, що їх визнав Конфуцій за найкращі й найбільш зрозумілі зпоміж трьох тисяч. Є між ними чимало поетичних перлин. Загалом ця книжка дає змогу пізнати життя китайського простолюддя з II. і I. тисячеліття до Христа.

Найбільший вплив на життя китайців мала книга Лі-Кі (спис обрядів). Уже у глибокій давнині китайці писали книжки про такі справи. „Книгу обрядів" зладив не Конфуцій, а пізніші вчені, на основі давніх книг. Конфуцій основно вивчав ті книги, часто звертав увагу учнів на їх вагу, та признавав обрядам і звичаям рішальне значіння в житті одиниці і громади. В цій книжці є зразки поведінки навіть у найдрібніших життєвих спра-

Гробниця Конфуція.

вах, для всіх зносин одиниці з владою, ріднею, громадянством. Цілі тисячеліття китайці придержуються як-найдокладніше цих зразків і приписів. Може це й було причиною закостеніння всіх форм їх життя.

Конфуція, як вдумливого мудрця, бачимо у „зразкових книгах", які написали його учні на основі розмов із учителем. З них виходить велична вдача мудрця, людини без гордощів й чванькуватости, виходить його любов до людей і до чесноти. Ось кілька його висловів:

„Я не прийшов на світ з новою наукою; я людина, що полюбила далеких предків і пильно старається здобути їх знання... Я проводив цілі дні без їжі й ночі без сну, займався роздумуванням. Коли ви ходите коло землі, не зазнаєте голоду; коли вчитеся, найдете щастя в самій науці... Будьте повсякчас щирі й бадьорі, не заводьте приязни з людьми, нижчими від себе морально й умово, а коли зробите яку помилку, майте відвагу її направити. Яка людина досконална? Та, що хоч бачить змогу осягнути користь, думає про справедливість, що, бачачи небезпеку, посвятить своє життя й памятає про давні зобовязання".

Основою Конфуцієвої науки про мораль, було пять головних чеснот: 1) людяність, себто поведінка, згідна з обовязком у взаєминах між батьками й дітьми, між князем і його підданими, між членами рідні, між чоловіком і жінкою, між приятелями, 2) правовість, 3) добра поведінка супроти співгромадян, 4) мудрість, 5) вірність. Особливо велику вагу він признавав любові дітей до батьків.

У Конфуцієвій вдачі й науці не було прикмет основника нової релігії. Він був — реформатор.

Ніколи не віддалювався від твердого ґрунту дійсности, міцно держався того, що можна осягнути, обмежився на науку про державу, звичаї та мораль. Він ніколи не згадував про позаземне життя, про богів, про душу. Не спонукував своїх учнів дивитися в майбутнє й жити для нього, як це робили основники релігій. Коли учні його раз спитали, що таке смерть, він відповів, що ми не знаємо ще що таке життя, то що можна говорити про смерть? Він учив дивитися в минуле, з нього черпати зразки, його в усьому наслідувати.

Конфуцієві й на думку ніколи не приходило, щоб із його науки, яка змагала до віднови сильної влади й давніх звичаїв, зробили колись релігію. А проте воно так сталося. Незабаром по його смерти князі почали ставити йому по містах памятники, а далі й — вівтарі та святині. Кілька століть пізніше китайські володарі зрозуміли, що Конфуцієва наука, це сильна, незрушна основа їх влади, й один із них під кінець II. ст. до Хр. визнав Конфуцієву науку — державною релігією. Тоді ця наука проникла в усі верстви народу, для її основника збудовано чимало святинь, установлено державні свята на його честь, а до місць, де він жив, або бував, почали рік-річно вірні ходити на прощі. Його науку та його книги вивчали дві тисячі років, вони стали основою державного й морального життя китайців.

Але ж створення релігії з Конфуцієвої науки не вийшло китайцям на добро. Його наука, що змагала до політично-моральної відбудови, була добра й потрібна для тієї доби, коли він жив. Як релігія, недоступна для ніяких перемін, вона стримала розвиток китайського народу, довела його до закостеніння й бездушности, які так дуже мстяться на ньому й досі.

Е. ЖАРСЬКИЙ.

З ВІТРОМ НАВПЕРЕЙМИ

Часто чуємо нарікання, нащо то авта, що збирає тілько пилюгу, воняє бензиною, а часто переїде чи дитину, чи гуску. Воно то правда, що авта, чи, як кажуть, самоходи, у своїй швидкій їзді зібють немало пилюги, деколи й гуску переїдуть, але — це дуже малі захиди супроти тих користей, що їх дає нам автомобілева лучба (комунікація). Скрізь там, де важко побудувати залізничі шляхи, чи там, де тих шляхів ще нема, їзда автами незаступна! Бачимо це тепер у Карпатській Україні, де відомий розсуд у Відні з 2. X. 1938. р. відібрав краєві найважніші залізничі шляхи і відлучив зовсім його від світа. Та в допомогу прийшла автобусова лучба, й тепер нова столиця Карпатської України, Хуст, сполучена з усіма містами в краю та цілої спілкової держави, у склад якої Закарпаття входить. Додаймо, що в Північній Америці хоч і доволі залізничих шляхів, та ще більше є автобусів, що промірюють цілу Америку здовж і впоперек.

А вже найбільш читачі, може, здивуються, коли ми скажемо, що завдяки автам Франція змогла виграти війну у 1918. р. Головний командант французьких військ, ґен. Фош, здавна давав пізнати, що в найближчих днях почне наступ на німців на означеному місці. Це примусило німецьке командування стягнути туди як-найбільш військ — таким чином інші відтинки боєвої лінії були ослаблені. Це й використав ґен. Фош, прослідив, де у ворога найбільша прогалина, й рішився туди пхнути все те військо, що його зібрав був. Та тут виявилася одна недогідність: за мало було фір, щоб як-найшвидше перевезти всі сили на нове місце! Фош, не надумуючися, примусово позабирав (пореквірував) усі авта в Парижі й околиці і за одну ніч усі свої сили перевіз поверх 100 км далі від попереднього місця. Німці не передбачили цієї штучки, то й не диво, що це їх заскочило. Заки перекинули своє військо із старого відтинка до нового, загроженого місця — було вже за пізно...

Тепер уже всі армії стараються для себе про як найбільше число авт. Навіть полеві кухні, що до них у світовій війні запрягали коні, долучують тепер до авт. Місце коней заняла машина.

*

Люди іздавен-давна намагалися винайти різні машини, що дозволили б їм порушатися без сили людських мяснів, чи коней. Уже в старовині бачимо перші спроби заступити силу мяснів — машинами, винайти віз, що сам посувався б уперед. Думав про це грецький математик і фізик Герон з Александрії, що жив у I. ст. до Христа. Та хоч до задумів його всі ставилися поважно, із них не полишилось до наших часів ні найменшого сліду.

З наших княжих часів залишилися перекази, що княже військо раз причепило було до возів вітрила й під подуви вітру посувалося під ворожі станиці. Вороги так налякалися такого невиданого „чуда", що з переляку попіддавалися.

У XVII. ст. задумує будувати самопорушні машини визначний англійський природник Ньютон (1643—1727), але щойно від часів другого визначного англійського вченого Ватта (1736—1819), справа порушила вперед. Ват використав практично досвід французького вченого Папена (1647—1710), що перший поклав основи під парові машини. Ідучи за вказівками Папена, Ват збудував свої перші парові машини, котрі стали зразком для нинішніх залізниць, парових машин, тощо.

Досвіди Папена використав теж французький інжинер Кюньот, що перший збудував 1765. р. щось на подобу самоходу. Його „мотор" (рушій) складався з кітла, що був на переді „самоходу"; до цього кітла наливали води; під сподом розпалювали вогонь. Пара, що видобувалася з кітла — переходила рурою до циліндрів, де порушувала толоки, а толоки рухали колесо, й „самохід" їхав уперед. Кюньот — послуговувався цим „самоходом при перевозі різних тягарів. Хоч у його часах таке „авто" було „небувалим винаходом", то ця „небувальщина" мала одну невигоду: пари в кітлі ставало на чверть години; за той час „самохід" проїжджав ледви 1 км., а потім треба було наново доливати до кітла води й чекати, аж витвориться нова пара...

Згодом і Кюньот і інші інжинєри поправили трохи це первісне „авто" до тої міри, що могли перевозити й більшу кількість осіб і то трохи швидше. Таким „автобусом" їздили анґлійські міщани в 1814. р. між Льондоном і його найближчими околицями.

Хоч такі „самоходи" — як це вже згадали ми — не їхали надто швидко (трохи швидше, як би йти швидким кроком), то проте анґлійський парлямент рішив, що їзда з такою швидкістю „може зашкодити громадянам", тимто ухвалив, що, коли „самохід" їхав би трохи швидше, то попереду нього мусів бігти чоловік і окликом перестерігати перед... небезпекою...

Довго люди мусіли мучитися такими „самоходами", поки нарешті в 90. рр. XIX. ст. німець Бенц, а за ним і інші винахідники, не придумали самоходів, що вже стали першими зразками теперішніх авт.

Бенц видумав мотори, що їх порушувала бензина. Хоч ще в 1850. р. американський хемік Кір винайшов спосіб, як з нафти одержати легкопальну бензину — то проте ніхто не знав, як використати ту вибухову речовину. Пів століття пізніше люди навчилися використовувати бензину до моторів при самоходах, чи літаках.

Перші самоходи нічим не пригадували теперішніх. Були це деревяні повози, до яких зі споду дочіплювали потрібну машинерію. Такі вози їхали не дуже швидко; за годину проїжджали 16 км., а згодом — 24 км. Але з року на рік інжинєри поправляли подробиці мотору й воза. Мотори почали справніше працювати, й можна було осягнути ними що раз то більші швидкости. Віз почали будувати з тривалішого й легшого матеріялу та надавати йому гарний назверхній вигляд.

Варто приглянутися, як люди з кожним роком добували що раз то більшу швидкість. Розуміється, що для тієї мети будували окремі, вивінувані в найновіші — на той час — винаходи, перегонові авта. На таких автах уже в 1889. р. доходять до швидкости — 100 км. на годину, тобто шлях зі Львова до Перемишля, що його швидкий поїзд проїздить за не цілі 1½ години, ми проїхали б за годину.

Та вже в 1909. р. авта осягають швидкість 200 км., тобто — з Перемишля до Львова ми приїхали б при такій швидкости за пів години! Перед самою війною ця швидкість доходить до 229 км на годину.

По війні дух швидкости огортає усіх спортовців; з року на рік вони хочуть виявити, що дотеперішні осяги є ще таки за малі: зроджується жадоба осягати швидкість 300 км на годину. Тут уже не шкодують грошей, аби лише осягнути мету. В Америці й Европі виростає двоє людей — що починають переліцитовуватися у швидкостях; 1924. р. — осягають уже 333 км, що на тодішні часи (прошу вважати, ледви тому 15 років!), було великою небувальщиною! І знов починають відзиватися голоси, що така швидкість може зашкодити людям...

Та на це ніхто не вважає; перегонами швидкости займаються уже фабрики самоходів. Хоч будова одного перегонового авта коштує міліони — вони не вагаються викинути ті гроші, хоч знають, що по такій спробі, перегонове авто вже нічого не варта, що вже треба його справляти наново. А проте користають вони з того дуже багато. Вчаться не тільки нових речей, що їх приносить кожна така спроба, але й роблять собі

Авто найновішої споруди.

рекляму. Кожний швидше купить авто такої фірми, що збудувала перегонове авто. Не диво, що цілий світ зловився за голову, коли почув у 1932. році, що один анґлієць осягнув швидкість 408 км, на годину (з Перемишля до Львова за 14—15 хвилин). У 1935. р. швидкість підскочила на 485 км на годину, а 1938. р. — на 575 км 314 м на годину, тобто, зі Львова до Перемишля за 10 хвилин! Але, була б це небезпечна їзда для довкілля тому, що шлях зі Львова до Перемишля не йде просто, як стріла й дорога не є рівна. На це треба рівних і гладких, мов стіл шляхів. Тимто всі ці спроби швидкости відбуваються на рівному дні одного висушеного озера в Америці.

А проте в Німеччині побудували дуже рівну і гладку дорогу, т. зв. „автостраду"[1]) на якій, на звичайних уже автах (з відповідно зміненими моторами) осягають поверх 400 км на годину, тобто — швидше від вітру!

Додаймо накінець іще декілька дуже великих швидкостей (рекордів):

літак	за годину	переїде	920	км
мотоцикль	„ ..	„	279	„
колесо (ровер)	„ „	„	137	„
людина в бігу	„ „	„	35	„
людина пливучи	„ „	„	6	„

[1]) чит. Ж. і Зн. 1937. р., ст. 355.

ЛІТЕРАТУРНІ НАГОРОДИ УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО СОЮЗУ.

Від кількох років літературні нагороди за найкращі надруковані твори, такі, що „вносять позитивні (додатні, добрі) вартости з християнського й національного погляду", визначує й Український Католицький Союз. Комісія, покликана Головною Радою У. К. С. для визначення нагород за 1938. р. у складі: о. др. Г. Костельник, др. М. Гнатишак, мґр. П. Ісаїв, мґр. Ю. Редько й о. П. Хомин, не признала першої нагороди нікому, другу нагороду признала по-половині Юрієві Липі за збірку віршів п. н.: „Вірую" й Іванові Керницькому за збірку оповідань п. н.: „Мій світ", а третю — В. Королеву-Старому за збірку оповідань п. н.: „Милосерний Самарянин". Комісія визнала, що найкращим твором у 1938. р. була III. частина „Волині" Уласа Самчука, але з уваги на „деякі, правда, нечисленні вривки", як заявила комісія, нагороди цьому творові не признала.

ТІ, ЩО ВІД НАС ВІДІЙШЛИ

У Празі помер, після довгої, тяжкої недуги, 25. грудня 1938. р. професор карного права українського університету, колишній міністер судівництва У. Н. Р. і ґенеральний суддя

СЕРГІЙ ШЕЛУХІН,

проживши 74. роки. Похорони відбулися в містечку Ржевніце під Прагою, де покійний увесь час проживав і де поховав свою дружину, яка померла кілька років тому й лежить на ржевніцькому кладовищі, дня 27. грудня, з великою участю української еміґрантської кольонії.

Покійний народився 1864. р. на Полтавщині, дуже рано став свідомим українцем і вже студентом університету почав писати українські вірші й перекладати на українську мову визначних европейських поетів під прибраним імям Сергій Павленко. Скінчивши університет, посвятився судовим справам і незабаром вибився на одного з ліпших знавців карного права на Україні. Був суддею в різних містах України (Кишинів, Одеса), де теж старався брати участь у тодішньому українському житті, наскільки на це дозволяли тодішні політичні умови, писав у тодішній російській і українській пресі, друкуючи статті громадського та правничого змісту. Коли вибухла російська революція 1917. р., став головою революційного комітету в Одесі, потім увійшов у склад Центральної Ради, став ґенеральним суддею, а далі — міністром судових справ, за гетьмана — членом Найвищого Суду (сенатором) і головою мировых переговорів із большевицькою Росією 1918. р. В 1919. р. брав участь в українській делеґації на мирову конференцію в Парижі, а від 1921. р. працює вже в українськім університеті у Празі професором карного права.

Покійний визначався великою енерґією й непримиренністю в деяких справах, через що в колах еміґрації у Празі були часто заколоти. Мав дуже багато знання, не тільки у своїому фаху, але й із инших наук, цікавився історією (н. пр., походженням Руси, назви Україна, переяславською умовою), історією письменства, тощо, і друкував про це то статті, то окремі книжки, які не все стрічалися з прихильною оцінкою фахівців. Мав між земляками, як це буває в житті, беззастережних прихильників, але й немало противників, які його поборювали. А проте і з противників ніхто не може відмовити йому великого українського патріотизму, незвичайної роботячости та обовязковости, таким залишився він на все в памяті тих, що його знали.

Вічна Йому память!

БІБЛІОҐРАФІЯ

Анатоль Курдидик, ВІД ПОПРАДУ ПО ТИСУ — дещо про минуле та сьогочасне Закарпаття, з 34 образками і 3 мапами, накладом Товариства „Просвіта", Львів 1939, ст. 88.

Перша місячна книжечка (подвійна — за січень і лютий) подає історію Карпатської України від найдавніших часів до теперішньої днини, а далі займається описом країни, її ґеоґрафічним положенням, теперішніми гряницями (від 1919. р. й після 10. листопаду 1938. р.), зазнайомлює з її ріками, горами, з підземними багатствами, з населенням та його долею до 1919. р. й після прилучення Закарпаття до Чехословаччини, з культурним, господарським і політичним станом землі — при чому звертає головно увагу на школи й шкільництво та на можливости розвитку цього такого з природи багатого, але ж цілі віки гнобленого чужими краю. Одне слово, книжечка, — до того написана доступно, із знанням справи і з серцем — обхоплює все, що треба знати кожному українцеві про Карпатську Україну, й доповнює дві другі книжечки М. Дольницького, які „Просвіта" видала давнішими роками про инші землі, де живе наш народ, а саме: „Від бескидських розворів до поліських болот" — про життя наших людей у Польщі (з 1935. р.), та „Від поліських болот до кавказьких верхів" — про підсовєтську Україну (з 1938. р.), хоч написав її инший автор.

Цей опис Карпатської України доповняє вибір із творів закарпатських письменників, таких мало в нас відомих, і то давніших, що писали ще за Мадярщини (Олександер Духнович, Анатоль Кралицький), і новіших, що вже почали творити за нової доби, коли Закарпаття стало частиною Чехословаччини (Василь Ґренджа-Донський, Степан Зореслав-Соболь, Юлій Боршош-Кумятський, Микола Рішко, Федір Моґіш, Іван Колос і Андрій Карабелеш — цей останній писав, підо впливом москвофільського духа, який панував на Закарпатті, довгий час по-російськи, але нарешті прозрів і навернувся до свойого народу). Ввесь цей вибір із новіших поетів, вибір гарний, це — вірші, які можна деклямувати на різних читальняних і загальних святах (вірші так і підібрано). Щоб показати, що на Закарпатті говорять так, як говорять й галичани в горах, до цих вийнятків додано декілька зразків із усної словесности. Вибір цей зладив Роман Богданович.

Закінчує книжечку О. Далекого історія Закарпатської „Просвіти", який тернистий шлях вона проходила, а проте не тільки вдержалася, але з року на рік зростала, ведучи свою велику виховно-освідомну працю.

У книжечці поміщено 34 образки то з життя українців на Закарпатті, то краєвидів тієї землі, тощо, та ще — 3 мапи (одна з них подає, як виглядало Закарпаття перед 10. листопадом 1938. р., друга — після, того дня, а третя зясовує підземні багатства Карпатської України).

Міркуємо, що тепер, коли в нас так сильно зросло зацікавлення Карпатською Україною, ця книжечка зробить свою службу.

Треба тільки поспішати з замовленням, бо наклад не великий. **вв.**

БІБЛІОТЕКА

Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

на рік 1939.

З днем 1. січня 1939. р. почали ми дванацятий рік видання „Життя і Знання“ — того єдиного в нас науково-популярного місячника, що від одинацятьох років доступним способом подає своїм читачам знання з усіх ділянок, звязує його з життям, і зокрема всебічно освітлює наше національне життя.

За одинацять років „Життя і Знання“ помістило силу-силенну всякого матеріялу, який однаково стане в пригоді кожному інтеліґентові, студентові, учневі, самоосвітнім гурткам, читальням і читальникам, одне слово — всім, що цікавляться всіма явищами сучасного життя. Між своїми співробітниками наш журнал мав усе найкращих фахових людей у всіх ділянках знання, що всебічно цікаво й доступно освітлювали всі справи.

За цей час „Життя і Знання“ встигло придбати собі постійне коло читачів та велику прихильність між Громадою. Доказ на це — зріст передплатників і що раз більша зацікавленість журналом. Подекуди Ж. і Зн. стало заміняти читанки-підручники позашкільної освіти. Оцінюючи його вартість із цього погляду, Шкільна Кураторія поручила його для читання в вечірніх курсах позашкільної освіти на другому (вищому) ступені, в середніх школах його вже кілька років поручають як домашню лектуру для III. і IV. кл. А про те, що Перший Український Педаґоґічний Зїзд з 1935. р. висловився з великим признанням про Ж. і Зн., що про його вартість висловлюються прихильно наші просвітні діячі, ми й не говоримо, бо це загально відома справа.

Віримо, що наше Громадянство зверне ще більшу увагу на „Життя і Знання“, і приєднуватиме йому ще більше передплатників. Бо ж тільки тоді можна буде — а це наша мрія! — і збільшити обєм журналу й подбати, щоб іще кращий був його вигляд і з друкарського і з ілюстраційного боку, щоб він міг дорівняти подібним західньо-европейським виданням.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата „Життя і Знання“ на рік: у краю 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число 2.— зл. (це не торкається осіб і, головно, читалень, які платять річну членську вкладку 25.— зл. і одержують усі видання „Просвіти“).

За кордоном, на рік 21.— зл., на 6 місяців 11.— зл., на 3 місяці 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Комплети III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X. і XI. річників у брошурі замовляти можна по ціні 18.— зл., а за оправлений у півполотно з золотими витисками на передї й на хребті доплачується зл. 3.—.

Подаємо до відома, що маємо до продажу окладинки до I.—XI. річників журналу „Життя і Знання“ по ціні зл. 2.—, з пересилкою 2.50.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Société „Prosvita“, Léopol, Rynok 10. Pologne

Association „Prosvita“, Lviv (Lemberg), Rynok 10, East Galicia, Poland.

Поштове заплачено готівкою.
Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

В УКРАЇНСЬКІЙ ХАТІ — УКРАЇНСЬКЕ МИЛО
„ЦЕНТРОСОЮЗ“

ЦИКОРІЯ „ЛУНА”

дає кожній каві
знаменитий смак.
Купуйте й уживайте, бо це виріб укр.
кооп. фабрики
„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ“
Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

ПОВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ
Лесі Українки
В 10 ТОМАХ
видає **В-во „Українська Книгоспілка“ Львів, Крашевського 23.** Що два місяці один том. Ціна комплету в передплаті **35 зл.** Можна вплачувати ратами: перша — 5 зл., дальші — по 2.50 зл. місячно; за цілість згори 30 зл. У післяплаті — дорожче.
Замовлення з передплатою приймає В-во, або Промбанк — Гродзіцьких 1, з дописком — для В-ва „Українська Книгоспілка“.
Подробиці у проспектах.
Приймаємо заступників збирати замовлення.

Шийте нитками „ЦЕНТРОСОЮЗУ“!

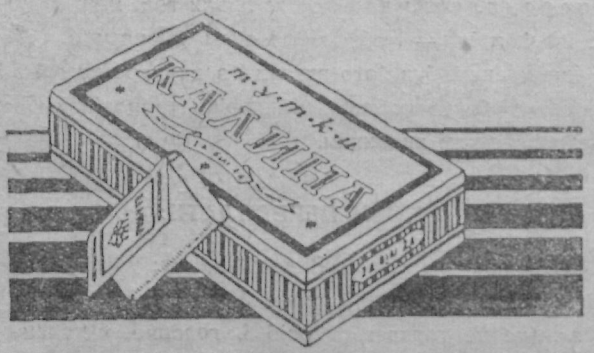

Найбільше поширення
паперців і туток „КАЛИНА“
свідчить про найліпшу їх якість

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появився славний
Кобзар Т. Шевченка
До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві дасть у руки Громадянства
ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ГЕНІЯ УКРАЇНИ
В 16 ТОМАХ.
Досі вийшло 12 томів (II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIV і XV). У половині березня ц. р. вийдуть із друку I. і XVI. томи, а до кінця цього року вийде ще V. і XIII. том, і цим видання буде закінчене. Можна видання **передплачувати,** і то за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажу — 64 зл.), по 2.50 зл. за том брошурований. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зл., діставатиме книжки в паперовій оправі.
Передплату слати:
Чекове конто П. К. О. в Варшаві 28,670.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.
Вже вийшов І. зшиток журнала-місячника п. н.
„Сьогочасне й минуле“
вісник українознавства.
Журнал обіймає 8½ аркушів (136 сторінок), а дальше виходитиме книжками в обемі 6 аркушів (до 100 ст.) друку розміру 25×17,5 цм та й далі буде містити:
1. статті з усіх ділянок українознавства, і то: з археольогії, історії, літературознавства, історії українського письменства, української мови, етнографії, господарства українських земель, природознавства України (антропольогії, ботаніки, геольогії, географії — й т. д.), з техніки і т. д.;
2. огляди культурного, наукового, мистецького й господарського життя українського народу на всіх етнографічних українських землях;
3. рецензії на книжки, що торкаються українознавства;
4. хроніку з наукового, мистецького, господарського й технічного життя;
5. про мовні справи й т. д.
Хоч характер журналу науковий, але ж виклад його статейок — загальнодоступний, статті мають характер загальний, зміст їх повинен зацікавити всі інтелігентні читальницькі кола.
Друковане на доброму сильному сатинованому папері, „Сьогочасне й минуле“ поміщує ілюстрації, мапи, діяграми й т. д.
Редактор журналу — проф. др. Іван Раковський; поодинокі ділянки мають своїх окремих референтів, голова колегії референтів — проф. др. Василь Сімович.
Виходить „Сьогочасне й Минуле“ з кінцем кожного місяця — на рік появиться 10 зшитків.
Ціна в передплаті на рік 25 зл., на пів року — 15 зл.; поодинокі зшитки 3 зл.; для членів НТШ — 20 зл. на рік, поодинокі зшитки — 2.50 зл.
Передплату слати на адресу: Адміністрація місячника „Сьогочасне й Минуле“, Львів, Наукове Товариство ім. Шевченка, вул. Чарнецького 26. Конто ПКО у Львові 510.257.

Працю українським робітникам даємо,
вживаючи виробів „ЦЕНТРОСОЮЗУ“

Wydawca: T-wo „Proswita“, Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Diło“, Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта“, Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид. С-ки „Діло“, Львів, Ринок 10.

LWÓW ŻYTTIA I ZNANNIA KWIECIEŃ, 1939

ЖИТТЯ і ЗНАННЯ

Nr. 4 (139) ЛЬВІВ КВІТЕНЬ, 1939

З НАГОДИ СЬОГОРІЧНОГО ВЕЛИКОДНЯ ВСІМ СВОЇМ ВП. СПІВРОБІТНИКАМ, ПЕРЕДПЛАТНИКАМ, ЧИТАЧАМ І ПРИХИЛЬНИКАМ БАЖАЄ ЩАСЛИВО Й ВЕСЕЛО ПРОВЕСТИ СВЯТКИ

РЕДАКЦІЯ І АДМІНІСТРАЦІЯ „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ".

ЗМІСТ: Василь Пачовський: Чорне море (1 обр.). — В. Андрієвський: Дещо про українські великодні страви та звичаї. — Теодор Чолач: Деякі гагілки із села Вільки Роснівської, яворівського повіту. — в в.: Папір із соломи. — Володимир Савченко: Туніс (6 обр.). — ів.: Довжина крил і мандрівка птахів. — Всеволод Гармашів: Боротьба з кривухою в Німеччині (1 обр.). — П. Г-ка: Кози, що ходять по дереві. — В. Колпачкевич: Що треба знати про минуле чеської державности, — дв.: Таємниця довгого життя. — П. Карманський: У століття бразилійської кави (5 обр.). — дв.: Стримують штучно ріст кости. — Петро Дужий: Ще дещо про воду. — Петро Франко: Пігмеї (5 обр.). — Франц Коковський: Приписи про дороги. — Е. Жарський: Володарі підземелля (4 обр.). — Володимир Барагура: Бурса й бурсаки. — дв.: Голова, що вартує 25.000 долярів. — Микола М. Палій: Швайцарська гвардія при Ватикані (5 обр.). — п. г.: Газ, що вбиває бактерії туберкульози. — Гриць Хробак: Господарська дійсність большевизму. — п. г-а: Місто-кооператива. — Кирило Вук: Нове про татар. — В. Гармашів: Як визначити вагу людського тіла. — Павло Кречет: Рахманський великдень. — Роман Могильницький: Нове чудо техніки. — в в.: Усенаціональна установа („Музей визвольної боротьби України у Празі"). — в в.: Тринацятьлітній інжинер. — Анатоль Курдидик: Паска (дещо про великодне печиво). — Гриць Бобяк: Первенець (1 обр.). — Едвард Жарський: Альпейство (2 обр.). — Ті, що від нас відійшли (о. Володимир Стефанович). — Бібліографія.

Від Адміністрації.

1. З цим 4 139 числом посилаємо чеки П. К. О., просимо ВСІХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ прислати передплату на цей 1939. рік.
2. Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:
   а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі, ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
   б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

В теперішніх непевних часах найкращим святочним бажанням буде поліса життєвої обезпеки

єдиного українського Товариства взаїмних обезпечень на життя

„КАРПАТІЯ"

ЛЬВІВ, Ринок ч. 38. чч. тел. 258-43, 258-92.

ЦИКОРІЯ „ЛУНА"

дає кожній каві знаменитий смак.

Купуйте й уживайте, бо це виріб укр. кооп. фабрики

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ"

Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

Чи Ви купили вже

ВЕЛИКИЙ НАРОДНІЙ ІЛЮСТРОВАНИЙ

Календар „Просвіти"

на 1939. рік,

ЯКИЙ КОШТУЄ ТІЛЬКИ 1.20 ЗЛ.?

Всі Філії, Читальні, Кооперативи, Мужі Довіря та инші свідомі люди повинні ширити цей Календар. Умови кольпортажі такі, як попереднього року.

Замовлення слати на адресу: „ПРОСВІТА", ЛЬВІВ, РИНОК 10.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ŻYTTIA I ZNANNIA

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ROK XII. KWIECIEŃ, 1939. Nr 4.
РІК XII. КВІТЕНЬ, 1939. Ч. 4.

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ.

ЧОРНЕ МОРЕ

Ой, на Чорному морю, на камені біленькому,
Там сидів сокіл ясненький,
Жалібненько квилить, проквиляє,
І на Чорнеє море спильна поглядає
Що на Чорному морі щось недобре починає.
(Дума про Олексія Поповича).

Чорне море, зване за часів української княжої держави „Руським морем", має в історії України велике значіння. Цілу тисячлітню історію видко змагання нашого народу добратися до Чорного моря, і то без огляду на перепони, які творили Дніпрові пороги, або всякі орди в чорноморських степах. Як же в XIX. ст. Українці скольонізували побережжя Чорного моря, то значіння України в европейському світі відразу виросло, Чорне море звязало її із світовими дорогами.

*

Перші наші кораблі на Чорному морі появилися за княжих часів, на переломі VIII. й IX. ст. Їх історія звязує з київським воєводою Бравлином, що коло 800. р. поруйнував був усі міста від Корсуня до Керчі, добував город Сурож, а його ватага знищила побережжя Малої Азії від моря Мармара аж до Синопу. А київські князі Аскольд і Дир ходили 860. р. походом на Царгород, маючи 200—360 кораблів і пограбували околиці Царгороду та попалили передмістя.

І фльота київського князя Олега з 200 кораблів, по 40 людей у кожному, ходила на Царгород. Тоді греки замкнули царгородську пристань і боронилися з мурів города. Літописець подає народній переказ, що Олег казав до кораблів попричепляти колеса й на них фльота заїхала під місто. Олегів наслідник князь Ігор (914—946) вирядив 941. р. велику фльоту на тисячу кораблів на Царгород. Фльоту цю привитала грецька сторожа з башти морської ліхтарні якоюсь вибуховою матерією, кораблі почали горіти, і фльота втекла на побережжя Малої Азії, які понищила. Греки замкнули відворот князеві, багато кораблів його потонуло в битві, а сам він якось добився до мілкого Озівського моря, потім, як каже літопис, зібрався знов на греків, доплив із великою фльотою до Дунаю, греки настрашилися і згодилися з Ігорем на мир.

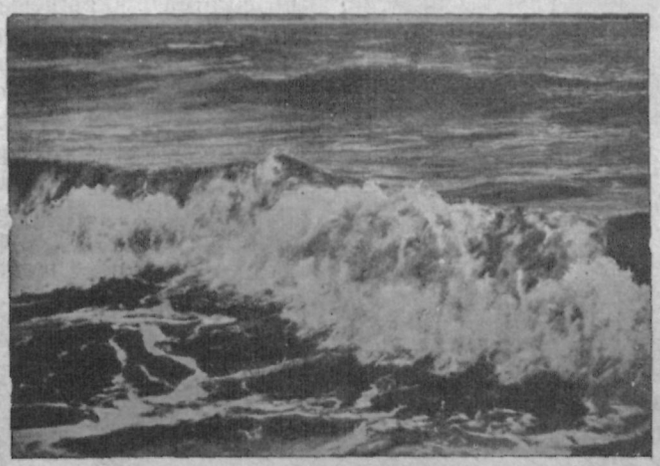

Чорне море — прибій (малюнок Івана Айвазовського).

Найтяжчу боротьбу мусіли греки зводити з третім великим нашим князем Святославом Хоробрим (960—972), який ішов походом на Царгород сушею через Болгарію в 968—72. рр., кораблі розташувавши на Дунаю, де він осівся, занявши східню Болгарію. Туди греки вислали свою фльоту і облягли князя в місті Добростолі (тепер Силістрії). Святослав мусів замиритися з греками, сподіваючись у новому поході добути Царгород. Але греки заставили йому ордою дорогу на порогах Дніпра, і він погиб, пробиваючись крізь орду печенігів.

Як син Святослава Володимир Великий (979—1015) приняв християнство 988. року, почала розвиватися торговельна фльота на морі, бо „Русь жила з ромеями (греками) в добрих і спокійних торговельних відносинах, зносини були безпечні, купці ходили звідтіль і звідсіль" — пише один грецький письменник.

За Ярослава Мудрого (1019—1054) відбувся 1043. р. останній похід 400 кораблів на Царгород, грецькі кораблі взірвалися між українські човни, що стояли у пристані Фарос, почали кидати на них стрільний вогонь, і наша фльота почала уступати. Грецький цісар вислав за нею в погоню 24 кораблі, але українська фльота побила грецьку й забрала в полон чотири кораблі з людьми.

Як бачимо, українці за княжих часів мали поважну, як на той час, фльоту, що складалась з торговельних і воєнних кораблів і найважніша мета тієї фльоти було — Чорне море.

Правда, бували походи й на Каспій, але це море, замкнене сушею, не мало того значіння, що Чорне, злучене морями з океаном.

*

За козацьких часів повстала знов українська фльота на Січі, зорганізована за Петра Ко-

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА

нашевича-Сагайдачного з початком XVII. ст. Козаки відбували ряд походів на Чорне море, де виросла нова, магометанська держава, що нападами на Україну непокоїла населення.

Перший набіг запорожців на Акерман (Білгород) над гирлом Дністра, на Килію над Дунаєм і на болгарську Варну, відбувся 1606. р.

Між 1606—1630. рр. було кільканацять походів на північне та на південне побережжя Чорного моря та на Царгород. На своїх хистких „чайках" козаки плавали по всьому Чорному морі й не давали спокою туркам, перед якими тремтів увесь світ. Вони нападали на турецькі кораблі, розбивали та грабували їх та надбережні міста й села й визволяли земляків-бранців з турецької неволі[1]). Тодішні свідомі люди розуміли ці походи як віднову традиції давніх українських князів, що завойовували Чорне море й Царгород.

Зацікавлення морем з того часу на Україні ніколи не заникало, а зростало все більше й більше. Український народ почув, що з морем вяжеться його майбутнє. Витворився зразок українця-моряка, таксамо, як за княжих часів. Запорожці вчилися від турків, які мали значну фльоту і знамениту артилерію. Тимто, коли повстала козацька держава, українські гетьмани все допомагали Січі, щоб вона мала свою фльоту.

Гетьман Іван Мазепа (1687—1709) висилав, не вважаючи на ворожнечу Січі до його особи, на Січ полотно, линви, мотуззя, якорі, корабельне залізо, бочки смоли та деревяні пні на виріб човнів. Коли ж цар рішив збудувати фльоту на Дніпрі, на основі рішення козацької ради в Батурині гетьман спорудив 1697. р. 70 великих морських кораблів та 600 менших човнів. Українськими військами Росія перемогла татарів і миром у Кучук-Кайнарджі добилася 1774. р. відкриття Чорного моря для торговельної фльоти. Після прилучення Криму, „Новоросії" (Південної України) й Кубані, Україна могла кольонізувати ціле побережжя Чорного моря. В 1833. р. Росія в договорі з Туреччиною дістала право проходу для воєнної фльоти через Босфор і Дарданелі. Хоч кримська війна Росії проти европейських держав покінчилася (1855) замкненням тих проливів для Чорноморської фльоти, але російська фльота зростала в силу і верховодила на тому морі.

Коли в Росії вибухла перша революція 1905. року, у Чорноморській фльоті вибухло повстання на кораблі „Князь Потьомкін Таврическій". Повстання це, яке вели власне українці (інжинер Олександер Коваленко, моряк Матюшенко), правда, царська Росія здушила, але ж воно мало велике значіння для зриву фльоти у великій революції 1917. р.

З утворенням Української Центральної Ради в Києві, після розвалу царату в Севастополі, утворилася в квітні 1917. р. Рада української чорноморської громади, що вела освідомну роботу між моряками-українцями, на всіх кораблях чорноморської фльоти повстали українські ради, які висилали на всі військові зїзди делеґатів чорноморської фльоти, і вже в липні 1917. р. підняв український прапор перший корабель-міноносець „Завидний", а в листопаді 1917. р. підняла цей прапор майже половина кораблів чорноморської фльоти. В Києві утворилося українське морське міністерство в березні 1918. р., а 13. березня 1918. року проголошено „закон про фльоту Української Народньої Республики". Головні точки були:

1. Російська чорноморська воєнна і торговельна фльота проголошується фльотою Української Народньої Республики й виконує обовязки охорони побережжя й торговлі на Чорному й Озівському морі.

2. Українська Народня Республика переймає на себе всі зобовязання російського уряду щодо чорноморської фльоти й щодо утримання фльоти й портів.

3. З часу проголошення цього закону всі російські воєнні й торговельні кораблі на Чорному й Озівському морі підносять український прапор.

Виконуючи цей закон, уся чорноморська фльота[2]) підняла 29. квітня 1918. р. український прапор, і цей день, день 29. квітня 1918. р., завдяки цій події став найвидатнішим днем української фльоти і святом українського моря.

Та через те, що Українська Центральна Рада відмовилася була в Берестейському мирі (9. II. 1918), від Криму, то німці прийшовши на Україну, піднесли справу приналежности до України цілої фльоти. Коли контрадмірал фльоти Саблін вислав телеґраму та делеґацію до німецького командування, щоб німці припинили наступ німецьких військ на Севастополь, команда не приняла цього до відома. Українське військо мусіло покинути Крим. Тоді Саблін дав наказ усім кораблям, які могли відплисти, податися до Новоросійська, де над ними піднято російський прапор. Над кораблями, що залишилися у Севастополі, обняв команду Михайло Остроградський, свідомий українець[3]). Дня 1. травня 1918. р. увійшли до Севастополя німці й підняли на кораблях німецькі воєнні прапори. Тоді вже був на Україні уряд гетьмана Скоропадського і цей уряд довго мусів правуватися з німцями, поки вони передали Україні всю чорноморську фльоту, що пробувала в Севастополі. Сталося це 11. листопаду 1918. р. Але коли німці покинули Севастополь, на їх місці появилися кораблі Антанти й почали ділити між себе кораблі, як воєнну добич, а частину їх вивели до Царгороду. Що далі сталося, всім відомо. Чорноморська фльота перейшла в руки московських большевиків, Чорне море захопили московські большевики, що всіма засобами силкуються відсунути українське населення від верховлади над Чорним морем. Вони опанували Крим, насаджують жидівську кольонізацію на побережжі Чорного моря, щоб далі тримати Україну в повній залежности від Московщини. Але до моря наблизив і привязав Україну збудований недавно Дніпрельстан, що залив пороги Дніпрові й тісно звязав Київ із Чорним морем.

[1]) Тогочасний турецький історик писав про козаків таке: „Можна сміливо сказати, що не найти на світі людей відважніших, які менше дбали б про життя, менше боялися б смерти. Знавці морської справи кажуть, що ця голота своєю зручністю та відвагою в морських боях страшніша за всякого иншого ворога".

[2]) Чорноморська тльота складалася тоді з 3 бриґад лінійних кораблів, з 1 бригади кружляків, із бригади водяних кружляків, з дивізії міноносців, підводних човнів та різних кораблів окремого призначення; всіх кораблів великої й середньої міри було 47, човнів — 33 штук, разом — 80 одиниць

[3]) В Севастополі залишилося 7 лінійних кораблів, три кружляки, кілька міноносців та всі підводні човни й різні кораблі окремого призначення

В. АНДРІЄВСЬКИЙ.

ДЕЩО ПРО УКРАЇНСЬКІ ВЕЛИКОДНІ СТРАВИ ТА ЗВИЧАЇ

Наш поет Степан Руданський (1833—1873) в одній із своїх співомовок кількома словами, але дуже докладно, описує великодні обрядові наїдки українського народу:

Несе мужик у ночовках
Додому свячене:
Яйця, паску і ковбаси
Й порося печене.
І порося — як підсвинок
Та ще й з хріном в роті..."

Дійсно по цілій Україні розговляються цими, посвяченими на великодній Службі Божій, наїдками. Тепер люди звикли до них як до предметів християнських обрядів і навіть не уявляють собі, що наші предки їх певне вживали ще задовго до Христа. В кожному разі це доведено щодо яєць і до свинини в різних її відмінах. Крашені яйця („крашанки") або розписані різними знаками „писанки", як думають учені, є символами (знаками) поганського бога-сонця, з почитанням якого в нашого народу звязаний цілий ряд сонячних свят, як ось Коляда (християнське Різдво), Великдень, Купала, тощо.

Наш народ — віддавна хліборобський, ще до Христа обожував сили природи, що допомагали або перешкаджали йому в його хліборобській праці, та надавав їм різні видні знаки, з-грецька — символи. Отже символом бога Сонця, що всьому дає життя, було яйце, яке має в собі зародень життя сонячної птиці — півня. Червоне, як вогонь, і округле, подібне до Сонця яйце-крашанка, або розмальоване різними символами сонця яйце-писанка — було таким предметом, що ніби хоронило (талісман) його посідача від грому (наш поганський Перун — бог вогню і грому), хоріб і смерти від них. На це вказувала б і одна народня приговірка, що скрізь у нас поширена. У вербну суботу, коли по вечірній відправі люди вийдуть із церкви зі свяченою вербою — [в Галичині й на Буковині святять вербу (лозу, шутку) в неділю рано] — є звичай бити одне одного прутиками верби і при тому приговорювати:

Не я бю, верба бє —
За тиждень Великдень,
Не вмирай, не вмирай —
Великодня дожидай,
Ось недалечко — червоне яєчко...

Те червоне яєчко (сонце), що гоїть людям хороби, боронить від смерти та приносить життя, усяке добро, а тому і щастя. Тимто, думають, що в нас при розговінах насамперед споживають свячене яєчко.

Але звідки при розговінах у нас обовязково приходить свинина? До церкви кожний українець несе святити хоч невеликий кусник свинини: ковбасу, чи бодай чвертку сала. А багатіші, — то несуть і порося з хріном у зубах, прикрашене барвінком. Порося, поруч із шинкою та ковбасами, неминуче найдеться на великодньому столі в українського інтеліґента, священника. Суху великодню ковбасу наші селяни зберігають і споживають іще довго по великодніх святках. Можна сказати, що нема українця, котрий не спожив би (тепер — бодай хотів би спожити!...) хоч крихту свинини на Великдень. Я мав знайомого старенького веґетаріянця[1]), котрий один раз у році споживав кусничок мяса: при розговінах на Великдень кільце ковбаси, бо так, мовляв, велить наш прадідівський звичай...

А тимчасом у християнських церковних приписах ніде немає згадки про споживання на Великдень свинини[2]).

Як відомо, дуже поширена серед християн назва самого свята „пасха" (в нас „паскою" звуть не свято, а — освячений на той день — особливий округлий хліб) походить від жидівського слова „пейсах". Жиди ж уважають свинину за нечисту їжу, за „треф", праобразом жидівського месії, є ягня, й до християн перейшов цей образ: Христос у „пасхальних" співах називається Божим ягнятком, що бере на себе гріхи світу.

Тимто і в православній Московщині святять (чи власне — колись святили...) „пасхальне" ягня, ніколи не святили поросяти, як це є звичаєм у нас, де святять „великоднє" порося.

Звідки ж в українців узявся звичай споживати у свята свинину і святити її на Великдень?

Наш відомий учений професор В. Щербаківський, що вивчає нашу праісторію (археольоґію) і наші звичаї (етноґрафію), дає свій здогад про цей прастарий український звичай. На віру наших далеких предків мали впливи реліґії східніх і південно-східніх народів старовинної до-християнської культури. Від них із Мезопотамії та Малої Азії через Чорне море прийшло до нас почитання Сонця, може, десь так півтора тисячі літ до Христа. І почитання вепра, перейшло, може, до нас із Малої Азії, де для деяких богів за символ міг правити вепер, та й від старовинних греків, що колись мали свої кольонії по берегах Чорного моря. Греки почитали богиню Деметру (= мати земля) як богиню земної плодовитости. На честь тієї богині святкували вони й окремі чисто хліборобські свята, сполучені з різними таємними обрядами, з-грецька — містеріями. Можливо, що й наші весняні гри та співи (такі весняні, як: „А ми поле оремо", „Мак", „Орел поле ізорав") є залишками тих наших хліборобських стародавніх містерій, що їх наші предки виводили навесну в честь матері-землі. Символом плодовитости матері-землі була між иншими й мати-веприця.

На доказ того, що в нас колись шанували вепра, як святу тварину, проф. Щербаківський наводить таку цікаву справу. Недалеко Києва в 1909. році з води витягнули дубовий стовбур із дуже давньої доби. В цей дуб були вправлені чотири клиці молодих вепрів, які міцно обросли деревом. Учені є тої думки, що цей дуб ритуальний, себто — звязаний із якимись реліґійними обрядами, що

---

[1]) веґетаріянець — латинське слово, людина, що годується виключно ростинною їжею, не їсть ніколи мяса

[2]) наша назва Великдень, себто — великий день, дуже стара, походить із часів обожання Сонця, означає свято з приводу того, що Сонце починає довше світити, і день дійсно стає — великий

він, мабуть, ріс в одному із святих гаїв, де мали свої поганські відправи наші пращури, а ті вепрові іклиці нагадували б наше сучасне великоднє порося.

Цікаво ще й те зазначити, що Павло Алепський в описі своєї подорожі[3]) по Україні в середині XVII. ст. згадує, що він бачив на іконостасі с. Бикова переяславського повіту образ Св. Трійці у виді Аврама і трьох янголів, яких він частує печеним поросям. Проф. Щербаківський згадує, що й сам він бачив подібний образ десь на Полтавщині. З цього виходить, що почитання вепра так глибоко закорінилося в нас із часів поганства, що наші предки перенесли його і до своєї нової віри — християнської, яку приняли р. 988. по Христі. А старозавітнє жидівське ягнятко замінили своїм стародавнім поросям.

В такім освітленні стає ясніше, чому селянин С. Руданського ніс додому свячене порося, чому українці-хлібороби споживають на сонячні свята, такі, як Коляда (Різдво) та Великдень, свинину, і чому нашим людям без ковбаси і свято не в свято!...

[3]) цей опис друкувало „Життя і Знання“ в р. 1935. і 1936; там і найдете (Ж. і Зн. 1935, ст. 125—126) про самого Алепського

ДЕЯКІ ГАГІЛКИ ІЗ СЕЛА ВІЛЬКИ РОСНІВСЬКОЇ

ЯВОРІВСЬКОГО ПОВІТУ

1.

Ходить качур по долині — „Ой, з котрою схочу,
В горохлянім вінку: З тою си підскочу:
„Вибирай си (= собі) ка- Горохляний вінойку,
чуруню, Вибирай си дівойку!“
Чим-найкращу дівку!“

2.

На поповій долинойці пси брехали:
„Вийди, вийди, пані-матко, щось продали!—“
Ой, продала Іваниха доню сво́ю,
А Гулиха вийшла: „Купіть мо́ю!“
„А ми вашої не хочем, бо лінива:
Штири ночі горці мочить, а на пяту — мила“.

3.

Одні: Чому, Ганю, не танцюєш, Ганю, Ганю?
Другі: Бо не маю черевичок, каваліру!
Одні: Справлю я ти (= тобі) черевички, Ганю, Ганю!
Другі: А я тобі подякую, сама собі потанцюю, каваліру!

Далі згадується инші частини одягу, а потім:

Одні: А де ж тії черевички, що я дав?
Другі: Повісила-м на кілочку, — злодій вкрав!

Таксамо питаються про иншу частину одягу.

4.

„Душко-чорнюсько, — „Я не піду, мамунейко,
Вставай ранюсько. Я не піду, зазулейко:
Мийся, чещися, За мазярином тяжко робити,
Красно вберися. А він мені скаже мазь но-
Тебе хочуть люди взяти сити“
Ми тя (= тебе) хочем лю- „Душко-чорнюсько,
дям дати“. Вставай ранюсько, і т. д.
— „А за кого, мамунейко, — „А за кого, мамунейко,
А за кого, зазулейко?“ А за кого, зазулейко?“
„За мазярина, „За дігтярина,
За його сина!“ За його сина!“
— „Ой, не піду, мамунейко, За його сина!“
Ой, не піду, зазулейко. — „Ой, я піду, мамунейко,
За дігтярином тяжко робити, Ой, я піду, зазулейко,
Він мені скаже доготь но- Бо за злодіянином легко ро-
сити“. бити,
„Душко, чорнюсько, Він мені не скаже нічо но-
Вставай ранюсько, і т. д. сити,
— „А за кого, мамунейко, Він розібє комору
А за кого, зазулейко?“ Нанесе мені всього“.
„За злодіянина,

5.

Ой, заквили (= зацвіли) фіялойки, заквили
Аж ся гори з долинами прикрили.
Ой, ходила Гандзюнейка по горі
Та збирала фіялойки все собі,
Ой, збирала фіялойки з низойка;
За нем (= за нею), за нем І (= П) батейко з-тіхой-
ка (= з-тихонька):
„Не ходи ж ти, мій батейку, за мною,
Не люба ми (= мені) бесідойка з тобою“.

В дальших 3 строфах оповідається тими самими словами, що ходить за Гандзунейкою — матінка, сестра, братейко, і всі „з-тіхойка“, а відповідь дівчини всім — одна: „Не люба ми бесідойка з тобою“. Нарешті приходить милий:

Ой, заквили фіялойки, заквили,
Аж ся гори з долинами прикрили.
Ой, ходила Гандзюнейка по горі
Та збирала фіялойки все собі,
Ой, збирала фіялойки з-низойка
За нем, за нем І милейкий з-тіхойка.
„Ой ходи ти, мій милейкий, за мною,
Бо люба ми бесідойка з тобою“.

Позбирав і подав *Теодор Чолач.*

ПАПІР ІЗ СОЛОМИ

Всі знаємо, що папір найчастіше виробляють із дерева. Є різні роди такого паперу й відповідно до того — різні його ціни. Отак, н. пр., за тону ґазетного паперу в нас треба заплатити яких 460 зл. (слабший уже можна дістати й за 400 зл.), за вигладжений (сатиновий) платять 500—550 зл., за бездеревний 1000—1200 зл. Як бачимо, це досить дорога річ — папір. Здешевити його забрався німець др. Фрідріх Гохштеттер, що від майже 40 років пробуває в Злучених Державах Північної Америки (тепер живе — в Пітсбургу), де працював із різними визначними американськими хеміками (н. пр., із Едісоном). Він придумав якийсь спосіб виробляти папір — із соломи (таксамо — й бавовну). Про це він сповістив іще минулого року в американських часописах і ввесь час робив спроби. Коли б це все добре вдалося, ціна паперу спала б майже на половину (в Америці тона паперу коштує — 50 долярів, із соломи коштувала б — 30 долярів) — таксамо спала б ціна бавовни із соломи. Крім цього, такий папір був би мякий, не псувався б від світла, не тратив би відтінку своєї барви, та ще й не вимагав би так багато чорнила. Цей винахід приніс би багато зисків селянам, що могли б за добрі гроші збувати свою солому.

ВОЛОДИМИР САВЧЕНКО.

ТУНІС

Останніми часами у пресі часто пишуть про Туніс, Корсику, Суезький канал та Джібутті. Приводом до цього стали події, що трапилися в італійському парляменті 30. листопаду 1938. р. Тоді міністер закордонних справ ґраф Чяно говорив про закордонну політику Італії й як закінчив свою промову, у парляменті залунали протифранцузькі вигуки: „Домагаємося Тунісу, Корсики, Джібутті...!" Коли вигуки не припинялися, французький посол, що був на салі засідань парляменту, вийшов зі салі і склав протест.

Вигуки в парляменті підхопила преса, а за нею вулиця. По різних місцевостях Італії і в Тунісі, відбулися протифранцузькі демонстрації — у Франції протиіталійські. Від того часу між Італією та Францією досі панує напруження, обидві держави збільшують на кордонах охорону та готуються на випадок війни.

Місцевости, що викликали непорозуміння, лежать у водозборі двох морів. Туніс і Корсика належать до водозбору Середземного моря і належать до Франції.

Суезький канал і Джібутті належать до водозбору Червоного моря. Перші дві країни для Франції дуже важні. Суезький канал та Джібутті теж мають свою вагу для неї, хоч уже не таку. Щодо Суезу, то він належить до Єгипту, його арендує тепер акційне товариство і половина акцій у ньому належить французам, приватним особам, менша частина — анґлійському урядові, решта-ж, невелика частина, єгипетським акціонерам. Джібутті — належить до Франції. І Суезький канал і Джібутті важні для цієї держави з матеріяльного боку. Щодо Корсики й Тунісу, то для Франції вони мають вагу з поглядів політично-стратеґічних. Та перехід цих земель до Італії не бажаний не тільки Франції, але і Анґлії. Коли б вони дісталися Італії, вона б стала господарем Середземного моря, а тоді Анґлії не так легко було б рухатися на Середземному морі. Тому треба думати, що коли б дійшло до заколоту між Італією та Францією, то Францію підтримала б Анґлія. Що з цього вийшло б, неважко собі уявити. Та поки що буде, цікаво буде поглянути на ті землі та бодай у загальних рисах ознайомитись із їх вартістю.

Та цим разом спинимося тільки на — Тунісі.

*

Туніс — країна стара, знана ще у старовинному світі. За римських часів тут була римська культура, боротьба між римлянами й картаґінцями, яка скінчилася розгромом Картаґіни (146. р. до Хр.), відбилася й на долі Тунісу, який найшовся в руках римлян. У 670. р. завоювали Туніс араби й назвали край — Іфрікією. Відтоді він належав до різних арабських держав, як ось, н. пр., від 1110. р. до Марокка. Коли европейські володарі почали на магометанські землі хрестові походи, то ці походи не минули й Тунісу. Французький король Людовік IX. Святий (1226—1270) облягав головне місто країни, але під ним наклав головою. В 1530. р. здобули країну турки, але ж німецький цісар (і еспанський король) Карло V. (1519—1556) відбив край від турків, здобув місто Туніс, зруйнував його до основи й визволив із неволі 20.000 невольників-християн. Та 1574. року цілий край попав ізнову в турецькі руки. Від того часу краєм управляють беї (або — беґи), себто урядовці, що властиво були необмеженими панами країни, а тільки платили данину турецькому султанові. Якийсь час тут панували беї з родини бея Мурата (цілих 100 років), потім (від 1705. р.) з роду Гуссейна Бен-Алі. Різну долю проживав Туніс у тому часі. У країні розпаношилося морське розбишацтво, бували повстання, переслідування жидів і християн, до внутрішніх справ почали встрявати европейські держави, що чим раз більше обмежували владу беїв, заключували з ними всякі угоди, контролювали грошеві справи країни, обмежували військо бея й т. д. Нарешті 1881. р. край дістався під протекторат (опіку) Франції, і від того часу Туніс насправді є французькою кольонією.

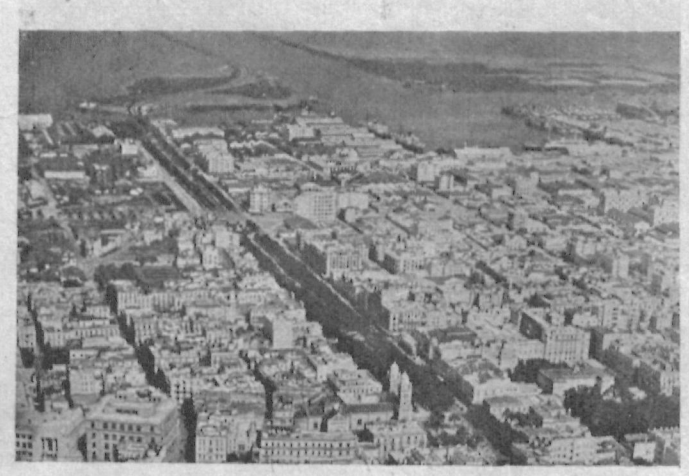

Загальний вигляд міста Тунісу.

Ця північно-африканська країна межує: на заході й південному заході з французькою кольонією Альжиром, на півночі і сході обливає його Середземне море, на півдні й на південному сході

стикається з італійською кольонією Триполісом. Займає простору 125.000 км² переважно родючої землі, решта ж це — гори, пустелі, тощо. Прибережна смуга країни, 851 км завдовжки, досить одноманітна. На сході, переважно рівна, піскувата

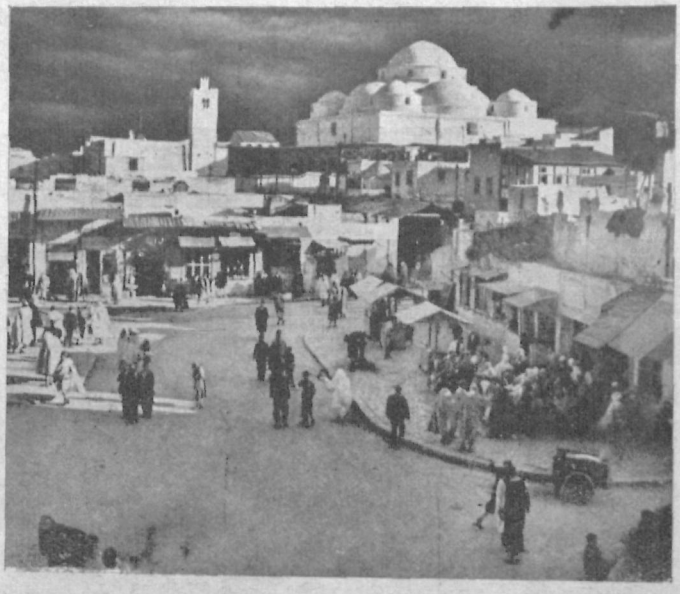

Магометанська мошея (храм) в одному туніському місті, сама мошея у хмарах, крізь які продирається сонце й освічує місто.

й не родюча; на півночі її оточують переважно круті скелі, що виступають прямо з моря; тут є багато заливів та виступів, між иншим міс (виступ) Блянко, що найбільш висунений на півночі Африки. Північний Туніс, — плоскорівня, її перерізують подекуди відноги гір Атляса, що сягають до 2000 м височини. Південна частина Тунісу, це — степ, що місцями спадає нижче рівня моря. Річки й потоки тут губляться, здебільша, в пісках, а як і доходять до моря, то на незначній довжині. Судоходних рік тут немає; більша з них — Меджерда, що вливається на півночі міста Тунісу до моря й запліднює після дощів край своїм намулом.

В краю багато мінеральних гарячих джерел.

Тепле морське підсоння й родючий, здебільша, ґрунт сприяють буйній рістні. Особливою родючістю відзначається околиця на північ від р. Меджерди, де росте кілька міліонів дактилевих пальм; там теж великі ліси коркового дуба. На південь від цієї річки ліси рідшають і поступнево зникають.

За останнім переписом (1936) у Тунісі нараховують 2,600.000 людей, із них арабів і берберів 2,300.000, европейців — 202.000, жидів 59.000; з европейців — 108.000 французи, а 94.000 італійці[1]).

[1]) Щодо кількости французів і італійців за переписом 1936. р., то тут виринає деякий сумнів (в інтересі французів показати більшу кількість французів, ніж їх там є). До цього перепису завжди було в Тунісі італійців більше, ніж французів. Російська енцикльопедія з 1894. р. виказує французів 26.678 (між ними 10.000 вояків), італійців — 63.866; українська енцикльопедія з 1934. р. налічує французів 70.000, італійців 100.000. Коли взяти на увагу велику плодючість італійців і невелику плодючість французів та домагання італійців дати їм цю кольонію, то можна припустити, що французький перепис не дуже справедливий.

Туніс багатий край. Мешканці плекають велику рогату худобу, коні, верблюди та вівці з чудовою вовною.

Добувають тут морську сіль, салітру, живе срібло, є тут оливяні (у горах Корра 178 км на захід від м. Туніса, в Джебельредасі 18 км від Тунісу) і залізні (коло Табарка) руди, копальні золота (у горах Корра).

Із збіжжя переважно сіють пшеницю, ячмінь. Росте тут багато оливних дерев, із їх овочів виробляють багато оливного масла та ще їх консервують (маслина). Населення живе теж із рибальства.

Промисловість країни досить розвинута, особливо на побережжі моря. Таксамо процвітає торговля. Скупчена вона головно по містах, як: Туніс, Ґолетта, Бізерта, Сфакс та Суза. Головне місто країни, Туніс, лежить 45 км від Середземного моря, недалеко руїн завойованого і знищеного римлянами міста Картаґіни (146 по Хр.), в затишному заливі Ель-Баґіра, що зеднується з затокою Тунісу через канал Ґолетту. Столиця має яких 190.000 мешканців, з них — европейців 53.000, жидів 45.000, решта — тубільці. Саме місто здавна було осередком східньої вчености, має високі школи, багато гарних будинків, мошей (магометанських храмів); у місті процвітає ткацька та ювілерська промисловість і т. д.

Пристань Бізерта сильно укріплена, тут є головна стоянка французької фльоти.

Французькі й туніські урядовці приходять із поклоном до бея.

Щодо італійців, то вони почали цікавитися Тунісом від 1860. р. Тоді Італія спільно з Францією та Анґлією контролювала грошеві справи Тунісу, де правили арабські беї (володарі, начальники провінцій), залежні від турецьких султанів. Італійці тішили себе надією, що у відповідну для них хвилину вони обіймуть протекторат (опіку) над цим краєм. Але ті надії лопсувала Франція 1881. р. Вона теж уже довший час вичікувала слушного часу, щоб заняти Туніс. І коли якась озброєна ватага з Тунісу напала на Альжир, Франція вислала 24. квітня 1881. р. на Туніс військо, а бей Тунісу, щоб урятувати права свого роду, віддав Туніс під протекторат Франції.

Італія довго не годилася на це. Не годилася, бо ще заки Франція заняла Туніс, Італія мала від туніського бея забезпечені великі користи для своїх кольоністів у Тунісі, мала повну волю рухів

у цьому краю — а все це відпадало, коли Туніс переходив під руку Франції. Аж 1896. р. дійшло до згоди між нею і Францією: Італія одержала запевнення, що італійці в Тунісі будуть користуватися всіма громадянськими, культурними та господарськими правами. Недавно, а саме 7. І. 1935. цю умову відновлено з деякими обмеженнями прав італійців (умову підписав із французького боку — премієр Ляваль, з італійського — Мусоліні): італійські школи в Тунісі від 1945. р. мали б стати французькими, 100.000 італійців, що живуть у Тунісі, мало 1965. р. приняти французьке громадянство. Італія мусіла приняти такі умови, бо на початку 1935. р. передбачувала війну з Абісинією й не хотіла мати ніяких перешкод від Франції. Та цієї ухвали не ратифікував (не потвердив) італійський уряд, тимто вона не ввійшла в життя.

Автім у грудні 1938. р. Італія сама виповіла умову з 1935. р. Підставою до цього було те, що Франція й Анґлія не виконали всіх обіцянок, які дали були Італії у квітні 1915. р. за її участь у світовій війні.

Та у справі Тунісу зацікавлена не тільки Франція, а, як ми вже сказали, й Анґлія. Бо ж найкращий морський шлях до найбагатіших анґлійських кольоній (н. пр., Індія), веде саме через Середземне море, а саме цей шлях перетинає Італія: Сицилія, від якої до туніського берега всього 170 км, а далі між Сицилією й Тунісом лежить іще й невеликий італійський острів Пантеллерія, — сильно укріплена морська твердиня. Коли б Італія забрала Туніс, то на випадок війни їй було б розмірно дуже легко перервати мореплавство на Середземному морі з заходу на схід, чи навпаки.

Правда, сучасні володарі Середземного моря мають більше матеріяльних засобів, ніж Італія, але військове становище Італії, стратеґічне, тут далеко краще, ніж її суперниць — Франції та Анґлії. Бо хоч анґлійська фльота й сильніша, то всієї її не можна скупчити в Середземному морі. Дотого Анґлія має багато кольоній, порозкиданих по всій земній кулі, і її фльоті доводиться забезпечувати їх від різних можливих несподіванок. Франція також мусить тримати частину своєї фльоти далеко поза Европою (н. пр., в Індокитаю та в инших місцевостях світу, де є її кольонії). А тимчасом італійська фльота майже вся зосереджена на одному, Середземному морі, вона може бути швидко готова до бою й напасти ворога, заки він іще встигне зосередити свої морські сили. Дотого на допомогу італійській фльоті швидше може прибути повітряна фльота, яка може закидати з повітря бомбами ворожі ескадри. А тут уже, думаємо, перевага на боці Італії, бо вона тепер щодо кількости літаків перевищує Францію й уступає тут тільки перед Німеччиною та Анґлією. Німеччина — союзниця Італії, для неї звідтіля небезпеки нема. А над Анґлією, як ми вже зазначили, Італія має перевагу із стратеґічного погляду.

Оаза в туніській пустині.

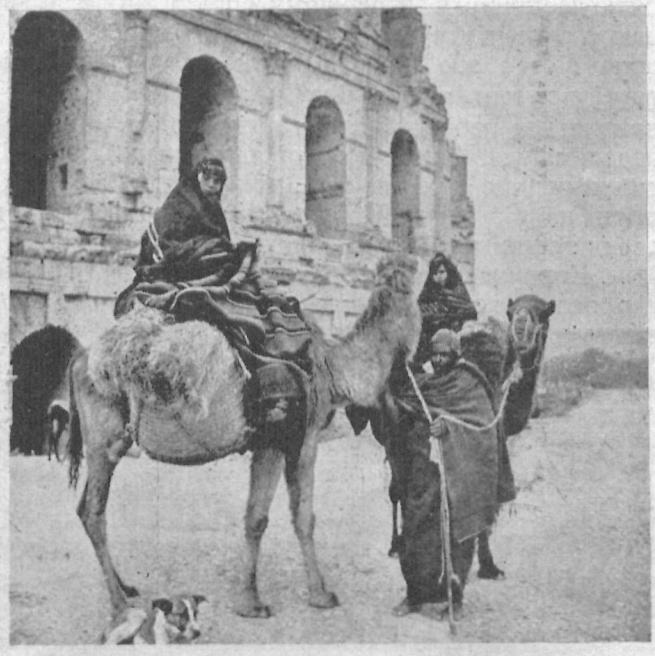

Туніські дівчата проїжджають на верблюдах повз розвалини колишнього римського театру.

Дуже важний Туніс для Франції, але він вабить і Італію, що хоче бути панею Середземного моря, згідно з засадами давніх римлян, які Середземне море звали своїм (mare nostrum).

ДОВЖИНА КРИЛ І МАНДРІВКА ПТАХІВ

До дуже цікавих вислідів дійшов Ґ. Нітгаммер, мірячи довжину крил тих самих родів мандрівних птахів, починаючи від північної Европи — аж до південної. А саме виявилося, що між довжиною крил того самого роду птаха і віддаленням його від країни, де він проводить зиму, є дуже тісний звязок. Чим далі на північ живе якийсь рід мандрівного птаха, тим довші його крила. Ясно, що птах, який живе на далекій півночі, мусить у мандрівці до Африки висилювати більше свої крила, ніж птах середньої Европи. Ґ. Нітгаммер дійшов до такої вправи, що з самої довжини крил може сказати, де приблизно гніздиться цей, чи той мандрівний птах. -ів.

ВСЕВОЛОД ГАРМАШІВ.

БОРОТЬБА З КРИВУХОЮ В НІМЕЧЧИНІ

Кривуха, або анґлійська хороба — рахіт, є недугою раннього дитячого віку, вона звязана із зміною будови кістяка. У такої дитини, що терпить на кривуху, в першому році її життя починають кривитися долішні кінцівки (ноги), так що вона дістає або клишаві genu varum), або ввігнуті до середини коліна (genu valgum). Також кривляться ребра й дитина дістає або курячі або запалі груди. Такі діти-каліки називаються рахітичними, або рахітиками[1]), вони не такі вже відпорні на різні заразні недуги, тимто і смертність серед таких дітей дуже велика.

Кривуха повстає через порушення виміни творива, а головно — виміни мінеральних речовин, з окрема вапна, яке таке необхідне для будо-

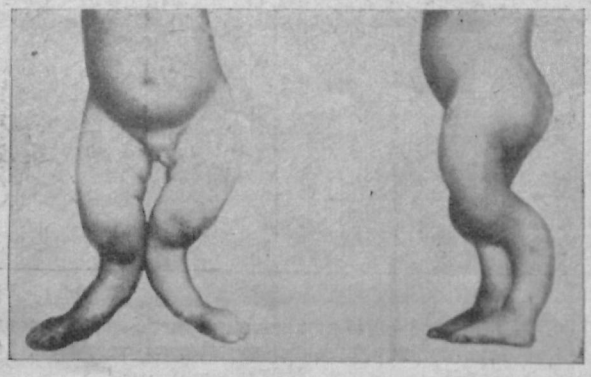

Скривлені ноги рахітичних дітей.

ви кістяка в часі його росту. Кривуха може розвинутися в дитини й після першого року життя, а причиною її є — брак вітамін[2]), головно — вітаміни „D" у відживі дитини або в орґанізмі матері, що її годує грудьми.

В Німеччині кривуха дуже поширена. Згідно з останніми відомостями, в Німеччині терплять на кривуху від 10 до 75% немовлят (в це число, розуміється, не входять ті дорослі каліки, що вже мають наслідки кривухи). Це число рахітичних дітей в різних провінціях колихається: в місцевостях промислових, фабричних, або дуже заселених, їх більш, а в инших — менш. Найбільш рахітичних немовлят установлено в новій судетській частині Німеччини: там їх нараховують від 60 до 75%. Цілком зрозуміло, що це дуже турбує німецькі уряди, й відповідні чинники вишукують засоби боротьби з цим лихом.

Вітаміна „D", що така необхідна для правильної виміни творива мінеральних речей (вапна), є в багатьох відживних матеріях, в одних — у малій кількости, в инших — у більшій. Так, н. пр., у невеликій кількости вітаміна „D" знаходиться у грибках та в ростинних зароднях; у більшій кількости вона є в молоці, в жовтках яйця, а найбільше його — в різних товщах: у маслі, в салі, в оліях, у рибячих мяснях та рибячих товщах, як ось рибячий тран (oleum jecoris aselli) і т. ин.

Звідсіля цілком зрозуміло, що для того, щоб запобігти розвиткові кривухи, треба дбати про те, щоб дитина, або мати, що годує дитину грудьми, діставала належну кількість товщів. Тимто кривуха й поширюється серед незаможних верстов населення, що в їх відживі немає товщів, або у країнах, де взагалі є мало товщів. До таких країн належить і Німеччина, і цим і пояснюється, що там кривуха така поширена.

Високий рівень розвитку хемії в Німеччині дав змогу штучно (синтетичним шляхом) виробляти багато таких речовин, яких бракує у природному виді (н. пр., за браком льону — виробляють полотно з дерева й т. д.). Ось німецьким хемікам удалося штучно виробити й вітаміну „D". Таку штучну вітаміну вони додають до звичайних олій і назвали такий розчин вітаміни „D" в олії — „віґантолем" (Vigantol). Виробляється цей „віґантоль" у дуже великій кількости. Але ж певности в тому, що штучна вітаміна „D" впливає на орґанізм таксамо як і природна, — ще нема, бо для цього треба довших років спостережень та ще дуже докладно всі ці спостереження записувати та їх порівнювати між собою.

З огляду на те, що з минулого року у склад Німеччини війшла ціла Судетська країна, де є яких 75% рахітичних дітей, відповідні чинники вжили заходів для боротьби з таким лихом. Для цієї мети хемічна промисловість Німеччини послала до цієї країни 100.000 пляшок віґантолю для безплатної роздачі тим родинам, де є немовлята. Таким чином, тут на широку міру роблять досліди над тим, щоб вивчити вплив штучної вітаміни „D" на орґанізм.

Наслідки такого досліду можуть виявитися лише за яких 2—3 роки (це покажуть сумлінні спостереження й записування їх), але все ж треба мати на увазі, що штучні вітаміни не є рівновартні природним вітамінам. Напевно природа вітаміни виробляє не так, як їх виробляють у наукових робітнях (ляборатоґіях); в повстанні природних вітамін беруть участь чинники, яких ми може, ще не знаємо, бо природа вперто боронить своїх таємниць від допитливого розуму людини.

КОЗИ, ЩО ХОДЯТЬ ПО ДЕРЕВАХ

Анґлійський геоґраф д-р Форшайль відкрив у мало відомій частині південного Марокка рід кіз, що більшу частину свого життя проводять на деревах. Діється це тому, що ця частина Марокка це непрохідні нетрі, через які не продереться ні людина, ні тварина. Тимто й кози, що не мають змоги ходити по землі, навчилися скакати по пнях і галуззі дерев, де теж знаходять для себе поживу — листя й овочі.

П. Г-ка.

---

[1]) пор. Ж. і Зн. III, ст. 123—126; там найдете й образки різних недомагань рахітичних дітей

[2]) Вітаміни, це — одна зі складовин багатьох відживних матерій; самі про себе вітаміни не є відживні, і вони не постачають орґанізмові енергії (сили), як ось білковини, товщі та вуглеводні (цукор, крохмаль), але для орґанізму вони необхідні, бо спричиняють правильну виміну творива. За браком їх у відживних матеріях повстають різні недуги. Окремі види відживних матерій мають різні особливі вітаміни, які означують латинськими літерами: A, B, C, D Вітаміна D сприяє виміні мінеральних речовин, головно вапна

В. КОЛПАЧКЕВИЧ.

ЩО ТРЕБА ЗНАТИ ПРО МИНУЛЕ ЧЕСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ

В половині березня ц. р. склалися в Европі дуже важні події. Самостійна федеративна держава чехів, словаків і закарпатських українців розлетілася. Чехію, — себто чеську й моравську землю, заняли німецькі війська — цю частину колишньої Чехословаччини прилучено до Німеччини з забезпеченням самоврядних прав чеському народові, Словаччина стала самостійною державою під опікою Німеччини, Карпатську Україну заняла Мадярщина. Міркуємо, що нашим читачам буде цікаво довідатись про ті давні часи, коли чеський народ творив своє державне життя, дарма, що чеська політика на Закарпатті була для нашого народу кривдна, і ще в останніх часах існування Чехо-Словаччини чехи виявили супроти Карпатської України поведінку, негідну вольного народу.

Найдавніша знана нам назва мешканців сучасної батьківщини чехів, б о ї, не каже нам, який це був народ, якою говорив мовою, та яке є його становище в сімї народів світу. Від латинської назви цього люду виводять латинську назву краю „Богемія", і ця назва закріпилася на середні віки аж до новітніх часів, хоч по первісних мешканцях, що дали цю назву краєві, вже й сліду не стало. Була це назва ґеоґрафічна, означала край[1]), про сам народ нічого не каже. Це тільки здогад, що ті первісні мешканці належали до сімї кельтійських народів, що в найдавніших часах заселяли цілу середущу й західню Европу, та що їх останки залишилися ще досі денеде у Швайцарії, на бретонському півострові у Франції, на валійському і корнвалійському півострові в Анґлії, в ґорах Шотляндії та передовсім в Ірляндії.

Тих боїв вигнали з їх садиб ґерманські племена (маркомани та квади). Не знаємо докладно часу, коли це сталося. Між р. 165—180 по Хр. ті племена заняли теперішню Моравію й частину теперішньої Мадярщини (старовинної Панноніï), та почали через Дунай вдиратися в межі римського царства. Боровся з ними завзято цісар Антонін Пій (138—161) та його наслідник Марко Аврелій (161—180), котрий відкинув їх за Дунай, а для оборони перед ними заклав укріплений табор Віндобону, на місці, де потім повстало місто Відень.

Десь коло р. 500. по Хр. маркоманів прогнали з їх краю славянські чехи. Тоді маркомани поселилися в сумежній смузі, між Чеським Лісом та Альпами, де попереміщувалися з останками инших ґерманських племен і від того часу закріпилася для цього племени назва бавари, Bayern, з-латинська baiuvari, котрих поневолили за Меровінґів франки[2]) десь у половині VI. ст. Від назви цього люду пішла назва краю (Баїварію, Байоарія, Багуарія, Баґоарія, Беґоваре) і ця назва мала вже не лише ґеоґрафічний зміст, але була й назвою для народу.

Племя чехів довгий час не мало значіння, воно не створило могутнього державного осередка та й з назви не було довгий час у світі знане. Так, н. пр., із грецьких письменників, що відносинами у славянському світі дуже цікавилися та ті відносини добре знали, згадують за чехів щойно письменники 2. пол. XII. ст. (Кіннамос зве їх „Тдзехос"). Зате давніші письменники, візантійські й західньо-европейські, як ось візантійський цісар з X. ст. Костянтин Багрянородний і анґлійський король Альфред Великий († 901) згадують деякі племена, що були колись могутні, а потім увійшли в склад чеської держави, як — моравяни та й білі хорвати. Чехи не були державно твірчим чинником ні в найстаршій славянській державі Самона, що її політичний осередок був, імовірно, в теперішній Чехії, ані в велико-моравській державі зі столицею Велеградом на Моравії, хоч влада велико-моравських князів обіймала частинно й чехів.

Велико-моравську державу знищив німецький цісар Арнульф з кінцем IX. ст., після смерти останнього князя Святополка († 894), покликавши на поміч мадярів, які саме тоді захопили були родючі рівнини між Дунаєм і Тисою, між садибами моравян і болгарів. Німеччина мусіла цей союз із диким монгольським народом гірко відпокутувати, бо мадяри почали від того часу робити хижацькі походи далеко в німецькі краї та в північну Італію. В перших цих походах мадярів на Німеччину брали участь і чехи.

Чеська держава появляється вже як готовий твір із початком X. стол., під правлінням роду Пршемисловичів (Přemyslidové), у важкій боротьбі з князями инших славянських племен, особливо згаданих уже хорватів. Та початків цієї держави ми не знаємо. Цікаво тут одне, що рівнобіжно з політичними змаганнями за державну єдність іде також суперництво між славянським і латинським обрядом, суперництво, що закінчилося перемогою латинського обряду та здушенням відосередніх течій.

Справа північних (званих також „білими") хорватів це також одна з найтемніших та невияснених досіль загадок історії[3]). Історичні джерела зберегли згадку про хорватів, що жили обабіч гір Карконошів. Одна частина з них довше була незалежна від чехів, була під владою власних князів із роду Славніковців, що велися від Славніка, батька св. Войтіха-Адальберта; його називає найстарший чеський літописець Космас „світлим князем" („insignis dux), — а життепис св. Адальберта каже про нього, що це був „великий муж між мешканцями своєї землі, могутній почестями і багатствами". Над иншою частиною хорватів панував кн. Болеслав, що вбив був свого брата св. Вячеслава (Вацлава). Мати їх, Доброміра, втекла до тих других хорватів, а вбивник Болеслав післав своїх людей шукати її у краю хорватів, та вони

[1]) Цікаво, що у Франції вже в середньовіччі називали циганів „les Bohémiens": там загально вірили, що цигани поширилися по Західній Европі з Чехії...

[2]) франки — ґерманське племя, завоювали з кінцем V. ст. Галію (теперішню Францію) й оснували французьку державу; Меровінґи — найстарший панівний рід у франконській державі; франконська держава обіймала в IX. ст. теперішню Францію, Німеччину, Італію й сусідні землі; то щойно 843. р. ця держава поділилася

[3]) Хто цікавиться ближче цим питанням, найде необхідні вказівки й матеріяли в популярно-науковій розвідці: В. Колпачкевич, „Про західні межі київської держави в X. столітті"

її там не найшли. Та були також хорвати, що жили далеко звідтіля на схід. Тих саме хорватів торкаються вістки нашого найстаршого (Несторового) літопису, а також грецьких джерел (Костянтина Багрянородного). Всі славянські вчені шукають, із невеличкими відхилами, садиб цих хорватів у межах між Карконошами, чи власне рікою Білою на заході, Вислою на північ, Дністром, Бугом і Стиром на схід, та обабіч Карпат аж до допливів р. Тиси на південь, отже передовсім на землях теперішньої Лемківщини, Словаччини та Карпатської України.

І саме в часі, коли на історичному овиді виступає нова, щойно зорганізована польська держава, бачимо, що Краків находиться під владою чехів. Таку вістку подав арабський учений Аль-Бекри, котрий завдячує її подорожникові-жидові Ібрагімові бен (син) Якуба, що відбув свою подорож по тих землях 465. або 973. р.[4]). За Краків ішла довго між Польщею й Чехією завзята боротьба, і перший історичний володар Польщі Мєшко І., імовірно, не здобув того города, та здобув його вперше щойно Болеслав Хоробрий (992—1025).

Ще більше вражають вістки, що їх подає ще инше історичне джерело. Це опис меж празького єпископства, поміщений у літописі Космаса, де ті межі означені на схід аж до ріки Буг та Стир. Коли б цей опис меж і вважати пізнішим підробленням, то проте ясне, що зазіхання чехів на ті землі мусіли спиратися на якісь основи. Коли ж до того згадаємо, що близьке кордонів земель, по які чехи простягали руку, місто Перемишль своєю назвою нагадує чеських Пршемисловичів, а державний герб галицько-володимирської держави нагадує й чеський герб (лев), то дістанемо імлистий образ могутности чеської держави в найстаршій історичній давнині.

Взаємини між Чехією й Польщею були тоді дуже погані. Принижені та приборкані Болеславом Хоробрим, чехи користають з кожної нагоди, із кожного занепаду польської могутности й відпорности, щоб робити напади на Польщу, не тільки на Краків, але й на Шлезьк та Великопольщу, самі, або ще частіше як трабанти (прибічники) Німеччини. Чеський король Бретислав І. (у XI. ст.) мріє навіть про створення великого славянського царства, що в його склад увійшла б і Польща, та ті далекосяжні задуми знівечила заздалегідь Німеччина. Деякі польські історики дійшли до висновку, що у другій половині XI. ст., коли Польща за Болеслава Сміливого ставала знову сильна, саме Чехія зготовила проти цього короля змову, послуговуючися при тому, як знаряддям, його братом Германом і краківським єпископом Станіславом Щепановським. Бо чи воно не диво, що цього єпископа, признаного потім святим, найстарший польський літописець Мартин Ґаллюс називає зрадником („traditor"?)[5]). І тоді Краків знову попав у чеські руки, а польські володарі Володислав Герман і Болеслав Кривоустий перенесли столицю держави далеко на північ, аж до Плоцька над Вислою, щоб бути безпечними перед чехами.

Могутність останніх Пршемисловичів була така велика, що один із них Пршемисл Оттокар II. зазіхав навіть на гідність римського цісаря, тільки цьому спротивилися инші німецькі князі, що побоювалися такого надмірного збільшення чеської сили, й вибрали на цісаря малозначного тоді графа Рудольфа з Габсбурґа. Останнім двом Пршемислозичам, Вячеславові (Вацлавові) II і III., повелося опанувати майже цілу Польщу та коронуватися на польських королів. Та з Вячеславом III. вимирає старий національний чеський панівний дім у 1306. році, а вслід за ним гине згодом могутність і самостійність чеської держави й нації.

На монаршому престолі Пршемисловичів засідають королі із французького року Люксембурґів. Перший із них Ян (1310—1346), одружений з сестрою Вячеслава III., хоч отемнілий, брав участь у столітній війні по боці Франції проти Анґлії та згинув у битві під Кресі (1346. р.). Для Чехії придбав від Польщі шлезькі князівства. Його син і наслідник цісар Карло IV. (1355—1378), що любив Чехію та дбав за неї (велична розбудова Праги, королівський замок на Градчині, університет у Празі, Карльсбад), подбав і за те, щоб чеські королі на-постійне одержали гідність електорів, себто, князів, що вибирали римського цісаря. В т. зв. „Золотій Буллі" (грамоті) з 1356. р., що установляла електорів, як сьомий із них був назначений чеський король. Таким чином, Чехія увійшла насправді у склад німецького, федеративного тоді, райху (держави).

[4]) До речі згадаємо, що місцевости, із складовинною частиною „Крак" у своїй назві є й у Чехії.

[5]) На це вперше звернув увагу польський історик Т. Чацький; від того часу зявилося про це багато наукових творів

ТАЄМНИЦЯ ДОВГОГО ЖИТТЯ

Проф. Артур М. Банта, др. Лестер Інґль і Г. Говард Донгем із університету Бравна в Індії провадили пять літ досліди над водними блохами (Daphnia longispina). Даючи їм меншу, аніж самі вони зїдають, кількість поживи в молодому віці, а нормальну в дозрілому, вони продовжили їх життя майже вдвоє, з 29 на 42—51 днів.

Дістаючи менше поживи замолоду, живина дістає й зуживає менше життєвої енергії, а через те лишається для неї більший відсоток її на дорослий вік, бо організми, що раніше зужили кількість своєї життєвої енергії, скоріше теж, на думку проф. Банта, й гинуть.

Можливо, що подібним способом могла б продовжити своє життя й людина. В такім випадку особи, які живуть дуже скромно поза середні літа, а пізніше ліпше, можуть мати вигляди на глибоку старість. Пересічний вік людини доходив би тоді 100 літ, з плідністю до 70-го або й 80-го року життя.

дв.

П. КАРМАНСЬКИЙ.

У СТОЛІТТЯ БРАЗИЛІЙСЬКОЇ КАВИ

Бразилія, і передусім її держава (Бразилія — федеративна республика) — С. Павльо, готується до великого свята — до столітнього ювілею управи кави.

Не мале це свято, коли зважити, що Бразилія кидає на ринок $^2/_3$ усього світового витвірництва кави, та що вся грошева політика цієї держави засновується на цій ділянці господарства. Правда, бразилійська кава (Сантос) у нас менше знана; в нас думають, що вона менше вартісна. Але цілий американський світ, а останніми часами й чимало европейських країв (Німеччина, Італія і ин.) вживають виключно її, бо вона — дешевіша.

Найбільше витворює кави держава С. Павльо і сумежні на північ від неї держави. А ось недавно північна частина держави Парана, почала теж давати каву, і то найкращу.

Кава, це кущ, дуже вразливий на підсоння, вдається тільки на високорівні (500—700 м. понад рівнем моря), де не буває надмірної спеки, і де не трапляються в році й найлегчі приморозки. Найменший іней за одну ніч винищує міліони ростинок, а навіть — старших кущів.

Кущ кави дуже вибагливий та домагається дбайливого піклування. Перші збори його овочу приходять аж у 3—4. році, а потім ці збори повторюються рік-річно, часами навіть 40 літ. Одначе кава, попри мороз, має ще иншого ворога. Є ним т. зв. „stephanadores coffea", червяк 1—2 мм завбільшки, що винищує поля кави нераз на великих просторах. З цим ворогом уряд орґанізує

Вулиця у Ст. Павльо.

боротьбу, в якій падуть жертвою міліони кущів, що їх доводиться вирубувати та палити.

Управа кави дуже важка й коштовна. Починають її від того, що вирубують і палять ліс (бо на такому ґрунті кава росте найкраще). Після цього в рівних рядках, на віддалі 3—3.5 м, одну від-одної копають ямки на яких 20 цм завглибшки і таксамо завдовжки та завширшки. В ці ямки

Кава у першому році між рядами рижу.

вкладають 5—10 зерен добре висушених ягід кави, не запорпуючи їх землею, а на верх ямки накладають кілька полін, щоб захистити зерна, а потім ростинки від проміння сонця. Кільчитись починає зерно аж за 2—3 місяці. Тепер треба ростинки очищувати від землі, яку можуть нанести дощі або мурашки. Коли вони підростуть і досягають до полін (більш-менш за 6 місяців), поліна треба з ямки позбирати й уставити їх по боках ямки на зразок цембриння.

Коли вже є певність, що ростинки не вимруть, тоді треба всі слабші з них повиривати й залишити з них тільки 3—4. Що кілька місяців треба роздивлятися в ямках і виполювати з них бурян та вигортати зайву землю. Всю цю роботу роблять навколішках, схилившись, як звичайно, коли полють. При тім не слід забувати, що кава посаджена на зрубі, де лежать колоди, недогорілі пні, галуззя, де з коріння женуть буйно кущі нового лісу та ліянів, витких деревистих ростин, що вються круг инших дерев.

Кущ кави у 4. році — увесь у ягодах.

Щоб земля між кущиками кави не дармувала, та щоб кава мала тінь, між рядами ростин садять два ряди кукурудзи, або рижу на переміну з квасолею. Найменше тричі в році годиться поле дбайливо пересапати та сполоти, щоб

буйні трави та буряни не приглушили деревець кави та їх не зробили нежиттєздатними.

Кущі кави цвітуть в одному часі. Та звичайно це діється у відступах часу якого місяця тричі, вміру того, як гілля підростає. І тому збори кави не є рівномірні.

Зривають дозрілі ягоди кави у травні.

З дрібоньких, сніжнобілих квітів, що, на зразок тернини, густо вкривають гілля, творяться зелені ягоди, схожі на черешні (їх і називають черешнями), які згодом жовкнуть, потім червоніють, поки не почнуть сохнути, чорніти і твердніти. В кожній ягоді є два поздовжні зернятка, з одного боку плоскі, і тільки ягоди з останнього квіту мають по одному зернятку, круглому, що дають каву „моку".

Кущі кави з гарним, вічнозеленим листям, з правильною будовою бічного гілля, виростають 2—3 м. заввишки, на добрій землі — 4 до 5 м. Від часу, коли ростина цвіте до часу, коли ягоди дозрівають, минає час яких 7 місяців, тимто й не диво, що кава дозріває тільки у гарячому підсонні.

Перед зборами кави треба поле дбайливо висапати й позамітати, бо вже раніше чимало дозрілих ягід опадає з куща. Збирають ягоди так, що підставляють решето, схоплюють гілку і придержують її рукою — потім потягають по ній притуленою долонею і стягають з неї ягоди до решета, причому обривається також частина листя. Ягоди висівають до коша, а потім розсипають їх на твердому тоці, щоб сушилися. Збори відбуваються в місяцях від квітня до червня, або липня, бо пізніше кущики починають цвісти знову. Обірване листя розстелюють по полі замісць гною. Сушення ягід кави на доброму тоці триває яких 3 тижні.

З тисячі кущів кави збирають яких 600 кіль ягід, що в часі сушення тратять до 35% своєї ваги. Після повного обчищення з усієї ваги буває більшменш 20% первісної ваги. А обчищують зернята з луски окремі машини. Для домашнього вжитку цю роботу виконують у ступах.

Нарешті відбувається сортування кави — цю роботу виконують руками. Перший сорт кави це найгрубші зерна, т. зв. кава „кабеса" (голова) або ґравдо. Потім іде другий сорт, медіо (середня), далі мока або кругла кава, потім „дрібна", й нарешті, т. зв. „есколя" — відпадки. Цю роботу можна виконувати своєрідними решетами з дірками різної величини.

Тому, що держава сперла на торгівлі кавою свою грошеву політику тим, що на її вивіз наклала значні оплати, вона управильнює ціни кави в краю, при чому доплачує витвірникам великі суми, щоб їх праця виплачувалася, і щоб витвірництво кави надмірно не обнизилося. Тим можна пояснити собі те, що рік-річно палять або висипають у море міліони мішків кави. Нищать, очевидячки, каву злежану, менше вартісну, на те, щоб

Сортують каву і зсипають у мішки.

удержати добрі ціни, і на цьому тратять не витвірники, а держава, що утримує припаси кави як запас золота у своїх магазинах.

Спроба автора повернути працю українських поселенців у напрямі цієї ділянки хліборобства не повелася саме наслідком гострої кавової кризи, яка вродилася в початках цієї спроби.

СТРИМУЮТЬ ШТУЧНО РІСТ КОСТИ

Дитячий параліж стримує часто ріст заатакованої ним ноги. А що здорова нога росте якслід, то зчасом дитина починає шкутильгати.

Щоб зарадити цьому лиху, два американські лікарі, др. Дж. В. Гвайт та В. П. Варнер, перевели операцію на здоровій, правильній нозі в 29 дітей, що почали шкутильгати через цю хоробу, усунувши стрижінь здорової кости. Так зоперована здорова кістка виповнюється наново, одначе це спинює або й цілком стримує ріст здорової ноги. Таким чином можна подбати, щоб обидві ноги, спараліжована і здорова, були однаково високі.

дв.

ПЕТРО ДУЖИЙ.

ЩЕ ДЕЩО ПРО ВОДУ

Люди живуть серед природних умов. Нераз ці природні умови сприяли розвиткові якогось народу, деинде знову приносили шкоду. Наприклад, вода, що випливала з берегів Нілю, робила землю дуже здатною під управу ріллі. Коли б не те, то годі собі й подумати про гарний розвиток Єгипту. Зате ж виливи инших рік приносили повні спустошення. Тимто люди завжди відносились до води з пошаною. Старовинні народи дошукувалися у водах богів, славяни, а зокрема наші предки, вірили, що над берегами рік, озер та морів живуть божки „водяники", та й наша усна словесність указує на те, що наш нарід не уважав воду за щось собі звичайне.

Вчені люди досліджували воду від найдавніших часів. Але не можна сказати, щоб тут уже все було вичерпане, пояснене. Хеміки все ще займаються дослідами над водою.

Для старовинних учених цікаве було передусім походження води. Звідки береться вода? Великий грецький учений Арістотель (384—322 до Хр.) пояснював це так: у нутрі землі находиться величезна просторінь, виповнена водою; джерела беруться із того, що до них напливає „жилами" вода з цього підземного „збірника". Більш-менш таксамо думав і римський учений Люкрецій (96—55. до Хр.). Він казав, що рікам і озерам постачають воду підземні допливи. Вітрувій, римський будівничий і інжинер із часів Юлія Цезаря (100—44. до Хр.), та цісаря Авґуста (63. до Хр. — 14 по Хр.) казав, що вода є тільки метеорольоґічного походження (з дощу, снігу, граду). В середньовічні хемічні науки не пішли вперед, тимто й погляди на цю справу далеко не наукові. Тепер найцікавіший погляд на походження води подає т. зв. ерупційна наука. Вона каже, що річна, морська й озерна вода просякає у глиб землі й нарешті доходить до вогнистого ядра. В цій температурі вона сильно огрівається, перемінюється в пару й тим самим поширяє значно свій обєм; пара поворотною дорогою повертає у верхні верстви землі; по дорозі холоне і місцями виступає на поверхні землі в постаті джерел.

*

Тепер ми всі розуміємо, яке значіння має вода для людей, звірят, ростин, одне слово — без води ми не можемо собі уявити життя.

Знаємо, що в температурі 3·995° Ц. (округло: 4° Ц.) вода найгустіша. Питомий тягар льоду менший від густоти води при 4° Ц, тимто лід пливає все на її поверхні. Коли б вода не мала тієї прикмети, тоді лід поринав би на дно, а на поверхні вода замерзала б наново. Так то всі стави, ріки, озера, моря й океани стали б одним льодовищем, якого сонячне тепло не змогло б ніколи геть-чисто стопити. А тому, що так не є — на землі може розвиватися життя. Ця прикмета води чи не найважніша, але ми у щоденному житті чомусь і не звертаємо на це належної уваги.

Дальшою важною прикметою води є її чистота. Найчистіша вода — дестильована (див. „Життя і Знання" ч. 2. ц. р., стор. 59), а в природі — вода метеорольоґічного походження (звичайно дощівка), хоч і вона має в собі нераз багато пилу та трохи азоту. Очевидячки, що дощівка по містах, головно в місцевинах, де багато фабрик, має значно більше занечищень, ніж деинде.

В земній воді багато чужих складовин. Має вона в собі різні соли; залежно від того, розрізняємо т. зв. мінеральні води: солянки, квасні води, гіркі, сірчані, залізні і т. и. Всі вони мають велике значіння в лікуванні.

Вода, що має в собі багато соли, головно квасних вуглянів вапня ($CaCO_3$) і маґнезію ($MgCO_3$) зветься — тверда; вода, що має їх мало і взагалі має мало в собі чужих складовин, зветься — — мяка. Наймякша є, очевидячки, метеорольоґічна вода. Щоб означити, яка вода тверда, впровадили міру на твердість води, т. зв. „ступені твердости" води. Розрізняють ступені німецькі та французькі. Вода є тверда на 1 німецький ступінь (1°) тоді, коли в 1 літрі води міститься 10 міліґрамів окису вапню (CaO) і 72 мґ окису маґнезію (MgO). Французький ступінь твердости води різниться тим від німецького, що на місце CaO виступає квасний вуглян вапня ($CaCO_3$) а на місце MgO — квасний вуглян маґнезію ($MgCO_3$).

Хемічно чиста (без чужих складовин) вода, з огляду на свій млявий смак, не придатна до життя. Щойно, коли додати трохи соли, н. пр., кухонної (натрію хльорду, знак: NaCl) і квасних вуглянів, тоді вода має свій звичайний смак. Зате у промисловости треба найбільше хемічно чистої води.

Нераз у кухонних посудинах, коли в них варити довго воду, н. пр., у чайниках — наростає т. зв. камінь. В міру того, як цей камінь грубшає, треба вживати щораз більше тепла, щоб огріти воду. Буває нераз, що посудина з того і тріскає. Те саме витворюється у великих парових кітлах по фабриках. Цей, т. зв. „кітловий камінь" повстає через те, що вода, паруючи, викидає із себе велику кількість розпущених у собі солей. Соли ці осідають збитою масою на стінах кітла. „Кітловий камінь" — небажаний перепин тепла, тимто треба вживати більше теплової енерґії на огрівання води. „Кітловий камінь" не зміняє свойого обєму тоді, коли є зміни тепла, так, як це діється із залізом, тимто й кітлова бляха часто гнеться. Це спричинює на кітлі розколини, а часто й вибух. З цим явищем боролися люди віддавна, хоч не завжди із бажаним успіхом. Часто машиністи доливали до кітла різних товщів, щоб запобігти лиху. Одначе „кітловий камінь" наростав на стінах далі. Щойно пізніше звернули увагу на те, що вапно й сода змякчують воду. Тоді побудували відповідне приладдя змакчувати воду, і щойно такою, пропущеною через приладдя, водою наповнювали котел. Дехто уживав до того, щоб змякчити воду, ще льняного сімя, а останніми часами винайшли добрий до того засіб, т. зв. „пермутит".

Та води вживають у промисловости не тільки до парових кітлів. Різні роди промисловости ставлять до неї далекосяжні вимоги.

Передовсім усі пральні і волоконна промисловість вимагають мякої води, бо у твердій виходять різні соли і осідають на полотні. Коли його фарбувати, то на цих місцях робляться плями.

Ферментаційна промисловість (н. пр., пивоварство) вимагають найкращого ґатунку води. Передусім вода ця не може мати в собі ніяких орґанічних (живих) тіл, що є доброю поживою для бактерій, які погано впливають на хід ферментації (шумування). Кажуть, що таємницею доброї якости пільзненського пива є те, що для його виробу вживають доброї води.

Цукроварні не можуть уживати води, що має в собі ґіпс і кухонну сіль. Ґіпс із цукром кристалізує і занечищує його, а кухонна сіль припинює кристалізацію.

Значіння води в промисловости дуже велике. Нераз падали цілі фабрики через те, що не було близько них відповідної води.

ПЕТРО ФРАНКО.

П І Ґ М Е Ї

Чи не в усіх народів світу, побіч як-слід розвинених людей, находимо недоростів, хоч їх батьки мали „людський" зріст. Ці карлики, це — не каліки, вони збудовані як і треба, тільки ростом

Піґмейське племя — семанґи з маляйського пралісу.

вони невеликі, всього на 1—1,20 м. Через той малий зріст вони почували себе нещасними, впослідженими, бо „великі" чомусь завжди насміхаються із них. До всіх тих малих „людців" привязано безліч усяких неймовірних переказів, казок, оповідань та вірувань. Досить згадати про „ґномів" у ґерман, домовиків у славян", тролів у Скандинавії, лепрехавнів на Ісляндії. Їм приписують попри їх малий ріст — дотеп, хист вникати в такі тайни природи, до яких великі не мали доступу. Їм ніби то відомі тайни лісів та підземелля, вони знають чари, ліки, скарби, отруї. Із руд добувають залізо, мідь, золото, срібло, з давен-давна знали вогонь. Краще, мовляв, із ними жити в згоді, поводитися ввічливо, щоб їх не образити, бо за обиду вони — мстяться.

Та все це — народні оповідання, вірування. А отже живуть і досі у світі маленькі люди, звані піґмеями. Про них писало вже „Життя і Знання" (пор. V., ст. 177, VII., ст. 295, 346), тепер — скажемо про них докладніше.

Піґмеї живуть у мало доступних пущах Азії та Африки. Все вони викликували велике зацікавлення дослідників. До них важко було дібратися, то й нелегко було дослідити їх звичаї та життя. Ці маленькі люди мали причини, як вогню, уникати зустрічі з европейцями. Бо ж відомо, що всім таким народам вони приносять шкоду, а як що до чого й повну затрату. У гробницях Єгипту з часів 3360 літ до Хр. найдено малюнки піґмеїв із лісів осередньої Африки. На дворах фараонів піґмеї були акторами, сміхунами, танцюристами. На дуже давній грецькій мапі бачимо край піґмеїв у верхівях ріки Нілю. Тепер їх уже менше, живуть вони по пралісах, головно по пралісах маляйських островів.

Піґмеї вельми недовірчиві. Та деколи в заміну за сіль та прикраси працюють для білих. При цьому вони дуже працьовиті. Бувало таке, що европейці через маляйців-перекладачів замовляли в піґмеїв дерево на будову домів і на рано мали те, що замовляли. На умовлене місце треба було класти умовлену заплату. Коли б білі захотіли ошукати піґмеїв, то могли бути певні, що якогось дня дістануть у плечі затроєну стрілу або малесеньку стрілку видмухувану з довгої „сарбакани". А кілька таких стрілок убиває вже слона.

„Королева" піґмеїв.

Піґмейські чоловіки й жінки ходять голі, хиба, що мають із переду деколи хфартушки з кори. Діти носять на ремені, перекинутім через плече. Коли діти плачуть з болю, сльози течуть їм із очей, але не видають при тім ані звука. Шкіра в маленьких піґмеїв темно-сіра, волосся — вовнясте, рот — великий.

В Африці піґмеї замешкують пущі здовж рівника, на яких три ступені по обидва його боки. Дослідники відрізняють кілька зразків піґмеїв, що мають різні назви: акки, ніям-ніям, вамбуті. Всі вони темно-чоколядової барви, а ті, що живуть над горішнім річищем Конґа — зовсім чорні. Та вони помітно різняться від сусідніх муринів, що все дальше й дальше витискають піґмеїв у глибину лісів.

Піґмеї — кочівники, мисливці. Живляться мясом, корінцями, овочами та городиною, яку вимінюють у сусідів, осілих муринів, за це дають

муринам дичину. Живуть в одноженстві, не їдять людського мяса, не крадуть, розсудом перевищають муринів. Вони жваві та зручні. По деревах лазять не згірш малп. Ходять по пущі без найменшого шелесту, снуються мов тіні. Легко наслідують чужі звуки, легко вчаться чужих мов. Ростом доходять до 1,35 м, вага тіла добігає до 25, а то 30 кґ.

Одяг невибагливий (як коли його вдягають): перепаска на бедрах і гарний капелюх, що його виробляють із соломи та з листя.

Як зброї вживають луків із затроєними стрілами. Ними володіють по-мистецьки! Стріляють так скоро, що випускають одну по другій три стріли, що летять у повітрі одночасно і всі три одна за другою попадають у ціль.

З вигляду піґмеї нераз нагадують малпи. Мають широкі плоскі носи, ноги вигнуті до середини, великий палець завжди сильно відстає, усе тіло покрите густим волоссям. Подорожники згадують про деяких піґмеїв, що мали футро на $^1/_2$ цм завгрубшки. У лісі вони перекликуються згуками, більше подібними до малпячої, ніж людської мови. Їдять дуже багато, то й животи в них розмірно величезні. За одним махом піґмей зїдає копу бананів тай ще дещо на закуску.

Відомий анґлійський подорожник Генрі Стенлі (Stanley, 1841—1904), дослідник Африки, часто стрічався із піґмеями. Один його відділ спіймав був „королеву" піґмеїв, жінку вождa. Прикраси „королевої" були повироблювані майстерно з полірованого заліза. „Королева" ця була ясно-бронзова, мала великі очі й на диво малий европейський рот, мала 19—20 літ й була 1,25 м заввишки.

Озброєний африканський піґмей.

Другий відділ схопив був пару піґмеїв коло гір Місяця. Їх докладно зміряли та описали. Вони кілька днів прозадили виряд Стенлі. Ці піґмеї мали приблизно 1,20 м висоти, колір їх шкіри був мідяний, тіло було вкрите густо кожухом до 12 мм завгрубшки, на голові мали мистецької роботи очіпок, із китичкою папужого піря, в руках — коротка списа, малий лук та затроєні стріли. Стріли піґмеїв мають різний вид, як на це вказує образок.

Піґмеї живуть, як ми вже сказали, поблизу муринських осель. Поселюються так, що всі дороги до головного селища муринів ідуть попри їх оселі; мурини все знають, коли хто надходить. Мурини бояться піґмеїв і мусять терпіти деякі пустошення їх піль та городів у заміну за куди меншевартні дарунки дичиною та футрами. Домівки піґмеїв низькі, двері всього 60 цм заввишки, цілий „дім" уміщує 3—4 особи. Стежки, що ведуть до оселі, добре захищені луками-самострілами з вовчими ямами, а проти наступу слонів — довбнями з гарпунами. Нічого дивного, що серед таких умов подорожувати по африканських лісах було дуже небезпечно. Дотого на дальше, як на 20—50 км не можна було найти провідника. Бо ж за кожний перехід через чужу землю навіть тубильці мусять платити окуп сокирами, ножами, тютюном, сіллю, оздобними речами, тощо.

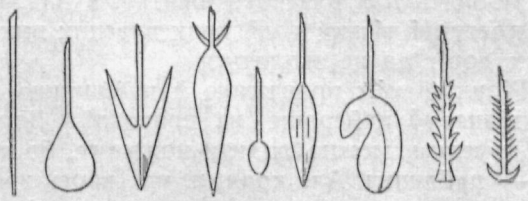

Вістря до стріл.

Жінки піґмеїв сповняють усю домашню працю: збирають паливо, варять, двигають тягарі при переселюванні. Зате чоловіки полюють, бються, курять, ведуть „політичні" розмови. Молодь безупинно вчиться стріляти з лука, кидати списою та сокирою, ставити пастки, воювати.

Жінки виробляють теж отруту до стріл. Одну, подібну до темної смоли, вироблюють із соку одної водяної ростини (arum) — цією отрутою вбивають слона не менше певно, як наші розривні кулі (деякі оселі мають великі склади слонової кости). Отруту виробляють у лісі, далеко від оселі. Нею густо намазують вістря стріл. Ще иншу отруту, подібну до жовтавого клею, виробляють із сушених червоних мурашок. Чорні муравлі кусають так, що робиться рана, наче під розпеченим залізом. Проти отрут подорожники з більшим або меншим успіхом уживали підшкірних впорсків з вугляну амону та морфію. Але треба знати, що свіжа отрута діє дуже скоро. Один Стенліїв стрілець помер уже по хвилині, хоч ранка була зовсім незначна, один старшина мучився пять чвертей години, одна жінка померла, заки її пронесли яких сто кроків, инша за двацять хвилин, один стрілець помер по трьох, а кілька — по сто годинах. І все це сталося, хоч рани повипалювали, попромивали та повисисали. Видко залишилося тілько отруї, що докінчувала свою смертоносну роботу.

Довбня-гарпун.

Тепер по цілій Африці подорожують вигідно літаками, автомобілями, залізницями й т. д. Праліси зникають дуже скоро, а з ними і їх таємні мешканці.

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ.

ПРИПИСИ ПРО ДОРОГИ

Усі знають, що дороги є публичні та приватні. Публичні дороги це — ті, що доступні для всіх, а належать вони до громади, до повіту, чи краю. Приватними дорогами називаємо знову ті дороги, що їх приватні особи, спілки, чи якісь инші установи роблять для власного вжитку, а для чужих вони доступні тільки тоді, коли власник цих приватних доріг на це згодиться.

Різницю між приватною й публичною дорогою пізнаємо найкраще на прикладі. Дорогою що йде селом, можна ходити кожному, бо це дорога — публична. Але коли, н. пр., хтось зробить собі дорогу через своє власне поле, то він може не дозволити нікому ходити цією дорогою, бо це його приватна дорога.

В дусі розпорядку міністерства публичних робіт із червня 1924. р. під словами „публична дорога" треба розуміти не тільки саму їздну дорогу, але й цілу ширину ґрунту, заняту під дорогу, всі будівлі та владження, що належать до неї вра́з із придорожними смугами, що становлять приналежність до дороги. Не можна ушкоджувати та нищити публичної дороги, ані її владжень, не можна волокти по ній таких предметів, що могли б її попсувати. Залізні обручі на колесах возів мають бути гладкі. Не слід занечищувати дороги так, щоб викидати на неї болото, гній, сміття, виливати всяку нечистоту, не можна відпроваджувати на дорогу гноївок, залишати на ній здохлі тварини, й нарешті кидати на дорогу всякі предмети та матеріяли, що могли б калічити ноги, людей, чи звірята, н. пр., цвяхів, дротів, відлімків шкла, металів і т. д.

Здохлу тварину власник має спрятати з дороги до 24 годин, а ні, то це зробить громада на його кошт.

Не можна нищити ровів, шкарпів, насипів, не слід засипувати ровів і каналів, переганяти через них худобу, домашню птаху, не можна у придорожних ровах і на шкарпах пасти худобу, або збирати траву, що там росте.

Не можна теж складати на дорозі приладдя, матеріяліз і тим подібних речей, хиба́ за дозволом управи дороги, або як є яка хвилинна конечна потреба. У віддалі ближчій аніж 150 метрів від деревяних мостів або від мостів мішаної, залізно-деревяної споруди, не можна розкладати вогню, переїжджати з вогнем по таких мостах, а навіть не вільно на них курити. Пішки можна ходити тільки по призначених на це стежках, або хідниках, а коли їх нема, то — краєм дороги. Все слід триматися як-найдалі від середини дороги. Коли дорогою йде маса (похорони, походи, процесії), то вона повинна займати тільки праву половину дороги.

Швидкість колового руху не може загрожувати безпеці осіб, що вживають публичних доріг, вона має бути така, щоб візник, наколесник, або їздець міг приспособитися до вимог безпеки публичного руху й охорони доріг та мостів. На гострих закрутах, на перехрестях та мостах деревяної або деревяно-бетонової споруди, що довші за 20 м, не можна їхати з більшою швидкістю, аніж 6 км на годину. Ширина фіри не може бути більша аніж 2.5 м, і не вища над 4 м. Кожна фіра мусить мати візника. Вийнятково там, де йдуть валки возів, може бути один візник на два вози, але тоді віз має йти за возом. Безпосередно може їхати один за одним тільки 6 возів.

Віддаль поміж валкою возів по 6 штук мусить бути — 30 м. Коні запряжені до воза, мусять на публичній дорозі бути зануздані (зазублені). В часі їзди візник не сміє на возі спати, ані лишати воза без догляду. На дорозі стояти не можна. Коли припадково треба спинити віз на дорозі, треба зїхати на правий бік, а коли візник відходить, треба коні випрягти.

На возах мають бути таблички польською мовою, на них мусить бути читко виписане імя, прізвище та осідок власника воза. Не можна дорогою гнати худобу без достатнього нагляду (один погонич на 15 коней або худоби, чи 40 овець або свиней). Цей припис не обовязує, коли гнати худобу на пасовисько. Не можна залишати дітей на публичних дорогах без опіки, або випускати на дорогу худобу, чи дріб. При санках мусить бути дзвінок.

Публичні дороги призначені для піхотинців, для їзди та перегону худоби. Руху на публичних дорогах не можна утруднювати, чи перепиняти. Під словом „перепона" закон розуміє не тільки те, як хто безпосередно припиняє рух на публичній дорозі, але як виконує роботи побіч дороги, або приміщує побіч дороги предмети, які можуть припинити рух на дорозі. Кожна підвода має в часі руху держатися правого боку, таксамо колесо (ровер), авто, мотоцикль, хиба́ що якісь важні обставини примушують їхати лівим боком, або серединою. Публичні дороги, що йдуть через міста, містечка, оселі та села, а мають тверду наверхню, громада має чистити з болота й пороху; громада може цей обовязок перекинути на власників нерухомостей (домів), що лежать побіч тієї дороги.

Не можна на полі й на отвертому місці ставити криниці ближче, аніж на $3^1/_2$ м від краю придорожнього рова, чи насипу. І таксамо — будинків, заводи, фабрики, а далі — кузьні, цегольняні печі, вапнянки, вітряки, гірничі шиби, збірник легко горівких матеріялів, копальні глини, піску, торфу, камінярні можна приміщувати у віддалі 5 до 40 м від берега, рова або насипу. Те саме може запорядити повітовий виділ щодо громадських доріг. Там, де дорога перетинається з иншою, громадською або приватною, має бути на рові побудований міст, а на домагання дорогової управи, власник приватної дороги мусить вибрукувати цю приватну дорогу на довжінь 25 м від публичної дороги.

Коли хто їде колесом, то колесо мусить мати гальму та дзвінок, на вечір — ліхтарку з білим світлом зпереду і з червоним ззаду. Не можна вживати їдучи колесом, инших знаків, як дзвінка (н. пр., свиставки) і т. п. Коли одна підвода їде за

другою, а хоче її виминути, то не сміє робити перегонів (як це нераз у нас буває) по дорозі, а тільки той, що їде ззаду, мусить остерегти того, що їде зпереду, що буде його минати, потім скрутити наліво, та проїхати попри ту підводу, що її минає. Той, кого минають, має зменшити швидкість своєї їзди, щоб не зударитися з тим, що його минає. Ми вже писали, що кожний має їхати з правого боку дороги.

Але в нас люди із старої звички їздять іще часами лівим боком дороги. Тимто може трапитися таке, що дві підводи з протилежних боків наїдуть одна на другу, бо одна їхала правим боком, цебто — правильно, друга з протилежного боку (неправильного) лівим. Тоді той, що їде правим боком не має вступатися, а повинен тільки спинити свою підводу й цим спонукати того, хто їде не як треба, щоб зїхав на правий бік дороги.

Хто не притримується приписів про порядки на публичних дорогах, того повітове староство може покарати карою до 1000 зл. або 6 тижнів арешту. Може також староство покарати обома карами нараз.

Грошеві кари, а також кошти, що їх староство присудить платити за попсування дороги, призначені на поправу доріг.

Е. ЖАРСЬКИЙ.

ВОЛОДАРІ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Рідко коли задумуємося над тим, що під нашими ногами, в землі, кипить не менш жорстока боротьба за існування, як і на землі. Лише хлібороб, що заберться незабаром до плуга, може стежити, з деяким неспокоєм, цю безупинну погоню тварин за поживою. Виорюючи у скибах личинки хруща, він бачить наглядно, як ті й йому подібні ненажерні володарі підземелля, видирають одні одним поживу не тільки над землею, коли виростуть на жуки, але й під землею.

Та не тільки личинки хруща володарі підземелля. Мало не всі йому подібні жуки, а то й інші тварини, шукають для себе поживи в матері-землі. Погляньмо тільки на такого кручка-земледуха або медведика (Gryllotalpa vulgaris L.) хижака наших садів, що виглядом нагадує наших невинних пільних коників (рис. 1). Із верху буравосірий, з коротким волоссям шовкового лиску, має видовжену, трохи в низ похилену, голову, короткі, тверді зовнішні покрівці прикривають куди довші задні „крила". Цікаві в нього передні ноги. Своїм виглядом нагадують ноги киртиці. Вони відхилені в бік, широкі, мов лопата з зубатими берегами, що цілком дозволяє послуговуватися ними наче лопатами.

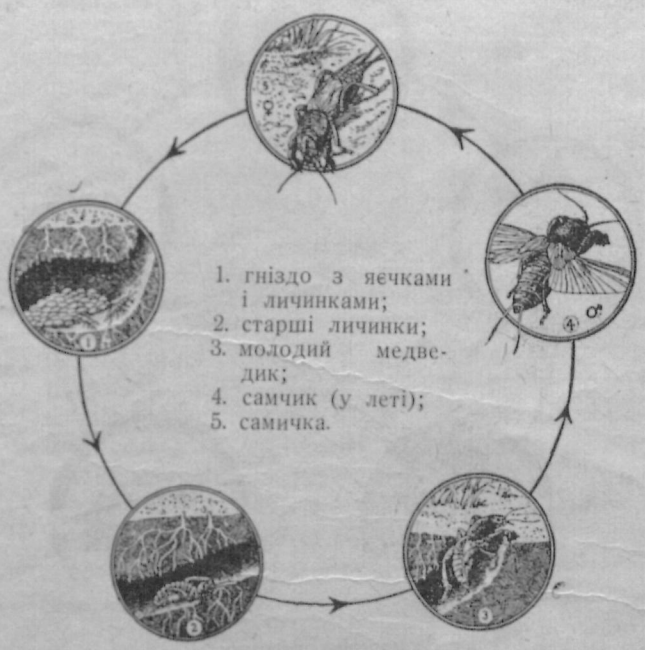

Кручок-земледух.

Користає він із них дуже добре! Наче вправний ремісник, викопує в городах чи садах заразтаки під верхнею землі довгі потайники; їх пізнати й голим оком, коли добре лиш придивитися довгим, трохи вигнутим назверх валочкам землі, на подобу нор киртиці.

На поверхні землі почувається не надто добре; — скаче незугарно, а як літає — то, не дай Боже! Зате під землею він — пан. Тут вишукує дожджаників, комашині личинки, слимаки й пожирає їх великими масами.

Та найгірше в нього те, що він уважає за великий для себе присмак — молоді корінці та приземні частини ростин, а деколи й цілі молоді ростини. Знає його за шкідника Европа, де на північ він сягає по південну Скандинавію; знає — північна Африка, західня Азія, де зайшов аж по Гімаляї. Недавно замандрував уже й до Північної Америки.

При своїй ненажерливости, він іще й доволі плодовитий. Раз у рік — десь коло червня-липня — складає яких 250 яєчок, величини конопляного сімя, і приміщує їх у ямочці, вижолобленій при кінці потайника. За три тижні з яєчок викльовуються білаві личинки, подібні до мурашиних; вони линяють іще тричі й під зиму засипляють у землі $^1/_2$—1 м завглибшки. Аж навесну — десь у березні-квітні будяться, линяють іще двічі й уже геть-чисто дозрівають. Що при тому „жеруть", що попаде — про те й не згадувати.

Як „підземні володарі" — вони мало мають природних ворогів: киртиця, норниці, чи в лісах лис, а там птахи чи деякі комахи — ледви чи знищили б цього хижака. Тимто проголосили йому війну — люди, вживаючи за „кулі" фосфорових чи аршеникових горошинок (роблять їх із: 0,75 кг спорошкованого медівника, 0,75 кг муки, 0,75 кг меду і 2 грамів аршенику), — які вкладають у нори. Деколи заливають ці нори й олієм з водою.

*

Не менш небезпечним „володарем підземелля й надземелля" є инший, кольорадський жучок — терногрудка бульбяна (Leptinotarsa decemlineata). В нас вона появляється час-від-часу,

при чому нищить листя молодої картоплі. В Америці, де її прабатьківщина, вона робить велетенські шкоди (рис. 2). Невеличкий, 10 мм завдовжки, цей жучок, з поясами на верхнім покрівці, складає до 800 (а то й більше!) яєць на листку. Як би то він складав їх на одному листку — то було б іще пів біди. А то він складає їх купками на кожному листку продовж 4 тижнів. По 4—8 днях викльовуються личинки й жеруть листок, де склала їх передбачлива мати. З била уступляться аж тоді, коли цілий кущик зїдять геть-чисто. Уночі переносяться на інші ростини й тут теж дбають про цілковите знищення ростини. Коли вже добре обїдяться, перемінюються в землі в лялечки.

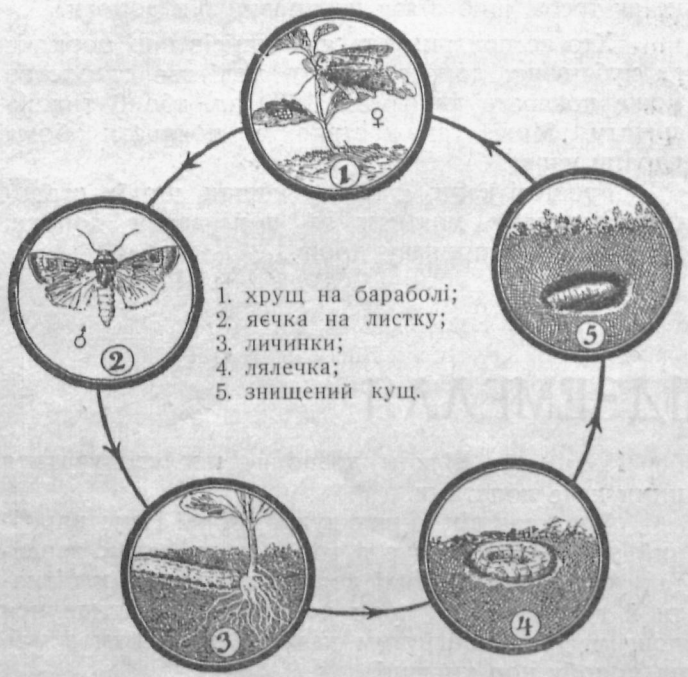

Терногрудка-бульбяна.

Боротьба з ними важка. Звичайно виривають ушкоджені листки разом із складеними там яєчками і комахами, опорскують різними отруями, тощо.

*

Трохи иншим таким шкідником є рільниця збіжева (Agrotis segetum). Є це нетля, появляється в половині травня. Деколи бачимо її й раніш, уже у квітні. Вона доволі велика (при розширених крилах — вона буває й 5 цм завдовжки). Її крила жовтаво-бурі або сіро-червонаво бурі із круглявими плямами. Самиці бувають сіравої барви. Із яєчок викльовуються по 10—14 днях гусениці, що вдень бущують за їжею в землі, а вночі зїдають листя різних засівних ростин. Ціле літо аж до сильніших морозів вони зїдають, що попало. Зиму пересипляють і десь з кінцем лютого така гусениця знов вилазить на денне світло, щоб надробити зимові втрати... Нарешті — у травні розвивається з неї — по стадії лялечки — метелик, і знов самичка складає нові яєчка. Шкідливість тієї нетлі в тому, що гусеничка обїдає на весну корінці озимого збіжжя і цим спричинює великі шкоди. Вигубити цю нетлю важко. Треба б її личинки визбирувати із землі, в часі орання. Влегчити таку роботу може дріб.

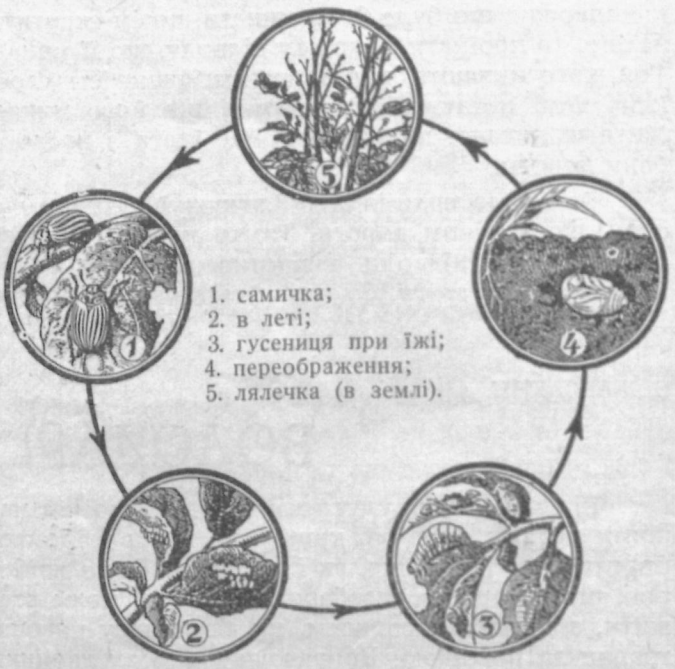

Рільниця збіжева.

Нарешті із шкідників згадаємо стручняка-горошника (Bruchus pisi). Є це невеличкий, 5 мм завдовжки жучок, чорнявий із сірими плямками, складає свої яєчка на стручку гороху й нищить його та його насіння. Тут вироблює собі дірочки, де живе цілий час. Його розвиток виявляє рис. 4.

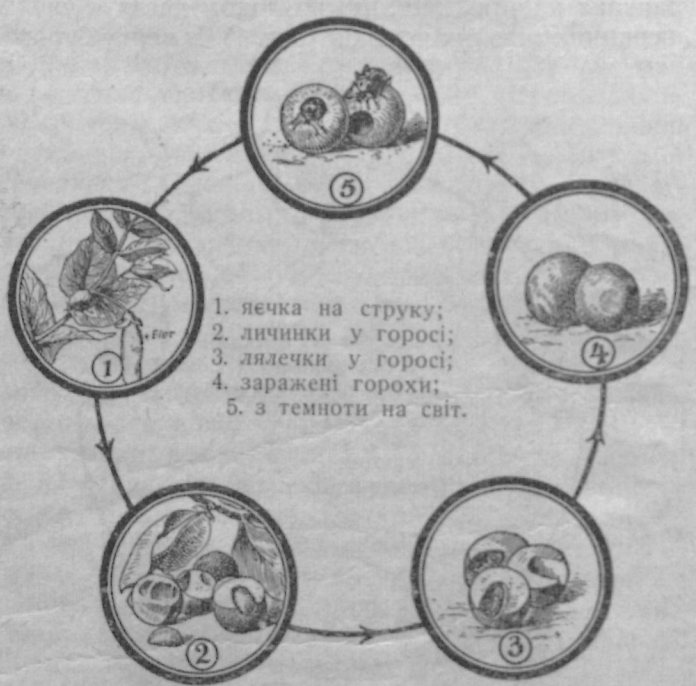

Стручняк-горошник.

Коли хочемо позбутися його з насіння, тоді перед засівом мочимо насіння у воді 24 години. Така „купіль" випирає їх із дірок у насінні, а тоді ситцем можна їх легко зібрати з поверхні води.

ВОЛОДИМИР БАРАГУРА.

БУРСА Й БУРСАКИ

Слово „бурса", „бурсак" кожному знане. Є воно тісно звязане зі школою. Неодин із нас закоштував бурсацького хліба, неодин провів у бурсі найкращі хвилини свойого школярського життя і з любістю та вдячністю згадує їх у пізніших роках. Неодин знає бурсацьке життя лише зі слуху, з оповідання инших, чи з письменства, от хочби таких гарних повістей, як: „Люборацькі" Анатоля Свидницького (1834-1871), або „Хмари" Нечуя-Левицького (1837—1918), де це життя чудово схоплене та живо змальоване. Автім у нас бурсацьке життя має свою славну традицію, досить ізгадати хочби бурсаків київської Могилянської Академії.

І хоч, з одного боку, бурсацьке життя змальоване в додатніх барвах, то, з другого чуємо про нього багато поганого, а дехто думає, що бурсацька молодь — усе голодна, нещаслива, веде чернече життя, в заперті. Такі вістки доходять довідома загалу, й, нажаль, їм вірять. А це шкода, бо тут видко, як у нас ці справи недоцінюють.

Недоцінювання вартости бурси, чи інтернату (гуртожиток) має своє джерело головно в тому, що загал уважає інтернат за місце, де молодь має дістати помешкання, харч та змогу вчитися. Забувають, що правдивий інтернат сповняє, крім цього, дуже важне виховне завдання, а ціль його передусім — виховувати молодь. Виховання в інтернаті під теперішню хвилю — одна з найважніших форм виховання взагалі, й воно займає рівнорядне місце із домашнім та шкільним вихованням.

Інтернати повстали в давнину. Знані вони були у старовинному Єгипті, у Греції та в Римі. Вони зазнавали згодом усяких змін, але перетривали середньовіччя й дійшли до теперішніх часів. Покликала їх до життя конечність. Багато батьків не має змоги виховувати своїх дітей, чи через тяжкі матеріяльні обставини, чи через незгоду в родині, чи працю поза домом, чи нарешті через те, що живуть далеко від місця, де є школа. В інтернатах находить притулок і багато сиріт.

Те, що інтернати існують здавна, дозволило їм витворити своєрідну форму виховання, різну від родинного, чи шкільного. Виховання в інтернаті, це — збірне, спільне виховання мо́лоді фаховими силами поза домом з допомогою окремо дібраних виховних засобів.

Та хоч інтернат витворив собі своєрідну форму виховання мо́лоді, хоча веде її инакше, ніж дім та школа, то проте він не зриває з ними звязків, навпаки, він тісно з ними співпрацює. З домом співпрацює так, що знайомить батьків із способом життя в інтернаті, що довідується від них про минуле вихованця, що ділиться з ними власними спостереженнями над дітьми, що запрошує батьків на інтернатські свята й виступи, що на час вакацій відсилає діти додому. Із школою співпрацює так, що дає учневі змогу спокійно проводити час на науці, що наглядає його домашню працю, контролює його, дає вказівки, як учитися й т. д.

До своєрідних засобів, що ними послуговується інтернат у вихованні, слід зачислити передовсім — правильник. Там, де живе більша кількість людей, мусить бути лад і порядок, мусить бути відповідно укладений розклад дня, час на працю, їжу, відпочинок, забаву. Правильник мусить уважувати не лише розклад дня, але й означити ясно права й обовязки вихованців, їх співжиття з товаришами й виховниками, відношення до майна й уладження інтернату. Щоб правильник можна було виконувати, в інтернаті мусить бути дисципліна, при чому вона має спиратися на повазі й внутрішній самодисципліні, а не на страху перед карою. Щоб вихованці виконували правильник, мусить бути над ними нагляд. їх треба повчати та давати їм добрий приклад, бо молодь виховується — наслідуванням.

Через те, що в інтернаті живе молодь у збірноті, в неї виробляється суспільний хист. Один одному мусить помагати, мусить вирікатися власних вигод та приємностей у користь загалу і т. д. Побіч суспільного виховання, бурсак мусить звертати увагу на розуміння національних справ, тут вагу має й виховання індивідуальне, себто — про розвиток прикмет, питомих кожному вихованцеві зокрема. Не можна занедбувати релігійної сторінки, та провадити як-слід полове виховання через те, що по бурсах живе великий відсоток молоді у віці дозрівання, тут треба привчати молодь і виробляти в неї замилування до краси, чистоти й порядку (естетичне виховання), дбати про фізичну культуру (руханка та спорт).

З цього бачимо, що виховання в інтернаті є всебічне, а остаточна його мета — виробити силу волі та характер молодої людини. Коли інтернат зуміє все це зробити, його завдання виконане.

Але, побіч виховання, сповняє бурса і важне суспільне завдання: завдяки дешевому, а то й безплатному удержанню дозволяє вчитись бідній та здібній мо́лоді.

З того бачимо, що інтернатське виховання заслуговує на признання та підтрим. Його вагу добре зрозуміли вже давно за кордоном, головно в Німеччині, там воно займає почесне місце в суспільному вихованні.

ГОЛОВА, ЩО ВАРТУЄ 25.000 ДОЛЯРІВ

Американський Медичний Інститут дає 53-літньому Павлові Кернові, що не спить уже 22 роки, 25.000 долярів за його голову по його смерти, щоб дослідити причину того дивного явища, яке дивує лікарів цілого світу.

Кернові зранило голову у світовій війні, на фронті в Галичині в 1915. р., і відтоді він не спав ні хвилини. Вдень Керн працює в канцелярії своєї фірми, а вночі, не можучи спати, слухає радія та безнастанно курить. Спати ніколи йому ані забагнеться, зате мусить їсти вісім разів на добу.

дв.

МИКОЛА М. ПАЛІЙ.

ШВАЙЦАРСЬКА ҐВАРДІЯ ПРИ ВАТИКАНІ

Із смертю папи Пія XI. й вибором та коронацією нового — читачі мали нагоду довідатися дещо про т. зв. швайцарську ґвардію. Хто ж побував у Римі, той мав нагоду приглянутися їй ближче й подивляв її своєрідність. Таксамо дуже цікавляться нею та подивляють прогульковці-паломники.

Початки історії цього своєрідного прибічного війська сягають 1503. року, коли на ватиканському престолі засів папа Юлій II. Папська держава була тоді під постійною загрозою кількох неспокійних впливових родин та французьких військ, які намагалися повалити світську владу пап. Щоб захоронити себе та зберегти повагу Ватикану, папа звернувся до швайцарців по поміч, бо швайцарці від кількох століть — як наймані вояки — вірно й хоробро служили не одному тодішньому володареві. Юлій II, хоч спротивлялася Франція, добився угоди й таким чином дістав на постійну службу військових швайцарського походження. Цей набір повторяли надалі за традицією й инші папи й повторяють його й досі.

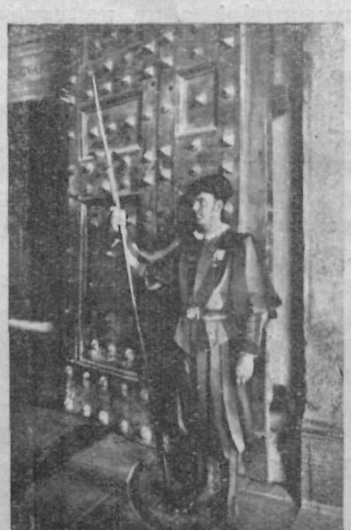

Вартовий при бронзовій брамі.

Перша ґвардія, 150 людей, після підписання угоди прибула до папської держави 1506. р., три місяці перед покладенням першого каменя під собор св. Петра. Її уклад, вартість і вишкіл дали привід до підписання окремої умови між Швайцарією й папством 1510. р. Ця умова уповноважнювала одним - одним єдино швайцарців до тої почесної гідности — бути особистою ґвардією папів. Це був перший почесний курінь постійної охорони (тоді володарі держав наймали військо за гроші) з означеною метою, з власним вишколом та особливими одностроями. Щойно відсіля перебрали ці прикмети й инші постійні військові формації, які потворилися два століття опісля.

Вже кілька років після її введення в життя, папська прибічна сторожа змогла доказати свою вартість і відданість. Коли збунтовані цісарські загони почали розбій та грабіж Риму, вона заставила густо майдан св. Петра (6. V. 1527. р.) і вможливила папі Климентієві VII. втекти до Кастель Сант-Анджельо (замок) й сховатися перед погрозами розбурханих військ і юрби. Спаслося тоді тільки 42 швайцарців, які повнили в тому часі службу, помагали втекти папі до замку й там уже з ним залишилися. Прибічна сторожа не покидала папи в нещасті і відкинула домагання швайцарського уряду вернутися додому. Одначе, коли Климентій VII. таки здався, ще того самого року 42 ґвардистів звільнено з почесних обовязків і вислано їх до Швайцарії.

Двацять років пізніше, 1548. р., папа Павло III. відновив ґвардію знову, але ця віднова довго не мала сили. Вже 1555. р. папа Мартин II. проголосив, що заступникові Христа на землі не треба нічого більше побіч Божої опіки. Тільки його кількаденне панування не дало тут ніяких наслідків. Подібних думок був і Адріян VI., але Павло IV. доповнив 1561. р. старі статути, приспособив їх до обставин із такими обовязками: хоронити особу папи в палатах Квіринал[1]), Ватикану й Кастель Ґандольфо, супроводити його у проходах, поїздках, святкуваннях, на коронації, попереджувати в місця поїздки, охороняти каплиці, церкви, папські місця, папські минниці та всі рухомі й нерухомі посілости апостольської столиці.

Командант ватиканської швайцарської ґвардії.

Число ґвардії доходило тоді до 100—300 осіб. Майже ціле XVII. і частина XVIII. ст. були часами спокійної служби й повного розвитку. Зате у другій половині XVIII. і на початку XIX. століття (роки 1798—1848) французькі війська знову розвязували папську ґвардію кількома наворотами, виступаючи все як вороги папської держави (брали навіть папів у неволю) так, що до 1848. р. ані вона, ані ватиканська влада не могла як-слід устаткуватися. Щойно по упадку Наполеона, папа Пій IX. дав своїй ґвардії більше значіння. І хоч зазнавала вона ще від італійських республіканців перешкод, то проте могла започаткувати спокійний розвиток. Тоді була доба розподілу сил і признання кожному належного права: восени 1870. р. папська держа-

Старшина у святковім одностроєю.

[1]) Квіринал — один із сімох горбків у Римі, де тепер стоїть королівський палац

ва, як світська влада, перестала існувати, а її правильні військові відділи склали зброю з вийнятком особистої, почесної сторожі, яка мала ступені швайцарської, шляхетної й палятинської[2]) ґвардії.

Команданти папської ґвардії уважалися тоді рівночасно представниками Швайцарії при Ватикані, мали гідність „аґентів" (заступників) та були якийсь час тайними кімнатними помічниками (камеріерами) папів (тепер ними можуть бути тільки кардинали). Були випадки, що звичайні ґвардисти не тільки вміли хоробро боротися, але присвячувалися мистецтву, науці, духовному станові й доходили до наукових ступенів.

*

Як вже сказано вище, папська ґвардія була, мабуть, першим правильним військовим відділом з власними одностроями (від 1500. року). І саме ці прикметні однострої завжди звертали на себе увагу посторонніх. Складається він із обстислого каптана (т. зв. „сайо") з маленькою фалдою, широкими й короткими штанами, запинаними під колінами, та панчіх. Каптан і штани зроблені з вузьких пасків жовтої і синьої матерії з домішкою червоної барви. Рукав каптана був спершу припасований до руки й горою випущений; з огляду на невигоду його пізніше поширили. На голові носили спершу залізні, потім шкурятяні шоломи, але й це зчасом усунули й заступили беретом. До внутрішньої служби і тілесної праці приписаний такий самий однострій, тільки з сірої матерії й берет на зразок Рафаеля[3]). За зброю править старинна галябарда (сокира на довгому держаку) та легко закривлена шабля в темній піхві при боці. Девять із них (мабуть на памятку девятьох швайцарських кантонів, себто — провінцій) носять дворучну шаблю.

Бібліотека — вартові у вільних хвилинах займаються наукою.

Одначе неспокійні часи кожночасно приносили переміни, і кожний папа робив поправки відповідно до свого смаку так, що описаний нами первісний однострій із XV. ст. зазнав великих перемін. Щойно Пій X. (1903—1914) зробив останню поправку: кольоровий стрій XV. ст. залишив геть-чисто, на місце шоломів дав низький, широкий із фалдами берет. Тільки на внутрішні великі свята залишено шолом із невеликим червоним пірям. Цю саме поправку доповнив 1914. р. Венедикт XV. Таким чином швайцарська ґвардія дістала знову свій первісний стрій, і його бачимо досі. За зверхній одяг привернено широку темну накидку, запинану зпереду, із двома великими розпорами в боках, щоб можна свобідно всувати руки: в цілому це дає гарний вигляд.

Широкий берет зроблений, мабуть, на підставі зразків Рафаеля. Накидка теж походить із XV. ст., бо вже на коронації Пія II. (1458—1464) є про неї згадка. Цілість такого гарного й такого привабного одностроя швайцарської ґвардії приписують загально Рафаелеві або Мікельанджелеві[4]), але це не певне, бо, як кажуть історики, цей однострій є зразком старовинного швайцарського з легкою домішкою італійських впливів. Рафаель міг тільки його впорядкувати або поліпшити.

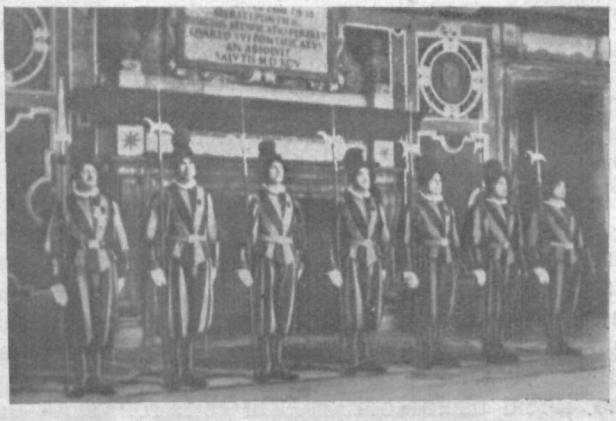

Служба у Климентійській салі.

Прапор ґвардії поділений білим хрестом на чотири части: 1. поле — червоне із знаком сьогочасного папи, 2. і 3. — мають барви ґвардії — червону, жовту й темно-синю, 4. — червоне, із знаком папи Юлія II. (1503—1513), а всередині хреста є родовий знак коменданта ґвардії. Держак червоний, закінчений формою стріли, перевязаний стрічками. Перед цим прапором присягають нові ґвардійські рекрути в річницю першого доказу вірности (1527. р.) папі.

Ватиканська швайцарська ґвардія, підчас коронації папи Пія XII. дня 12. березня 1939 р., взяла 45. раз участь у таких святах від 436 років свого існування.

---

[2]) палятин, латинське слово — могутній пан, магнат.

[3]) Великого італійського мистця Рафаеля (1483—1520) все малюють і прикметньою для нього шапкою, яку він собі придумав і носив, і від цього така форма шапки (берета) так і зветься імям Рафаеля

[4]) про Мікеля Анджеля Буонаротті (1475—1564), чит. Ж. і Зн. XI, ст. 267

ҐАЗ, ЩО ВБИВАЄ БАКТЕРІЇ ТУБЕРКУЛЬОЗИ

Професор бактеріольоґії в ризькому університеті Дарзінш перевів низку дослідів над одним ґатунком важкої олії, що її витворюють при фабрикації терпентини. Досліди виказали, що ґаз, який добувають із тієї олії, вбиває бактерії туберкульози (сухіт).

Досвіди на морських свинках виказали, що на 9 заражених сухотами свинок — 6, які лікували цим ґазом, видужало, а 3, не ліковані, по короткому часі здохли.

Якщо вдасться осягнути подібні висліди на людях, то винахід нового ґазу матиме величезне значіння для медицини. **п. г.**

ГРИЦЬ ХРОБАК.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЙСНІСТЬ БОЛЬШЕВИЗМУ

У звязку із статтею про капіталізм (див. Ж. і Зн. 1939, ст. 17) хочемо цю статтю посвятити большевизмові, — як виявові комуністичної думки у практиці, та його господарській дійсности.

Думки ці силкується, як відомо ввести в життя С. С. С. Р.

Що ж таке комунізм.

Із цим словом, що означає первісно — спільноту, лад, де все спільне, з цією справою тепер доводиться нам дуже часто стрічатися. Уряди різних держав видають суворі приписи проти ширення комунізму, за нього гостро карають. Але проте він, треба признати, шириться у світі, шириться і в нас між населенням. Тимто постараємося коротко зясувати його найбільш сутні прикмети та історію його розвитку.

Людська думка, людська уява вічно працює, вічно змагає до нових, до кращих і до досконаліших форм співжиття людей. Від найдавніших часів найбільші уми людства змагали до такого ладу у світі, де не було б кривди, де б кожна людина почувала себе свобідною, ніким не скривдженою. Вчені різно собі уявляли світ, той, який має прийти на місце того, що існував. Вже в старовину грецький учений Платон (427—347 до Хр.) мріяв про таку орґанізацію суспільства, де все було б спільне, де не було б насили однієї людини над другою, де б люди користувалися спільно добром та жили б у маєтковій і родинній спільноті. Але ж такий лад мав би бути лише для повноправних громадян, для яких мали б працювати невольники. Після того різні великі люди в різних часах мріяли й писали про такі справи, про такий майбутній лад, де настануть такі щасливі часи без визиску й насили, але все це не мало впливу на життя. Щойно в новіших часах ідея (думка) комунізму почала набирати значіння та зискувати представників серед учених. Причин такого широкого поширення цих комуністичних думок треба шукати в укладі суспільних відносин XIX. ст. та в самому капіталістичному ладі. Величезний розвиток промисловости й торговлі створив велику клясу (верству) найманих робітників, по фабриках працювали тисячі людей, з якими не все поводилися по-людському, яких визискували підприємці — тимто ці люди легко проймалися думками вчених, які вказували на тяжке становище робітників, виступали проти капіталістів та обіцяли у своїх творах „рай" на землі.

Найбільше цією справою займався й її поглибив, тепер велика повага в комуністів — німецький політичний і економічний діяч — Карло Маркс (1818—1883), жидівського походження, що прослідив господарські відносини XIX. ст. й написав великий твір п. з. „Капітал". Зміст цього твору, що став „евангелієм" комуністів, коротко такий: Підставою життя є матерія, матеріяльні умови: все, що живе на світі, всі форми життя, суспільних устроїв мають основу в матеріяльному, в тому, що є тісно звязане з самим фізичним існуванням. Підставою розвитку людства є виробництво. В міру змін у формах виробництва, зміняються й форми суспільних устроїв. В суспільности йде безнастанна боротьба між поодинокими верствами суспільности, між верствою працедавців, або капіталістів, і верствою робітників, тих, що працю роблять — пролєтаріяту. Капіталістичний устрій є лише переходовою добою; він мусить зникнути, а на його місце, мовляв, прийде доба панування робітників. Це станеться внаслідок поступневого зосередження капіталу в руках небагатьох капіталістів, після цього всі засоби виробництва перейдуть у руки робітників. Ці думки стали підставою програм різних соціялістичних і комуністичних партій: на них спираються основні думки большевизму, лівого відламу колишньої російської соціяльно-демократичної партії.

Найбільшою причиною повстання большевизму та повстання теперішньої комуністичної держави на Сході Европи, були тяжкі відносини в колишній російській державі, сам царат. Уряд зовсім не дбав за широкі маси, гнітив усякі прояви свобідної думки, не дозволяв закладати орґанізацій, де громадянство могло б виховуватися, виробляти собі тверезі, державнотворчі погляди. Ціла суспільність, із вийнятком невеликого числа царських прибічників, не була задоволена з того стану річей та чекала лише нагоди, щоб звільнитися із під царської неволі. Такі відносини спричинили те, що повитворювалися різні напрямки в думанні, повстали крайні партії, що намагалися поперевертати все догори коренем. Світова війна виказала всю гниль царського уряду: вибухає революція, на верх випливають різні провідники, що обіцяють народові золоті гори. Найбільш таких обіцянок давали — большевицькі провідники — Ленін, Троцький, Сталін. Цими обіцянками вони заманили у свої сіти більшу частину суспільности давньої Росії, опанували державу та взяли керму її в свої руки (7. листопаду 1917. р., т. зв. жовтнева — за старим стилем — революція). Починається доба панування большевиків, доба т. зв. „диктатури пролєтаріяту", себто необмеженої влади робітництва. Треба тепер було сповнити свої обіцянки. І большевики починають вести господарську політику — перебудовують державу.

На шляху цілої цієї господарської політики можемо розрізнити такі доби: доба воєнного комунізму (1918—1921), доба т. зв. НЕП-у (1921—1928/29), доба т. зв. „пятилєток" і нарешті остання доба — взаїмної різанини совєтських вожак.

Воєнний комунізм почав свою працю від „вирівнювання клясової нерівности" — тисячними розстрілами. Большевики задумали оперти господарку держави на цілком змінених основах. В першій мірі забралися до промисловости, цілу промисловість усуспільнили, себто віддали до розпорядимости суспільности, або краще сказати — держави. Селянства покищо не чіпали. Все виробництво зосередилось в одних руках. Навіть книг не провадили управи поодиноких підприємств, а осередня управа. Гроші — це „джерело

визиску й нерівности" між людьми покасовано, заведено виміну товарами. Цей товарообмін це — ніщо инше, як поворот до первісних форм господарювання. Пізніше большевики побачили, що таке зосередження господарки витворює лише безлад та спинює правильне виробництво, тимто почали творити для поодиноких галузей промисловости великі підприємства і обєднувати підприємства (трести). А гроші, які, на погляд большевиків, в тій добі повинні були зникнути з господарського життя, почали знову появлятися на ринку, як засіб виміни. Взагалі для цієї доби прикметне повне безладдя. Та це були часи безпосередно по війні й большевицькі вожди вірили, що від них спалахне пожежа світової революції, що повстане велика, всесвітня комуністична держава під їх проводом і все якось уладиться. Але якось революції не вибухали, треба було братися до управильнення відносин. Такий стан далі тривати не міг.

Щоб якось оживити господарку большевики вводять т. зв. НЕП (нова економічна політика), завертаються із своєї дотеперішньої дороги, дозволяють приватну торговлю, приватну промисловість. Життя відразу починає оживати, повстає цілий ряд приватних промислових і торговельних підприємств. Але ж большевики й не думали зрікатися своїх думок про комунізм, про чисто комуністичну державу. НЕП це був — лише хвилинний перепочинок від воївничого комунізму, це був тільки маневр (хитрий підступ) на якийсь час, після нього мала настати доба правдивого соціялістичного будівництва... НЕП протривав до року 1928/29., після того його знищено, й почалася доба т. зв. соціялізму.

Большевики все мріяли про упромисловлення країни, про фабрики, сильно розбудовану промисловість. Тому коли за часів НЕП-у настали сякітакі відносини, большевики забираються до перебудови держави на соціялістичних основах. Цій справі мали служити господарські пятирічні пляни („пятілєткі"), яких досі було два — третього покищо досі не проголосили. За обидві „пятілєткі", що тяглися від 1928—1937. р., мала прийти цілковита господарська перебудова. В першій мірі большевики взялися до промисловости: треба було направити технічні владження по фабриках, ввести новітні машини, виробництво теж повести новими шляхами. Країну поділено на великі промислові округи (донецький, московський, уральський, сибірський), придумано т. зв. „большевицьке темпо", себто приспішений час роботи (т. зв. стахановщина), що мав збільшити видатність виробництва. Большевики завзялися дігнати й перегнати Европу. В усіх тих плянах сильно видний намір — перенести всі важніші галузі промисловости з України до Москви, або за Урал — це забезпека на випадок війни й утрати України. Тут узагалі скрізь іде робота коштом упослідження України. Єдине, мабуть, велике діло, яке большевики зробили, це — будова Дніпрельстану, але він може мати для України свою велику вагу, коли на Україні не буде чужої влади.

Друга ділянка, до зміни якої большевики забралися, це — зміна хліборобського устрою. Землевласницькі прикмети хліборобства сильно відбивають від усуспільненого промислу, тимто большевики приступили до покасування приватної земельної власности. На їх місце вони потворили т. зв. совхози і колхози, себто советські і колєктивні (збірні) господарства, де кількадесят родин працює спільно, спільно обробляє землю та спільно користується зборами з неї. Покасування приватної земельної власности довело до заворушень, головно серед українського, найбільш свободолюбного селянства, та масових розстрілів і заслань на Соловки.

Большевики у своїх книжках вихвалюються величезним зростом їх виробництва, яке ніби-то перевищає західньо-европейське. Але голод і вічне незадоволення населення вказують наявно на вартість їх книжок та їх чванливих видумок.

Така коротка історія повстання господарської політики большевизму. Як бачимо є це спроба, експеримент, який занадто дорого коштує народи Східньої Европи, а між ними й українців. Наслідки цієї господарки занадто відомі, довше розводитися над ними не треба.

МІСТО-КООПЕРАТИВА

Цікавою суспільною спробою, яку зробив президент Злучених Держав Північної Америки Рузвельт, є будова містечка Ґрінбельт. Є це місто-кооператива. Всі крамниці є спільною власністю мешканців. Оден уділ коштує — 10 долярів. Кожна родина може купити необмежену кількість уділів, але завжди має право тільки до одного голосу в управі. Кожний уділовець є співвласником усіх крамниць, ґазівні, елєктрівні, трамваїз і т. д. Уділ приносить річно 4 відсотки, решту доходу з підприємств ділять відповідно до числа закупів, що їх поробив уділовець у цілому році.

Про всі справи рішають збори, які збираються правильно що якийсь час. На зборах радять про те, якого ґатунку картопля, чи горох має найбільшу поживну вартість, чи про якість товарів, що їх треба мати у крамницях.

На кооперативний лад уладжені й инші установи, н. пр., лікарська опіка зорґанізована так, що всі мешканці мають уділи в лікарській кооперативі і платять невелику тижневу оплату. За це мають постійний лікарський догляд і лікування.

У Ґрінбельті живе тепер — 689 родин. Містечко існує від листопада 1937. р. На його будову американський уряд видав 14 міліонів долярів, при чому дав тут працю 3000 безробітних. Домі владжені з новочасними вигодами, як, н. пр., елєктричні печі, шкляні стелі в коридорах, тощо. Побудовано теж гарні школи. Мешканцями Ґрінбельту можуть бути люди, що заробляють не більше як 22 до 45 долярів тижнево (залежно від числа осіб у родині).

Досвід міста Ґрінбельту дав гарні висліди й показав вартість кооперативної праці. **п. г-а.**

КИРИЛО ВУК

НОВЕ ПРО ТАТАР

Про татар знає в нас кожна людина. Вже на шкільній лавці дитиною чує про них багато й то несамовитих речей. Вона там довідується, що це був дикий і жорстокий народ, що татар було дуже багато, що поява їх була загрозлива для европейської культури. Та як задуматися над усім цим то неодне стає неясне. Бо якже пояснити, що дикий народ перемагав високо культурних европейців? Адже ж ми знаємо з історії та з досвіду, що на війні не рішає про перемогу виключно маса, але передовсім техніка, вміліть провадити військо (стратеґія), і дух. А це саме — здобутки культури. Завдяки їм, завдяки добрій зброї і технічному приладдю тепер кілька анґлійських, чи французьких вояків удержує лад між десятками, а то й сотнями тисяч небілих „дикунів" та змушує їх до послуху.

І ось новіші досліди вчених істориків і знавців східніх мов вияснюють, що давні погляди на ці справи були нестійні. Тепер ми вже знаємо, що ті татари мали свою власну, відмінну від европейської, але дуже високу культуру, і то не лишень військову, але й духову, і вона їм і дозволила перемагати европейців. З цих дослідів дізнаємося, що вже від XIII. ст. повстали татарською мовою книги наукового, історичного і ґеоґрафічного змісту, книги, яких не посоромилися б і найкультурніші европейські народи. Татари мали свою родову шляхту, котра вживала відзнак, подібних до гербів, які носило західньо-европейське лицарство. Вони винайшли також особливий спосіб вести війну: вони окружали противника, наступали з флянків (боків), а це спричиняло у противника заколот і змушувало його до втечі.

Передовсім нові досліди виказали, що ані татари, ані инші східні завойовники не були такі чисельні, як це наші вчені колись думали, і не були вони такі жорстокі, і не вбивали такої безлічі людей, як це в нас про них давно розказували. Отак про одного туркменського великого завойовника Тамерляна розповідали, що він повбивав більше людей, ніж їх узагалі в тому часі могло бути в краях, які він здобув. А ось тепер дізнаємося, що той Тамерлян, здобувши Єгипет, виявив велику толєранцію (терпимість) і справедливість, м. ин. залишив на своїх дотеперішніх становищах усіх єгипетських урядовців, християн і жидів, а військовим старшинам дав повну волю, та тільки не приймав їх до служби. Тепер у культурній Европі певно не найдеться ані один такий народ, що так великодушно поступив би з переможеним противником.

Нас цікавлять особливо ті татари, з якими наші предки мали цілі століття живі зносини. Особливо цікава для нас доба Козаччини, а са́ме у звязку з відомою історичною повістю польського письменника Г. Сенкевича, п. з. „Огнем і мечем", що була, а почасти ще далі є обовязковою лектурою (читанням) для нашої середньо-шкільної молоді. Саме цією справою зацікавився польський учений, професор варшавського університету Ольґерд Ґурка, і написав про це дві праці, з них дуже цікава остання п. з.: „Чисельність кримських татар і їх військ". У цій праці, на основі найновіших дослідів, проф. Ґурка доказує, що татарська поміч, яку одержав Б. Хмельницький, не йшла зовсім на сотні тисяч, як це досі подавали польські історики, та що він мав, н. пр., під Замостям усього-на-всього найбільше 25.000 людей (а не 200.000)! Проф. Ґурка спирає свої досліди головно на переписі населення, який перевели москалі з початком XVIII. ст., і на цій підставі приходить до висновку, що в XVII. ст. чисельність татар була 200.000—220.000 людей, а з них здатних до зброї не могло бути більше, як яких 20.000 людей.

Як бачимо, ані сила татар не була така велика, як ми завжди чули, ані поміч від них для наших гетьманів не була така рішальна в переломових хвилинах, як нам казали в це вірити.

ЯК ВИЗНАЧИТИ ВАГУ ЛЮДСЬКОГО ТІЛА

Звичайно приймають, що доросла людина важить тілько кільоґрамів, на кілько цм зріст її тіла більший від одного метра, отже коли людина є 172 цм заввишки, то вага її повинна бути — 72 кґ. Але такі, так мовити, „зразкові" взаємовідносини між зростом і вагою бувають дуже рідко. Завжди бувають відхили в цей чи той бік, і при таких відхилах завжди може виринути питання, чи людина має вагу як-слід, чи вона за товста, чи за худа. На підставі дослідів зясовано, що в таких випадках треба кермуватися деяким показником, з-латинська — індексом. Щоб мати такий індекс, треба вагу в кільоґрамах поділити на зріст у центиметрах. У чоловіків цей індекс мусить виявляти 0.4, у жінок, які взагалі мають більшу вагу — 0,39. Ось приклад: зріст = 172 цм, вага = 72 кґ; 72:172 = 0,4; індекс = 0,4, значить, людина має вагу як-слід, вона не є за товста. Коли ж цей індекс перевищує 0,4, то це знак, що людина за товста. Приклад: зріст = 172 цм, вага = 85 кґ.; індекс = 85:172 = 0,5. Але така вага, здебільша, не шкідлива, бо ж ми знаємо багато більш-менш товстих людей, які дуже жваві, почувають себе досить добре. Лише коли такі люди при такій вазі почувають себе погано, а взагалі, коли цей індекс досягає 0,55, то тоді треба подумати про дієтетичне лікування (що та як їсти). І навпаки, коли індекс виявляє 0,35, то це вказує на те, що людина мусить більш їсти і ліпше відживлятися. Коли ж індекс = 0.2, то це вже хоробливе явище, і тоді треба звернутися до лікаря.

В. Гармашів.

Чи Ви вже владили в себе ювілейне свято з приводу 950-ліття хрищення України?
Готовтеся до Франкових святкувань у місяці червні!

ПАВЛО КРЕЧЕТ.

РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ

Серед багатьох давніх звичаїв нашого народу, звязаних із святкуванням Великодня, зберігся дуже цікавий звичай, званий „рахманським великоднем". Це своєрідний звичай, відомий тільки серед українців; поляки й москалі його не знають.

Рахманський великдень знають у цілій Україні та особливо поширений він у Гуцульщині й на Буковині, де проходить із відповідними обрядами. Святкують його четвертої середи після Великодня, чи, як кажуть, на „переполовлення", тобто 25. дня після Великодньої неділі. В инших околицях, н. пр., на Волині, „рахманський великдень" припадає після проводів у понеділок Хоминого тижня. Ще деинде звязують його із Зеленими Святками.

В основі цього звичаю лежить повіря про т. зв. рахманів. Це праведні, богомільні люди, що живуть далеко десь на схід сонця за чорними морями. Вони дуже твердо постять і тільки раз у рік, на Великдень, їдять мясо. Через таке побожне життя вони мають силу зберігати худобу від укусів гадюки й иншої поганої напасти. Але вони не знають, на який день припадає Великдень. Отож люди збираються на березі ріки, а то й ставка, й кидають у воду шкаралющу із свячених яєць, щоб дати рахманам знати, що вже Великдень. Коли шкаралюща допливе до рахманів, тоді в них буде Великдень.

У багатьох околицях кидають шкаралющу у воду не на сам „рахманський великдень", але у велику суботу, чи в середу страсного тижня, і то як де, тобто того дня, коли жінки печуть паску. Тоді господиня, розбивши яйце, помастить ним паску й кидає зараз шкаралющу в річку, ставок і т. д. Якраз за чотири тижні вона допливе до рахманів і принесе їм радісну звістку, що вже Великдень. Але звичайно кидають шкаралющу не перед Великодніми святками, але в саме свято, щоб до рахманів поплила шкаралюща із свячених яєць.

На Київщині, крім шкаралющі з яєць, чи писанок, кидають у воду також кости й огризки з мясних великодніх страв, щоб рахмани знали, що їм можна вже скоромитись.

На самий „раманський великдень" у Київщині виломлюють або вирізують до схід сонця березові галузки, бо в цей день — кажуть — береза має цілющу силу на біль у костях і на всякі шкоди.

У Гуцульщині святкують „рахманський великдень" дуже врочисто. Правда, того дня не йдуть до церкви, але дома на знак свята стримуються від усякої праці. Старші люди зберігають до „рахманського великодня" піст у понеділки, середи й пятниці, стримуючись навіть від молока. На самий „рахманський великдень" гуцули постять від ранку до вечора, щоб зберегти худобу від нещастя. При заході сонця, коли на небі зявиться вечірня зірка, вся родина сходиться до хати. Господиня подає господареві одне зварене яйце і кладе на стіл малу паску, що її для того приховала ще з Великодня. Господар стає посередині хати й каже таке:

— Ходіть, діти, будемо нині всі обділюватись тим яйцем.

На це один із приявних відповідає:

— Та як ми всі тільки одним яйцем зможемо обділитись?"

На це знову відповідає господар:

— Коли могли в цей Великдень обділитися дванацять рахманів, то бизівно (певне) і для нас стане одного.

По тім господар повагом оббирає яйце зі шкаралющі, кладе її на столі й ділить яйце на тілько частин, кілько є душ у хаті. Опісля забравши шкаралющу з яйця, йде з дітьми над беріг ріки й кидає у воду, приговорюючи:

— Яйце не зайде до Рахманова, але шкаралюща зайде тай зайде бизівно...

Повіря це має різні відміни. Кажуть, що та шкаралюща, заки допливе до рахманів, вчиниться знову яйцем, щоб рахмани мали чим похристосуватись. Деинде розповідають, що рахмани це — ченці тієї самої віри, що й ми, що живуть у манастирі, десь у якомусь місті Рахманові, відпокутовуючи наші гріхи: вони говіють цілий рік, а скоромляться тільки тим, що на Великдень діляться 12 одним яйцем.

Різні були спроби пояснити назву „рахманський великдень" і вивести, з чого вона пішла. Ще може найбільш імовірне пояснення, що його дав наш етнограф (народознавець) Володимир Шухевич (1850—1915), а саме, що воно пішло від турецького слова „рахман" = милосерний. І в багатьох селах Борщівщини над Серетом і Заліщиччини над Дністром вяжуть звичай кидати шкаралющу на воду з повірям, що ці шкаралющі пливуть до Чорного моря, щоб ізвістити християн, які є в турецькій неволі, що тепер Великдень. Та й у деяких гуцульських селах замісць про рахманів говорять про тих людей, які пішли в Туреччину чи в иншу чужину на заробітки, що це їм дають шкаралющами знати про те, що настав Великдень.

У звязку з „рахманським великоднем" стоять деякі народні поговірки. Коли хтось покривджений пробачає образу або шкоду, не вимагаючи направити кривду, то про такого кажуть гуцули: „Цесе не чоловік, а йкийс рахма́нин". Є ще й инші поговірки, досить згадати такі: „Поти рахман плохий, поки собаки не обступлять", або: „Постимо як рахмани" чи ще таке „На Юра, на Йвана, на рахманський великдень".

Мабуть, і наш прикметник „рахманний", себто — лагідний, смирний, добрий (н. пр., рахманний чорнозем) — повстав на основі повіря про добрих рахманів і про „рахманський великдень".

Звичай „рахманського великодня" денеде перейначується, а дедалі то й геть переводиться. Лишається тільки його основна думка: Хай усе втішається Великоднем, найбільшим і найрадіснішим празником.

РОМАН МОГИЛЬНИЦЬКИЙ.

НОВЕ ЧУДО ТЕХНІКИ

Людське око може спостерігати предмети тільки деякої означеної найменшої величини. Коли який предмет за малий, його просто не бачимо. Люди порадили собі проти цієї обмеженості зору, створивши особливого виду шліфовані шкла, так зв. сочки. Складаючи по кілька таких особливо зладжених сочок, збудовано поступнево дрібногляди (мікроскопи), якими можна бачити такі маленькі предмети, яких беріжки віддалені один від одного заледви на 1/5.000 частину міліметра. Та цього стало людям згодом також за мало, тимто і придумано особливу штуку.

Коли пустимо у темну кімнату крізь маленьку дірку промінчик світла, то побачимо той промінь світла, як тонку риску, що тягнеться від дірки та аж до місця, де промінь зустріне яку стінку. Коли приглянемося ближче нашому „променеві", то спостережемо, що бачимо його тільки тому, бо на всій його дорозі літають на всі сторони дрібненькі порошинки. На стінках тих порошинок відбивається світло, й щойно це відбите світло ми бачимо. Це спостереження використали зладжуючи так зв. позадрібногляд (ультрамікроскоп). Сніп променів світла від сильної лямпи впускають у темну комірку під дрібноглядовими сочками. В ту темну комірку впускають також досліджуване течиво, звичайно воду з розбовтаними в ній тільцями, що їх присутність хочемо ствердити. Звичайно, при тому не можна розпізнати виду частинок. Вони виглядають наче маленькі, лискучі зірочки. Трохи більші тільця бачимо звичайно як темні поля, оточені по беріжках такими маленькими зірочками. Таким чином, можемо у трохи більших тілець, невидних уже звичайним дрібноглядом, навіть розпізнавати трохи їх вид. Цей винахід дав спромогу спостерігати тільця, що їх беріжки віддалені на 1/50.000 міліметра.

Одначе й цього стало людям за мало. Тоді почали досліджувати різні тільця за допомогою світляних променів із незвичайно короткими хвилями, а саме променів Рентґена, ба навіть — і ще коротших променів γ. До того слід було вживати сочок із прозорого кременю. Очевидячки годі було ці предмети оглядати безпосередно, бо людське око таких коротких променів уже не бачить. Тому фотоґрафують такими дрібноглядами дані досліджувані речі, а вже з фотоґрафії дальше пізнають види тих тілець. Безперечно, ці засоби дали спромогу вглянути найглибше у дрібний світ природи, бо вдалося побачити на знимках навіть розміщення найменших частинок енергії, а саме електрони[1]) та протони. Таким чином на знимках стало можливим безпосередно бачити розміщення тих частинок та побачити докладну будову навіть атомів. Ці способи бачити не вдоволяли геть-чисто, вони не вистачали для всіх потреб науки. Тому вчені почали шукати инших способів.

У пригоді стануло спостереження, що деякі речовини, коли їх насвітлити променями з короткими хвилями, витворюють, чи власне перемінюють ті короткі хвилі на довгі. Через те речовини насвітлені, н. пр., фіолетним світлом, відбивали його як зелене, червоне або иншої барви. Це використали в так званому „люмінісцентному дрібногляді". Виявилося, що різні тканини, різні речовини, коли їх розпустити в розрідженому стані, н. пр., у воді, мають спромогу перетворювати короткохвилеві промені на довгохвилеві. Отак насвітлюють досліджуваний приладець невидними, короткохвилевими променями, й тоді можна бачити у приладку різні його частини, як вони ссяють різними барвами, залежно від того, з яких речовин дані частини збудовані. Таким чином вдалося створити можливість бачити малесенькі предмети, що їх беріжки віддалені теж приблизно на 1/50,000 міліметра.

Але бо й це не вдоволило людство, бо не всі ж речовини мають спромогу перетворювати промені. Тимто вчені створили ще досконаліший дрібногляд, який назвали наддрібноглядом (супрамікроскоп). Замісць світла вжили особливі промені, а саме — промені електронів, т. зв. промені β. Це є промені, що повстають при переміні деяких радіоактивних речовин[2]), а також тоді, коли пускати електричний струм високої напруги перерваним електричним проводом, замкнутим у, напр., шкляну баньку, з якої висмоктано майже все повітря. Це вживають, н. пр., у лямпі Рентґена. Промені ці творять незліченні електрони, що властиво становлять сам електричний струм. Електрони пролітають простір звичайно із швидкістю 30,000 км. на секунду. Отож цей струм електронів ужили саме замісць світла. Особливий прилад висилає струм електронів крізь порожню від усяких ґазів комірку. На дорозі цього струму електронів поставили особливу заслону так, що електрони мусять ударяти в неї. Ця заслона має таку прикмету, що ту енергію, яка звільнюється від затриму електронів, що надлетіли, перетворює вона на світляну. Тимто на всіх місцях, куди вдаряють електрони, заслона ссяє. Отож, пускаючи струм електронів на заслону, кажемо їй світити. Коли поставити на дорозі електронів які дрібнесенькі тільця, то декотрі електрони затримаються в них та не попадуть на заслону. Через те на всіх місцях, куди не дійдуть електрони, заслона не буде світити. Очевидячки, що досліджувані тільця треба вмістити в порожній коморі, бо тільки в такій коморі електрони спроможні пролітати.

Одначе саме пропускання електронів крізь тільця на заслону не дало б нам спромоги бачити ті тільця, бо тіні від них були б також такі маленькі та неспостережні, як вони самі. Отож треба було способу, щоб розсунути промені

[1]) електрони — найменші частини відємної електричної енергії; протони — найменші частини матерії; атом — найменші частини матерії, що їх хемічно не можна розкласти, чит. Ж. і Зн. за березень ц. р., ст. 70—71.

[2]) Про радіоактивні речовини див. згадану під пом. 1. статтю в Ж. і Зн. за березень ц. р., ст. 70.

електронів у стіжок таксамо, як це роблять сочки з променями електромагнетичними, отже і зо світлом. Отож, щоб розтягнути можливо широко промені електронів, а через те й побільшити образи тих тіней на заслоні, треба було придумати особливі „сочки", бо ж електрони неспроможні проходити крізь матеріяльні тіла. Не могло бути навіть мови про які шкляні, чи інші матеріяльні сочки. Треба було вставити сочки безтілесні — не матеріяльні. І такі сочки придумала техніка.

Як відомо, промені β, це — струм електронів. Коли електрони проходять крізь магнетичне поле, вони змушені після певних означених законів зміняти свій напрям лету. Крім цього, відомо, що кожний електричний провід у часі, коли по ньому проходить електричний струм, витворює у своїму довкіллі магнетичне поле. Ці здобутки знання використали саме для того, щоб створити сочки для наддрібногляду. Промені електронів пропускають крізь особливо владжені магнетичні поля, які зладжують особливими звоями проводів електричного струму й таким чином розсувають промені електронів так, як це роблять сочки із світлом у дрібногляді. Тимто образ тіней на заслоні від даних оглядних тілець відповідно порозсуваний, а через те побільшений й вони стають видні навіть для простого людського ока. Цим способом створено спроможність побільшувати, щоб безпосередно бачити — 30,000 разів. Можемо бачити ще щілинки, що їх краї розсунені тільки на 1/100,000 міліметра.

Щойно за допомогою такого наддрібногляду можна вглянути в докладнішу будову бактерій. Різні бактерії, що досі здавалися нам сдноцілими, однородними кульками, чи паличками виявляються дуже складно збудованими уладнями з численними зеренцями, міхурчиками, болонками і т. д. Цей прилад має незвичайно велике значіння для дослідів особливо бактерій та вірусів[3]). Він уможливлює теж бачити безпосередно навіть декотрі й найбільші дробини.

Так невтомна наукова праця дозволяє людині вглядати все то глибше в тайни природи. Але виявляється, що чим дальше в ліс, тим більше дерев. І перед науковим світом чим раз розкривається ще більше нових питань, що чекають розвязки, не менше складних та важких, як попередні.

[3]) віруси — малесенькі живинки, які щойно недавно відкрили позадрібноглядом; вони спричинюють різні хвороби, такі як: віспа, Гайне Медіна і т. д.; назва походить із часів, коли їх іще не бачили.

УСЕНАЦІОНАЛЬНА УСТАНОВА

Ця всенаціональна установа, то — „Музей визвольної боротьби України" у Празі. Про цю установу ми вже писали нераз — ще недавно, в лютовому зшитку із ц. р. була в нас (ст. 53) коротенька замітка про те, що товариство тієї самої назви почало переносити речі з давнішого найнятого помешкання до власної домівки, набутої мин. року. Цю звістку доповняємо тепер дечим, у звязку із загальними зборами товариства „Музей визвольної боротьби України" у Празі, що відбулися 18. лютого 1939. р. й вибрали нову управу з проф. Андрієм Яковлевим як головою (він був заступником голови й від справи Музею від смерти бл. пам. проф. Степана Смаль-Стоцького). Із звідомлення із загальних зборів довідуємося, що хоч багато речей перевезено вже до нового приміщення (Praha, Nusle II, Horymirova, 6), то перевіз усього майна можна буде закінчити щойно з 1. квітнем 1939; дня 18. травня ц. р. управа Т-ва задумує відкрити нову домівку й відбути посвяту дому. Та виявляється, що для всіх речей у новому домі не стане приміщення, й тут перед дирекцією Музею виринуть великі труднощі. Дари до Музею впливають далі: в 1938. р. поступило 977 чисел жертв, при чому на одне число припадає пересічно 50 речей... Здається, управа створить після впорядкування Музею бібліотеку-випозичальню. Це була б перша публична українська й українознавча бібліотека у Празі. Віддячуючись за довголітню працю для Музею своєму пок. голові управа, крім 21. ч. „Вістей", присвяченого його памяті, призначила одну кімнату „Музею" і там примістила бібліотеку пок. проф. Степана Смаль-Стоцького і всю ту обстанову з покою покійного, яку передав для музейної кімнати син небіжчика, проф. др. Роман Смаль-Стоцький. Щодо грошевого стану Т-ва, то, він такий: у 1938. р. вплинуло 50.338·85 Кч. (з цього на „Український Дім" — 26.511·60 Кч.), але ж видатків було на 363.400·45 Кч. (за сам дім заплачено 230.000 Кч., направа дому коштувала — 51.538·95 Кч.!). Т-во дістало на добрих умовах позичку в Чеському Гіпотечному Банку (113.340 Кч.) на 38½ років — збіркова справа йде далі (Америка!), зате позичкова, що її почато у травні 1938. р. — з різних причин, може, й незалежних від українського громадянства (досить пригадати собі всі політичні події, що перекочуються скрізь, і то незвичайно швидко, від половини 1938. р.) — не дописала, хоч і як добре вона була придумана. Можливо, що в найближчих роках вона дасть кращі висліди. Все залежить від доброї волі громадянства.

ТРИНАЦЯТЬЛІТНІЙ ІНЖИНЄР

Недавно американські ґазети голосно забалакали про тринацятьлітнього хлопця Франкліна Лея, родом із міста Ґраніт-Фальсу, що, хоч іще такий молодий, придбав собі славу доброго інжинера-електротехніка. Батько від кількох літ улаштував йому робітню, де хлопець завів собі сам електричне світло та поробив собі потрібне приладдя. Між иншим, придумав прилад, що його назвав „нектромаґнет", який може притягати тягар 50 кґ. ваги. Все приладдя робить Лей із старого заліза. В робітні міститься велика бібліотека молодого інжинера, а всі книжки — з поля електротехніки. Цього молодого хлопця, що вже в 10. р. життя зладив собі електричний мотор, почали звати — молодим Едісоном.

АНАТОЛЬ КУРДИДИК.

ПАСКА

ДЕЩО ПРО ВЕЛИКОДНЄ ПЕЧИВО.

„Ой, Боже мій милосерний, Боже мій ласкавий,
Який то-то день веселий, як ідуть з пасками"

— співає народня пісня, і дійсно — Великдень не був би Великоднем, коли б не паска. Це печиво стає осередком Великодня, як кутя є осередком Різдва, і не дивно, що з заготовою паски, переховом її, свяченням та споживком її, звязана ціла велика обрядовість, глибока своїм змістом і пристособлена до хліборобського побуту, його радощів та смутків. А обрядовість ця в різних частинах землі, де живуть українці, дуже різна, хоч звичаї та обряди, звязані з паскою, подиблемо однаково на Гуцульщині й у Чернигівщині, на Волині й на Буковині, чи Басарабії.

Вже сама заготова паски є святково-незвичайна. Розчиняють її з 10—15 фунтів найкращої пшеничної муки, просіяної крізь найгустіше сито. До муки додають молока, яєць, запашного коріння. Час, коли печуть паску — різний: на Гуцульщині — уже у страсну середу, над Дніпром — щойно у велику суботу вранці (з розчини, заготовленої у велику пятницю). І діжі, в якій паску місять, і бляхи, в якій її печуть, і лопати, на якій її садять у піч, нарешті й „пасківника", в якому паску несуть святити, не вживають ні до чого иншого. Гріх був би — кажуть. З розчиненого на паску рідкого тіста господиня робить пальцем хрести на стінах хати, під сволоком, над дверима, образами, вікнами й постіллю. Це перший обряд, звязаний із паскою, а є їх тілько, що аж дивно, як все це може господиня памятати.

Коли тісто виросло, його місять і виробляють при чому повинні працювати „для паски" всі хатні: одні місять, другі виробляють прикраси, треті труть коріння, чи чистять бляху. Сама паска це — великий хліб, краєм нього дають із тіста „обруч". Посередині його роблять з тіста хрест і перехрестя та кінці його прикривають 5 „плащами"-паленичками з тіста, що їх краї ножем порізані в зубці. На чотири крайні „плащі" приходять іще „гуски" — кульки з тіста з дзюбиком, а на перехресний „плащ" — т. зв. „ружа" або „квітка", зроблена з довгого, краєм порізаного тіста, яке звинене клубком. Нарешті коло кожного рамена хреста є ще 2 „руки" — довгі платки тіста, розрізані в одному кінці на подобу пятьох пальців. Зверху паску мастять маслом або сметаною. Всі прикраси пришпилюють тонкими гілочками із свяченої верби (лози, шутки). Всувають паску в піч дуже врочисто. На Гуцульщині господар виходить поперед хату, щоб за той час ніхто до неї не ввійшов. Хату замикають на ключ. Паску ставлять на нову, щойно вистругану лопату. У хвилині, коли її всаджують до печі, господар під хатою колись стріляв з пістоля, а господиня приказувала:

— Яка-с влізла, така аби-с вилізла!

Потім замочувала руки в воді, гладила дітей по обличчі, приказуючи до синів:

— Аби-с був величний, як хліб пшеничний!

А до дівчат:

— Аби-с була велична, як паска пшенична.

В инших околицях господар, коли всаджують паску до печі, не виходить із хати, бо саме він її всуває лопатою в піч і потім, зробивши лопатою хрест на стелі, бє нею легко всіх хатніх по голові, йде до худоби і робить те саме. Одне тут і там однакове — хата мусить бути замкнена, й до неї не пускають нікого, коли паска в печі. Скрізь теж мусять тоді всі хатні стояти, а то паска западеться або „всядеться".

Паску печуть звичайно не саму. Попереджує її палениця з того самого тіста, яку на Гуцульщині називають „віхопник", і яку господиня дає всім хатнім покуштувати. Ця палениця має насправді показати господині, яка за гаряча піч, та кілько паска в ній повинна пектися. Рівночасно з паскою печуть іще й инше великодне печиво: паски на щодень („на дору" — кажуть гуцули), пасочки для кожного в хаті та родини, „перепічки" для бідних сусідів та прохачів. Буває — для сусідів, що не мають із чого зробити Великодніх свят, печуть багатіші цілу піч пасок. На Гуцульщині печуть іще т. зв. „застівник" — паску, що в її тісто зверха впихає кожний з родини яйце — чиє в печі трісне, той, кажуть, не діжде другої паски.

Дуже цікавий є теж у деяких околицях звичай пекти „худобину" паску, себто — паску для худібки. Її роблять із тіста, яєць, сира, червоточини, бджіл, що погинули, та цукру оси, а призначення її: „щоб худібка трималасі, верталасі до хати та плодиласі, як бджоли". Цю паску святять, але худобі не дають. Потруть тільки і зберігають, щоб потому всипати в кошик їжу корові, чи коневі, коли одне або друге, не дай Боже, заслабне.

Витягають паску з печі дуже врочисто і з острахом, бо коли б вона запалася, або якась прикраса з неї відпала, то це неодмінно — гріб комусь. Не буде лиха тільки тоді, коли паска ціла, або трісне через половину.

Несуть святити паску в окремому „пасківнику" — багато різьбленій та випалюваній деревяній посудині. В цю посудину кладуть, крім паски, пасочки, перепічки, яйця, мясиво, сир, масло, мак, часник, хрін, воду у пляшці та сіль. Під церквою кладуть „пасківник" на рушник і довкола нього світять тоненькі свічечки. Коли священник посвятить „свячене", частину його роздають бідним („за душу небіжчика" — кажуть), і швиденько поспішають із паскою до хати, бо хто, вірять, перший прийде з нею в хату, той уже цілий рік матиме боже благословення.

Вернувшись із церкви, господарі обходять із свяченим тричі цілу загороду й щойно тоді входять до хати, тричі кажучи під порогом: „Христос воскрес!" Після цього господар бере паску, йде з нею між худібку, кладе кожній корові паску на крижі й каже:

— Аби-с такі телята родила, як ця паска гарні!

Вернувшися до хати, господар витає ще раз усіх словами „Христос воскрес!", і щойно тоді вся родина сідає за стіл та куштує свяченого. Пас-

ки не крають. Крають пасочки і перепічки, їдять мовчки, щоб худоба була тиха. Попереджує свячене молитва й великодні бажання. Кінчить його господар, що кришить паску „дору" й перемішує із сіллю та, засвітивши свічку, несе все це худібці. Кожна тварина дістає тоді „покушати", і господар бажає їй:

— Аби-с така весела була, як оця днина!

Навіть об вулики в пасіці ковтає господар пасківником і каже:

— Чи матко, спиш, чи чуєш? Христос воскрес!

На святковому столі стоїть паска аж до суботи перед Хоминою Неділею. Її крають тоненькими скибками для хатніх та гостей, несуть її теж на цвинтар (на Проводи, на третій день свят — як де), де на могилах найдорожчих гостять нею та иншим свяченим сусідів і бідних. Вважають тільки, щоб кришки з паски не розсипалися по хаті, бо кажуть, що як миша зїсть її, — то стане лиликом.

У суботу перед Хоминою неділею, яку звуть теж „дідовою суботою", господиня ховає паску й останки свяченого аж до Вознесення, коли дає їх худобі. Один шматок паски переховує, крім цього, за образами аж до другого року.

Попри різдвяну просфору, йорданську воду та свячену вербу (лозу, шутку) це найбільша святість хати, — вона, вірять люди, помагає від вогню й хуртовини. Декуди власне й починають свячене від того, що їдять по кришечці з торічної паски.

ГР. БОБЯК.

ПЕРВЕНЕЦЬ

В медициці вживають вірджінський корешник (Polygala Senega) як добрий лік, що влекшує вичищувати завалені слиззю (флеґмою) легені. Росте він дико тільки в одній части Злучених Держав північної Америки. Плекати його в Европі ще не навчилися. Через военну заверюху не можна було його спровадити, особливо до давньої Австрії та Німеччини. Тоді то вчені пригадали собі, що ще в середньовіччі вживали в такій потребі лікарського первенця, який росте в цілій поміркованій смузі Европи. А цю пригадку влекшили сильно поширені колись книжки покійного о. Севастіяна Кнайпа (1821—1897), що дуже поручав цю ростину.

Лікарський первенець (Primula officinalis) любить сухі, сонячні узбіччя горбів, покраї лісів, гаїв, зарісників та такі самі галявини в нас. Подібні цілющі прикмети має високий первенець (Primula elatior), але росте він більше на вогкавих лугах по садах, лісах, по гаях у півтіні та цвіте раніше, вже в березні-квітні, місяць раніше, ніж лікарський. Корона високого первенця є — блідо-жовтна, а лікарського — сірковожовта та ще має помаранчеві цятки в горлі корони.

Ані один, ані другий не є ще по наших аптиках обовязковий, але ліки з них вироблені, готові вже від кількох літ, продають, лікарі їх записують, а варшавські фабрики виробляють.

Листя обох ростин можна брати за здорову поживу, заготовлену як натину (шпінат). Вже це саме вказує, що вони дуже добрий лік — як садовина та городовина. На лік беруть або цілу ростину з цвітами та корняками, або окремо цвіти, а окремо корняки.

Два роди хемічно різних речовин у первенці — вже добре розсліджені. Т. зв. сапоніни, як у корешнику, виявляють свою силу на легені, а ті, що в них виступає у сполуках саліцилева кислина, роблять своє діло на ревматизм та на гостець (грець). Крім них, є там іще инші, менше вивчені речовини, що добрі на инші недуги або скріпляють силу перших. З цвітів сушать цілі цвітостани або вискубують самі жовті корони. Напар одного дкґ цвітів у літрі окропу (на шклянку чверть дкґ) дає лік на кашель із свіжої простуди, на розрідження слизі, однобічний біль голови (міґрена) з простуди, ревматизм, гостець та на незадавнений нежит (катар) легенів. Досить на день одної шклянки напару, яку можна поділити на кілька разів, або випити нараз. Добре було б лежати тоді в ліжку, особливо коли пити цілу шклянку, бо цей лік викликає й поти. На ревматизм, гостець треба первенець пити довший час.

На те саме можна вживати цілу ростину, але тоді вже треба робити не напар, але вивар. Вивар 1 до 2 дкґ корняків первенця в літрі води заживають столовими ложками що дві години. В грудних недугах робить те саме, що вивар (чи сироп) вірджінського корешника (Radix Polygalae Senegae). З корняків первенця можна також робити лік як сироп, який так скоро не псується, як голий вивар.

Тому, що при ревматизмі та в недугах суглобів часто виступає недуга серця, безсоння, первенцеві ліки впливають і на сон та на скріплення серця.

Сапоніни, саліцилева кислина, коли їх брати самі довший час або в більшій кількости, можуть і здорового зробити недужим. Але коли ті самі речовини вживати й ціле життя в такій кількости та ще з такими иншими складовинами, як є вони в первенці, особливо в його листі, то не шкодять. Тимто, саме первенець як лік-поживу треба оцінити.

ЕДВАРД ЖАРСЬКИЙ.

АЛЬПЕЙСТВО

Прогулянка по Карпатах — дуже приємна й корисна річ. Не тільки, що ми пізнаємо свій рідний край, захоплюємося красою гірських краєвидів, але ще й користаємо із свіжого, гірського повітря, що дуже відсвіжує наші легені й ціле наше тіло. Не диво, що рік-у-рік їде в Карпати багато людей, перемірюють їх уздовж і впоперек, переходять із шпиля на шпиль, із плаю на плай. Не важкі до проходу верхи — манять мандрівника своїм чаром і красою. Мандруючи, лише де-не-де зустрічаємо такі гірські верхи, чи шпилі, що на них важко, як теж і небезпечно, вийти.

Не так воно — в Альпах, найвищих горах Европи. Тут шпилі не такі лагідні, як у Карпатах. Наче гостриці велетенських скель вистрілюють високо понад доли. Отулені вічними снігами, час-від-часу показують у всій своїй величі кристальні стіни своїх узбіч. Іздалека, здається, що ось-ось легко вийдеш на шпиль; та прийдеш ближче, а то — обніжок верха. Прямовисні стіни, наче стіна дому, 200—500 м. зазвишки, гладкі, наче ви-

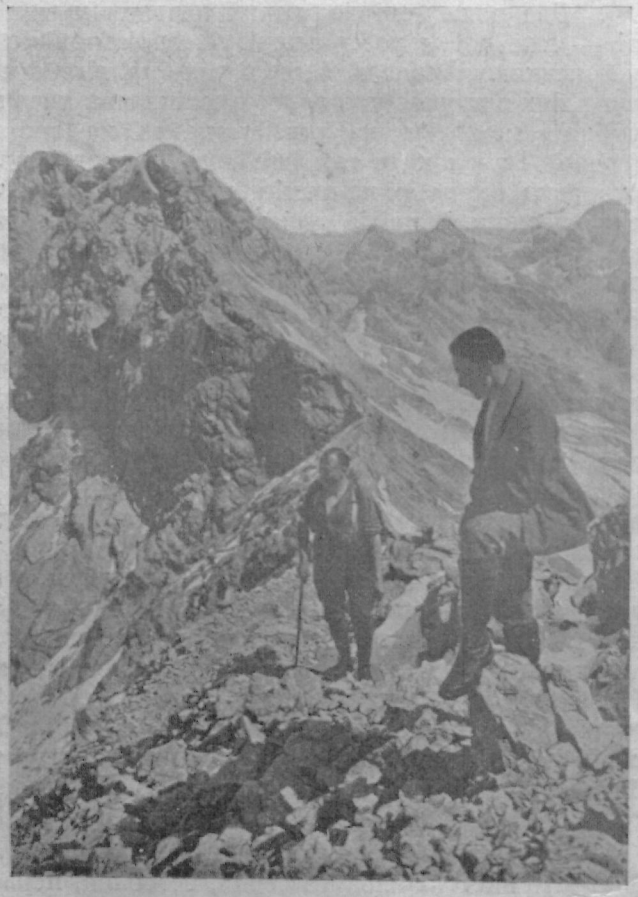

Мандрівці спинилися на вершку однієї гори, думаючи, що добилися на найвищий шпиль.

полеровані поверхні, так і глузують із тебе — куди там тобі лізти і дряпатися уверх!

Але ж найшлися сміливці, що проголосили війну недосяжним шпилям. Багато із них полишило свої кістки серед темних борів. Але ж не мало було таких, що їм таки вдалося оглядати безкрає море хмар, понад котрими лише сонце одне царює...

*

Це змагання добути недосяжні, високі шпилі гір — ми бачимо вже в старовині. Згадують про це старі римські, чи грецькі літописці. Їх літописи повідомляють, що македонський цар Филип III. (181. р. до Хр.) вийшов був на Рільо-Даґ у горах Родопи (Балкани), а цісар Гадріян (126. по Хр.) видряпався на шпиль вулькану Етни. Чи ще хто инший — поза військами картаґінського вождя Ганнібаля (246—183. до Хр.) та Цезаря (106—44 до Хр.) — намагався у старовині вийти у гори, про те мовчить історія.

Альпіністи линвою видряпуються на верх гори, що її боки гладкі, як стіна.

І середньовіччя не займалося надто горами, не думало здобувати їх верхів. Єдиним ясним променем у цій справі є італійський поет Петрарка (1304—1374), що 1336. р. вийшов на один із альпейських шпилів. Свої враження описав він у низці поезій і то з таким захопленням для гір, що теперішні альпіністи назвали його „духовим батьком альпейства чи альпінізму", себто знання ходити по високих горах (Альпи), видряпуватися на найвищі, недоступні верхи, крізь дебри та пропасти.

Великий розвиток альпейства припадає на XIX. і XX. ст. Що раз більше зацікавлення рідним краєм викликує що раз більшу потребу вибиратися на недосяжні шпилі. Але це річ не така легка. Як перемогти всякі перепони? Як видряпатися на шпиль по гладкій і прямовисній стіні?

Тут не досить було вже досвіду, що його мандрівники набралися у мандрівках по долинах, чи не таких то вже дуже стрімких горах. Тут треба було починати від зовсім нових завдань. Треба було — вчитися здобувати непереможні верхи, переборювати всі перепони. Так поволі повставало ціле нове знання чи вміння ходити по Альпах, — відсіля й назва „альпейство" чи „альпінізм".

Не можна вилізти по прямовисній гладкій стіні? А як би так виколоти у скелі отвори на ноги, чи до зачепу рук? І ось мандрівник-альпініст побачив, що, вибираючись у Альпи, він мусить мати відповідний джаґан, із сильним держаком і доброю сталевою обковою. Її носить на руці й помагає собі нею як може. Звичайні черевики не видержали б важких трудів гірської мандрівки,

вони ж швидко друться. А як би так набити їх цвяхами та обкувати металевими запинками? Було б безпечніше й видержливіше! Без таких черевик, до яких треба дочепити великі сталеві гаки, не вибирається в Альпи ні один мандрівник-альпініст.

До того треба додати ще линву, що нею опережуються всі учасники мандрівки, щоб забезпечити себе перед упадком у пропасть. Щоб іще краще забезпечитися, вбивають у скелю гаки, начіпають на них линву і так ідуть вперед, у відступі кількох метрів один від одного. Не дай Боже, утратить хто рівновагу, чи мимоволі посовгнеться, впаде, тоді може бути певний, що линву схоплять сильно його товариші й вирятують його, як буде треба.

Велика небезпека для альпіністів, це — снігові лявіни. Деколи досить буде, щоб хтось голосніше крикнув, і вже по узбіччі гори сунуть униз великі звали снігу, що присиплюють собою сміливців на смерть!

Та коли мандрівник щасливо омине всі перешкоди й вийде нарешті на важко добутий шпиль — з якою насолодою він дивиться на прегарний краєвид! Тоді щойно він почувається паном простору.

Не диво, що анґлійці, одні з перших головних піонірів[1]) сучасного альпейства, так дуже наперлися вийти на найвищий шпиль світу, на — Монт Еверест в Азії (8884 м). Кілька разів добували вже його, раз були нецілих уже 200 м. нижче шпилю — і мусіли завернутися, бо найвища гора не хотіла дозволити на те, щоб їй видерти панування над світом... До цього виряду вибирали найкращих альпіністів, що „зуби зїли" в Альпах, чи в Америці, виходячи на найвищі шпилі. Тут в Азії нікому ще досі не пощастило поставити ноги на М. Еверести.

В Україні найвищі гори, Кавказ, теж вимагають відповідного високогірського мандрівного вишколу. Та вид із Ельбруса — є належною нагородою за всі труди.

---

[1]) піонір, анґлійське слово — людина, що промощує иншим дорогу своєю працею, вчинками, тощо

ТІ, ЩО ВІД НАС ВІДІЙШЛИ

В половині лютого оповістки у Львові подали сумну звістку, що 13. того місяця попрощався з цим життям довголітній парох Кутів,

о. ВОЛОДИМИР СТЕФАНОВИЧ,

радник єпископської консисторії, відомий культурно-освітній діяч, член багатьох українських товариств і установ.

Покійний народився 1857. р. у Львові, де його батько був священником при Петропавлівській церкві на Личакові. Середню школу та богословію скінчив у Львові. Священником став 1884. р. — був 1 рік у Тисьменици, 9 літ у Вашківцях на Буковині, 1 рік у Корничі під Коломиєю, 3 роки у Стопчатові та 41 рік (від 1898. р.) в Кутах. Тоді в Косівщині була тільки одна читальня „Просвіти" — в Кобаках. Покійний їздив від села до села, скрізь основував читальні „Просвіти" й від свого приходу до Кутів (1899) був головою тамошньої Філії „Просвіти" й „Сільського Господаря". Він поклав великі заслуги для основання української ґімназії у Вижниці на Буковині, яка повстала заходами буковинських послів (1908. р.), але ж була призначена і для галицької молоді (тоді був такий закон, що для державної середньої школи в Галичині треба було згоди галицького сойму, а для Буковини цю справу вирішував Відень самий). Коли румуни заняли Вижницю й замкнули українську ґімназію, покійний заложив у Кутах приватну ґімназію, яку піддержував усіма засобами. Крім культурно-освітньої праці, покійний займався теж політичною й господарською діяльністю. Він причинився немало, що свого часу наш народ вибрав послом о. мітр. Войнаровського. Боронив господарських інтересів цілої Гуцульщини, їздив кілька разів у делеґації до Відня, ніколи не жалів трудів, ні коштів в обороні народніх справ. Причинявся до усунення різних надужить і безправств, усе боронив селян від визиску жидівських лихварів. За це противники навіть пробували отруїти покійного і спричинили довгу недугу.

о. В. Стефанович (1857—1939).

За світової війни небіжчик часто ставав в австрійської й російської влади в обороні наших людей та увільнив багатьох від арештів та розстрілів. Уладив два шпиталі в Кутах, дбав про їх вивінування й забезпеку біллям та харчами.

В 1919. р. покійний зазнав вязниці (4 місяці). Національна програ підірвала його сили, хоч зовсім не вбила його духа. Коли страшна повінь навістила 1928. р. Кути, він зорґанізував велику допомогову справу для повенян у краю та закордоном, і цим допоміг тисячам людей. Останні роки життя занепадав чим раз більше на здоровлі, але ж увесь час, до останньої хвилини живо цікавився всіма українськими справами й ніколи не тратив надії в ясне майбутнє українського народу.

Покійний був одною з найвизначніших особистостей серед українського духовенства, одним із тих великих патріотів, що своєю невсипущою працею здійснили відродження Галицької Землі. З покійним, як із невгнутим оборонцем українських справ, числилися все поважно посторонні чинники. В день його похоронів, дня 16. березня ц. р. представники цілої Гуцульщини зійшлися до Кутів, щоб віддати покійному останню прислугу.

Хай буде легкою земля, яку покійний гаряче полюбив і так витривало боронив працею цілого свого життя!

——o——

БІБЛІОҐРАФІЯ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА, ҐЕОҐРАФІЯ, ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, „Український Видавничий Інститут", Львів, 1939, ст. 160.

Є це спільна праця, на яку складається ціла низка наукових розвідок про життя, населення, господарство, історію, мову й т. д. Закарпаття. І так, др. Біланюк помістив тут нарис про ґеоґрафію цієї країни (ст. 9—36), др. Кубійович — про людність (ст. 37—49) і сільське господарство (ст. 50—60), інж. Северин Пастернак — про корисні копалини та промисел (ст. 61—71), др. Федів — про комунікацію (лучбу) та торговлю (ст. 72—80), др. Ярослав Пастернак — про найстарші, передісторичні часи цієї землі (ст. 81—87), др. М. Андрусяк — подає нарис історії Закарпаття (ст. 88—101), др. В. Сімович розповідає про мову закарпатських українців (ст. 102—107), др. Є. Ю. Пеленський — про письменство (ст. 108—121), шкільництво та культурно-освітнє життя (ст. 122—137), др. В. Витвицький — про музичне життя (ст. 138—148) та мр. Ір. Ґулула — про народнє мистецтво (ст. 147—160).

Видання це доповняє своїм змістом місячну книжечку, що її видала „Просвіта" за січень—лютий, а про деякі речі, про які не згадує автор „Від Попраду по Тису" (див. рец. в „Ж. і Зн." за березень, ст. 96), читач може довідатися саме з цієї спільної праці, виданої „Українським Видавничим Інститутом" (н. пр., про передісторичні часи, народнє мистецтво, про лучбу й т. д.). З цього погляду книжка ця дає повніший образ минулого й сьогочасного Закарпаття — вона обхоплює майже все життя тієї країни.

Видання гарне, як усі видання „Українського Видавничого Інституту", дбайливе, містить дуже багато образків, що підносять вартість книжки, бо унагляднюють те, що в ній написане. Крім образків, книжка має багато мап і карт, що їх виготував для неї М. Кулицький. Дуже вартісні у книжці — числа й діяґрами, які краще, ніж слова, пояснюють поодинокі ділянки життя Закарпаття. Все це збільшує науковість книжки. Виклад у книжці — доступний, дарма що деякі справи досить важкі й не так легко їх викласти загально-доступним способом.

Не вважаючи на події, що склалися в березні ц. р., ця книжка має тривалу вартість, не кажучи вже про її історичне значіння.

Леся Українка, ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ, ТОМ IV: Драматичні поеми. Видавництво „Українська Книгоспілка", Львів, 1939, ст. 278.

В 25-ті роковини смерти відомої української поетки Лесі Українки В-во У. Книгоспілка почала видавати її твори. Саме вийшов з друку IV. том, де вміщені драматичні поеми: Одержима, Вавилонський полон, На руїнах, У катакомбах, На полі крови й Кассандра. З усіх цих драм, поем найбільше відома в нас була „Касандра", інші ж широкому загалові наших читачів так як би незнані. А варто з ними познайомитись, бо саме драматичними поемами здобула собі Леся славу світової поетки. Тут вона оповідає про чуже життя, про старогрецьке, чи старожидівське, а проте ці твори — наші, вони нам багато ближчі й дорожчі, як скажімо, грекам чи жидам. Коли авторка писала про чуже, то між иншим, тому, що хотіла врятувати свої твори від московської цензури. А подруге — в тому старогрецькому, чи старожидівському житті вона бачила дуже багато подібного до нашого українського життя в тих часах, у яких вона жила, тобто в часах московської неволі. Ось, н. пр., вавилонський полон для жидів був (і є) те саме, що для українського народу московська неволя. Леся бачила, як московська неволя нищить український нарід, як цей народ стає поневоленим рабом, бачила, яке спустошення робить московський гніт серед її земляків — і — не могла мовчати. Вона, як пророчиця Тірца з поеми „На руїнах", не давала українському народові заснути в неволі, вона будила його до життя, до боротьби за волю. Вона додавала втомленим сили, знеохоченим заохоти, а слабодухам і безнадійникам — відваги та й віри у свої сили, віри в перемогу.

Тимто всі ці твори мали для нас велике значіння, все ще мають і завжди будуть мати. Ці твори повинен пізнати (і придбати!) кожний свідомий український громадянин.

Окрім цих драматичних поем Лесі, у книжці є ще статті до поем, де пояснені поодинокі твори. Книжка видана гарно, дбайливо, на доброму папері, з кількома образками. Ціла вона — і книжка і окладинка роблять миле враження. **р.**

БУДІВЕЛЬНЕ ЩАДНИЦТВО — ШЛЯХ ДО ПОСІДАННЯ ВЛАСНОГО ДОМУ. Будівельно-щаднича бібліотека кооперативного банку „Міщанський Союз Кредитовий", ч. І., Львів, 1939, ст. 32, ц. 50 ґр.

Зміст книжечки, що її заголовок ми подали, такий: Будівельне щадництво як метода фінансування будови (мґр. Мирон Богун), Однородинчі дімки (інж. О. Гладкий), Засади будівельного щадництва М. С. К. (мґр. М. Богун), Системи будівельного щадництва (мґр. Б. Дутко), Як розвивається будівельне щадництво у нас (Н. Б.), Будівельне щадництво в світі (дані з Англії, Америки й Німеччини) та витяг з правильника. Як бачимо, ця невеличка книжечка, подає що найголовніше про так зване будівельне щадництво, яке на зразок Англії та Америки взявся віднедавна орґанізувати в нас „Міщанський Союз Кредитовий". Про велику вагу будівельного щадництва нема що й говорити. Скажемо тільки, що цією справою повинно наше громадянство як-найближче зацікавитися — а ця книжечка зясовує кожному ясно, просто й докладно, як може кожний з нас, щадячи, дійти до свого власного дому в якомусь місті. Справа власництва домів у місті це не тільки пекуча справа кожного українця особисто, але це теж справа громадсько-національної ваги. Тимто треба, щоб наш загал, головно ж наша бездомна інтеліґенція в місті, яка звичайно платить високі чинші в чужих домах по містах, звернула пильну увагу на цю книжечку **З.**

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА

В кожній хаті повинна бути багато ілюстрована ґеоґрафія Рідної Землі у двох книжках

М. ДОЛЬНИЦЬКОГО:

1) Від бескидських розворів до поліських болот, ціна 0.70 зл.
2) Від поліських болот до кавказьких верхів, ціна 1.80 зл.

А. КУРДИДИКА:

Від Попраду по Тису, ціна 0.80 зл.

О. ТЕРЛЕЦЬКОГО:

Історія України (від найдавніших до найновіших часів) 153 образки, 16 мап, ц. 3. зл.

„Гей же разом", співанник для молоді, слова В. Щурата, муз. Б. Вахнянина, ц. 2.50 зл.

Замовляти в книгарні „Просвіти"

Львів, Ринок 10, І. пов.

З Воскресенням Христовим

ВСЬОГО КРАЩОГО

бажає

всім Союзам, Кооперативам і кооперативним Працівникам

Дирекція, службовики, робітники „ЦЕНТРОСОЮЗУ"

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

ПЕЧАТКИ, ТАБЛИЦІ І МОНОҐРАМИ

виконує найдешевше перше та єдине

УКРАЇНСЬКЕ РИТІВНИЧЕ ЗАВЕДЕННЯ

ВОЛОДИМИРА ЯРОША

ЛЬВІВ, вул. Сенкевича ч. 3.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Вже вийшов І. зшиток (ІІ. вийде цими днями) журналу-місячника п. н.

„Сьогочасне й минуле"

вісник українознавства.

1 зшиток обіймає 8½ аркуша (136 стор.), а дальше виходитиме книжками в обємі 6 аркушів (до 100 ст.) друку розміру 25×17,5 цм та й далі буде містити:

1. статті з усіх ділянок українознавства, і то: з археольоґії, історії, літературознавства, історії українського письменства, української мови, етноґрафії, господарства українських земель, природознавства України (антропольоґії, ботаніки, ґеольоґії, ґеоґрафії — й т. д.), з техніки і т. д.;
2. огляди культурного, наукового, мистецького й господарського життя українського народу на всіх землях де живуть українці;
3. рецензії на книжки, що торкаються українознавства;
4. хроніку з наукового, мистецького, господарського й технічного життя;
5. про мовні справи й т. д.

Хоч характер журналу науковий, але ж виклад його статейок — загальнодоступний, статті мають характер загальний, зміст їх повинен зацікавити всі інтелігентні читацькі кола.

Друковане на доброму сильному сатинованому папері, „Сьогочасне й минуле" поміщує ілюстрації, мапи, діяґрами й т. д.

Редактор журналу — проф. др. Іван Раковський; поодинокі ділянки мають своїх окремих референтів, голова колеґії референтів — проф. др. Василь Сімович.

Виходить „Сьогочасне й Минуле" з кінцем кожного місяця — на рік появиться 10 зшитків.

Ціна в передплаті на рік 25 зл., на пів року — 15 зл.; поодинокі зшитки 3 зл.; для членів НТШ — 20 зл. на рік, поодинокі зшитки — 2.50 зл.

Передплату слати на адресу: Адміністрація місячника „Сьогочасне й Минуле", Львів, Наукове Товариство ім. Шевченка, вул. Чарнецького 26. Конто ПКО у Львові 510.257.

КАЛИНА

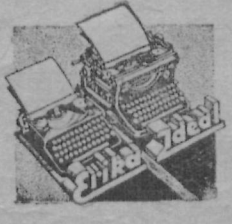

ЯКІСТЬ РІШАЄ!

Прецизія виконання і тривалість конструкції запевнюють першенство машинам до писання „ЕРІКА" й „ІДЕАЛЬ".

Генеральне представництво і продаж

Юліян Ломаґа

ЛЬВІВ, УЛ. ВАЛОВА 11

Тел. 228-70.

Поштове заплачено готівкою.
Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

Найбільша й тому найдешевіша
УКРАЇНСЬКА КООПЕРАТИВНА
Друкарня „Діло"
ЛЬВІВ, Ринок 10. — Тел. 229-26.
Єдина, новітньо вивінувана газетна друкарня. — Велика ротаційна машина.
Виконує в найкоротшому часі твори, брошури, афіші та друки.

НАЙБЕЗПЕЧНІШЕ
зложите свої ощадности в найбільшому українському КООПЕРАТИВНОМУ БАНКУ

НАЙПЕВНІШЕ
обезпечите своє майно від огню й від крадежі-влому в Товаристві Взаїмних Обезпечень
„ДНІСТЕР"
у Львові, вул. Руська 20. — Тел. 280-50, 205-47.

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появився славний
Кобзар Т. Шевченка
До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві дасть у руки Громадянства
ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ГЕНІЯ УКРАЇНИ В 16 ТОМАХ.
Досі вийшло 13 томів (II, III, IV, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIV, XV і XVI). У половині квітня ц. р. вийде з друку перший том, а до кінця цього року вийде ще V. і XIII. том, і цим видання буде закінчене. Можна видання **передплачувати,** і то за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажу — 64 зл.), по 2.50 зл. за том брошурований. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зл., діставатиме книжки в паперовій оправі.
Передплату слати:
Чекове конто П. К. О. в Варшаві 28,670.

ЄДИНІ У КРАЮ ГРАФІЧНІ ЗАВЕДЕННЯ
„УНІЯ"
ЛЬВІВ, МІЛКОВСЬКОГО Ч. 5.
Телєфон 292-97.
КЛІШАРНЯ: виконує кліші сіткові й рискові, одно- й більше барвні, мосяжні штанци й т. п.
ЛІТОГРАФІЯ: виконує прецизійні образи, кольорові афіші, мапи, вартісні папери, дипльоми, етикети в довільній величині в кількох кольорах.
НИЗОДРУК: виконує найновішою технікою величаві образи, афіші, портрети, листівки й т. п.
Ціни конкуренційні. — — —
— — — Виконання першорядне.
Замовлення з провінції полагоджуеться скоро.

ПАСТА
ЕЛЄҐАНТ
ФАБРИКА ХЕМІЧНИХ ВИРОБІВ
О. Левицька і С-ка
у ЛЬВОВІ, вул. Кордецького ч. 51.
Тел. 260-04. — П. К. О. 503.881.
Поручає: **Пасту** до взуття „ЕЛЄГАНТ". — **Пасту** до взуття „ЕЛЄГАНТ" люкс. — **Пасту** до підлоги „Французька Маса". — **Віск** до підлоги. — **Синку** до білля. — **Чорнилець** до чобіт. — **Вазеліну** до — шкір. — **Віск** шевський. — **Смолу** шевську. —

ВКЛАДКОВА КНИЖЕЧКА
„ЦЕНТРОБАНКУ"
Львів, вул. 3. Мая ч. 15,
це одна з найбільших цінностей
— — українського дому. — —
Памятайте, що ощадностеві вклади, **зложені в „Центробанку",** розбудовують українське господарство і збагачують національну культуру.

Wydawca: T-wo „Proswita", Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Dło", Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта", Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид. С-ки „Діло", Львів, Ринок 10.

36776

ŻYTTIA I ZNANNIA

ŁWÓW

MAJ, 1939

ЖИТТЯ і ЗНАННЯ

Nr. 5 (139)

ЛЬВІВ

ТРАВЕНЬ, 1939

ЗМІСТ: Ол. Бабій: Іванові Франкові (1 порт.) — Василь Пачовський: Світло Івана Франка. — в в.: Архів ґенерала Всеволода Петрова. — Володимир Колпачкевич: Про кріпацтво-рабство селян та панщину. — в в.: Число українців у теперішній Словаччині. — в в.: Кілько українців живе тепер на Угорщині. — Гр. Бобяк: Румянець (1 обр.). — п г-ка: Збирачі та їх дивацтва. — П. Кречет: Панас Мирний-Рудченко (з приводу 90. роковин письменника — 1 порт.). — в в.: Простір і населення теперішньої Німеччини. — Михайло Соневицький: Альбанія й альбанці (1 мапа і 7 образків). — г.-г.: Найменший ссавець. — Всеволод Гармашів: Джерела енергії. — і в.: Розмножування в природі. — Юрко Мушак: Дещо про Плятона (1 порт.). — Василь Іванис: Значіння літаків у війні. — Ірина Домбчевська: Присмерк народнього одягу і ткацького промислу (2 обр.). — Микола Бажалук: Жовна (1 обр.). — Теодор Чолач: Оповідання й пісні про панщину з села Вілька Роснівська, яворівського повіту. — Ст. Леницький: Сплавний канал Дунай—Одра—Вісла—Дністер (1 мапа). — г.-г.: Позбутися на кімнатних ростинах галапасів. — М. Чапельська: Місто похилої вежі (2 обр.). — Юрій Федорів: Село Саджава в часах панщини (2 обр.). — Василь Стецюк: Грецьке весілля (3 обр.). — Володимир Савченко: Суезький канал (1 мапа). — Антін Лотоцький: Теперішня молодь Югославії (3 обр.). — Е. Кран: Побільшена знимка (4 обр.). — Юрій Мушак: Джерело Франкової притчі про терен. — Е. Жарський: Творець сучасної руханки (1 порт.). — Бібліографія.

Від Адміністрації.

1. **З числом 4/139 ми вислали чеки ПКО.; просимо Вп. Передплатників, які ще не надіслали передплати на цей 1939. рік, вислати зворотною почтою належність, а то ми будемо змушені здержати дальшу висилку журналу.**
2. **П. Т. Читальні Т-ва „Просвіта", Кооперативи й инші Установи, просимо прислати членські вкладки на 1939. рік, бо тим самим буде заплачена передплата журналу „Життя і Знання".**
3. **Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:**
   а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі, ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
   б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

Ощадність і тільки ощадність

це — забезпека кращої будучности, тимто щадім усі

в Земельнім Банку Гіпотечнім у Львові

вул. Словацького, 14 (Філія Банку: Станиславів, вул. Собєського, 11).

Чи Ви купили вже

ВЕЛИКИЙ НАРОДНІЙ ІЛЮСТРОВАНИЙ

Календар „Просвіти"

на 1939. рік,

ЯКИЙ КОШТУЄ ТІЛЬКИ 1.20 ЗЛ.!

Всі Філії, Читальні, Кооперативи, Мужі Довіря та инші свідомі люди повинні ширити цей Календар. Умови кольпортажі такі, як попереднього року.

Замовлення слати на адресу: „ПРОСВІТА", ЛЬВІВ, РИНОК 10.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ŻYTTIA I ZNANNIA

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ROK XII. MAJ, 1939. Nr 5.
РІК XII. ТРАВЕНЬ, 1939. Ч. 5.

Іван Франко
(портрет Івана Труша).

ОЛ. БАБІЙ.

ІВАНОВІ ФРАНКОВІ

В Твоїм житті була така хвилина,
що, молотом недолі Ти розбитий,
зацькований, заплюваний невинно,
питався: „Пощо? І для кого жити?"
Ти ворога вбачав у всіх у людях.
Здавалося — нема, нема нічого,
окрім злоби, лукавства в людських грудях,
а працювати? Пощо, і для кого?
З усіх сторін, на кожній вже дорозі
ішла услід Тобі ненависть люта,
і навіть друг минав Тебе в тривозі,
а братній глум вдаряв сильніш від кнута.
І думав Ти: „Своїм я змірив кроком
і келії, й коридорі тюремні,
і зпоза крат дививсь тужливим оком...
Чи ці мої терпіння всі даремні?
Чому ж мене ніхто не розуміє?
Чому ніхто не друг мені, а — ворог?
Чому-то серце з болю камяніє,
що я самотній під моїм прапором?"
В кімнаті Ти сидів тоді холодній,
із вулиць міста линув сміх веселий,
Ти ж думав: „Так, самотній я сьогодні
поміж нарóдом, мов чернець в пустелі..."
І взяв тоді до рук закостенілих
історію людства і світа всього,
читав всю ніч, читав і днину цíлу,
щоб той тягар забути горя свого,
а пóтім встав і мовив так до Себе:
„Мій шлях такий, як шлях усіх, що жи́ли
й несли́ у грудях искру божу з неба,
тому людству добро і скарб творили.

Все так було́ і все так, може, й буде,
що хто творив добро для брата сво́го,
тим не́хтували, гордували всюди,
і вдяки не зазнав він ні від кого.
Було ж так із Христом із Назарету,
з Сокра́том, із творцями, із мистцями;
юрба не любить творчих духів лету,
юрба реве: »Ти рівний будь із нами!«
То ж хай юрба мене окамянує,
піду незломно шляхом вже від нині,
і скарг моїх ніхто вже не почує,
ввесь труд, життя віддам все Україні!
Ні вдячности не хочу, ні заплати,
ані вінків лаврових, ні похва́ли;
я каменяр, я скелі йду лупати,
а перед мною — власні ідеали.
Я знаю: так, ніщо мене не стріне,
лиш самота, лиш труд мій на дорогах;
та духа мого творчість не загине,
по смерти хоч — за мною перемога!"

Про Сократа див. ст. 142.

Ідеал, грецьке слово — щось вимріяне, найвище, недосяжне

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ.

СВІТЛО ІВАНА ФРАНКА

Коли знаєш, що чиниш,
Закон є ти сам!
Ів. Франко: „Зівяле листя".

Місяць травень посвячено памяті найбільшого поета Галицької Землі Івана Франка, що помер 28. травня, 1916. р. Бо був І. Франко не тільки великий поет, але й великий учитель та людина великого серця, й підняв рівень нашого життя на вищий ступінь національної свідомости, перетворив нас, тут, у Галичині, в новітню націю.

Коли Іван Франко кінчав ґімназію 1875. р. в Дрогобичі, галицьке громадянство ділилося на два табори. Молодше покоління пізнало твори Шевченка й обновило ті думки, що проповідувала в 40. рр. XIX. ст. „Руська Трійця" з Маркіяном Шашкевичем, як провідником. Воно звернуло увагу на просвітню працю серед народу, воно заснувало товариство „Просвіта". А старше покоління утратило віру у власні сили, почало шукати допомоги в Москві, почало працювати в дусі єдности нашого народу з московським. Між обома напрямами зчинилася боротьба, а з цієї боротьби користали сусіди.

Ще учнем ґімназії Іван Франко пізнав твори великих українських письменників Стороженка (1805—1874), Руданського (1833—1873), Марка Вовчка (1834—1907), Куліша (1819—1897), Нечуя Левицького (1837—1918), а Шевченкового „Кобзаря" всього вивчився на-память. Тоді вже писав свої вірші до журналу „Друг", і через цей журнал увійшов у листування з великим українським ученим Михайлом Драгомановим (1841—1895), що побував тоді у Відні. Він звернув журнал до більш народньої мови та вказував на обовязок зблизитися до простого народу, пізнати його і працювати для нього, щоб визволити його з темноти та визиску. Так Драгоманів став Франкові за доброго дорадника, й під його впливом вже у своїй ранній повісти „Петрії й Довбущуки", Франко висловлює такі думки, що мовляв, „хоругов нашого народу — плуг і книга, бо плуг то — наша сила, а просвіта — то наша будучність". Тимто праця для просвіти народу стала основою діяльности в нашого поета. В імя таких дум, він кличе до своїх товаришів:

Гей, брати! Сійте в головах думи вольні,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастя й волю всіх!

А для себе, як співака, він ставить високу ціль життя:

Будь ти співак, як божа пшениця,
Пісня твоя — золоте зерно!...
Ти будь керманич наш в бурхливім морю,
Щоб в тобі бачив люд привідцю свого
І все чув дорбе слово в добру пору!

Тимчасом, як відомо, в липні 1877. р. спав на Франка арешт, як „цегла на улиці на голову", його запідозріли в соціялізмі й засудили на девять місяців вязниці. Та соціялістом Франко тоді не був, хоч боровся з тодішнім ладом, проповідував нові думки „рівного права для всіх". Вже, як відомо, пізніше так висловлювався про свій соціялізм: „Признаюся, я ніколи не належав до вірних тої реліґії [основаної на доґмах[1]) ненависти і клясової боротьби] і мав відвагу, серед насміхів і наруги та її адептів (= прибічників) нести свій стяг старого щиро-людського соціялізму, опертого на етичнім (= моральнім) широко гуманнім (= людянім) вихованню мас народніх, на поступі й загальнім розповсюдженню освіти, науки, критики й людської та національної свободи, а не на партійнім догматизмі та на деспотизмі[2]) проводирів".

Сама вязниця була для поета великою мукою, та ще тяжче було те, що українське громадянство відкинулося від нього як від арештанта: виділ товариства „Просвіта" виключив його ухвалою з 8. X. 1878. р. із товариства, „Руська Бесіда" заборонила йому приходити читати часописи, хто з українців хотів із ним бачитися, то робив це тайкома, ховаючись перед оком людей. Що ж йому залишалося? Лупати — тверду скалу пересудів, доки її не розібє й не принесе нове життя, нове добро у світ земляків... І він так і робить: видає нові журнали, нові книжки і скрізь проводить свої думки. Проводить їх через „Просвіту", дарма, що до нього поставився був виділ із 1878. року так вороже.

З кінцем 1885. р. дідич Володислав Федорович, довголітній голова „Просвіти", запросив його до себе, до Вікна, щоб написав там життєпис його батька, який був 1848. р. послом до державної Ради. Тоді Франко пізнав історію тої весни народів і опісля написав з того часу ряд оповідань і прекрасне поетичне оповідання „Панські жарти". Але ж уже перед тим навязав він був звязок із „Просвітою" і від 1882. р. в її виданнях почав друкувати свої гарні оповідання: „Слимак", „Сам собі винен", „Історія моєї січкарні" та „Лісні пасовиска". Товариство само зверталося до нього з просьбою писати для видань, хоч іще не зважилося було до 1892. р. прийняти його в члени. Франко був людиною великого серця, він ніколи не памятав, як йому хто завдав біль, а кермувався завсіди добром загалу. Тимто написав книжечку про гроші і скарби, яку видала „Просвіта" під загол. „Розмова в Добровільській читальні". Таксамо видала „Просвіта" в окремій книжечці Франкове оповідання „Гава", а в календарі оповідання „Гершко Гольдкремер" 1891. р. У пядесяту річницю скасування панщини написав для „Просвіти" дуже гарну книжечку „Панщина й її скасування", і товариство її видало 1898. р. Коли того року москвофіли накинулися були на фонетичний правопис, що його завела до своїх видань „Просвіта", то Франко викпив їх віршом „Етимольоґічний гимн". Він переповів для „Просвіти" декілька староукраїнських оповідань, що вийшли у трьох книжечках, таксамо вибрав для неї збірку деклямацій для наших селян і міщан та написав до них передне слово. Вкінці зладив для

[1]) доґма, грецьке слово — основні незбиті правди якоїсь віри; догматизм — те, що хтось приймає за незбиту правду й цього тримається

[2]) деспотизм, грецьке слово — необмежена влада получена з жорстокістю, свавільництвом, а то й утисками

„Просвіти" книжечку про „Життя й діяльність Олександра Кониського" 1901. р. Тоді давні непорозуміння поета з товариством зовсім забулися, а Загальні Збори „Просвіти" дня 8. червня 1908. р. приняли внесення Головного Виділу й обрали його почесним членом товариства за „безсмертні заслуги та твори на полі української літератури й науки". Бо треба знати, що Франко був уже тоді автором таких визначних творів красного письменства, як „Панські жарти", „Захар Беркут", „Зівяле листя", збірки чудових оповідань „В поті чола", поетичних збірок: „Мій Ізмараґд", „Із днів журби", „Semper tiro" (завжди — учень) та творцем безсмертної поеми „Мойсей", де змалював себе як провідника, для якого його народ був усім... і автором багатьох наукових праць. Хоч Іван Франко був письменником великої міри, то не вважав себе чимось незвичайним, а брався за всяку й найчорнішу працю, як тільки вона була потрібна. Це зазначив він на ювілею своєї 25-літньої праці 1898. р., коли назвав себе „звичайним пекарем", що пече хліб для домашного вжитку" або „мулярем, що цементом та облімками заповнює в будівлі всякі люки і шпари"; тоді то він висловив свою радість, що „в широких колах нашої громади займається, або й сильно вже горить бажання освіти, свободи та широкого громадського розвитку", та заявив, що мовляв, нехай „пропаде його імя, але нехай росте й розвивається український народ".

*

Та час показує, що український народ росте нетільки його порадами, звязаними з життям, але й високими думками його творів, а його імя,

Що ще вчора байдужне було, —
Нині любе й певне —
Що ще вчора (нарід) топтав і плював,
Нині святости повне!

Бо великий автор „Мойсея" не тільки писав про журби дня, не тільки давав поради, у творі „Великі роковини", як переводити в життя свої думки в боротьбі, але збирав увесь загал до великого бою бадьорими словами:

Ум гостри, насталюй волю,
Лиш воюй, а не тоскуй —
Гордо стій, а не корися
Хоч пропадь, але не зрадь —
Кождий думай, що на тобі
Мілонів стан стоїть,
Що за долю міліонів
Мусиш дати ти одвіт!
Як схибнешся, не достоїш
Захитаешся мов тінь —
Пропаде велика праця
Многих, многих поколінь!

Він зарисував нашому народові ціль національної боротьби в своїй поетичній передмові (прольозі) до „Мойсея", де освітив нам з одного боку всі хиби й недостачі та всі прикмети і скарби нашого духа та висловив свою віру, що такий народ, як наш — колись таки „засяде у народів вольних колі".

Поет ніколи не закривав очей на хиби українського народу, українське громадянство лаяв за його гнучку спину, за невільничу терплячість, за ледачість духа, за рабську поведінку. Але ж хоч болів серцем над усіма хибами, то любив він той народ свій без тями:

Ти мій рід, ти дитина моя
Ти вся честь моя й слава —
В тобі дух мій, будуче моє,
І краса і держава...
Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої
Хоч над ними і плачу.

За тяжкою працею Івана Франка національне життя народу набрало глибшого змісту, замісць поверховности; дух, засіяний поетом став колискою обновленої та зевропеїзованої України, яка вийшла назустріч світовим струсам „з його духа печаттю". Тепер, хоч і не довелось українському народові зберегти в руках своєї держави, уже всі в нас живуть із такими Франковими думками, що, мовляв,

. . . . . нам одна дорога,
Чи в кайданах, чи в війні —
Хто ненавидить кайдани,
Тому війни не страшні...
До відважних світ належить
К чорту боязнь навісну!...

АРХІВ ҐЕНЕРАЛА ВСЕВОЛОДА ПЕТРОВА

Український ґенерал Всеволод Петрів, що брав визначну участь у визвольній боротьбі й після упадку української держави над Дніпром перебрався до Праги, в часах існування Карпатської України переїхав до Хусту, де був учителем руханки в тамошній українській ґімназії. Ґенерал Петрів, відомий нашому громадянству із своїх спогадів із часів визвольної боротьби, визначний військовий фаховець, вивчав пляни боїв у давньому й недавньому нашому минулому, робив для них мапи, рисунки й т. д., і мав про це багато викладів по різних українських товариствах у Празі. Все це зберігав він у своїому помешканні в селі Ржевніце під Прагою в окремій замкненій скриньці, де зберігався ще й архів ґенерала. По упадку української державности на Закарпатті, ґенерал Петрів, що залишився покищо в Хусті, переказав усю цю свою спадщину „Музеєві визвольної боротьби України" у Празі. „Музей" перебрав цю спадщину, тільки, на жаль, не всю. Справа в тому, що відпоручники „Музею" найшли в колишньому помешканні ґен. Петрова скриньку — розбиту, з неї хтось повикрадав мапи й рисунки й залишив тільки архів, який став тепер власністю „Музею".

ВОЛОДИМИР КОЛПАЧКЕВИЧ

ПРО КРІПАЦТВО-РАБСТВО СЕЛЯН ТА ПАНЩИНУ

З нагоди „свята-свободи", яке вже від 90 літ що року селянський люд урочисто святкує, хочемо кинути жмут світла на селянську справу й дати короткий огляд історії і становища селянського стану у минулому.

Доля робітного люду, і передусім селян, в усіх часах та в усіх краях, про які знаємо, була незавидна, а здебільша й гірка. Збагнути, чому саме так було, можемо найкраще, зясовуючи собі, які були початки повстання держав та людського ладу в них. Про дуже давню старину знаємо небагато, та й безпосереднього звязку її із сучасністю годі добачитися, хоч шлях, на якому витворювався державний, політично-суспільний лад, споконвіку був скрізь однаковий: впокорення і поневолення туземного населення або чужими витязями-переможцями або — що траплялося дуже рідко — власною панівною верствою суспільства. Безпосередній звязок можемо устійнити між сучасністю й повстанням у середньовіччі тих племінно-державних осередків, із яких розрослися згодом европейські національні держави.

Усі европейські держави повстали займанщиною-підбоєм. Коли у V. ст. по Хр. завалилася римська держава, що володіла над усією майже, знаною тоді Европою, різні племена, здебільша, ґерманського походження, що були спричинниками того її упадку, силою захопили поодинокі краї, де тепер є самостійні держави, та покорили поселену там людність, хліборобів, відбираючи їй землю і волю та повертаючи її в рабів-кріпаків. Це був стан загальної війни всіх проти всіх. — Бувало й так, що населення, загрожене наїздниками, не маючи сили оборонитися перед ними, само добровільно піддавалося могутним вельможам, щоб вони його боронили, само зрікалося своєї волі, зобовязуючись віддавати свому опікунові частину своїх доходів та відробляти панщину. За це воно діставало деякі полегкости. Та згодом різниця між тими, що їх поневолено, і тими, що самі добровільно піддалися, зовсім затерлася, память про це загинула, і вислід був такий, що одні і другі стали такими самими рабами-кріпаками витязів-переможців, котрі утворили панівну верству суспільства — шляхту-лицарство. Та що тоді єдиним правом була — сила пястука, а селянський стан був, як це звичайно скрізь і в усіх часах було, незорґанізований, то й не міг він боронитися з тим, що його вже зустріло, та що його ще далі чекало. Поневолений і пригнічений, попадав у що раз жахливіше становище, ставав що раз більше немічною забавкою в руках витязів - переможців, з котрих витворилася панівна верства лицарів (шляхта).

Ці нові володарі поневолену людність вважали за свою власність. Вони видали право, що тій людности не вільно свобідно переселятися з місця на місце, а особливо не вільно переселятися до міста, що вона „привязана до ріллі", прикріплена до землі (двідсіля назва — „кріпак"). Її продавали один одному, звичайно разом з ріллею, а то й без ріллі, як кому було треба, більшими ґуртами або поодиноко. Власник мав право навіть нарушити жіночу честь кріпачки. Кріпаки не мали ніякої своєї власности. Все, що мали, належало до їх пана (дідича), він міг їм всяку хвилину все відібрати. Він був теж для них єдиний і найвищий суддя, міг видати на них усякий присуд, і від цього присуду не було відклику. Кари за найменшу провину були дуже жорстокі. Звичайно — різки, рідко — вязниця, а то й кара на голодову смерть. Увесь заробіток кріпаків належав до пана, він полишав їм із того, що була його ласка.

Звичайно віддавав кріпакові до вжитку кусок поля і визначав, яку і кілько йому можна держати худоби. Кріпаки мусіли задурно працювати на панських ґрунтах. В найдавніших часах не було багато управної ріллі, тимто кріпаки працювали на панських ґрунтах розмірно небагато, по кілька днів на рік. Згодом, коли простори управної землі більшали, зростали й панщизняні тягарі, і в XVIII. ст. яких сто пядесят до двіста років тому дійшло до того, що кріпак разом з усією своєю родиною мусів иноді працювати на ґрунтах дідича повних пять а то й шість днів на тиждень, а йому самому, на роботу для себе, не залишалося ані одного робітного дня. Таке важке положення спричиняло часто зриви й бунти кріпаків, котрі шляхта дуже жорстоко побороювала і карала.

Так діялося в усіх краях. І так, у Німеччині, де за вбивство селянина лицар платив кари один таляр[1]) — прийшло до такого селянського повстання саме за часів Лютра в XVI. віці. — В часах козацьких у корінній Польщі, у краківському воєвідстві, зірвали селяни 1651. р. бунт під проводом Костки Напєрського. Та найгрізніше було повстання селян у Росії (1773—1775) під проводом Пуґачова, про котрого повстали різні цікаві оповідання.

*

Та ці змагання селян добути собі волю, а бодай кращі умови життя, не мали успіху через брак орґанізації і зброї, вони тільки погіршували їх суспільне й господарське становище. І коли б селянський стан покладався б був завжди тільки на свої власні сили, то, мабуть, ще й досі був би залишився в кріпацтві. Йому з допомогою прийшла инша суспільна верства, а саме — міщанський стан у західніх країнах Европи, в Анґлії, і передовсім у Франції, стан, який теж багато терпів від самоволі шляхти та самодержавної королівської влади. Там цей стан був освічений, дійшов до значного добробуту, захопив у свої руки через купівлю і завдяки своїй освіті — шляхта, що займалася воєнним ремеслом не доцінювала вартости освіти — майже всі найбільше впливові уряди й простяг руку по ту благодать, без котрої людині ніколи не буде гаразду, а сáме — по політичні права, і то найцінніщі з них, по — „права людини і громадянина", права, що забезпечують особисту

[1]) Тому Лютер (1483—1546) казав, що в Німеччині лицар може собі що днини на сніданок зїсти одного мужика, тобто иншими словами, що може що днини одного селянина вбити, бо йому легко заплатити за нього кару одного таляра — себто більш-менше яких 3 злоті..

волю, пошану для людської гідности людини, свободу совісти, віри й світогляду, недоторканість житла й майна, рівність усіх супроти закону, доступ до урядів, безплатний вимір справедливости, загальне й безплатне навчання, тобто — вільний, необмежений і безплатний доступ до шкіл. Ясна річ, що в рямцях тих домагань містилося, самозрозуміло і скасування всякого рабства, отже й установи панщини-кріпацтва, бо це теж було рабство, якого не можна було погодити з розумінням пошани для людської гідности і свободи.

Охороною й запорукою вдержання здобутків громадянських прав і волі мав бути парлямент, установа, що мала такі головні завдання: ухвалювати буджет (державні видатки), високість податків і мати контролю над ними, тобто над цілою господаркою державним майном, мати контролю над урядами, установляти нові закони, рішати про війну та мир і т. д. До парляменту мали входити представники населення, яке собі їх вибирало вільними голосами.

Підіймаючи важку боротьбу міщанський стан мав на меті добро не лише своє, а й загалу, отже й — селян. Та селяни не підтримали міщанства; вони, непросвічені, не розуміли свого інтересу й нераз ставились вороже до всіх таких свободолюбивих починів. Вони дістали волю даром, без ніякої співучасти в боротьбі за неї. Кріпацтво впало з упадком самодержавства й того ладу, який панував. Впав той лад після завзятющої боротьби, й то насамперед у Франції, де вперше загорілася ця боротьба, а потім також по инших краях Европи, до котрих дійшли подуви того вітру, що віяв із Франції та її впливи.

Нові гасла й новий лад поніс на баґнетах своїх армій та засіяв по инших краях Европи один із найталановитіших полководців світу Наполеон Бонапарте, а це й є його єдиною й величезною заслугою, та єдиним тривким ділом, бо всі инші його діла провелися ще за його життя.

З провалом Наполеона почалася відбудова старого ладу разом із панщиною — та це була вже безвиглядна витівка. По всій Европі понеслася течія, знана під назвою „весни народів", змагання — ще могутніші, ніж давніші, бо йшли вони вже не тільки за політичну й суспільну, а й за національну волю. Було це в 1848. році.

І тут боротьбу вели міщани і т. зв. „інтеліґенція", а селяни не тільки держалися збоку, байдужі до всего, та ще дуже часто, не розуміючи, в чому справа, ставали знову сліпим знаряддям тих чинників, що бажали зберегти давній лад, тобто кріпацтво і панщину. Але подув свободи та живловий гін до неї був такий могутний, що перед нею ворожі сили не могли встоятися. Зпроквола почали це розуміти й володарі. Зрозумів це теж австрійський цісар Фердинанд (1835—1848) та, загрожений революцією, щоб приєднати собі маси селянського люду, надав йому „свободу", тобто звільнив робітний селянський люд від кріпацтва й панщини.

В нас довгий час уважали, що скасування панщини була — цісарська ласка, і з цього приводу наш нарід довго ґоворив і співав про те, як цісар дарував йому свободу. Як воно було — ми тут показали. Додати ще слід, що цю свободу селяни мусіли ще дорого окупити, сплачуючи ще довгі роки панам відшкодування за ті матеріяльні втрати, які вони з цього приводу потерпіли...

Памятку тієї події український нарід на галицькій землі святкував щороку врочисто. Це ж памятка цього великого дня, коли людям привернено потоптані людські права і людську гідність. Більше, ніж колинебудь давніше, врочисто, вдумливо і зосереджено повинен селянський люд святкувати памятку „свободи" й тепер, коли цей його великий здобуток знову в цілому світі загрожений, як не був іще ніколи.

ЧИСЛО УКРАЇНЦІВ У ТЕПЕРІШНІЙ СЛОВАЧЧИНІ

Відомо, що в межах Словаччини проживає багато українців. У різних часах українці Закарпаття домагалися, щоб землі, заселені українцями, прилучити до Карпатської України (давніше — „Підкарпатська Русь"), але всі ці заходи ні на що не здалися. Цікаво, що за мадярських часів на тих землях, що творили від 1918. р. Словаччину, нараховували українців (1910. р.) — 111,280; чсл. перепис з 1930. р. налічував їх 95,360, хоч і один і другий обрахунок не був правдивий, бо українців жило там більше. Але словаки пішли ще далі, і у своєму переписі з 1938. р. подали число українців на 79,000. Це на те, щоб Карпатська Україна не підіймала своїх прав на землі, заселені українцями. Тимчасом, на підставі різних наукових дослідів, можна сказати, що до 3. квітня 1939. р. українців у Словаччині жило поверх 120.000. Коли ж на основі мадярсько-словацьких переговорів із 3. квітня ц. р. 25 українських осель із 25.000 українцями відійшло до Мадярщини, то на теперішній Словаччині залишилося 250 українських сіл із поверх 100.000 українцями, дарма що словаки подають число українців тепер усього на 60.000...

КІЛЬКО УКРАЇНЦІВ ЖИВЕ ТЕПЕР НА УГОРЩИНІ

Ще за існування чехословацької держави в межах Угорщини жило до 10.000 українців. Після віденського присуду з 3. жовтня 1938. р. відійшло до Угорщини яких 40.000 українців, так що їх було до полозини березня там кругло — 50.000. Коли мадяри заняли після 15. березня ц. р. Карпатську Україну, їм дісталося ще 450.000 українців, а після умови із Словаччиною дня 3. квітня ц. р. — ще 25.000, так що всіх українців опинилося тепер в Угорщині 525.000. Числа ці походять із перепису 1930. р. А коли дочислити т. зв. природний приріст за останніх 8 років, то число це треба ще піднести кругло до — 600.000 людей.

ГР. БОБЯК.

РУМЯНЕЦЬ

Ніякої цілющої ростини не продають по наших аптиках так багато, як румянцю (Matricaria Chamomilla), чи як його в нас іще звуть ромензілля, румянок і т. д. Пють його як чай, н. пр., у Франції, разом із цвітом липи, лікують ним немовлята й дорослі особи, уживають його також і назверха. Та хоч так загально в нас знають румянець, то мало є людей, що зясовували б собі докладно, до чого саме румянець придатний.

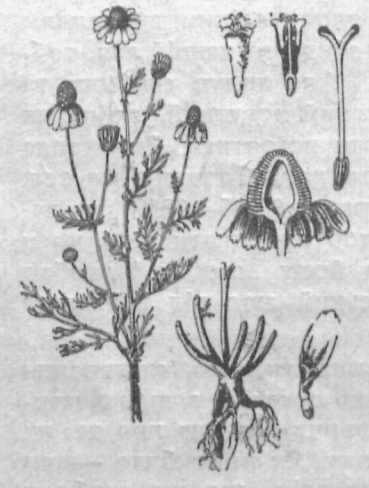

Румянець росте дико по всіх землях, де живуть українці, на полях, як бурян у збіжжі, по городах, на подвірях, при дорогах, але — дуже рідко. Місцями, головно на вогкому ґрунті, може являтись і в більшій кількости. Для аптичних потреб дикого не вистачає, тимто його плекають по полях, але і звідтіля є він дорогий, бо медицина жадає головно головок цвіту, і то цілих. Щоб дістати такий матеріял, треба багато праці і вважливости в часі розцвіту та зборів, а це все відбивається на ціні. Хоч плекають його в краю, то проте його треба доповнювати закупленим за ґряницею, головно на Угорщині. Та мадярський і не вмився своїм запахом до нашого!

Наші повитухи вважають напар румянцю за конечний для новонароджених немовлят, головно при їх шлункових занедужаннях або тоді, коли ще породілі не прибуло гаразд молока. Хто знає, чи саме цим і не доводять до дійсної недуги дитини, особливо тоді, коли напар за сильний або коли матеріял нечистий, з домішкою якого шкідного буряну, подібного до румянцю. Щастям для немовлят є при цьому те, що найчастіше запарюють не самі головки цвіту, але цілі гони з цвітами, а вони мають менший відсоток румянцевого олійцю. А румянцевий олієць сильно впливає на т. зв. гладкі мясні, ослаблює, а то й спиняє їх скорч. В малій кількости має цілющу силу, н. пр., при занадто великих скорчах гладких мяснів у кормовім проводі, головно в кишках. Та як за часто вживати сильного напару, то це може в дитини спричинити, що ці скорчі безвладніють, а через це корм не пересувається в кормовім проводі, повстають запори або ще що ґіршого. Тому є лікарі, що рішуче противляться, щоб давати румянець як внутрішній лік або поживу немовлятам.

Та це ще цілком не обезцінює румянцю, як лікў там, де він справді помагає, а шкідливі впливи можна оминути. Як слабий напар, румянець усмирює всякі судороги (корчі), н. пр., шлунка, кишок, матки, викликує потрохи поти, збільшує кількість сечі та зганяє трохи й вітри. Таксамо вживають румянцю при кашлюку (коклюш), лихоманці, на задуху, при конґестіях (наплив крови до голови), кольках.

Цілком нешкідливий, а навпаки добрий лік є румянець, коли його вживати при окладах, на ревматизм ока або вуха, на чиряки, промивати ним відходову кишку, жіноче полове приладдя Румянець входить також у склад зільної суміші, з якої роблять купелі для слабих дітей при кривусі (анґлійська недуга), золотусі (скрофулах), далі для старших хорих на водянку, нирки та гостець.

ЗБИРАЧІ ТА ЇХ ДИВАЦТВА

Збирацтво, з-латинська „колєкціонерство" появляється майже в кожної людини. Сливе кожна людина має замилування до якихось речей, предметів і громадить їх у себе як-мога найбільше. Одні збирають — книжки, другі — поштові марки, инші знов — метеликів, то знову — твори мистецтва, різні монети, банкноти й т. д. Зі збирацтва повстали такі корисні речі, як бібліотеки, музеї, тощо.

Є збирачі, що їх пристрасть громадити може видаватись дуже чудна, так, що вони роблять враження напівбожевільних людей. Ось одна американка стала відома у своїй батьківщині своєю величезною збіркою найрізнородніших ґудзиків. Один німецький міщанин із Турингії, що дуже любив грати в карти, почав збирати різні роди карт до гри. Умираючи, записав свою збірку карт місцевому музеєві в місті Альтенбурґ, при чому зобовязав своїх спадкоємців далі збирати карти.

У Берліні існує „музей памяток із великих катастроф" (нещасливих випадків), що його заснував один голяр. Зібрано там кілька тисяч речей і частин, що походять із розбитих авт, поїздів, кораблів, літаків, тощо.

У Дрездені є збір усяких родів лямп, почавши від первісної простої нафтової лямпи аж до новочасних лямп нафтових, ґазових і електричних.

У місті Марсейлі, в помешканні колишнього кельнера Пелісіє, є своєрідний збір 22 тисяч обідових карт, там є карти майже з усіх країн. Є це своєрідний музей кухарського мистецтва.

Та ще своєрідніший збір, це — збір славного в минулому столітті актора Каміля Шварца, який збирав квітки з могил славних людей. Залишився по ньому своєрідний „цвинтарний зільник".

У Мінхені в хаті одного лікаря є знову збір 50 тисяч різних трамвайних білєтів з усіх країн. А один анґлійський пастор (протестантський священник) зібрав у себе всі перші видання різних розкладів їзди, укладені за роками і в заазбучному порядку країн.

У місті Стокгольм є адвокат, що має збір зубів славних людей. Відомі теж збирачі коробок від сірників, збирачі різних пляшок, тощо. **п. г-ка.**

П. КРЕЧЕТ.

ПАНАС МИРНИЙ-РУДЧЕНКО

(з приводу 90 роковин народин письменника).

Не випадково назвав він себе Мирним. Вдачею лагідний і тихий, ціле життя прожив мирно в рідній Полтаві, урядовцем скарбової палати, і майже ніхто не здогадувавсь, що це він є автором таких гостро завзятих творів, повних протесту проти суспільно-господарського й національного поневолення.

Служба урядовця зїла Мирного як письменника, відбираючи в нього майже ввесь час: письменник міг віддаватися письменницькій праці тільки вночі, вживаючи на те години свого відпочинку. І серед таких умов праці Мирний устиг дати багато, й то творів таких, що займають чільне місце в українському письменстві.

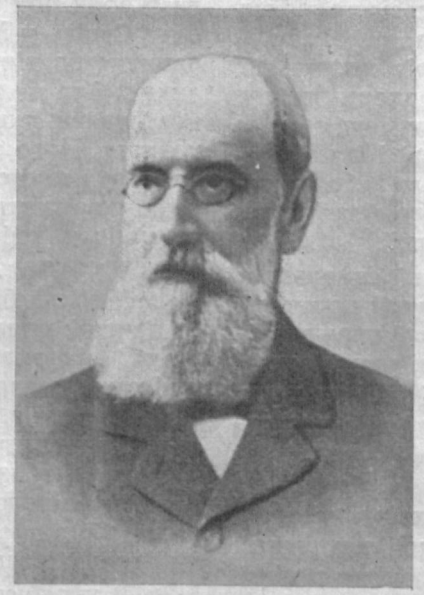

П. Мирний.

(1. V, 1849—28. I, 1920).

Як письменник Мирний належить до народників-сімдесятників, подібно як Іван Нечуй-Левицький (1837—1918), Олександер Кониський (1836—1900) чи инші. Доба, коли йому довелося жити і працювати, була дуже важка — через заборони й переслідування українського слова (укази 1863. і 1876. рр.). Мирний дуже пильно ховав від царської охрани свою письменницьку діяльність і майже до самої своєї смерти не хотів відкривати свого псевдоніму (прибраного письменницького імя), ані не давав ніяких вісток про своє особисте життя. А проте не можна сказати, щоб він стояв осторонь від тодішнього українського життя, — належав навіть до тайної української громади у Полтаві. А коли після революції 1905. р. настала сяка-така конституція, урядовець скарбової палати Опанас Рудченко вже не ховався із своєю приналежністю до українства й нераз підписував різні українські петиції (прохання). Як письменник Мирний брав живу участь у редаґуванні першого українського літературно - громадського тижневика „Рідний Край", що виходив 1905. р. в Полтаві, поки його не закрили, писав теж і до инших неперіодичних видань. А так, життя Мирного, небагате на події, було одноманітне й тихе. То щойно після його смерти став відомий його життепис.

Народився Панас Мирний 1. травня 1849. р. в містечку Миргороді, в родині дрібного урядовця повітової скарбниці, тут дістав дуже невеличку шкільну освіту. Через злидні уже в 14. році почав заробляти на життя писарчуком у гадяцькому повітовому суді, опісля працював у гадяцькій і прилуцькій скарбниці, а далі в Миргороді.

Молодий Панас самотужки доповнив свою шкільну освіту. Це й допомогло йому перейти 1879. р. на службу до полтавської скарбової палати, де він і залишався рівно 41 років, дослужившись високої ранґи „дійсного савєтніка".

До української літератури наштовхнуло Мирного захоплення народніми піснями й Шевченковим „Кобзарем". Та чималий вплив на нього мав і старший брат Панаса, Іван Рудченко, що як студент київського університету, ввесь пронявся народницькими думками і стояв у зносинах з професорами Володимиром Антоновичем і Михайлом Драгомановим[1]) і ввесь пірнув в етноґрафічну (народознавчу) роботу. Своє захоплення думками 60. рр. XIX. ст. передав Іван Рудченко своєму братові Панасові, спрямуваши його письменницький хист на українське народницьке річище.

Іван Рудченко не тільки заохочував брата до письменства, але і прочитував усе, що він написав, робив свої поправки, завваги, вставки, а то й писав цілі розділи або переробляв по своєму. Отак із спільної праці обидвох братів повстала велика повість „Хибá ревуть воли, як ясла повні", повість „За водою" і ще дещо.

Свою письменницьку діяльність Мирний присвятив дійсному відображенню життя простого селянського люду та тих часів і умов, у яких це життя проходило. Співцем селянського лиха, давнього й сьогочасного, став Панас Мирний. Про це він говорить сам, що він буде „просто й правдиво відтворювати буденне життя рідного краю", „заздрість нелюдську людей, хижість та муки голодного брата, безпомічні сльози вдови, плач малих діточок, зраду своїх і чужих, муки пропащих людей..."

І дійсно Мирний дав у своїх творах яскраву картину переходової доби від часів скасування на Україні кріпацтва до часів нових реформ, — від лиха давнього до сьогочасного.

Жахливі є малюнки панщизняних злиднів і панської сваволі, що їх показав Мирний, але пореформна доба ще гіршою показалась письменникові. Кріпацтво скасовано (1861). Сподівались селяни землі, — не дали. Зате „тичуть мов на сміх наділи, та ще й кажуть і за те платити!" Стояла земля незорана, несіяна, маєтки пустіли, аж панську землю арендарі, жиди й німці, за безцін в аренду узяли. Селянам, що не мали землі, треба було віддавати свою працю в панські економії (фільварки), або ставати за найману робітну силу до панських фабрик, де ще більший був визиск. А коли ще й землю почали обробляти машинами, селянам не залишалось ніщо инше, як — іти в найми в місто, до міських глитаїв, або тікати світ-заочі на кращі заробітки. Було лихо, а стало ще гір-

[1]) про Антоновича чит. Ж. і Зн. I, ст. 181—182; VII, ст. 161; про Драгоманова — VIII, ст. 161—163

ше, — як каже дід Улас з повісти Мирного „Лихо давнє й сьогочасне": „Правда, що й те лихо — тяжке лихо, що нас до землі гнуло, над нами знущалось... та проте те давнє лихо не розводило людей, навчало держатися купи..." І Мирний у різних своїх творах (як ось у повістях: „Повія", „За водою"), виводить нові постаті сільських дук-багатіїв із давніх пригоничів, економів, а то й просто проворних дядьків, що всякими способами зуміли збити грошенята, купили в пана земельки і далі шахрайствами і крадежами збивали великі гроші. Супроти тих багатіїв далі в біді коротає свій вік малоземельний селянин, і Мирний показує у своїх творах те лихо, до якого доводить людей брак землі. Зокрема яскраво змалював Мирний важке лихо сільських дівчат, що з нужди йдуть у найми до міста, не маючи ні захисту, ні притулку від господарів, тратять не тільки свої сили, працездатність і здоровля, але ще й стають жертвами чи то насили, чи обману міських „паничів", а опісля, обдурені і скривджені, або вертаються з дитиною на село, або скочуються ще нижче аж до продажу свого тіла й накінець до лікарні і смерти „попід тинню".

Долю таких зведениць Мирний змальовує у різних своїх оповіданнях, як „Лихий попутав", „Як ведеться, так і живеться", та найширше розгорнув цю думку у великій, чи не найкращій своїй повісти „Повія". Сам наголовок цієї повісти каже, чим кінчилася доля Христі Притиківної; зазнала вона змалечку злиднів у батьківській хаті, а потім, не маючи змоги подружитись із багацьким сином, переходить наймитське поневіряння спершу у глитая-крамаря Загнибіди, що з торговця мясом шахрайством стає дідичем, а опісля в місті, в урядовця Рубця, аж скочується на саме дно.

Мирний тут уперше в українській літературі змалював міське життя і тяжку-тяженну долю наймичок у розкладових умовах міста, показуючи корінь лиха у зубожінні села, та в тих наслідках, які це зубожіння із собою приносить.

Повість „Повія" появилася ціла аж по смерти Мирного. Коли б вона була вийшла свого часу, була б принесла велику славу і Мирному й українській літературі, як одна із перших суспільних повістей. Та ще й тепер „Повія" Мирного, це один із найкращих творів української літератури.

Другий великий твір Мирного „Хибá ревуть воли, як ясла повні" властиво теж став широко відомий у повному виданні щойно по смерти автора. Виданий Михайлом Драгомановим у Женеві 1878. р., твір цей не міг через цензурну заборону дістатися з загряниці в Україну; та й у Галичині довго він був заборонений, як усі женевські видання Драгоманова.

Повість „Хибá ревуть воли, як ясла повні", це широка родинна хроніка (літопис) українського села від його закріпощення до скасування кріпацтва. І тут теж головна особа не находить правди, й, не найшовши її, Чіпка Вареник спивається з горя, стає розбійником, аж попадає в Сибір. Мирний тут теж проводить думку, що нове лихо гірше, ніж давнє, що новий лад гірший за старе панство. Під його тиском у своїй безвихідности селянство затрачує навіть свої моральні вартости. Якби селяни мали вільніше життя без визиску, і кривди, не виходили б зпоміж них злочинці, ота — „пропаща сила", як зветься ще инакше ця повість, не ревли б воли при повних яслах.

Скрізь у Мирного сумні постаті й сумне становище, бо він не бачить ніякого виходу з цього лиха... Але це вже не є завдання письменника — показувати, який може бути вихід із поганого становища. Його завдання — малювати нам справжнє життя мистецькими засобами, такими, щоб читача зворушити до глибини його душі. І Мирний це робить, уміє викликати велике враження своїми творами.

Мирний бачив лихо не тільки в селян, а й серед нової молодої інтеліґенції. І в повісти „Лихі люди" він змалював постаті молодих людей, шкільних товаришів, що різними шляхами хотять будувати своє життя. Одні підлотою й самолюбством доходять до теплих посад, а то й до жандармських відзнак. Другі — народники, що мріють про землю й волю для народу, та не мають сили побороти лиха, гинуть по вязницях, теж не найшовши правди.

В українському письменстві Мирний є основником психольоґічної повісти, повісти збудованої на душевних переживаннях людей. Перед Мирним повість була або повна перечулення (Квітка), або описова, що головний натиск клала на опис життя, на побут, а менше цікавилась людськими переживаннями (Нечуй Левицький). Мирний у своїх творах дав теж широкі побутові картини, ще й спирав їх на широкім розборі суспільно-господарських відносин, але головну увагу звернув на людські переживання, передаючи вірно й глибоко найдрібніші порухи людської душі. Найглибший зпоміж усіх народницьких письменників, він подав дуже широкі картини селянського життя після скасування кріпацтва, змалювавши не тільки зверхній хід подій, але й той вплив, який вони мають на людські покоління і їх мораль. Притім велика мистецька вартість творів Мирного забезпечує йому тривале місце в українському письменстві.

ПРОСТІР І НАСЕЛЕННЯ ТЕПЕРІШНЬОЇ НІМЕЧЧИНИ

З прилученням до Німеччини Австрії, Судетських країв колишньої Чехословаччини, Клайпедського (Мемельського) краю, а далі з перебранням протекторату (опіки) над Чехією й Моравією (частинами колишньої Чехословаччини) — ця держава сильно зросла і простором, і щодо числа населення. Тепер Німеччина займає простір на 635.000 км², на якому живе кругло поверх 82,000.000 людей (1918. р. мала 474.000 км² і 61 міліонів населення), тобто населення цієї держави зросло від 1918. р. на 25 міліонів. Коли порівняти теперішню Німеччину з европейською Францією, то Німеччина переходить Францію щодо простору на 48.000 км², а населення має удвоє більше, ніж европейська Франція. Густота населення в Німеччині дуже велика. Тут припадає на 1 км² більш-менше — 140 людей...

МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ.

АЛЬБАНІЯ Й АЛЬБАНЦІ

В перших днях квітня цього року знову один европейський народ утратив державну самостійність. Італійські війська прибили дня 7. квітня вранці у Велику Пятницю до чотирьох пристаней Альбанії: Сан Джованні ді Медуа, Дураццо, Вальона, Санті Кваранта та почали звідтіля швидкий похід у глиб країни. Дня 8. квітня ввійшли вони вже до столиці Тірани. Альбанський король Зоґу втік за гряницю. І вже дня 12. квітня альбанські конституційні збори вирішили передати альбанську корону італійському королеві Вікторові Емануелеві III., звязуючи Альбанію з Італією особою короля (персональна унія). Так на око Альбанія ніби незалежна, але це сумнівна незалежність, коли господарями країни є чужі війська.

Мало відомою досі країною зацікавилася вмить уся Европа. Альбанія — країна простором небагато менша від Бельґії, чи Голяндії, має (круглo) 27.500 км² (Бельґія — 30.400 км², Голяндія — 34.181 км²). Або порівняймо з тими землями в Польщі, де живе український народ: львівське воєвідство має 28.400 км², станиславівське — 16.900, тернопільське — 16.500, волинське — 35.700 км². Але Альбанія дуже рідко заселена країна: має тільки 1,075.000 людности, отже 39 людей на 1 км². А ось Бельґія має 8,320.000, тобто 273 людей на 1 км², Голяндія — 8,557.000, отже 250 людей на 1 км², а в Польщі випадає на 1 км² 88 людей.

Від півночі й від сходу Альбанія межує з Югославією, від південного сходу з Грецією, з заходу опирається на море. Але через те море Італія відділена від Альбанії тільки вузькою протокою Отранто, що лучить Адрійське море з Йонським. В найвужчому місці цей пролив має тільки 72 км! Не диво, що Італія здавен-давна вижидала тієї хвилини, щоб запанувати над другим берегом проливу Отранто. Здобувши його, замкнула вхід до Адрійського моря, через який ніхто тепер легко не пересовгнеться.

Про Альбанію мало знають не тільки в нас, але взагалі у світі, дарма що альбанський народ якийсь наш далекий свояк по мові: альбанська мова належить до індо-европейських мов. Але Альбанія — бідна країна, то й ніхто надто не цікавився нею, як не цікавляться бідним свояком. Альбанець їсть собі малай із своєї кукурудзи, попиває молоком, а при святі вином... Що ж ті пастухи кіз і овець можуть дати Европі — крім сира? Хиба ще оливу, яйця, якісь килими, невиправлену шкуру. Копалин у них немає, крім соли й асфальту. Не записались теж ніякими ділами в історії народів, не причинилися нічим до поступу культури. Світ знає про них ще хиба тільки те, що, в Альбанії, єдиному краю в Европі, покутує ще й досі право родової кривавої пімсти, що через те там безнастанні колотнечі, що племена й роди ворогують на смерть між собою. Немає в них і релігійної єдности: є між ними 68% магометан, 21% православних християн і 11% католиків.

Альбанський перепис населення начислює (р. 1937) 850.000 альбанців на 1,075.000 усієї людности держави (отже 79%). Решта — славяни, греки, італійці[1]).

Назва народу „альбанці" появляється вже в старовині — вперше зустрічаємо її у славного грецького ґеоґрафа Птолемая (біля 150. р. по Хр.) у списку ілірійських племен. Цієї назви не треба, мабуть, звязувати з латинським словом „albus" (білий). Дослідники вказують на сербську назву для альбанців „арбанаси" і на грецьку „арваніти"

(з чого по-турецьки „арнавти"). Південна околиця Вальони називається досі Арбері, а довколишнє племя „арбери". Таксамо називають себе альбанці у Греції і в Італії. З цими назвами треба, мабуть, вязати назву „альбанці", що її вживають тепер скрізь у світі. Самі ж альбанці називають свою країну „Шкіпнія", а себе „шкіпетарами", що має значити „мешканці скель", хоч дехто звязує цю назву з альбанським словом „шкіпонь" = „розумію" (пор. лат. ехсіріо), отже ніби „ті, що розуміють „одні одних".

Альбанці не мали в давнині письменства, тим то довгі віки ніхто не цікавився їх мовою. То щойно в р. 1555. появляється перший переклад Біблії на альбанську мову, від половини XVII. ст. (від 1635. р.) — перші словники, а згодом і граматики тієї мови, спершу пера італійських учених, в останньому столітті також инших. Отже альбанська мова незнана нам у своїх старших добах розвитку, догідніших для порівняльного мовознавства. Сучасне ж альбанське словництво складається

[1]) Альбанці живуть іще збитою масою в сумежних землях Югославії (там їх 520.000), у Греції; найбільше їх на Пельопонесі, на Істмі (біля Коринту), в Аттиці (біля Атен), на острові Салямині, Евбеї, тощо; забрили вони туди в XIV. і XV. ст. Було їх там яких 200.000, але тому, що крім альбанської мови говорять теж грецькою, то останні переписи населення зачисляють їх здебільша до греків. В XV. і XVI. ст. альбанці втікали перед турками головно до Італії. Живуть вони там і досі в південних провінціях і на Сицилії (понад 100.000).

здебільша, із слів, запозичених із латинської, грецької, славянської, турецької та італійської мови. Альбанська мова розпадається на більше говорів; північні, ґеґійські, зберегли старшу форму від південних, тоскійських. Ґеґи писали, здебільша, латинською азбукою, тоски ж — грецькою.

Альбанською мовою зацікавилися новіші мовознавці. Писав про неї вже Бопп (Franz Bopp, творець сучасного індоевропейського мовознавства, 1791—1867) і Фр. Мікльошіч (Franz Miklosich, батько сучасного славянського мовознавства 1813—1891). Але найбільші заслуги для вивчення альбанської мови поклав німецький учений Ґустав Маєр, професор університету у Ґраці (Gustav Meyer, 1850—1900). Завдяки цим дослідам знаємо тепер, що альбанські говори творять окрему вітку індоевропейської мовної громади. Коли взяти під увагу поділ тих мов на мови т. зв. „кентум" і „сатем", тобто на розвиток задньопіднебінних помягчених приголосівок[2]), то альбанські говори стануть у ряді мов „сатем" разом із індійською, іранською, вірменською і славянсько-балтійською мовою (супроти грецької, італьської, кельтійської і ґерманської). Але инакше буває при инших мовних явищах.

Мовознавець Ґустав Маєр (1850—1900).

Альбанські говори мають, окрім 6 голосівок (**а, е, і, о, у, и**), ще неозначену голосівку „е", а північні говори також носові голосні (як польське ę, ą). З плавких приголосівок розрізняють **м**, трояке **н**, двояке **р**, трояке **л**: побіч приголосівок **т, д, п, б**, знають гортанні **к, ґ**, помягчені **к', ґ'**, сичні **х, х', й, ш, ж, с, з, ф, в**, звуки, що відповідають анґлійському дзвінкому th (як д, з) і глухі (**т, с**), а далі: **ц, ч, дз, дж**[3]).

Альбанське письменство щойно — в пеленках, обмежується, здебільша, до усної словесности — чужинці повидавали збірки народніх пісень, казок, прислівів. В XIX. ст. Крісторіді переклав Біблію, видав граматику й словник, Нерім Бей писав чутливі вірші. За найвизначнішого сьогочасного поета вважають Ґєря Фішта (* 1871. р.).

*

У старовині Альбанія була частиною Ілірії, що не мала великої ваги в історії. Підбили її македонські царі, опісля пересунулися тудою кельти. В III. ст. до Хр. створив там простору державу цар Аґрон. Він мав сильну фльоту, що нападала на сусідні землі. В 230. р. до Хр. ілірійські кораблі пограбували були римських купців у грецьких пристанях. Це дало привід римському сенатові почати війну з Ілірією. Була це перша зустріч Риму з тією країною, початок змагань, що тягнуться до наших днів. В Ілірії володіла тоді вдова по Аґроні, цариця Тевта, що встигла була заняти навіть грецький острів Коркіру (Корфу). Римляни вислали 200 боєвих кораблів і 22.000 війська, відібрали Коркіру та перемогли ілірійців. Тевта мусіла замирити з Римом — відступила велику частину країни римським союзникам, самі римляни обсадили тільки кілька місцевин на побережжі. Від того часу римлянам доводилося раз-у-раз устрявати в ілірійські справи. Небезпечним для Риму був ілірійський цар Ґентій, що звязався був з македонцями. Та в р. 168. римляни перемогли не тільки македонців, але й Ґентія; він сховався до своєї столиці Скедри (Скутарі), але й там довго не вдержався. Римляни створили в 167. р. провінцію Ілірію, та вона не сягала далеко в глиб суходолу. Більшу частину сьогоднішньої Альбанії влучили римляни в р. 146. до Хр. до провінції Македонія. З того часу Альбанія стала важним помостом між Римом і Сходом. Римляни повели негайно вигідний шлях, via Egnatia, що лучив Діррахіум (тепер Дураццо) з Тесальонікою (Солунем). Так Альбанія звязалася на довгі століття з римською державою.

Альбанці з околиці Дурацца.

Тоді вона і приняла христіянство. Вже в р. 387. по Хр. в Скодрі (Скутарі) було архиєпископство. Але часи мандрівок народів порвали вузли між Альбанією й Римом, знищили навіть римський шлях на Схід так, що Альбанія є й досі найбільш недоступною країною Европи. Хто тільки не панував над Альбанією в тих часах! І ґоти (остроґоти) і Візантія, і нормани, і славянські племена, болгари і серби (за відомого сербського царя Степана Душана), і князі з Епіру, і Венеція. Також у реліґійній ділянці Альбанія належала у середньовіччі до тих країв, де перехрещувалися впливи Риму й Візантії, де йшла боротьба між західньою, католицькою і східньою, православною

---

[2]) Той поділ вийшов із того, що одна громада мов має у слові „сто" на початку сичну приголосівку, друга — задньо-піднебінну

[3]) Для прикладу подам початок молитви „Отче наш". В ґеґійськім говорі околиць Скодри (Скутарі) молитва ця виглядає так: „Аті ин, к'і є н к'іл" (порівн. латинське: qui es in caelis, що римляни вимовляли („кайліс"), к'офт шеітнуе емні (імя!) і ит! Ардзт реґ'нія (лат. — regnum) е йоте! И бąфт (хай буде) вулнеса (лат. — voluntas) е йоте, сі н кіл, аштун н дзе!" В південнім, тоскійськім говорі ця молитва звучить так: „Тата іне, к'і є ндер (пор. лат. — inter) к'іель, к'офт шеньтедуар емер іт! Артте мбретрі (пор. лат. — imperator) е йоте! К'офт бере тселіма (пор. грецьке — δέλημα) йоте, сі нде к'іель, едзе нде дзе!"

Церквою. Але самі альбанці були тільки предметом боротьби.

Аж коли появилися турки (кінець XIV. ст., упадок Вальони 1417.) і загрозили існуванню альбанців, вони схаменулись, обєдналися і вхопили за зброю. Тоді виступає серед них лицарська постать вождя Скандербеґа. Називався він властиво Юрій Кастріот, походив із князівського роду, по матері в ньому плила славянська кров. Юнаком попав у турецьку неволю і приняв сам іслям (магометанську віру), але опісля (р. 1443.) утік з полону на батьківщину, заняв твердиню Кроую й видержав там облогу великої армії турецького султана Мурада II (1421—1451). Це звернуло увагу всього християнського світу на нього; — альбанський князь найшов підтрим у римського папи й у короля Неаполю. І хоч у р. 1455. турки побили його військо, він не кинув думки про дальшу боротьбу. При допомозі Венеції воює з турками аж до смерти (1468. р.).

Альбанка з гір.

Замирення Туреччини з венецькою республикою в 1478. р. було могилою альбанської незалежности. Альбанія стала турецькою провінцією й була нею понад 4 століття, аж до вибуху балканської війни 1912. р. Хоч турки не встигли ніколи поневолити цілком верховинських племен північної Альбанії, то проте вони мали великий вплив на загал альбанців. Альбанці найшвидше з усіх народів Балкану заламались, побісурменились, приняли магометанську віру та постачали туркам яничарів, а то й провідників. Але альбанці підіймали не раз і повстання проти Туреччини. Особливо Алі, паша з Яніни (1741—1822), намагався обєднати розсварених альбанців; він створив у р. 1807. майже незалежну державу, і лише 1822. р. вдалося туркам його вбити. Православні альбанці помагали грекам у боях за незалежність Греції. Альбанські повстання проти Туреччини повторювалися в XIX. ст. дуже часто: в рр. 1829. 1843, 1847, 1854, 1879—1881, а також у 1909—1911. р., але турки завжди криваво їх здушували.

Аж балканська війна (1912—1913) принесла зовсім несподівано незалежність альбанцям. Бо хоч сербські, чорногорські й грецькі війська обсадили були Альбанію, щоб нею поділитись, то Австро-Угорщина й Італія не дозволили на це, бо не хотіли допустити Сербії до Адрійського моря. Завдяки цим державам повстало князівство Альбанії, а його першим князем „мбретом" (пор. лат. „imperator") на передодні світової війни став німецький князь Вільгельм Від (від березня до вересня 1914. р.).

*

Рівно 25 років тому, дня 11. квітня 1914. р. довелося мені побути кілька годин на альбанській землі. Як студент віденського університету, брав я участь в університетській подорожі на острів Крету й до Єгипту — єдиний українець у великому, здебільша, німецькому, товаристві. По дорозі наш корабель „Амфітрита" спинився був у тодішній альбанській столиці Дураццо (це — італійська назва, по альбанськи Дуресі). Не від речі буде навести тут декілька речень із моїх подорожніх записок з того часу:

„Година — 1/26 вранці. Чую голоси: „Вже видніє Дураццо!" Старовинне Діррахіум, куди Ціцерон[4]) їхав на заслання, де Цезар бився з Помпеєм... Схоплююся й біжу мерщій на чердак. Бездержавного українця електризує сама думка про новоповсталу державу. Як вона виглядає, як береться до порядкування незалежного життя?

Зближаємося до берегів. Здалеку видко мальовничу картину тимчасової столиці. Дураццо лежить у підніжжі прибережних горбів, що веселою зеленню так дуже відрізняються від сірих дальматинських скель, поуз які доводилося їхати ввесь час.

Дураццо не має такої пристані, що була б доступна для більших кораблів, яку мало колись у старовину Діррахіум! Тепер пристань замулена піском. Чуємо запевнення, що небавом буде тут вигідна пристань[5]). Тимчасом корабель стає на якорі, ми підпливаємо човнами до берега. На березі гуртки альбанців, здебільша хлопців. Наші світливці беруться до роботи, раді, що найшли типи[6]). А типи стоять спокійно, руки „по швам". Видко, вже неодин амато пробував їх терпеливости.

Палата недавно прибулого князя Віда зараз над морем. Голяндські жандарми бережуть входу. Перед „палатою" свіжо насаджений садок. Стіна об стіну з „палатою" домики сірих мешканців. Один із них, старий, що припирає надто близько до палати, саме розбирають. Робота йде ліниво. Побіч — австрійська пошта, далі італійський консулят.

Входимо в бічну вуличку. На розі — каварня. Хоч година вчасна, 1/27 ранку, повно тут чоловіків, що пють, курять і мабуть, „політикують". На вулицях здебільша теж чоловіки. Зате рідко де можна побачити чорно вбрану жіночу постать із чорною заслоною на обличчі. Бо жінки працюють удома. А чоловіки-магометани мабуть скрізь нероби.

Вузькі вулички столиці та малі, брудні крамнички роблять прикре враження. Пригадуються наші містечка з жидівськими вуличками. Сіра сучасність стоїть у різкій суперечности до образків тієї райдужної майбутности, що її малює нам чванькуватий альбанський провідник. Чи справді те ліниве довкілля здвигне велику будову? Зароджується в душі перше недовіря.

Альбанець із околиці Скутарі.

---

[4]) Ціцерон (властиво — Кікеро) — визначний римський промовець і політичний діяч (106—43 до Хр.); Помпей — римський політик (106—48 до Хр.), утворив 60. р. з Цезарем (100—44 до Хр.) і Красом т. зв. тріумвірат (владу трьох мужів) для оборони Риму (й панування над ним), переможений Цезарем 48. р. під Фарсалем у Греції (Тесалії)

[5]) Такої пристані й досі нема, **М. С.**

[6]) тип, грецьке слово — зразок, представник; амато, латинське слово — любимець, той, що займається чимось не з фаху, а тому, що це любить

Їдемо на горб до руїн якогось старовинного замку ще з візантійських часів. З горба прегарний вид на море й на дальшу околицю. Ми думали про Альбанію, що вона вся скелиста. Тепер бачимо, що великий шмат країни — рівнина, тільки дуже-дуже далеко мріють гори. Та рівнина вся з мочарами й багнами, що творять пригідні осередки

Місто Дураццо, колишня столиця Альбанії.

для малярії. Чуємо, що уряд задумує повести канал довкола Дураццо...

В одній вежі замку приміщена міліція. На замку яких 6 гармат, що їх італійський уряд подарував Альбанії. Тільки ж панове туристи свобідно приступають ближче, торкають їх, заглядають навіть у дула, роблять завваги... Чи ці агрмати тільки на показ? Чи оборониться така країна, що дозволяє жартувати із своєї зброї?

Альбанка-магометанка з околиць Скутарі.

Подорожні вертаються попри партерові домики, що в них приміщені міністерства; їм спішно на альбанську пошту. Треба ж до всіх знайомих кинути картки з альбанськими марками. Для філателістів[7]) — це справжнє свято. Може найважніша причина побуту в Альбанії.

В місті є грецька церква і дві мошеї[8]). Між магометанами і православними неприязні відносини. В місті є тільки італійська і грецька школа... Уряд хотів будувати музей, але один паша взяв на себе цю справу. „Той музей, що його побудує паша, варта буде оглянути..." — додає гірко й терпко наш провідник.

Відїздимо! Прощає нас громадка людей, мабуть, альбанської інтеліґенції. Посідали на човни, підпливають до корабля, махають хусточками, гукають. Ми відповідаємо їм дружно.

Щасти Боже вам будувати нове життя! Але... але... Чи справді пробудилася вже ваша нація, чи готова до важкої праці? Чи не забагато ви числите на поміч цих холодних людей, що відпливають від вас із скептичною[9]) усмішкою? Мені чомусь здається, ніби вони зробили собі дешевим коштом забавку й граються нею, як дитина..."

---

[7]) філятеліст, грецьке слово — збирач поштових марок

[8]) мошея — магометанський храм

[9]) скептичний, грецьке слово — недовірливий, повен сумнівів

Так міркував я, не прочуваючи, яка доля жде молоду державу вже в найближчих місяцях. А події прийшли швидко. В серпні 1914. р. розпуталася світова війна. Вже у вересні князь Від мусів з Альбанії утікати; — владу перебрав на короткий час Ессад-паша. В грудні 1914. р. приплили до альбанської землі, вперше від часів Скандербега й венецької республики, італійські відділи, що заняли Вальону. Згодом чорногорські, сербські і грецькі війська обсадили инші частини Альбанії. Вслід за чорногорцями й сербами ввійшла до Альбанії австрійська армія, що продержалася тут від січня 1916. р. до кінця війни (жовтень 1918. р.). По розпаді Австрії восени 1918. р., зібралися Народні Збори в Дураццо, що проголосили незалежність Альбанії під покровом Італії. Але одночасно инші Народні Збори, в Тірані, домагалися повної самостійности; найшли вони підтримку в американського президента Вільсона і в Сербії. Так почалася нова політична гра. Влітку 1919. р. Італія порозумілася з Грецією, щоб поділитися впливами в Альбанії, італійські відділи почали займати край. Але альбанці в рік опісля виперли італійців і відібрали навіть Вальону. Тоді держави визнали незалежність Альбанії, і 17. грудня 1920. р. Союз Народів приняв нову державу у свої члени (саме у квітні 1939. року Альбанія виступила із Союзу Народів).

Кол. альбанський король Зогу I.

Одначе й після цього в Альбанії не було спокою: провідники змагалися між собою, шукаючи підтриму то в Італії, то в Югославії. До більшого значіння дійшов Ахмет Зоґу, молодий начальник племени Маті. Спираючись на Югославію, він прогнав своїх противників. У 1924. р. його вибрали президентом республики; але тоді він перехилився на бік Італії та в 1927. р. підписав навіть союз із Італією, і 1. вересня 1928. р. проголосив себе царем Зоґу I. Та останніми часами він почав відвертатися від італійського союзника, а це покінчилося його втечею майже без спроби оборони.

Тимто після чверть століття стало знову рубом давнє питання: чи дозрів альбанський народ та його провідники до самостійности? Важко притакнути на це питання, коли подумати, що столиця Тірана, віддалена 40 км від пристані Дураццо була в руках італійців до 24 годин після того, як вони прибили до альбанського побережжя. Альбанська держава після 27-літнього незалежницького існування ставила дуже кволий опір.

Найменший ссавець це — звірятко з породи рисів, що живе в Північній Америці, Европі й Азії. Найменше з цієї породи звірятко живе в Італії, воно всього 3,81 цм завдовжки. В Єгипті його вважали за святе сотворіння. А хоч це звірятко таке маленьке, воно дике й відважне, не боїться нападати на звірів значно більших від себе. **г.-г.**

ВСЕВОЛОД ГАРМАШІВ.

ДЖЕРЕЛА ЕНЕРҐІЇ

Паровики, пароплави, літаки (аеропляни), самоходи (автомобілі), парові та елєктричні фабрики і взагалі вся сучасна промисловість, без яких у наших часах не може існувати жадна культурна держава, витрачають величезну кількість енерґії[1]) — у виді тепла, пари, ґазу, елєктрики. Але ж таких видів енерґії в ґотовому стані у природі немає, тимто всі ці види енерґії люди добувають із певних джерел. За такі джерела потрібної для сучасного життя енерґії правлять, головно камяний вуґіль та нафта. І тяжко собі уявити, що сталося б із сучасним культурним світом, коли б ці джерела енерґії нараз позникали. Та запаси цих джерел не є необмежені, і прийде колись час, коли вони цілком вичерпаються...

Одже питання, на як довго стане запасів цих джерел енерґії, себто камяного вуґілля та нафти, давно вже дуже цікавить вчених ґеольоґів[2]), промисловість та взагалі увесь культурний світ.

Ґеольоґи вже вирахували, що камяне вуґілля залягає до глибіні 2000 м. земної кори й виявляє 4.600 міліярдів тон — з них 2000 міліярдів тон припадає на Злучені Держави Північної Америки і 1000 міліярдів тон на С.С.С.Р. Таким чином щодо цього джерела енерґії ці дві країни можуть цілком спокійно дивитися на свою майбутність. І як узяти на увагу, що світовий споживок камяного вуґілля виказує тепер 1329 міліонів тон річно, то цих запасів мусіло б стати на 3700 років!

Здавалося б, що цим джерелом енерґії сучасному людству турбуватися нічого. Але ж, коли зважити, як сильно поступає наперед сьогочасне життя, як розвивається промисловість, техніка, які невпинно потребують що раз більшої кількости камяного вуґілля, і коли припустити, що споживок вуґілля буде збільшуватися лише на 2% річно, то ці запаси вуґілля вичерпаються вже за 300 років.

Ґірше стоїть справа з нафтою. Світові запаси нафти вирахувані на 4.066 міліонів тон. Але, у звязку з невпинним розвитком автомобілізму (самоходів), авіяції (літаків), моторизації усіх величезних армій[3]), у звязку з переходом великої кількости суден на нафтову тягу, споживок нафти швидко зростає. Так, у 1913. р. світовий споживок нафти виказував 54 міліони тон; в 1929. р. дійшов до 203 міліонів тон, а тепер світ потребує річно вже — 280 міліонів тон нафти. Серед таких умов світових запасів нафти стане лише на яких 25—30 років.

Можна сподіватися, що може найдуться нові місця, що мають камяне вуґіля та нафту, але такі надії дуже вже непевні. Правда, нафту й бензину можна добувати штучним шляхом, із камяного вуґілля, і це вже роблять у Німеччині, але це ще збільшує споживок камяного вуґілля.

Маючи це все на увазі, тепер намагаються винайти інші джерела енерґії, які не загрожували б світові тим, що колись вичерпаються. Такими джерелами можуть бути: енерґія вітру, енерґія води річок, енерґія напливів і відпливів океанів і морів, а також і атмосферична (повітряна) елєктрична енерґія. Праці в цьому напрямку ведуть уже здавна, але покищо в деяких місцях вдалося використати лише енерґію води великих річок; за допомогою такої енерґії можна одержувати елєктричний струм освітлювати та для инших технічних цілей, не витрачаючи при цьому ані камяного вуґілля, ані нафти.

[1]) енерґія, грецьке слово — сила, здатність якогось тіла або укладу тіл, виконати якусь працю

[2]) ґеольоґія, грецьке слово — наука про мінеральний устрій земної кори

[3]) моторизація армій — заведення в арміях самоходів та танків

РОЗМНОЖУВАННЯ В ПРИРОДІ

Багато родів тварин, що мають багато ворогів, які їх винищують, може вдержатися при житті тільки тому, що вони розмножуються в таких масах, що просто не хочеться вірити. І так, самичка оселедця складає приблизно 30.000 яєчок-ікри. З них доростає до розмножування тільки 1—2 оселедці — а 29.900 яєчок і селедців, що з ікри вилізло, гине як добич морських тварин. Та є морські риби, що складають по кілька міліонів яєчок-ікри, а число їх у морі не збільшується.

Добре знана всім мшиця-попілиця, що появляється масово на трояндах та инших ростинах. Один американський дослідник обчислив, що одним-одна капустяна попілиця, яка важить ледви трошки більше як 1 мґр, могла б за одне літо видати цілу низку поколінь (дітей, внуків, правнуків, тощо), і їх тягар разом дав би велетенське число понад 800 міліонів тон, отже приблизно пять разів тільки, що важать усі люди земної кулі. Але це було б можливе тільки тоді, коли б попілиці не мали ніяких ворогів і коли б могли найти достаточну кількість поживи.

По калабанях і більших невідпливних наших водах виводиться мала одноклітинна тваринка — постолок; 20 постолків, уставлених у один ряд, має грубість щойно 1 мм. Постолок ділиться що 24 години на двоє, і так дає почин 2 новим тваринкам. Один учений обчислив, що коли б постолки мали всі потрібні умови до життя, то по 120 днях один постолок дав би 10 з 36 нулями осібнів-постолків. Та людський мізок не може уявити собі такого великого числа. Тимто тут треба собі помогти порівнянням. Коли б ми з тих постолків утворили одну кулю, то ця куля була б 500 разів більша, ніж наша Земля. Коли б ми цю велетенську масу постолків уставили в один ряд, уставляючи 20 постолків на просторі 1 мм, то ми одержали б ряд, що здовж нього сонячний промінь мусів би мандрувати 5.000 біліонів років. Тут треба пригадати, що біліон це — міліон міліонів, а сонячний промінь робить на одну секунду 300.000 км, а наша Земля має на рівнику тільки 40.000 км!

—ів—

ЮРКО МУШАК.

ДЕЩО ПРО ПЛЯТОНА

Платон[1]), один із найбільших людей світу, народився 7. травня 427. р. до Хр. Рід Платона виводився по батькові від царя Кодра[2]), а по матері від відомого атенського законодавця Сольона (640—559 по Хр.). Юнацький вік Платона припадає на часи повної руїни Атен. Спричинив її крайно демократичний устрій, де кожний громадянин мав широкі права встрявати до державних справ. Сам Платон був противником такого ладу, тимто й не хотів брати участи у громадянському житті. Спершу посвятився музиці й поезії, почав писати драматичні твори. Опісля в 20. році життя, став учнем мисленника (фільософа) Сократа (470—399. р до Хр.) й від того часу всією душею приляг до фільософії, науки про мудрість, а свої драматичні твори кинув у вогонь[3]).

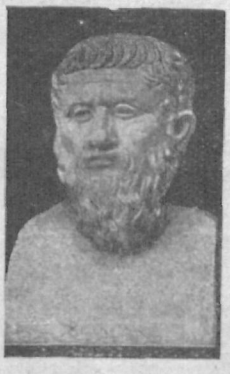

Статуя Платона (у Ватиканському Музеї в Римі).

Коли в 399. р. Сократа засудили на кару смерти й отруїли, Платон покинув Атени й подався до сусідньої Меґари, до давнього учня Сократа, Евклейда, що оснував був у Меґарі свою фільософічну школу. Звідтіля зробив більшу подорож до Єгипту. Тут у країні пірамід, обелісків, велетенських святинь із їх статуями, Платон слідив прастару науку єгипетських жерців, яка вже від віків досліджувала шлях зір і планет у світових просторах, робила поміри краю й обчисляла обороти та скорість сонячних тіл.

Із Єгипту Платон поїхав до Кирени. Тут славний математик Теодор, увів його в науку математики. Від нього Платон приняв напис, який опісля помістив на дверях своєї школи: „Хто не знає ґеометрії, хай сюди не входить". Із Кирени подався він до південної Італії й на Сицилію. Тут пізнав иншу фільософічну школу, що її (ок. 530. р. до Хр.) оснував був славний фільософ-математик Пітаґор. У місті Сиракусах на Сицилії заприязнився з Діоном, а через нього хотів мати вплив на його шуряка Діонісія старшого, царя Сиракусів. Одначе сиракуський самодержець розсердився на Платона за те, що він говорив те, що думав, і продав його в неволю. Один приятель викупив Платона, й він вернувся до Атен. Тут зібрав біля себе визначних людей, старших і юнаків, та розпочав із ними наукову працю. Свою школу провадив він у ґóроді героя Академа — (звідтіля й тепер високі школи звемо академіями). На Сицилію їздив Платон ще двічі 368. р. і 361. р. Там прийшов був за той час до влади Діонісій Молодший, і Платон хотів за його допомогою перевести в життя свої політичні думки, що їх виклав був у своїому творі „Держава". Та всі його спроби залишилися без успіху. Він повернувся до Атен, і вчив тут далі аж до глибокої старости, — помер у 81. році життя 347. р. до Хр.

* * *

По Платонові залишилося 36 творів. Деякі з них уже у старовині вважали за такі, що їх Платон не писав. Всі його твори, з вийнятком „Оборони Сократа", написані в формі діяльоґів (розмов). Дієвою особою тих діяльоґів є звичайно Сократ. Він сам веде розмову, старається свойого співрозмовника питаннями довести до кінцевих думок, подати на все докладні означення — дефініції[4]). Одначе у своїх діяльоґах Платон не подає науки Сократа, тільки свої власні досвіди й пізнання вкладає в його уста. Таким чином Платон поширив і поглибив науку свойого вчителя.

Твори Платонові можна поділити так:

I. Малі сократичні діяльоґи: 1) Оборона Сократа, 2) Крітон, 3) Евтифрон, 4) Хормід, 5) Гіппій Менший, 6) Ляхет, 7) Гіппій Більший, 8) Іон, 9) Менексен.

II. Більші сократичні діяльоґи: 1) Протаґор, 2) Менон, 3) Ґорґій, 4) Евтидем, 5) Кратиль, 6) Лісій, 7) Бенкет, 8) Файдон.

III. Переходова доба: 1) Держава, 2) Файдр, 3) Теайтет.

IV. Остання доба: 1) Парменід, 2) Софіст, 3) Політик, 4) Філеб, 5) Тімай, 6) Закони.

Фільософія Платона спирається на науку його попередників, але найсильніше відбилася на ньому наука Сократа.

Ядро науки Платона це — наука про ідеї, себто — незмінні праобрази всіх речей цього змінного світу. Правдиву чесноту можна осягнути — правдивим знанням. Є два світи: світ правдивої дійсности (ідей) і світ умовної дійсности в речах, що повстають і проминають. Ідеї — нетілесні, єства, що для себе існують, тілесні речі це — тільки відбитки ідеї, їх подібність, наслідування. На основі цієї подібности душа пригадує собі ту ідею, що її оглядала перед земним життям. Отже фільософічне пізнання це тільки — пригадування. Світ нетілесних ідей — первісний, вищий, цінніший за тілесний світ. Найвища ідея це — ідея Добра, розум Усесвіту, це — Бог. Найвище добро — пізнати ідею Добра.

Завдання держави — виховати морально сильних громадян. На державу складаються: 1) маса народу, 2) урядовці й вояки та 3) царі.

Бог сотворив світ, маючи на увазі ідеї. Тимто світ — найдосконаліший, найкращий, єдиний. Та світ не відповідає геть-чисто ідеям, не відповідає, бо Бог сотворив його у просторі. Найперше Творець сотворив душу світу, цю силу життя й руху Всесвіту. Вогонь, повітря й землю, Платон приймає, як первні речей. Наше знання про світ спирається тільки на ймовірність, предметом знання є тільки — нетілесний світ ідей.

---

[1]) Платон спершу звався Арістокль, але через широке чоло (а, може плечі) його прозвали Платон, бо πλατύς по-грецьки = широкий

[2]) останній цар Аттіки, що посвятив себе за батьківщину (1068. р. до Хр.)

[3]) кажуть, що перед стрічею з Платоном Сократ мав такий сон: молоденький лебідь сів Сократові на коліна, а коли йому підросли крила, підлетів аж до неба. — Це мав бути знак величі Платона

[4]) про дефініції, чит. Ж. і Зн., 1938, ст. 309

Твори Плятона читати легко. Легко, бо Плятон великий мистець слова. Його мова прикрашена прегарними поетичними образами, порівняннями, які промовляють не тільки до нашого розуму, але й до уяви.

Вплив Плятона був дуже великий і то не тільки на старовинних греків та римлян, але й на пізніші часи.

Отці Церкви багато черпали з Плятонових творів; вони вважали його за найбільшого представника природної фільософії.

В 529. р. по Хр. Плятонову Академію закрили, й Плятонова наука на якийсь час заникла. Але ж у Візантії вже від XI. в. починають наново цікавитися Плятоном. Із упадком Царгороду греки переносять це зацікавлення до Італії, а звідтіль по всіх краях західньої Европи. Ще більше оживає його царство ідей із початком XIX. в., і від того часу Плятон впливає безперестанку на фільософію, із нього користають поети.

*

Згадки про Плятона, а також деякі вийнятки з його творів, переважно морального змісту, находимо вже у старім українськім письменстві. Ось, напр., письменник Клим Смолятич, виразно каже („Посланіє Томі презвитеру"), що він писав „от Омира (Гомера) и от Аристотеля и от Платона". Пізніше Плятонова наука впливала на українську літературу через твори різних грецьких учених та через твори отців Церкви. В XVII. в. вплив його був незначний. Та у XVIII. в. найсильніше відбився цей вплив на думанні та творчости фільософа й поета Григорія Сковороди (1722—1794). Але українські переклади з Плятона появляються щойно в XIX. в.: перекладали його І. Франко („Бенкет"), Ілярій Огоновський („Бенкет"), В. Кміцикевич („Оборона Сократа"), М. Соневицький („Горґій", „Протаґор", „Евтифрон" — у рукописі). Інші твори Плятона в перекладі Іляріона Огоновського лежать у рукописі в Бібліотеці Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Зачуваємо, що небавом виходитиме „Всесвітня Бібліотека", яка подаватиме нашим читачам не тільки твори Плятона, але й инших великих усесвітних поетів та письменників, між иншим і грецьких, таких, як: Арістофан, Айсхіль, Софокль, Еврипід т. ин., та що для цієї Бібліотеки вже багато виготовлено гарних перекладів (м. ин. і з Плятона).

ВАСИЛЬ ІВАНИС.

ЗНАЧІННЯ ЛІТАКІВ У ВІЙНІ

Літаки й боєві ґази мали велику вагу особливо за світової війни, хоч ґазами в різних виглядах користувалися вже давно. Обидві ці зброї досить часто використовують і разом (напр., скидають бомби з літаків). І літаки, і ґази можуть використовувати для наступу, чи для оборони лише країни з деяким розвитком техніки. Успішно ними користуватися можна лише тоді, коли є добрі, досвідчені виконавці у країні та вистачальне їх виробництво. Особливо це торкається користування ґазами, які країна мусить виробляти сама. А таке виробництво можливе тільки там, де добре розвинена хемічна промисловість. Привозити ґази для військових цілей можна хиба для дослідів, а не для масового вжитку. Літаки є теж зброєю, що швидко нищиться. Через те країна, яка власним виробництвом заступатиме не тільки утрачене приладдя, а й збільшуватиме його кількість що раз новітнішими спорудами, матиме перевагу над такою країною, що закуповуватиме літаки від инших держав.

Успіх летунських налетів залежить насамперед від стану летунства нападнóго й нападеного. Коли останній має ліпше зорґанізоване та устатковане летунство, то він не тільки може відбити напад, але і спричинити напасникові великі втрати, а то й руїну.

Сьогочасне летунство, що бомбардує, може пересічно розвивати скорість 200—300 км на годину (найновіщі ж споруди вже удвоє швидчі) й досягати для бомбардування 600—1000, а то й 2000 км у промірі. Межею високости для бомбардування — 4000 м.

Отже всі европейські країни можуть легко зазнати бомбардування літаків від своїх сусідів, якщо вони не забезпечені проти цього належними засобами оборони. Анґлію, яка так іще недавно почувала себе в повній безпеці за гарматами своєї наймогутнішої у світі морської фльоти, в останній европейській війні таки напали літаки німців. І ось німці порушили спокій і холодних британців та примусили їх боронитися не тільки морськими силами, а ще побудувати могутні відділи літаків та инші протилетунські засоби. Розвиток летунства значно зменшив вигоду острівного положення Анґлії і зменшив її становище постійного судді в европейських справах.

Головними засобами, якими користується летунство, є: пропаґанда, запальні речовини, вибухові матеріяли, боєві ґази, димові заслони, речовини, що освітлюють, скоростріли й летунські гармати, десанти[1]) та бактерії, що викликають хороби. Всі ці засоби служать для морального й матеріяльного нищення ворога. Працю летунства спрямовують не тільки на слабо відпорні з матеріяльного боку держави, але й на ослаблену моральну й душевну стійкість. Відомо, що летунські напади у глибокому запіллі викликують пригноблення й душевну виснагу, хоч при цьому матеріяльні утрати можуть і не бути дуже великі.

*

Пропаґанду для справ перемоги широко використовували вже давно (стародавні римляни, Ганнібаль, Наполеон і т. д.), та вона розвинулася особливо в часах світової війни. Відомо, що моральний і душевний стан населення країни має великий вплив і на перебіг війни, і на її вислід.

[1]) десант, французьке слово — висідання війська з кораблів, чи з літаків на землю

Геть-чисто винищити людей, чи знищити всі матеріяльні добра, ніколи не можна, але занепад духа в цілій країні часто змушує її здатися ворогові, котрий нераз матеріяльно і слабший. Усе це добре оцінювали вже у стародавніх часах, і це всім відоме. Тимто тепер пропаґанда є основною складовою частиною війни. Німецька військова думка визначує пропаґанду, як „четвертий рід зброї в летунській війні". Найновіший приклад впливу пропаґанди виявився як-найкраще, коли з ґеоґрафічної мапи зникла Чехословаччина з її досконалим і багатим озброєнням та ліпшим, ніж у Німеччині, матеріяльним добробутом.

У війні пропаґанда проникає до країни різними шляхами. Вона може ширитися з крамом із держав, що не воюють (невтральних), чи що заприязнені, може зявлятися всередині країни галасливими поголосками, які пускають аґенти ворога, або й власні, нахильні до сполоху, громадяни. Нарешті, цій пропаґанді дуже добре можуть служити вміло використані хвилі повітря (радіо). В часі світової війни масово розкидали пропаґандову літературу з літаків та з пропаґандових бальончиків.

Пропаґандові бальончики виробляють із паперу, чи з легкої тканини, обсягом коло 3 м³, з руркою зо споду, яку наповнюють ґазом — воднем. До рурки прикріплюють шнур-хвіст, що може горіти зо швидкістю 3 цм на 1 хвилину. До шнура привязують на різних віддалях друковані метелики (летючки), чи брошурки — по кількадесят штук разом. Такий бальончик швидко підносив до 1000 метеликів на височину 2000 м і міг протриматися в повітрі 36 годин. Коли хвіст згорів до першої пачки, вона розпадалася, й метелики сипалися наземлю. Коли шнур згорав до 2. пачки, розсипалася вона і т. д. Найбільше пропаґандових друків попадало у прифронтову смугу, від 15 до 80 км завширшки. При попутному ж вітрі бальончики залітали аж на 250 км у глибінь краю. З кінцем світової війни пропаґандовий матеріял поширяли головно літаками, що заносили друки на 1000 км, а кожний бальончик забирав коло 1000 метеликів.

Метелики, чи брошурки пишуть для населення майстерно про те, що людей саме цікавить, заохочують їх читати й запамятати собі їх зміст. Для цього використовують національні барви й найулюбленіші візерунки, деякі образи (славних людей, святих) народу, для котрого друки призначені. Для пропаґандової справи Німеччина й С. С. С. Р. утворили окремі уряди (міністерства). В С. С. С. Р. для цього 1934. р. збудували найбільший на світі пропаґандовий літак „Максим Ґорький" з друкарнею, що може за 1½ години видрукувати на обох сторінках 8000 примірників метеликів. Цей літак має 23 людей обслуги й може ще взяти 41 подорожніх.

*

Запальні засоби мають нищити ворога вогнем. Цього засобу вживали на війні проти ворога вже в далекій давнині. Тоді запалюються всякі можливі предмети: будинки, склади, ліси, доспіла пашня й т. д. Пожежа, що повстає в оселі, при вітрі розширяється, в тиші посувається туди, де густіше забудування, бо при цьому повстає тяга повітря ззовні досередини.

За світової війни летунство вживало для запалювання різних засобів — різноманітних запальних бомб. Останні спричиняли такі руйнації, що не були менші, ніж ті, що їх давали розривні бомби. При бомбардуванні пожежу викликують лише бомби, що падають на місце забудування, — це місце творить звичайно від 16 до 50% загальної площіні оселі. Та не всі бомби спричиняють пожежу: частина з них не спалахує, легкі часто зсовгуються від даху й падають наземлю поруч будов і т. д. Але ж більш-менш кожна друга бомба може підпалити. Тому при великій кількости скинутих бомб, пожежі виникають відразу в багатьох місцях і їх важко гасити. Висліди таких налетів можна собі уявити на прикладі нападу німців на Льондон у світовій війні. Перший у 1915. р. налет німців спричинив 32 пожежі й утрати на пів міліона долярів. Налет у 1917. р. дав 52 пожежі, а втрат лише на сто тисяч дол., бо тоді значно ліпше зорґанізовано гашення пожеж.

Вагу запальних бомб роблять досить велику (1, 2, 5, 8, 10, 12, 25 кґ), щоб пробити дах. Ці бомби наповнюють фосфором, термітом[2]) або запальною мішаниною. В засаді запальні бомби не вибухають, хиба, що фосфорові, та й їх вибух також слабіший, ніж бомб ґазових. Запальні бомби поділяються на фосфорові, полумяні, термітові й термітово-полумяні.

Фосфорові бомби поділяються на такі, що вибухають у повітрі, й такі, що вибухають при ударі. Одні і другі розкидають кусники фосфору, що горить, і витворює густий білий дим. Фосфорові бомби можуть підпалити лише легко запальні матеріяли.

Полумяні бомби мають 5—10 кґ ваги й вибухають при ударі, запалюють легко запальні матеріяли і творять чорний дим. Горять пару хвилин.

Термітові бомби звуться ще „електрон", важать 1 кґ й мають оболону з легкого стопу такого складу: 92,5% маґнезію, 4% алюмінію 3% цинку й 0,5% манґану. Всередині бомба наповнена термітом, що запалюється при ударі. При цьому розвивається дуже висока температура (2000—3000° Ц), при якій запалюються і такі матеріяли, що тяжко горять. Термітово-запальні бомби роблять із вагою в 5 і 10 кґ, наповнюючи їх мішаниною терміту й затвердлою мінеральною маззю. Ці бомби запалюються при ударі, розприскуються навколо на яких 5 м і горять декілька хвилин. Запальна сила їх велика, тоді повстає чорний дим.

*

Вибухові бомби служать для руйнування сталих предметів, таких, як будинки, мости, залізничі двірці, фабрики й т. д. Для цього користуються вибуховими бомбами з вагою від 50 до 2000 кґ. На землі нищать звичайно меншими бомбами, що важать до 300 кґ, а морська боротьба й укріплення вимагають більших бомб, понад 300 кґ. Вибуховий матеріял у руйнівничій бомбі звичайно творить 50—70% її ваги. Ці бомби мають міцну оболону й ударний запальник. Вибух таких бомб наступає тоді, коли вони трохи вбються в землю, або пробивши дах і горішні поверхи. Часом, але рідко,

[2]) терміт, французьке слово — мішанина порошку-металю алюмінію з окисом заліза

— ударник так споруджують, щоб бомба вибухала, коли наскочила на спротив.

При вибуху цих бомб утворюється багато окису вугля, що запалюється, даючи жар високої температури, що легко спричиняє пожежу. Від вибуху такої бомби твориться в землі, чи в підлозі більша чи менша яма-лійка. При вибуху виділюється велика кількість ґазів, що значним та наглим тиском усе навколо руйнує. Найбільша руйнація буває найближче до місця вибуху. Промір руйнівного впливу зростає з розміром бомби.

До цих бомб належать також відламкові бомби, що при вибуху розриваються на велику кількість кусників-відламків, якими можна нищити навколо у віддалі 42—280 м.

Всі ці бомби доводять до чинного стану літаки, що скидають їх із певної височини й на певну ціль. Від досконалости праці літака (вишколу його обслуги й забезпеки належними приладами) залежить те, чи попаде він докладно в намічене місце і спричинить відповідну руїну.

ІРИНА ДОМБЧЕВСЬКА.

ПРИСМЕРК НАРОДНЬОГО ОДЯГУ І ТКАЦЬКОГО ПРОМИСЛУ

Околиця Журавна ціказа з погляду народнього одягу та ткацького промислу. Коли дивитися на одяги тамошніх людей, можна відтворити собі образ давньої давнини. Давній одяг складався з річей, виконаних з домашнього сукна й полотна. Були свої ткачі, що здавна з вовни і пряжі, льняної й конопляної, ткали сукна й полотна. А журавенські ткачі були мистці у своїй справі. Взори на частинах одягу були майстерні. Найбільше ткачів було в Сулятичах, Дубравці, Мошничі, Которинах, Ляховичах зарічних, Ляховичах подорожніх, у Чертежі, Лискові. Ткацьке ремесло переходило з батька на сина. Та давній одяг занепадає, і ткачі тепер не підготовляють уже своїх наслідників, бо які можуть бути з ткацтва тепер заробітки? Полотна, які збували господині на торгах і дома жидам, мають уже дуже малу ціну — домашнє полотно витискає тепер фабрика. До того праця при ткацькому верстаті в малій, низькій хаті, де ткач вдихає багато пилюги з пряжі, нищить здоровля. Молодь боїться сухіт, на які занепадають ткачі, і нерадо береться до цього ремесла. А все це складається на те, що ткацький домашній промисел у Журавенщині занепадає...

Народній одяг із Буянова (зпереду).

А які гарні одяги ткали ці ткачі, можна побачити з опису, який тут подаю (на знимці одяги з села Буянова). Жіноча сорочка льняна, біла, вишита, спідниця теж із полотна, долиною взір „роблений" червоними нитками на верстаті; запаска сполучена з двох кусників полотна ручно робленою мережкою, те ж прикрашена тканим червоним узором; пояс із домашньої вовни, тканий; сірак-„веренчук" із білого сукна тканий з домашньої вовни — він гаптований різнобарвним „гарасом" у квітчасті взори; на завязку з великої талінової хустки йде „примітка" — довгий пас полотна з „робленими" взорами, з шитими різнобарвними торочками; „примітка" перехрещується з заду, кінці її заложені в кишенях „веренчука". Ще є й камізелька, знов домашнього виробу, з сукна білого або темного, теж гаптованого або з нашивками. Веренчуки бувають і з полотна такого самого крою. Червоні коралі й чобітки докінчують цей мальовничий одяг.

Чоловічний одяг теж складається з сорочки й полотняних штанів, веренчука з сукна або полотна та камізельки. До одягу належить широкий шкіряний пояс, чоботи. Взимі — кожушана шапка, вліті — капелюх, плетений з соломи.

Як бачимо, одяг цей дуже мальовничий і незвичайно своєрідний. Але ж для теперішніх умов він уже — за дорогий. Дотого мода витискає все старе. Молодь пнеться до міщанського одягу, ткачі переводяться, плекати льон та коноплі на полотно — не випдачується, як і не випдачується ткачам бити сукно. І так, на наших очах народній одяг у Журавенщині — гине...

Тепер його найдемо по скринях у людей, що кохаються у старовині, та ще по музеях. Ось музей „Верховина" у Стрию зберігає жіночий і чоловічий одяг із Буянова — звідтіля ми дали його опис.

Народній одяг із Буянова (ззаду).

При цій нагоді варто сказати дещо про прикмети народнього одягу Журавенщини в порівнянні з народнім убранням инших околиць. Там можемо замітити в поодиноких селах велику різноманітність: що село — то инакші вишивки, инакші спідниці, каптани, завої й т. д. Не те в Журавенщині. Тут не відрізняються села щодо вбрання так сильно одне від одного: давні

ткані спідниці, запаски, уставки жіночих сорочок прибрані поперечними узорами, що подібні одні до одних, часом червоні, часом червоно-чорні, та сама завязка хусток на головах у молодиць, ті самі цікаві заплітки волосся в дівчат. Але одне можна додати: принада журавенського одягу, так як і деинде, виступає в селах у дальшій віддалі від міста. Хоч тут великого міста нема, тільки містечко Жидачів, що зовсім подібне до инших жидівських осередків — то проте вони мають свій вплив на занепад одягу. Видко це в селах: Жирава, Яйківці, Смогів, Новотини, Володимирці — у дальших, таких як — Ляховичі Подорожні й Зарічні, Лисків, Чертіж, Мельнич, Лютинець, Сулятичі, Дубравка, можна ще й тепер при неділі побачити жінок у давніх одягах.

Велику зміну видко й у вишивках і тканих узорах на уставках — тут теж виявилися сторонні впливи. Найдавніше переважали ґеометричні взори, в самих червоних або червоно-чорних барвах. Дуже вони були скромні, але гарні. Пізніше прийшли до вишивок — квіти: великі рожі („ружі"), листя („дубове листя") „ягоди" з дуже виразним рисунком, і лише в червоно-чорному, „колоски", „пшеничка" й т. д. Вишивки часто переплітали з тканням, або такими узорами, що нагадують тканння. Та вже перед великою війною у вишивках бачимо більше барв, здебільша — яскравих, при чому синьої зовсім не було. А в часі війни табори у Ґмінді чи Вольфсберґу, переходи втікачів з инших околиць, залишили знов свій вплив на вишивкових узорах Журавенщини. Тепер уже хиба на якій старій уставці найдемо чорно-червоні квіти; а так — усякі ґерданові взори з листівок і, як майже скрізь по війні, барва — синя й жовта.

А це вже просто засмічення народнього мистецтва неграмотними в цьому напрямі людьми...

І цей поданий хід змін у вишивках Журавенщини можна побачити в Музею „Верховина" в Стрию. Є там збірка вишивок іще з передвоєнними взорами і барвами, зібрана п-нею Ольгою Бачинською зі Стрия, як теж пізніша, збирана останніми часами принагідно. Ця збірка разом зі зразками старовинного одягу дає образ мистецької сторінки журавенської землі.

Жалко, що ніхто досі не занявся ні ткацьким домашнім промислом, ні иншими галузями народнього мистецтва Журавенщини. Можна було б створити цікаву, а навіть поплатну кооперативну ділянку й піднести добробут такої бідної, а такої гарної околиці.

Недавно я читала в часописах, що „Відділ опіки" над т. зв. »халупничим« промислом Польщі призначив фонди на створення ткацької школи й орґанізації для журавенської округи в Журавні. Це дасть новий напрямок народньому мистецтву, так, як це вже є на Поділлі й на Гуцульщині. Тоді вироби цієї околиці підуть у світ і розноситимуть — на нашу славу.

МИКОЛА БАЖАЛУК.

ЖОВНА

На південному Поділлі, в Заліщиччині, по стрімких стінах Дністрових ярів, і далі за Збручем, по всій південній Україні, гніздиться, хоч — правда, доволі рідко, цікава пташина, рішуче одна з найкращих наших пташок. Піря в неї дуже гарне, а може ще й краще, як у красйворонки. Чоло біле, голова по боках блакитна із зеленавим по́лиском, підборіддя і підгорля ясно-жовте, а голова згори і на потилиці темно-булана, плечі иржаво-жовті, живіт блакитний, хвіст по краях синьо-зелений, а всередині чорний, крила зеленаво-сині. Стрій самичок майже такий самий, як і самців; барви молодих пташок блідіші. Очі чудові, карміново-червоні, дзюб чорний, ноги червонаві. Пташина ця завбільшки, як иволга, або краще шпак, зветься вона — жовна (Merops apiaster).

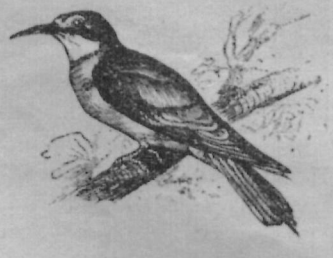

Жовна (Merops apiaster)
1/5 природної величини

Жовна це південно - европейська пташка, але залітає иноді далеко на північ до Німеччини, Швеції та Фінляндії, хоч там рідко гніздиться й виводить молодих. У південній Европі належить до звичайних птахів. З Европи відлітає аж до південної Африки, але там ніколи не гніздиться; наші перелетні птахи взагалі в Африці ніколи не гніздяться.

До нас прилітають жовни аж у травні і зараз починають дбати про гнізда. Місця на гнізда вибирають десь на пісковому або глинястому бе́резі річки, й тут видовбують собі діру з проміром 5—6 цм. Та діра веде в поземому напрямі або трохи догори на 1—2 м, завглибшки в бе́резі. При кінці того хідника видовбують іще ямку, на 20—25 цм. завдовжки, на 10—15 цм. завширшки й на 8—10 цм. заввишки; буває, що ще видовбують одну таку саму ямку, яку лучать із першою хідником, на 30 цм завдовжки. Як в околиці нема прямовисних стін, то жовни видовбують собі скісні діри в рівній, плоскій землі. Старих, торішніх дір не вживають, бо туди залазять ящірки та инші непрошені гості. А видовбують жовни ті діри виключно дзюбом таксамо, як морозюк, а малими слабонькими ніжками цю землю тільки відгортають. На дні ямки нема нічого, тільки гола земля, і на тій землі є в червні 5—8 блискучо-білих яєчок. Чи самичка сама тільки висиджує яєчка, чи може їй помагає самчик, годі сказати, але це певне, що обоє зносять поживу і годують молодих. З кінцем червня молоді вже літають зі старими, і старі їх іще якийсь час годують. Таксамо ще тоді молоді зі старими залітають до діри наніч.

Жовни шукають поживи громадами або одинцем. Мандрують нераз за харчами цілими кільометрами, при чому перекликуються доволі приємними голосами: „шірр, шірр", або „ґвип,

ґвип". Перед вечором полюють близько своїх гнізд, виловлюючи по деревах комахи. Вночі відпочивають у своїх дірах, як ті діри готові, а як ні, то на галузках низьких кущів. Коли молоді вилетіли з гнізд, то всі жовни лучаться у великі громади. А як така громада сяде на піски, то ті жовті піски замінюються на зелену леваду, покриту синіми квітками. Полюють на левадах і на степу, бо там найбільше комах, якими живляться. Близько людських осель полюють рідко — хибá в часі дощів відважуються прилітати близько людських хат і тоді нищать пасіки.

Така жовна сідає собі перед отвором вулика й виловлює всі бджоли, що вилітають на роботу. Жовни люблять комахи, що колють жалом і плінд рують гнізда осів, джмелів, шершенів. Сідають собі близько гнізда осів і за кілька годин виловлюють у лету всі оси. Але їдять і сарану, мухи, комарі та хрущі. Полюють найрадше в лету.

Розуміється, що жовну не скрізь люблять. Не люблять її передусім пасічники. Тим більше, що жовна спершу людини не боїться, що спершу її навіть стрілами не легко відігнати. Але коли її переслідують, то стає обережна.

В Греції на жовни під осінь полюють та їх мясо їдять. В Еспанії приносять жовни живцем або застрілені на торг цілими міхами. А на острові Креті ловлять жовни на гачки, на які вбивають сарану.

ТЕОДОР ЧОЛАЧ.

ОПОВІДАННЯ Й ПІСНІ ПРО ПАНЩИНУ

З СЕЛА ВІЛЬКА РОСНІВСЬКА ЯВОРІВСЬКОГО ПОВІТУ[1]).

1. ХРЕСТ НА ЦВИНТАРІ.

— „Hier ruhet Mathias Tugendfein, geboren den 29. Dezember 1783, gestorben den 21. Juli 1829." — такий напис я найшов на камяному хресті на кладовищі в Вільці Роснівська. Хрест цей походить десь із 1830. року, з часів панщини. Він уже розбитий: відбитий при осаді в підмурівку, у другому місці, — де горішня частина сходиться з раменами хреста.

Про покійника Туґендфайна оповідають, що він раз розлючений їхав конем. Коня сильно стягнув поводами уздечки (а Т. був злющий чоловік). Добрий, добре годований кінь, стягнений уздечками, став „дуба", перевернувся на місці і придушив тягарем свойого тіла („поколов", як кажуть, „кости") Туґендфайна. Це сталося перед двірською брамою. Економ незабаром помер. Його поховали на кладовищі села Вільки Роснівської. На гробі поставили камяний хрест, що тепер порослий мохом.

Оповідають іще, що М. Туґендфайн став лютий від того, що люди не хотіли йти на панщину, він сіпнув коня зо злости, кінь став „дуба" й упав разом із економом. Ще инші кажуть, що економ їхав із Краківця. Перед брамою впав разом із конем.

Цей випадок нарід уважав карою за нелюдську поведінку супроти панських людей, „люди", мовляв, „його прокляли".

Ще довго стоятиме цей камяний хрест і говоритиме новим поколінням про знущання над „хлопами" від сторони наставників.

---

[1]) Село лежить 10 км від Яворова; все те, що тут подано, записане 13. квітня 1936.; оповідання записано від господаря з Вільки Роснівської — Михайла Негребінчика.

2. ПІСНІ ЗА ПАНЩИНУ.

1.

Ой, ти, сива зазулейко,
Закукай нам веселейко,
Як в той час закукала,
Як панщина дякувала.
Ой не добра в куршмі юшка
Ходить піяк без кожушка.
Ходить піяк без кожушка,
Нема хліба ні окрушка.
А вже тії пішли в кути,
Що носили нас на трути;
А вже тії пішли далі,
Що ми від них кару брали.
Цілий тиждень нас гонили,
Хто не вийшов — того били.
В пецу огень заливали,
На панщину виганяли.
Цілий тиждень працювали,
А в суботу кару брали.
Як панщинойка летіла,
Аж землейка застудніла.

2.

Ой, летіла зазулейка
Тай стала кукати:
„Ой, щось я вам, добрі люди
Маю повідати:
Як сі (= ся) гаї зеленіли,
Я до вас летіла,
Залетіла в ліси, дебра,
Троха-м си (= собі) спочила.
Як там разом щось здудніло,
Я сі споглянула.
Як-єм диво зобачила,
Аж-єм сі забула.
Як свобода вперед себе
Панщиноньку гнала,
Загнала ї (= її) в ліси-дебра:
»Щоби-с там пропала!«
А за нею біжать пани
Та взяли просити:
„Вертай, вертай, панщинонько,
Нема звідки жити".
Панщина їм відповіла:
»Тому я не винна,
Сами-сте мі (мене) відправили
Я вам вірна била (= була)«.
— „Ми не вмієм молотити,
Наші жінки жати,
Ми не знаєм, як то гірко
На хліб працювати".
А ми вмієм молотити,
Наші жінки жати,
То ми знаєм, як то гірко
На хліб працювати.
Ой, пішов пан до стодоли,
Наняв копу бити,
— „Бідна ж, моя головойко,
Чим буду платити?"
Пішла пані до спіжарні
На чортика грати,
Всюда пусто по кишенях,
Нема звідки взяти.
А пани так побідніли,
Як смерть почорніли,
Не будуть вже наших гусий
Дармо тлустих їли.
А в нашого оконома
Нагай за плечима,
Ходять вуші поза ковнір
З чорними очима.

СТ. ЛЕНИЦЬКИЙ.

СПЛАВНИЙ КАНАЛ ДУНАЙ—ОДРА—ВИСЛА—ДНІСТЕР

Від часу голодних років, напередодні „весни народів" у 1848. році, населення світу, і передусім Европи, невпинно росте. А зі зростом населення збільшується потреба дати широким колам населення змогу прожити, заробити собі на прожиток. Одною з таких нагод дати багатьом людям змогу заробити собі на хліб насущний, має бути переведення в життя давно продуманого й укладеного знавцями-інжинєрами пляну прокопу каналу, себто водяної перевізної дороги, ріками: Дунай—Одра—Висла—Сян—Дністер, — з пізнішим доповненням — відногою до ріки Стиру.

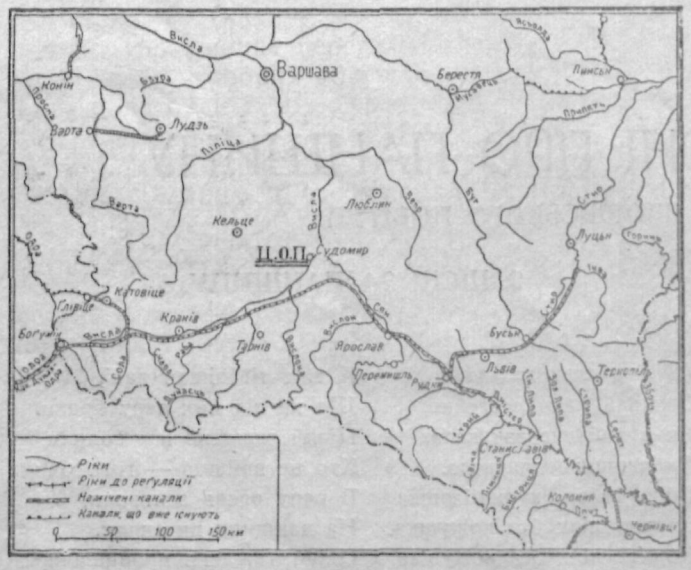

Проєкт шляху, яким має йти т. зв. „Галицький" канал: Одра—Висла—Дністер, із відногою через Львів до Стиру (за проф. Матакевичем).

Та попри нагоду дати великій кількости людей, що хотять працювати й заробити собі при будові того каналу, є ще инший, господарський бік цієї справи, не менше важний. Не всяк знає, що для перевозу цілого ряду матеріяльних дібр, таких, як: камяне вугілля, торф, дерево на паливо та будову, цегла, вапно, ломане каміння, пісок, рінь для бетону, а далі — для перевозу багатьох харчових засобів, таких, як: картопля, буряки, капуста, садовина, городина, а то й деколи і збіжжя — залізниця, як засіб перевозу не дуже придатна, бо по-перше організація перевозу залізницею тяжка, перевіз довго тягнеться, а дотого за надто високо зростають накладні розходи за перевіз рейками залізниці. З цього погляду перевіз водяними шляхами корисніший — бо накладні кошти достави від виробника до споживача куди нижчі.

Думка утворити канал Дунай—Дністер не нова. Дунай, друга в Европі ріка по Волзі щодо довжини, пливе від свойого джерела аж до гирла в Чорному морі впродовж 2.860 км, а від міста Регенсбурґу в Німеччині сплавний. Це й задумали використати вже з кінцем XIX. ст., щоб сполучити цю ріку сплавним каналом із Дністром, і то так, що той канал мав доходити до міста Богуміна (давніше Одерберґ), з відтіля мав йти до річища ріки Висли під Краковом, від Кракова через Неполоміце, Мелец, Майдан — до устя ріки Сяну під містом Ярослав, де Сян починає теж бути сплавний для річних кораблів. І хоч колишній австрійський ґенеральний штаб у Відні — із нібито військових причин сильно противився будові такого каналу, то проте вдалося в австрійському віденському парляменті перевести 1901. р. законну постанову про те, щоб поробити підготовні праці для будови цього сплавного каналу. Такий канал (він мав мати назву „Галицького каналу") скорочував перевізний шлях із Відня до Чорного моря, він мав мати лише 1982 км довжини. Тимчасом прийшла війна, Австрія розпалася, і будову каналу на довгий час відсунуто.

Думку відновити цю справу підніс І. конґрес польських інжинєрів 1936. р., при чому її тоді поширено. Справа в тому, що цей канал мав бігти спершу аж до Дністра коло м. Рудки, а тепер уже він мав іти відногою далі через Львів, здовж р. Верешиці аж до Стиру коло м. Луцька.

З долученого рисунку читач ліпше ще пізнає, в чому справа. А справа в тому, щоби звязати водяні шляхи перевозу від промислових околиць над Дунаєм, Одрою й Ользою, з занедбаними з цього погляду — Східньою Галичиною й Волинню. А далі цей канал звязує Польщу водою з Поморям і Ґдинею. і нарешті сполучує з розбудовуваною саме тепер Центральною Округою Промисловою („С. О. Р.").

Ясна річ, що для переведення в життя такого велетенського лучбового пляну треба довшого часу і великих коштів (5,700.000 зл.). А проте вже в різних місцях в різні роки почато вступні роботи. Між иншим і біля Галича працював декілька років річний баґер[1]) (в Галичі мав бути збудований річний порт для перевантажування).

Для нас цікаві праці над поглибом і реґуляцією допливу Сяну — річки Вишні, аж до міста Рудки, як теж усі інші роботи на схід від Рудок. Бо від здійснення того, на наші відносини, великого пляну, залежить зменшення злиднів і збільшення господарсько-торговельного значіння самого міста Львова та його околиць. Треба сподіватися, що наше селянство, якого ніяк не може виживити земля, яке душиться на селі[2]), бо еміґрація утруднена, промисловости немає, по містах заробітку не найти — що воно найде тут працю й заробіток, хоч на деякий час...

---

[1]) судно з приладдям вичерпувати дно рік та поглиблювати річище

[2]) Не треба забувати, що в Польщі живе на 1 км² — 54 хліборобів (в Німеччині — 28), що, за обрахунками інжинєра-агронома И. Понятовського, 8 міліонів селян у Польщі не можуть найти собі заняття у хліборобстві...

Позбутися на кімнатних ростинах галапасів — найлегче так, що в тиху погоду повиносимо ростини на повітря, покладемо у високу тразу й залишимо цілу ніч; нічна роса виганяє галапаси з ростин. Це треба робити кілька днів. Г.-Г.

М. ЧАПЕЛЬСЬКА.

МІСТО ПОХИЛОЇ ВЕЖІ

Італія має багато міст, що мають славне минуле. І це не диво. Вона була колискою римської держави, тисячеліття тут творилася історія. Тут кожне місто має свою багату історію, свої історичні та мистецькі памятки, почавши від найдавніших часів аж до доби Відродження, що з Італії поплило широким струмом по цілому культурному світі.

До таких міст належить і Піза, недалеко Фльоренції, колиски Відродження, батьківщина багатьох славних мистців та поетів. Обидва міста лежать над тією самою рікою — Арном, що недалеко Пізи вливається до Середземного моря. Тепер Піза лежить дві милі від моря, та в давніх часах вона була славним портом. Нанесені морем піски відсунули місто у глиб суходолу, і тепер рікою пливуть тільки вантажні човни-баржі, а в музеї показують ланцюги та якори з колишнього порту.

Піза дуже давнє місто. Колись було воно грецькою оселею, що повстала кілька століть перед Римом. Потім перейшло в руки таких племен, як лібури та етруски, і нарешті стало римською кольонією. Уже тоді пізанські корабельні майстерні були одні з найславніших. В середньовіччі Піза суперничала з такими славними містами-республіками, як Ґенуа та Венеція, за владу над морем. Боролася проти поганських наїздників, сараценів (магометан), панувала над Сардинією, частиною Корсики та Балеарськими островами, брала участь у хрестових походах та в безнастанних сутичках між ґвельфами та ґібелінами, себто, між прихильниками папи та прихильниками цісарської влади. Віки XI—XIII. були вершком могутности Пізи. Але ж опісля, внаслідок безнастанних міжусобиць з иншими містами та через різні незгоди місто почало занепадати. В 1284. р. Ґенуа знищила його

Загальний вид міста Пізи.

фльоту — це вже був зворот до упадку, Піза остаточно по довгій облозі піддалася під владу Фльоренції.

З Пізи повиходило багато світлих мужів, що спричинилися до збагачення італійської науки й мистецтва. Звідтіль вийшов славний учений й астроном Ґалілео Ґалілеї (1564—1692), що відкрив місяці Юпітера, перстень Сатурна, гори на Місяці, плями на Сонці й багато инших цікавих та незнаних дотого часу явищ. Він винайшов даleковид, відкрив закони свобідного падання маятника. Досліди свої він робив із похилої вежі, про яку саме пишемо.

Але не так у науці, як у мистецтві відзначилася Піза. Ціла родина різьбарів, між иншими Нікольо й Джованні, а відтак Андрея і Ніко Пізано уславилися визначними творами будівництва й

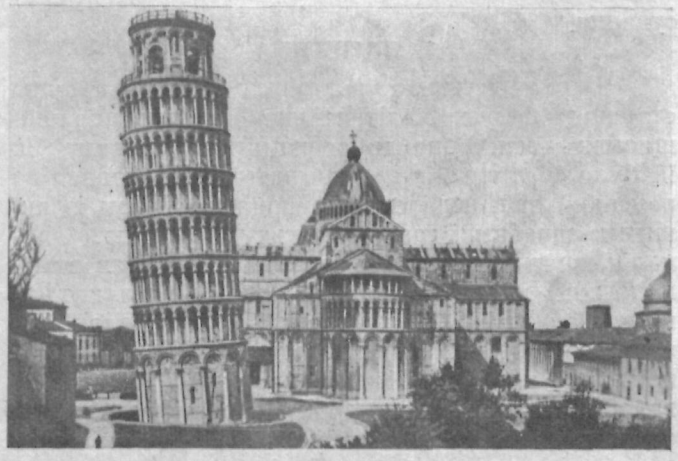

Похила вежа-дзвінниця в Пізі — перед нею катедра.

різьби, — для них догідні були близькі каменярні найкращого на світі мармуру в Карарі та мармурові стовпи з напів зруйнованих уже тоді будівель. На чудовому майдані, який колись відомий італійський письменник Ґабріеле Анунціо (1853—1933) назвав „левадою чудес", стоять чотири незрівняної краси будівлі: посередині — велика катедра (собор), обік неї, з одного боку, христильниця у виді округлого будинку, а з другого — похила вежа-дзвіниця. З боку простягається старовинне кладовище, т. зв. Кампо Санто (Святе Поле); тут у землі, що її привезли пізанські ґалєри із Святої Землі, поховані найславніші пізанці. Будівлі ці почато 1063. р., намісці, де колись стояла палата римського цісаря Гадріяна (117—118).

Хоч усі ці будівлі є архитвором мистецтва, то найбільшу нашу увагу притягає до себе — дзвінниця. Її почав будувати будівничий Бонано в 1174. р. Має вона шість поверхів, що йдуть угору сходами, при чому кожний поверх має 30 кольо (стовпів). Нашу увагу приковує до себе відразу — похилість вежі. При будові першого поверха вже була запалася частина будови, досі не відомо, чи через те, що усунувся ґрунт, чи що зле пороблено обчислення, однак її зовсім свідомо докінчували далі, щоб доказати власне майстерство будівничих, які вміють будувати всупереч усім законам будівництва. Мистецтво будування стояло тоді справді незвичайно високо, а цікавий і допитливий людський дух, що саме тоді виходив із „темних віків", шукав речей сміливих та „неможливих". Тепер ця вежа $54^1/_2$ м. заввишки, а похилена на 4.26 метра. Не вважаючи на цей нахил, на вежі висять дзвони, при чому один із них важить 3300 кґ. Не диво, що такий незвичайний твір будівництва не минає уваги численних подорожніх, які зїздяться сюди з усіх сторін світа.

ЮРІЙ ФЕДОРІВ.

СЕЛО САДЖАВА В ЧАСАХ ПАНЩИНИ

Село Са́джава, станиславівського повіту, лежить на Підгірї, 5 км. від містечка Богородчан, у кітловині річки Саджавки. На горбах збереглися ще чатинні ліси, а вдолині є соляні джерела. Населення носить іще старосвітські одяги, зберігає давні звичаї, а також багато переказів про минуле села. Наводимо тут оповідання про панщину, та про переміни, що прийшли в селі після її скасування.

1. ПАНЩИНА.

Перед десятьма роками розказувала одна старенька бабуся, 96-літня Анна Феценець, про панщизняні часи. Вона добре памятала панщину. Як їй було 17 літ, вона два дні на тиждень ходила на панський лан, недалеко Замчища, де разом із иншими сапалями сапала панську картоплю. Оподалік, на широких панських ланах, випасав отари панських овець парубок, з котрим вона згодом пібралася й вік свій звікувала. Зараз, коло Замчища був панський двір, а вдолині, під горою, — панський водяний млин. Щороку млинівка засувалася, і треба було щороку прочищувати її. За сусіднім селом Лесівкою був густий ліс, що тепер рік-річно проріджується. Тоді були дуже погані дороги, й населення прокопувало лісові потоки, спускало з лісових багнів воду, для ліпшого сплаву дерева. Достава дерева річною дорогою була без порівняння краща.

Із Саджави ніхто не йшов до панщизняної роботи так довго, доки не приїздив гайдук на сивому коні. Він їздив попід вікна, будив нераз зі сну й гонив поперед себе до панської роботи. Населення знало, в котрі дні мало йти до панщизняної праці, одначе чекало післанця. В селі панувала тоді велика нужда й голод. Неродючі, селянські поля лежали облогами. Поживою села був вівсяний корж, печена картопля, капуста й дещо з городини. Муку мололи на домашніх ручних жорнах. На панщину йшли натще — а навіть — ледви чи всі встигли завинути собі шматок вівсяного коржа у платинку — під свист нагая й лютого крику гайдука. З кожної хати була призначена кількість осіб. Ті, що лишалися дома, варили полуденок і виносили в горщиках на лан, чи власне, де працював член родини.

Було багато таких, що не хотіли коритися панським гайдукам і втікали в ліси. Инші не слухали при праці панських доручень і розказів. Зате ждала їх люта кара: неслухняного засуджували на буки і зараз-таки, якщо винуватець був у руках, виконували екзекуцію — два, або більше його держали, а два били. Гайдуки мали дуже багато клопоту з неслухняними панщизняниками, тому старалися зобовязати собі їх обіцянками. Були такі, що легко до всього обіцялися, аби лише позбутися зненавиджених гайдуків. За недодержане слово ждала селян Са́джави инша кара: серед зими, в часі сильного морозу приїздив на коні гайдук і відривав вікна. Але це не ламало волі селян. Вони заслонювали вікна веретами, або одягом і якось переживали ті люті часи.

Здавалося, що по скасуванні панщини все це переведеться. Але зараз, за кілька днів появився під вікнами саджавецьких хат той самий гайдук на сивому коні. Він уже не кричав і не страшив нагаєм, а тільки ніби просив на панські лани. Коли цей підступ на ніщо не здався, він пустився на другий. Набирав у торбу гурманів соли, або пляшок із горівкою й їхав у Саджаву робити з селянами угоду. Але й це не принесло ніякої користи, бо населення панів ненавиділо. Не було ради для двора, хиба́ — оплачувати грішми робітників, а на це двір ніяк не хотів погодитися. Заїздив знову гайдук уже просити на лан, а як це не помогло, залишав під хатою, на призьбі, гурман соли, або літру горілки — це, на його думку, морально зобовязувало селян до панщини. І це, здається, не рідко йому вдавалося, бо населення було дуже чесне, нічого не хотіло за дурно. В селі ніхто не вживав соли — на це могли собі дозволити пани. Для села була викопана криниця із соленою водою, т. зв. соровицею, і нею вони приправляли свої страви. Ще й досі збереглася вона з поломаним цямбринням, занечищена різним хабаззям і звоями воєнних кільчастих дротів.

2. ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ ПАНЩИНИ — ЧУМАКИ.

Після скасування панщини нарід узявся до праці на власних полях.

Хліборобського приладдя не було. Треба було копати поле деревяними лопатами. Згодом почали ковалі робити залізні вістря до тих лопат. Це вимагало довгої й тяжкої праці, а користь була небагата. Вживали також деревяних плугів власного виробу, до яких запрягали 2—3 пари волів.

У Саджаві живуть іще люди, що памятають, як у селі світили ще скипками, чи липиною. Це були тонкі липові, або березові ошкалки. Один кінець втикали в ковбаночку, покладену на бажаному місці, а другий запалювали. Щоб не було диму з опаденого вугілля, клали під скипкою миску з водою, куди спадало й де гасилося вугілля. Тепер теж уживають у Саджаві скипок (тільки по хатах), замісць батерійки.

Лоєві каганці, свічки й нафтові „настуньки" світилися тільки по корчмах, у священника і всяких панів. Увесь провід села спочивав у руках священника й... жидів. Тут було кілька жидівських родин. Нарід сходився на нараду до жидівських корчем, а при тім розпіячувався. Ще й досі є в Саджаві багато свідків про ті часи.

В Саджаві були „газди", що мали по кількадесят морґів поля й по кілька пар волів. Але за кілька років усе це вони попропивали й самі нарешті пішли на службу до жидів, або до своїх сусідів. Найперше пили за одяг і часто верталися додому тільки в сорочці; згодом пропивали поле. Ще й досі розказують, що оден заможний господар Матіїв згодився був із жидом, що за один вечір у корчмі відступить на лопату поля. Так пропив усе поле. Про другий подібний випадок розказують так: Господар Носко, що мав до 30 морґів поля, так занедбався, що не мав ані що їсти, ані в що взутися. Принагідно умовився зі своїм сусідом, що відпустить йому увесь свій ґрунт за

макітру пирогів, літру горілки й ходаки (постоли). Угоду переведено в життя. Це свідчить про те, які легкодушні були колишні селяни.

Таких з прогайнованим маєтком було багато. Позбувшися всього, що мали, пустилися промишляхти иншим способом. Визичали воли, а радше наймалися в багатих господарів за візників і виїздили на кілька тижнів, а то й на кілька місяців із повними возами цибулі, часнику й иншої городовини далеко на Волощину, або до Сиготу, чи навіть ще далі. Звідтіля привозили позний віз тамошнього добра й одяги. Такі виїзди звали — „їхати в чумаки". На такі промисли ходили й зовсім заможні господарі, враз із своїми слугами й двома, а навіть трьома парами волів. З „чумаків" привозили не лише всяке добро, але дуже часто й — чуму, що безпощадно нищила село.

3. ЧУМА.

Недавно одна господиня Палагна Середюк, розказувала, як колись дуже боялися „джуми", й як можна було її із села вигнати. Її прадід їздив „у чумаки". Далеко, десь на Волощині, вертаючись, згубив сторожку від воза, а замісць неї вжив патика. На патику була чума. Це він пізнав по тім, що колесо дуже скрипіло, немов заводило. Він витягнув патик, і колесо перестало скрипіти, але чума таки привезлася й пів села знищила...

З приводу заподіяних чумою нещасть, — серед населення повстало повіря, що можна якось вигнати ту чуму із села. Згадана господиня розказувала, що раз загостила чума і знищила все село. Залишився тільки один кравець, що ввечір при світлі скипок шив сіряк. Десь узялася в хаті чума в постаті кота й ішла вже по останню свою жертву. Кравець настрашився, простяг, оборонюючись, свою руку і своєю зброєю-ножицями відтяв чумі вухо. Зараз-таки зникла з його хати чума, й він один залишився в селі живий.

Старий господар із Саджави (Паливода) з дубельтівкою в руках (улюблена зброя), коло нього його — син, теж із дубельтівкою.

І досі збереглося повіря, як колись безборонне населення боронило село перед жертвами чуми. Воно вибирало дві пари волів перваків, себто первородних, двох погоничів-перваків і двох плугаторів - перваків. Вони оборювали грянці села двома скибами, і чума пропадала, і пропала по нинішній день.

Чума панувала десь на початку 1850. років: про це свідчать викази населення в шематизмах. У Саджаві було в 1851. р. 1078 людей, у 1854. р. тільки — 655, з за три роки не стало 433 людей! Те саме було й у сусідній Тлебівці. Тепер тільки „заказане" цвинтарище свідчить про ту страшну заразу. Люди в селі донедавна заказували дітям вимовляти слово „чума", а на згадане цвинтарище, далеко від села навіть худоби не пускали, хоч могили давно позападалися й слід губиться.

4. ДАВНЯ ШКОЛА.

Народ розказує, що тоді небуло ніяких шкіл. Учитися могли тільки сини багатіших господарів

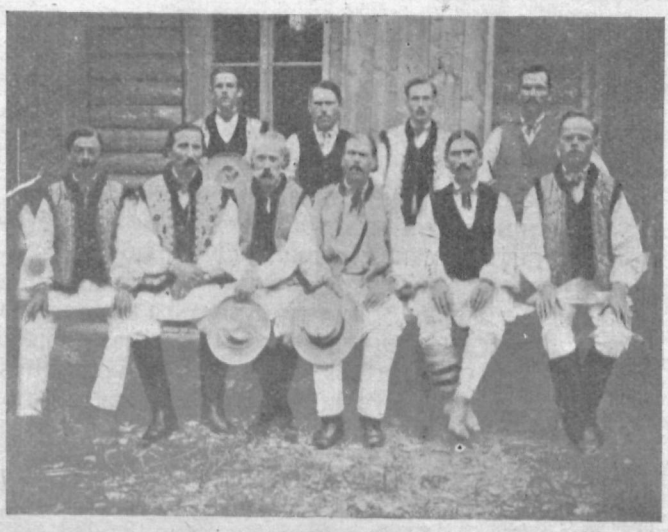

Виділ долішньої читальні „Просвіти" в Саджаві (з 1927. р.).

у хаті дяка. Рідко коли приходив на провір священник, що учив релігії. Всі старші господарі около 76-літні, що вміють писати й читати, вчилися у хаті дяка Михайла Татарського. Вчилися найперше церковно-славянського письма (аз, буки...), а далі церковного уставу й церковного співу. Видко, що добре вчилися, бо можуть тепер засоромити неодного окінченця ґімназії своїм знанням у цій ділянці. В церкві в неділі і свята переводили у практику своє знання враз із своїм учителем-дяком.

Один старенький господар Дмитро Федорів розказує, як то вперше в тих часах будували школу: В неділю вийшов нарід із церкви і всі, як звичайно, пішли до корчми, всі, не виключаючи й дітей. Чільніші господарі радилися в корчмі над будовою школи, котру австрійський уряд казав вибудувати. Жид-шинкар проводив нарадам і сильно відраджував будувати школу; як зайде конечна потреба науки, то він, мовляв, може відступити янькир у корчмі (в янькирі сходилася місцева й прихожа інтеліґенція). Рада жида-кочмаря нічого не помогла. Школу таки вибудували. Згаданий старенький господар пригадує свобі, що його, як десятилітнього хлопчину, примірювали до дверей, як високо прибивати клямки у дверях, щоби діти могли відчиняти...

У нововибудованій школі учив далі Михайло Татарський, місцевий дяк і писар громадський, аж за кілька літ приїхав державний учитель Струтинський, а по нім був Черкавський. Струтинський — оповідають — був можливий чоловік, хоч мав свої панські примхи. Був добрим огородником. Учитель Черкавський був куди кращий, жвавий, працьовитий. Перший почав учити діти німецької мови. Мав музичні здібности і крім цього, часто можна було його стрінути в саджавецьких лісах із рушницею. Співі музику любив до тої міри, що що-неділі й свята приходив до церкви зі скрип-

кою, щоб скрипковими звуками звеличати Службу Божу. Одначе ця працьовита людина не загріла довго місця в Саджаві: знайшлося кілька його противників, під проводом Гусака, й вони постаралися, що він скоро полишив Саджаву.

Деякі парохи Саджави ревно сповняли свої обовязки супроти шкільного навчання. Ще досі збереглася світла память у саджавецьких дідусів про о. Ксаверія Кропивницького, що немов рідний батько любив кожну дитину з села. По науці релігії й инших предметів, що тоді вязалися з релігією, часто запрошував усі діти до себе й щедро угощував їх медом. Нині часто можна почути імя о. Ксаверія, в великопостних парастасах, за старанням колишніх його улюблених учнів, між якими прожив 40 літ.

ВАСИЛЬ СТЕЦЮК.

ГРЕЦЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

Старовинні греки заключали подружжя з чисто практичною метою, щоб поліпшити своє буття й утворити домашнє огнище. До подружжя відносилися з дуже великою пошаною, вважали його за релігійну справу, яка відбувається за волею й під опікою найвищих богів — Зевеса, Гери й Гести. Тимто одружитися — був не тільки „інтерес", але й великий суспільний і державний обовязок кожного грецького громадянина. Держава домагалася, щоб молоді одружувалися, а на старих парубків накладала не тільки податки, але й кари.

Обряди, сполучені з грецьким шлюбом.

Від найдавніших часів греки знали тільки моногамію (одруження з одною жінкою). Східній звичай біґамії й поліґамії (з двома й більше жінками) не мав на Грецію впливу, дарма, що початки цілої своєї культури зачерпнула Греція із Сходу.

При заключуванні подружжя греки держалися здавен-давна засади, щоб рівні одружувалися з рівними. Подружжя з невільниками чи чужинцями було неможливе. Зате між рівними, можна було одружуватися і своякам: можна було женитися з тіткою, небогою, двоюрідною сестрою й т. д. Ось, н. пр., спартанці записували перед смертю свої жінки приятелям, братам, визволеним невільникам, а то й батькові, якщо він був удовець і вже бездітний. Дружили самі батьки, і їх воля була вирішним присудом.

Згідно з поглядами Платона (427—347) жінки повинні віддаватися щойно по 20. році життя, а чоловіки по 30. році. Та це було тільки так, на папері; насправді жінки, бувало, виходили вже заміж у 13., а то й у в 12. році життя.

У найдавніших часах подружжя мало прикмету — купівлі жінки. Чоловіки купували собі жінки, даючи їх батькам окуп, що звичайно складався з відповідної кількости волів, овець, кіз, чи яких самоцвітів. Величина такого окупу рішала часто, кому батьки мали віддати свою доньку за жінку. Той окуп батьки або задержували собі, або звертали частину його зятям.

Та в історичній добі це змінилося. Молодий грек шукав собі вже звичайно посажної жінки. Цього вимагав від нього не тільки звичай, але й конечність, бо ж молода пара потребувала на новому господарстві якоїсь допомоги, а таку допомогу мав дати — батько нареченої. Тимто батьки старалися за віно для своєї доньки, бо ж від нього залежало її майбутнє становище (звідсіля сумна приповідка: „жінка без віна не має голосу"). Жінка без віна була наче незамужня, і таке подружжя можна було без причини зірвати. В Тессалії та в Атенах був навіть закон, що, мовляв, батьки мусіли дати своїй доньці в посагу що-найменше десятину свойого майна.

*

Вінчання у греків попереджували, як і в нас, заручини. Відбувалися вони звичайно в так званих „шлюбних місяцях", себто від половини січня до кінця лютого, щось як у нас — у часі зимових мясниць. Сам шлюб відправляли в часі повні місяця, незадовго після заручин. У день шлюбу цілий дім „молодої" прикрашувано квітками. Рано відбувалося купання „молодої" у воді, яку дівчата приносили із святих джерел[1]). Після купелі „молоду" вбирали у весільний одяг, себто білий „пепльос", (себто — верхне вбрання, з легкої матерії, без рукавів і поверх пояса) і гаптований „хітон" (себто — спідній одяг, що мав вигляд вузької сорочки), а на голову накладали серпанок і вінець. Опісля починався властивий обряд вінчання. До дому молодої входив наречений, його рідня, свояки й запрошені гості. Перше діло було — скласти

Молода приймає від свояків і приятельок гостинці (малюнок із атенської вази з V. в. до Хр.).

[1]) В Атенах, н. пр., таким святим джерелом було озеро Каллірое, і з нього черпали воду майже для всіх мешканок Аттики, що виходили заміж

жертву богам-опікунам подружжя, себто — Зевесові, Гері, Гесті й Артеміді. Сама „молода" складала в жертву богиням ляльки, всі свої дитячі забавки і жмуток волосся. Після цього батько молодої перед престолом домашніх богів заявляв, що з

Т. зв. „Альдобрандинське весілля", образ, що складається з трьох частин: перша частина — мати із слугами готовить купіль для молодої; друга — всередині: молода сидить на подушках, заслонена, коло неї — богиня, що обіймає її рукою й її потішає, зліва — дівчина, що придивляється молодій, вливає запашний олієць до купелі, призначеної для молодої, зправа — молодий, що сидить на порозі, заквітчаний блющем, нетерпляче чекає, коли йому дозволять увійти до кімнати; третя — дівчата перед хатою, одна складає жертву, дві інші співають пригриваючи на лірі.

цим днем звільняє свою доньку від своєї влади й передає її під владу чоловіка, причому виголошував заяву, що, згідно з волею Зевеса, його донька вже звільнена від обовязку складати жертву своїм давнім предкам, зате має складати жертви предкам чоловіка, які від тепер є вже і її предками. Ця заява була дуже важна — рівнялася нашій шлюбній присязі. Після цього всі засідали до бенькету. Молода сиділа окремо в оточенні своїх товаришок.

По бенькеті „молодий" переводив дружину до свойого дому. Відбувалося це дуже врочисто. „Молода" йшла або їхала на возі в оточенні весільних гостей, які провадили її зі співами і смолоскипами в руках. Головне завдання припадало тут матері молодої, бо вона несла смолоскип, запалений на домашньому огнищі, щоб ним запалити огонь, нового семєвого огнища. В часі походу хори хлопців і дівчат співали різні весільні пісні. Коли весільний похід опинився перед хатою молодого, він уводив свою жінку до своєї домівки, звичайно переносячи її через поріг дому, щоб зазначити цим завдання господині дому, яке було цілком инше від завдань усіх жінок, що сюди входили.

Найімовірніше цей обряд був звязаний із давнім звичаєм, коли жінку собі здобували, пориваючи її, чи викрадаючи. „Молода" приносила із собою рожен, макогін і моздір, як ознаку свого майбутнього заняття.

В хаті молодого молода пара приносила спершу жертву богам батька жениха, а потім ділилася між собою хлібом і садовиною, і це мало означати початок спільного життя. Коли „молоді" засідали до бенькету, свояки й гості обсипували їх дактилями, фіґами, горіхами і дрібними грішми, бажаючи їм у майбутньому щастя та багатства. Потім малий хлопчина, якого батьки ще жили, убраний у дубовий листок, обносив довкола хати опалку з хлібом і голосно повторяв такі слова:

— „Я втік перед лихом і знайшов добро!"

Це був натяк на щастя молодого, яке стрінуло його з приходом жінки в хату. За бенькетом гості співали різні веселі пісні і складали новоженцям бажання. На другий день свояки посилали „молодій" гостинці.

Згідно з приписом атенського законодавця Сольона (к. 640—559. р. до Хр), „молода" не сміла забирати із свойого дому ніяких прикрас, ані цінностей.

Новоженці, подібно, як і тепер, або жили разом із батьками або творили собі окреме домашнє огнище.

ВОЛОДИМИР САВЧЕНКО.

СУЕЗЬКИЙ КАНАЛ

У вступі до статті — „Туніс", ми торкнулися в загальних рисах і Суезького каналу[1]). Тепер поговоримо докладніше про цей канал, що останніми часами набрав великої ваги.

*

Уже старовинні єгиптяни зрозуміли, яке велике значіння — військове й торговельне — може мати сполука Середземного й Червоного моря для народів, що живуть на їх побережжях. Тимто фараон Рамзес II. (XII. ст. до Хр.) прокопав канал, що йшов від гирла Нілю (через озеро Тімзах) до північного кінця Червоного моря. Та по кількох століттях він став нездатним для плавби. Тоді фараон Нехао (616—600 р. до Хр.) почав будувати новий канал від Бубастіса (теперішній Сагасік) над Нілем до Червоного моря, але через те, що пророчня виказала корисність каналу лише для ворогів, фараон казав припинити його будову. Його покінчили будувати за панування в Єгипті персів, за царя Дарія Бістаспі (526—486. до Хр.). За Птольомая II. (285—247. до Хр.) канал зробили глибшим, поширили та дали заставки (шлюзи); правда, за Клеопатри (66—30. до Хр.) його частинно занесло пісками, але все ж він був іще гідний для плавби. За цісаря Траяна (98—117) його підправлено, відбудували його араби (VII. ст. по Хр.), але з кінцем VIII. ст. він став нездатний до вжитку.

З доби географічних відкрить, багато разів виринала справа прокопу Суезької шийки. Найбільш про це думали венеціянці, що хотіли за допомогою Суезького каналу оживити свою торговлю, що перейшла в инші руки після відкриття шляху до Індії навколо рогу Доброї Надії в Африці. В 1671. р. повстав проєкт прокопу каналу у Франції; у XVIII. в. думали про будову Суезького каналу турки, але в них не ставало потрібних для цього засобів.

Підчас свойого єгипетського виряду (1798. року) звернув увагу на можливі політичні наслід-

*) див. Ж. і Зн. за квітень, ст. 101.

ки прокопу каналу Наполеон, і доручив навіть окремій комісії під проводом інжинера Лепера перевести підготовні праці, розшукати місце, де найліпше прокопати канал. Ця комісія покінчила свої роботи 1800. р., але ж Наполеон покинув Єгипет, і проєкт не був переведений у життя.

*

В 1841. р. провадили також розшуки, де краще прокопати канал на Суезькій шийці, анґлійські старшини, при чому вказали на деякі помилки в розрахунках Лепера. А в 1846. р. утворено міжнароднє товариство для вивчання Суезького каналу („Societe d'etudes du canal de Suez"), в якому найвидатнішу діяльність виявили інжинери: француз Талябо, анґлієць — Стефенсон і австрієць Неґреллі. В тому самому приблизно часі французький політик Ф. Лессепс, використовуючи до-

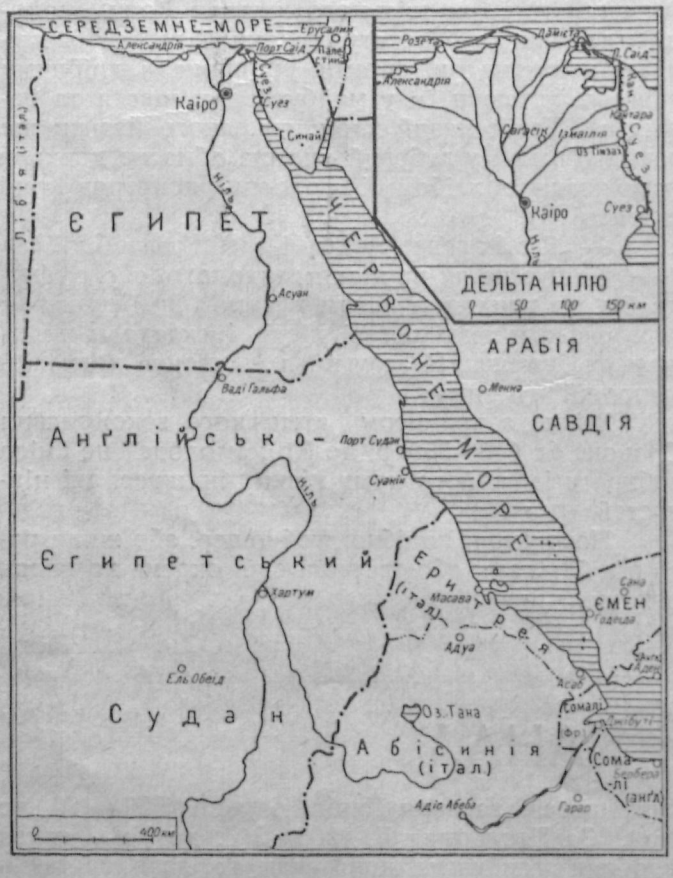

сліди своїх попередників, попав на щасливу думку провести канал так, щоб він був безпосередно між двома морями. Але ж із наукового боку його проєкт був опрацьований слабо, і знавці цієї справи, між иншим, інжинєр Стефенсон, поробили йому багато закидів, які в майбутньому виявились виправданими. А проте Лессепсові вдалося 31. травня 1855. р. дістати від віцекороля Єгипту Саід-паші дозвіл (фірман) — створити товариство для прокопу каналу („Compagnie universelle du canal maritime de Suez") і рівночасно дозвіл — копати канал та використовувати його цілих 99 років від часу, коли його відкриють — після цього він мав стати власністю єгипетського уряду. Для будови каналу єгипетський уряд зобовязався віддати безплатно необхідні для робіт землі, доставляти робітників та взагалі допомагати в будові — але за це мав дістати 15% чистого доходу (крім доходу з тих акцій, які купував) та право призначати директора товариства зпоміж найбільших акціонерів (спільників). 10% доходу мали йти на користь основників, решта ж 75% — спільникам.

Того самого року Лессепс добився того, що турецький султан потвердив дозвіл єгипетського уряду, але утворити товариство в Парижі вдалося йому щойно 1859. р. Основний капітал товариства покладено на 200 міліонів франків, при чому суму цю розділено на 400 тисяч паїв, по 500 франків кожний (значну частину їх підписав Саід-паша), і того самого року почали Суезький канал копати.

Анґлійський уряд побоюючись, що Суезький канал ослабить звязок Єгипту з Туреччиною, а тим Анґлія утратить свої впливи, а то й утратить своє панування над Індією, ставив підприємству різні перепони, але їх удалося Лессепсові усунути. Та, крім цих перепон були ще технічні труднощі. Доводилося працювати під пекучим сонцем, у піскуватій пустині, без питної води. А проте вже 1863. року товариство покінчило канал із солодкою водою, з Нілю, і цим каналом користувалися спершу для достави води робітникам, що працювали при будові каналу, а пізніше — оселі, що повставали здовж каналу.

Незабаром 200 міліонів франків, що їх визначував Лессепс, було за мало — довелося затягнути позичку на 166,666,500 франків, а пізніше і инші. Але ж через 10 років канал прокопано, і 28. листопаду 1869. р. його святочно відкрито. Довжина його рівнялася 160 км, ширина на поверхні 60—110 м — на дні 22 м; пізніше ширину його доведено до 37 м; глибина спершу мала 8 м, пізніше — 9 м.

Для проведення Суезького каналу довелося вибрати 75 міліонів м³ землі. Він починається коло Порт-Саіду двома камяними молями[1]) 2250 і 1600 м завдовжки — вони боронять поглиблений фарватер у Середземному морі від заносу нільським намулом. Далі канал іде в південному напрямку, злегка ухиляючись то на захід, то на схід, і проходить через кілька гірко-солених озер (між ними й озеро Тімзах, на якому лежить Ізмаілія) та прорізує невеликий ланцюг горбків Ель-Кантара; на 95 км входить у велике гірко-солене озеро, що зєднується з Червоним морем, перетинає його, на 156. км доходить до моря та тягнеться в ньому ще 4 км.

Суезький канал скоротив час проїзду кораблів, що пливуть із Анґлії, Німеччини і Франції до Індії на 24 доби, а з Трієсту навіть на 37 діб, тимто відразу придбав велике значіння, не вважаючи на досить високу плату за перехід через нього[2]). Є ще окремі податки від їзди подорожніх. Крім того, товариство продає солодку воду, яка становить чимале джерело його доходів. Для перепливу через канал треба було спершу не менше 2 днів, але від заведення електричного освітлення, коли можна плавати вдень і вночі, потрібно не більш як 15—20 годин.

---

[1]) моль, італійське слово — камяний насип для забезпеки пристані від морських хвиль; фарватер, голяндське слово — найглибше місце в морі, де можуть без перешкоди плавати кораблі

[2]) спершу — 10 фр. від тонни чистого вантажу, а від 1895. р. — 9,5 фр.

Політичні наслідки від прокопу каналу виявилися зовсім не ті, яких дехто сподівався. Суезький канал спричинився до ослаблення звязку Єгипту з Туреччиною, але від того не потерпіла Анґлія, навпаки, Суезький канал до деякої міри зміцнив владу Анґлії над Індією, бо зблизив Індію до Анґлії. Дотого Анґлія викупила 1875. р. в єгипетського кедіве (короля) майже всі його акції і від того часу займає провідне місце в уряді товариства.

Наслідком останньої війни з Італією (1935—1936. р.) Абісинія стала італійською кольонією. І ось щоб дістатися найкоротшим шляхом до неї, італійці мусять платити гроші міжнародньому акційному т-ву, що володіє каналом. В уряді того т-ва засідають французи, анґлійці, один чи два єгиптяни, та здається, один голяндець. Тимто недавно Італія рішуче заявила, що так далі не може бути, що, на її думку, оплата за вантаж чи взагалі за проїзд до Абісинії через Суезький канал, задорога — вони ж мусять платити потрійну плату за вантаж і за кожного з людей, поки вони дістануться до Абісинії: насамперед у Суезькому каналі, потім — у порті Джібутті й нарешті — на залізничній стації Джібутті. А треба знати, що в кораблевім тонажі[3]), який тепер пропливає через канал, Італія займає друге місце після Анґлії, тимто вона міркує, що повинна мати голос в уряді Суезького каналу.

Вона висуває домагання, щоб зменшити оплати за переїзд через Суезький канал; щоб її допустили до співучасти в посіданні акцій; щоб її приняли в члени до уряду Суезького каналу і нарешті — домагаються ревізії дотеперішньої господарки товариства.

---

[3]) тонаж, французьке слово — кількість тон вантажу, що її може вдержати корабель (тонна — 1.000 кг)

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ.

ТЕПЕРІШНЯ МОЛОДЬ ЮГОСЛАВІЇ

Югославія це, як відомо, держава трьох південно-словянських народів на Балканському півострові. До світової війни була там тільки сербська держава, сербське королівство. По світовій війні, по розпаді Австро-Угорщини, із Сербією злучилися хорвати та словінці, і поширена держава прибрала спершу назву „королівство сербів, хорватів та словінців", а віднедавна зветься „королівством Югославії", або коротко Югославія, себто — Південна Славянщина.

Поширена, колись сербська, тепер югославянська, держава, силкується тепер у всьому наздогнати культурну західню Европу. Керманичі держави зрозуміли, що першою запорукою культурного розвитку держави є відповідно вихована молодь, молодь сильна тілом і духом, тимто тепер звертають велику увагу на тілесне й духове виховання молоді.

При грі мячем.

І хто сьогодні подорожує Югославією, той бачить скрізь молодь, як вона мандрує, вправляється в руханці, бере участь у спортових грах, скрізь бачить спортові майдани, спортові юнацькі товариства.

Мова сербів і хорватів одна, різниць сливе нема ніяких, більше вже різниться від сербської мови — мова словінська. Тільки, що хорвати католики й виховані в західній культурі, а серби православні й довго були підо впливом турецької культури. І це розділило їх так, що тепер є два народи, хоч і говорять однією мовою. Югославянський уряд старається всіма силами, щоб із двох народів повстав один. Старших сербів і хорватів, що виросли ще серед инших обставин, памятають часи давньої ворожнечі, важко нагнути до цього.

Важко, бо ж у одного і другого народу, в сербів і хорватів, инакший спосіб думання, инакший світогляд. Дотого серби, що ведуть перед

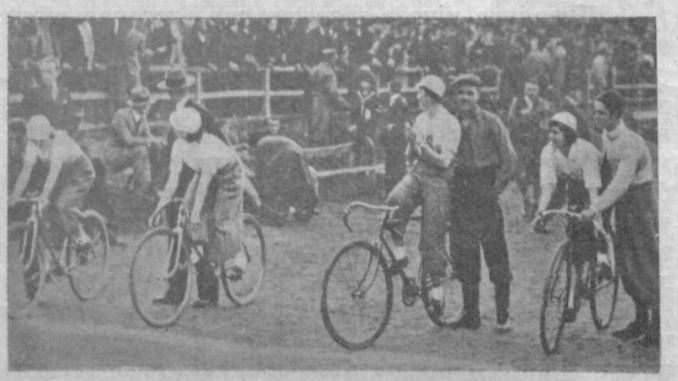

Прогулянка на колесах.

у цілій державі, захопили владу у свої руки, хотять усю цю злуку переводити насильно, а насилою ніхто ще нічого не зробив, і хорвати відчувають усе це як утиск і обурюються на всю цю політику. Останніми часами справа пішла до кращого. Теперішній уряд іде на злагоду з хорватами, вже заговорили про автономію хорватського і словінського народу в рямцях Югославії.

Але уряд звернув увагу на молодь, щоб вона виховувалася в тому дусі, що серби й хорвати один народ. Не все це вдається, але ж така робота приносить таки деякі висліди. На мандрівках по всій Югославії, на спортових майданах молодь пізнається взаїмно: сербська молодь пізнає Хорватію, хорватська — Сербію й так серед молоді поволі може будуть затиратися різниці. До вирівняння різниць причиняється спільна наука по високих школах: у Беоґраді (Білгороді), столиці Югославії вчаться і хорвати, в Загребі, колишній

столиці Хорватії—серби. Немало служить цій справі спільна військова служба, але ж таки найбільше згадані мандрівки мóлоді по всіх землях Югославії. Молодь пізнає на мандрівках державу, її народи, їх звичаї, говори, й так закріплюється прив'язання до всієї югославянської землі, а то й виробляється свідомість єдности. А спорт, що про нього держава дуже дбає, виробляє в молоді силу тіла й духа. Молодь сербська й хорватська здибається на грищах, уладжує спільно прогулянки чи пішки, чи на колесах, шкільна влада дбає про товариські гри в мурах школи (н. пр., гра в шахи), про спільні забави й т. д. — а все це на те, щоб не відчужувалася молодь сербська, від хорватської й навпаки. Які будуть наслідки цієї роботи, покаже майбутність, і то вже таки не далека, бо ж те, що діється в цілому краю, відбивається й на мóлоді. Все буде залежати від того, як укладуться політичні відносини, яке пожиття між обома народами витворить новий лад, який має принести з собою сербсько-хорватська угода в Югославії.

Гра в шахи у школі.

В Югославії живе тепер трохи й наших українців, головно в Бачці, та в Боснії. Хорвати відносяться до них прихильно. Живе в Югославії багато наших еміґрантів, але ж їм там живеться не легко — псують їх відносини з сербами російські еміґранти, що в сербів, великих москвофілів, зазнають великих ласк і використовують своє становище на шкоду українців.

Е. КРАН.

ПОБІЛЬШЕНА ЗНИМКА

Хто мало бував у кіні, того инколи вражає неприродна величина предметів на полотні: раз покажеться голова актора, сама одна на ввесь триметровий екран, а то знов папіроска, грубша від колоди, або рука наче в якого казкового велетня. Глядачеві видається тоді, що бачить світ крізь люпу, побільшальне шкло.

Довоєнне кіно, звязане ще театральними звичками, фільмувало актора здалека, на віддаль сцени від глядача; на такій далекій знимці все виходило „перспективно", значить — у природних, неперебільшених розмірах. Щойно після війни мистецький поступ кіна приневолив фільмаря побільшати постатті й речі на екрані, головно у т. зв. психольоґічних фільмах, себто таких, що зясовують, здебільша, внутрішні душевні переживання людини.

Самі почування фільмувати годі — вони ж невидні для фотоґрафічної сочки кіноапарату. Але почування залишають по собі слід на людському тілі, здебільша, на обличчі: тут вони морщать шкіру (на чолі — гнів), там пригашують зір (сум) або корчать мясні (обличчя — усмішка). Ці тілесні переміни вже є видні й доступні шкляному оку фільмового апарату. Психольоґічне кіно дбайливо їх фотоґрафує, щоб згодом на екрані із тих т і л е с н и х познак догадався глядач, які д у ш е в н і переживання людиною тоді хвилювали. Спробуйте, Читачі, от хочби „глумливо усміхнутися" до дзеркала і слідкуйте водночас, як вам при цьому витягаються кутки рота й очей. Як багатомовним видасться вам цей рух мяснів на обличчі — міліметрово дрібний рух!

Сильні пристрасти проявляються у палкому руху рукою; чим почування тонкіші, тим слабше вони „перероблюють" обличчя. Невибагливому довоєному кіну досить було самих крайностей людських переживань: гнів, жах, плач, розпука, сміх. Така пересада почувань була й технічно догідна: адже тут актор грає цілим тілом, так що навіть при далекому зниманні тодішній глядач бачив на екрані докладно ввесь хід гри.

Новітнє кіно поставило собі вже вищі вимоги: воно намагається схоплювати навіть змінливі „півнастрої", які ледви помітно на обличчі. І саме тому, щоб жаден порух мяснів не висмикнувся сочці, фільмарі підходять тепер з апаратом дуже близько до актора: на метер до особи або ще ближче. Близьке фільмування заповнює, очевидячки, одним предметом цілу картину — а в кіні ввесь екран. Таким чином навіть дрібні речі „роздуваються" до велетенських розмірів на знимці, у фаховому говорі званій „першоплянівкою", бо предмет (погруддя актора, тощо) тут появляється на переді, на „першому пляні" картини, значить, без сусідства, та ще з порожнім, замазаним тлом.

Першоплянівка діє одночасно на троякий спосіб: вона в и о к р е м л ю є частину якоїсь цілости (н. пр. голову від цілої постаті), п о б і л ь ш у є р о з м і р и предмету й, побільшуючи речі, п о м е н ш у є п о л е б а ч е н н я перед зором глядача. І, н. пр., замість цілого кружляка ми бачимо на першоплянівці одну його гармату (инколи саме гирло дула), зате схоплену у вельми цікавій хвилинці, у хвилинці — вистрілу.

Таким чином у добрій фільмі першоплянівка служить не лише мистецькій, але й повчальній меті: вона силує глядача бачити лише те, що в дану хвилину найцікавіше й, підсуваючи на екран побільшені подробиці, наче водить його за руку по обширному грищі кінової драми. Не так буває в театрі, де глядач блукає увагою по сцені, ловить зором то героя (головну особу), то статиста або пропускає діяльоґ, задивившись на декорацію...

Первісне кіно було властиво фільмованим театром, дешевим наслідуванням дорогої столичної сцени. Са́ме тому з мистецького боку воно було нецікаве, хоч т е х н і ч н о відразу зацікавило глядачів як — несамовитий винахід „живої картини". Отак не диво, що перші фільми показували по цирках, як дивовижу, поруч ведмедя, що танцює і „жінки з бородою"...

Мистецтвом стало кіно щойно через першоплянівку. Побільшена знимка не мала вже бути

наслідуванням театру — навпаки вона відокремила кіно від сцени та його з мистецького боку усамостійнила. Задум показати на картині перебільшену подробицю якоїсь цілости завжди видавався малярам негарним, надто сміливим. Щойно фільма зважилась на нього і таким чином здобула собі своєрідний стиль (спосіб вистави), лишень кіну питомий, бо кіном для кіна створений. Тому влучно кажуть фільмарі: „Першоплянівка є душею екрану!"

А ми додамо — і брамою до душі людини! Адже ж близька знимка дозволяє фільмареві так розгорнути людське обличчя, що воно виглядає наче велика мапа почувань: глядач удивлюється там у живі „горбки" морщин, у сині „струмочки" нервів та бючок, у густий „ліс" бров та в мерехтливі „озера" очей. Дивиться й відгадує, що кипить на дні душі під покровом тіла...

Першопляново фільмувати чи то актора чи предмет — зовсім не важко: тут же досить буде підійти з приладом ближче до грища! Але й саме тому тільки безглуздих першоплянівок стрічаємо в менше вартних фільмах: тепер, фільмуючи якийнебудь „Ювілей пожежної сторожі", кінофотограф не втерпить, щоб хоч раз не побільшити „погруддя" сикавки, наче якої славетної акторки... Першоплянове знимання стало вже „модне" і, як кожною модою, залюбки зловживають ним — фільмові дурні...

Поміщені поруч малюнки наглядно зясують нам суть та мистецьку доцільність першоплянівки й технічні способи, якими виконують близьке знимання. І так, на обр. ч. 1. показана кінофабрика у хвилині, коли там фільмують побільшення. Гри-

Обр. 1.

ще це — поліційна станиця. Актор А (в жандармському однострою) сидить за столом, насупивши брови: про „невисліджених" злодюг, мабуть, думає сердега... Перед самим столом (при букві В) розташувався кінофотограф із своїм приладом і саме прицілюється сочкою акторові до обличчя, щоб на побільшену знимку добре схопити квасну міну поліцієнта... На журавлі Б висить мікрофон, цебто телєфонічний прилад, що ловить звуки й відводить їх електричним проводом у звукозаписну комору... На кріслі Г сидить кінорежисер (творець фільми й керманич знимань) та бистро слідкує за ходом акторської гри...

На обр. ч. 2. бачимо готову вже першоплянівку, як вона показується глядачеві на екрані. Завдяки близькому зниманню, дуже добре зарисовуються подробиці обличчя, напруженого думками!...

Обр. 2.

Обр. ч. 3. править нам за приклад на те, як першоплянівка виглядати не повинна. З технічного огляду її виконано, безперечно, дуже добре: тут грище було освітлене мяким та ясним світлом, фотограф зафільмував картину „чисто" й виразно... Але мистецький змисел цієї знимки — невеликий. Її не продумано: „вилизана" постава акторки без драматичної вимови глядача не зворушить; обличчя, хоч і схоплене близьким зниманням, теж вийшло „вилизане", без вислову. Взагалі картина цікава хиба для... капелюшниці подробицями капелюшка.

Обр. 3.

На обр. 4. зясована першоплянівка із „Землі", відомої української фільми режисера Довженка, якою своєчасно захоплювалась Европа. Деякі технічні хиби зраджують, що Довженкові доводилося працювати в умовах скромніших, ніж американські: ціла четвертина картини залита тінями під правим рукавом; надто густа тінь позбавила вислову й ліве око дівчини; стебла, затиснені пястуком, мають кінці „розмазані", невиразні в рисунку. Зате мистецький змисел цієї картини про-

Обр. 4.

думано наскрізь. Зжатий жмут збіжжя держить кулак твердо, не по-жіночому; так твердо, як тверда вся доля українського села... Але ця твердість є одночасно напричуд мягка, майже матірна: рука переможно обіймає стебла, як уперту дитину й наче каже їм: „Ви мої, ви мої, ви мої!" А очі? Сповиті „чорноморським" сумом", любовно задивилися на нову пшеничку, закрилися повіками в молитовній повазі праці. Ціла знимка видержана у дусі незабутого Стефаника: так по-українськи її відчути, заграти й зафільмувати могли тільки українці...

Тут і розкривається загадка національности кіна: чому, н. пр., поляки ще й досі не мають своєї національної фільми, хоч перефільмували всю власну патріотичну літературу? Бо мистецькій фільмі не досить поверховної національности сюжету[1]), одягів, декорацій та імен, хоч американці довго думали, що кожна „фільма з самоваром" є тим самим російська... Навпаки: національну фільму можна виконати зовсім без вишивок чи гопака, та треба лишень так національно „вичувати" кожну картину, як це вміє архимайстер Довженко...

[1]) сюжет, французьке слово — основна думка мистецького твору.

ЮРІЙ МУШАК.

ДЖЕРЕЛО ФРАНКОВОЇ ПРИТЧІ ПРО ТЕРЕН

„Посходилися раз дерева
На широкім роздолі".
„Мойсей".

Відомо, що основний зміст найбільшої Франкової поеми „Мойсей", зачерпнув поет із Старого Заповіту. Це джерело, як єдине вказав сам Франко у вводі до другого видання свойого „Мойсея". Але як прочитати вважливо цілу поему, то можна помітити, що в поемі маємо сліди не тільки Старого й Нового Заповіту, але й старовинних і новочасних поетів і фільософів. На цьому місці обмежимося тільки притчею „Про терен".

Притчу цю находимо у Старому Заповіті, у Книзі Суддів (IX, 8—15). Сихемські громадяни обрали собі були за царя Абимелеха. Як про це переказали Йотамові, він вийшов на верх гори Гарисим і голосно покликнув (подаємо слова за перекладом К у л і ш а):

8. Слухайте мене, городяни Сихемські, щоб і Бог слухав вас: Колись посходились до купи дерева, щоб намастити царя над собою, і промовили до оливи: „Царюй над нами!"

9. Олива ж відказала їм: „Чи то ж занедбаю свою мастину, якою прославляють богів і людей, щоб між деревами стати вищою?"

10. Тоді промовили дерева до смокви (фіги): „Ходи, прийми царювання над нами!"

11. Та смоква відказала їм: „Чи то ж мені понехати моїй солодощі й дорогі ягоди мої, щоб бути вивищеною між деревами?"

12. Тоді промовили дерева до виноградини: „Царюй же бо над нами!"

13. Виноградина ж відказала їм: „Чи мені ж та покинути соковину мою, що звеселяє богів і людей, щоб датись винищити між деревами?"

14. Тоді всі дерева промовили до тернівки: „То хоч ти царюй над нами!"

15. Терновий же колюка відказав: „Коли справді хочете помазати мене на царя над вами, так ідіте ховайтесь у мойому холодку. Як же не схочете, запалає полумя з тернівки та й пожере кедри Ливанські".

Таку саму байку находимо і у збірці грецького байкара Айсопа (Езопа, з VI. ст. до Хр.) п. з. „Дерева й маслина". Ось її дослівний переклад:

„Одного разу зібралися дерева вибирати собі царя, щоб він царював над ними, й вони сказали до Маслини: „Царюй над нами". І відповіла їм Маслина: „Я б мала відмовиться від своєї мастини, яку так високо цінять у мені Бог і люди, щоб іти царювати над деревами!"

І дерева сказали до Фіги: „Приходь, царюй над нами". І відповіла їм Фіга: „Я б мала виректися своєї солодкости і славних своїх овочів, щоб іти царювати над деревами!"

І дерева сказали до Терену: „Приходь, царюй над нами". І сказав Терен до дерев: „Коли ж направду ви намазуєте мене на свого царя, так приходьте й покладіться під мій покров. Коли ж ні, то нехай із терену вийде вогонь, і нехай пожере кедри Ливану!"

Виринає питання, чи Франко використав у своїй притчі книгу Суддів, чи й Айсопову байку? Можна додуматися, що — й одне і друге. За тим, що Франко знав добре Айсопа, промовляє те, що Айсопа використав у свойому „Лисі Микиті", а саме в оповіданні „Лис і Вовчиця у криниці"[1]). Другий доказ докладного знайомства Айсопа дає нам инша Франкова поема, а саме „На святоюрській Горі". В цій поемі маємо відому байку „Про Господаря й Вужа".

„Був собі колись Господар
Мав і поле і садок
Гарну жінку і худібку
Бджіл чимало колодок.
Був у нього Вуж домашній,
Що нікого не кусав
І свобідно всюди лазив
Уночі корови ссав..."

[1]) Про Айсопа та про подібність його байки „Лисиця й Цап" і Франкового оповідання про „Лиса й Вовчицю у криниці", чит. Ж. і Зн., X, ст. 153—154

Ця байка — це віршовий, трошки довільний переспів Айсопової байки „Господар і Вуж". В Айсопа вона виглядає так:

„Вуж приповз до хлопця одного господаря, й його вбив. Господар відчув страшний біль, то й ухопив сокиру і засівся біля нори Вужа, щоб як-стій його вбити, як тільки він вилізе. Коли ж Вуж виставив головку, Господар кинув сокирою, та хибив, і тільки розколов надвоє скелю, що лежала побіч.

Опісля настрашився помсти Вужа, й почав запрошувати його, щоб із ним поєднався. Але Вуж відповів: „Та бо ми не можемо жити у згоді, ані я з тобою, коли я дивлюся на розколену скелю, ані ти зо мною, коли ти дивишся на гріб своєї дитини".

Ця байка вказує на те, що велику ненависть не легко поєднати."

Висновок наш такий: головне джерело Франкової поеми „Мойсей" це — Старий Заповіт. Але ж це джерело не одне. В поемі є думки, що їх поет запозичив ще й із инших джерел.

Е. ЖАРСЬКИЙ.

ТВОРЕЦЬ СУЧАСНОЇ РУХАНКИ

Сучасна руханка (з-грецька: ґімнастика), що спирається на наукових дослідах, числить собі ледви 100 років. Саме цього року минає одне століття від дня смерти шведа Пера Генріка Лінґа (1776—1839), що перший звернув увагу на потребу співпраці науки з такою важною ділянкою, як — руханка.

Що ж застав Лінґ у руханці до своїх часів, а що вніс нового й корисного, чим заслужився, що придбав собі ймення „творця сучасної руханки"?

Як студент копенгаґенського університету в Данії Лінґ вивчає там не тільки історію й науку про поезію, але багато часу посвячує й науці шермі[1]) та й руханці. У шермі стає вкороткому часі знаменитим мистцем; у руханці находить велику розраду. Але руханка ця спиралася тоді на основи великих німецьких патріотів Ґутсмутса (Guts-Muths, 1759—1839) й Фрідріха Яна (Jahn, 1778—1852), які вважали її за один із засобів у визволенні з неволі цілого німецького народу. Руханка мала підготовити ввесь німецький народ до важких воєнних зусиль у часі змагань із ворогами, мала виробити силу тіла, мяснів і скріпити хоробрість. Для них усі засоби були добрі, аби тільки дійти до вимріяної мети: переродити німецьких громадян, щоб осягнути волю нації. Тимто й їх улад не спирався на наукові досліди над тілом людини, що виявили б добрі прикмети одних вправ, а погані — инших.

Шведська ювілейна поштова марка з П. Г. Лінґом.

У війні — так думали вони — кожний громадянин мусить уміти змагатися крісом, перемагати плоти, рови, пішки, чи на коні. Щоб його до цього приготовити, треба йому вже тепер створити такі обставини, щоб опісля — у війні — знав, як їх має перемогти. На це треба різних приладів, як кінь, тощо, щоб тіло приспособлювалося до приладдя, як до майбутніх воєнних приладів.

Лінґ спершу теж вдоволявся такими вправами. Але, коли вернувся до своєї батьківщини, до Швеції, почав шукати для руханки нових шляхів. Як визначний шермовик, він займає посаду шермового вчителя в університеті в Люнд. Крім цього, вчить історії, літературознавства, чужих мов і т. д. Шведське громадянство находить у ньому визначного поета, що у своїх поезіях оспівує велич свойого краю, і Лінґа згодом роблять членом найвищої науково-літературної установи — академії.

Та з хвилиною, коли йому доручають вести руханку, він починає посвячувати багато уваги науковому підходові до ґімнастичних вправ.

— Тіло, міркував він собі, — виконує різні рухи. Ці рухи викликують — мясні. Але важна одна річ: котрі мясні виконують той, чи инший рух? На які мясні впливає біг, скок чи мет, погин тіла вперед чи взад?

На такі й подібні питання Лінґ старається відповідати, — перший раз в історії руханки. Тимто й починає він дуже основно вивчати анатомію і фізіольоґію, себто те, як збудоване людське тіло, та те, що в ньому твориться. Це й вияснює йому залежність руху від праці мяснів, вияснює вплив на ту чи иншу частину тіла, як теж і на хоре тіло, для якого дає основи твір про т. зв. „лікувальну руханку".

У своїх дослідах Лінґ дійшов до переконання, що руханка лише тоді є корисна, коли ціла руханкова лекція спирається на знання наснаги вправ та на вплив на ту чи иншу частину тіла. Лінґ звертає увагу на вправи прості, а коли вживає приладдя, то приспособлює їх до людського тіла. Такий спосіб опертий на знанні анатомії та фізіольоґії, незабаром позискав собі прихильників у цілому світі.

Свої думки Лінґ міг перевести в життя, бо шведський уряд, розуміючи вагу проповідуваних ним основ, доручив йому основати 1813. р. „Центральний Руханковий Інститут", що виховував учителів руханки на Швецію, а згодом і на цілий світ. Звідси розходилися знання, як розуміти руханку, на всі сторони світа — всі признали, що метода (спосіб) Лінґа куди краща, ніж усі дотеперішні. А коли його нащадки, між ними його син, Ґяльмар, ще й удосконалили цю методу то всім стало ясно, що йому справедливо належиться назва: „творця сучасної руханки".

Не диво, що всі народи обіцяли взяти участь у народньому святі Швеції з приводу століття смерти Пера Генріка Лінґа, що відбудеться в днях 27. VII. до 4. VIII. ц. р. у столиці Швеції, у Стокгольмі. З цього приводу шведська пошта видала окрему марку, з погруддям Лінґа, що його поміщуємо вгорі.

[1]) про шерм див. Ж. і Зн. 1938, ст...

БІБЛІОҐРАФІЯ

Андрій Чайковський, УКРАДЕНИЙ СИН, історичне оповідання з останніх років Запорозької Січі, з портретом А. Чайковського та 4 образками, накладом Товариства „Просвіта", Львів, 1939, ст. 88, ц. 80 ґр.

Покійний Андрій Чайковський був дуже плодовитий письменник. Уже за свойого життя обдаровував він українське письменство мало не що року новими й новими оповіданнями й повістями. А по його смерти залишилася, як зачуваємо, ще багата письменницька спадщина, якої письменник не встиг уже, за недугою, оголосити друком. Одне з таких посмертних оповідань п. з. „Украдений син" і видала як подвійну книжечку, за березень—квітень 1939. р., „Просвіта".

Як відомо, Чайковський знаний у нас широко як автор повістей та оповідань із життя нашої шляхти та з нашого минулого. Є такі твори, що сполучують одне і друге (Богданко, Сагайдачний, Полковник Кричевський), і до таких творів належить видане „Просвітою" оповідання „Украдений син". В ньому оповідається про останні роки Запорожжя в часах російської цариці Катерини — перед його зруйнуванням, про те, як Москва напосілася знищити Січ, як насилала на запорозькі землі сербських поселенців із Балканів, як відбирала від запорозьких козаків їх маєтки, та як запорожці боронили своїх прав і боролися з московським урядом та московським військом. Чайковський виводить старого запорожця Зарубу, що йому москалі викрали сина й завезли до Петербургу до царського хору, й молоду шляхтянку з Поділля, яку той козак визволює з неволі, а за те вона йому допомагає визволити сина.

Оповідання — цікаве, як усі твори Чайковського, читається легко, історична основа його — правдива, тимто, крім приємности, книжечка принесе й користь, бо вона дає читачеві вірний образ із життя Запорожжя й запорожців перед самим зруйнуванням Січі 1775. р.

До оповідання доданий нарис про Чайковського як письменника (В. Верниволі) та наприкінці — вийнятки з повістей Чайковського „Олюнька" і „В чужім гнізді". Ці вийнятки розказують про життя дрібної шляхти й селян у селі Гордині, де виховувався А. Чайковський, у часі скасування панщини. Село це назване в повістях „Пишнівці" (пор. у нашій мові подібні слова — „гордий" і „пишний", як ось у пісні співається: „Ой, ти, дівчино, горда та пишна"), й вийняток із цих повістей озаголовлено: „Село Пишнівці в часі скасування панщини".

Для оповідання „Украдений син" виготовив С. Гординський 4 образки; у книжечці поміщено два портрети А. Чайковського: один із молодих літ, коли автор писав свої перші шляхотські повісти (ст. 71), і другий — із повоєнних часів (ст. 2); крім цього, є ще фотографічна знимка зїзду українських письменників, учених і мистців із 1898. р., і на ній є теж — Чайковський (ст. 72).

На кінці книжечки поміщені примітки до оповідання „Украдений син", деякі з них подав сам автор.

Повне видання творів Тараса Шевченка т. XVI., БІБЛІОҐРАФІЯ, ПОКАЖЧИК ВИДАНЬ ШЕВЧЕНКОВИХ ТВОРІВ та спис бібліоґрафічних праць про Шевченка, зібрав і впорядкував Володимир Дорошенко, „Український Науковий Інститут", Варшава—Львів, 1939, ст. 360 + велика таблиця: „Окремі видання Шевченкових творів".

Новий том повного видання Шевченкових творів обіймає бібліоґрафію, себто спис усіх видань творів поета від 1840. р. по кінець 1938. р. та спис праць про Шевченка. Тяжка це робота, дуже тяжка — позбирати все це, та ще в наших умовах, коли не все для нас доступне. На перше око здається, що справа ця нецікава — посписувати заголовки й роки видання твору, позазначувати, хто писав про ці видання й де. Але ж це тільки так здається, або так може казати людина, яка не знає ціни такої праці, такої потрібної для всіх, хто займається Шевченком та його творчістю. Праці такі дуже потрібні, і їх високо цінять у цілому світі. Без таких праць — як без рук. Тільки така праця може дати нераз повний образ цілої діяльности якогось письменника, як він працював за роками, над чим думав, чим коли займався, на це все вкажуть заголовки його творів, поміщені в такій праці. Буває таке, що письменник сам забуде, коли він написав якусь річ, і що взагалі її написав — а така праця все розкриє. Дотого вона вказує, як люди цікавилися виданнями письменника, як його книжки йшли між нарід. І з цього погляду праця Дорошенка — єдина й неоцінена: вона показує, що між усіма письменниками в нас Шевченкові твори були найбільш читаними книжками, що ніодної української книжки не надрукували досі в такій кількости примірників, як Шевченкові твори, що ніодної не пішло тільки між народ, як саме Шевченкові писання. Ми вже в березні зазначували, що від появи першого „Кобзаря" в 1840. р. до кінця 1938. р. вийшло 5 міліонів Шевченкових творів (див. Ж. і Зн., ст. 66) — і все це заслуга В. Дорошенка, що дав нам спис усіх видань Шевченкових творів та ще й облічив, кілько їх досі появилося. Дуже добре зробив Український Науковий Інститут у Варшаві, що вклав у програму видання й бібліоґрафію Шевченкових творів, і що доручив цю роботу людині, яка єдина в нас могла виконати цю таку важку, марудну, але ж таку потрібну працю.

Видання це дуже вартне ще й тим, що в книжці поміщено портрети важніших видавців Шевченкових творів і Шевченкознавців, а крім того — фотографії заголовних листків усіх давніших, нераз дуже рідких видань Шевченкових творів у Петербурзі, в Празі, в Женеві, у Ляйпцігу, у Львові, в Києві й т. д. Все це дуже цікаве не лише для людей, що цими справами займаються, але взагалі — для всіх.

Книжка видана дуже дбайливо, має декілька відділів, і найважніше подає річевий і абетковий показник творів та осіб, видавництв, часописів і т. д. — наприкінець огляд показників. Вв.

Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

на рік 1939.

З днем 1. січня 1939. р. ми почали дванацятий рік видання „Життя і Знання“ — того єдиного в нас науково-популярного місячника, що від одинацятьох років доступним способом подає своїм читачам знання з усіх ділянок, звязує його з життям, і зокрема всебічно освітлює наше національне життя.

За одинацять років „Життя і Знання“ помістило силу-силенну всякого матеріялу, який однаково стане в пригоді кожному інтеліґентові, студентові, учневі, самоосвітнім гурткам, читальням і читальникам, одне слово — всім, що цікавляться всіма явищами сучасного життя. Між своїми співробітниками наш журнал мав усе найкращих фахових людей у всіх ділянках знання, що всебічно цікаво й доступно освітлювали всі справи.

За цей час „Життя і Знання“ встигло придбати собі постійне коло читачів та велику прихильність між Громадою. Доказ на це — зріст передплатників і що раз більша зацікавленість журналом. Подекуди Ж. і Зн. стало заміняти читанки-підручники позашкільної освіти. Оцінюючи його вартість із цього погляду, Шкільна Кураторія поручила його для читання в вечірніх курсах позашкільної освіти на другому (вищому) ступені, в середніх школах його вже кілька років поручають як домашню лектуру для III. і IV. кл. А про те, що Перший Український Педагогічний Зїзд з 1935. р. висловився з великим признанням про Ж. і Зн., що про його вартість висловлюються прихильно наші просвітні діячі, ми й не говоримо, бо це загально відома справа.

Віримо, що наше Громадянство зверне ще більшу увагу на „Життя і Знання“, і приєднуватиме йому ще більше передплатників. Бо ж тільки тоді можна буде — а це наша мрія! — і збільшити обєм журналу й подбати, щоб іще кращий був його вигляд і з друкарського і з ілюстраційного боку, щоб він міг дорівняти подібним західньо-европейським виданням.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата „Життя і Знання“ на рік: у краю 18.— зл., на 6 місяців 9— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число 2.— зл. (це не торкається осіб і, головно, читалень, які платять річну членську вкладку 25.— зл. і одержують усі видання „Просвіти“).

За кордоном, на рік 21.— зл., на 6 місяців 11.— зл., на 3 місяці 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Комплєти III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X. і XI. річників у брошурі замовляти можна по ціні 18.— зл., а за оправлений у півполотно з золотими витисками на передї й на хребті доплачується зл. 3.—.

Подаємо до відома, що маємо до продажу окладинки до I.—XI. річників журналу „Життя і Знання“ по ціні зл. 2.—, з пересилкою 2.50.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Société „Prosvita”, Léopol, Rynok 10, Pologne,

Association „Prosvita“, Lviv (Lemberg), Rynok 10, East Galicia, Poland.

Поштове заплачено готівкою.
Opłata pocztowa uiszczona gotówką.

Поповнюйте бібліотеки!

Ще можна набути такі книжки:

Борщак І., Войнаровський	1.90
Брик С., Перша поміч у наглих випадках	1.20
Галій М., Україна і Москва	1.50
Голубець М., Жовті Води	3.50
Іванина Н., Про громадське виховання	0.50
Ген. Кравс А., За українську справу	1.—
Курдидик А., Від Попраду по Тису (про Карпатську Україну)	0.80
Січинський В., Чужинці про Україну	2.—
Тарнович А., Ганнібаль	3.—
Терлецький О., Історія України	3.—
Тимощук Г., Про характер	0.50
Щурат В.—Вахнянин Б., „Гейже разом!", співанник для молоді	2.50
Чайковський А., Украдений син	0.80
Чекмановський А., Віки пливуть над Києвом	1.80
Ярославська Д.: Полин під ногами	2.50

Жадайте нових катальогів.

Книгарня „ПРОСВІТИ", Львів, Ринок 10/І.

ЦИКОРІЯ „ЛУНА"

дає кожній каві знаменитий смак.

Купуйте й уживайте, бо це виріб укр. кооп. фабрики

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ"

Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

КАЛИНА

Нездале насіння й задурно за дороге!

Тому не купуйте його в непевних джерелах, а купуйте насіння

Народної Торговлі

в її 31 складах, в инших кооперативах і в українських купців.

Насіння НАРОДНОЇ ТОРГОВЛІ є добірне, солідно перевірене й запевнює гарні збори.

Великі ілюстровані цінники одержите задурно у складах Народної Торговлі і в Насінному Відділі Народної Торговлі, — Львів, Ринок 36. —

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

видає від початку ц. р. журнал-місячник

„Сьогочасне й минуле"

вісник українознавства.

Журнал виходить книжками в обємі 6 аркушів (до 100 ст.) друку, розміру 25×17,5 цм й містить:

1. статті з усіх ділянок українознавства, і то: з археольогії, історії, літературознавства, історії українського письменства, української мови, етнографії, господарства українських земель, природознавства України (антропольогії, ботаніки, геольогії, географії — й т. д.), з техніки і т. д.;

2. огляди культурного, наукового, мистецького й господарського життя українського народу на всіх землях де живуть українці;

3. рецензії на книжки, що торкаються українознавства;

4. хроніку з наукового, мистецького, господарського й технічного життя;

5. про мовні справи й т. д.

Хоч характер журналу науковий, але ж виклад його статейок — загальнодоступний, статті мають характер загальний, зміст їх повинен зацікавити всі інтеліґентні читацькі кола.

Друковане на доброму сильному сатинованому папері, „Сьогочасне й минуле" поміщує ілюстрації, мапи, діяграми й т. д.

Досі появилися два зшитки, при чому перший має 8½ аркуші, другий — 6½; третій (Шевченківський) друкується.

Редактор журналу — проф. др. Іван Раковський; поодинокі ділянки мають своїх окремих референтів, голова колеґії референтів — проф. др. Василь Сімович.

Виходить „Сьогочасне й Минуле" з кінцем кожного місяця — на рік появиться 10 зшитків.

Ціна в передплаті на рік 25 зл., на пів року — 15 зл.; поодинокі зшитки 3 зл.; для членів НТШ — 20 зл. на рік, поодинокі зшитки — 2.50 зл.

Передплату слати на адресу: Адміністрація місячника „Сьогочасне й Минуле", Львів, Наукове Товариство ім. Шевченка, вул. Чарнецького 26. Конто ПКО у Львові 510.257.

Wydawca: T-wo „Proswita", Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Dilo", Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта", Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид. С-ки „Діло", Львів, Ринок 10.

36778

LWOW ŻYTTIA I ZNANNIA CZERWIEC, 1939

ЖИТТЯ і ЗНАННЯ

Nr. 6 (141) ЛЬВІВ ЧЕРВЕНЬ, 1939

ЗМІСТ: Богдан Вістовий: Руйнування вірлиного гнізда (у 230. річницю першого розгрому Запорозької Січі, — вірш). — Василь Пачовський: Перше руйнування Запорозької Січі. — Святослав Гординський: Павло Ковжун (1 порт. + 2 обр.). — вв.: Жертви науки. — п. г-ка: Повість друкують 20 років... — Микола Пригродський: Тайна цвітів (4 обр.). — (С.): Поступ у зберіганні молока. — А. Курдидик: Дещо про поштові марки та тих, що їх збирають (5 обр.). — С.: Сучасник Шевченка. — Василь Щурат: Хто будив культ наших заслужених. — Гр. Бобяк: Рожа. — Льонгін Ляшевич: Як берегти хату перед громом (4 обр.). — вв.: Ювілей композитора Василя Барвінського. — Катря Матейко: Лялька у світлі століть. — Всеволод Гармашів: Цілющі властивости бджільного меду. — (еж.): Нові способи досліджувати мед. — Богдан Галайчук: Хорвати (1 мапа). — Е. Жарський: Як чують комахи (2 обр.). — хс.: Найзимніше й найтепліше місце на Землі. — Богдан Чайковський: Музей „Сокальщина" (5 обр.). — Ст. Л.: Про харчування людини. — К. Кречет: Як повстала людська мова. — Антін Лотоцький: Маленькі страховища (6 обр.). — Юрій Федорів: Про побут та перекази села Саджави (4 обр.). — еж.: Какти — чисте горе Мехіка. — Нія Сл-ова: Червець-кошеніля (1 обр.). — а. к.: Дещо про марку Карпатської України (1 обр.). — Мирон Заклинський: Вдача китайського народу (3 обр.). — Василь Іваниc: Історія хемічної війни. — п. г-ка: Циганський часопис. — Володимир Савченко: Гібральтар — Танджер (1 мапа). — Ті, що від нас відійшли (Павло Ковжун).

Від Адміністрації.

1. **З числом 4/139 ми вислали чеки ПКО.; просимо Вп. Передплатників, які ще не надіслали передплати на цей 1939. рік, вислати зворотною почтою належність, а то ми будемо змушені здержати дальшу висилку журналу.**
2. **П. Т. Читальні Т-ва „Просвіта", Кооперативи й инші Установи, просимо прислати членські вкладки на 1939. рік, бо тим самим буде заплачена передплата журналу „Життя і Знання".**
3. **Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:**
   а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі, ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
   б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

КОЛИ ХОЧЕТЕ ЗНАТИ, ЩО ДІЄТЬСЯ В ТЕХНІЧНОМУ Й У ПРОМИСЛОВОМУ СВІТІ, ТО ПЕРЕДПЛАТІТЬ НЕГАЙНО

„ТЕХНІЧНІ ВІСТИ"

місячник, присвячений розбудові українського промислу.

Передплата: річно 5·50 зл., піврічно 3·00 зл., чвертьрічно 1·50 зл.
Конто П. К. О. Пром-Банк ч. 506.778.

Адреса: „Технічні Вісти", Львів, вул. Ґродзіцьких 1, II. пов.

Приступаючи до друку 60. річника ВЕЛИКОГО ілюстрованого НАРОДНЬОГО

Калєндаря Т-ва „Просвіта"

НА 1940. РІК,

просимо Хвальні Виділи Філій Т-ва „Просвіта", Читалень Т-ва „Просвіта", Кооператив і Мужів Довіря у краю, в як-найкоротшому часі надіслати замовлення на розпродаж калєндаря у своїх районах.

ЦІНА КАЛЄНДАРЯ — 1.— зл. 20 гр. При гуртових замовленнях даємо опуст.
Замовлення присилати на адресу: КАНЦЕЛЯРІЯ Т-ВА „ПРОСВІТА", ЛЬВІВ, РИНОК 10.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ŻYTTIA I ZNANNIA

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ROK XII. | CZERWIEC, 1939. | Nr 6.
РІК XII. | ЧЕРВЕНЬ, 1939. | Ч. 6.

ВОГДАН ВІСТОВИЙ.

РУЙНУВАННЯ ВІРЛИНОГО ГНІЗДА

(У 230. річницю першого розгрому Запорозької Січі).

Томилася, страждала Україна —
Як вовк, Петро полки неситий жер
І слав на північ. І німа руїна
Лишилася... І цвіт в чужині мер...
Журився, хилився в самоті Мазепа,
Що цар неситий жре буйні полки —
Хто ж лишиться народові в потребу?...
І кров стару морозили думки.
І десь Палій і Іскра з Кочубеєм
Привиділись, немов старі гріхи —
Затис уста. Потряс буйним инеєм —
І із столиці рушив на шляхи...

*

Шумів Дніпро у кручах з берегами,
Ішли вітри весняні по землі —
А Гордієнко раду з козаками
Останню радив... Наче у кітлі.
Гуділо в Січі в ту тривожну по́ру:
— „Так що ж робити нам, брати, —
Чи кинути нам рідні прапори
І на Мазепу враз з Москвою йти?...
Всі ж чуємо, що кличе Україна,
Всі бачимо її сердечний жаль —
Ввесь квіт поляг в Батурина руїнах,
І в Україні йде з вогнем москаль!...”

Йдуть шведи на Ромен... Настала зміна —
Гермелін, Орлик бють універсал:
„Народові всієї України!...”
І в Будищах Гетьман присягу склав.
На Запорожжі ревнули гармати,
І рушили, як мак, буйні полки
Полтаву з Карлом спільно облягати
У наступах завзятих і грімких...
І стало тихо в Запорожжі славнім
У куренях не було соколят,
Лиш триста їх тримало неугавно
В руках твердих залізну рукоять.

*

Десь хмара над степами червоніла,
І десь котився понад ними грім —
У мряках Січ зачаєна присіла,
І грав Дніпро на днищі кремянім.
І в бій пішли останній соколята
На певну смерть — невгнутії, грізні —
І справив Яковлєв на Січ гармати,
І блиснули до хмар страшні вогні...
Так Запорожжя зруйнувала славне
Орда московська... Реготавсь Петро,
Що врешті вже гніздо розбив прадавне,
Загарбавши усе святе добро.

Свята Покрова з Січі відступала,
Стелився шлях в далекій, сірій млі —
І плакала, сльозами умивалась,
В чужину йдучи з рідної землі...
А на Полтаву чорні хмари диму
Вітри несли, і смерть, і чад, і згар —
І Україну всю в одну руїну,
В цвинтáр страшний змінив кривавий цар.
Та все пройшло, мов сон гіркий, лукавий —
Народ устав зпід криги лихоліть —
І прийдуть ще нові дні чину й слави,
І Запорожжя в сурми загримить!...

БІБЛІОТЕКА ... ЛЬВІВ

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ.

ПЕРШЕ РУЙНУВАННЯ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Запорозька Січ, той військовий табор, оснований у XVI. в., мав велику вагу в історії України — з неї ж вийшла віднова української державности, і хоч це була окрема держава, в деяких випадках ішла разом із Гетьманщиною. Так воно було в часах повстання Мазепи.

Як тільки гетьман сповістив січовиків, що він відступив від московського царя і пристав до шведів, запорожці під проводом кошового отамана Костя Гордієнка станули по боці гетьмана. Даремно цар посилав на Січ дарунки і гроші — запорожці не далися перекупити, а зажадали від Мазепи, щоб до Січі прийшли посли шведського короля — скласти умови. На лист Мазепи військова Рада рішила вислати 15.000 січовиків на поміч шведському королеві і гетьманові Мазепі.

Гетьман привитав їх у селі Диканці[1]), присягнув, разом із запорожцями, на взаїмну вірність. А в своїй умові з запорожцями шведський король Карло XII. запевняв, що не заключить миру з царем, доки Україна й Запорожжя не будуть на все виняті зпід московського панування. Так Січ пристала до шведів і до Мазепи.

Підписавши умову із шведами, запорожці перейшли з ними річку Ворскло й розбили московське військо. У відповідь на це начальник московських військ Шереметєв післав полковника Яковлєва на запорозькі міста Келеберду (теперішній Кременчук) і на Переволочну, де була запорозька митниця й переправа через Дніпро. Москалі заняли обидва міста й побили й понищили там запорозьку залогу не щадячи ні жінок, ні дітей, попалили перевізні човни на Дніпрі, а сам Яковлєв мав наказ від царя знищити Січ. Він перейшов козацький поріг на Дніпрі, спалив Старий і Новий Кодак з передмістями, і в червні 1709. р. підступив до Камяного Затону, невеличкої кріпости коло Запорозької Січі. Тут він післав післанця до міста, але післанця вкинули в воду, а на письмо відповіли, що вони не допускають царських післанців до міста.

В самій Січі залишилося до тисячі запорожців. Наказним отаманом (заступником) вибрали Петра Сорочинського, що їздив до Криму по допомогу проти московського наступу і сподівався, що татари прийдуть.

Яковлєв післав перебраних людей на обзорини, куди б найкраще приступити до Січі. Але тоді зібрали води, дорогу до Січі залила вода на трицять сяжнів. Яковлєв вислав на човнах московський відділ, який перебив запорозьку сторожу та захопив одного січовика в полон. Він сказав, що запорожці і не думають піддатися московському цареві. Тоді москалі почали сипати шанці й поставили на них гармати, але стріли їх не могли досягнути Січі, що стояла за водою. Тоді Яковлєв наказав зробити наступ на човнах, але наступ запорожці відбили. Здобути Січі москалі не могли і не були б здобули, коли б не помогла їм зрада полковника Гната Галагана. Він провів молодість на Січі, там його нераз вибирали старшиною, він знав усі стежки й доріжки до запорозького табору. Він зрадив був уже Мазепу, перейшов на бік Петра, а тепер рішився допомогти Москві здобути Запорожжя.

Запорожці побачили здалеку на степу куряву й думали, що це татари йдуть їм на поміч. Тимчасом надїхав Галаган з московськими драгунами й завізвав, щоб січовики віддали зброю, а їх помилують! Триста старих людей повірило Галаганові, решта ж утекла, перепливши на плавні в очерети і в зимовики.

Та тих, що піддалися, Яковлєв не помилував: старшину звелів закувати в кайдани і мучити страшними муками: робили пороми, ставляли на них шибениці, вішали на них січовиків та пускали Дніпром на острах людям; розкопували гроби, викидали мертвих з домовини, рубали їм голови, шкіри з них лупили й вішали без розбору мертвих вояків чи ченців. Усі курені на Січі попалили, ближчі зимовики винищили впень, пограбували січову церкву св. Покрови, все з неї позабирали, навіть свічки, ладан і віск, повивозили гармати, гаківниці, ручниці, перначі, літаври, бубни й порох, позабирали харчеві засоби, все дочиста. З запорозського коша Яковлєв зробив пустинюзгарище, а Галаган пустився в погоню за втікачами з Січі, ловив їх і передавав москалям на кару, щоб заслужити собі царську ласку...

Цар Петро дуже втішився звісткою про зруйнування Січі, бо вважав Запорожжя коренем бунту. Наказав ловити запорожців і передавати московським військам на розправу, але нарід любив запорожців і ховав їх від царської помсти. Землі запорожців цар приписав до миргородського полку, обіцяючи простити тим січовикам, що самі зголосяться.

Але запорожці, що ще залишилися, зібралися в землі Кримського хана, а потім, піднявшися Дніпром угору, пробували оснувати Нову Січ там, де р. Камянка вливається в Дніпро. Тільки ж їх звідтіля вигнав настановлений москалями царський гетьман Скоропадський (1708—1722), і вони заклали Нову Січ на лугу, званому Олешки, в краю кримського хана.

З того часу тиняння запорожців збереглася чудова народня пісня:

„Ой, де ж ваші, славні запорожці,
Золоті пістолі?"
— Наші пістолі в царя на престолі,
А ми — у неволі!
„Ой, де ж ваші, славні запорожці,
Золоті ручниці?"
— Наші ручниці в царя у столиці,
А ми — у темниці!
„Ой, де ж ваша, славні запорожці,
Та вольная воля?"
— Наша воля по тім боці моря,
Така наша доля!

*

Тимчасом кошовий Кость Гордієнко з гетьманом Мазепою облягав Полтаву, та після погрому українських військ утік із Мазепою на турецькі землі. Коли гетьман помер (1710) і вибрано його

[1]) Чит. книжечку про Мазепу, видану „Просвітою" 1937. р., ст. 32—34.

наслідником Орлика, кошовий Гордієнко склав із ним умову дня 10. травня 1710. р., де зведено докупи все, про що говорили запорожці у своїх грамотах: Україна мала бути самостійною державою під охороною шведського короля, на чолі України стояв гетьман, вибраний військом запорозьким, у державі мав бути виборний лад.

Тимчасом турецький султан послухав шведського короля Карла XII. і проголосив війну цареві Петрові. Він оточив царя разом із його військом над Прутом у липні 1711. р., але царя від полону виряту вали гроші, й він пристав на дуже ганебні для нього умови миру. На підставі царгородського договору 1712. р. гряницю між Гетьманщиною, що була під Москвою, і підтурецьким запорозьким краєм проведено річкою Ореллю.

З того часу залишилася ось яка пісня про паювання запорозької землі з надією на шведського короля:

Та ще не світ, та ще не світ,
Та ще не світає, —
Та хитрий москаль запорозьку землю
Кругом обїжджає;
Ой, обїхавши запорозьку землю,
Тай став межувати!
Ой, став городй, панські свобóди
По річках саджати.
Та обсадивши панські свобóди,
Та не будуть владіти —
Бо очистить кроль сюю Україну
Аж по саму лінію!

*

Запорожці залишилися під рукою кримського хана. Цар раз-у-раз присилав до січовиків, щоб вони скинули Костя Гордієнка і самі вертались під московську руку. Але запорожці про це й чути не хотіли — залишалися під турецьким султаном аж до смерти Гордієнка. Він не піддався цареві й не покаявся до самої смерти (1733. р.). Нарід зберіг про нього як-найкращі згадки. Память про нього залишилася в пісні, що, він, мовляв, „сидить далеко на Дніпрі та до нього треба висилати галку по вісти". Гордієнка поховали на кладовищі на місці Каменської Січі, зруйнованої москалями.

По смерти Гордієнка переважила думка вертатися під руку „царя православного". І коли за цариці Анни відновлено гетьманство (1734), гетьман Павло Апостол виєднав у цариці запорожцям поворот на Україну[2]), вони поселилися у Старому й Новому Кодаці і над річкою Самарою, а Січ заснували над річкою Базавлуком.

[2]) Чит. Ж. і Зн. 1934. р. (річник VIII.), ст. 2—4.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ.

ПАВЛО КОВЖУН

Великої втрати зазнало недавно українське мистецтво із смертю Павла Ковжуна. Втрата ця тим болючіша, що мистець відійшов у силі віку, у 43. році життя. Для мистця це час, коли він досягає найбільшої творчої спромоги й дає найдозріліші мистецькі твори.

Павло Ковжун народився 1896. р. в селі Костюшки на Овруччині (Волинь). Проживав на Київщині та в Криму, де досі пробуває його родина.

Павло Ковжун (1896—1939).

Уже заранні проявився в Ковжуна малярський талант, і молодий мистець працював у київській мистецькій школі. Вже на перших виставах звертає на себе увагу кільканацятьлітній мистець, і його праці поміщують різні журнали. В 1913. р., разом із відомим українським футуристом В. Семенком — братом поета Михайла — Ковжун орґанізує перший футуристичний малярський гурток[1]). Та скоро мусить залишити мистецьку працю, бо йде на війну, у 1915. р., воює на румунському фронті, де його й поранено. З розвалом Росії Ковжун стає в ряди Української Армії і скоро стає старшиною. Тоді, між иншим, видає також різні пропаґандивні військові видання. По відвороті, він, із останками Армії У. Н. Р., переходить до Польщі, до Тарнова, звідтіль згодом переїздить до Львова. Цей час узагалі важний для українського мистецького життя в Галичині, бо з еміґрацією найшлося по цей бік Збруча, обік Ковжуна, багато визначних мистецьких сил, таких, як проф. Петро Холодний, Василь Крижанівський, Роберт Лісовський, Леонід Перфецький, Микола Бутович та ин. — переважно тоді ще молодь, яка стояла близько до закладеної в 1917. р. Української Академії Мистецтв у Києві.

У Львові Ковжун починає живу мистецьку діяльність. Його імя стає відоме скоро всім, завдяки його окладинкам до книжок. Давніш до зверхнього вигляду книжки не привязували великої ваги; збірку поезій, чи повість видавали таксамо, як виборчі брошурки або списи книжок, — нецікаво й сіро. Ковжун вніс сюди багато змін — він дав майстерні, барвисті обгортки, зробив із книжки твір мистецтва, так, що тепер рідко хто видає книжку без гарного зверхнього вигляду, за який дбають мистці-ґрафіки[2]). Так Ковжун прикрасив багато книжок, нпр., видання „Червоної Калини" — „Золоті Ворота", з инших видань — „Атляс України", казки й инші твори Ів. Франка. Таким чином Ковжун немов відродив стару українську книгу, яка була давно дуже пишна й багата. Ту творчість Ковжуна високо оцінено на краєвих та закордон-

[1]) Футуризм, від латинського слова futurus = майбутній, себто — мистецтво майбутнього. Такі мистці не хотіли копіювати дійсно баченої природи, а малювали речі більш з уяви, при чому головно любувалися в — місті.

[2]) Ґрафіка, — грецьке слово — різниться тим від малярства, що в малярстві на першому місці — фарба, а в ґрафіці — рисунок, нпр., тушею

них виставах — у Львові, Києві, Празі, Берліні, Римі і т. д.

Великий своєрідний талант виявив Ковжун у т. зв. „екслібрісах", на рисунках, чи малюнках, що їх він робив для передніх сторінок книжки, а що зазначали власника книжки[3]). Таких екслібрісів натворив мистець дуже багато, і всі вони дуже цікаві й мають велику мистецьку вартість. — Одночасно Ковжун працював у ділянці церковного мистецтва — дав щось 12 розмальованих пишним орнаментом церков, самостійних, або ж наспілку з другим мистцем, М. Осіньчуком. Такі церкви є в Сокалі, в Долині, в Калуші, в Миклашеві під Львовом, у Яворові та в инших місцевинах. У Львові залишив (іще не закінчену) працю в Духовній Семинарії. Всі ці праці, порозкидані по Галичині, вимагають іще свого розгляду й оцінки.

Екслібріс для бібліотеки митрополита Андрія гр. Шептицького.

Таксамо Ковжун зробив багато для організації українського мистецтва. Він був співосновником „Гуртка діячів українського мистецтва" (1922. р.), а в 1930. р. належав до основників найбільшої сучасної мистецької організації — Асоціяції Незалежних Українських Мистців (АНУМ), що досі улаштувала 11 великих мистецьких вистав, повидавала багато монографій-альбомів[4]) українських мистців, видає великий журнал „Мистецтво", що його Ковжун був головним редактором. Заразом Ковжун містив по журналах велику силу статтей про українське та чужинне мистецтво й зібрав у себе великий мистецький архів. При цьому покійний мистець увесь час листувався майже з усіма українськими мистцями закордоном і був із ними в постійному звязку. Сам він тільки жив мистецтвом, дихав ним, тішився ним, радів його розвитком, мистецтво було для нього — всім!

Український сільський краєвид.

Велика це, невиджалована втрата для українського мистецтва і для українського громадянства! Бо ж Ковжун мав величезне знання, і дуже великий досвід — все це важко тепер заступити...

[3]) екслібріс, латинське слово, означає дослівно „з книжок", себто — з книжок, з бібліотеки, яку хтось має, чи збирає

[4]) монографія, грецьке слово — твір про когось одного: письменника, мистця, вченого, діяча й т. д.

ЖЕРТВИ НАУКИ

Нераз доводилося читати, що визначні вчені посвячують своє життя для науки, для добра людства. Найбільше жертвують собою ті вчені, що вивчають людську душу (психольоґи) та лікарі. Одні і другі раді б знати, що відчуває, чи терпить людина, коли розстається з цим світом. Ось один букарештенський лікар хотів переконатися, що відчуває людина, коли душиться, і казав себе кілька разів вішати. Инший лікар, анґлієць, шукаючи нового ліку на цукрівницю, штучно викликав у себе цю недугу, потім просив инших лікарів, щоб узяли з його стрижня течива, але — не засипляючи його, бо хотів переконатися, що терпить при операції недужий на цукрівницю, коли його не заспати. Инші знову викликували в собі страшні болі голови, а потім уживали різних порошків, щоб переконатися, котрі поможуть. Ще инші лікарі казали себе тримати в кімнатах, дуже щільно позамиканих, і мірили собі тиск крови, товкіт серця й т. д.; кисню ставало що раз менше, й нарешті його вже зовсім не було. Крізь віконечко заглядали товариші тих лікарів, і коли вже видно було, що вони ось-ось задушаться, відчинили двері. Все це ті лікарі робили на те, щоб знати, що діється з людьми, які душаться. А один учений хотів переконатися, яку температуру може витримати людина. Вийшло, що при 80° Ц. він зімлів — його винесли з помешкання, нагрітого до того ступеня, але ввечорі того дня він таки помер. Ще один лікар впорскнув собі в жили кров прокаженого — хотів на собі переконатися, чи не заразиться. Досі ще ніяких ознак зарази немає, бо на вплив прокази треба довго чекати, і лікар — терпляче жде... Цих кілька прикладів вистане для того, щоб усвідомити собі, яку велику жертву приносять нераз учені для того, щоб розслідити незнане та допомогти людству.

ПОВІСТЬ ДРУКУЮТЬ 20 РОКІВ...

Один японський щоденник у Токіо друкує повість, що тягнеться вже 20 років. Дотепер видрукували її 7.500 уривків. Перший автор тієї повісти помер тому шість років, а її продовження пише його син. За той час померло багато читачів, не довідавшись, який кінець повісти, а проте нові читають, бо — цікава.

п. г-ка.

МИКОЛА ПРИГРОДСЬКИЙ.

ТАЙНА ЦВІТІВ

Кожна жива істота, тварина чи ростина, переходить у своїому житті три доби розвитку: 1) від народин до часу зрівання; 2) час зрілости і здібности розроджуватися; 3) час особового завмирання, себто — час старости, нездібної розроджуватися.

У другій добі розвитку живина є найсильніша, і тоді має завдання створити потомство, щоб продовжити своє родове життя. Як це діється? Всі живі істоти, збудовані, як знаємо, з незчисленної кількости дрібоньких клітин. Клітини творять поодинокі прилади, які мають завдання живину відживляти, порушати і т. д. Є громадка клітин, яка саме має завдання продовжити родове життя живої істоти. Так воно є у тварин і ростин. Це завдання сповняють вони так: у різних істот творяться чоловічі, чи жіночі розродні клітини; через закони природи ці дві клітини сполучуються — ця сполука називається запліднениям; запліднена жіноча клітина або иншими словами — сполучена з чоловічою клітиною, розростається, поділяється на дві, чотири, вісім і т. д. клітин, і це є плід — підстава нової потомної істоти. Але ж є значна різниця в розродному ході тварин і ростин — і ми тут хочемо докладніше поговорити про ростини. Розродним приладдям ростин є — цвіт. У більшости ростин цвіт складається, як відомо: 1) зі стовпика всередині цвіту, який видовжується в шийку й закінчується знамям; 2) з пиляків, закінчених пилковими мішечками, виповненими пилком. Пилок це — чоловічі розродні клітини; всередині стовпика, в його долішній частині, зв. завязень, є жіночі клітини — зв. заляжні. Дальшою складовою частиною цвіту це барвна корона, зложена з меншої або більшої кількости пелюстків, вільно укладених або зрослих між собою; нарешті — зелена чаша, зложена з дільців — ось складовини цвіту.

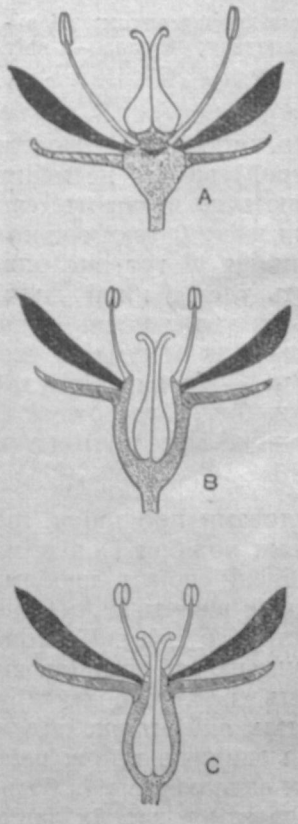

Рисунок показує будову цвіту в перекрої. У самій середині кожного цвіту є стовпик, побіч нього пиляки, а там (чорна барва) платки корони й дільці чаші (сіра барва); уклад стовпика може бути різний, залежно від укладу долішньої частини стовпика, т. зв. завязня; він може бути або над пиляками, короною й чашею (A), або під ними (C), або між ними (B).

Дві перші складовини це — суттєві складові частини, які містять у собі розродні клітини. Ростини не можуть рушатися, тимто вони мусіли дістати иншу зброю, яка мала доводити ростини до запліднення. Діється це в дуже складний та дивовижний спосіб. Деякі ростини, як наші збіжжя і всякі дикі трави, запилює вітер. Пиляки витворюють велику кількість пилку, який, дозрівши, висипається з пилкових комор, його забирає вітер, але ж хоч у малому відсотку задержується на знаменах стовпиків. Там пилок кільчиться, входить крізь шийку до стовпика, а тут, наскочивши на заляжень, лучиться з ним. Та запилювання ростин є здебільша куди складніше. Його викликують різні комахи, метелики, слимаки, а то і птахи. Не треба забувати, що в одному цвіті є одні побіч одних розродні клітини — жіночі й чоловічі. Запилення могло б легко наступити. Але таке запилення заляжня пилком того самого цвіту, тобто самозапилення, — буває рідко; воно доводить у дальших поколіннях до звироднення виду ростин. Тимто природа всіма силами старається запобігти самозапиленню. Корона цвіту, а часом і чаша чи навіть пиляки дістають різноманітні барви, різні їх відтінки, цим приманюють світ дрібних живин, притягають їх своєю різнобарвністю, своєю красою. Крім того, багато квітів має осібні схови з солодким напитком (нектаром), який комахи споживають або, перетворивши на мед, складають на запас. Ще инші ростини витворюють безліч пилку, який складається здебільша з поживного білка, цукру та крохмалю, обдаровують ним комахи, що або самі його зїдають або годують пилком молоде нерозвинене потомство. — Це все приманює дрібні тваринки надією користи. Вони тільки з самолюбною метою злітаються до цвітів ростин, забирають від них призначені для них багатства та, обсипані пилком одного цвіту, перелетівши на другий, запилюють стовпик того другого.

Але ж світ ростинного царства великий, відмін ростин дуже багато, цвіти їх дуже різноманітні — і через те діялася б велика кривда неодному громадянинові ростинної „суспільности", коли б він не розродився. Але й тут природа не віддала ростин тільки мертвому припадкові. Вона подбала і про своїх найменших, забезпечила їм вільне життя й розроджування. Майже кожний цвіт має якісь свої особливі вартости, які впливають на змисли комах, притягають їх до себе, і так сповнюється відвічний закон, чаша любови випивається... Ціла краса барвистих сіножатей улітку призначена не для нас, а для — бджілок, джмілів, мушок, хрущиків, метеликів, що цілими днями подзвонюють різними голосами широкої скалі або вганяють собою від квіточки до квіточки.

Цікаво оглянути докладно неодну квітку (краще під збільшальним шклом) з її по-мистецьки побудованими сховами — переховувати солодкий напиток, та з тими доріжками, якими повинні ходити комахи, щоб дібратися до нього. Комашка виконує всякі рухи, заки дістанеться до нектару, стрясає на себе пилок, яким відтак запилить стовпик иншого цвіту. У нашого кислича (байбарис) спиники пиляків вкриті волосками. Коли комаха діткнеться тільки тих волосків, — пиляк виконує рух до середини цвіту: наче молотком

ударяє пиляком комашку, висипуючи на неї з мішечків пилок.

Не менше цікаве є — запилювання цвітів нашої пільної шалвії. Довгі пиляки творять наче дворамену підойму, що її вісь обороту спочиває всередині корони. Одне рамя, каблуковато вигнуте, закінчене пилковими мішечками; воно заховане в луковатому шоломі цвіту. Друге рамя, зросле з подібним рамям другого пиляка, сховане всередині цвіту. Коли комаха, н. пр., джміль, всуне свою головку до цвіту, шукаючи меду, він натискає зрослі рамена обидвох підойм (цвіт має тільки два пиляки), і тоді вихилені з первісного положення, закінчені пилковими мішечками, другі рамена вдаряють комаху по тулубі і розсипають пилок... Натрапивши на дозрілий стовпик иншого цвіту, комаха доторкнеться його вилковатих знамен і запилює його.

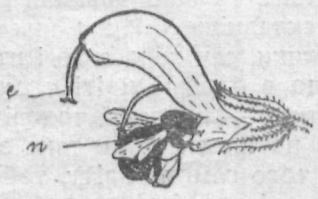

Цвіт пільної шалвії підчас запилювання джмілем: с — стовпик; п — пиляк.

У наших зозулинців (Orchis) пилок зліплений у булавковаті форми, що їх „держак" виділює липку масу. До головки комахи, що доторкається сям та там по цвіті ротовим приладдям, приліплюються дві такі булавки з пилком, що сторчать наперед наче роги. На найближчому цвіті комаха вдаряє своїми штучними рогами знамя стовпика, і запилення вже готове. Після цього цвіт спроквола вяне й висихає.

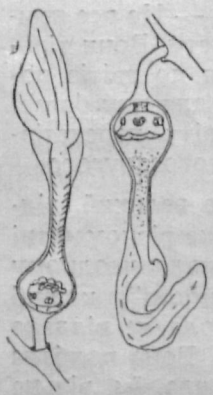
Цвіт филинника (Aristolochia clematis) — зліва — перед запиленням; зправа — після запилення, все — подовжний перекрій; у першому цвіті видко тверді волоски, які дозволяють комахам на вхід до нутра цвіту; у другому — волоски повяли й покорчилися.

Один наш зозулинець-черевичок (Cypripedium calceolus), щоб задовольнити свій розродний гін, усмертнює нераз цілу низку комах. Спідня губа того цвіту це — наче розмірно великий котел, з якого виходить одурманливий запах. Яскрава барва цвіту притягає комахи, які легко сховзуються до згаданого „кітла", бо береги його ховзкі і завилені досередини. На дні його повно відживних для комахи волосків, від яких саме так і заносить запахом. Тепер починається для комахи бенькет. Але він триває короткий час. Комаха попалася до вязниці, де згинуло вже немало комах. Щоб вийти із вязниці, вона мусить перейти різні невигідні хідники, тунелі, обтираючися кілька разів об знамя й пиляк цвіту. Коли на тілі комахи є вже пилок з иншого цвіту, тоді легко доходить до запилення. Коли ж немає, то проте, просуваючись побіч пиляків, обсипується ним і може запилити инший цвіт. Не кожній комасі це вдається, не кожна може вийти з того покрученого хідника: за велика комаха не може просунутися вузькими цвітовими коридорами, инша, менше метка, не знайде дороги.

Природа в будові цвітів не має гряниць. Приманюючи яскравими барвами всякі дрібні тварини, квітки часто обдурюють свої жертви, не дають їм нічого, а тільки, заманивши їх до цвіту, держать їх доти, доки вони не запилять цвіт. Зчасом вязниця відчиняється, але для неодної комахи це вже байдуже, багато з них, заморених, уже не вийде звідтіля...

Деякі ростини приспособилися до запилювання тим самим видом комах. Тому, н. пр., наша тоя (Aconitum), що її запилюють виключно джмілі, розмножується самовільно тільки там, де живуть джмілі. Його ротове приладдя чудово приспособлене до того, щоб випивати солодощі з добре схованих комор таких ростин. Ще инші ростини, з довгими цвітовими рурками, приспособлені до того, щоб їх запилювали метелики. Вражливі на „строї" цвітів, не менше причепурені метелики злітаються, всувають свої „довжезні" роти до середини цвіту й таким чином переносять на инші цвіти пилок. І тут іще одне диво: одні метелики літають удень, инші вночі. Тимто инші барви звернуть їх увагу удень, инші вночі. Про це природа заздалегідь подумала; червоні, помаранчеві, блакитні, це — барви цвітів, що їх запилюють денні метелики, білі, біло-рожеві та жовті — що їх запилюють нічні метелики, т. зв. нетлі.

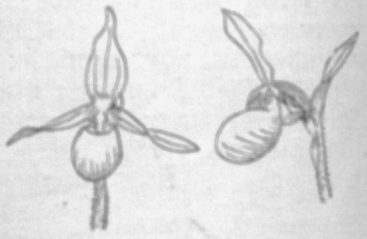
Зозулинець-черевичок; зліва — цвіт зпереду; зправа — цвіт збоку.

Згадаю ще кількома словами про цвіти, що їх запилюють птахи[1]). Тільки колібри і з ними посвоячені птахи, приспособлені своїми дзюбами до тієї праці. Птахопильні цвіти живуть в Америці і у зворотникових країнах старого світу. Червоні, помаранчеві великі цвіти приманюють пташки, які находять там велику кількість солодкого нектару, а деколи також смачні листки, які пташка зїдає. Маючи довгий дзюб, пташка запилює також цвіт. Цікаво, що деякі цвіти, що їх запилюють у їх батьківщині пташки, коли їх засадити в нас, їх запилюють комахи, як ось, червона шалвія, яку часто можна побачити у грядках і у вазонках.

[1]) Чит. Ж. і Зн. за 1938. р., ст. 234—235.

ПОСТУП У ЗБЕРІГАННІ МОЛОКА

Спосіб зберігати молоко у тзв. „танках Гофіюса" зробив переворот у молочарстві. А саме — свіже молоко зливають до посудин, тзв. „танків Гофіюса", де воно є під тиском кисню й може у свіжому, незміненому стані видержати поверх 60 днів. Притім молоко дістає ліпший смак (зовсім зникає посмак стайні й коров). Те саме діється і з солодкою сметанкою, яка довго не зсідається. Новий цей спосіб зацікавив найбільше корабельні підприємства, бо свіже молоко на кораблях річ немаловажна (досі мусіли кораблі возити із собою корови). Питання тільки, чи „танки Гофіюса" будуть добрі й у підрівниковому підсонні. Тепер уже роблять із ними спроби. (С.)

А. КУРДИДИК.

ДЕЩО ПРО ПОШТОВІ МАРКИ ТА ТИХ, ЩО ЇХ ЗБИРАЮТЬ

Дивлячись на теперішню поштову марку, ледви чи хто задумується над тим, що цей маленький, коліровий клаптик паперу має за собою коло 300-літню, цікаву історію.

Правда, листи та пересилання їх відомі від прадавніх часів. У старовинному Римі була вже своєрідна орґанізація для передавання вісток і листів, щось ніби перша пошта. Та між цією первісною й теперішньою новітньою поштою така різниця, як між чумацьким возом і поспішним поїздом. Поштова ж марка — треба признати — була великим кроком уперед у тій царині. Зараз побачимо, як.

В 1653. р. Париж був уже великим містом та мало не осередком всього тодішнього світу. Ясно, що й листів, усяких розпорядків і доручень, виходило з цього міста багато. Відбувалося це так, що люди приносили свої письма до відповідних урядів, які вже мали назву „пошти", й відповідно до адреси оплачували їх пересилку. Листи на ближчу віддаль висилала „пошта" окремими посланцями, на дальшу — кіньми й возами. Все це давало багато мороки й зайвого труду. Була ще одна невигода: листів ніхто не пильнував, їх відчиняли, відписували, а то й крали. Нарешті королеві Людовікові XIV. було нарікань на поштовий нелад за багато, і він доручив свому прибічникові, де Валяє, переорґанізувати та наладнати цю справу. Де Валяє взявся за цю справу, 8. серпня 1653. р. появилися на мурах Парижа його приписи про перестрій усієї французької пошти.

Найголовніше, що зробив де Валяє, це були поштові скриньки, в які парижани мали вкидати свої письма, та те, що водностійнено поштові оплати. Від тепер не треба було платити від дороги, яку робив лист, а від його ваги; не треба теж було йти на пошту і платити готівкою: доволі було загорнути лист в опояску з паперу з відповідним написом — опояску можна було купити в різних місцях — та кинути лист у скриньку. Опояску, що її мала право друкувати тільки пошта, можна було наклеїти на лист, обвинути нею або і вкласти в письмо, але так, що урядовець пошти легко її добачив. Був це доказ, що власник листа заплатив належність за його пересилку — отже це була нібито перша, простенька марка.

Цей новий спосіб пересилати письма під урядовою опояскою прийнявся згодом з Парижа в усій Европі, — його ввели Анґлія, Австрія, Сардинія, Швеція; знав його теж Китай, що ввів аж три роди опоясок: для листів усередині країни, закордонних та урядових, з різною ціною. А проте й вони були ще невигідні, — годі було ними обгорнути грубші листи й пакунки, зокрема ж вязки ґазет, дотого люди зловживали ними, всували під одну опояску кілька листів і т. д. На це звернули в Анґлії увагу. Змагаючи до того, щоб пошта була дешева, тут увели в 1840. р., головно за почином Ровленда Гіла (Hill, 1795—1879), дешевіші поштові оплати, оплату від ваги листа та посилки й нарешті рухомі поштові марки, які можна було всюди приклеїти, і з яких легко було скласти відповідну, потрібну оплату. Перші такі марки запроектував та видрукував у своїй друкарні Джемс Чельмер. Таким чином Гіла й Чельмера вважають у світі батьками поштової марки.

Нічого й казати, що перші поштові марки були неподібні до теперішніх. Зпочатку були це печатки на аркушах паперу, які відтинали ножицями. Потім про вигляд їх почали дбати, марки ставали картинками. В 1847. р. ірляндець Є. Єршер винайшов і продав пошті за 100.000 зл. машину, що діркувала аркуші марок; 1865. р. німець Г. Стефан увів поштові листівки. Згодом пошта, що тимчасом стала власністю всіх народів, попіднаходила собі й инші потрібні їй друки, почала охоплювати різні ділянки життя (пересилка грошей, корабельна пошта, телеґрами і т. д.), але поштова марка залишилася незмінною, вона тільки видосконалювалася, прибирала різний вигляд, і то що раз кращий.

Ровленд Гіл
(1795—1879)

*

Тепер, коли поштова марка має за собою вже яких 300 літ, про неї, її історію та роди понаписували багато грубих книжок. Витворилася й окрема ділянка, напів-наука й напів-спорт — філятелія, що займається збиранням, дослідом та торговлею марок. Суть філятелії, яка має нині міліони прихильників, окремі товариства та багату пресу, є в тому, щоб зібрати як-найбільше поштових марок у відповіднім порядку, за країнами й роками, вишукуючи найстарші та найцікавіші з них. Що це не проста справа — легко змір-

Найстарші поштові марки.

кувати хоч би з того, що всіх поштових марок, які досі вийшли, нараховують на 120.000 усяких родів, і щоб придбати їх, треба мати час і... гроші. Дотого ж найдавніші марки, коли ще ніхто їх не збирав, попропадали, їх майже неможливо дістати, й за них платять величезні ціни: синя, двоцентова марка острову св. Маврикія з 1847. р., яких є всього 11, коштує 100.000 зол. (одну з них має анґлійський король); рожева двоцентова Британської Ґвааяни з 1851. р. — 70,000 зл. (відомі є 22

штуки); синя півґрошева Саксонії з 1851. р. (відомі 57 штук) — 15.000 зл. і т. д. Ясно, ці найдорожчі марки можуть придбати собі тільки багатії, а серед збирачів-філятелістів вони є: цим „спортом" займаються однаково королі й міліонери, як і робітники та селяни, збираючи відповідно до своєї спромоги марки одної країни, цілого світу чи тільки якісь особливі (нпр., летунські, добродійні, доплатні і т. д.).

Філятелія (це слово грецьке: φίλος = приятель, прихильник; ἀτελής = вільний від оплати, отже φιλατελία — прихильність, приязнь до того, що звільнює від оплати) почалася майже рівночасно з появою марок, і батьківщиною її, як і поштової марки, є — Анґлія. Спершу підтримували її там, як цікаву для шкільної молоді розвагу, але згодом ця „розвага" почала зацікавлювати й дорослих, ставала пристрастю, насталювала завзяття роздобути марку, якої бракувало, та поширювала знання про різні краї й народи. Були збирачі, що збирали ціле життя, і справді могли почванитись надзвичайними успіхами: анґлієць Теплінґ записав свою найбільшу в Анґлії збірку Британському Музеєві — вартість її обраховують на 4 міліони злотих. Т. зв. ферарську збірку, найбагатішу на світі, що є тепер у Франції, цінують на 2—3 міліони вище. Має своїх збирацьких „китів" і Америка і Німеччина й інші країни. В міру того, як число збирачів зростало, почали зявлятись і торговці поштовими марками — першим був Б. Менс у столиці Бельґії Брюсселі. В наших часах ця торговля — окрема купецька ділянка, вона має свої біржі, гуртівників і доставців, деякі фірми, як от німці брати Зенф, чи француз Івер відомі в цілому світі і щорічно роблять на цій торговлі міліони.

Безперечно, що збирати тепер марки всього світу — важко, не те, що давніше, коли їх було кілька сотень. Тепер кожна країна має за собою по кількасот марок, щоденно у світі є по кілька нових — і нелегко дістати, скажім, марку Афґаністану, чи иншої далекої країни. Тимто тепер збирачі-філятелісти „спеціялізуються": збирають марки одної-двох країн, здебільша, тільки батьківщини, але дбають уже, щоб мати всі. Рідко вже тепер хто збирає частини світу чи цілого світу, бо зібрати 120 тисяч марок — на це треба десятків літ і грубих тисяч.

Марка З. У. Н. Р. з 1918. р. — давня австрійська, перебита тризубом.

А проте збирати марки варто. Кожна марка — це нині представник якогось народу у світі, й тому держави наввипередки стараються, щоб їх марки були як-найкращі. Тимто сьогочасні марки — це справжні малесенькі архитвори, роботи найкращих мистців та відбитки всіх царин і всіх хвилин життя: на них не тільки є герби й цифри, але і краєвиди, міста, будівлі, памятки, мистецькі твори, народні й історичні постаті, події з минулого, людська праця й техніка, тварини й ростини. Альбом (книжечка з марками) — це в дійсности чудова збірка образків, якими не налюбуєшся ніколи, і яка вчить і краси. Та збирання марок вишколює, зокрема молодь, ще в инших напрямах — виробляє хист ладу, вчить землезнання й історії, грошe- й гербознання, природознавства, й нарешті навіть — мовознання. Тимто дітям, коли вони хочуть, не слід боронити цього — хай собі виправляють свій ум, почуття гарного. З другого боку, треба шанувати кожну марку, бо кожна має вартість, і якщо вона не знищена, завжди можна її продати у крамниці з марками (найкраще — вирізувати для цього марки з папером коверти).

Поштова марка У. Н. Р. (1917—1918)

*

На закінчення ще кілька слів про українські поштові марки.

Українська держава, що повстала у вирі світової війни, не мала часу друкувати власних марок. Вона покористувалася австрійськими (в Галичині) та російськими (над Дніпром), передруковуючи їх тризубом та відповідним написом. Усі ці марки тепер уже дуже дорогі, й залежно від виду тризуба та напису — рідкі. В 1918. р. видано в Києві вже справжні марки Української Народньої Республики, але вони ходили недовго. Потім на еміґрації уряд У. Н. Р. видав нову, дуже гарну низку марок і уряд З. У. Н. Р. — свою. На нових марках У. Н. Р. є різні постатті (Хмельницький, Мазепа, Шевченко, Петлюра й ин.) та події з українського минулого, — цікаві й гарні марки видав еміґраційний уряд У. Н. Р. з приводу 950-ліття хрищення України — зокрема ж види з України, на марках З.У.Н.Р.—герб Києва: архангел із мечем. Карпатська Україна теж видала свою марку, а то з нагоди відкриття свого сойму 15. III. 1939. р.; і ця марка теж дуже дорога (див. стор. 186).

Марка У. Н. Р. з приводу 950-ліття хрищення України.

Українські збирачі марок мають у Львові свою орґанізацію — Українське Філятелістичне Товариство (Львів), Ґродзіцьких 1, УТТ, — виходить теж уже 15 літ український філятелістичний журнал „Український Філятеліст" у Відні (Wien, XVIII, Gersthoferstrasse 138/8), з якими кожний українець, що збирає марки, повинен обовязково познайомитись.

СУЧАСНИК ШЕВЧЕНКА

Як подає преса Совєтської України, на Київщині вдалось недавно найти дідуся, що знав особисто Шевченка, говорив із ним і досі докладно памятає свої стрічі з ним та те, що поет йому казав. Цей дідусь називається Ісаак Мальмуж, йому тепер нараховують поверх девядесят років, здається — 94 роки; дідусь напевне не знає... С.

ВАСИЛЬ ЩУРАТ.

ХТО БУДИВ КУЛЬТ НАШИХ ЗАСЛУЖЕНИХ

Ще в 90. рр. минулого ст. покійний Осип Мончаловський, член редакції москвофільського „Галичанина", приготовлював якусь статтю про історика Дениса Зубрицького (1777—1862) і для цього збирав усякий матеріял, який йому припадково підпадався під руки. Тоді знайшлась у нього копія дуже цікавого документу, а саме — масонська[1]) грамота Дениса Зубрицького, яка засвідчувала, що його принято в масони 1811. р., в краківській льожі, під назвою: „Przesąd zwyciężony". — Первотвір членської грамоти, датований (по масонськи від початку світа) 28. 4. місяця, 5.811. р., мав бути друкований з вийнятком імен і підписів, та скріплений печаткою на червонім ляку. Про приналежність Зубрицького до масонів можна було знати вже з книжки єзуїта Станислава Заленського, п. н.: „O Masonii w Polsce" — (Краків, 1889), де подано спис братів-масонів, які належали до краківської льожі — „Przesąd zwyciężony" в 1822. р. і між ними названо й Дениса Зубрицького, обивателя, члена I. ступеня, т. зн. ученика льожі (стор. XXXI.). Масонська пятираменна звізда, яку носив Зубрицький, була в музеї Нар. Дому. Копія членської грамоти, потверджуючи це понад усякий сумнів, дає нам змогу означити ще докладніше, як довго Зубрицький був масоном. Принятий 1811. р., він був ним аж до 1822. р., т. є до самого скасування масонських льож у Росії і в Польському Царстві, і тим самим і у вільній республиці краківській (1815—1846), що її масони підлягали варшавській управі. Приглядаючися списові членів краківської льожі, ми бачимо в нім не лише багато знаних імен із сфери[2]) польського панства, але й немало з кол російських вищих і нижчих офіцирів, н. пр., князя А. Лобанова Ростовського, кн. Дмитра Васільчикова, кн. Валерія Мадалова, консуля Заріцького, а з поляків — князя Генрика Любомірського і безліч нижче поставлених від нього. Появу москалів між членами краківської льожі можна пояснювати собі легко тим, що польське масонство навязало зносини з московським уже 1817. р. Те, що вони були членами краківської льожі, пояснює нам подекуди дуже ранні симпатії[3]) нашого історика Зубрицького для москалів. Воно навіть дуже можливе, що Зубрицький з краківської льожі, де зіткнувся з визначними москалями, виніс на ціле своє життя респект[4]) для Московщини й зарід свого пізнішого політичного москвофільства. З другого боку, приналежність Зубрицького до масонської льожі, де було багато визначних поляків, може нам пояснити, чому він серед них мав пізніше багато приятелів, які пізнали його, певно ближче, вже на становищі секретаря Наполеонівського „Часового комітету" в Сяноці 1809. р., постаралися пізніше для нього, щоб йому віддали опікунство над малолітніми ґрафами Пінінськими, а це дозволило Зубрицькому покласти тривкіші основи під його матеріяльний бит.

*

Приналежність Зубрицького до масонів дозволяє нам кинути ясніше світло на кілька замітних подій із його життя, на події, які досі були або невияснені, або їх вияснювали фальшиво. Отож, крім згаданого вже початку москвофільства, сюди належать: вчасне знання московської мови, яке уможливило Зубрицькому заняти становище перекладача при Краєвому Суді у Львові; переклад на польську мову німецької книжки Людвіка Куна п. н.: „Handbuch der Geschichte und Verfassung der blühenden Ritterorden in Europa" (підручник історії й устрою орденів, що процвітали в Европі, 1813. р.); видання популярної в масонів оди Дєржавіна[5]) п. н. „Богъ" (1830); поважніше зацікавлення історичним дослідом, звязане з історичними заняттями членів I-го ступеня у краківській льожі; захоплення народньою піснею теж винесене з льожі, а зовсім не з польського романтизму[6]); ворожий настрій для єзуїтів, папізму й унії, що його часто спостерігали учені в історичних працях Зубрицького і в листах до Копітара[7]). Та найбільше може причинилося масонство Зубрицького до того, що він вступив у члени Ставропигійського Братства у Львові 1829. р.

Ставропигійське Братство, було зовсім далеке від масонства; але своїм минулим, філянтропійними[8]) завданнями і пропаґандою бодай назверхньої рівности й братерства воно сильно пригадувати мусіло Зубрицькому масонську льожу. І воно задецидувало[9]) про його привязання до ставропигійських братчиків. Сходини Братства для нарад над запомаганням шкільної мо́лоді, недужих, старців, для піднесення братської любови між членами, для поширення освіти при помочі друкарні, для удержання величавости обряду й хору в церкві, для поминок померлих братів, усе це так аж пахло Зубрицькому масонством. Інтерес[10]) для історії, винесений Зубрицьким із масонської льожі, знайшов у Ставропигійському Братстві для себе пожиру у старинним архіві. Русофільство, защіплене Зубрицькому в льожі, знайшло в Ставропигійському Братстві підтрим у незгаслих історичних традиціях про російських царів, опікунів Ставропигій-

---

[1]) Про масонів, про масонські практики та масонські льожі, чит. Ж. і Зн., 1935, ст. 250—252; копія, латинське слово — дослівний перепис із первотвору

[2]) сфера, грецьке слово, тут — верства, обстанова, люди

[3]) симпатія, грецьке слово — прихильність, прихильні відносини

[4]) респект, латинське слово — пошана, повага

[5]) ода, грецьке слово — первісно: вірш до співу, тепер (і тут): вірш із похвалами для когось; Гавриїл Дєржавін, російський письменник (1743—1816), найвизначніший рос. поет XVIII. ст.; його оду „Богъ" переклали були колись на всі европейські мови

[6]) романтизм, латинське слово — напрямок у всесвітньому письменстві з початком XIX. в., проявляється у прихильности до таємного, мрійливого, надприродного, у прихильности до народньої творчости

[7]) Єрней Вартоломей Копітар, словінський учений (1780—1844), основник словінської літературної мови, захоплений прихильник народніх мов, стояв за народню мову в Галичині, зносився з галицькими вченими

[8]) філянтропія, грецьке слово — добродійність; філянтропійний — добродійний, що несе поміч людям

[9]) децидувати, латинське слово — вирішувати

[10]) інтерес, французьке слово — цікавість, зацікавлення

ського Братства. Зубрицького негодування на папів і єзуїтів зустрілося в Ставропигійському Братстві также з відповідними настроями, тимто й його легковажне відношення до Риму, помічуване в листах до Копітара, не буде нас уже й дивувати. Пишучи до довірених осіб, Зубрицький не вязався нічим, навіть так, як у листах до Копітара. Наприклад, у листі до історика Олександра Терещенка[11]) з дня 4. березня 1839. р. Зубрицький глузував собі з єзуїтів та Ігнатія Льойолі[12]), і здатний був закпити собі навіть із греко-католицизму підо впливом, розуміється, масонства, що міг би дехто уважати й за ознаку його русофільства й нахилу до православія — зовсім фальшиво.

Чи мав Зубрицький між галицькими українцями яких небудь однодумців-масонів, важко сказати. Не тому, щоб колишніх масонів тоді не було. Знаємо, що з кінцем XVIII. ст. масонська льожа у Львові існувала. Коли належав до неї унів. проф. Петро Лодій[13]) і инші товариші його з університету, то міг бути масоном і дехто з того кружка, з якого рекрутувалися у Львові т. зв. „патріотичні політики", н. пр., наш Михайло Гарасевич[14]), що у близьких звязках із Зубрицьким залишався під кінець свойого життя і в великій мірі заохотив його більше посвятитися студіям[15]) української історії. Та це вже здогади, які не дозволяють нам робити якісь певніші висновки.

*

Спираючися на безсумнівному факті[16]), яким є для нас масонське вишколення Зубрицького перед приступленням його до львівського Ставропигійського Братства, можемо вже звернути більшу увагу на одну з кращих масонських практик, що, знайшовши в Братстві відповідний ґрунт завдяки Зубрицькому, не тільки поширилася, але й піднеслася на високий рівень поважного культу[17]) наших заслужених для народу осіб тоді, коли їх звикли в нас часом і забувати — після смерти їх.

До звичайних масонських практик належ... — устроювати поминки по смерти кожного „брата". Устроювали такі поминки, або т. зв. „жалібну льожу", в 40. день по смерти достойного брата. Тоді вся братія збиралася в льожі, щоб пошанувати його память і віддати йому, що належиться. В масонських колах відкидають, як злишній, звичай посилати жалібні карти. Одначе масони заєдно розсилали не тільки членам льожі, до якої належав небіжчик, але й членам инших близьких льож запросини украсити своєю приявою сумне свято. В жалібній льожі виголошували ритуальні[18]) промови, співали гимни[19]), запалювали спирт і домовину обсипували цвітами, а промовець виголошував слово, в якім розкривав перед братією ціле життя покійного брата й давав оцінку праці, що її він виконав на землі. Братові-промовцеві полишали для того слова користуватися, як матеріялом, автобіографією[20]) покійного, що зберігалася завсіди в архіві льожі, й відомостями, що їх зібрали про нього брати від часу, коли намічено його приняти до ордену, до часу, коли його туди вже принято.

У протоколах льож часто стрічається записки про святкування „жалібних льож". Був і окремий ритуал жалібної льожі, а часом для особливо шанованих братів писали той ритуал, подаючи їх імена. Покійним братам масони ставили памятники також на цвинтарі, найчастіше в виді дикого каменя, і в льожах. Инколи памятник заступала яканебудь філянтропійна фундація, або видання біографії покійного, чи його писань. Так говорить про відношення масонських льож до покійних членів одна з найновіших і найсолідніших[21]) дослідниць історії масонства — Т. Соколовська.

Розуміється, що в жалібних льожах передову ролю грав промовець (оратор), яким, наприклад, у полтавській льожі був Іван Котляревський. Слід сповнювання такого обовязку в жалібній льожі полишив він і в травестованій[22]) ним „Енеїді". По смерти Палланта — каже Котляревський:

Як все уже було готово,
Тоді якийсь їх философ
Хотів сказать надгробне слово,
Та збився і почухав лоб;
Сказав: „Се мертвий і не дишеть,
Не видить, то есть, і не слишить.
Єй! єй!... уви![23]) он мертв, амінь!"
Народ від річі умиливсяя[24])
І гірко-гірко просльозився
І мурмотав: „Пан-отче, згинь!"

Розуміється, це — гумористика травестії. В дійсности така промова була все дуже поважна.

Зовсім поважну масонську практику поминок впроваджує Зубрицький у Ставропигійське Братство. На засіданні старшини дня 31. січня 1830. р., з нагоди смерти кол. сеніора[25]) Ставропигійського Братства, радника апеляційного трибуналу Степана Кульчицького, що помер 25. січня 1830. р., Зубрицький промовив так:

„Звичаєм кожного правого Товариства єсть пошанувати память померших своїх членів похвальною згадкою на зборах. Коли в літературних товариствах такий обряд

[11]) Олександер Терещенко, історик, народознавець і археольог (праісторик), з українського роду (1806—1865), писав розвідки про могили, про побут українського народу, про Котляревського й т. д.

[12]) Ігнатій Льойоля (властиве імя — Ініго Льопез де Рекальде), основник (1534. р.) ордену (чину) єзуїтів (* коло 1492, † 1556)

[13]) Петро Лодій, український учений (1764—1829), професор університету у Львові, Кракові й Петербурзі, родом із Закарпаття

[14]) Михайло Гарасевич, барон, український історик (1763—1836), архипрезвитер львівської капітули, своїми заходами у Відні (1806) і у Львові (1808) причинився до відновлення галицької митрополії

[15]) студія, латинське слово — вивчання, докладне пізнавання

[16]) факт, латинське слово — дійсна подія; дійсний випадок

[17]) культ, латинське слово — велике шанування якоїсь особи, речі, або явища

[18]) ритуальний, латинське слово — обрядовий, сполучений із обрядом; ритуал — обряд

[19]) гимн, грецьке слово — похвальна пісня

[20]) автобіографія, грецьке слово — життепис, який собі хтось сам пише

[21]) солідний, французьке слово — поважний

[22]) травестія, французьке слово — перелицювання, переріб поважної речі на жартівливу (гумористичну), як це зробив Іван Котляревський із поемою латинського поета Вергілія

[23]) уви, московське слово — горе, біда

[24]) умилитися, старе (й російське) слово — зворушитися

[25]) сеніор, латинське слово — старший, голова

є похвальний, то в нашім товаристві, сполученім вірою й любовію, він стає необхідним. Є він, так сказати, символом (=ознакою) приставання живих із помершими. Є почестю, яку складаємо памяті наших братів, а рівночасно є почестю, яку віддаємо самі собі і славному нашому інститутові; з одного боку, заохочує він живучих до чесноти і ревности у сповнюванні обовязків, як цивільної суспільности, так і нашої, а з другого боку, приносить полегкість серцям, повним жалю, висипуючи цвіти на гробі дорогих осіб, звязаних з нами звязком обряду й побратимства".

Так промовивши в дусі і братської й масонської ідеї, Зубрицький поставив і внесення:

1) щоб жаль, який після втрати такого достойного члена суспільности відчуваємо, як жертва памяті його належна, в протоколі сесії[26]) міг бути записаний;

2) щоб котрому з наших товаришів поручено укласти похвалу, чи некрольог[27]) небіжчика й подати до часопису;

3) щоб у родини просити дати портрет небіжчика, якщо він знаходиться, і примістити його в салі засідань;

4) щоб на будуче по смерти кожного з братів на найближчому засіданні один із членів виголосив на честь небіжчика, в міру його заслуг, похвальне слово, та щоб це слово вписувано в акти;

5) щоб для увічнення ревности, чеснот і особливих заслуг для добра святої Церкви і Ставропигійського Братства придумати способи — набувати портрети дуже заслужених сеніорів, таких, як покійний Іван Бачинський, коморник Іван Заріцький і сеніор радник Левицький. Такі портрети, поміщені в салі засідань, мали б бути для членів Братства спонукою — наслідувати похвальні прикмети тих, що їх вони представляють, і переконували б потомків, що наша суспільність уміє бути вдячна таксамо за громадянські чесноти, як і за ревність та прихильність для Ставропигійського Братства.

---

[26]) сесія, латинське слово — засідання
[27]) некрольог, грецьке слово — посмертна згадка

Виступ Зубрицького на засіданні Ставропигійського Братства характеристичний не лише як відгомін його масонської практики, але й як дуже вчасний у нас обяв свідомого культу заслужених у народі. А так, цей епізод із життя Зубрицького, як колишнього масона, незвичайно цінний для нас, бо й без історії масонства помагає нам зрозуміти одну з Шевченкових поем. Цією поемою, мало знаною, бо написаною московською мовою, є „Поминки", присвячені княжній Варварі Николаївні Репніній, приятельці поета[28]). Зміст поеми: поминки покійного брата, владжені одинацятьма братами, які залишилися в живих. Рік-річно зобовязалися вони сходитися в роковини смерти покійного, щоб помянути його діла й заслуги. Рік-річно, в замовленій салі, гостинниці, ждало на них 12 приборів на круглому столі з дванацятьма високими чашами (при вваженні й місця покійника). І довгий час вони, засідаючи до спільної „трапези любови", що своїм обовязком мала — по-масонськи — пригадувати останню вечерю Ісуса Христа з його учениками, вели розмови про заслуги покійного та про його добрі вчинки за життя. Коли ж одного року з одинацятьох живих братів, які мали зійтися, зявився на умовленому місці тільки один, так це дало йому нагоду виявити своє огірчення з приводу занедбання святочного обовязку.

Культ заслужених був, значить, і для Шевченка святістю.

---

[28]) Поему цю переклав д-р Василь Щурат іще до війни й надрукував її 1914. р. у фейлетонах „Діла"; тепер переклад цей виходить у збірці всіх поем, написаних Шевченком по-московськи і гарно перекладених д-ром Щуратом, окремою книжечкою заходами Наукового Товариства ім. Шевченка. — **Ред.**

ГР. БОБЯК.

РОЖА

Рожу вважають царицею між квітами, але вона й як цілюща ростина не остання, хоч лікарські рецепти менше нею цікавляться. Рож, що дико ростуть на нашій землі щось вісім родів, а огородники плекають та розрізняють кільканацять соток відмін городових рож, т. зв. троянд. Одні і другі цінні ліки.

Загально знані є овочі диких рож, головно польової рожі (Rosa canina), що має між українським народом до трицять різних назв: свербак, свербивус, голодовина, шипшина, гечи-печи і т. д. Її овочі треба б увести загально не тільки за лік, але як кормовий засіб. Коли вичистити овочі з насіння, вкритого волосками, то можна з них робити підливи (соси), повила, компоти, юшки. Мають вони в собі до 30% цукру, 25% пектини, і крім цього яблучну й цитринову кислину. Овочі, варені цілі, з насінням і з волосками, процідженні через волосінні або ликові сита чи решета та згущені на повила, може не такі смаковиті як повила із овочів, вичищених із волосків, але є вони й поживним засобом і добрим ліком, коли хто терпить на деякі роди ниркового та міхурового каміння.

Ці лікувальні засоби має також вивар самого насіння рожі. Насіння рожі може ввійти і до здорової мішанки, що чудово заступить нам чужу, дорогу, спроваджувану трійливу правдиву — каву. Найпростіша така кавова мішанка складається з припаленого насіння сої, що її в нас уже плекають, та з припаленого насіння польсвої рожі. Смаком і запахом вона не гірша від правдивої кави. З молодих листків можна робити чай.

Знаний є ще олієць, що його витягають із пелюстків квітів плеканих рож (троянд). Уживають його по аптиках до ліків та для пахощів (парфум). Ці пелюстки славляться як чудовий лік у початках сухіт легенів, хоч наша медицина ще їх не вимагає. Чи цілюща тут таніна, галюсова кислина чи олійці, чи вітаміни сировини, чи невикриті инші складовини або і все разом, — це ще річ нерозсліджена. В цій недузі треба б їсти сирові пелюстки, заживати витиснений сік або брати їх збережені сировими, не смажені з цукром. Одна хиба, що в цім лікуванні треба за одну пору лікування зужити цих пелюстків 10 до 15 кільограмів.

Та чого людина для рятування здоровля не зробить, коли має приємність жуючи такі погані речі, як тютюн, арека, бетель, ґума та курячи опій.

ЛЬОНҐІН ЛЯШЕВИЧ.

ЯК БЕРЕГТИ ХАТУ ПЕРЕД ГРОМОМ

Передусім — громозвід.

А його треба владнати за найновішими здобутками техніки. Такий громозвід має сповняти такі три завдання: 1) перенести електричний потенціял землі на свій вершок; 2) своїм вістрям по змозі як-найбільше нищити (невтралізувати) напругу між хмарою та землею й не допустити до удару; 3) а як би грім таки вдарив, звести його зовсім до землі, щоб хата не запалилася.

Що таке — перенести електричний потенціял землі на свій вершок? Наснажена електрикою хмара, просуваючись, викликує відповідну наснагу в землі, в тому місці, над котрим вона просувається. Ці наснаги є різноіменні, н. пр., наснага хмари є додатня, наснага землі — відємна, тимто вони притягають одна одну, — електрика проскакує громом із хмари до землі. Заки грім проскочить, — між хмарою й землею є напруга, земля, як кажуть учені, має супроти хмари якийсь потенціял, чи потенцію, себто вона має змогу приймати або висилати искри.

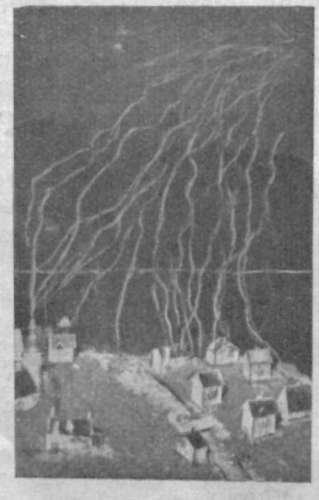

1. Вибух електрики хмари й землі; у вежу церковці і в хати без громозводу поцілило багато громів, у хати з громозводами — ні!

А грім не є тільки одною искрою, як це можна міркувати, а вязанкою кількох, а то й кільканацятьох искор, що проскакують між землею і хмарою. Тут не важна справа, чи искра проскочить із хмари до землі, н. пр., до вістря громозводу, чи навпаки — з вістря до хмари. Тут важне — електричне зажевріння, важне, щоб почала миготіти та електрична искра, яка дає погубні наслідки, спроваджуючи за собою пекельний вибух електрики — хмари та землі (рис. 1).

Громозвід це щось наче динамітний льонт, як його зблизити до вогню. Аби зажеврілось, і вибух готов. А мета громозводу — протилежна. Ми не стараємося про те, щоб зажеврілось, не підносимо громозводу угору до хмари, як це діялося з паперовим орлом американця Франкліна, де з хмари до руки почали проскакувати по шнурку искри, і грім був би вдарив! Навпаки, вістря громозводу находиться завсіди на одній і тій самій висоті, а зажевріння не від нас залежить, а від хмари, а саме 1) від висоти її просуву, 2) від кількости електрики, що є в ній. Чим нижче просувається хмара, і чим більше в ній електрики, тим скоріше зажевріє, і навпаки.

Земля, себто підстава дому, має якийсь потенціял, чи потенцію, отже можність брати участь у тому пекельному горінні, може бути тим немов вершком динамітного льонту.

Нащо ж виставляти на вогонь підлогу, стіну дому, нарешті вершок крівлі, коли те місце, що горить, можна піднести аж понад вершок крівлі і примістити його на самому чубку громозводного вістря? Для цього воно власне придатне, бо воно з металю, вдодатку часами позолочуваного. А електричність найменше розпалює металь, бо він її добрий провідник. Електричне зажевріння, хочби й яке загальне, не заподіє громозводові ніякої шкоди, бо ж залізний дріт громозводу такий грубий, що й найсильніші громи зведе без шкоди до землі, а сам ні не стопиться, ні не згорить, як сірник. Тепер зрозуміло, що, навпаки, громозвід получений із землею, дозволяє, щоб потенціял землі, т. є підстави, перенісся дротом аж на самий чубок. Хай собі там, угорі, далеко від легкогорівких частин дому, відбуваються різні вогняні герці! Вони мають за мету відіпхнути ще далі те горівке місце!

2. Слід удару грому в землю („громова рура").

Науково ця справа виходить так: зближаючи, н. пр., до додатно наснаженої кулі другу, що має вістря, ми спричиняємо те, що на вістрі повстає електрика відємна, зате на дальшій частині другої кулі — додатня електрика. Відємна електрика сходить із вістря через більшу поверхневу напругу, цю електрику притягає додатня електрика першої кулі, себто нищить у кулі електрику, невтралізує її. Все це на око виходить так, неначе б вістря „висилало" електрику із збірника, до котрого звернене. Так також наше вістря громозводу неначе „висисає", зменшує кількість наснаги хмари і тим самим зменшує можливість удару. Або докладніше: електрика, що спливає з вістря, йде до хмари й невтралізує її, себто знищує її.

Ця виміна електрики може дійти до дуже високого ступеня напруги, так, що просто струм пливе між вістрям громозводу і хмарою. Голим оком можна тоді помітити електрику наче — невиразне жевріння над вістрям громозводу. Є це т. зв. вогники св. Олени. Знак, що напруга між землею і хмарою велика, тим більше, що чути прицьому прикметний тріск. Цей тріск повстає не тільки над вістрям громозводу, але може теж притрапитися людині, що її, н. пр., підчас прогулянки захопила буря. Тоді електрика, що виходить із землі через тіло людини, окружає її синяво-фіялковим світлом, — волосся, пальці рук світять, при чому чути якийсь прикметний сик.

Вістря громозводу є тою хлипавкою, тим вентилем, що підноситься наслідком величезної напруги водяної пари в кітлі. Але ж як напруга пере-

ходить означену міру, хлипавка підіймається, і пара із шумом та свистом виходить. А коли громозводові вістря не мають сили протиділати величезному зростові напруги між хмарою й землею тоді... вдаряє грім! Вістря громозводу і хмара лучаться в пекольно швидкій обміні вогняних поцілуїв.

3. Т. зв. лінійна блискавка з розгалуженнями; вона подібна до річки з притоками.

Завдання громозводу — спромогтись на достатню здібність проводити ці хоч короткі, але ж могутні електричні струми, що топлять шкло, витоплюють у землі кільканацятьметрові сліди у глибину, т. зв. громові рури (рис. 2), а то і грубі проводи з одностайного металю, які робили давніше.

Тут справа не в тому, щоб — як давніше думали — спроваджувати електрику до землі, а тут бажна здібність — пропускати ці величезні струми, в якім напрямі вони б не йшли. У частині секунди грім потрапить замиготіти кілька, а то й кільканацять разів (рис. 3 і 4). Його частота дуже велика, вона зближується до частоти радієвих хвиль. Найкращий доказ на ту частоту є — „радієва хвиля" грому, котру докладно, таксамо як хвилю радіостанції, відбирає приймач тріскотами і т. п.

При високій частоті виступає поверхневий ефект — наслідок. Електрика не входить у глибину провідника. Замісць одностайного дроту, можна з таким самим успіхом ужити рурки або тасьми за провідник. Тому то антени сплітують із багатьох дротиків, а не з одностайного дроту. Поверхня всіх дротів, коли їх усі взяти докупи, більша. І таксамо громозводові проводи треба вести зі сплетеної грубої линви, що має більшу, т. зв. у с п і ш н у поверхню.

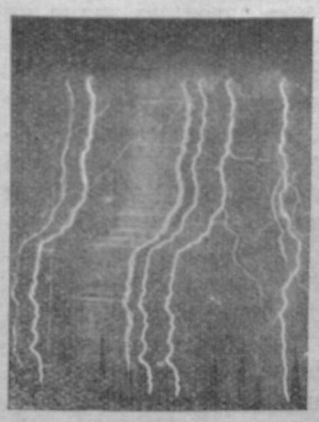

4. У незвичайно малій частині часу (в частині секунди) блискавка встигне замиготіти кілька, а то й кількадесят разів.

Це нерозумно вважати металеві проводи на будинку за такі, що нібито вони „стягають громи". Навпаки, кожна бляха, кожний металевий предмет є немов забороло проти грому, наскільки він получений проводами із землею. Удар грому в бік будинку, у стіну, в дерево і т. п. може спричинити грім, зате удар у таку, н. пр., ринву зведе виснагу до землі.

Н а й к р а щ и й г р о м о з в і д ц е — б л я ш а н а к р і в л я, наскільки її ринви входять зовсім у землю або сполучені з нею, чи за допомогою пасочків бляхи, чи проводів громозводу. Громозвід на такому будинку потрібний хиба з огляду на комин, котрий треба згори обставити двома перехресними дротами. Допровід до землі не треба ізолювати (відділювати) від бляхи крівлі, навпаки — цей допровід слід кількакротно получити з блящаною крівлею, бо ж на випадок удару у крівлю, електрика перескакуватиме з краю крівлі до землі вибраною нею дорогою, на котрій можуть бути горівкі матеріяли. Спливаючи допроводом, електрика виглядає як струм, який що-найбільше розгріває провідник, а не як вогонь. Грім спливає як вогонь, бо з такою величезною силою мусить протискатися крізь злий провідник повітря, що його аж до вогню розжарює. Коли б ми випустили величезний бальон із металевою покривою або й металевою сіткою та продовжили її аж до землі, щось наче звисний рукав, тоді й найбільші громи спливали б без вогню і без громів до землі!

Р а д і є в а а н т е н а є теж щось наче громозвід. Неуземлена антена нічим не збільшує небезпеки грому, зате уземлена — діє як громозвід, бо вона: 1) переносить потенціял землі на висоту своєї поземої частини, званої розтяглістю; 2) діє як хлипавка (вентиль) і зменшує напругу між хмарою й землею; 3) спровадити грім може антена теж, але ж не в такій мірі, що громозвід. Розуміється — антена, як тонка линва, не може пропустити величезні струми грому й підчас удару стоплюється в одну мить, і то так, що сліду по ній не залишиться. Але ж роботу громозводу робить вона дуже добре, бо дає напрямок громові до землі — і вся ця її робота не аби-яка, за неї вона поплачує своїм існуванням!

С е л я н с ь к и й г р о м о з в і д, себто звичайний, простий — може собі кожний зробити, хто не має й радія. Передусім довкола хати треба викопати рів на $^1/_2$—1 м завглибшки. Потім треба взяти дріт завгрубшки телеґрафічних дротів, що йдуть здовж битих шляхів, і скрутити його удвоє. Такий скручений дріт прикріпимо здовж хребта стріхи, а над комином зробимо з нього каблук. По бічних стінах спустимо дріт у землю — тут, при землі розкручуємо його, один дріт ведемо ліворуч, другий — праворуч у викопаному рові і протягаємо їх, доки вони не зустрінуться з дротами, що ми їх повели з другого боку стіни. Там, де дроти з обох сторін зустрінуться, ми їх скручуємо, цілий викопаний рів засипуємо землею — і громозвід готовий.

ЮВІЛЕЙ КОМПОЗИТОРА ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО

В 1938. р. минуло трицять років, як визначний український композитор Василь Барвінський написав свій перший музичний твір. Прихильники мистця владили впродовж 1938. р. декілька ювілейних вечорів, на яких виконувано твори ювілята. З приводу ювілею всі українські журнали й часописи помістили замітки про життя й діяльність В. Барвінського. Появилася і в Ж. і Зн. стаття Н. Нижанківського з портретом композитора (пор. XI, ст. 105—107). Дня 2. червня ц. р. відбулася кінцева академія-концерт, де виконувано нові хорові й інструментальні твори ювілята й відчитувано привітання, на які композитор відповів теплими словами подяки. Між иншим, відчитано привітання від „Просвіти" й „Наукового Товариства ім. Шевченка". Привітних письм було дуже багато.

КАТРЯ МАТЕЙКО.

ЛЯЛЬКА У СВІТЛІ СТОЛІТЬ

Побут селянської дитини був уже віддавна предметом наукових дослідів. Одначе на витвір дитячої уяви, що прибирає свої ясні форми в різнородних забавках не звертали належної уваги. А тимчасом науковий розгляд дитячих забавок — одного із світів дитини — може бути дуже добрим матеріялом для того, хто вивчає народній побут, а то й — мову народу.

Забавки мають велике національне й виховне значіння. Вони є одним із визначних чинників розвитку духових сил дитини. В них неначе в дзеркалі відбивається вдача й особовість народу.

Одною із найдавніших забавок, майже такою старою, як світ, є загально принята й єдино упривілейована в дитячому жіночому світі — лялька. Лялька це забавка, що її стрічаємо в усіх европейських, а то й позаевропейських народів і то на всіх ступенях людської культури.

Взарані століть людина вже силувалася витворювати предмети на „образ і подобу" свою. В цьому силуванні напевно не було спершу ознак думки й духа, але був уже — інстинкт.

Як виглядала перша дитяча лялька, з якого матеріялу була зроблена, про такі справи, при теперішніх дослідах дитячого народнього побуту — важко щонебудь певне сказати. Імовірно була це незручно зліплена з глини якась фіґурка, або первісно витесаний кусник дерева — наслідування первовзору, яким завжди мусіла бути людина.

У звязку з цим наслідуванням можна б сказати, що в доісторичних часах лялька, як і різні инші фіґурки, зроблені з глини, каменю й кісток, мусіла мати велике культове значіння, себто — звязане з обрядами. Згодом зростає у пралюдини технічна справність, умілість, і ляльки починають прибирати кращий вигляд і кращу форму.

Знайдена лялька з передісторичних часів була зроблена з паленої глини. Вона зображала в первісній формі людину, що держала лівою рукою свій одяг, закинений на праве плече. Про походження й вік ляльки годі щось певне сказати. Лялька могла вже бути в дійсности, хоч історія могла про неї нічого не казати.

В Єгипті знайшли вчені дослідники деревяні ляльки з рухомою спорудою, вже десь 1900. р. до Хр. Деякі з них мали вже наліплене штучне волосся, мали гарні вовняні сукні і плащі з каптурками. Вигляд і прикраси лялькових одягів відповідали і знайденому одягові дорослих людей. Крім самих ляльок, знайдено ще ціле їх мале господарство й посуд. Велике значіння пошанівку небіжчиків у єгиптян, казало хоронити їх діти разом із ляльками — щоб вони в позагробовому житті мали чим бавитися. У Єгипті знайдено теж цілі збірки ляльок із намулу Нілю, що зображали зложені в гробницях мумії.

Старовинні греки й римляни знали вже теж ляльку до забави. Восьмий день після народин дитини, римляни мали звичай святкувати дуже врочисто. Того дня складали чистільні жертви (dies lustralis) й надавали новонародженій дитині імя. У звязку з цією врочистістю свояки, знакомі й невольники приносили дитині різні гостинці, на які складалися переважно ляльки з теракоти (випаленої чистої глини), з глини, воску і слонової кости. Крім того, дітям завішували на шиї різні амулєти, всякі речі, що ніби-то забезпечували їх перед силою злих духів. А в самому дні народин (dies natalis) для дітей була вже приготована лялька й инші забавки. Таксамо на новий рік (strenae) і в день 17. грудня, в часі свят — т. зв. Сатурналіїв, себто на свята Сатурна по закінченні польових робіт, їм теж давали ляльки й инші забавки, подібно, як нашим дітям на св. Миколая. Ляльки ці переховували у присвячених на це кошах. А перед вінчанням молода, нераз 12-літня дівчина, складала їх у жертву богині ловів, чи Місяця (Діяні), або богині любови — Венері (хлопці жертвували свої забавки: богові війни — Марсові й найвищому богові Юпітерові). Коли дитина вмирала, вкладали їй її забавки до гробу. І досі в дитячих гробах старовинних греків і римлян, знаходимо цілі глиняні ляльки з рухомими ногами й руками зроблені на бронзових дротиках.

Старовинні італьскі дитячі ляльки збереглися найкраще в римських катакомбах (підземних печерах із мерцями початків християнства). В італійських музеях є цілі збірки римських ляльок із паленої глини і слонової кости.

На грецьких дитячих нагробниках із IV. і V. ст. до Хр., стрічаємо часто постаті жінок, що дають померлій дівчинці ляльку або птаха. Бувають і постаті дітей із лялькою у руці.

В Німеччині лялька є вже загально знана на переломі IX. і X. століття, а мальовані ляльки виступають у XIV. столітті. В тому часі показують ляльки в театрі маріонеток (ляльок) у північній Европі. Зокрема поширені були глиняні ляльки — їх давали хресні батьки похресникам. Ляльки ці тим замітні, що мають заглиблення — вкладати гроші. Виглядом своїм ляльки зображають переважно дітей у пеленках, їздців, святих і т. п.

Мале господарство ляльок, теж старе як світ. Нірнберзький музей має пять домів із такими господарствами, і кожний дім із иншої доби.

Знала ляльки, як забавки Швеція, Японія, Індія. В Індії ляльки не мають людського вигляду, а проте тішаться там великою пошаною. Вони „замешкують" окрему комнату. Як лялька зібеться, цілий дім вдягає жалобу. День вінчання ляльки індійці вшановують дуже великим святкуванням. Цікаво, що в Індії вже перед тисячею років ляльки робили з вовни, паперової маси та з пальмового листя.

І японці відносяться до ляльок із великою пошаною: одне з пятьох великих річних японських свят, посвячене лялькам. Японки зривають тоді галузки бросквині з цвітом і прикрашують ними кімнату, де, серед чудових прикрас, відбувається вистава всіх ляльок, які малі дівчата одержали від дня своїх народин. Ляльки в японців це — гарні фіґурки чудово повироблювані. Звичайно зображують вони різні постаті цісарського двора.

На Україні найкращі дитячі ляльки походять з часу коло 600—500. літ до Хр. В Галичині стрі-

чаємо їх у добі існування так зв. висоцької культури[1]). В гробах дітей кромі инших забавок, як ось: глиняні тарахкальця, пташки й т. д. находимо ціле господарство дитячих ляльок. Самих ляльок у нас тут іще не найшли. Мабуть, більшість із них була зроблена з дерева, та порозсипа́лася, не діждавшись наших днів. Гарні дитячі ляльки познаходили над Чорним морем у колишніх грецьких кольоніях, із XVII. ст. до Христа. Тепер ляльки, як забавки дівчат, відомі в нас скрізь, де тільки живе український народ.

[1]) Висоцька культура (800—400. рр. до Хр.) — назва від с. Висоцько біля Бродів, де її відкрили вперше, див. „Ж. і Зн." 1934, стор. 121.

ВСЕВОЛОД ГАРМАШІВ.

ЦІЛЮЩІ ВЛАСТИВОСТИ БДЖІЛЬНОГО МЕДУ

Здавендавен бджільний мед відомий людям не лише, як ласощі, але й як лік. Вже стародавній римський письменник Пліній — (Plinius), який жив р. 23—79 після Хр., згадує про те, що мед, змішаний із рибячими товщами, становить дуже цілющу масть. В чому полягають цілющі властивости бджільного меду, він, розуміється, не знав. Але в наших часах на ці властивости звернули увагу, досліджено склад меду, його вплив на бактерії і т. д. Тимто тепер у деяких випадках мед цілком свідомо вживають із добрим успіхом за лік, і вживає його за лік не лише народня, але й шкільна медицина.

У склад бджільного меду входить головно виноградний цукор, якого в ньому буває до 75%. Крім цього, в ньому є вищі алькоголі, етерові олії, що їх бджоли збирають із квітів, природні кислини: яблучна, молочна та мурашкова. А остання, без сумніву, є витвір виділення бджолиного орґанізму. І таксамо є в ньому вітаміни[1]) й гормони[2]), які можуть бути витворами, що їх виробляє або орґанізм бджоли, або ті ростини, що з їх квітів бджоли збирають мед.

Етерові олії, ростинного походження, мають узагалі благодійний вплив на віддихові шляхи. Багато дослідників установили, що коли при задусі (астмі) вдихувати запах меду (через ніс, або через рот), та ще дотого, коли його трошки підогріти, то припадки задухи на деякий час припиняються підо впливом етерових оліїв меду. Ще ліпше впливає мед при кашлі. Для цього меду вживають так: беруть 10 дкґ. меду, 20 дкґ. цукру, 250 ґр. дрібно накраяної цибулі і $^1/_2$ літри води; все це варять на легкому вогні протягом $1^1/_4$ години, потім проціджують і вживають по 6—8 столових ложок на день. Подібну рецепту подає і проф. Г. Бобяк[3]), причому благодійний вплив такого ліку він приписує лише цибулі. Розуміється, що й етерові олії цибулі можуть бути корисні для віддихових шляхів, але головна служба при цьому припадає етеровим оліям та природним кислинам меду, які мають іще і бактерицидні (вбивчі для бактерій) властивости. Однак треба мати на увазі, що таке лікування кашлю медом помагає при звичайному кашлі після свіжої простуди, при так званих гострих катаральних бронхітах (запаленнях дишок). Коли ж кашель є від якоїсь иншої недуги, як, напр., від туберкульози (сухіт), то лікування медом, хоч і полегшує та зменшує кашель, то основної недуги, сухіт, розуміється, не вилікує — в таких випадках потрібне ще й инше лікування.

Досліджуючи властивости бджільного меду, лікар Мілан Пріку найшов, що мед, навіть у слабих розчинах, досить рішуче вбиває різні роди бактерій, себто, має бактерицидні властивости; крім того, змішаний з рибячим траном, гоїть рани. Тепер таку масть (мед із рибячим траном) можна купити в кожній порядній аптиці, де її продають під назвою: „Desitin Honigsalbe" (деситин — медова масть[4]). Вживають цієї масти з великим успіхом на попечення, на рани різного походження, особливо на боляки голінок (ulcera cruris), які повстають через розширення синьожил (вен), так зв. жиляків (varices cruris).

Останніми роками, крім бджільного меду, в медицині завели й лікування бджоляним трійлом, з якого приготовлюють масти й розчини та успішно лікують суглобовий та инші види ревматизму (ломець, камчук, ломцевий біль). Ці ліки продають по аптиках під назвою: Forapin (форапін — масть) і Apicur (апікур — в ампулях, себто вузьких шкляних посудинах, для впорскування).

[1]) Вітаміни — одна із складових частин багатьох відживних матерій; самі по собі вітаміни не є відживні й не постачають орґанізмові ніякої сили, як ось білки, товщі та вуґлеводні (цукор, крохмаль), але для орґанізму вони дуже потрібні, бо вони управильнюють таку, як треба виміну творива; за браком їх у відживних матеріях повстають різні недуги

[2]) Гормони — такі виділення деяких залоз, що не виходять назверх, як ось слина, піт, сеча і т. д., а залишаються в самому тілі, переходять у кровообіг і своїм впливом управильнюють діяльність внутрішнього приладдя

[3]) див. Ж. і Зн. за січень 1939 (Гр. Бобяк, „Цибуля")

[4]) треба мати на увазі, що в продажу є ще одна масть під назвою „Desitin", але без меду, тимто, купуючи цю масть, треба виразно казати — „деситин з медом"

НОВІ СПОСОБИ ДОСЛІДЖУВАТИ МЕД

У продажу є різного роду меди, н. пр., липовий, з гречки, з гірських квіток і т. ин. Деколи треба нам докладно провірити, який це мед, що його маємо купити. До помочі прийшов новий спосіб, а саме — під мікроскопом (дрібновидом) досліджуємо, з якого цвітового пилку складається мед, а різними иншими способами, н. пр., додаючи до нього різні речовини (води, різних кислин і т. д.) можна довідатись, в якій порі зібраний цей мед, кілько в ньому води, чи занечищень. Найтяжче означити липовий мед тому, що в ньому дуже мала кількість пилку. (еж).

БОГДАН ГАЛАЙЧУК.

ХОРВАТИ

Хорвати, народ — смаглявої, південної раси, здавна поселився в середземноморській влоговині і виявляє деякі схожости з українцями, хоч нераз ці подібности й дуже поверховні. Хорвати творили в давнині римську провінцію — Ілірію. Коли римська держава розпалася, і европейський світ розділився між два культурні огнища — латинське та візантійське, хорватські землі — як згодом і українські — стали пограниччям, країною культурних змагань, які найсильніше проявилися у церковній царині. Хорвати приняли християнство у IX. віці. Підо впливом св. Кирила й Методія східній обряд мав первісно в хорватів перевагу, та згодом слабша тоді Візантія не могла противажити впливам

тодішніх могутніх західніх держав — Франконії, Венеції, опісля Мадярщини. На хорватській землі боротьба між західніми і східніми впливами була жива: головним огнищем візантійства було єпископство нінське, латинства — сплітська митрополія. Та нарешті хорватські королі схилилися до західнього обряду, хорвати й досі залишилися при латинськім обряді та латинськім письмі. Ця обставина сильно заважила на хорватському народі — вона відрізнює його від сербського, з яким хорвати мають спільну мову, а який усіма силами старався знищити хорватську національну окремішність.

Географічне положення Хорватії залишило не лише слід на хорватській культурі, але заважило й на політичній історії народу: невеличкий хорватський нарід (і тепер налічує всього 3 міліони людей) постійно чув на собі натиск сильних сусідів.

Спершу була це — візантійська та франконська держава. Ця остання підбила Хорватію у IX. ст. Важко жилося хорватам під франконським пануванням; вони зривали повстання, але своїх сил не могли обєднати, тимто постійно падали. Щойно коли Франконія підупала, хорвати крок за кроком почали визволятися, їх держава скріпилася і в X. столітті вже була королівством. Франконська влада залишила сильний слід на Хорватії: устрій хорватської держави був побудований на зразок франконської, він був — февдальний, себто, власником усієї землі був король, що віддавав її в дідичне володіння підручним панам, „васалям", які мусіли бути свому володареві („суверенові") вірні, а самі васалі могли віддавати землю далі — в ленно і т. д.

Найважнішим ворогом хорватського королівства стала Венеція — могутня на морі італійська республика, яка опанувала була дальматинські пристані. На деякий час хорвати опанували були дальматинське побережжя і навіть острови та сильно стали на морському березі; але згодом між ними вибухли роздори, які венеціяни використали і здобули Дальматію для себе. Лише одно дальматинське місто, Дубровнік (Рагуза), утворило самостійну республіку на зразок венецької й дійшло до великого розквіту; — її знищив щойно Наполеон. Дубровнік став на довший час визначним культурним хорватським осередком; тут жило багато хорватських мистців, поетів і т. д., що творили під італійським впливом.

Не лише венеціяни вихіснували хорватські міжусобиці, але й инший сусідній народ — мадяри. В 1002. році мадярський король Кольоман пішов походом на Хорватію, хорватські вельможі піддались йому, і ціла Хорватія, з вийнятком незалежного Дубровніка та венецької Дальматії — перейшла під мадярське панування.

Це панування не було для хорватів важке. В тих часах осередня влада була слаба, краєм володіли насправді дрібні місцеві володарі. Справжнім паном Хорватії був місцевий найбільший вельможа (бан), поодинокими хорватськими округами (жупами) володіли місцеві ґрафи. Хорвати не чули на собі безпосередно мадярської руки.

Та прийшов кінець мадярській державі: у XVI. ст. підбили її турки — лише західня смуга Мадярщини, і разом із нею й Хорватія попала під панування австрійських Габсбургів. Тепер Хорватія удруге стала погряничною землею — правим крилом того фронту християнського світу проти магометанського, що його ліве крило становила Україна. Подібно, як Україна, Хорватія, хоч і не творила тоді незалежної держави, мусіла сама боронитися перед турецькими наїздами й тим самим боронити перед ними християнський світ. Подібне положення дало й подібні наслідки: в Хорватії витворилася організація, подібна до козацтва — т. зв. „воєнна гряниця". Чоловіче населення погряничної смуги мало обовязок бути у постійному боєвому поготівлі, було зорганізоване на військовий лад. Різниця лише в тому, що українське козацтво повстало далеко серед степів і далеко від польської влади, то й могло витворити незалежну українську державність. А вузенька „воєнна гряниця", була занадто залежна від запілля, щоб вийти поза чисто місцевий твір, який згодом перейшов під австрійську владу. „Воєнна гряниця", яка ділилася на ґенералати та полкові й сотенні округи, підлягала безпосередно віденському міністерству війни. Її скасували щойно 1881. р. та прилучили адміністративно до Хорватії.

Турецьке сусідство мало на хорватів некорисний вплив, подібно, як і на інші балканські народи. Всі вони мусіли витрачувати сили на боротьбу за життя. Церква підупала. Змушені постійно зосереджувати всі сили на оборону грянець, хорвати — подібно, як українці — не мали змоги боронити своїх прав. Використала це Австрія, яка почала що раз більше вкорочувати хорватські вольности. Бан що раз більше тратив свою владу, доки на його місце не прийшов австрійський цісарський комісар. Хорвати мусіли служити у австрійському війську, проливали за інтереси габсбурзької династії свою кров, зокрема підчас 30-літньої війни (1618—1648). Часом терпець було вривався, вибухали хорватські повстання, та Австрія безпощадно їх здушувала.

Коли Наполеон І. переміг Австрію, утворив з хорватських та словінських земель т. зв. іллірійське королівство. Під французькою владою хорвати відітхнули, та не на довго, бо 1814. р. їх знову повернули під панування Австрії, де тоді гостро переслідували національні рухи. Хорватський письменник та політичний діяч Людевіт Ґай (1809—1877) став творцем т. зв. ілірійського руху, що змагав до культурно-національного обєднання хорватів, словінців та сербів. З чисто культурного руху іліризм перекинувся на політичний: хорвати виступили в обороні своїх прав, і це довело до кривавих сутичок у Загребі 1842., 1843. та 1845. р.

Тепер хорвати мали вже проти себе не лише австрійський уряд, але й мадярів. Обєднані, під Габсбурґами мадяри почали не лише домагатися для себе що раз більших прав, але й намагалися накинути урядову мадярську мову Хорватії, що з адміністраційного погляду була частиною Мадярщини. Хорвати усвідомили собі, що тепер їх головний ворог — Мадярщина, тимто коли 1848. року вибухло мадярське повстання, вони станули по стороні австрійського цісаря. Вони вибрали баном Йосипа Єлячіча (1801—1859), що став комендантом австрійських військ, порозміщуваних на хорватських землях. Він пішов походом на Мадярщину та чимало спричинився до здушення мадярського повстання. За це австрійський цісар відділив Хорватію, Славонію та пристань Рєку (Фіюме) від Мадярщини і зробив з них окремий коронний край.

Та не довго тривав такий стан. В 1861. р. Австрія сильно обмежила права Хорватії, і коли 1867. р. прийшла до порозуміння з мадярами та перебудувалася на австрійсько-угорську монархію, відступила Хорватію і Славонію Мадярщині, залишаючи собі лише Дальматію. Хорватські землі поділено. За два роки від Хорватії відірвано пристань Рєку та прилучено її безпосередно до Мадярщини. Мадярське панування затяжіло над Хорватією. Почалися безконечні непорозуміння, зокрема за мовні права, почалися політичні процеси.

Змагання хорватів звернулися знову не проти Габсбурґів, а проти Мадярщини. Вони почали висувати справу перебудови Австро-Угорщини, де б усі землі, заселені південними словянами, себто — хорватами, сербами і словінцями, творили один коронний край — подібно, як українці домагались українського коронного краю, зложеного із Східньої Галичини, Закарпаття та північної Буковини. Коли прийшла світова війна, майже всі хорватські, сербські та словінські партії в Австро-Угорщині обєдналися в один „південнословянський комітет".

Та в міру того, як тяглася війна, південнословянське обєднання почало думати над будовою держави, але ж уже не під Габсбурґами, а Караджорджевичами, сербським панівним родом. Така думка зродилася була спершу серед південнословянської еміґрації, зокрема американської, яка співчувала з союзними державами: Анґлією, Францією й Росією (Антантою). Дня 20. липня 1917. р. представники південних словян з Австро-Угорщини заключили порозуміння зі сербським урядом, який тоді перебрався перед австрійсько-болгарськими військами на грецький острів Корфу. Тоді устійнено, що після перемоги над Австрією три південно словянські народи утворять спільне „королівство сербів, хорватів і словінців". І коли Австрія розпалася, умову з Корфу здійснено.

Нажаль, ця умова принесла для хорватів і для словінців приблизно такі наслідки, як Переяславська умова для українців. „Сербський брат", подібно, як колись „цар православний" і не думав шанувати постанов умови: на триєдине королівство дивився він лише як на перехідний стан до того, щоб усі південні словяни злилися в щось одне. На місце союзного „королівства сербів, хорватів і словінців", яке проіснувало якийсь час по війні, утворено одну, сильно зцентралізовану (зосереджену) — Югославію, державу поділено на „бановіни" (провінції), при чому ті „бановіни" не все відповідають гряницям народів; одне слово — серби починають говорити про один т. зв. югославянський народ (хорвати цього не визнають!). Ідуть переслідування хорватів, а то й убивства (1928. р. паде з руки серба провідник хорватів, посол Радіч), на які хорвати відповідають убивствами (1934. р. паде від хорватської кулі король Александер, творець „Югославії").

Накінець сербські урядові кола спамяталися Вони зрозуміли, що такий стан це — життя на бочці з динамітом, що раз треба з ним покінчити. Насамперед вони касують диктатуру та привертають парляментарний устрій. Хорвати використовують нові можливости, як нарід культурніший та політично більше розвинений ніж серби. У виборах 1939. р., Мачек, наслідник Радіча, гуртує довкола себе всю опозицію та разом із нею здобуває мало що не половину голосів. Хорвати стають силою, з якою треба поважно рахуватися — і новий президент міністрів Югославії Цветковіч входить у переговори з Мачеком; — вони доходять до порозуміння, щоб Югославію перебудувати на союзну державу.

Та це порозуміння нелегко довести до кінця. Зокрема важко устійнити гряницю Хорватії, бо — як це бачимо на карті — на деяких просторах хорвати живуть разом із сербами. Покищо стануло на тім, що землі, заселені суцільно хорватами (Хорватія й західня Славонія) становитимуть окрему „хорватську бановіну" з внутрішньою автономією; населення Дальматії, Босни, Герцеґовини та Східньої Славонії само вирішить голосуванням, чи має належати до хорватської бановіни. Буде це тимчасова розвязка хорватського питання.

Шойно коли югословянський король стане повнолітній (як відомо, молодий король, син убитого короля Александра, Петро II., ще вчиться, а його заступає князь Павло, як т. зв. реґент, себто керманич держави), прийде на чергу зміна конституції, тоді перебудують Югославію на союз майже незалежних одна від одної держав, на зразок недавньої чесько-словацько-української федерації.

Теперішнє порозуміння свідчить про політичну зрілість обох сторін: серби виреклися своїх зазіхань, хорвати забули про давні кривди та погодилися на розвязку, яка підходить до їх сил. Вони усвідомили собі, що вони малий народ, живуть на погряниччі Італії та Мадярщини, не мають змоги зберегти незалежного існування, тимто рішили далі жити спільним життям із сербами — меншим і не таким небезпечним ворогом. Таким шляхом вони мабуть запевнять собі краще майбутнє ніж словаки, що унезалежнилися від Чехії, але ж невідомо, чи ту незалежність зможуть зберегти...

Е. ЖАРСЬКИЙ.

ЯК ЧУЮТЬ КОМАХИ

Комашиний світ такий цікавий, такий повний різних несподіванок, що дійсно варто приглянутися їм ближче.

Певно нераз запитували ми себе: яким способом можуть комахи чути різні звуки, голоси, тощо? Чей же вони не мають таких вух, як собаки, воли, чи коні, а проте чують усе, що довкола них діється! У старовинних книжках, у часах, коли ще вчені не знали багато речей, описували різні повидумувані речі про такі справи. Тодішнім ученим не могло й поміститися у голові, щоб така комашка могла почути голос, не маючи на голові вух.

І саме в тому й біда, що коли ми говоримо про слух, то маємо все на думці „вистайні" частини вуха, які заслонюють отвір. Про те, що це не найважніша частина — навіть ніхто й не думає — а тут, завдання цієї частини — збирати всі голосові хвилі й спрямовувати до слухового отвору, де в середині (в голові) находиться болонка, т. зв. барабанчик. У хвилині, коли голосові хвилі вдарять у той барабанчик — він дрижить. Ці дрижання уділюються слуховим кісточкам та течиву, щоб нарешті дійти до дуже складного слухового приладу; тут находиться слуховий нерв, і він повідомляє нашу свідомість про події.

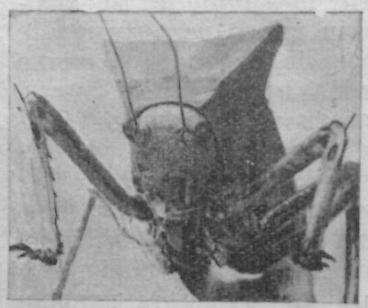

Коник-стрибун з Нової Ґвінеї. Стрілки вказують, де находиться слухове приладдя.

У комах не найдемо назверхніх „вистайних" частин уха. Даремне його шукати на голові. Їх вухо находиться на... ногах!

Возьмімо коника-стрибуна і пригляньмося його переднім ногам. На голіні передніх ніг найдемо кругляве, трохи всаджене в нутро заглиблення; у цьому заглибленні находиться болона, що її назверх береже хітинове[1]) згрубіння. Об ту болону оббиваються голосові хвилі; під їх впливом, болонка дрижить; це дрижання переноситься до чуттєвої клітини, котра переносить подразнення на слухові нерви, а вони — доносять ці подразнення до нервного уладу.

У метеликів слухове приладдя находиться при насаді крил, на тулубі; в инших буває при насаді кадовба.

Та метелики не можуть чути всіх звуків. Їх „вухо" привикло відбирати звуки означеної довжини хвиль. Вчені переконалися, що метелики не реаґують (відповідають) на звуки скрипки, стукоту, чи плескання в долоні; зате живо реаґували на скрегіт, викликаний потиранням корка об шибу.

Сарана має свій слуховий улад по обох боках кадовба. Видко це в тої сарани, що не має крила. У неї можемо запримітити велику подібність до вуха ссавців.

Сарана сх. Африки: стрілка вказує, де находиться слухове приладдя.

Як у ссавців, так і тут, є своєрідна „слухова кісточка"— збудована зі згрубілої хітини. Вона відбирає дрижання барабанчика й переводить ті дрижання слуховим нервом.

Зовсім инакше відбирають слухові вражіння павуки. Не мають вони вух ссавців, чи заглиблень згаданих комах. Це заступають їм особливі слухові волоски, що находяться на ногах. Це й пояснює нам, чому нераз павук, хоч не бачить мухи, звертається туди, де вона сидить. Якже ж це може діятися? Зовсім просто.

Голосові хвилі, що їх витворюють комахи своїх бренькотом, або дрижанням крил, доходять до слухових волосків, а вони переносять подразнення до нервного приладу. Дрижання тих волосків — видно й під мікроскопом (дрібновидом), як тільки зазвучать низькі тони.

НАЙЗИМНІШЕ И НАЙТЕПЛІШЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ

На основі ґеоґрафічних розслідів за найзимніше місце на землі вважають долину між 63—64° ґеоґрафічної ширини на Сибірі; пересічна температура доходить тут до —72° — —75° Ц; за найгарячіше — місто Массаву в Африці, в італійській Еритреї, де тепломір виказує деколи до 50° Ц в тіні.

[1]) хітина, латинське слово — тверда речовина, що находиться в назверхніх частинах шкіри членоногих тварин

БОГДАН ЧАЙКОВСЬКИЙ.

МУЗЕЙ „СОКАЛЬЩИНА“

Коли б перед цими рядками треба було поставити якесь мотто, себто слівце, чи речення, що коротко, але дотепно зясовує якусь справу, то я найрадше вибрав би давню нашу приповідку: „Не святі горшки ліплять“. Її значіння я зрозумів добре щойно тоді, як самі обставини змусили мене взятися за музейну працю і зробили мене „музейником“. Тоді я побачив, що як людина чогось дуже хоче, то зможе перемогти всі труднощі. Коли б це зрозуміння було в мене ще тоді, як на виділі сокальської філії „Просвіти“ виринула думка оснувати місцевий музей, то музей був би повстав яким десятком літ раніш. А тепер мені одне ясне: кілько це припізнення принесло із собою шкоди: неодну старовинну ікону, винесену несвідомими руками з церкви, позливали дощі й сніги; неодин зразок давнього одягу подерли на ганчірки чи господарське приладдя, чи спалили; неодну цінну памятку після передісторичного нашого прабатька знищили діти й не діти. А все це тільки тому, що не було в повіті осередку, що був би зацікавлений тим, щоб збирати старовину та поучувати нарід про її значіння.

Та тоді, в 1927. році, нам здавалося, що коли нема на місці людини з відповідним знанням, та що мала б досить часу — то про музей і думати шкода. А вже найменше думав я про те, що сам стану „кустосом“ (доглядачем) музею, що зможу й підготовитися сам до цього уряду і знайду попри свій фах доволі часу на працю в музеї. Та... „не святі горшки ліплять“.

Розпяття — старовинний образ місцевої роботи.

Перешкод було багато: музей потребує виставових саль, усякого владження, робітень, тощо. Та все якось переборолося — і цей нарис дасть найкраще про це свідоцтво.

*

Думка про сокальський музей, коли раз зродилася, вже не згинула. Протягом 1929. і 1930. р. почато збирати матеріяли для музею, переважно архівні, а збирав їх Іван Рачинський, колишній бібліотекар табору наших військових у Юзефові на Чехії. Назбирав він таких річей яких чотири сотні (його катальоґ виказував 368 чисел) — але ж мусів покидати Сокаль, а з його виїздом і праця над музеєм припинилася.

Зрушив її з місця щойно невтомний пропаґатор місцевого музейництва, теперішній голова КУОМ-у (Комітету Українських Обласних, себто — місцевих, Музеїв) радник Кобринський з Коломиї. В часі моїх провідин коломийського музею (восени 1935 р.) я мусів приобіцяти йому, що буду всіма силами старатися, щоб у Сокалі був музей. На щастя, я найшов теж і людину, яку вдалося й мені переконати, й вона стала кустосом музею.

*

День 2. лютого 1936. р. для сокальського музею — „історична“ дата. Того самого дня Філія „Просвіти“ в Сокалі скликала повітову анкету, на яку прибув і радник Кобринський, і на анкеті цій ухвалено „розбудувати“ музей, що дістав назву: „Український Народній Музей »Сокальщина« ім. Андрія Чайковського, при Філії Товариства »Просвіта« в Сокалі“.

Почалася праця. На повіт пішли відозви, в місцевому часописі „Голос з над Буга“ появилася відповідна стаття, почато порядкувати давніші матеріяли, збирати нові. „Український Банк“ у Сокалі відступив на музей приміщення у своїому домі, справлено найконечнішу обстанову. Здавалося, що все вже наладнане. Та вже незабаром настала подія, що загрожувала існуванню самого музею: кустос уступив із свого становища, і музей опинився без проводу, — треба було у травні 1936. р. самому стати „музейником“: з невеликим гуртком людей взялися ми до праці, їздили по селах, виголошували реферати, збирали всячину[1]) катальоґували, чистили, розставляли...

Свічники з фіґур.

Другою „історичною“ датою був день 12. липня 1937. р. (місцевий празник), коли ми відкрили музей для прилюдного вжитку. Тоді вже наш музей прибрав такий вигляд, що наш перший кустос, побачивши його, вперше від уступлення, сказав, здивувавшись: „Та це вже правдивий музей“. Ще більше піднесли нас на дусі провідини д-ра Я. Пастернака, що саме переводив розкопи в Белзі, й оглянувши наші збірки, найшов для нас слова заохоти. Від того часу він став немов нашим „опікуном“ і віддав нам неодну цінну прислугу своїм досвідом.

Дня 6. вересня 1936. р. відбулося при великому здвизі народу посвячення музею. На це свято прибув д-р Коковський, що виголосив цікаву доповідь про значіння музейництва (сам він був основником музею „Лемківщина“ (див. „Ж. і Зн.“ 1936. р., стор. 262).

*

Від того часу музей постійно зростає. Приміщення стало за тісне. Що раз треба змінювати розміщення музейних речей, і нераз треба добре наломити собі голову, де покласти нові набутки. Багато річей мусіло помандрувати до маґазину, щоб зробити місце вартнішим. Тому в музею речі поукладані так густо, що затрачується перегляд виставлених предметів, рушитися нема куди...

---

*) Не можу не піднести тут співпраці п. д-ра Костя Максимовича, тоді вчителя в Поздимирі, сокальського повіту, що віддав музеєві не одну прислугу й був милим товаришем у поїздках.

Музей поділений на відділи: церковний, історично - історичний, народознавчий, нумізматичний (старі гроші) і архів. На перше місце вибивається відділ церковний, що майже ввесь займає найбільшу кімнату. Багато в ньому цінних ікон з XVI.—XIX. ст., рукописних книг, стародруків, церковних риз (є теж збірка зразків тканин і риз) та предметів, що торкаються різних обрядів.

Середина шафи з народніми одягами Сокальщини.

В народознавчому відділі уже є доволі багато зразків давнього одягу, господарського приладдя й домашньої обстанови. Цікава є збірка глиняних виробів сокальських ганчарів. Колись цілий Сокаль димився ганчарськими „горнами", сьогодні не залишилося вже ні одного ганчаря. Останній із них бл. пам. Іван Логинський, що помер восени 1938. р., залишив музеєві свій верстат.

Інші відділи, хоч і не розбудовані так, як два перші, все ж мають неодин гарний предмет.

Пропамятна таблиця М. Шашкевича.

Цікава прикмета сокальського музею є та, що ввесь його збір походить із дарів громадянства (з дуже непомітними вийнятками). Громадянство, теж із незначними вийнятками, жертвує для музею все, що може мати музейну вартість. Зворушлива є жертівність дітвори, що принесла для музею не один цінний дар.

А проте дотеперішні видатки на музей переходять 1200 зл. Фонди на музейні потреби приходять із добровільних датків при відвідинах і з підмог кооперації. Український Банк дає для музею приміщення задурно. Та найважнішу частину видатків спадає на „Товариство прихильників музею", що від 1. травня 1937. р. встигло зо своїх невеликих членських вкладок зібрати близько 700 зл.

За 3 роки відвідало музей 2597 осіб, між цим було 18 збірних відвідин з 669 учасниками.

*

Хоч наш музей ще скромний щодо розмірів, то проте ми не потребуємо соромитися перед чужинцями, що приходять його оглядати. А як музей впливає на українське громадянство, хай послужить такий зразок: зголошується робітник Садовський та повідомляє, що він, купуючи стару бляху, надибав таблицю з написом про Шашкевича. Питає чи не принести б до музею. І приносить із собою пропамятну таблицю в честь Маркіяна Шашкевича, що його українське громадянство Сокаля прибило 1911. р. на одному домі, надаючи вулиці назву Шашкевича. В часі війни ця таблиця кудись заподілася, і всі про неї й забули. Розуміється, що музей її відкупив (за 17.50 зл.).

Стіна з іконами XVIII. в. — невеличка вітрина з доісторичними памятками.

Ясно, що коли б не було музею, то була б ця таблиця пропала навіки, як і тисячі инших памяток. Завдяки музеєві й його освідомній праці, буде вона довгі часи свідчити про те, що українці в місті Сокалі мали колись більше значіння, ніж тепер.

ПРО ХАРЧУВАННЯ ЛЮДИНИ

Щоб жити і працювати, людина мусить їсти. Та тут важне — що́ саме їсти та як їсти, а далі кілько чого їсти. А людина, що працює фізично, чи як у нас звикли говорити „руками", — потребує чимало харчів на день: вона повинна спожити в день: до 250 ґрамів хліба житнього та пшеничного, городини 750 або й 1000 ґрамів (гороху, буряків, картоплі, бобу, моркви, огірків, тощо), далі мяса або твердого, трівкого сира 100 або 150 ґрамів, нарешті товщів (смальцю, масла чи иншого товщу) 100 або й 150 ґрамів, і не менше, як 100 ґрамів цукру. Коли всі ці харчі перерахувати на теплотні одиниці, яких дорослий потребує 3000 до 4000 на днину праці, середньо-важкої, то вийде з хліба прибл. 500 кальорій, з городини яких 400 кал., з мяса чи сира 300 до 375 кальорій, на товщ припаде кальорій 800, на цукор 350. А перерахувати на гроші?

Самих їстивних продуктів у зимному стані без напитків таких, — як молоко, пиво, й ин. — треба купити (всеодно: фізичному чи умовому працівникові) на днину за 1 (одного) злотого з гаком (з 3 ґрошами). Ті, що недоїдають, нездужають і вкорочують собі віку.

Ст. Л.

К. КРЕЧЕТ.

ЯК ПОВСТАЛА ЛЮДСЬКА МОВА

У „Житті і Знанні" з 1936. р. в 3. числі була вміщена стаття В. Пастущина „Початок людської мови", що обговорює різні погляди на цю справу, при чому „мову" автор розуміє широко, як кожний назверхній знак наших духових станів, що їх ми бажаємо передати нашому довкіллю. Теперішня стаття доповнює думки, висловлені у статті В. Пастущина; вона вияснює трохи докладніше справу походження людської мови, а головно сам хід її розвитку з різних почуттєвих виявів. — Ред.

Те, як повстала людська мова — одне з дуже важних і цікавих питань у мовознавстві. Та вияснити його довелося науці нелегко. Бо ж треба завертати думкою в таку далеку давнину, коли людина стояла на первісному рівні свого культурного розвитку тай мало чим різнилася від тварини. Для того, щоб уявити собі культурний рівень такої первісної людини й її тодішні мовні засоби, вчені досліджували мову сьогочасних диких племен, що живуть іще й досі в первісному стані, головно в Африці й на островах Полінезії (Океанії). Крім того, для відтвору початків людської мови багато дав ученим також дослід дитячої мови, бо ж відома річ, що умовий розвиток дитини у великій мірі нагадує умовий розвиток цілого людства.

Як же повстала людська мова? Мова теперішніх людей, це — назверхній вияв душевного життя людини, головно думання. Звуки людської мови, це передусім знаки думок, символи (знаки) понять. І це є головна різниця між людиною і твариною. Тварина не має мови, бо не має думання. Тварина може деякими звуками виявляти свої почуттєві стани, такі як: страх, біль, пожадання, тощо; але ці звуки, це — не є мова, бо ж вони далекі від мови, утворюваної мовними приладами (артикульовання), тай чужий їм є якийнебудь розвиток. Ці неартикульовані звуки вроджені тваринам, вроджені вони теж і немовлятам, які ще мови не знають. Людська мова є витвір довгого ступеневого розвитку, що його набула людина протягом багатьох тисячеліть. Отже питання про повстання людської мови зводиться до двох справ: як стали звуки символами понять, і як первісні неартикульовані голоси стали артикульованими звуками мови?

Є три громади слів у кожній мові, що в них можна віднайти сліди первісної мови: 1) у деяких словах дитячої мови, 2) в різних вигуках і 3) у звуконаслідуваннях природи.

У дитячій мові є ціла низка слів, такі, як: мама, тата, баба, бобо, буба, дада, няня, кака, гам і багато инших, які повстали з несвідомого руху губ, язика, мягкого піднебіння, долішньої щелепи при віддиху, ссанні, смакуванні, тощо.

Повітря, що нагло входить у легені, напирає на гортанку, вводить у рух голосові струни і викликає крик. Цей крик є основою повстання перших голосівок (а, е, і — й т. д.).

При ссанні матірних грудей дитина змикає губи як язик, і ці рухи губ і язика є завязком до витвору майбутніх приголосівок губних і язикових (п, б... т, д...).

Коли дитина вже сита, відкидають губи грудь матері й випускають її з уст, а притім з губ протискається свист, у якому маємо вже матеріял для витвору приголосівок протиснених (с, з, х — і т. д.).

До цього приєднується ще забава, вправа сил у грі; у звязку з тим рухи повторяються, даючи матеріял до повторень звука (н. пр., мама).

Рухи ці, подібно як рухи обличчя (міміка) чи рухи тіла (жести), були висловом вражіння, яке переживала людина чи пак дитина, заспокоюючи голод і спрагу. Голос був уже тільки слуховим вислідом цих рухів (Наука В. Вундта).

Ці первісні первні дитячої мови може ще не цілком ясно виступають у свому завданні. Виразніше це бачимо у вигуках, які є найпервіснішим виявом людського життя, виявом почувань, зворушень, прагнень. Теперішні вигуки, такі як: а, га, ах, о, го, ох, е, ге, ех, чи — ай, ей, ой, чи подвоєні: ага, ого, еге, аяй, ойой і т. д. можна вивести з первісних криків і вересків, які, очевидячки, були нестримні, непомірковані, пронизливі. Вигук гніву, болю, здивування, зацікавлення, тощо — мав величезну вагу в людському житті. Підо впливом почувань людина кричала, вила, зойкала, ревла, хропла, кректала, кашляла, зітхала, тобто видавала низку звуків із голосівковим складником і приголосівковим, проривним і протиснутим, здебільша в гортанці і в задній частині ротової ямини.

Особливо важні були ці голосові вияви почувань у громадському житті, при спільних іграх, ловецьких, рибальських чи воєнних вирядах або при родинних обрядах таких, як весілля, похорони, тай у половому житті (Наука Ноарé).

До цього приєднується ритмічна справа, розмірність, яка виступає не тільки в рухах тіла, але виявляється у вигуках і окликах, що оживляють працю і стають основою робітної пісні (наука К. Бюхера). Через часту сполуку вигуку й чинности мусить опісля даний звук за кожним разом викликати образ тієї чинности і тісніше звязатися з нею.

Разом із цими чинностями виступають також почування чи то роскоші чи огиди, вдоволення чи обридження, прихильности чи ненависти, страху чи завзяття, і відповідно до того укладаються мовні прилади: стискаються зуби, або видуваються губи, чи притискається язик до піднебіння або стискається горло, тощо. Всі ці рухи губ, зубів, язика, горла викликають зміни в голосі щодо його сили, висоти, ясности, тощо.

Дуже первісного походження є також слова, що наслідують звуки природи. Є низка слів, що наслідують голоси тварин, грюкіт грому, тріск галуззя, щум вітру, тощо, як, напр., кра-кра, няв, гав, куку, цвірінь, трісь, бз, бух, грим, дзінь, сс, а звідтіля ці наслідуючі звуки перейшли до мови як їхні назви; отже: „крякати", „нявкати", „гавкати", „кукати", „сичати" і т. д. І тут теж приєднується чинник ритмічний, що виступає, як подвоєння, і що його можна помітити й досі в дитячій мові: кле-кле, мур-мур, гав-гав, бум-бум, тук-тук, тощо. Це є теж

громада первісних слів, які є майже в кожній мові однакові.

Людина наслідувала голоси тварин і звуки природи для розваги, а ще частіше для користи, приманюючи звірів на ловах чи проганяючи небезпеку. А звідтіля вже пішли й інші звуки.

Ця наука про походження людської мови з наслідування голосів природи — найбільш поширена, може тому, що в ній людський голос виступає як свідомий чинник, а ось при дитячій мові й окликах це — як другорядний і мимовільний вислід рухів цілого тіла.

Але насправді при повставанні людської мови мусіли діяти обидва чинники: при появі якогось явища ціле тіло людини відповідало на нього рухами обличчя і цілого тіла, а з того витворювалися теж остаточно підсвідомі, мимовільні артикуляційні рухи горла, губ, язика і т. д., або в инших випадках людина свідомо наслідувала голоси, що їх чула.

*

Отже все, що первісна людина переживала, вело з конечности до витворення мови: приємність і вдоволення від заспокоєння голоду, прикрість від голоду і спраги, радість від ловів і борні, забава, втома, недуга, смерть — скрізь виступав у цих переживаннях почуттевий чинник, який виявлявся назверх рухами обличчя (міміка), рухами рук (жест) і голосом. Згодом голос показався найкращим засобом до вияву внутрішніх переживань, а при розвитку людської громади став він правити за найкращий засіб порозуміння. Очевидячки, пронизливий крик, рев і вереск первісних окликів і вигуків поступнево стає „людським" голосом у міру того, як людина поступнево навчилася гальмувати вияв своїх почувань. Всі ці первісні вияви: дикий крик зі страху і болю, крик перестороги перед небезпекою, кликання помочі, поклик дітей, приваблювання самиці, крик залицяння, вигуки при скоках, плямкання зі смаку — все це викликало зміну віддиху, рухи гортанки, долішньої щелепи, мягкого піднебіння, губ, язика і доводило нарешті до а р т и к у л ь о в а н о г о з в у к у.

Первісним відносинам людського життя відповідали слова дитячої мови, оклики й наслідування голосів природи. Це не були ні слова, ні речення, тільки відповідні до справи, конечні „обзивання". Протягом тисячеліть, зі зміною умов життя, почали з цього творитись слова й речення та сполучування з переживанням, при яких вони виступали. Щойно тоді ставали вони символами понять.

Ставши громадським чинником зносин між людьми, засобом виявляти думки, почуття, наміри, постанови — людська мова пішла вже далі шляхом свідомої будови й розвитку.

Проти таких вияснювань повстання людської мови висуває дехто з учених різні застороги. Але ці вияснення показують напевно одне, що людська мова у своїх початках вяжеться не тільки з фізичними умовинами життя, але в основі її лежать і духові здатности людини.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ.

МАЛЕНЬКІ СТРАХОВИЩА

Ще малими дітьми ми нераз чували казки про змиїв, що мають страшний вигляд, великі голови, страшні очі, роти. Нераз не одному з нас може й приснилась така страшна потвора. Та нікому тоді, здається, не приходило на думку, що такі потвори справді є довкола нас, і ми їх бачимо, тільки вони такі маленькі, що ми не помічуємо їх страшного вигляду.

Хто ж вони такі? А — звичайні наші комахи: наша хатня муха, оса, цвіркун, коник-стрибун і також гусениці комах. Щоб побачити, який вони

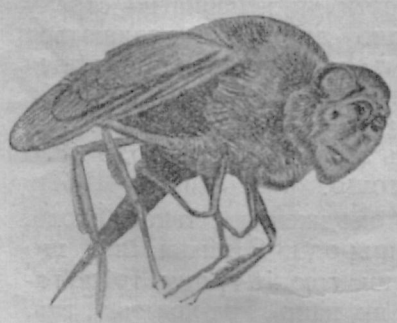

1.

2.

мають страшний вигляд, треба тільки подивитися на них крізь побільшальне шкло, себто крізь мікроскоп (дрібновид). Правда, часто побачимо, що голова якоїсь комахи скидається на людську голову тільки не гарну, а якусь мацапуру — ось так, як то малярі часом малюють, коли хочуть когось смішним змалювати, й ми кажемо, що маляр намалював чиюсь карикатуру, що найчастіше бачимо в гумористично-сатиричних (у веселих, насмішливих) часописах. Нераз вигляд такої побільшеної голови комахи такий відразливий і страшний, що скидається хиба на машкару, що її роблять собі первісні племена десь у глибині Африки, чи Австралії, чи на островах Полінезії, щоб відстрашити, як вони кажуть, злих духів, або настрашити ворога в часі битви.

Коли б так ці комахи й гусениці були справді такі великі, як ми бачимо їх мікроскопом, були тількі, як слони, або якісь инші допотопні звірі, вони були б чимось найстрашнішим, що тільки можна собі уявити. Усі ці страшні змиї, що про них чуємо в казках, були б проти них зовсім можливими звірятами. На щастя, природа не дала їм тілької величини. Тільки раз, десь давно-давно, ще в часах, коли росли ті папоротеваті велетні дерева, що з них маємо тепер камінне вугілля, жили водяні русалки (бабки) тількі, як наші гуси. Велике питання, чи первісна людина й инші творіння могли б були опертися гусеницям, таким великим як слони, чи могли б перед ними оборонитися, коли читаємо, що теперішні гусениці - чернички встигли обїсти до гола за три місяці 20 тисяч моргів чатинного ліса, залишивши тільки голі пні та товстіше гилля. Ось тут на образках подаємо кіль-

ка побільшених головок комах. Із них можна побачити, які то страховища ті малі комашки. Не дай, Боже, аби кому таке живе привиділося! А все ж таки й у них можна помітити деяку подібність із людським виразом обличчя.

Ось побільшена муха (ч. 1) з одної породи або голова оси (ч. 2), голова однієї породи гусениць (ч. 3), чи голова сарани з Камеруну (ч. 4),

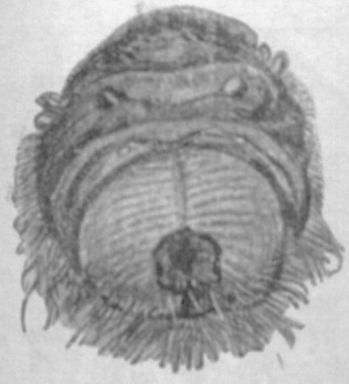

3.

4.

або американського метелика (ч. 5); а голова коника-стрибуна (ч. 6) справді нагадує нам конячу голову.

А так, як ми бачимо їх маленькими, то вони нам зовсім не страшні, а деякі з них уважаємо навіть за гарні, як ось оси, коника-стрибуна, чи

5.

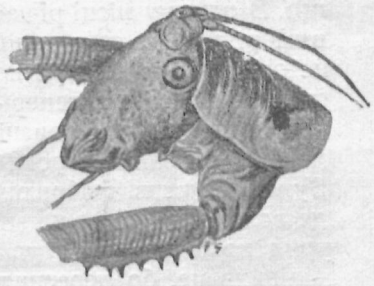

6.

водяні русалки. Коник-стрибун і водяна русалка ввійшли навіть у письменство різних народів, перший — як представник краси, звинкости й музикальности, а русалка водяна — представниця краси, стрункости — відсіль і її назва, водяна русалка. Коли б так люди завчасу приглянулися були голові русалки водяної в мікроскопі, певно так були б її не назвали. Тим більше, що це — страшний розбишака, правда, серед комах. Назву русалки дістала ще й тому, що живе над водами. А повіря всіх народів каже, що русалки живуть у воді, або близько води. Є ще й друга її назва — бабка, але це вже не така поетична назва...

ЮРІЙ ФЕДОРІВ.

ПРО ПОБУТ ТА ПЕРЕКАЗИ СЕЛА САДЖАВИ

Дещо про село Саджава ми сказали в попередньому зшитку „Життя і Знання" (ст. 150—152) — тепер сказане доповнюємо. Село це лежить у кітловині річки Саджавки, над якою з правого боку здіймається сплощений беріг, до 100 м заввишки, покритий чатинним лісом. На березі орні поля $1^1/_2$ км завширшки, кінчаються стрімким яром, зв. „Рисенське", на 100 м завглибшки і 50 м завширшки. Зараз за цим яром здіймається гора, звана З а м ч и с ь к о м — стятий стіжок, що з усіх боків, крім західнього, однаково стрімкий. Горб цей буде так 150 м заввишки.

Поля на горі, між Саджавкою й Замчиськом, називаються тепер „Хиб". Цю назву місцеве населення приписує події з давніх часів: якийсь казковий цар колись подивився на засіяні свої поля й від його лукавого погляду „хибло", себто зівяло все збіжжя — ось і звідси ніби назва „Хиб".

Річка Саджавка — невеличка, в довшу погоду висихає, що й не пізнати її, зате в часі дощу є чималим пострахом для місцевого населення. Вливається до Бистриці Надвірнянської, недалеко Станиславова. Старі люди оповідають, що ще за їх памяті тут було багато лісів. Річка ніколи не висихала, в лісах були багна, з яких вода потічками спливала до Саджавки.

З лівого боку Саджавки простягаються розлогі селянські поля й кінчаються листковим лісом, зв. „лазами". Поля мережані старими грушами й яблунями. Оповідають, що дуже давно на теперішніх полях пишалися чудові сади, від яких немов то й Саджава взяла свою назву. А за садами, де тепер тільки лази, там, мовляв, були орні поля й сіножаті. Про орні поля свідчать ледви помітні борозди й грядки, вкриті старезним мохом і двісталітніми деревами. Усе це: і пишні сади, й поля — нинішні лази, і „хиби" належали до багатої каштелянової, що жила на Замчиську. Поля й лази звуть подекуди „чертежами". Кажуть, що ця назва походить від поганого проклону каштелянової:

Нове господарство Паливодів у Са́джаві.

через великі збіжеві втрати на полях, що їх знищив був град, вона висловилася, що „чорт знищив урожай" — і ось ніби від того назва — „Чертежі". Поля тут неродючі, звичайний підгірський ґрунт.

В кількох місцях на полях обсаджені старими вербами — „трясавиці". Дуже давні перекази кажуть, що там щось копали, але ніхто не знає, що. В одному місці річка Саджавка вимулює давнє цямбриння. Це вже новіша копальня вугілля, вона не оплачувалася, і про неї забули. Є в Са́джаві сім сировичних вікон, тепер — нечинних. Є це звичайні криниці, обцямбровані грубим деревом, звідтіля добували колись сировицю і з неї виробляли сіль. Була в Са́джаві фабрика виробу соли, зв. баня, але де вона була, ніхто не знає. В 1924. р. громадський уряд хотів знову добувати сировицю, але скоро залишив це, бо перегнило цямбриня й засунулося вікно.

*

Хати в селі порозміщувані по обох боках Саджавки. Колись дрібненькі, з курними стріхами, тепер трохи кращі, під черепом та бляхою. Господарства чисті, хоч скромні та бідні.

Населення зберегло майже повну красу свойого давнього одягу. Буддень мало що каже про згадане село, зате неділі і свята можуть щось розповісти про красу саджавського вбрання. Жінки не носять т. зв. жидівської тандити, а — фартухи з власного льняного полотна, колись мальовані, тепер — вишивані. Голови завивають у білі завої старовинного походження. Найкращим і найзвичайнішим одягом був колись і зберігся досі, звичайний овечий, білий кожушок, гарно вишитий волічкою, вліті без рукавів, узимі — з рукавами. Дівчата таксамо вбираються, тільки не мають завоїв, а голови завязують хустками. І для чоловіків та жінок обувою були колись личаки, постоли, або ходаки, тепер — чоботи, а то (рідко) — черевики.

Чоловіки носили вліті на головах соломяні капелюхи, прикрашені кольоровою волічкою, взимі баранячі шапки. Довгі, білі сорочки підперізували широчезними ременями-чересами, котрі пра-

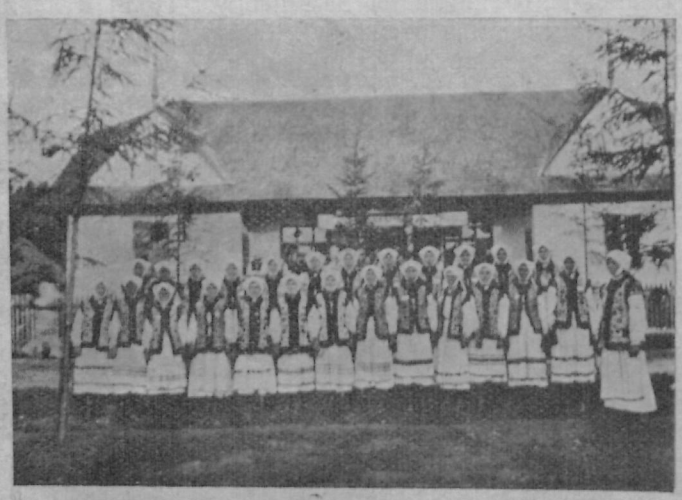

„Союз Українок" у Са́джаві (у святкових „завоях") перед „Народнім Домом".

вили й за гаманці на гроші. Сорочки були вишивані на рукавах чорною й червоною заполоччю, під бородою комір запинали гарасівкою, в неділю — китайкою. Найзвичайнішим одягом були кожушки, як у жінок. Старші чоловіки й жінки носили взимі кожухи „з насилюваням" на зразок давніх, козацьких і боярських жупанів. Восени й навесну одягалися в чорні або білі сіряки з прикметними збірками (фалдами), багато прикрашені червоними чічками з волічки. Багато з давнього одягу збереглося до теперішніх часів, головно між старшим поколінням.

*

До найдавнішої історії Саджави досі не вдалося найти ніяких докладніших джерел. Є це село розмірно молоде. Вперше стрічаємо його на карті України французького інжинера-ґеоґрафа Бопляна в 1640. рр. у попсованій формі „Sagova", над потоком тої самої назви. Мабуть, від цієї річки, а не від садів, пішла й назва оселі. Дальші звістки про село маємо щойно з початком XIX. ст., а саме — спис парохів, складений 1882. р. парохом о. Пауком. Парохи жили перше при теперішній дочерній церкві у Глебівці. Серед такої недостачі історичних джерел для минулого села мають значіння п е р е к а з и й оповідання, що збереглися між народом.

Дівчата з Саджави перед „Народнім Домом" у святкових прадавніх червоних хустках і в місцевім народнім одягу власної роботи (одяг виходить уже з моди).

1. П е р е к а з и п р о З а м ч и с ь к о. Назва „Замчисько" вказує, що там був колись замок, але історичних згадок про нього немає. Старі селяни згадують тільки панський двір, що колись стояв під Замчиськом. Про Замчисько оповідають такі перекази:

В середині гори Замчиська є зачаровані теремн, де жив колись лукавий цар. Людям дуже погано жилося за його царювання, усі його проклинали. А життя його було безконечне — смерти годі було діждатися. Із своїх терем'в рідко коли виходив, а як було вийде й погляне по засіяних і засаджених полях, то усе від його лукавого погляду „хибло" (вяло). Сам він був незвичайно великої будови тіла. Таких людей не було й нема на світі. Щоб його позбутися, зробили на нього змову, щоб його убити. Зараз під Замчиськом, де тепер тільки городи, звані „Старим містом", було тоді місто Богородчани. Нарід змовився якось викликати того царя з підземних палат на верх замчиська, щоб його вбити. З тією думкою селяни зігнали на міський ринок усю свою худобу, не виключаючи дробу. Пустили худобу всуміш — повстав великий рев і крик, худоба кинулася до боротьби. Рев худоби, дзявкіт дробу, крики людей були такі голосні, що приневолили лукавого царя вийти з підземелля й подивитися, що діється в місті. Його довірені гайдуки були у змові з народом і стали при виході з палат з гострими палашами. Тимчасом инші його гайдуки виводили його сходами вгору, під звуки не-

самовитого реву. Цар був незвичайно сильної будови тіла. На очі йому нависали великі брови, так, що його повіки треба було підпирати вилами, щоб він міг бачити. І щойно показався на Замчиську несамовитий цар, — два гайдуки стяли його голову гострими палашами. Голова покотилася вдолину й цар вернувся без голови до своїх теремів. Люди були вдоволені, що позбулися несамовитого царя.

Що-року, в часі Великодня, чути гомін дзвонів, що несеться з середини гори Замчиська, і на це можна знайти дуже поважних віком свідків.

Инше оповідання про це місце таке:

Дуже давно на Замчиську ховалися козаки перед нападами татар. Тому Замчисько навіть зі західнього боку обкопане, щоб який татарин туди не дістався. Бувало татари збираються вилізти на Замчисько, але згори вдень і вночі люди боронилися різаним камінням і гарячим окропом перед татарами. Всередині гори жив козацький старшина, — там було подостатком їжі й напитків, і татари ніяк не могли виморити людей.

Дехто знову каже, що всередині Замчиська жив Довбуш, що боронився перед кожноразовим наступом на Замчисько. Инші знову кажуть, що на Замчиську жила пані каштелянова, до котрої належали всі довколишні села. Вона була дбайлива господиня й усе пильно засівала й засаджувала. Від неї, як ми вже згадували, пішла ніби то назва „Чертежі". Ще инші кажуть, що на Замчиську жив якийсь Богородчанський, і від нього пішла назва Богородчани, що простягалися зараз під горою.

*

2. Татарські напади. Татарські загони напевно досягали Са́джави. Про це свідчать цікаві оповідання місцевого населення. Ось господиня Палагна Середюк оповідає, що, як колись, дуже давно напали були на село татари, то люди повтікали в ліси. Татари були дуже голодні, шукали в хатах їжі. Один татарин зайшов до сіней прадіда Ілька Яковиного, місцевого господаря, і знайшов у станві, такій величезній бочці, росіл, у котрому була наквашена капуста. Станва була висока, татарин перехилився туди, щоб згасити спрагу. Саме надійшла із схову господиня тої хати, вхопила татарина за ноги, вкинула стрімголов у росіл, і він там і втопився.

Подібний переказ оповідала старенька 96-літня бабуся, Анна Феценець: її баба не мала вже часу втікати зі села з челядею перед татарами, тимто вона посипала попелом сіни, щоб татари не знайшли ніякого сліду, а сама драбиною полізла на горище й потягла за собою драбину. Голодний татарин шукав по сінях їжі і знайшов у станві квашену капусту. Як лише перехилився над станвою, щоб згасити спрагу, баба стуснула його драбиною у плечі, й він упав стрімголов у росіл і втопився.

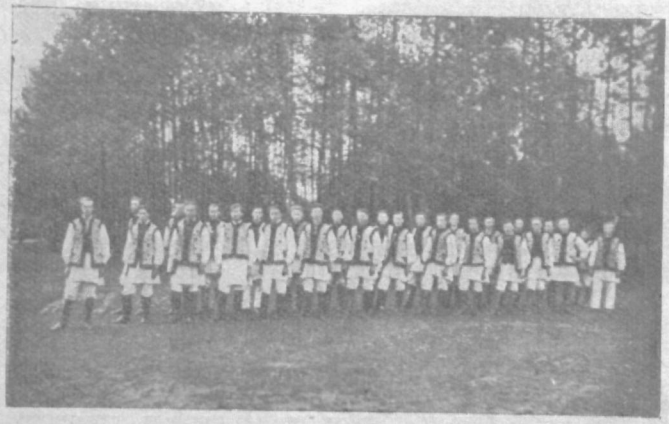

Товариство „Сокіл" („спочинь") у Са́джаві (на тлі вільхових зарінків).

Бачимо — оповідання подібні, инакші тільки особи та підступ господинь. Важним свідоцтвом про татарські гостини в Са́джаві є ще жах, з яким люди й досі оповідають про татар. Видко, татари були таки в Са́джаві, й від тих часів якимось способом узялися в Саджаві родини з прізвищем „Татарський", давніше „Татарчук". Та, крім таких назов, є ще назви, що виглядають на козацькі, як: Пали́вода, Галабу́ра, Соловій. Та не тільки назви, але й їх вдача каже здогадуватися, що їх предки побували на Запорозькій Січі та гуляли по безмежних степах. Соловії дотого визначаються гарними голосами, а Паливода, що помер 1936. р., кремезною будовою свойого тіла й рішучими рисами обличчя та очайдушною відвагою, справді таки нагадував правдивого козарлюгу.

Деякі прізвища саджавських селян виглядають на румунські, н. пр., Урсуляк (від рум. ursul = медвідь). Ймовірно, ті люди прийшли сюди в тих часах, коли деякі селяни ходили „в чумаки" за Карпати. Але тепер між мешканцями Саджави нема ніяких різниць, — народні звичаї й культура у всіх та сама — українська.

КАКТИ — ЧИСТЕ ГОРЕ МЕХІКА.

Какти — для нас чужоземні ростини, а що чужоземне — для нас цікаве, і ми радіємо, як можемо в себе плекати цю ростину. Не кожний у нас на кактус спроможеться, бо це... коштує. Та в Мехіку кактів так багато, як у нас... снітію, і на них не звертають уваги. Какти бувають різні. Деякі бувають малі, инші ростуть на 30, а то й більше метрів угору. Останніми часами порозростались вони до тої міри, що стали чистим горем для Мехіка. Тамошні господарі вишукують різні способи, щоб лише позбутися тих непотрібних гостей. Спершу рішили їх спалити: викопали кругом кактового ліса великий рів і попідпалювали всі дерева. Та це не принесло ні дрібки користи. Вітер порозносив насіння кактів на всі сторони, і по короткому часі нові какти розрослися на засівних полях. Чим далі, то какти почали загрожувати самим мешканцям — влізали до вікон, до кімнат... Почали їх вирубувати, тай це не здалося ні нащо: в місці одного витятого — виростало кілька нових. Аж нарешті один німецький учений із Берліна зумів найти спосіб на ці ростини: вигодував мушку, що її гусениця живиться кактами і їх насінням. Думають, що таким чином легче буде знищити цього небезпечного галапаса.

А в нас люблять какти, бо це невибагливі ростини, дотого гарно цвітуть. Про те, що вони можуть бути нещастям для людей, ніхто й не думає.

ЧЕРВЕЦЬ-КОШЕНІЛЯ

Різноманітність барв природи приневолила людину задуматися над способами, як їх здобути для власних цілей. Починаються досліди, й нарешті на услуги їй стають не тільки ростини, але й тварини.

Одною з комах, що дає нам незрівняної якости фарбу, є — червець-кошеніля (Coccus cactis). Живе вона в теплих краях на листках — кактів. Комаха ця є заледви на 1.80 мм завдовжки, хоч самички доходять і до 2.10 мм величини. Молоді її такі маленькі, що оком майже не можна їх доглянути. Вони всисаються до вогких місць кактів і сидять нерухомо так довго, доки самички не підростуть, відтак самці запліднюють самички й безпосередно після цього гинуть. Самички гинуть, коли видадуть на світ молоді. Вік самців триває — 1 місяць, самичок — 2.

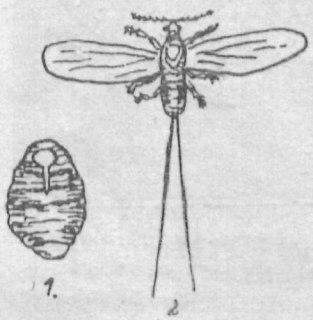

Червець-кошеніля
1. самичка; 2. самчик.

Придатні до збору є тільки самички, і то в вагітному стані. Збір повторюють тричі до року, але ж за кожним разом залишають невеличку кількість самичок на дереві для дальшого розплоду. По третьому зборі переносять їх на осібно владжені по домах живоплоти, де хоронять їх перед дощами, і плекають аж до весни.

Зібрані комахи убивають на троякий спосіб: вкидають їх в окріп, або виставляють на сильне сонце, або нарешті завуджують їх у глиняних ваннах. Те, як убивають звірятка, має вплив на назверхній вигляд убитих комах: вбиті в окропі — дістають темно-попеласту барву; ті, що їх проміння сонця вбиває, мають лискучу срібно-сіру, а барва завуджених — темна, брунатно-червона. Вбиті комахи сортують, бо великі далеко багатіші на фарбу, як малі.

Фарба, яку дає нам кошеніля, знана під назвою „кармін". Видобувають її, виварюючи кошенілі в особливому посуді із сірковим етером так довго, аж етер не може вже приняти більше фарби. Після цього відділений від тілець вивар змішують з алькоголем. Алькоголево-етеровий розчин свобідно парує на повітрі й загущується, а на дно посуду опадають червоні зернятка фарби. Одержані зернята ще дуже затовщені, тимто ще раз їх розчиняють у сильному алькоголі, додаючи після цього рівноважну кількість етеру. Щойно тепер випадають чисті зернятка фарби, а товщ залишається в розчині. Далі розчин фільтрують (цідять) через окремі цідила, т. зв. фільтри, що задержують фарбу, яку на них відразу висушують. Таким чином одержаний кармін не творить кришталів, а безформні зернята, скоро розчиняється у воді і в розводненому алькоголі, але сильно згущений алькоголь зернят цих не розчиняє.

Кармін це — дуже добра фарба, нею дуже добре фарбувати шовк і вовну, менше — бавовну.

Найбільший попит у торговлі має мехіканська кошеніля, бо вона має великі комахи, дає найбільший відсоток фарби, збір її з технічного погляду найліпший, занечищення — найменше. Є ще й инші кошенілі, які дістали назву від місцевин, де їх плекають, як ось: бразилійська, перуанська, східньо-індійська, еспанська. Плекали і в нас ці комахи, але виробництво їх було невелике. В теперішніх часах на фарбу з кошеніль що раз менше запотребування, бо на ринку появилися вже куди дешевіші анілінові фарби.

Про фарби читайте Ж. і Зн. 1937. р., ст. 299—300; 1938. р. 260—262.

ДЕЩО ПРО МАРКУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

У звязку із статтею про поштові марки і збирачів їх (ст. 167—168) скажемо дещо про поштову марку Карпатської України. Поштова марка Карпатської України має за собою цікаву історію. Передусім вийшла вона в днях, коли сама Карпатська Україна була загрожена, і хоч на ній є дата скликання сойму, 2. III. 1939 (з тієї нагоди й випущено марку), то, як знаємо, відкриття цього сойму відбулося щойно 15. березня. Крім того, тоді йшли вже бої з мадярами, і цих марок продала пошта в Хусті та в Празі, де теж її продавали — небагато, зокрема небагато наліплено їх на листи. Видачу марок на пошті перервали мадяри, захопивши Хуст — марка не протривала довше, як столиця самостійної Карпатської Республики. Кілька тисяч цих марок, не перебитих печатками, попало в руки різних знавців, і вони передали їх далі. Тепер марка Карпатської України, на якій є церква і дзвіниця з Ясіння (подібно, як на давнішій червоній 60-сот. чеській марці), та яка друкована на жовтому папері синьою краскою, коштує у продажу 4.50 зл., перебита поштовою печаткою — багато дорожче, а на коверті з порученого листа (зокрема ж з червоною поштовою печаткою з нагоди відкриття сойму) — яких 350—400 зл. Таких поручених листів встигла пошта в Хусті вислати не більш 200, тимто вони такі дорогі.

Марку Карпатської України пробували вже й підробити, щоб на цьому доробитись, але чеська поліція обман відкрила. В продажу є одні і другі марки Карпатської України, і якщо хто купує собі її на памятку, повинен уважати: правдива марка Карпатської України має з другого боку не рівну, а смужкувату ґуму.

А. К.

МИРОН ЗАКЛИНСЬКИЙ.

ВДАЧА КИТАЙСЬКОГО НАРОДУ

Не одному, що слідкує за подіями на Далекому Сході, важко зрозуміти, чому в Китаю так довго нема ладу, й чому він не має сили опертися вшестеро меншому числом японському народові. Та щоб це зрозуміти, треба ближче пізнати передусім вдачу цього народу, і цій справі присвячуємо цю статтю.

*

Китайці це — зразковий нарід хліборобів. Він власник величезного родючого краю. Під кінець зими віють що-року в Китаю вітри з середини Азії. Вони приносять родючий жовтий пил — лес, що вкрив грубою верствою китайську землю і зробив її родючою. Впродовж тисячеліть китайці заселили зі своєї прабатьківщини над Го-ан-го (Жовтою Рікою) край, що має понад чотири мільони км². Не були ті землі порожні, жили там різні народи і племена, але китайці така сильна раса, що покитайщили їх усіх. Вони й тепер китайщать маляйців: маляйсько-китайські мішанці все почуваються китайцями; вони на наших очах, упродовж останніх 30 років густо заселили Манджурію та покитайщили її мешканців майже без решти. Де лише поселився цей зразковий хлібороб і кольоніст, там земля стала Китаєм.

Вміння і змога мирно розростатися й мирно жити мали також погані наслідки: в китайців не було ніколи провідників. Мирні хлібороби не потребували їх. Видав цей нарід великих учених, поетів, і у добах, коли йому дуже було треба доброго проводу, провідників у нього не було. Це наслідок спокійного життя впродовж тисячеліть і мирної вдачі, такої мирної, що навіть у китайських народніх оповіданнях нема мови про лицарські вчинки та війни вождів, князів і цісарів, а за те в них говориться про їх великі моральні прикмети, про їх силкування поправити долю хліборобів, про астрономію, регуляцію рік і т. д.

Китайські селяни, вертають із польових робіт, несуть з собою торф — палити в печах.

*

Китайці дуже працьовиті. Працюють на своєму полі від дитячих років до старости, від ранку до пізнього вечора, иноді й уночі, працюють день-у-день, бо неділь немає, і свят дуже мало. Нема на світі другого такого народу, щоб так пильно працював на ріллі. Виконують китайці свою працю терпляче, без хитрощів, звикли до неї, й вона їм не в тяготу. Не знають господарських і техніч-

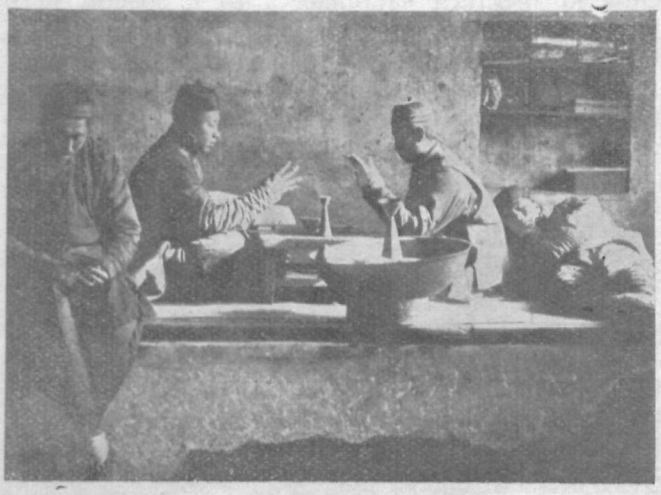

Взимі китайські селяни відпочивають: забавляються по хатах, як знають: грають у карти, тощо.

них улегшень, не мають побічних доходів, тимто стараються видобути з землі тільки, щоб зживити нераз дуже численну рідню. Збіжжя садять і до кожної ямки дають окремо гною. Носять на плечах воду — підливати молоде збіжжя й городину.

Терплячість китайців безмежна, вона в них дідична, як і працьовитість. У Китаю часто трапляються посухи, повені, заразливі недуги..., тепер невпинні війни. Ці нещастя виставляють мільони китайців на нужду, нищать увесь їх маєток. Після живлового нещастя китаєць скоро відбудовує дім, приводить поле до ладу і працює далі. Коли вояки або розбишаки заберуть у нього все збіжжя, пограбують у купця ввесь крам, — він без вагання береться наново до праці. Вміє обійтись малим, як ніхто у світі. Пригорща рижу й глечичок чаю або гарячої води — і цього йому досить на ввесь день. Ясний погляд на світ, погідна вдача, дозволяє китайцеві тішитися й тоді, коли він нічого не має. Не заздрить багатим, тимто не скорий до бунтарства, революції.

У поведінці з людьми китаєць увічливий і чемний. Його ввічливість прирівнюють до природної доброти домашніх звірят. Він згідливий, вибачливий супроти себе й других. Не має в собі нічого пристрасно зненавидженого, нічого войовничого. Він бажає спокійно жити, має почуття міри, дрібних приємностей йому досить для життя. Ще Конфуцій[1]) відкинув 500. літ перед Хр. із релігійних вірувань усе жорстоке й невблаганне. Він підносив велику вартість „лі" — себто прастарих правил чемної поведінки й гарних товариських звичаїв.

Китайці це — нарід наскрізь тверезий, практичний. Уява їх дуже бідна. Релігійної творчости

[1]) Чит. Ж. і Зн., ст. 92—93.

майже не мають. Моралі з релігією не злучують. Смерть, другий світ, душа — не займають їх ані трохи. Не вміють черпати підкріплення й потіхи з діл, коли не можуть самі переконатися про їх правдивість.

Має китайська вдача і хиби. Китаєць любить брехати, він нещирий. Його уступчивість і згідливість инколи переступає межі, які кладе людині почуття чести. Він боягуз, готовий для святого спокою зректися частинно, а то й зовсім свого важко запрацьованого добра, або свого права. Нема в його вдачі місця для лицарства, навіть для невпинної боротьби. Як усі боягузи, він буває жорстокий, коли боїться, або коли хоче виявити свою владу.

Китаєць неохайний. Брудні й вонючі китайські села, сади, городи, брудна земля, святині, ріки, кожний предмет; бруд по домах, бруд на вулицях, на майданах, по містах більше, ніж по селах. Там багато сміття, гниють відпадки, ріки несуть бруд та вонючі й брудні джонки (човна). Китайці до цього звикли. По базарах носять в окремих бочках особливий крам — людський кал, його загально вживають, як гною — та продають тому, хто більше заплатить. Китайські цісарі видали були чимало запорядків щодо того, як уживати доцільно цього краму...

*

В громадянському житті цього прастарого народу витворились упродовж тисячеліть деякі дуже шкідливі для нього звичаї й замилування. Ось хоч би закостеніле, хоч тільки назверхнє привязання до того: „нехай буде, як бувало"... Китаєць надмірно цінить усе, чим жили прадавні предки: їх звичаї, спосіб поведінки, громадянські владження. Ця любов до того „нехай буде, як бувало" безпощадно нищила волю й своєрідність одиниці, відбирала новим поколінням змогу й охоту поступати згідно зі своїм бажанням. Китаєць мусить наслідувати в усіх життєвих виявах своїх далеких предків, звичаї яких зясовані в окремих книгах. Молодий китаєць не сміє вибрати собі фаху, який йому до вподоби, не сміє займатися чимось без згоди батьків. Не сміє вибрати собі навіть жінки, — вибирає її для нього батько. Неслухняність і неввічливість супроти батька китайський закон карає дуже гостро. Вся поведінка людини у свято й у будень, при одружінні, в недузі й при смерти, супроти влади й підвладних, супроти старших і молодших, рідних і чужих, — точно описана, не вільно инакше вести себе, як каже припис зперед кількох тисячеліть. Такий світогляд опанував усе життя.

Рідня заслонила перед китайцями велику спільноту—націю і найдоцільнішу її орґанізацію—державу. Китаєць і досі не розвинувся до тої міри, щоб почувати себе діяльним членом нації й розуміти обовязок жертвувати в потребі власним добром, чи добром своєї рідні в обороні держави. Ще й досі, як котрийсь син у китайській рідні займеться політичною діяльністю — вся рідня вважає це за нещастя, — вона переконана, що такий чоловік змарнувався й занедбує для якоїсь вигадки свої обовязки супроти рідні.

Що китайці — місцеві патріоти, це доказує, між иншим, творення земляцьких товариств. Мешканці, н. пр., Нанкіну, що їм доводиться жити в Пекіні, орґанізуються в товаристві земляків для плекання товариського життя й оборони своїх інтересів. У инших народів такого немає, а то й буває рідко (в кол. царській Росії), одиниці почуваються однаково добре в різних містах своєї батьківщини. Неможливо, щоб французи з Марсею чи з Бордо орґанізували в Парижі товариство краянів, або щоб українці з Харкова, коли їм доведеться жити в якійсь Винниці або в Камянці, орґанізували там харківян.

Та коли в китайців нема свідомого почуття національної спільноти, ані розуміння вартости держави, то це ще не означає, що в них нема орґанізаційного хисту. Вони вміють творити орґанізації, які щодо тривалости не мають на світі рівні. Є в них одне товариство, що засноване в 3. віці по Христі. Їх тайні товариства часто беруть на себе завдання, які повинна б виконувати добре зорґанізована держава. В останніх рокax китайці лише тому переводили зразково бойкот японських товарів, що цей рух вели тайні товариства й безоглядно карали кожного, хто хотів відхилитися від цього обовязку.

В китайській сільській гостинниці селяни сидять на підстілках і їдять із особливих мисочок.

Мають свої товариства також китайські селяни, і вони виявляють великий орґанізаційний хист і дисципліну. Тепер, серед воєн і безладдя поширились серед них товариства для оборони проти бандитів. До товариств, які займаються наводнюванням рижевих піль, належать цілі смуги краю. Навіть у посуху, коли води за мало, такі товариства розподілюють її так справедливо, що нема скарг на їх управи. Одне слово — китайці вміють жити орґанізовано і вміють підпорядковувати особисті справи загальним. Але розуміти вартість держави, любити її, признавати обовязок боронити її, відчувати втрату далекої провінції так, наче б ворог господарив у його околиці, — до цього китаєць іще не доріс.

До Чан-Кай-Шека, що єдиний з китайських вождів боровся не за наживу й почести, а лише за лад, замирення й обєднання цілої держави, китайські маси ставилися таксамо байдуже, як до тих ґенералів - шкідників, що поборювали його для своїх особистих користей, або в службі чужим, ворожим силам. У цій незацікавлености китайців своєю державою є головна причина безсилля ки-

тайського національного руху, причина дальшого безладдя, невпинних воєн і руїни. Слабосилий китайський національний рух почав шукати опори в чужих силах, тепер навіть у московських большевиків.

*

Треба думати, що теперішня доба викличе у вдачі китайського народу суттєві зміни. Китайці важко покутують за свої хиби. Чужі народи господарюють на їх землі, борються за панування над нею та забирають цілі країни. На кожному кроці паде ввічі китайцям перестарілість їх уладжень та перевага европейської техніки й культури. Можна сподіватися, що серед воєн, голоду й руїни у скорому часі переродиться китайська вдача, хоч вона продержалася без змін незчисленні віки.

ВАСИЛЬ ІВАНИС.

ІСТОРІЯ ХЕМІЧНОЇ ВІЙНИ

Хемічні засоби боротьби часто звязують із останньою европейською війною. Та насправді вони не тільки були знані в далеку давнину, а їх і використовували вже на початках людської культури. Тільки розміри їх були значно скромніші, — відповідали станові тієї культури в цій, чи тій добі. Люди первісної культури, крім таких засобів боротьби, як дрюк, камінь, стріли, знали вже отруту до стріл, вогонь, дим. Отрути до стріл вживали не тільки американські індіяни, але й дикуни Африки, Азії й Австралії. Римські історики говорять про мешканців Европи — тевтонів, що засипали римські війська затроєними стрілами. Цілком імовірно, що деякі отрути мали в собі й т. зв. хороботворчі бактерії. А це свідчило б, що навіть бактеріяльна боротьба не є винаходом наших часів.

Здавендавна людина викурювала лиса з нори. Ясно, що ніщо не заваджало їй уживати цього способу й супроти свого ворога, котрий ховався в твердинях чи в окопах, як це було за останньої европейської війни. Історичні джерела згадують, що за пельопонезької війни (в V. в. до Хр.) спартанці творили дим, спалюючи сірку й інші мінеральні сполуки, з яких мусів витворюватися арсен. Найсильніші сьогочасні боєві ґази з европейської війни, як іперит та люізит, теж у своїх складниках мають сірку й арсен. Лише хльор, як основу багатьох боєвих ґазів, використали вперше в европейській війні. Згідно із свідоцтвами історика Плютарха (46—120 по Хр.) римляни теж користувалися в боях димами.

В VII. ст. по Христі під Царгородом уживали в боях грецьких вогнів, що творилися з легко запальних течив, якими для цього насичували шмати — ті шмати й кидали на ворога. Таких самих течив уживали сарацини (магометани) проти хрестоносних військ. В часах винаходу пороху арсен почали вживати для отруювання невигідних людей, даючи його в страві, чи в напоях. Сам Леонардо да Вінчі[1]) радив уживати диму з арсену. В середньовіччі змушували людей признаватися до вини, вживаючи „пекельних вогнів": з того часу залишилися приписи на виготову течив, що при вдихуванні викликували приголомшення і привиди, які приймали за признання до вини.

В нових часах не бракувало теж порад використовувати хемічні засоби до війни. Підчас облоги Відня 1683. р. хемік Ґлявбер радив уживати ґранати, наповнені концентрованою нітратовою кислиною та терпентиновою олією. За Наполеонівських воєн уживали набоїв, наповнених сполуками арсену. При облозі Севастополю в 1856. році бомби анґлійських і французьких військ, наповнені арсеном, спричинилися до багатьох випадків смерти. В 1865. р. французький цісар Наполеон III. казав випробувати на псах засоби, що задушують, щоб потім ужити їх до набоїв.

В рр. 1889. й 1907. в Ґазі заключено між державами угоду, де, між иншим, говорилося і про заборону вживати на війні боєвих ґазів. Одначе це не перешкодило їх уживати у світовій війні — та ще в нечуваній мірі. Почато їх вживати тоді, коли відкрилися мало рухомі фронти в окопах та коли німці відчули, що можуть матеріяльно вичерпатися (не ставало харчів, тощо). На пораду хеміків, на чолі з Ґабером, цим батьком новітніх боєвих ґазів, німецький штаб рішився вживати й ґазів.

Дня 27. X. 1914. р. під Neuve Chapelle в Бельґії німці вперше вистрілили 3.000 шрапнелів, в яких поміж кулями був двоанізид, що роздратовує очі й ніс. Цей досвід з т. зв. Ni-набоями дав слабенькі наслідки, тимто двоанізиду більш не вживали. Дня 22. IV. 1915. р. під Ypres (Бельґія), на відтинку фронту першої лінії яких 6 км, німці хвилями випустили протягом 5 хвилин з 6.000 закопаних у землю слоїв хльор (180 тон хльору). Попутній вітер ізо скорістю яких 2—4 м на секунду, швидко переніс ґазові хвилі до окопів французів, знищуючи все на шляху. Французи мали 15.000 затроєних, з них 5.000 смертельно. Все це пояснюється цілковитою непідготованістю французів до такого нападу. Окопи з 50 гарматами французи покинули, але німці не використали такого прориву, бо не сподівалися такого осягу!

Цей напад викликав велике обурення в цілому світі і примусив негайно орґанізувати протиґазову оборону. Сáме цей час треба вважати початком боротьби з уживанням боєвих ґазів за світової війни. Держави Антанти (анґлійці, французи й т. д.) почали вживати ґази 5 місяців пізніше після німців, а сáме — 25. IX. 1915. р. анґлійці зробили перший ґазовий напад під Loos у Бельґії.

На західньому фронті німці виконали 40 нападів хвилями ґазів, на російському — 10. З більших таких ґазових нападів слід відзначити ще австрійський, із фосґеном під San Michele в Тиролі (29. IV. 1916. р.), коли загинуло поверх 4.000 італійців. Останній напад хвилями ґазів зробили німці 31. I. 1917. р. на французькому фронті в околиці Monts de Champagne. Тут було 19.000 ґазових слоїв (550 тон ґазу), наповнених мішаниною хльору, фосґену і хльорпікрину на фронті 10—12 км. Від-

[1]) пор. Ж. і Зн. 1939, стор. 25—26.

даль від французьких військ була 400—500 м. Попутній вітер дув із скорістю 3 м на секунду. Першу хвилю ґазу випускали 40 хвилин; через 2 години теж випускали 40 хвилин — другу хвилю. Хвилі цих ґазів зайшли дуже глибоко: на 15 км траплялися смертельні отруїння, на 22. км — ще тяжкі, а запах ґазів чути було на 40 км. Французи утратили при цім нападі 2.062 отроєних (20,6% загальної кількости військ на заґазованому відтинку), з них умерло 531. Такі великі втрати пояснюється такими повітряними умовами, як: поміркований вітер, низька температура, сухе повітря та відповідний ґрунт.

Анґлійці під кінець війни почали випускати ґазові хвилі з бомб на залізничих ваґонах, тягарових автах, тощо. Цей спосіб визнали за найдоцільніший, він дозволяв зосереджувати за короткий час на певному відтинку велику кількість ґазу і швидко переносити місце нападу.

Та слід відмітити, що кількість заґазованих хвилями ґазу наприкінці була значно менша, ніж на початках, бо люди навчилися проти нього оборонятися.

При ґазових нападах, ґаз, як туман, хвилями стелиться понад землею 0.6 м. заввишки. В залежности від ґустоти закопаних слоїв і часу, як випускати ґаз, він може проникати на 2—4 км завглибшки, затроюючи часом і на віддалі 8—15 км. Незабаром переконалися, що напади ґазовими хвилями потребують певних умов, яких не можна провірити докладно. Справа в тому, що, крім сприятливих повітряних умов (сприятливий вітер, рівний без ярів, горбків та чагарників ґрунт, брак опадів), може траплятися заґазування і власних військ. Дотого до ґазового нападу треба довго готовитися, а це збільшує небезпеку, що ворог завчасу довідається про такий напад. Через це ґазові хвилі почали заступати ґазами в набоях.

Перші анґлійці вжили для цього ґазових мін. Ними можна було перенести зосереджені ґази на 1—2, а пізніше — на 3,5 км від становищ власного війська. Ще досконаліше діють ґази з ґарматніх набоїв (вперше вжили французи). Дотого тут жадних підготов непотрібно, можна поражати ґазами в довільній кількости й у різних віддалях, заскакуючи ворога нагло й несподівано. Цей спосіб змусив для оборони використовувати різні проти-ґазові маски. Взагалі світова війна виявила перегони між що раз новішими способами ґазових нападів та що раз доскональнішими способами боротьби проти неї.

У світовій війні в різних часах уживали різних способів: ґазів, що викликують сльозотечу, задушливих, іпериту і стріляння мішаниною.

Коли взяти головних учасників світової війни, то стан виробництва ґазів і засобів проти них, вийде такий:

Держава:	Витвір у тонах, крім хльору:	Кількість ґарматніх ґазових набоїв:	Кількість міліонів масок нов. зразка:
Німеччина	50.000	34,000.000	14—15
Франція	25.600	17,000.000	35
Анґлія	20.000	—	—
Злуч Держ. Півн. Ам.	10.000	1,300.000	5,2
Росія	—	—	10,

Отже бачимо, що Німеччина сама виробила майже тільки боєвих ґазів, що держави Антанти разом.

Утрати від боєвих ґазів у світовій війні визначають такі числа:

Держава:	Кількість заґазованих:	З них умерло:	%% смертельности:
Росія	475.340	56.000	11,7
Франція	190.000	8.000	4,2
Анґлія	180.000	6.062	3,3
Німеччина	78.663	2.280	2,9
З. Д. П. А.	70.752	1.421	2,0
Італія	19.000	4.627	34,7

Ці числа свідчать, що технічно найвідсталіші країни, Італія й Росія, дали найбільший відсоток смертних випадків. Німці ж майже найліпше й боронилися від заґазувань.

*

Часто кажуть, що на війні всякі засоби, що ведуть до перемоги, — добрі. А проте хемічну боротьбу вважатимуть за нелюдську, хоч заґально утрати від цієї зброї й не такі великі. Так, у французів загальні утрати европейської війни виявляють 5,5 міл., з них 23% вмерло, а заґазованих було тільки 190 тисяч, з них умерло 4,2%; по инших державах від вогневої зброї теж умерло 24—32%, а від заґазування смертні випадки творили тільки 2—3,5%. Однак, як би порівняти кількість ужитої вогневої й хемічної зброї, то вийде, що остання зброя дає незрівняно більші наслідки (особливо душевні). Зокрема ж утрати від боєвих ґазів зросли, коли почали вживати іпериту, — отруїння ним виявляють 80% заґальної кількости заґазувань. Дотого ж хемічна війна спричиняється до великого нищення звірят (із заґазованих коней у німців загинуло 14%). При цьому гине також цивільне населення (жінки, діти й старі), бо ж отроюється все повітря. Тому ці засоби боротьби можна порівняти з примусовим голодом (заборона підвозу поживи, чи припинення підвозу води).

За світової війни літаки лише в декількох випадках скидали бомби з боєвими ґазами, але після війни опрацьовано способи і для літаків. В абісинській війні (1935) італійці вже часто літаками скидали в запіллі іперитові бомби. В майбутній війні можна сподіватися ґазових нападів і з літаків у глибокому запіллі — тут летунство може використовувати всі роди бойових ґазів: леткі, рідкі і у твердому стані.

ЦИҐАНСЬКИЙ ЧАСОПИС

У Білгороді (Беоґраді), столиці Югославії, почав виходити місячник п. н.: „Романі", присвячений обороні прав циґанів. Місячник друкований частинно славянськими буквами — по-сербськи, частинно латинським письмом — по-циґанськи. Видає цей часопис міжнародня циґанська орґанізація, що наказала передплачувати його всім самостійним циґанським таборам, які мандрують по світі. Тому, що найбільше циґанів живе на сході Европи та в Еспанії, то часопис, кажуть, у цих краях найбільше поширений. **п. ґ-ка.**

ВОЛОДИМИР САВЧЕНКО.

ҐІБРАЛЬТАР — ТАНДЖЕР

Спершу поголоски, а потім поява частини німецької фльоти на еспанських берегах у квітні ц. р., пізніш рухи еспанських військ на півдні Еспанії й поголоски про збір італійських військ в околиці Ґібральтару, — все це викликало зацікавлення Ґібральтаром і Танджером. З цього приводу і ми дещо скажемо про ці місцевости.

Лежать вони над берегами ґібральтарської протоки, званої в давнині Геркулевими стовпами. Ця протока відділяє Европу від Африки і зеднує Середземне море з Атлянтійським океаном. Довжина її — 39 км., найменша ширина 12 км — у її східній частині; глибина середини протоки від 400 м., в західній частині збільшується до 800—1000 м.

Цікаво, що питома вага поверхні води тієї частини Атлянтійського океану, що прилягає до Ґібральтарської протоки, різниться від поверхні Середземного моря. В Атлянтійському океані на глибині 400 м. питома вага така сама, що й на поверхні, зате в Середземному морі — инша. Така різниця питомої ваги витворює в протоці подвійну водотечу: на поверхні вода пливе з заходу на схід, в долішніх частинах навпаки; гряницю двох водотеч знайдено у східній частині протоки на глибині 100 м, у західній — 200 м. На споді ж вода, що має постійну температуру + 13° Ц., входячи в Атлянтійський океан, тече, здається, дном лише до деякої глибини, а потім змішується із проміжними шарами води. Тут маємо на добу два відпливи і два припливи моря. Підчас припливу водотеча прискорює течію поверхневої води на схід до 7 км на годину; за відпливу течія води слабне, вона не може побороти на фарватері[1]) головної водотечі, що йде на схід, зате відплив жене при берегах протоки течії на захід, що доходять до $3^1/_2$ км на годину. Ці різниці водотечі мають поганий вплив при обороні Ґібральтару.

*

Ґібральтар, по-арабськи: Джебель аль Тарік, це — малий (5 км²) півострів — анґлійська морська твердиня, а також місто на піринейському півострові. Твердиня збудована на західньому схилі величезної скелі, що круто підноситься на 425 м. над рівнем моря й лучиться із суходолом Еспанії низькою піскуватою шийкою. Головний хребет скелі ділиться двома поперечними проходами на три окремі вершини: східній і північний бік коси стрімкий і недоступний, на заході схил доступніший — а під горою розклалося місто Ґібральтар.

На Ґібральтарі досить багата рістня. Це — єдина місцевість Европи, де водяться дикі малпи. Підсоння — тепле, літо дуже сухе. Недостачу природної солодкої води поповнюють водотяги з джерела, знайденого між скелями.

Ґібральтар, це — „ключ" до Середземного моря. Він лежить яких 20 км. від африканського берега й замикає із сходу Альґедзіраський залив. Ґібральтарська скеля тягнеться від півночі на південь 4 км завдовжки і 1,3 км завширки; з південної й західньої сторони спускається терасами (насипами), а зі сходу й півночі — стрімка.

Місто Ґібральтар займає північну частину західнього схилу гори; південна частина західнього схилу гори забудована дуже гарними будинками й касарнями. Вулиці міста вузькі, з будинками анґлійського й еспанського будівництва. Будинки — невеликі, бо в кожний час можуть їх ужити для воєнних цілей. Та є й гарні будинки: церква, будинок ґубернатора, залогова бібліотека, що вже

з кінцем XIX. ст. мала до 50.000 т. Ґібральтар — портофранко[2]), вугільна стація та взагалі важний торговельний порт. Лише небагато товарів розвантажують тут, більша частина кораблів припливає сюди за вугіллям чи за наказами, куди їм плисти. Промисловість тут слабо розвинута.

Управляє Ґібральтаром ґубернатор, що є теж і комендантом фортеці. Налічує місто 20.000 мешканців, включаючи сюди й залогу міста. Населення це, здебільшого, нащадки ґенуезьких переселенців, частина його — походження еспанського, решта ж, крім анґлійців, різноманітні народи, що населюють Середземне морське побережжя. Переважна частина — римокатолицької віри.

У старовину скеля Ґібральтару звалася — Кальпе, а протилежна гора, на африканському побережжі — Абиля, і вони саме і творили так звані Ґеркулеві стовпи. Ці ворота відважилися вперше переплисти фенікіяни, що дібралися були аж до Анґлії; вони й заснували місто Кальпе. В 171. р. по Хр. тут зявилася перша римська кольонія. Але підчас боїв із тубільцями її знищено. Стратеґічну вагу, як ми вже сказали, Ґібральтару оцінили перші в XII. ст. араби, що збудували тут твердиню й назвали її Джебель ель — Тарік (гора Таріка) на память імени свого вождя Тарік-бен-Сеіда, під командою

[1]) див. Ж. і Зн. за травень, ст. 154, пом. 1.

[2]) портофранко — порт, куди дозволений безподатковий ввіз закордонних товарів, але без права вивозити їх із міста

якого араби 711. р. ввірвалися з Африки до Еспанії. Назву цю пізніше перекручено на—Ґібральтар.

Перша облога Ґібральтару була в 1309. р., коли його приступом узяли еспанські війська короля Фердинанда IV., який поселив тут злочинців. В 1540. р. Ґібральтар облягали альжирські морські розбишаки — після чого еспанці укріпили скелю так добре, що вона в тих часах уважалась неприступною. Одначе її взяли 1704. р. зєднані сили голяндців і анґлійців, і після того Еспанія довго добивалась мирним шляхом, щоб їй повернуто цю скелю, але, без жадних наслідків. На основі миру в Утрехті (1715) Ґібральтар дістався Анґлії, а мир у Севіллі (1727) ствердив панування Анґлії над ним. Але Еспанія не тратила надії на Ґібральтар. І фльота вкупі з французькою в рр. 1779—1783. провадила боротьбу; війна закінчилась версальським миром 1783. р., і від того часу Анґлія й досі володіє цією кріпостю.

Як довів досвід світової війни, кріпость ця завдяки летунству й новітній могутній артилерії перестала бути непоборною. Тоді таксамо виявилося, що Ґібральтар не може цілком замкнути ґібральтарської протоки для ворожої сторони (її переплило кільканацять німецьких підводних човнів й тільки два з них загинуло. До цього спричинилися згадані вже обставини: глибокість протоки та дві протилежні головні течії — через те не можна було досі замкнути Ґібральтарської протоки ні підводними мінами (підкопами для вибуху), ні сітями. Сьогочасні далекосяглі гармати можуть цю кріпость не тільки з півночі, від Ля Лінеа, але й від заходу, з Альґедзірасу й з півдня від Дзевти в Марокку обстріляти. А проте Ґібральтар творить немов підставу для панування над Середземним морем. Звідсіля така метушня: з одного боку — Італія (з Німеччиною та Еспанією з ґенералом Франко), з другого боку — Анґлія з Францією...

*

Перейдемо тепер до другого важливого міста над протокою Т а н д ж е р у, що лежить по африканському боці, в північній частині Марокка, на південно-західному березі Ґібральтарської протоки. Місто оточене муром та вежами, що знаходяться в деякій віддалі одна від одної. Збудували їх португальці. Над містом гора, де стоїть гарний палац ґубернатора. Є це сильна кріпость.

З моря Танджер має мальовничий краєвид, але в середині вулиці — вузькі, криві. Торговля — оживлена. Живе тут враз із т. зв. невтральною смугою (не — кріпостю) до 74.000 людей.

Головне місто цієї невтральної смуги теж називається Танджер і має 46.000 мешканців.

Танджер звався колись Тенґа чи Тендаса, був важною торговельною стацією фенікіян, як про це свідчать давні літописи і написи на скелях та могилах. За римських часів, це місто, що звалося Tengissa, було цвітучою столицею західньої Мавританії чи Тенґітанії. З памятників римської давнини залишилося тут небагато: кілька стовпів із ґраніту, руїни водотягу та кілька надписів. Але роскопи завжди відкривають давні римські будови.

Танджер процвітав і за візантійських цісарів і за ґотських королів в Еспанії. Пізніше став столицею арабів західньої Африки і ринком для венеціянських купців. В 1471. р. його відвоювали від арабів португальці, в 1662. р. перейшов до анґлійців, як віно (придане) португальської королівни, що вийшла заміж за анґлійського короля. Але вже в 1684. р. анґлійці відмовились від Танджеру через великі витрати на управу та охорону міста: вони зруйнували укріплення його й покинули місто, а тоді араби знов укріпили Танджер. Пізніше на місто не раз нападали еспанці, але араби відбили напади. Підчас війни Франції з Марокком, 6. серпня 1844. р. французька фльота бомбардувала Танджер, і тут тоді складено умову про мир (10. вересня) між Францією та Марокком. У другій половині XIX. ст. Танджер був під опікою Анґлії, Франції й Еспанії, а пізніше долучилася сюди й Італія... Арабські племена Танджеру та взагалі всього Марокко дуже воєвничі і не раз повставали проти чужих займанців.

Танджер своїм положенням має не тільки значіння торговельне чи політичне, але й воєнне, тимто в майбутній війні може мати свою велику вагу. Ось чому німецькі кораблі,, що недавно провадили маневри в еспанських водах, не забули й його відвідати...

ТІ, ЩО ВІД НАС ВІДІЙШЛИ

Дня 15. травня ц. р. ціле українське громадянство Львова сколихнула сумна вістка, що в українському шпиталі відійшов від нас, мистець-маляр, старшина Української Армії, прихильник і співробітник нашого журналу,

ПАВЛО КОВЖУН,

молодою ще людиною, бо мав усього 43 роки. Про велику працю визначного мистця і громадянина ми містимо окрему статейку на ст. 163. Тут скажемо ще тільки те, що небіжчик тішився великою пошаною, і доказ на це — його величавий похорон, що відбувся 17. травня при непрогляднному здвизі народу. Сумний похоронний обряд протягнувся до пізньої ночі — учасникам до останньої хвилини не вірилося, що вони не бачитимуть ніколи того життєрадісного, рухливого, повного нових думок і задумів — Павла Ковжуна. Над могилою було багато гарних, щирих промов, у яких промовці зворушливими словами змальовували цю таку небуденну постать нашого життя. Були промови від мистців (ред. Микола Голубець, Ів. Іванець, проф. Кшижановський), від журналістів і письменників (ред. Р. Купчинський), від товаришів зброї (кол. полк. Євтимович) та наддніпрянської політичної еміґрації (інж. Романенко). Покійний залишив зовсім незабезпечену родину — дружину і двох синів. Обовязок українського громадянства — подати Родині помічну руку. Так воно найкраще виявить ділом, що вміє шанувати заслуги великих людей...

Кидаючи грудку на свіжу могилу великого небіжчика, ми враз із усіма його прихильниками кличемо

нехай пухом буде Йому Рідна Земля!

Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

на рік 1939.

З днем 1. січня 1939. р. ми почали дванацятий рік видання „Життя і Знання“ — того єдиного в нас науково-популярного місячника, що від одинацятьох років доступним способом подає своїм читачам знання з усіх ділянок, звязує його з життям, і зокрема всебічно освітлює наше національне життя.

За одинацять років „Життя і Знання“ помістило силу-силенну всякого матеріялу, який однаково стане в пригоді кожному інтелігентові, студентові, учневі, самоосвітнім гурткам, читальням і читальникам, одне слово — всім, що цікавляться всіма явищами сучасного життя. Між своїми співробітниками наш журнал мав усе найкращих фахових людей у всіх ділянках знання, що всебічно цікаво й доступно освітлювали всі справи.

За цей час „Життя і Знання“ встигло придбати собі постійне коло читачів та велику прихильність між Громадою. Доказ на це — зріст передплатників і що раз більша зацікавленість журналом. Подекуди Ж. і Зн. стало заміняти читанки-підручники позашкільної освіти. Оцінюючи його вартість із цього погляду, Шкільна Кураторія поручила його для читання в вечірніх курсах позашкільної освіти на другому (вищому) ступені, в середніх школах його вже кілька років поручають як домашню лектуру для III. і IV. кл. А про те, що Перший Український Педагогічний Зїзд з 1935. р. висловився з великим признанням про Ж. і Зн., що про його вартість висловлюються прихильно наші просвітні діячі, ми й не говоримо, бо це загально відома справа.

Віримо, що наше Громадянство зверне ще більшу увагу на „Життя і Знання“, і приєднуватиме йому ще більше передплатників. Бо ж тільки тоді можна буде — а це наша мрія! — і збільшити обем журналу й подбати, щоб іще кращий був його вигляд і з друкарського і з ілюстраційного боку, щоб він міг дорівняти подібним західньо-европейським виданням.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата „Життя і Знання“ на рік: у краю 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число 2.— зл. (це не торкається осіб і, головно, читалень, які платять річну членську вкладку 25.— зл. і одержують усі видання „Просвіти“).

За кордоном, на рік 21.— зл., на 6 місяців 11.— зл., на 3 місяці 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Комплєти III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X. і XI. річників у брошурі замовляти можна по ціні 18.— зл., а за оправлений у півполотно з золотими витисками на передї й на хребті доплачується зл. 3.—.

Подаємо до відома, що маємо до продажу окладинки до I.—XI. річників журналу „Життя і Знання“ по ціні зл. 2.—, з пересилкою 2.50.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Société „Prosvita”, Léopol, Rynok 10, Pologne,

Association „Prosvita“, Lviv (Lemberg), Rynok 10, East Galicia, Poland.

Поштове заплачено готівкою.
Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

ЦИКОРІЯ „ЛУНА"

дає кожній каві
знаменитий смак.

Купуйте й уживайте, бо це виріб укр.
кооп. фабрики

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ"
Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

ТУАЛЄТОВІ МИЛА
„ЦЕНТРОСОЮЗ"

не нищать цери і є видатні.

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бож 1840. р. появився славний

Кобзар Тараса Шевченка

До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві дасть у руки Громадянству
повне видання творів Генія України в 16 томах.
Досі вийшло 13 томів (II., III., IV., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIV., XV. і XVI.). До кінця цього року вийде ще I., V., XIII. томи, і цим видання буде закінчене.

Передплата за всі 16 томів — 40 зол. (у книгарському продажу — 64 зол.), по 2.50 зол. за брошурований том. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зол., дістане книжки в паперовій оправі.
Передплату слати: Чекове конто П.К.О. в Варшаві — 28.670. —

Сніжно-біле білля
запевнить Вам мило

„ЦЕНТРОСОЮЗ"

Нагороди пильности.

Кінчається шкільний рік. Більшість дітей пильно вчилася. Треба б цю пильність якось відзначити, щоб заохотити дитину до дальшої праці. Найкраща нагорода й заохота — це — добра книжка. У книгарні „Просвіта" таких книжок багато. Подаємо кілька:

Верн Ю., ПЛЕСОМ АМАЗОНКИ, мандрівна повість	6.00
Вовчок М., МАРУСЯ, історична повість	1.—
Гайльборн А., ДИКІ ЗВІРИ, оповід. про їх життя	3.—
Дольницький М.: ВІД БЕСКИДСЬКИХ РОЗВОРІВ ДО ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ та ВІД ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ ДО КАВКАЗЬКИХ ВЕРХІВ	2.50
Коковський Ф., ЗА УКРАЇНУ, опов. з недавнього мин.	0.70
Коковський Ф., НАШІ СОКОЛЯТА	0.60
Коковський Ф., СІРІ ГЕРОЇ	0.70
Коковський Ф., ЮНАЦЬКІ СЕРЦЯ	0.60
Курдидик А., МАЛЕНЬКІ БОРЦІ, опов. з недавнього минулого	0.90
Лепкий Б., СОТНИКІВНА, іст. повість	3.50
Липа Ів., ТИХЕ СЛОВО, збірка казок	3.—
Лотоцький А., МАЛІ ГЕРОЇ	2.—
Лотоцький А., ТРИ ПОБРАТИМИ, іст. оповід.	0.60
Міллер Є., МОЛОДІСТЬ СЛАВНИХ ЛЮДЕЙ	3.50
Опільський Ю., ІДОЛИ ПАДУТЬ, іст. повість з часів Володимира Великого	5.—
Середа М., ШКОДА ПЕТРУСЬ, іст. оповід.	0.60
Терлецький О., ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	3.—
Франко Ів., ЛИС МИКИТА, поема	2.40
Чайковський А., ВІДДЯЧИВСЯ, іст. оповід.	4.—
Чайковський А., ЗА СЕСТРОЮ	1.50
Чайковський А., УКРАДЕНИЙ СИН	0.80
Черкасенко С., ПРИГОДИ МОЛОДОГО ЛИЦАРЯ, роман з козац. часів	5.—

Книгарня „Просвіта", Львів, Ринок 10/I.

Розбудовуємо
український
промисл
вживаючи
паперців

КАЛИНА

Wydawca: T-wo „Proswita", Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Dilo", Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта", Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид. С-ки „Діло", Львів, Ринок 10.

LWÓW ŻYTTIA I ZNANNIA LIPIEC-SIERPIEŃ, 1939

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

Nr. 7-8 (142-143) ЛЬВІВ ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ, 1939

ЗМІСТ: 40 літ на владичому престолі (ювілей митрополита Андрея гр. Шептицького, 1899—1939, — 1 портрет). — Василь Пачовський: Незабутній Конотіп (з приводу 280-ліття славного бою під Конотопом — 1 мапа). — Василь Іванис: Про удушливі та отруйливі гази, що їх уживали у світовій війні. — Володимир Савченко: На Київ! (у 20-ліття наступу обєднаних українських армій 1919. р.). — Іван Дмитрович: Свято Іванової ночі в Саджаві. — О. Д.: Ювілей Госп.-сад. школи „Просвіти" в Милованні. — Святослав Гординський: Бій над Марною (з приводу 25-ліття, — 4 обр. + 1 мапа). — Ярослав Булка: Владження фарбарні (7 обр.). — М. Круцько: Бігалі (3 обр.). — а. к.: Лугова організація — в честь Тараса Шевченка. — А. Підкова: Лицарська честь і двобої. — Гр. Бобяк: Мята. — П. Франко: Мяшини для глибоких верчень (2 обр.). — г-ка: Банани, що ростуть під бігуном. — Богдан Галайчук: Бельгія і фляманська справа (1 мапа). — А. Антонюк: Почуття власности у звірят. — Василь Лев: Шляхами серед Горганів (5 обр.). — Борис Іваницький, молодший: Ручне гасильне приладдя (4 обр.). — Володимир Барагура: Значіння казки в житті дитини. — (е ж): Змінливість ростин і тварин (1 обр.). — Маріян Стахурський: Дивовижні ростини та їх сила (6 обр.). — Е. Вогнянський: Перша подорож кругом світу (5 обр.). — п. г-ка: Лиха віджива зміняє вигляд і вдачу людини. — В. Стецюк: Пітагор і його наука (1 обр.). — Михайло Климентович: Село та небезпеки сучасної війни (4 обр.). — Антін Лотоцький: На Гімачаль (міжнародній науковий виряд на Гімаляї у 1930 р. — 6 обр. + 1 мапка). — Максим Малиш: Значіння крови в житті і техніці (2 обр.). — Катерина Гнатишин: Про обжинкові звичаї в селі Чижикові. — Михайло Соневицький: Медицина за римського цісарства (3 обр.). — Йосип Шемлей: Про здрібнілі слова в українській мові. — Е. Жарський: Мишка-горошок (1 обр.). — вв.: Музей визвольної боротьби України у власній домівці. — Богдан Вістовий: На конотопських полях (у 280. роковини великої перемоги). — Ті, що від нас відійшли (о. Теодор Цегельський — 1 портр.). — Бібліографія. — Нові журнали, ноти, та книжки (на 3. стор. окладинки).

Від Адміністрації.

1. **З числом 4/139 ми вислали чеки ПКО.; просимо Вп. Передплатників, які ще не надіслали передплати на цей 1939. рік, вислати зворотною почтою належність, а то ми будемо змушені здержати дальшу висилку журналу.**
2. **П. Т. Читальні Т-ва „Просвіта", Кооперативи й инші Установи, просимо прислати членські вкладки на 1939. рік, бо тим самим буде заплачена передплата журналу „Життя і Знання".**
3. **Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:**
   а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі, ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
   б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

Приступаючи до друку 60. річника ВЕЛИКОГО ілюстрованого НАРОДНЬОГО

Калєндаря Т-ва „Просвіта"

НА 1940. РІК,

просимо Хвальні Виділи Філій Т-ва „Просвіта", Читалень Т-ва „Просвіта", Кооператив і Мужів довіря у краю, в як-найкоротшому часі надіслати замовлення на розпродаж калєндаря у своїх районах.

ЦІНА КАЛЄНДАРЯ — 1. зл. 20 гр. При гуртових замовленнях даємо опуст.

Замовлення присилати на адресу: КАНЦЕЛЯРІЯ Т-ВА „ПРОСВІТА", ЛЬВІВ, РИНОК 10.

СЬОГОЧАСНЕ й МИНУЛЕ

ВІСНИК УКРАЇНОЗНАВСТВА

видає Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові,

незвичайно цікавий журнал-місячник, подає у статтях, оглядах, нотатках, рецензіях і т. д. усе, що торкається всього життя українського народу на всіх землях, де він живе.

САМЕ ПОЯВИВСЯ 3—4 ЗШИТОК ЖУРНАЛУ, що обіймає 14 аркушів друку (224 стор. великої 8°) і ввесь посвячений Шевченкові з приводу

125 - РОКОВИН НАРОДИН

найбільшого українського Поета й великого Мистця. Зшиток цей (як і всі попередні), надрукований на гарному папері, містить багато ілюстрацій.

ЦІНА ЗА 3—4 КНИЖКУ — ЛИШЕ 6 ЗЛ., для членів Наукового Товариства ім. Шевченка — 5 зл.

Річна передплата — 25 зл., на пів року 15 зл., для членів Наукового Товариства ім. Шевченка — 20 зл.; для закордону на рік — 6 американських долярів (30 зл.), на пів року 3 ам. доляри (16 зл.). Поодинокі книжки — 3 зл., для членів Н. Т. Ш. — 2.50 зл.; за кордон — 4 зл.

Замовляти й передплату слати на адресу:

Адміністрація місячника: „Сьогочасне й Минуле", Львів, Наукове Товариство ім. Шевченка, вул. Чарнецького ч. 26. Конто П. К. О. у Львові 510.257.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ŻYTTIA I ZNANNIA

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ROK XII. LIPIEC—SIERPIEŃ, 1939. Nr 7-8.
РІК XII. ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ, 1939. Ч. 7-8.

40 ЛІТ НА ВЛАДИЧОМУ ПРЕСТОЛІ

1899—1939.

Дня 18. червня ц. р. переживала наша Церква небуденне свято, того дня минуло 40 літ від часу, коли на єпископський престіл вступив теперішній митрополит Андрій ґр. Шептицький. Той день Папа римський відмітив окремим відручним письмом до Ювілята, а наша Церква вшанувала Його церковними врочистостями в соборі св. Юрія у Львові. На ці врочистости зїхалися єпископи й инші церковні достойники та зійшлися не проглядні маси народу з делеґатами від усього українського зорґанізованого життя.

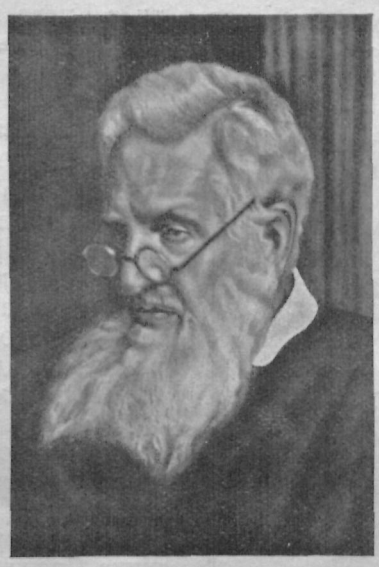

Така велика пошана та втіха українського народу з того, що його архипастир дожив незвичайного віку та владичого ювілею — зовсім виправдана. Митрополит Андрей, що походить із прадавнього українського роду Шептицьких, був завжди так тісно обєднаний своєю діяльністю з народом, як не багато владик у світі. В Його роді були вже давніше славні українські церковні достойники — один був основником храму св. Юрія у Львові. Потім рід Шептицьких, як і багато инших українських шляхотських родів, відчужився від рідного народу, і щойно пів століття тому молодий, талановитий юнак Роман Олександер ґраф Шептицький зробив знову рішучий крок — повернувся до своїх. Був Він тоді скінченим правником зо ступенем доктора прав і фільософії й, перемінюючи світський одяг на чернечу рясу, прибрав собі імя Андрея. Десять літ пізніше, у 1899. р. Андрей ґр. Шептицький, ревний священник-чернець та поважний учений, став єпископом станиславівської єпархії, ще два роки пізніше, в 1901. р. — митрополитом Галицької Церковної Провінції. Того самого, 1901. року, в першому свому посланію, писав Він: „Бажаю щирою працею і жертівністю заслужити собі любов у цілого народу", — і ці слова стали ґаслом Його життя, яке Він уперто и завзято досі переводив у діло, створюючи собі визначне місце в історії нашої Церкви. Любов до своєї пастви, праця й жертівність для неї, зрозуміння для людського горя й нужди та тверда воля усувати їх і так поправити долю українського народу — питомі для цієї великої Постаті нашої історії.

Правда, коли Митрополит Андрей вступив на галицький престіл, багато людей ставилося до Нього здержливо, а то й холодно. Та діяльність Митрополита рік-за-роком цей холод розвівала, на місце холоду приходило — тепло довіря, вдячности, любови. Уже перші виступи Митрополита, у справі українського університету у Львові та галицького краєвого статуту, зєднали були для Нього майже ввесь народ Галичини, а то й українців знад Дніпра. Дальша культурна й церковна праця Його позначена такими великими вчинками, як віддача основаного Ним „Церковного Музею" на власність українському народові, щедрий підтрим „Просвіти" (двір і поле для госп.-еад. школи в Милованні, площа під читальню на Личакові у Львові й инш.), „Рідної Школи" (два будинки на школу ім. кн. Льва у Львові, двір для школи в Коршеві) й „Сільського Господаря", оснування з Його почину „Народньої Лічниці", яку й поміг довершити, „Вакаційних Осель", „Ремісничої Бурси" та багатьох инших добродійних установ, які підтримував завжди своєю повагою, радою й грішми — все це було тим цементом, який нині споює Митрополита-Ювілята з народом, і який у душах народу тісно звязав національну свідомість із реліґійними почуваннями. Той, хто колись писатиме історію нашого культурного життя, мусітиме відвести в ній поважне місце особі Митрополита Андрея. Богословська Академія у Львові й Духовна Семинарія у Станиславові, школи, захисти, бурси, опіка чи поміч мистцям і мо́лоді, що вчиться — ось чим займався Митрополит за час свого Владицтва, ставлючи водночас високо орґанізацію нашої Церкви та працюючи ревно для реліґійного обєднання всіх українців. Якщо невелика Гр.-кат. Церква має тепер у своїх і чужих гідне себе місце й пошану — то це виключно завдяки Митрополитові Андрееві.

За всю цю свою національну та пастирську діяльність довелося нашому Владиці-Ювілятові чи-

БІБЛІОТЕКА НАУКОВ. Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

мало перетерпіти. В 1914. р., коли Він залишився зі своїми вірними в захопленій москалями Галичині, Його вивезли у глибину Московщини, в 1920. р. перебув Він инший арешт — в обох випадках за сміливі виступи в обороні своєї пастви. Та ці важкі переходи викликували в українському народі тільки ще більшу любов до свого Владики і ще глибшу вдячність, яка й виявилася, м. ин., у масових протестах і заявах довіря, коли минулого року на Нього впали напасливі й негідні закиди. Попри все це Митрополит Андрей писав богословські твори, а Його проповіді, посланія й відручні письма в тяжких для народу хвилинах — це ціла книга, надихана глибокою мудрістю, спокоєм віри та правди, що буде теж колись документом до історії Церкви в нашій добі.

Нині, коли Митрополит Андрей — який, м. ин., не любить парад, низькопоклонств та визначається незвичайною скромністю — кінчить 74. рік Свого трудящого життя й має за собою 40 літ епископства та 38 років митрополитування, коло Нього стоїть вірно ввесь український народ без різниці поглядів. Почесне членство у „Просвіті" та в инших українських орґанізаціях і тисячні маси, що були на ювілейному богослуженні у храмі св. Юрія 18. червня ц. р. — це тільки слабий відблиск тієї любови й пошани, якою достойну особу Митрополита Андрея народ огортає, бажаючи Йому ще довго прожити для добра Української Церкви й Українського Народу.

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ.

НЕЗАБУТНІЙ КОНОТОП

(з приводу 280-ліття славного бою під Конотопом).

Після смерти Богдана Хмельницького 1657. р., козацька старшина вибрала на гетьмана Івана Виговського, що був за Богдана ґенеральним писарем. Проти цього вибору зірвав був повстання полтавський полковник Мартин Пушкар підюджений москалями, з Запорожжям, але Виговський розбив його в битві під Полтавою, де

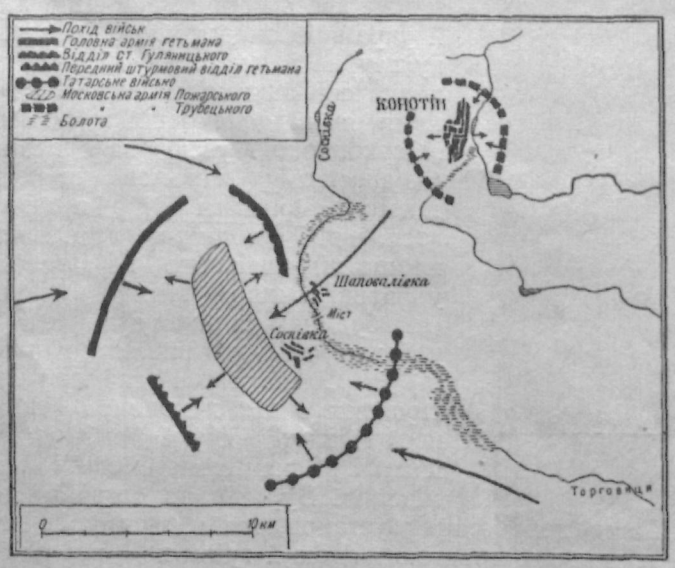

Пушкар наклав головою. За це Москва почала дорікати Виговському та він навязав взаємини з Польщею і заключив з нею угоду в Гадячі 16. вересня 1658. р. Оця угода приводила Україну до злагоди з Польщею: Україна мала творити Велике Князівство Руське з окремим урядом, на чолі її ставав гетьман[1]). Ясно, що ця умова не могла лишитися без ніяких наслідків — треба було пірвати з Москвою, і Виговський почав з Москвою війну, навіть пробував вибити московську залогу з Киева. Москва обявила гетьмана зрадником і хотіла навіть перевести новий вибір гетьмана. Але гадяцька умова її занепокоїла. Тимто московський уряд наказав головному своїому воєводі, князеві Трубецькому, ввійти з гетьманом у переговори, обіцяти повне опрощення, деякі уступки — відповідно до гадяцької умови, а як що до чого — відтягнути з Киева московське військо. Але Виговський, хоч і не зазнав від Польщі сильної допомоги, і чути не хотів про якісь переговори з Москвою. У відповідь на це кн. Трубецький обложив прихильника Виговського, ніженського полковника, Гриця Гуляницького, в Конотопі.

Облога тягнулася півтретя місяця. Замок, де опинилися два козацькі полки, ніженський і чернигівський, разом 4000 козаків, не здавався, хоч москалі обкидали місто стрілами з гармат; робили підкопи, старалися засипати рови довкола замку й т. д. Надокучила Трубецькому облога, і він виряджував підручних воєвод на поблизькі місцевини й вони побивали козацькі війська.

Тимчасом Виговський з 16.000 війська діждався татарської помочі, і злучені війська, українські та війська татарської Орди, рушили під Конотоп, спинившися 15 км від города. Гетьман рішився заманити ворога в пастку, яку творила болотниста річка Соснівка. Він уклав свої війська на широкому лузі, залишив їх під рукою брата обложеного Степана Гуляницького, а сам з невеликим відділом перехопився за Соснівку, умовившись із ханом, як заманити москалів у засідку. Дня 8. липня (28. червня ст. ст.) 1659. р. він напав знеобачка ззаду на облягачів конотопського замку; це спершу збентежило москалів, але пізніш, вони під проводом кн. Пожарського, побачивши невелику кількість козацького війська, пустилися на козаків, і Виговський втік за річку Соснівку. За той час хан усунувся на 10 км до урочища Торговиця й засівся там, щоб ударити на москалів ззаду, як почнеться бій. Кн. Трубецький остерігав Пожарського перед засідкою, але він таки того самого дня перейшов із 30.000 москалів річку Соснівку (друга половина московського війська з Трубецьким залишилася під Конотопом) й тут уставив гармати на військо Виговського. За той час по тому боці козаки Степана Гуляницького рилися крутим ровом до мосту, яким перейшло московське військо. Як дійшли вже близько мосту, їх побачили москалі, Ви-

[1]) Про гадяцьку умову читайте книжечку з 1938. р. за місяць серпень, ст. 42—48

ґовський учинив напад, але зараз-таки почав відсуватися, потягаючи за собою москалів, які пішли навздогін за козацьким військом, відбігаючи далеко від мосту.

Тимчасом козаки Гуляницького дорилися до мосту, повискакували з рова, порубали його та шматками дерева і чим хто міг загатили мілку ріку; вода порозливалася по цілому лузі. Москалі, що кинулися за Виговським, повернулися до мосту, але їх почали гнати козаки, що перше від них тікали; зараз після цього налетіла на їх ліве крило орда; москалі хотіли спинити натиск, аж тут, із другого боку вдарив з козаками Виговський; стиснуті з обох крил москалі подалися знов до річки, але тут уже виходу не було: вода розлилася з річки по лузі і з грузького ґрунту зробила багно. Коні й гармати вгрузли в болото, люди позападалися в воду, і 30.000 москалів затопилося в багні. Пожарський попався у руки козакам, Виговський віддав його ханові, а хан казав йому стяти голову, а з ним порубати визначних московських старшин, що попали разом із Пожарським у полон.

Кн. Трубецький на вістку про велику поразку армії Пожарського, кинув облогу й пустився тікати до Путивля. Та й із його війська, що мусіло перейти річку, багато потопилося. Виговський міг гонитися далі за московським військом, але не міг цього зробити, хоч намовляли його поляки й хан, а цар з переляку покинув свою столицю. А не міг цього зробити, бо треба було — боронити України від своїх — таки людей... Ще в часі конотопського бою запорозький кошовий Іван Сірко, дуже добрий вояка й непримирний воріг турків і татарів, напав на союзників гетьмана, на татар у Криму, а потім — вирушив на гетьманську столицю, на Чигирин. Татари покинули воювати, москалі отямилися після поразки й заняли Лівобережжя, — використати великої своєї перемоги Виговський не міг... Незабаром і на правому березі вибухло повстання проти гетьмана, і він — склав булаву.

А проте бій під Конотопом це одна з найбільших перемог української зброї в цілій історії українського народу, і в 280-ліття її нам усім треба її згадати з гордощами в серці та схилити голови перед тодішнім вождом українських військ, перед гетьманом — Іваном Виговським.

Про бій під Конотопом Товариство готує подвійну місячну книжечку, за липень—серпень. — **Ред.**

ВАСИЛЬ ІВАНИС.

ПРО УДУШЛИВІ ТА ОТРУЙЛИВІ ҐАЗИ, ЩО ЇХ УЖИВАЛИ У СВІТОВІЙ ВІЙНІ

У статті „Історія хемічної війни“ (Ж. і Зн. за червень, ст. 189—190) ми згадали на кінці, як летунство використовувало в останній війні бойові ґази. Тепер хочемо про ці ґази дещо сказати. Передусім треба знати, що були тоді чотири роди бойових ґазів: 1. удушливі, 2. отруйливі, 3. дражливі і 4. палючі. Та цим разом обмежимося тільки — двома першими, залишаючи два останні для зшитка на вересень.

Удушливі бойові ґази унеможливлюють дихання, псуючи легені. Ці ґази викликують напухи легенів. У німців ці ґази означали зеленим хрестом (Grünkreuz - stoffe). До цього роду належать такі ґази: хльор, фосґен, паліт, двофосґен і хльорпікрин.

Хльор (хемічний знак — Cl_2) це ґаз, що його вперше вжили німці за світової війни 22. IV. 1915 р. Далі протягом війни ним користувалися й инші з різним успіхом. Звичайно хльор — зеленкувато-жовтий ґаз, — 2,47 разів важчий, ніж повітря. У воді легко й у великій кількости розпускається. Хемічно хльор сполучується у звичайній температурі, з більшістю первнів і сполук, як металі й инші. Підо впливом сонячного сзітла, хльор у сполуці виділює кисень, яким часто білять полотна, льон, коноплі, папір і т. д.

В розтопленому стані (0,01—0,02 мґр на 1 літру) хльор подражнює слизові оболони, спричиняє дряпання в горлі. При більшій густоті (0,1—0,5 мґр на 1 л) викликує кашель і почуття задухи. При великій густоті (1—6 мґр на 1 л) через сильне подражнення горла повстають корчі. При вдиханні такого хльору може наступити нагла смерть вже після одного вдиху, або через декілька хвилин.

Прияву хльору дуже легко пізнати по прикметному запаху (уже при густоті 1:1000.000). Хемічно ж дуже чутливою на хльор реакцією[1]) є йодокрохмальний папірець, що відразу від нього синіє. Захистом проти хльору для поодинокої людини служить маска з поглинювачем із активним вугіллям[2]).

Фосґен або хльорид моноксиду вугля (х. зн. $COCl_2$) вперше вжили німці, а далі обидві сторони використовували і його самого у сполуці з иншими, як у атаках — хвилями, так і в гарматніх набоях.

У природній температурі фосґен — ґаз безбарвний із гнило-землистим запахом, пара його важча ніж повітря 3,5 разів. У воді фосґен розпускається дуже мало, підлягаючи при цьому гідролізі, себто хемічному розкладові підо впливом води. Такий розклад наступає у вогкому повітрі, в тумані, чи на дощі. В таких розчинниках, як бензоль, оцтова кислина, хльороформ, ацетон та инші, фосґен розпускається легко. Тимто спершу при атаках хвилями фосґену уживали в розчиновому стані. Однак пізніші досліди довели, що гідроліза фосґену йде повільно і в такій малій кількости, що вона не шкодить тому, щоб його використовувати, як бойовий ґаз.

Фосґен — 15—30 разів отруйливіший від хльору. Він виявляє свою силу на тіло поволі, не викликує такого подражнення слизових оболон як хльор. При великій густоті від нього мо-

---

[1]) хемічна реакція — зміни речовин, що повстають у них від сполуки з иншими речовинами

[2]) активне вугілля — таке вугілля, що легко сполучується з иншими речовинами (тут треба відмітити, що вугілля має прикмету легко глитати ґази)

же наступити й нагла смерть — через корчі горлянки. При густоті 0,1 мґр на 1 л подражнює слизові оболони, в горлі починає пекти, вибухає кашель. Але ці явища менше напрасні, ніж при хльорі. При меншій густоті фосґену часто навіть не помічають.

Єдиним засобом відкрити, що десь в оточенні є фосґен, є його запах, який можна відчути навіть при розрідженні 1:1000000. Хемічно на вогкому повітрі вислід розкладу фосґену — соляна кислина, забарвлює лякмусовий[3]), чи метильоранжевий папірець на червоно. Амоніяк дає з фосґеном білий дим ($COCl_2 + NH_3 = CO/NH_2/_2 + NH_4Cl$).

Для оборони поодиноких людей проти фосґену вживають маски з поглинювачем із активного вугілля з основою[4]).

Паліт або хльороформіатхльорметиль (х. зн. $Cl.COO.CH_2Cl$) вперше вживали в 1915. р. німці й користувалися ним виключно в гарматніх набоях: у Франції знаний під назвою „Palite", у Німеччині „K-stoff" чи „C-stoff".

У звичайній температурі паліт безбарвний, на повітрі сильно димить, має пронизливий задушливий запах сквашених овочів. Пара його 4,45 разів важча, ніж повітря. У воді трохи розпускається, підлягаючи гідролізі. Остання швидко проходить також у вогкому повітрі.

Двофосґен або хльорформіаттрихльорметиль (хем. зн. $Cl.COO.CCl_3$), як бойовий ґаз вперше вжили в 1916. р. німці. Ним користувалися в гарматніх набоях переважно у сполуці з різними кількостями фосґену, хльорпікрину й стернітів під назвою — у Франції „Surpalit", у Німеччині — „Per-stoff", чи „Grünkreuz-stoff".

Двофосґен — течиво безбарвне, важче, ніж вода, з пронизливим задушливим запахом сквашених овочів. Пара його важча за повітря 6,88 разів. Розпускається в незначних кількостях води, підлягаючи гідролізі. Добре також розчиняється в бензолі, толюолі, ацетоні, хльороформі й парафіновій олії.

Впливає двофосґен на тіло, як і паліт, він дуже подібний до фосґену. Паліт трохи більше подражнює слизові оболони, ніж фосґен, а двофосґен значно слабіше. Двофосґен витриваліший, ніж фосґен, а зате його вважають небезпечнішим.

Двофосґен і паліт пізнати по прикметному запаху. Можна їх виявляти, як і фосґен, також лякмусовим та метильоранжевим папірцем (почервоніння) й ґазовим амоніяком (білий дим).

Для захисту поодинокі люди користуються масками з поглинячем із активним вугіллям чи активним вугіллям із основою.

Хльорпікрин або нітрохльороформ (хем. зн. CCl_3NO_2) вжили вперше 1916. р. німці на італійському фронті, хоч у Росії його виробляли для бойових цілей уже 1915. р. Хльорпікрину вживали переважно в гарматніх набоях у сполуці з фосґеном, двофосґеном, чотирихльоридом цини, хльорсульфоновою кислиною та іперитом під різними назвами: Aquinite (Франція), Klop. Grünkreuz (Німеччина), Vomiting (Анґлія). До атаки хвилями також уживали його у сполуці з хльором (німці), чи сірководнем (анґлійці).

Хльорпікрин є це — безбарвне течиво з гострим запахом, який викликає сльози й задуху. Пара цього течива 5,7 разів важча, ніж повітря. Хемічно це дуже млява речовина, важко входить і в невеличку кількість реакцій. Вода його не гідролізує, навіть у гарячому стані. Розпускається в алькоголі, бензолі й ацетоні.

Хльорпікрин — отрута, може отроїти не тільки в ґазовому, а і в рідкому стані. Як рідкий, у звичайній температурі може попадати до тіла з занечищеною поживою, або через шкіру, коли її ним утирати. У війні хльорпікрину вживають у вигляді ґазу чи туману.

Цей ґаз у порівнянні з усіма попередніми відрізняється тим, що сильно подражнює слизові оболони. При густоті 1:1000.000 він уже викликує сльозотечу, корчі повік і біль очей. Водночас появляється подражнення носа й горла, сильний кашель і часто блювоти. При великих густотах від хльорпікрину приходить і нагла смерть наслідком корчів комор серця. Самозрозуміло, що цей ґаз сильно пошкоджує легені.

Для оборони проти хльорпікрину поодинокі люди вживають маски з поглинячем із активного вугілля, яке в цьому випадку має найбільшу силу поглиняти.

Таким чином, усі вдушливі ґази чи їх пара декілька разів важчі, ніж повітря. Через те вони звичайно стеляться понад землею. Захистом для поодиноких людей від усіх удушливих ґазів служить маска з поглинячем із активного вугілля, чи цього останнього з якоюсь основою. Всі вдушливі ґази вперше почали використовувати німці.

*

Отруйливі ґази творить ціяноводень та чад, або моноксид вугля. Ширше їх не використовували.

Ціяноводень або тзв. пруську кислину (HCN) вперше з кінцем 1915. р. використали французи під назвою „Forestite". Одначе, вже перші досвіди виявили, що цей ґаз спричиняє наглу смерть лише в розропленні, не більшім, як 1:250, себто при 0,55 мґр на 1 л. Через велику летючість ціяноводню, його важко втримати при потрібній для смертельного удару густоті. Тимто замість чистого ціяноводню, почали вживати різних його сполук, що менше отруйливі, але придатніші через свої фізичні властивости, як ось: хльорціян, бромціян, бромціянбензоль, двофенільціяноарсен.

Безводний ціяноводень є це безбарвне, рухливе течиво, запаху гірких міґдалів. Пара його легча від повітря 0,94 рази. Є це дуже слаба кислина, що в довільних кількостях розпускається у воді. Водні розчини його дуже несталі, легко каламутніють, виділюючи осад.

---

[3]) лякмус, перське слово — синя фарба, що червоніє від кислин і синіє від лугів, див. „Ж. і Зн." 1937, ст. 8

[4]) основа — в хемії сполуки, що дають із кислинами солі

Як ми вже згадували, ціяноводень при певній густоті спричиняє наглу смерть. Через те його вживають для знезаражування помешкань, коли їх можна щільно закрити від оточення.

Пізнати ціяноводень легко по запаху, навіть, коли він буває і в дуже малій густоті. Хемічно для цього вживають розчину бікарбонату натрію ($NaHCO_3$), забарвленого слабо блакитно йодом і крохмалем. Від ціяноводню цей розчин відразу тратить барву.

Захист для поодиноких людей — маска з поглинячем із особливо приправленого активного вугілля з основою, бо само вугілля легко пропускає ціяноводень.

Чад або моноксид вугля (CO), як бойовий ґаз не був відомий, але оборонні засоби проти нього всебічно опрацьовують, бо є можливість з таким ґазом зустрінутися. Бо ж у воєнних умовах велика кількість чаду твориться при різних вибухах.

Чад — ґаз безбарвний, без запаху, без смаку. Він легчий від повітря 0,97 разів. При звичайній температурі цей ґаз цілком млявий і не зазнає жадних змін. При вищій температурі він легко окиснюється, переходячи у двоокис вугля.

Чад, як отрута крови, без запаху й смаку, не викликує змін в орґанізмі — але небезпечний навіть у малих кількостях (при 0,05%), бо може нагромаджуватися в крови. Через це дуже часто трапляються випадки несвідомого затруїння. Тимто відкриття цього ґазу дуже важне.

Прияву чаду можна ствердити хльоридом палядію. Папірці, насичені його розчином, від чаду чорніють.

Забезпечитися від отрути цим ґазом може людина маскою, що її поглиняч заповнюють особливо зробленою сполукою окисів різних металів, — вона зветься „гопкалітом".

ВОЛОДИМИР САВЧЕНКО.

НА КИЇВ!

(У 20-ліття наступу обєднаних українських армій 1919. р.).

Ще 22. січня 1919. р. в Києві на Софійському майдані проголошено зафіксовану українську державну єдність. Тимто переможена на заході від р. Збруча У. Г. А., перейшовши 16. липня 1919. р. Збруч, опинилася не в союзній державі, а у власній. А проте надалі залишилися два уряди — уряд У. Н. Р. і З. О. У. Н. Р., і між ними бували часами й прикрі непорозуміння, що почало відбиватися на загальній нашій справі.

Але ж обидві армії по переході У. Г. А. через р. Збруч підпорядковано одному головному командуванню. І це було — добре.

Коли У. Г. А. переходила Збруч, вона підлягала ґенералові М. Тарнавському, як своїому командантові і головному отаманові С. Петлюрі, як головному командантові всіх військ на Україні. До 11. серпня 1919. р. всі дієві накази для обох армій видавав штаб дієвої армії, з отаманом Василем Тютюнником († 1919) на чолі[1]) (головний отаман С. Петлюра в дієві справи армії не втручався).

Але ж насправді начальником штабу дієвої армії був ґенерал-хорунжий ґенерального штабу В. Сінклєр (* 1879). А 11. VIII. 1919. р. утворено ще штаб головного отамана, на чоло його головний отаман поставив ґенерала Миколу Юнакова (1871) — 1931), що за царських часів був видатним ґенералом російської армії і професором Воєнної Академії в Петербурзі. Від 11. серпня 1919. р. штаб дієвої армії давав розпорядки тільки армії У. Н. Р., а разом обидва штаби — армії У. Н. Р. і У. Г. А. — підлягали розпорядкам штабу головного отамана.

Штаб дієвої армії й начальна команда У. Г. А. були в Камянці на Поділлі, де пробував зо своїм штабом головний отаман С. Петлюра, уряд Директорії, диктатор З. У. Н. Р. др. Петрушевич, уряди та взагалі всі установи.

*

По переході за Збруч У. Г. А. розташувалася в околиці місцевин: Дунаївці—Балин—Шатава—Камянець і тут відпочивала якийсь час, щоб потім з армією У. Н. Р. почати широкі дії для звільнення Правобережжя від большевиків, з якими ввесь час воювала армія У. Н. Р. Фронт боїв із большевиками йшов 70 км від Камянця. Та большевики провадили ще війну з поляками, які, без порозуміння з українцями, почали 15. липня 1919. р. наступ на північ від армії У. Н. Р. на Волині, та з російською добровольчою армією ґенерала Денікіна, що наступала на Лівобережжі на Харків і на Київ через Полтаву й лівим берегом Дніпра, і 16. серпня розбила червоних і опанувала лінію Черкаси—Золотоноша, а 21. серпня на Правобережжі здобула вузлову стацію Цвіткове й висунула передові свої відділи на Білу Церкву й на Христинівку (недалеко м. Уманя).

За той час із півдня, від Чорного моря, насувалась 14. большевицька армія. Боючись, щоб її не відрізала армія Денікіна та обєднані українські армії, вона намагалась продертися на північ, щоб зєднатися з 12. большевицькою армією, яка воювала з армією У. Н. Р. Ліве крило її зустрів полковник армії У. Н. Р. О. Удовиченко

---

[1]) В. Тютюнник (не плутати — з Ю. Тютюнником) — підполковник російської армії, підвищений Директорією на отамана. В У. Г. А. ранґа отамана була щось середнє між сотником і підполковником; в армії У. Н. Р. в 1918. і 1919. р. це була ранґа ґенерала. У повстанців кожний міг назвати себе отаманом, та це нічого спільного не мало з ґенеральською ранґою. У 1920. р. в Армії У. Н. Р. ранґи отамана вже не було, з вийнятком — головного отамана С. Петлюри.

(* 1887) і стримав ворога в околиці Вапнярки[2]) від просуву на північ, доки не підійшли наші війська.

*

Перед початком наступу обєднаних армій на большевиків треба було установити, де краще вдарити на ворога, вибрати напрямок походу, іти на большевиків у напрямку на Київ чи на Одесу. Та спершу треба було опанувати Проскурівщину й вибити ворога із Жмеринки та забезпечити за собою вапнярський залізничий вузол.

Після маршів та боїв 26—28. липня українські війська зблизилися до Проскурова, а 29. липня в 7. год. ранку Чорні Запорожці (кінний полк) і частини 7. запорозької дивізії увійшли з боєм до Проскурова; вмашерувала туди й 4. бриґада У. Г. А. Чорні Запорожці пустилися большевикам навздогін[3]). Січові Стрільці (СС) здобули Чорний Острів на захід від Проскурова, а 2. галицький корпус захопив Деражню (на схід від Проскурова). Тепер уся увага пішла на Жмеринку, важний укріплений залізничий вузол на Правобережжі, де большевики мали добру залогу, до якої ввесь час доходили підкріплення. Ще 26. липня отаман Юрко Тютюнник перейшов зі своїм повстанчим відділом (5. і 12. селянські дивізії) у рішучий наступ на Жмеринку. Але повстанчим дивізіям не вдалося захопити Жмеринки, іще більше — вони понесли великі втрати в людях.

На допомогу наддніпрянським частинам дістали наказ вирушити 1. і 3. галицький корпус, що від 16. липня відпочивали. І так, 7. серпня 1. галицький корпус розгорнувся на схід від Браїлова—Демидівки, а 3. зосередив головні свої сили в місті Бар, і 8. серпня почався загальний наступ. Ворог ставив завзятий опір. Та до вечора повстанчі дивізії Ю. Тютюнника захопили підступи до Жмеринки й забрали 450 полонених. З півночі галицькі війська 1. корпусу здобули м. Браїлів, Демидівку та інші місцевини. 3. галицький корпус підступав під Жмеринку з півдня. Українські війська відтяли у Жмеринці 7 ворожих бронепотягів і силу різного майна — цілу ніч червоні кидалися, щоб найти собі шлях для відвороту. Та другого дня зранку Ю. Тютюнник і галицькі війська (5. бриґада) вдерлися до Жмеринки, захопивши силу військового майна. Але, нажаль, усі бронепотяги й частина ворожих військ встигла в ночі з 8. на 9. серпня прорватися на північ. Большевики дуже поспішали проскочити на північ єдиним шляхом на Винницю, куди вже зближалися Запорожці, які теж незабаром захопили м. м. Летичів, Літин, а 10. серпня й Винницю. Того самого дня відбулася військова нарада, яка мала остаточно вирішити, чи наступати на Київ чи на Одесу. Вибрано — Київ[4]).

Обєднані армії, допомагаючи одна одній, почали гнати перед собою червоних, не даючи їм ні на хвилину відпочити, чи хочби опамятатися. Кожний день приносив блискавичні перемоги арміям, і вони швидко почали наближатися до Києва.

Це був переможний, урочистий похід. Простежимо його шлях. Запорожці, що йшли на самому правому крилі У.Г.А., захопили вже 17. серпня містечка Липовець та Самгородок, а 18. VIII одна з запорозьких дивізій здобула м. Сквиру. Запорожці, 7. Запорозька дивізія, наступаючи на правому крилі 3. корпусу У. Г. А., перетяла залізничий шлях на північ від Козятина, і ворог, під загрозою нападу ззаду, подався на північ, не ставивши належного опору 3. корпусові У.Г.А., який 18. серпня заняв Козятин. На другий день корпус У. Г. А. опанував Бердичів, а 21. серпня 2. корпус заняв Житомир, а корпус С. С. 21. серпня захопив місто Звягель. Большевики у великому страху втікали у двох важніших напрямках: Київ—Коростень. Після опанування Бердичева зєднано 1. і 3. корпус У. Г. А. та запорозький корпус в одну військову одиницю під командою ґенерала Кравса, коменданта 3. корпусу У. Г. А. Цій одиниці, яку названо київським відділом, поставлено завдання — розбити на свойому відтинку червоних і опанувати Київ. Ось уже й Фастів, остання вузлова стація перед Києвом опинилася 22. серпня в руках 3. корпусу У. Г. А., а 6. Запорозька дивізія опанувала Білу Церкву — місто і залізничу стацію[5]).

Розбитий під Білою Церквою та Фастовом ворог відійшов на укріплене становище, 15 км на південний захід від Києва, і тут намагався ставити опір нашому наступові. На Дніпрі, за поміччю своєї броневої фльоти, большевики мали рухомий запас, який кинули на наше праве крило, але його стримав Запорозький відділ. Незабаром

---

[2]) За ці вапнярські бої в 1919. р. дивізія Удовиченка, що досі звалася „третьою", дістала назву „залізна" і від того часу вона звалася „3. стрілецька залізна дивізія".

[3]) Запорожці здобули багато воєнного матеріялу від большевиків: тільки 27. липня 10 скорострілів, 500 рушниць та багато иншого майна.

[4]) На нашу думку, така постанова в тих умовах була правдива. Прихильники напрямку на Одесу, підкріплюють свою думку тим, що, мовляв, опанувавши північний беріг Чорного моря, чи дійшовши до нього, ми мали б вихід у світ, могли б дістати від европейських держав допомогу для нашої армії і для України взагалі. Та прихильники напрямку на Одесу не беруть під увагу труднощів, із якими звязаний був наступ на Одесу та того, як ставилася до України Антанта (союзні держави: Анґлія, Франція й т. д.), яка опанувала всі протоки Чорного моря. А для Антанти українці тоді були „большевиками другого ряду". Вона відчувала прихильність, але ж не до України, а до Росії, тимто допомагала Добровольчій армії і військом, і зброєю та иншим військовим матеріялом. Дотого не треба забувати, що в літі 1919. р. беріг Чорного моря на Херсонщині опановувала 14. большевицька армія, а опісля — денікінці; щоб пробитися до Чорного моря, треба було розбити большевиків, а потім денікінців. Тут наше військо стискало з одного боку Чорне море, з другого — Дністер та Румунія, яка ще навесну 1919. р. виявилась до нас не зовсім прихильною, а з заду денікінські війська, що вже опинились на Правобережжі в околиці Знаменка—Цвіткове. Та ще треба знати, що на Херсонщині було чимало німецьких кольоній — русофільських, прихильних Денікінові. Усе це були невигоди — а захоплення Києва певне викликало б у армії й населення зрозуміле піднесення.

[5]) Ґенерал Антін Кравс (* 1862), у своїх спогадах про це згадує так: „Запорозький корпус, що посувався на рівній височині з III. корпусом, прогнав ворога зі Сквири, а 22. VIII. після лютого рукопашного бою на передмістях Білої Церкви, заняв це місто".

ворога вибито з його укріплених становищ. А що далі сталося, про це ґенерал Кравс пише у своїх спогадах так:

„В ранніх годинах 30. серпня 6. бриґада 1. корпусу очистила дорешти, не зважаючи на розпучливу оборону большевиків, містечко Ігнатівку і здобула сильні, панівні над околицею закопи на горбах на схід від містечка. Розбитий ворог відступає в дикій паніці (страху й неладі). 6. бриґада наступає утікачам на пяти і рівночасно з ворогом впадає у другі становища біля Софійської і Петропавлівської Борщагівки. 5. бриґада займає Боярку, 8. — Віту; 2. бриґада — посувається як резерва за 8. Перед Запорозьким Корпусом утікає ворог в повнім безладі на Київ. Вже вночі на 30. серпня залишив ворог свої становища коло Хотеба і відступає перед загрозою окруження від півночі на 2 лінію над річкою Віта. Але не втік від своєї долі. В набережних лугах і заростях Дніпра біла Лісник взяли Запорожці в полон 7.000 большевиків".

Дня 30. VIII. „київський відділ" по впертому бою проломив в околиці Білгородки вороже становище і коло 8. год. вечора здобув Київ.

Ворог потерпів важкі втрати. Багато полонених попало в наші руки. Здобичі було так багато, що самого військового майна стало б на все наше військо.

День 30. серпня 1919. р. був — вершком нашої слави в 1919. р Відкривалися великі можливости.

Але не так сталося, як могло бути...

ІВАН ДМИТРОВИЧ.

СВЯТО ІВАНОВОЇ НОЧІ В САДЖАВІ

Здавендавна свято Івана Христителя в Саджаві було звязане з чарівними обрядами молоді й деяких „ґаздинь". Дівчатам воно може принести — красу, „ґаздиням" — багатство, парубкам — силу, а старим, немічним привернути здоровля. Тимто всі радіють з приходу „святого Йвана".

А проте це таки свято — мо́лоді.

Ось дівчата донедавна впереддень, в навечеріє „Йвана" збиралися до одної хати й цілу ніч проводили на нарадах. Додня йшли в луги, щоб скупатися в весняній росі квіток. Ця роса має ніби в собі дивні чари дівочої краси, котру дівчата якстій набувають. Але краса ця — хвилинна. Треба її утривалити другою купіллю — в ячмінній росі. Тому безпосередно по цій купелі йшли у другу, ячмінну — і зо сходом сонця ставали ніби чарівними красунями й мали силу чарувати хлопців. При сході сонця треба було пильно дивитися, щоб бачити, як сонце купається, бо тільки ті, що бачили, як сонце в часі сходу тричі занурювалося, могли набути надприродну красу. Така красуня-чарівниця була небезпечна для парубків, бо могла зачарувати „першого в селі" парубка, і він з любови до неї вянув і сох, як та підкошена билина. Часом парубок діставав дозвіл від своїх батьків одружитися з чарівною красунею, але вона рідко коли годилася на подружжя. Батьки хлопця теж нерадо годилися женити свого сина з гарною чарівницею (дуже часто бідною), бо в такому подружжі не бувало щастя.

Молоді парубки мали лік на чари дівчат. День свята „Йвана" приносив їм силу: треба було тільки вміти її придбати. Ото ж у саму північ, як папороть цвіте, вони збиралися на старих ґрунтах де були колись господарства, і шукали чарівного зілля, що звалося „сила". Ця дивна ростина, яка виростала тільки на давніх звалищах добрих господарств, приносила чарівну силу тому, хто зумів її в саму північ зірвати й цілий день Івана за своїм ременем (широкий черес) зберегти. На такого парубка не мали впливу дівочі чари, або сила їх була дуже слаба. Та кому не пощастило знайти у 12. годині ночі папороті — була біла: єлина рада — хитрощами вирвати зза ременя свого товариша чар-зілля і вкласти собі за пояс, щоб таким чином набути відпорности проти пошестей та дівочої краси. Нераз цілий день парубки хитрували між собою, щоб видурити „силу" від товаришів. Та це дуже рідко вдавалося, бо кожний зберігав для себе ту „силу", як який скарб. Проти тих, що мали „силу" дівчата були безсильні. Щоб дівчина могла зачарувати такого хлопця, що був забезпечений перед чарами, мусіла відібрати сама, або через когось иншого від нього „силу". Тому дівчата-чарівниці вже заздалегідь умовлялися із своїми знайомими, чи спорідненими хлопцями, щоб на Йвана вирвали „силу" зза ременя того хлопця, що „впав їй в око".

*

Крім дівчат-чарівниць у Саджаві вірили у „відьми", що при помочі чарів у святойванську ніч відбирали на все або на довший час, чужим коровам молоко. Відьми (чарівниці, що тільки хвостом різнилися від иншихъ жінок), в ніч, перед святом „Юрі, Йвана й Петра", мали, за віруванням селян, силу перемінюватися в різні звірята й закрадатися до чужих стаєнь до коров. Як вони відбирали молоко, того ніхто не бачив, і не може й досі розказати. Досить було того, що від святойванської ночі корови... тратили молоко. Треба було лише дізнатися, чия корова не втратила молока, але ще й набула, і цього було досить, шоб власницю такої корови — вважати за відьму. Від того дня, коли дізналися про таку власницю, в селі починалися тихі шепоти, підозри, згодом усі оминають її, а дехто вже бачив у неї хвіст. Першим святом для відьом, було „Юрі". Того дня вперше випускали худобу на пашу, і того дня відьми найскорше могли позбавити коров молока. Про це знали всі в селі й забезпечувалися перед нечистою силою відьом. Увечорі перед Юрієм забезпечували ворóта обійстя і двері до стаєнь свяченим зіллям, а потім помазували входи до стаєнь коломаззю (мазилом до воза). Котра стайня не мала дверей а її замикали звичайними воротами, ту стайню треба було цілу ніч „пантрувати" (сторожити). До такої варти радо зголошувалися парубки. При цій нагоді вони підглядали підозрілі в селі хати, чи часом не вийде з них відьма, хочби навіть у постаті пса, кота, теляти, чи домашньої птиці. Така варта була дуже напружена: що кілька хвилин звідкілясь надбігав кіт, чи пес, і як-стій варта зчиняла небувалий вереск. Сусідні варти перекликалися, і таким чином кричало мало не пів села. Нещасна, заблукана

звірина, втікала, куди могла, але за хвильку натрапляла на другу й третю варту, і кожна з них витала її однаковим вереском...

По такій неспокійній ночі, приходив ранок, найважніша хвилина для „відьми". До сходу сонця, коли варти парубків уганяли по луках і полях за заляканими псами й котами, декотрі господині викрадалися тишком з дійницями на брід, щоб зачерти води з того місця, кудою вперве будуть брести багацькі корови на пашу. Над тою водою вони відмовляли свої чарівницькі слова молитви, зв. „відмови", і таким чином переносили молочність чужих коров на свої. Траплялося, що парубки добачали таку „відьму" й витали її своїми охриплими криками „відьма-а-а", як це було всю ніч з псами та котами. Тоді відьма що-сили втікала до своєї хати, і там відправляла свої обрядові „відмови" над водою.

Слова відмови, були таємні, й поза „відьмами" ніхто їх не знав. Переказ оповідає, що одна відьма була вже стара й не могла сама виходити по воду. Вона мала „на вихова́ню" хлопця, що ним послугувалася. Одного разу вивчила його коротку „відмову" й послала його до сусідніх сіл. Його завдання було настругати трісок із брам заможніших господарств, а при тім відмовляти чарівні слова „відмови", де, між иншим, треба було казати „з усіх сіл по сім хіснів". Хлопчина, чи не дочув, чи вмисно змінив слова на: „з усіх сіл по сім псів", настругав з багатих брам трісок і за вказівками старої бабусі завертів сверлом у браму бабиного господарства. Сила бабиних чарів була велика, бо зараз на другий день досвіта, ціле бабине подвір'я було повне собак. Баба прогнала збиточного вихованка й відтоді сама справлялася із своїм ділом.

А так були ще повіря, що відьма може перемінитися у пліт (тин), полотно й потік. Відьми не слід було зачіпати й нарушувати, бо вона мала силу „потинати" людей. Слово „потинати" оповите чарами, воно значить: заподіяти якунебудь шкоду на тілі чи на душі. В селі й досі вірять, що були такі випадки, коли відьма вже не одного такого „потинала", хто її дошкулив. Від того часу, як зачепився з відьмою, так довго „нидів", доки не вмер. На це рятунку не було ніякого: бувало й таке, мовляв, що рано, на свято Йвана, неодин приходив додому божевільним... Тому то відьом ніхто ніколи не ображав, крім одної ночі — святойванської.

*

Свято Йвана могло повернути немічним втрачене здоровля. Треба було встати рано, до сходу сонця, й бачити чудесну подію — купіль сонця. Сонце тільки раз у рік, „на святого Йвана" купається, і хто це бачив, а потім, у день сам скупався в ріці, той ставав здоровий, як риба. Досі збереглося в Саджаві повіря, що зілля, зірване в ніч св. Івана, має цілющу силу. Тому ті, що знали лік на всяку недугу, кілька днів перед святом Івана вибиралися в гори, де росте різне „зілля". В саму північ перед Іваном зривали те зілля з „відмовою" на устах й таємно його засушували. Зривають зілля старші й розумніші люди. Населення приписувало їм якусь вищу таємну силу й називало їх „ворожбитами". Коли в селі бувало хто занедужав, то такі „чарівники" давали першу й дальшу поміч: виварювали відповідне зілля й відправляли відповідну „відмову" над варом. Ту воду називали „баєм"; вона ніби то виліковувала всяку недугу. За таку поміч „ворожбита" винагороджувано якимись датками, чи то в грошах, чи в натурі. Всі „ворожбити" тішилися доброю славою у громадян, повагою і признанням.

ЮВІЛЕЙ ГОСП.-САД. ШКОЛИ „ПРОСВІТИ" В МИЛОВАННІ

Восени цього року мине 30 літ, як у Господарсько-садівничій школі „Просвіти" почалася вперше наука (школу основано — 8. липня). Матірне Товариство „Просвіта" відмітило цей ювілей, видаючи окрему місячну книжечку про цю школу (за червень ц. р.) та низкою статтей в українській пресі.

Про госп.-сад. школу „Просвіти" в Милованні і її значіння для українського хліборобства не треба вже й багато говорити. Про це говорить найкраще близько 1000 учнів, що за 30 літ праці школи вийшли з неї багатішими на господарське фахове знання та досвід і в десятках українських сіл завели нові, на основі вивченого, кращі та прибутковіші господарства, від яких поволі вчилися прибильно господарювати цілі села. Дотого ж ця школа — перша в нашій історії українська хліборобська школа.

Думка про цю школу зродилася в „Просвіті" ще в 1906. р., але перевести її в життя можна було щойно після того, як у 1908. р. „Просвіта" дістала від Митрополита Шептицького за 10.800 корон двір з будинком, садом і 62 морґами землі. Удвоє тілько землі докупила „Просвіта" для тієї школи пізніше, до й після війни. В 1911—12. рр. Т-во перебудувало двірський будинок на новітню триповерхову будівлю школи з бурсою, школа позакладала величезні шкілки овочевих дерев, добудувала господарські будинки, докупила машини й расові тварини. Вже напередодні війни мала ця школа перейти на однорічне навчання, але війська, що ограбили кілька разів майно школи, унеможливили це. По війні „Просвіта" вклала грубі тисячі у відбудову школи й почала в ній курси вже в 1922. р.; від 1930. р. маємо вже в Милованні річні курси.

Госп.-садівнича школа „Просвіти" в Милованні — одна з найкращих таких шкіл у державі — і це признають навіть чужі. Наука в ній починається 20. січня і триває до 20. грудня кожного року, а приймають до неї селянських синів, що покінчили народню школу й 18. рік життя та мають охоту навчитися справді новітньої, поступової господарки.

Про милованську школу писало вже нераз „Ж. і Зн."; і то ширше в 1933. р. (стор. 190, 270 і 333), та в 1938. р. (стор. 243). Хто цікавиться нею, повинен усе це прочитати. Окремо про школу говорить ширше місячна книжечка „Просвіти" за червень ц. р. (див. ст. 239). У книжечці найдете коротку історію села Милування, історію заснування школи та її велике значіння для українського хліборобства в Галичині.

О. Д.

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ.

БІЙ НАД МАРНОЮ

(зприводу 25-ліття)

Бій над Марною, один із найбільших в історії боїв, уважають за вирішний у світовій війні. Хоч ця війна тягнулася ще чотири роки, але великий німецький плян походу на Париж не вдався, його спинили, і війна перейшла на т. зв. позиційну боротьбу, де виграв ліпше з господарського погляду поставлений суперник.

Хоч сам бій над Марною відбувся в перших днях вересня 1914. р., то він тісно звязаний з усім німецьким походом на Францію упродовж місяця серпня. Як відомо, сучасним боям годі покласти якусь докладно означену часову межу. Бо ж вони мов коронують цілий ряд рухів армій і завершують їх остаточно великими зударами. Так і тут: упродовж місяця серпня 1914. р. бачимо ненастанний німецький похід уперед через Бельґію, з кінцем того місяця німці ввійшли вже на французьку територію і попрямували просто на Париж, щоб заломитися по переході ріки Марни.

*

Та заки скажемо про сам бій, згадаємо кількома словами про тогочасні способи війни. Як відомо, німці, вимовляючись тим, що, мовляв, французи нарушили невтральність (невтручання до війни) Бельґії, за серпень 1914. р. заняли її майже всю, розбили своїми величезними гарматами всі бельґійські твердині, що ставили їм опір, й наскочили на Францію з боку, з якого вона була найслабше укріплена. Французи сподівались більше нападу від сторони Райну й побудували там цілий ланцюг укріплень — головним їх осередком був Верден, якого німці здобути ніколи не змогли.

Так розбивали німецькі важкі гармати все, що стояло їм на дорозі — не помагав ні бетон, ні залізо.

Отож німецький похід на Францію полягав на плянах ґенерала Шліффена, який казав тільки оборонятись напроти тих укріплень, а зате всією силою вдарити правим крилом, тобто через Бельґію. Німці, хоч і пішли правим крилом, то проте його досить ослабили тим, що порозсівали армію по всьому просторі Бельґії і їм забракло в останній хвилині запасів військ, відтягнених на російський фронт, де відомий німецький полководець, пізніший, по війні, президент Німеччини Гінденбурґ (1847—1936), блискуче розгромив дві російські армії на Мазурських озерах.

Використовуючи свою чисельну перевагу, і передусім знамените технічне устаткування, німці йшли нестримно вперед. Спроби затримати їх

Гарматній вогонь переорював поле бою, не залишаючи каменя на камені. Образок із французько-німецької війни.

на кордонах Франції не вдалися. Французи потерпіли важкі поразки під Льонґві і Шарльруа — вони рівнялися справжньому розгромові. Та не лише французька армія потерпіла невдачу — програв і її провід, бо вироблений спосіб ведення війни показався в обличчі нового противника нездалий. Н. пр., однією з засад французької армії мав бути „наступ, аж до перемоги". Французький ґенерал Фош (Foche, 1851—1929), навіть видав до війни дві праці, де навчав, що війну виграє передусім моральна постава армії, — її витривалість, упертість, нерви, що здесяткована армія, яка все ж здобуде ворожі позиції, може побороти ворога... Тимто й французи не числилися з жертвами і кидали раз-у-раз проти німців свої атаки на баґнети. Та цей „наполеонівський" спосіб війни виявився даремний: армія, що кидалась в атаку, стрічала кільчасті дроти і нову зброю — машинові кріси — і взагалі не доходила до окопів. Щойно від німців французи мусіли вчитись нових способів війни — передусім артилерійської підготови кожного бою.

Становище з кінцем серпня й початком вересня було таке: німецькі армії, розбиваючи все по дорозі, прямували нестримно на Париж, думаючи правим крилом загорнути й обійти французів так, як це зробили вони 1871. р. під Седаном. Найправіше німецьке крило вів ґенерал Александер фон Клюк (Kluck, 1849—1929), що за головним пляном, мав іти просто на Париж. Становище французів стало справді важке; Париж, здавалось, упаде. По французькому боці настало безголовя. Не стратив лише нервів і не дався ніраз вибити із спокою головний командувач французьких армій ґенерал Жозеф Жофр (Joffre, 1852—1930), до речі — знаменитий математик і військовий інжинер. Про його зимну кров говорить такий один веселий образок: підчас одного з розгромів вбіг до ґенеральної квартири переляканий ґенерал Фош

і зажадав негайно побачення з Жофром. Коли його ввели, почалася така більш-менш розмова:

Ж о ф р: А! Ось де Фош! Який добрий вітер вас приносить? Гарно, що ви прийшли мене побачити. Поснідаєте зо мною?

Ф о ш: Добре! Але передтим, негайно, маю вам доручити погані вістки!

Ж о ф р: Але ж приятелю, поговоримо по сніданку!

Ф о ш: Ні! Це негайне. Треба видати розпорядки...

Ж о ф р: Пострівай, друже! На сніданок маємо сьогодні телятину. Любите телятину?

Ф о ш: Мені все одно!

Ж о ф р (налягаючи): Любите телятину?

Ф о ш (нетерпеливий): Так, так, але я маю вам здати звіт і порадитися в одній справі... Негайно...

Ж о ф р: А як приладити вам ту телятину?...

Ґенерал Жофр (посередині), командувач французьких армій.

Таке оповідають про Жофра, що ніколи в ніякій обставині не тратив голови. В часі, коли його армія відступала на цілому правому крилі, коли німецька кінnота майже під'їздила до брам Парижа, він уперто підготовляє оборону Парижа, передаючи його охорону ґенералові Жозефові Ґалієні (1849—1916). Одночасно французький уряд покидає Париж і переноситься на провінцію; з цього були військові кола дуже раді, бо політики своїм встряванням нераз псували справу. А щодо Парижа, то він був майже безборонний, без стрілива, поживи, навіть військо треба було стягати із східнього фронту.

Використовуючи французький відступ, німецька армія йшла що-сили вперед. Несподівано вона зустріла опір напроти Парижа. Але що на схід від нього французи відступали далі, то ґенерал фон Клюк, не зважаючи на накази з ґенеральної квартири, зійшов із свого напряму й пішов у напрямі ріки Марни (див. мапу), залишивши під м. Нантей напроти Парижа лише невелику охорону. Це була його помилка, бо, розтягаючись на довгому фронті, він ішов уперед, залишаючи одночасно на право від свого шляху паризьку армію, що могла завдати йому удар збоку. Але йти за французькою армією, що уступала, було надто приманливо...

Та французи скоро похопилися, в чім річ. Дня 6. вересня дістає ґен. Манурі наказ ударити на слабі німецькі сили під Мо, в напрямі річки Урк. Одночасно Жофр видає свій славний поклик до армії:

„В часі, коли починається бій, від якого залежить спасення краю, треба пригадати, що настав час, коли вже не можна оглядатись взад. Треба зібрати всі зусилля, щоб відбити ворога. Відділ, що не зможе вже йти вперед, має обовязок за всяку ціну тримати здобуті позиції й датися радше вбити на місці, ніж відступити".

Ударений збоку, Клюк спочатку міркував, що це — дрібна стріча, і йшов далі. Та новий іще сильніший удар дав йому зрозуміти, що він попав у пастку. Тоді він наказує відворот, перекидає велику частину армії величезним 80-и кільометровим маршем напроти армії ґен. Манурі. Французи, які

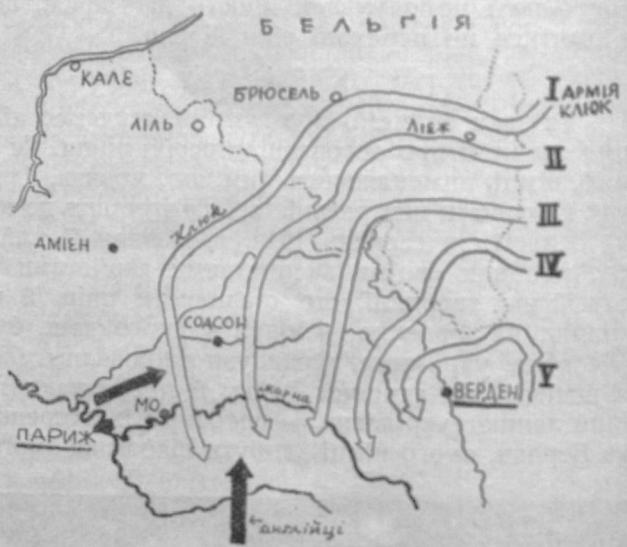

Білі стріли показують напрям походу німецьких армій, що втиснулися поміж Париж і Верден. Чорні стріли — напрям удару французів і англійців по обох боках Марни.

знали, що перед ними майже нікого нема, стрічають несподівано сильну армію, яка навіть атакує. Манурі домагається помочі, але в Парижі війська не було, і щойно зпід Вердену приходить один, докраю втомлений відділ, перед яким ще 60 км маршу! Та військо забирає всі можливі в місті авта, перекидається на фронт і вдаряє новою силою на німців. Одночасно анґлійці наступають на ослаблене чоло німецької армії і врізуються гострим клином між дві німецькі армії. Німці, взяті у два вогні, змушені вперше робити великий відступ і програють бій.

*

Про значіння цього бою досі ще йдуть суперечки. Німці вважають Марну за звичайний відворот, скорочення фронту, французи — за переможний бій, що відкинув велику німецьку армію на сотні кільометрів назад; але водночас французи самі признають, що німецький відворот переведено блискуче: німці вийшли з пастки в порядку, не залишивши ні однієї гармати, ані воза у французь-

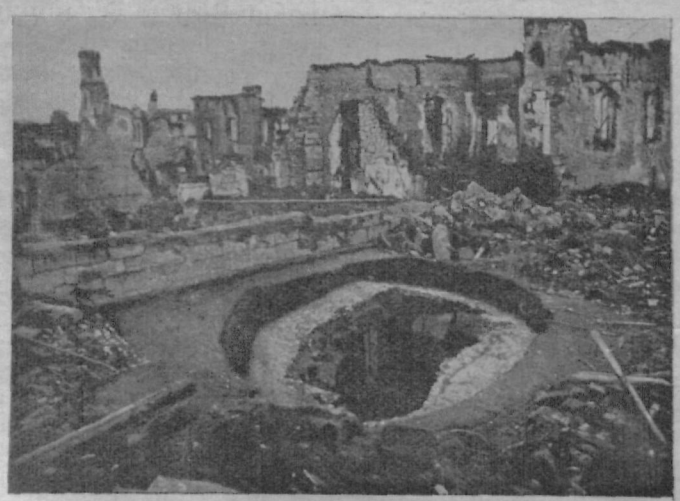

Бельґія підчас німецького переходу одчайно боронилася. Цей малюнок — вид знищеного міста Лювену (де є славний університет, на якім учаться тепер теж і українці).

ких руках, хиба́ — убитих. І, правду сказати, супроти здобутих уже земель, німці небагато в тому відвороті утратили. Але зате спинено їх переможний похід, війна перейшла в позиційну, виснажливу боротьбу за кожний рів і за кожну пядь землі. Французи змогли так укопатися, що, не вважаючи на пізніші шалені німецькі удари й відступи, витримали, за допомогою Анґлії й Америки, найбільшу в історії світа війну.

Самі безпосередні причини німецької поразки були різні — та найважніша може та, що німці дали собі накинути напрям походу, який завів їх у непригоже становище. Не дописав і звязок фронтових частин із проводом, бо ось Жофр пробував близько фронту, а німецька головна квартира була 300 км за фронтом і не завжди могла у всьому негайно розглянутись. Щодо самого війська, так „морально" противники були між собою рівні.

ЯРОСЛАВ БУЛКА.

ВЛАДЖЕННЯ ФАРБАРНІ

З деяких зшитків Ж. і Зн. за 1937—1938. р. ми довідалися дещо про владження фарбарні.

До домашнього фарбування не треба якихось окремих уладжень. Досить буде нам домашнього кухонного посуду: горшків, баняків, кітлів — вивáрювати білизну та звичайних кадок (балій) до золення та прання. Найважнішими речами для нас при цьому будуть практичні вказівки, що торкаються самих ходів і способів фарбування.

Фарбування всяких волоконних матеріялів спирається на два основні способи: або ми порушуємо, чи перетягаємо матеріял у фарбарській купелі, т. зв. фльоті, або залишаємо матеріял у спокою, а в рух пускаємо течиво.

В домашньому фарбуванні використовують перший спосіб, бо другий вимагає всисних і нагнітних смоків (помп), які випомповували б фльоту до збірників, то знову її втискали б до матеріялів, що їх фарбуємо. Дуже часто пускають фльоту в рух вентилятори, тобто цілий ряд перехресно поукладаних рамен на сталому оборотовому валі.

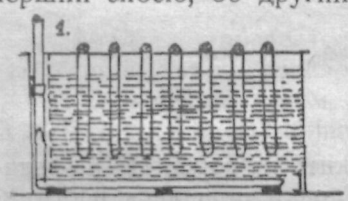

Рис. 1.

В наших умовах ми можемо фарбувати бавовняну, конопляну, льняну, чи вовняну пряжу в мотках і пасмах, або тканину в довгих звоях і в формі шитих частин одягу, що їх відновлятимемо.

Найпростіше владження це — деревяна купелева ванна до фарбування пряжі (рис. 1). У більших механічних верстатах фльоту в такій ванні нагріваємо парою при помочі діркованих рур. Пряжу перекидаємо на жердках руками, або надаємо фльоті рух вентиляторами (вітрогонами, рис. 2), а занурена пряжа спокійно собі висить.

Не в кожному верстаті можемо мати паровий котел, тимто ванни (рис. 1. і 2.) уміщуємо на низеньких кухнях, окремо для них повимуровуваних, і палимо тут дровами або вугіллям. В домашньому промислі найкраще — вмурувати собі поливаний котел. Самозрозуміле, що деревяної ванни на кухні уміщувати не будемо, а постараємося про бляшані ванни — на матеріяли з ростинного волокна або мідяні, чи мосяжні — на вовну. Ванна з білим поливом може придаватися без вийнятків до фарбування всіх родів матеріялів.

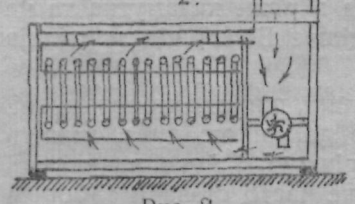

Рис. 2.

Коли нагріваємо фльоту парою, руру вміщуємо все за деревяною сіткою на споді, чи з боку кадки, щоб безпосереднє нагрівання і за сильне тепло не пошкодило матеріялові рівномірно зафарбуватися.

Першовзором усіх приладів до фарбування тканин є — прилад Зіддеча (рис. 3.). В деревяній кадці, наповненій до половини фльотою (фарбарською купіллю), є три вальці в, г, ґ, через які, за посередництвом вальця б, переходить тканина, навинута при кадці на валець д. Купіль нагрівається парою через рурку е. Як уже ціла тканина перейде через фльоту, то її пропускаємо тоді у протилежну сторону так довго, поки не осягнемо бажаного кольору.

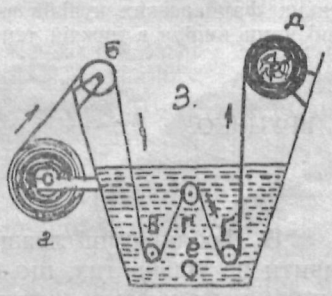

Рис. 3.

А як не дуже собі бажаємо, щоб тканина стикалася з повітрям, то вальці а—д уміщуємо всередині фльоти, як це подає рис. 4.

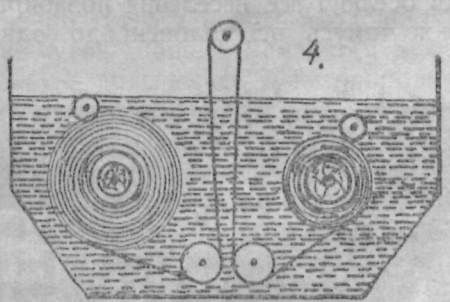

При ясних кольорах послуговуємося машиною-витискачкою Фулярда (рис. 5); яка після зафарбування при помочі вальців витискає з матеріялу всяке течиво.

Дуже часто фарбуємо тканини в деревяній кадці з коливоротом (рис. 6.): З правого боку за діркованою перего-

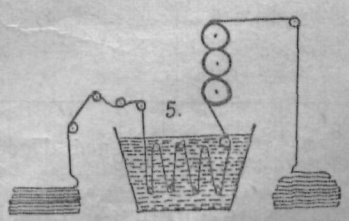

Рис. 5.

родою є доплив пари, щоб вона безпосередно не впливала на тканину. Завдяки оборотам коливороту матеріял безнастанно кружить у фльоті до того часу, поки якслід не зафарбує матеріялу. Після цього фльоту виливаємо, наповняємо кадку чистою водою і виполіскуємо в ній тканину тим самим рухом, що й перше.

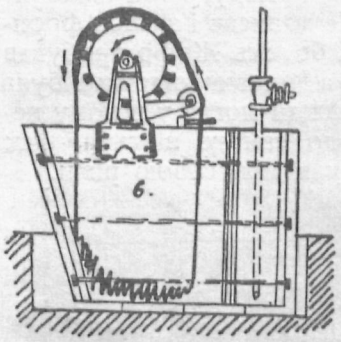

Рис. 6.

Загально поширеним уже складним приладом є апарат Кона (рис. 7.). Фарбування відбувається в кадці б, до якої занурюємо пряжу на двигових рамах. Ванну „б" наповнюємо фльотою при помочі помпи „а" із збірника (резервуара) д. А тому, що для деяких матеріялів за висока температура шкідлива, ми обнижуємо точку кипіння[1]) фльоти при помочі повітряної помпи ґ і кітла на вакуум (порожнечу) г; накінець полочемо матеріял у кадці з водою в.

В кращих фарбарських заведеннях перед сушенням усувають з матеріялів воду центрифуґами.

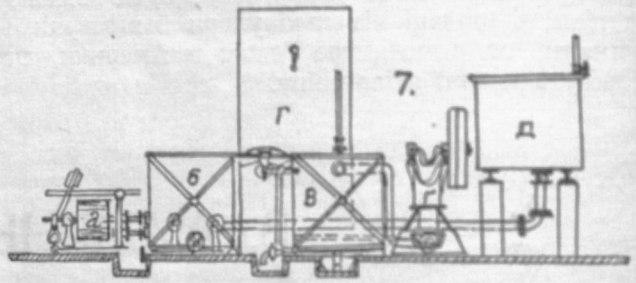

Рис. 7. Прилад Кона до фарбування: а) помпа (смок) від фльоти; б) фарбарська ванна; в) прилад до полоскання; г) котел на вакуум (порожнечу); ґ) повітряна помпа; д) збірник на фльоту.

Є це оборотові дірковані барабани, закриті металевими плащами у відступі 10 цм, щоб вода не оприскувала людей. Барабани наповнюють мокрим матеріялом і пускають при помочі електричних двигунів у сильний оборотовий рух. Вода виприскує з матеріялу дірочками. Після цього ледви-вогкий матеріял сушимо в сушарнях на жердках відповідно до того, як іде нитка.

Про самі способи фарбування напишемо иншим разом.

[1]) Як нам відомо, вода кипить при 100° Ц. при поземі моря, тобто при звичайному тиску одної атмосфери — 1 кґ на 1 цм² поверхні; при землі повітря найгустіше, а чим вище вгору, тим — рідше; отже на високих горах вода буде кипіти багато нижче, ніж при 100° Ц; з цього бачимо, що тиск повітря впливає на кипіння, тому з над деяких фарбарських купілів випомповуємо трохи повітря, щоб вони кипіли в нижчій температурі.

М. КРУЦЬКО.

БІГАЛІ

В Любачівщині лежить село, що може зацікавити не тільки тих, що цікавляться народознавством, етноґрафією. Вже саму назву села пояснюють мешканці різно. Дехто думає, що в давнину перебігали туди дикі звірі, які тягнули до лісів. Більш імовірний переказ, що в часах татарських нападів один із татарських вождів Бей-Алі зруйнував оселю і все населення позабирав у полон. Але ж чомусь всі полонені до одного або

Хор читальні „Просвіти" в Бігалях.

повтікали, або Бей-Алі повідпускав їх добровільно. За це, мабуть, вдячні мешканці назвали оселю його імям. Давніше село називалося Бейґалі та Бегалі.

Теперішнє село лежить на горбі. Це й є властиві Бігалі. Присілок Глинки присілися на глинковатому ґрунті, иншому, як у самих Бігалях. Другий присілок називають „Ниви", і там і досі луки та родючі ниви. Малі ґрунти називають „нивками". Глина так сильно переважає в Бігалях та в довколишній околиці, що по дощі важко йти бігалівськими дорогами.

Селяни з Бігалів.

Теперішнє пасовисько вкривало давніше величезне озеро. Тепер туди пливе річка Любачівка, що випливає біля с. Магерова й перепливає повітове місто Любачів (від нього вона й має назву). Вода в річці каламутна та не глибока. Любачівка відділює Бігалі від присілків Нова Гребля й Руда.

Ліси в Бігалях невеликі, широко порозкидані. Малий сосновий лісок, з домішкою дуба, лежить у західній стороні над річкою, і його називають „Циганками", бо там дуже часто ставали табором цигани. Через пасовисько тоненьким вужиком

вється потічок Чернявка. Пасовисько над потічком називають „вигоном за Чернявками". На гряниці Бігалів та Соплів тягнеться молодий ліс „Зарослю", підшитий ялівцем, ожиною та шипшиною (дикою рожею).

Село Бігалі невеличке: нараховують у нім усього трицять чисел та 150 мешканців, Глинки — до 70 чисел і 300 мешканців, Ниви — до 90 чисел і 350 мешканців. Усі люди — українці, поляків та жидів дуже небагато.

Майже всі селяни займаються хліборобством, багато знає шевство та столярство, зовсім небагато займається торговлею. Земля так узагалі не дуже родюча: побіч глини — багато пісків. Сіють головно жито, пшеницю, овес та гречку, рідше просо, багато льону, садять картоплю. Багато садів та городів, пасік мало.

Всі садиби (обістя) обовязково позагороджувані. Ближче дороги стоять хати, за ними стодоли та одна або дві обори. Хати білі, криті соломою або дахівкою, рідше бляхою.

В хатах під вікнами — довгі лави, по середині хати — стіл, під піччю — ліжко. Під стелею ряд святих образів. Замешкують звичайно половину хати, друга половина призначена на комору. Там стоять бочки ізо збіжжям та скрині з одягом. Не скрізь є деревяні підлоги, часто долівки втовчені з глини та полови. Праворуч дверей є — полички на кухонний посуд, миски та горнятка. Ложки рівненько поукладані на „капі" комина. Хата завжди чистенька.

*

У Бігалях збереглося багато цікавих звичаїв та обрядів. Гарні, головно різдвяні, обряди, про які — колись иншим часом. Узагалі бігальці люблять своє старосвітське, привязані до старих звичаїв. Та тільки — старші, молодь, рветься — до чужого...

У селі зберігся ще старий народній одяг. Старші вліті носять білі каптани, соломяні, з широкими крисами, капелюхи, юхтові чоботи, в які затикають білі, також льняні штани. На будень ходять босі, довгу білу сорочку перепоясують широким ременем. У зимі ходять у білих кожухах або у свитах. Молодь зодягається більше по-міському: краватки, півчеревики, міські капелюхи. Старші жінки у свято носять „мальованки", запаски з гаптами, льняні або темні кабати. На голову беруть „кибалку", на неї — чіпець та перевязують рушником, що його кінці творять роги. Дівчата довге волосся заплітають в одну, рідше у дві коси, на ноги вже вбирають півчеревики „минажи" та шовкові панчішки...

Бігальці радо посилають діти до школи, самі ж ходять пильно до читальні на ґазети, проби вистав та концертів. Кооператива „Згода" обєднує усіх в одну сімю.

В читальні що неділі буває забава. Парубки в „карватках" здалеку приглядаються до „дівок" „з котров би сі погуляти". Коли музика заграє, хлопець кивне на свою вибрану пальцем, але „вона" навіть не „дивитсі" в його бік. Тоді хлопець кличе:

Церква в селі Бігалях.

— Ходь, Марись! Чо же сє боїш? Небій сє, я ті (= тебе) не вкушу!

Та все-одно „дівка" не йде. Тоді хлопець підходить ближче:

— Підеш, ци не?

— Не, ні піду!

— Ходь, бо як ті дам, то ті (= тобі) сі відосце (= відхоче).

Переконана про щирий намір, дівчина йде танцювати...

Біля церкви стоїть старезний дуб, памятка по тих дубровах, що тут колись росли. В річці находять напівскамянілі, геть чорні дуби та ренові, скамянілі вже роги, до метра завдовжки. Глинка свідчить, що тут був колись льодовик. Та глинка покриває куток „Горай". Земля там дуже родюча Стара бабуня пояснює це дуже природно:

— Дамно (= давно) — го-го-го, пше бардзо дамно, як пуідалі (= повідали) старії люди, мої дідо тиж (= теж) пуідалі, жи ту-гев на Гураю, сіділі (= сиділи) Адам і Єва. Я сі (= собі) то ніраз мишлю, чо то гев є такоє доброє поле. А то жилі сі ту світиї (= святі) ніби люди...

ЛУГОВА ОРҐАНІЗАЦІЯ — В ЧЕСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Дня 2. липня ц. р. Лугова Орґанізація влаштувала річний попис, присвячений Т. Шевченкові з приводу 125-ліття його народин. Попис почався польовою Службою Божою в Луговому Городі (правив о. Дурбак), опісля відбулися проби вправ, що тривали до 14. год. В год. 15. почався властивий попис. Були, перед великим портретом Кобзаря, рис. Ю. Сінґалевича, на трибуні — вправи: палицями луговиків, стяжками й ритмічні луговичок, вільноручні вправи луговиків, мішані луговиків і луговичок, нарешті вправа-молитва до пісні „Боже Великий" луговичок. Після вправ голова „Лугу" д-р Дашкевич виголосив до луговиків і луговичок відповідне слово та роздав 43 „Лугам" за працю й дисципліну нагороди, на які склалися поґруддя і плякети (металеві плоскорізьби) мистця-різьбаря С. Литвиненка. Попис закінчив урочистий похід (дефіляда) лугових сотень перед луговим прапором, головою д-р Дашкевичем та головною старшиною. Вправляло 1.700 членів „Лугу". Заборона влади, що звела це свято до повітового, та дощевита погода багато пошкодили святу, а проте було воно велике й залишило в тих, що бачили його, гарне враження. ак.

А. ПІДКОВА.

ЛИЦАРСЬКА ЧЕСТЬ І ДВОБОЇ

У своїй статті про двобій, що була надрукована в Ж. і Зн. у зшитку за жовтень 1938. р. (див. ст. 290—291), ми розповіли про суть двобою, про його повстання, про судові двобої (т. зв. „божі суди") і згадали, що та середньовічна установа перетворилася у двобій для оборони „лицарської чести", і про такий двобій і „лицарську честь" хочемо дещо сказати в цій, черговій статті, присвяченій цьому питанню.

Почуття „лицарської чести" зродилося, як наслідок середньовічного суспільного ладу, в тому часі, коли кожний лицар уважав себе за малого самостійного князя свого краю (февдальний лад). Такий лицар прикладав до своєї особи розуміння вищости над иншими станами, вважав себе недоторканим; це його розуміння вищости не дозволяло йому в якихнебудь спірних справах відкликуватися до рішень звичайних судів, зложених із суддів зпоміж нижчих станів громадянства його краю.

А треба знати, що лицарі в тому часі тішилися великими правами, привілеями. Обмежування цих прав і привілеїв уважали вони за замах та за удар на їх стан, заподіяна їм така зневага була в їх очах — смертельним злочином. Це була та „лицарська честь", що її розуміння дійшло аж до найновіших часів, переходячи з покоління на покоління.

Як воно до того дійшло?

Ми знаємо, що на життя кожного покоління вибивали від віків своє тавро: або безнастанні намагання наслідувати всякі здобутки попередніх поколінь і то з деякими змінами, або намагання засвоїти собі ті здобутки в незміненому вигляді. А це останнє йшло так само від себе, приймалося без ніякої думки. Та инакше воно було з наслідуванням, де видко було деякі зміни. Тут уже бачимо ознаки деякої питомости цього чи того покоління. У засвоюванні здобутків без змін молоде покоління приймало все те, що було, не вглиблюючись у справу, не розважуючи її. Воно робило це на тій основі, що всякий здобуток із вартістю для попередників мусів таксамо мати вартість і для другого покоління, він був для того покоління зразком.

Тимто нас не може дивувати, що й лицарські звичаї переходили з покоління в покоління в незміненому або мало зміненому вигляді. З цього виходить, що на ґрунті середньовічного ладу зроджена „лицарська честь" не була первородним твором кожного покоління і тільки переходила такою, як зародилася з одного покоління на друге. Для нових поколінь, що вже жили чимось новим, від неї відгонило чимось штучним. Змінялися погляди на життя, на мораль, а розуміння „лицарської чести" залишилося те саме. А тут зазначити не завадить, що „лицарська честь" походить, на превеликий жаль, із того часу, коли пястуки були сильніші, ніж... голови.

У родах чести: загальної, громадянської, станової, службової, вояцької або національної, ми оцінюємо людину за її думками й ділами, не зважаючи на те, яку думку про неї має оточення. До всяких змін у вартости кожної з тих родів чести людини може дати причину тільки вона сама, а ніколи хто инший. Та инакше воно з „лицарською честю". Вага її в тому, що розуміння чести не можна шукати ані в почутті чести, ані у внутрішній вартости людини, а єдино тільки в пошануванні иншими людьми й поглядах инших людей про вартість людини. Цей рід чести своєю суттю геть-чисто відмінний від тих родів чести, які ми назвали — його находимо виключно серед лицарського стану народів Европи, і з того й пішла назва „лицарська честь". Та при розумінні такої чести важна не думка инших людей про вартість людини, а тільки виключно висказ такої думки, при чому важне й те, чи ця висказана думка дійшла до прилюдної відомости. З цього виходить, що некорисний погляд про людину, як довго він голосно не висказаний, не може лицарській чести шкодити. Лицарська честь не залежна від того, що людина робить, а тільки від того, що їй у справі чести приключиться, і вона від того потерпить. Нема сумніву, що нечесні вчинки людини викликують голосний осуд серед оточення, і коли цей осуд прилюдно висловлять, то лицарську честь тої людини — нарушено. Навпаки, людина може мати й найкращі прикмети, а проте може незаслужено себе наразити на закиди, які треба б очистити на основі правил лицарської чести...

Традиція накладала на лицарів обовязок хоронити і обороняти честь, а також відповідати за те, коли її нарушать. Очищувано лицарську честь збройними виступами з противником, який сам теж був лицарем, не вважаючи на те, що такі збройні виступи були сполучені з небезпекою для життя, здоровля, свободи, майна та спокою душі. Цей лицарський звичай уважали за підставу доброї поведінки, за джерело, з якого черпали вічне благородство, шляхотність та молодече лицарське захоплення. У збройних виступах була незбита думка й повна надія — осягнути справедливість для очищення лицарської чести. Основною засадою лицарської традиції було те, що боротися можна було тільки з рівним собі лицарем. Цього лицарі старовини притримувалися дуже докладно, з вийнятком боїв у війні, де нелегко було добирати собі для боротьби рівні особи.

Збройний виступ із лицарем був у старовині великою почестю, і з цього виросло переконання, що навіть коли й переможе якийсь такий лицар, що був славний у різних краях із своєї відваги, то це теж велика честь.

Спершу в середньовіччі славних лицарів багато не було. До того, щоб вирізнити їх від инших станів, попридумували для лицарів різні знаки, які пригадували їх перемоги при збройних виступах. Були це т. зв. лицарські емблеми (знаки) або герби. Кожний лицар мав свій герб, яким прикрашував себе, свій замок, свою зброю. Подібними гербами пишалося в пізніших часах і шляхоцтво, яке тоді поважали нарівні з лицарством. Хоч

була між одними і другими різниця, до лицарства доходили люди з особливою сміливістю, відвагою, характерністю; шляхоцтвом наділювали володарі тих людей, що відзначувалися прикметами тодішніх лицарів при збройних виступах. Шляхоцтво було збудоване на праві спадщинности, шляхтичем була людина від уродження, хоч наслідники й не все відзначалися лицарськими прикметами...

Та прийшли часи, коли серед лицарства почався занепад. Тоді інші стани, які не хотіли мати меншого значіння від лицарства, почали його наслідувати в його поведінці. Та тільки вони не осягнули висоти прикмет лицарства з первісних часів. Не осягнули, бо тоді бувало таке, що й лицарі не зважали вже на лицарські правила, в дусі яких кожний лицар мав збройно виступати тільки в ім'я доброї слави, як ось в обороні віри, батьківщини, в обороні покривджених і т. ин. А часто траплялося, що лицарі ставали в обороні нечесних учинків, які з високими думками й гаслами не мали нічого спільного. Правда, коли лицар не придержувався лицарських звичаїв, то його виключали з лицарського стану, й та втрата лицарства переходила на його потомків. З утратою лицарства лицар тратив усякі права й привілеї, звязані з лицарським станом. А що мав тратити не-лицар?

Занепад лицарства слід приписати й тому, що й до самих лицарських основ позакрадалися некорисні зміни. Число лицарів збільшилося, а зі зростом того числа зменшилася моральна вартість лицарського стану. Непокликані люди, що увійшли до того стану, почали, з вигоди для себе, усувати найважніші лицарські правила, вносити всякі зміни, і ці зміни довели лицарство до повного упадку. Із давніх лицарських часів залишилися тільки гарні перекази про колишнє гарне лицарське минуле...

У звязку з цим перетворився цілком двобій, який належав до обовязків лицаря. Первісний двобій для високих думок перемінився — у двобій для полагоди справ, здебільша, тільки чисто особистих, — і в такій формі зберігся двобій і досі. Двобій у середньовіччі переходив дуже цікаві види — історія передає нам такі випадки зі судового і правничого життя того часу, що нам годі їх тепер зрозуміти, бо вони суперечні з сьогочасним способом думання. І так, бачимо двобій перед судом. Його використовували, коли не було вже у правному спорі ніяких можливих доказів, коли обидві сторони протилежно присягали, й судді неможливо було видати справедливий присуд. У таких випадках тільки „суд божий" міг виявити винного або й невинного, і для вирішення справи противники ставали із зброєю в руках один проти другого. У найстарших правничих джерелах находимо з цієї ділянки таке обґрунтування такого правничого способу: „Постановляється це право тому, що, чого люди не бачать і не знають, то це все бачить і знає Всемогучий Бог, тимто вони мусять мати до Нього повне довіря, що Він вирішить бій цей на основі права і справедливости".

Судові двобої були поширені так сильно, що їх уживали навіть у найдрібніших, і то навіть у грошевих справах. Викликували також суддів на двобій, щоб їх переконати, що вони видали несправедливий присуд. А коли судові двобої щодо своєї важности і вислідів були дуже сумнівні, бо не було в них моральних підстав, і збройне вирішення не було все справедливе, то люди переходили знову до давнішого доказового способу — до присяги. І так, в европейських краях, як ось у Німеччині, Франції і т. д., знаний усім судовий двобій середньовіччя перемінився згодом у т. зв. „гоноровий (почесний) двобій", на поширення якого вплинули чимало звичаї й обичаї Франції, що їх наслідували у XVII. і XVIII. ст. по инших европейських краях. На створення гонорових двобоїв, які дійшли аж до наших часів, склалася та причина, що згодом почала затиратися різниця між лицарем і нелицарем, шляхтичем і нешляхтичем. На цій підставі найшли иншу основу до двобоїв на місце лицарства чи шляхоцтва, а саме — гоноровість (чеснотність) людини, себто „джентельменство" (чесність вдачі) в теперішнім розумінні так, що двобій зберігся досі. і в ньому можуть виступати особи між собою рівні.

ГР. БОБЯК.

М Я Т А

Мята росте в нас дико або здичіло. Є аж шість родів мяти, але плекають і вживають як обовязкові ліки дві з них: мята перчена (Mentha piperita) і мята кучерява (Mentha crispa).

Про мяту як лік знали вже не тільки греки і римляни, але й давніші від них єгиптяни та китайці. Свою цілющу силу мята завдячує мятовому олійкові, де є ментоль, якого є більше в листі, ніж у билах мяти. Ментоль сильно відзаразний, але ж і нешкідливий засіб. Вже в розпуску одної частини ментолю на 300 тисяч, він убиває бактерії сухіт, а в розпуску одної частини — 2 тисячі течива зáразні холєри. Як нешкідний протигнильний складень ментоль входить до зубних паст, інгаляційних[1]) течив, ліків у сухотах кишок, при нежиті озяв та запаленні легенів. Ментоль збільшує виділювання жовчі, тому його додають до ліків у недузі жовчевого каміння. Ментоль приглушує місцеві болі, обезсилюючи на якийсь час закінчення нервів та ослаблюючи їх вражливість. Робить те саме, що трійлива кокаїна, хоч і слабше. Знаверха — викликує враження холоду, а таксамо в ротовій ямині. В малих кількостях він побуджує ослаблені стіни кормового каналу, тимто придатний як лік для шлунка й кишок у їх недугах на нервовому підкладі. Діється це при блювотах, судорогах шлунка, кольках, здуві, а навіть при зупині місячних сплавів. Напар пють також замісць звичайного чаю, з мяти роблять купелі та вливи до кишок (лєватива), а також масти та оклади при міґрені (однобічному болі голови).

[1]) інгаляція, латинське слово — спосіб лікувати деякі внутрішні недуги, вдихуючи ліки, що мають вигляд порошку, пари, ґазу, тощо.

П. ФРАНКО.

МАШИНИ ДЛЯ ГЛИБОКИХ ВЕРЧЕНЬ

Глибокі верчення, не вважаючи на всі зусилля ґеольоґів[1]), вилкарів (рутенґенґерів)[2]) та сьогочасних крутільних ваг (опертих на незвичайно тонких міреннях різниць у земному притяганні) — це щось наче якась льотерія. Не вважаючи на велетенські кошти, 50—100000 зл. від „штуки", далеко не всі верчення дають ропу. Навіть у суто роподайних ґрунтах значна частина верчень іде в пусте місце, друга частина, дає „сухі" ґази або „мокрі" ґази. Сухі ґази це — найпростіші сполуки вугля та водню, такі, як: метан, етан, „мокрі" це — вуглеводні, що, охолоджені, дають усім добре відому ґазоліну, легку бензину, якою гонять летунські, чи инші двигуни.

Через це кожне верчення мусить бути як-найдешевіше, а найдешевіше буде воно тоді, коли його перевести як-мога швидко, та й самі кошти гону будуть невеликі. Це можна осягнути тепер при помочі сьогочасних дізелів[3]). Двигун мусить порушати: оборотовий стіл, підойму витягати жердки для виміни сверла, що при твердих скелях доволі скоро зуживається, та для гону полокальних смоків (помп). Для верчень до 2000 м завглибшки на ті три праці треба приблизно: для першої праці яких 100 кінських сил, для другої — 300 і третьої — 200. Одночасно вертимо і промиваємо, але не витягаємо, то ж загальної сили двигуна досить — 300 кінських сил. Для гону машин можуть служити парові, чи елєктричні та вибухові двигуни.

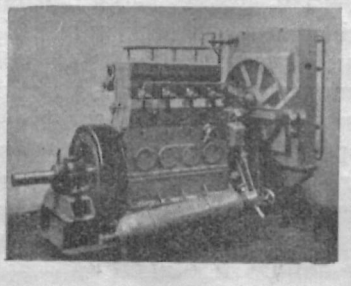

1. Дізель.

Нафтове ґірництво вимагає, щоб устаткування машин було легке, дешеве та просте так, щоб можна було їх скоро уставити, по скінченому верченні легко зняти, скоро перевести на инше місце і легко там їх уставити на місці (вмонтувати).

Парове устаткування дуже важке, а кітли вимагають міцних фундаментів. Кітли вимагають доброї води, про яку не так легко. Елєктричні двигуни звязані з елєктроцентралею. Найбільше незалежні від довозу нафти є дізелі. На рис. 1. видко чотирициліндровий дізель[4]), холоджений водою. З боку внизу бачимо збірник на стиснуте повітря запускати двигун. На рис. 2. маємо дізель із фабрики М. А. Н., погін для оборотового стола, пристрій підносити жердки та помпи промивати.

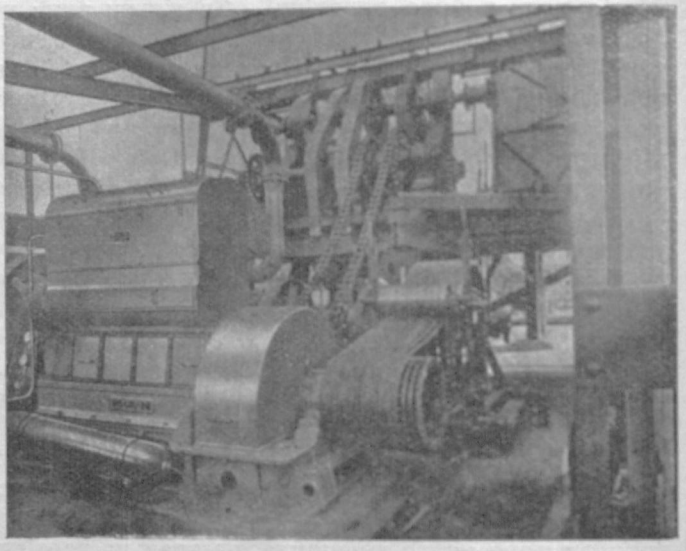

2. Дізелеве устаткування.

Двигун Дізеля таксамо легко використовувати до змін обтяження працею, як і елєктричний. Мягкости руху надають розмахові колеса, розтяжні ремінні передачі та совгові злуки (куплюнґи). На перевагу дізелів над иншим устаткуванням указує те, що чим раз більше копалень переходить на дізелі.

[1]) ґеольоґи — вчені, що досліджують Землю, її будову та переміни підо впливом струсів, води, вітрів тощо

[2]) вилкарі, тримаючи в обох руках вербову розгалужену вилку, можуть віднаходити підземні джерела води та копалини; вилкарство поясняють особливою чуткістю нервів на елєктро-маґнетні хвилі

[3]) дізель це — сьогочасний мотор (двигун), який гонять не дорогою бензиною, а дешевою нафтою або й ропою; ці незвичайно корисні двигуни назвали на честь їх винахідника, німецького інженера Дізеля.

[4]) кожний вибуховий двигун, в якім рушійна сила витворюється через спалення бензини, спирту, бензолю, чи всяких сумішок, має два і більше (4, 6, 8, 10), циліндрів, міцних металевих комор, у яких саме відбувається скоре спалення („вибух") пальної речовини, змішаної з повітрям

БАНАНИ, ЩО РОСТИМУТЬ ПІД БІГУНОМ

Острів Ісляндія відомий ізо своїх незвичайної краси ґейзерів, тобто природних гарячих джерел. А так, Ісляндія — країна бідна, скелиста, зимна і жити на ній дуже важко. Чималий заробіток давали хиба́ мандрівники з різних країн, що приїздили сюди оглядати славні ґейзери.

Та ісляндські інжинєри здогадались добути з ґейзерів більшу користь. Вони спробували використати гарячу силу джерел для потреб людей, та щоб піднести вигоди тамошнього життя. Отак водою з ґейзерів улаштовано у столиці Ісляндії, в місті Рейкіявік, осереднє огрівання домів. А оце недавно почали будувати велетенську елєктростацію, що її буде порушувати вода з ґейзерів. Згідно з пляном ісляндських інжинєрів, острів матиме зелєктрифіковані всі оселі. Крім того, там проведуть елєктричну залізницю, що їхатиме до найбільше віддалених осель, елєктричне світло і т. д.

Та найбільш цікава частина цього пляну, це будова великих теплярень, де буде осереднє огрівання (з ґейзерів). Ісляндці сподіваються, що таким чином їм удасться в цих теплярнях вигодувати овочі, які достигають тільки в гарячих країнах. Таксамо вони сподіваються, що на Ісляндію ще більше приїздитимуть мандрівники, щоб побачити там таке невидане диво.

г-ка.

БОГДАН ГАЛАЙЧУК.

БЕЛЬҐІЯ І ФЛЯМАНСЬКА СПРАВА

Населення Бельґії поділяється на: фляманів (45%) та вальонів (40%); перші споріднені з голяндцями, другі — з французами. Гряниця між цими народами дуже виразна — вона, здебільша, збігається з адміністративними гряницями провінцій, а саме — з північною гряницею провінцій Ліеж (Liège, Luik, Lüttich) та Ено. Положена між ними осередня провінція Брабант, заселена в більшій частині фляманами, з вийнятком південної смуги, повіту Нівель, що становить т. зв. вальонський Брабант. Столиця Бельґії Бріссель (Брукселя, Bruxelles, Brussel) лежить трохи на північ від мовної межі, серед фляманської частини, але вона французьке місто. З вийнятком Бріселю мовна гряниця в Бельґії проста, без енкляв[1]) та мішаних просторів. На заході мовна межа не вривається на бельґійсько-французькому кордоні, а лише протинає його та доходить до моря на захід від пристані Дінкерк (Dunkerque). Простір між тією межею, морем та бельґійським кордоном це — т. зв. французька Фляндрія, частина французького департаменту — Нор (Північ). Фляманське населення під французьким володінням майже зовсім пофранцужилося і, як інші французькі меншини, так узагалі уважає себе — французами.

Так виглядає південна гряниця фляманського мовного простору — від вальонів та французів. На півночі Фляндрія спирається о море і о кордон Голяндії.

Південна межа виразна навіть там, де вона не сходиться з політичними гряницями. Звичайно — це ж межа між двома великими мовними родинами: ґерманською та романською. Зате на півночі політичний кордон властиво заступає народностеву гряницю, дарма, що він розмірно новий (від 1831. р.), та що він не проведений з погляду національного, а становить звичайний вислід дипльоматичних торгів та порозумінь після того, як відділено Бельґію від Голяндії. Слід додати, що перед прилученням Бельґії до Голяндії (1815. р.), південний кордон Голяндії йшов куди далі на північ — до Голяндії не належали тоді провінції з католицьким населенням, м. ин., Брабант та Лімбурґ, які розділено на дві частини, визначуючи кордони молодої бельґійської держави.

Нічого дивного, що фляманьско-голяндська межа утворилася на основі державного кордону — між обома народами нема ніяких різниць, крім державної приналежности та віри. Розподіл між фляманами й голяндцями зазначився щойно в XVI. в., в часах реліґійної реформації: тоді північна частина голяндського народу — голяндці, перейшли на протестантизм, а південна — фляманы, залишилися католиками. Між одними і другими дійшло до поважних непорозумінь, які внеможливили їх співпрацю в часі повстання Голяндії проти еспанського панування з кінцем XVI. століття. Голяндці, після довгої визвольної боротьби, добре зорґанізували свою державу та розвинулись на один із передових европейських народів; фляманы — погодилися з пануванням Еспанії, потім переходили то під володіння Австрії, то Франції, то Голяндії, доки не опинилися в Бельґії. Голяндці — високо і всебічно розвинена нація; фляманы — зразок недержавного народу: їх суспільні верхи, підо впливом французької культури, затратили почуття національної окремішности, яка збереглася в більшому, чи меншому ступені лише серед селянства, дрібного міщанства та молодої інтеліґенції. Кілька століть окремішного життя так сильно розділило ці два, такі близько споріднені народи, що фляманы приняли установлене 1815. р. голяндське пану-

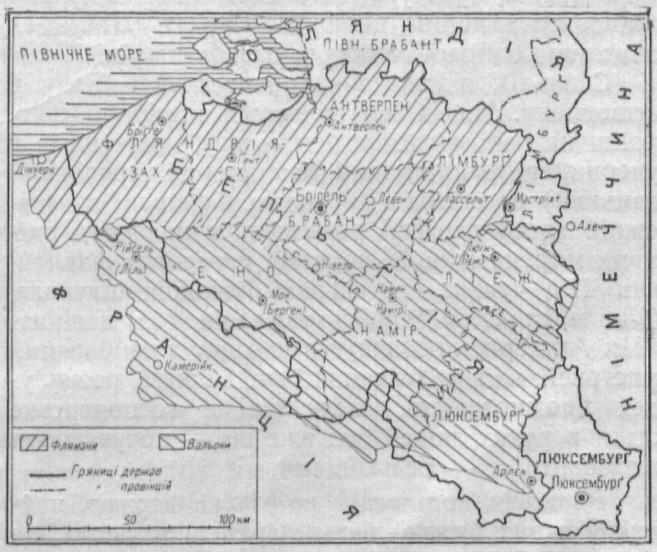

вання як яке ярмо, і раді були, коли 1830. р. виступили в повстанні проти Голяндії — рамя об рамя з чужими їм щодо крови й мовою вальонами. І ще й тепер не почуваються вони до ніякої національної спільноти з голяндцями, навпаки — між ними помітна навіть деяка суперечність. Порівнувати фляманьско-голяндські взаємини до відносин між галичанами і наддніпрянцями — не можна. Правда, серед деяких фляманських кол живе надія на спільну велико-голяндську державу, що обєднувала б бельґійську та французьку Фляндрію, а то й бурську Південну Африку з Голяндією — та думка ця не находить великого відгуку серед фляманів, а ще менше серед голяндців. Бо ж голяндці, здебільша — протестанти, вони не хотять приєднання фляманів, які разом із голяндськими католиками витворили б католицьку більшість у державі. Крім того, Голяндія занадто слаба з військового погляду, вона не рада би вдаватися в непорозуміння з якимнебудь сусідом.

Таке відношення фляманів до голяндців. А яке воно — до романської частини бельґійців, до вальонів?

Вже самі землі, що їх заселюють обидва народи, дуже різняться між собою, — Фляндрія рівнина, потята ріками й судоходними каналами, має безнадійно одноманітні села з їх, здебільша, поверховими домами з невиправленої цегли, але ж зате із прегарними містами — справжніми скарб-

[1]) енклява, французьке слово — країна, відділена з усіх сторін чужою землею від свого адміністративного осередку

ницями старовинного будівництва. Вальонська країна це — невисока, мальовнича верховина. Села, здебільша, збудовані чепурно, порозкидані на узбіччях ярів над ріками, довкола сіл мов окружені звідусіль мурами ферми (сільські господарства), на горах та у просмиках гордо підіймаються вежі середньовічних замків. Міста мало цікаві, зате деякі з них — могутні промислові осередки.

Цей краєвид прикметний для минулого та вдачі обох народів... Флямани утворили були в середньовіччі дві держави: князівство Брабант і ґрафство Фляндрію. У цій останній провід у своїх руках мало багате міщанство. Фляманські міста, що лежать над морем або над долішньою течвою великих рік, стали великими пристанями, найбільшими осередками торговлі північної та західньої Европи. Розвинулася тут промисловість, буйно зацвіла духова культура. Та зчасом море замулило найбільшу пристань півночі — Бріґґе (Brügge), зависливі голяндці замкнули плавбу на ріці Шельді (Скальді), підтинаючи розвиток міст Ґенту й Антверпену. Анґлія перетворилася з хліборобської країни на промислово-торговельну, перемогла в суперництві фляманський текстильний (прядільно-ткацький) промисел і торговлю. Голяндці в незалежній своїй державі розвинулися на народ сміливих мореплавців, їх пристані переросли фляманські. Під чужим пануванням Фляндрія підупала, збідніла, стала хліборобською країною. В новіших часах Антверпен розвинувся на одну з найбільших пристаней, канали оживили Ґент і Бріґґе, розвинулася промисловість, але ж усе це господарське життя в руках людей, які вже не — почуваються фляманами, а — бельґійцями.

Вальонія поділялася на кілька держав, найбільша з них було — лієзьке архиєпископство. Ця гірська країна лежала осторонь від тодішніх торговельних шляхів, тимто під господарським і культурним оглядом розвивалась поволіще, населення жило з хліборобства і скотарства, суспільну верхівку творило лицарство. Та згодом у вальонських горах викрили багаті поклади вугілля й металевих руд. На місце давнього лицарства появилися нові лицарі — промислу, країна розбагатіла, упромисловилася.

Це відмінне минуле, разом із расовою різницею, витворило два різні духові зразки: вальона і флямана. Вальон — меткий, жвавий, веселий, чепурний, непостійний, легкодушний, фляман — поважний, неповоротний, працьовитий, понурий. Ми часто називаємо себе селянською нацією, але, здається, в наших жилах вояцька та степова кров таки переважає селянську. Український селянин розумово — розвинений, цікавий, пристрасний, вражливий на красу, його син по кількох роках освіти засвоює собі товариську культуру міста, нічим не відрізняється від решти інтеліґенції. Як виглядає справжня важка селянська кров, це можна побачити у Фляндрії. Фляманський селянин важко ходить у своїх деревяних черевиках; говорить голосно, що чути його на другий бік вулиці; не дбає про зверхній вигляд; ніколи дбайливо не одягається, навіть, коли йде, не дуже то й поспішаючи, до церкви. Таксамо селянський син Фляндрії звертає увагу серед студентів важкими рухами, простою поведінкою, занедбаним зверхнім виглядом

А проте, коли ближче пізнати обидві частини населення Бельґії, можна помітити в їх вдачі чимало спільних рисок, які з різних боків лучать їх в одне, доволі виразне ціле.

Хоч Фляндрія — ґерманська, а Вальонія — романська, в обох тих країнах перетинаються впливи обох рас. У середньовіччі вальонська верховина належала, разом із Брабантом, до німецького цісарства, зате Фляндрія підлягала французькій зверхности, опісля разом із Брабантом належала до Еспанії. Це минуле залишило свої сліди: хоч серед фляманів переважають ясні люди, русяві, то в околицях, де були еспанські військові залоги, стрічаємо, здебільша, людей, із чорним волоссям. Мовою обидві частини різняться поміж собою сильно, але, напр., простолюддя в середмісті Бріселю послуговується мовною мішаниною, з фляманських та французьких слів.

В обох частинах краю панує той сам моральний та політично-суспільний світогляд. І серед фляманів і серед вальонів переважає питомий бельґійський зразок працьовитого, зрівноваженого, статечного міщанина. І вальонський і фляманський загал привязаний до панівного королівського дому та до свого державного устрою, що сильно різниться від голяндського, а ще більше від французького. І фляман і вальон не любить ґнету, але не зловживає свободи, один і другий береже, мов ока в голові, самоуправи своєї громади та провінції, один і другий тримається трипартійного уладу (три партії в краю), та з призирством дивиться і на ліві і на праві течії.

Накінець не можна не звернути уваги ще на один дуже важний звязок, який лучить обидві половини Бельґії: господарський. Надморська, хліборобська Фляндрія становить прегарне доповнення гірської, промислової Вальонії. Коли б мовна ґряниця стала державним кордоном, занепало б фляндрійське городництво, позавмирали б пристані Фляндрії — таксамо пропали б літнища мальовничої вальонської верховини, а вальонські промисловці не мали б куди вивозити своїх виробів. Обєднанню двох, різних мовою і природою, частин завдячує Бельґія свій добробут та своє значіння — найважнішого вузла шляхів західньої Европи.

Це є головні основи, на яких побудоване почуття не лише політичної, але й національної спільноти двох чужих щодо мови частин населення Бельґії: вальонці та більша частина фляманів почувають себе бельґійцями, членами бельґійської нації та свою вальонськість чи фляманськість уважають народознавчим (етноґрафічним) поняттям.

На такому тлі фляманський рух дістав забарвлення не національної боротьби за незалежність, а змагань різної мовної громади за рівноправність. Бо ж не треба забувати, що довгий час у Бельґії всеможно панувала французька мова — в урядах, у школі, в Церкві, в товариському й культурному житті, на голяндську мову фляманів дивилися як на щось нижче. З хвилиною, коли кривду направлено, коли фляманська мова стала державною нарівні з французькою, загал фляманів вважає себе повноправним співгосподарем у спільному королівстві. Самостійницький фляманський рух став тепер змаганням одного тільки політичного табору, який задивлений у славне минуле

фляманського народу та в багатство фляманської культури, бажає відродження середньовічної Фляндрії як держави — цілком незалежної, або вже що-найбільше — обєднаної спільним королем із Вальонією монархії. Завдання фляманських самостійників нелегке. Ситий, вдоволений сьогочасним станом фляманський загал не хоче посвячувати свого добробуту і спокою для думки, для якої не має достатнього зрозуміння. Свідчать про те висліди останніх бельґійських виборів, справжніх демократичних виборів, переведених без насили й ошуканства: до бельґійського парляменту фляманські націоналісти провели дуже небагато послів.

А. АНТОНЮК.

ПОЧУТТЯ ВЛАСНОСТИ У ЗВІРЯТ

Кожний із нас має бажання та й старається з меншим чи більшим успіхом придбати собі дещо, стати власником поля, дому, верстату, крамниці, чи нарешті грошей. Почуття власности в людини вроджене. Правда, каже дехто, що це тільки звичка, навик за довгі, довгі століття, що можна людей відзвичаїти, відівчити від цього. Так учать творці комунізму. Вони кажуть, що спершу люди не знали власности, що все мали спільне, й що саме це і є природне. А на доказ покликаються нераз на звірят: мовляв, звірята не знають особистої власности, а то й узагалі ніякої власности.

Варто приглянутися життю різних звірят, щоб переконатися, чи це правда.

Славний анґлійський учений Чарльз Дарвін (1809—1882) в одному зо своїх природописних творів подає такий опис звичаїв однієї малпи, що її держали в зоольоґічному городі. Вона мала вже попсовані зуби й товкла собі горіхи каменем. І той камінь ховала дбайливо в солому та не давала його взяти иншій малпі. Не є це виразне почуття власности?

Таксамо цікаві досвіди з малпами переводив американський учений Роберт Джеркз. Робив він ці досвіди з шимпансами. Він каже, що малпи здібні пізнавати навіть вартість гроша. А свої досвіди робив він так: у кожній клітці помістив автомат, такий прилад, які є в нас по залізничих стаціях, і коли в нього вкинути зазначений на приладі гріш, то він викидає бажаний нам товар: сірники, цукорки, чоколяду й т. п. І в цих автоматах у клітках з малпами були різні предмети. Коли малпа хотіла дістати собі якийсь предмет, то мусіла вкинути кружечок відповідної барви. Малпи доволі скоро навчилися цінити вартість кружечків і потім ніколи не помилялися в доборі барв — знали, за який товар який кружок треба вкинути до автомату. Ці кружечки не діставали малпи задурно. Щоб дістати кружечок, малпа мусіла завсіди зробити якусь роботу, н. пр., перенести, або піднести якийсь тягар. Цікаво, що дуже марнотратні виявилися тут малпи-самиці. Самиці шимпансів відразу видавали зароблені гроші, купуючи собі дещо в автоматах. Самці-шимпанси були ощадніші. Цікаво тут було й те, що коли на ніч замикали всі автомати, то шимпанси всі свої ощадности, що їх не встигли були задня видати, віддавали дозорцеві, якому довіряли, а ніяк не хотіли віддати їх котромунебудь з шимпансів, не маючи до них ніякого довіря. Очевидячки, вони боялися, що товариш-шимпанс не поверне йому гроша, а схоче сам за нього щось „купити" в автоматі. Це ж ніщо инше, як почуття власности.

Найбільше розвинене в звірят почуття власности щодо поживи. Це можемо помітити вже й у домашніх звірят, хоч вони не потребують журитися поживою, бо знають, що все в означеному часі дістануть свою пайку. А проте таки навіть привязаний до свого господаря собака гарчить на нього, коли він захоче йому забрати миску з їжею, чи кістку, яку він обгризає. Таксамо собаки між собою, або собаки з котами гризуться за поживу й то навіть тоді, коли вже наїджені. Відтіля є й приповідка: „собака й сам не їсть і другому не дасть!"

Так теж і звірята, що живуть на свободі, дико воюють між собою за поживу. А є звірята, які збирають запаси харчів і коли инша тварина хоче їм забрати їх, то дуже їх боронять (хомяк, борсук).

Та не тільки за саму поживу воюють між собою звірята, але й за місця, де цю поживу здобувають.

Деякі звірята мають свої простори, що на них виключно живуть і здобувають харчі. Здавалося б, що тільки людина має гін до володіння землею, а то ні, бо й звірята займають менші чи більші простори землі й уважають їх своєю виключною власністю. Звіря, що полює на якійсь смузі, пильно вважає, щоб на той простір не закрався який влізливець. Горе сміливцеві, що не зважає на ці неписані закони! Власник кидається на влізливця зо скаженістю, зводить завзяту боротьбу в обороні своєї власности. Цим законам підлягають навіть власні діти цих звірят. Коли вони вже попідростають, мусять кидати батьків, щоб шукати собі нового простору. До звірят, про які напевно знаємо, що вони строго бережуть своїх просторів, належать птахи-хижаки: супи, вірли, яструби, а далі — куропатви, зяблики, а зпоміж звірят-ссавців: рисі, оцельоти (американські пантери) й дикі австралійські собаки, звані „дінґо".

Таке почуття власности мали, вигублені вже тепер, здичілі собаки в Царгороді. Французький повістяр Кльод Фарер пише таке про ті собаки у своїй книжці п. н.: „Дивна пригода Ахмета паші Джемаледдіна": „Блудні турецькі собаки не живуть, якби ви думали, — немов анархістичні собаки, — без традиції, звичаїв, законів і прав. Навпаки, їх республика це — знаменито влаштована держава. Давніше подивляв я їх культуру в самому Царгороді, в часі, коли це місто мало ще свою суспільність вільних собак. Царгород, поділений на кільканацять дільниць. Відповідно до цього собаки Царгороду ділилися на кільканацять тічок. Кожна тічка жила в одній власній дільниці. Не кидала цієї своєї дільниці ніколи та сильно сте-

регла, щоб ніодин пес із чужої дільниці не зважився ввійти до неї".

Малпи зводять між собою завзяті бої за дерева з овочами, що їх уважають своєю власністю. Дивне й незрозуміле нам те, що коли господар до стада введе нову худобину, то худоба із цього стада нападає на неї, не дає їй спокою. Щойно по кількох днях, коли ця нова худобина просякне вже запахом стада, коли вже все стадо з нею освоїться, перестають її непокоїти. Тут можемо здогадуватися, що це останки природного потягу до власности, що його домашня худоба внаслідила по своїх предках.

Можна б ще тут додати приклад з життя бджіл. Коли чужий рій нападе на вулик, щоб пограбувати мед, що його надбали собі бджоли цього вулика, то бджоли завзято боронять свого меду, навіть наражуючи своє життя. Боронять вони теж доступу й поодиноким чужим бджолам, тимто й виставляють варту при вході до вулика. Таксамо мурашки боронять не тільки свого мурашиння перед иншими мурашками, але простору землі довкола нього, де вони мають ростини, що правлять їм за поживу, й де доглядають мшиці, які постачають мурашкам солодкого соку. Завзяті бої „за землю", чи пак за „життєвий простір" зводять теж щурі, а передусім щурі — чорні з рудими. Руді щурі вирушають нераз величезною армією, щоб здобути нові „життєві простори". Коли прийдуть у землю, заняту вже иншими щурами, тоді стараються їх прогнати, а „власники" землі завзято боронять своєї земельної власности. Бої між двома ворожими арміями щурів тривають нераз і кілька днів. А бої це страшні: щурі дряпають одні одних, видряпують противникам очі, кусають і закушують на-смерть. Накінець одна армія залишається на бойовищі переможницею, а останки переможених утікають. Правда, можна уважати такі люті бої за боротьбу відмінних рас однієї проти однієї, н. пр., раси сірих щурів із расою рудих. Але проте й тут є боротьба за власність.

Найчастіше стрічаємо у звірят почуття власности щодо гнізда. Можна навіть сміло сказати, що тільки ці роди звірят, які не мають постійних леговищ, не мають цього потягу. Птахи, н. пр., зводять справжні бої за свої гнізда, коли їх захопить якийсь улізливець. Відомі випадки, що часто горобці забирають гнізда ластівкам. Горобець сильніший, і ластівка не може його викинути зі свого гнізда. Тоді ластівка закликає на поміч инші ластівки. Вони стараються прогнати нахабу. Коли ж їм це не вдається, тоді відлітають і за хвилинку вертаються кожна з болотом у дзюбку, заліплюють ним влізливця й він там гине. Цікаво, що ластівка ластівці не забере гніздечка. Між ссавцями такі бої за леговище бувають найчастіше між борсуками й лисами. Лис часто виганяє борсука з його нори, але старається не захопити нори иншого лиса, шанує його леговище.

Про почуття власности в чорногузів чи в ластівок свідчить і те, що вони, коли навесну вертаються з вирею, то шукають насамперед старого гнізда, і коли воно не знищене, поселюються в ньому, коли ж знищене, то направляють або будують нове на тому самому місці, коли це тільки можливе.

Виходить, що почуття власности у звірят є. Що правда це почуття дуже первісне, нераз навіть важко порівняти його з такими самим почуваннями в людей. Одначе джерело, звідкіля витворився потяг до власности, в людей і у звірят однакове. Є це боротьба за буття й бажання забезпечити раз здобуте добро перед загарбником.

ВАСИЛЬ ЛЕВ.

ШЛЯХАМИ СЕРЕД ҐОРҐАНІВ

Початок липня 1938. року.

Два дні мандрівки зі Святослава (468 м. над рівнем моря), через верхи Зелемінь (1177), Матагів (1220) та Маґуру (1365), чи не найкращу частину у Скільщині, перебула наша туристична громадка щасливо та без пригод — і опинилася над річкою Мізункою та заночувала на горищі залізничкової стації. Тут уже перша пригода, бо ми закватирувалися на леговищі якихось робітників, і мусіли нагодувати своєю кровю пажерливу комашню. Тому щасливі, що діждалися ранку, розплатилися з господарями і пішли долі Мізункою.

Долина горішньої Мізунки чудова, вузька та глибока. Попри річку йдуть, побратавшися, битий шлях і шлях вузькорейкової залізнички. З обох сторін підносяться стрімкі узбіччя, покриті темними, густими борами. Зпоміж них тут і там заглядають скелисті кручі, наїжені каменюки звисають над дорогою та берегами. Очі спочивають на зелені. Ув вуха бє шум ріки. Вода збігає по камяних лавах та порогах і кручах, зчаста творить малі, крикливі водопади, наповняє ями пінистим живлом. Попід стрімкі скелисті береги на закрутах зеленіють глибокі плеса. Такий краєвид не зміняється майже до Нового Мізуня. Це властиво кольонія німців-робітників. Гарні тут хатки не тільки німців, але й наших селян. Вони лежать у невеликій кітловині, окруженій стрімкими узбіччями та густими плащами смеречини. Тут усміхається вакаційна сієста[1]).

Після короткого зупину ми поманджали долі рікою до старого Мізуня. Він більший, та вже серед низької верховини з дрібними, переважно листовими лісами. Більше тут простору, а село велике, вкупі, при дорозі знайдуться тут кооперативні крамниці, є і христіянські, одначе більше — жидівських. Є тут трачки, багато робітників, досить літників. Купіль у ріці гарна. Вона задержала нас на полудневий відпочинок у ліску над рікою.

Зі старого Мізуня до Вигоди недалеко. Понад закрут Мізунки аж до її впаду до Свічі. Сама Вигода, як звичайно кожне мале містечко, нічим не цікава. Трохи крамниць — в одній з них нас обікрали, — малий парк-садочок, і великі двірцеві площі місцевої залізниці до Долини й залізнички, що йде через Людвиківку на Бескид. Цією заліз-

[1]) сієста, еспанське слово — післяобідний відпочинок

ничкою задумали ми поїхати до Людвиківки та на Бескид під гряницю. Одначе не довелося виповнити задуму: занедужав один із товариства, треба було його відставити до Долини, а звідсіля ми вже подалися до Брошнева, а потім мотором до Перегінська. Але ж таки ще помандрували ми попри приказковий Пациків до Велдіжа в сторону Людвиківки.

Велдіж велике село, майже містечко, вже долинне, вкупі. Хати тягнуться здовж дороги, великі, білені, плоти й огорожі теж. Біля церкви великий Народній Дім, кооператива, Районова Молочарня, далі майдан-ринок, попри дорогу жидівські крамниці, накінці села — двір. Сьогодні в Народньому Домі гостить із концертом — хор. Д. Котка.

Ми закватирувалися в селянина, колодія Михайла Фединяка. Свідома людина. Розпитується, що де чувати у світі. Сам знає добре про наше народне життя, питається про похорон ґен. Тарнавського. Розказує сам, як живеться в селі. Воно зорґанізоване, та подолати жидівські крамниці йому не під силу. Є ще й инші справи. Нелегко живеться. Сам він заробляє колодійством і хоче дістати свідоцтво на справжнього ремісника. Спрямовуємо його на адресу відповідних чинників у Львові.

Другого дня вертаємося до Вигоди на поїзд, а після полудня висідаємо з мотору в Перегінську. Перебули нудний монотонний простір і далі манджаємо на Підлюте. Гори більшають, околиця щораз краща.

В Ангелові застав нас вечір. Найшли побережничівку оподалік від залізничого шляху над Лімницею. Заночували. Побережничівка лежить у гарній долині, окруженій лісами, здалека від людського гомону, пригожа до літнього відпочинку. Ріка близенько. Недалеко під лісом руїни якихось великих будівель. Люди пояснюють, що тут була фабрика шкла.

Другого дня неділя. Розплатилися з побережником за нічліг і молоко та рушили в дорогу. Ця дорога понад Лімницею добре знана. Проти Гринькова самітна оселя на Соколі. Віє тут пусткою й сумом. Тілько літ кипіло тут молодече життя. Сотні молоді кріпили тут і гартували тіло й духа, нині їх тут нема. Недалеко показується серед лісу Остодірська дитяча оселя, теж самітна й пуста. Входимо до каплиці СС. Василіянок на Камянці.

З півдня почали надтягати хмари. Зливний дощ і громи спинили нас довший час у побереж-

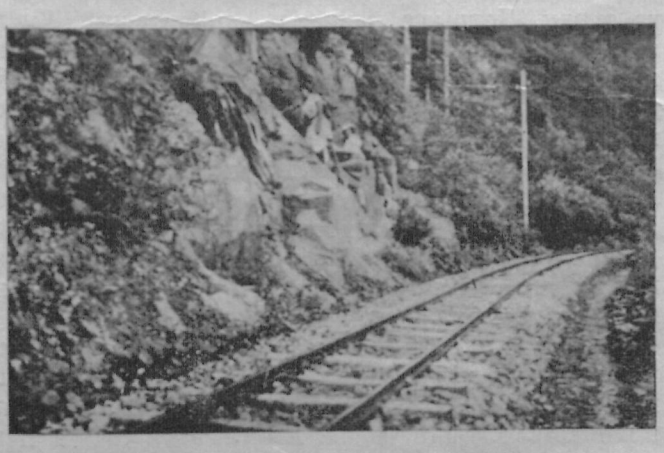

Над Мізункою — скелистий беріг.

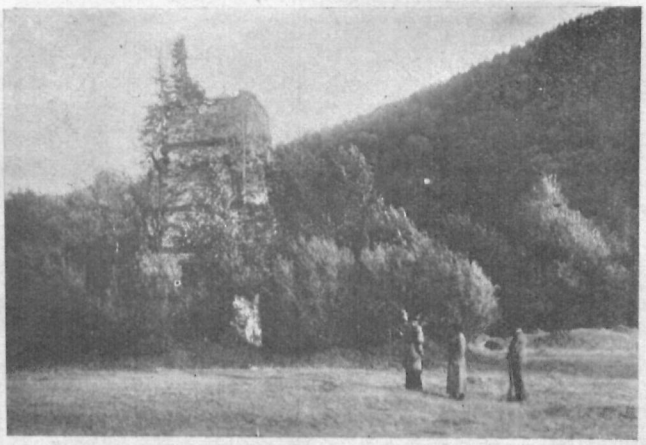

Звалища шкляної гути коло Ангелова.

ничівці на Рівні, а опісля в Підлютім. Ледви добрели під вечір до Осмолоди й заночували в окінченця Малої Семинарії у Львові Мироновича, що має тут крамницю у власному дімку. Метка людина. За два роки доробився власної хати. Задумує будувати другу для літників.

Слітний дощ здержав нас другого дня від мандрівки на Яль і Попадю (1742). Ми завернули до Гринькова, а звідтіля понад потік Шумлєчий (чомусь на мапі записаний Szumleczny — видко, шуми перемінилися у „mleko") через Гриньків верх (1253) перейшли на Пороги. Попри потік веде вузька дорога. По дорозі стрінули жінку з Ясеня, що йшла до своєї маржини, яку пас пастух на ґрунях. Вона розказала нам про гаразди тутешніх селян. Полонини невеликі, неродючі, переходять поволі у чужі руки, бо селяни незарадні, не вміють використати як-слід дарів землі. Про безрадність селян була нагода переконатися, коли ми зайшли в одну хату в Гринькові під верхом запитати про дорогу на Шумлєчий. З широких сіней, що правлять за обору, ведуть двері до хати з глиняною долівкою, а в ній — глибокі ями. В хаті темнота й бруд. Обстанова нужденна. На лаві під вікном люди, неохайно повдягані, вигляд їх дикий. Одначе на наше прохання ґазда показав нам дорогу дуже радо. Ще й пішов із нами кількасот метрів луками через два потічки. Таким людям треба освіти, помочі в улаштуванні будь якого здоровного життя.

Наша дорога попри потік веде майже по рівному, а за годину ходи починає помітно підноситися вгору. Тут вона знищена потоком і багнами. Це давня балькова воєнна дорога, що йде найнижчою перелукою через хребти. Тепер вона опущена. Поперечні бервена майже погнили. Дощ і вода попідмулювали каміння й понаносили нового. Подекуди пливе дорогою потік. Тудою переправа трудна. З обох сторін густий ліс. Тут вогко й досить понуро. Дехто з мандрівників признався опісля до ляку, що опановував його серед темного непривітного бору.

Неціла година підходу крутою дорогою веде травистими ґрунями на перелуку. Звідси відкривається вид на Підлюте й Осмолоду. Якось трохи прояснилося, а в далині замаячіли верхи Сиглісу (1357) та Аршиці (ок. 1560), а ближче — Лютої, Тодору й Сокола. Під ними видніють подекуди хатки. Решта верхів із цієї сторони сховалася за

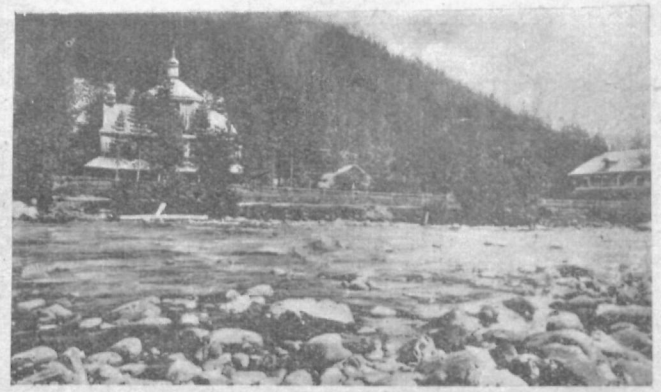

Лімниця в Підлютому.

лісами Гринькова. Зате від східньої сторони підносяться верхи Малиновища (1213), Скалок (1321), Рипної (1210) і Станіміру (1547). Вони на тлі темних хмар грізні. Долини Солотвинської Бистриці не видати. Вона вдолі за густими лісами, що засіли у зворах, поперечних до Бистриці. Тудою наша путь. Воєнна дорога йшла ґрунем попід хребет уділ і сховалася в лісах. Під ногами буйні трави. За пів години ходи дорога щезла на узбіччі, серед лісу. По недовгих розшуках вона знайшлася над потоком Бистриком, і вже держалася його до самих Порогів. Тут скрізь густі й темні ліси, ґрунт вогкий, подекуди узбіччя досить круті, стрімкі, недоступні. Та ми йдемо вперед, перескакуючи не один раз через воду. Коли потік знайшов майже рівний ґрунт, відкрилося узбіччя ізо зрубом. Він частує нас рясними суницями.

Незабаром покінчилися ліси, показалася долина Порогів. Напроти нас стрімкий беріг Бистриці спадає осиписьком до ріки. Вище зелені смереки. А далі — верхи в борах, долиною — гущі садів. Хати громадою поростягалися над рікою. Ще доброї пів години мандрівки, і — невеличке сільце Гута у підніжжя Високої (1805) та Сивулі (1836). Закватировуємося в торішних знайомих селян. Мило й сердечно приймають нас добрі люди.

Прийшов день св. ап. Петра й Павла. Якось із звички прокинулись ми дуже раненько. Ще сонце за верхами, ще тільки кинуло проміння на пасма Ігровища й покрило рожевиною й багровиною сніжно-білі облаки, що бовдурами підходили з протилежного боку, та золотом скупало сиве каміння на вершках Сивулі. Цей вид тривав якої чверть години, поки сонце не вийшло на верхи і не сховалося за темною гущею хмар, що почала підноситися з карпато-української сторони. Незабаром небо затягнулося оливяними хмарами, що закутали верхи Сивулю, Високу й Ігровище (1807).

У свято були ми в церкві. І цього року мило вражає церковна відправа, піднеслий настрій у церкві. Після Служби Божої свячення зілля. Жінки стояли рядами посередині церкви, у кожної в руках сніп, чи жмуток усяких косиць (квіток). Священник кропить свяченою водою божі квіти.

Коли ми вернулися на Гуту, було добре сполудня. Перекусили й відпочили. Під вечір зза хмар показалося сонце й кинуло трохи мідяної краски на круті узбіччя Сивулі та Ігровця. Хмари на їх верхах прибралися золотим серпанком.

За два дні скінчився відпочинок. Сподівана пошта звеселила мандрівників. Під полудне вибираємося горі Солотвинською Бистрицею до Рафайлової. Дорога протискається попри спадисті узбіччя Журавлевої Кливи (1053), Кошарок (838), Менчила (1443) і Студеного верху (1073), понад глибоким річищем Бистриці, що підмиває підніжжя Станіміру, Буца (1289) та Оленици (1383). Річка вється

Сивуля.

тудою бистро, спадає по великих порогах, творить закрути подекуди під прямим кутом і біжить униз, несе студені води далеко на Пороги й Солотвину. На кожному закруті дороги, здається, бракує далі шляху, а вузина проймає страхом перед спадом кільканацять метрів у глибоке річище ріки.

Біля побережничівки на Лопушній напав нас дощ із громами. Ледви сховалися в стодолі. Мусіли чекати з годину, а опісля поманджали дорогою за телеґрафічними стовпами. Ґрунт підносився з легка вгору. Дощ усе накрапав, дрібненький. Густі хмари позакутували сумежні верхи Сивулі й Станіміру. До Межирік околиця підноситься, возова дорога переміняється у стежку що раз-у-раз переходить почерез потік, а декуди губиться над берегом серед буйних росистих трав. Містків, ні кладок немає. Вони понищені. Залишилися тільки поперечні бельки. Держимося за руки й поступаємо слимаковою ходою боком по ховзькому від дощу кругляку. На щастя, не було ніяких нещасть, ні маршу в брід.

За добру годину ходи серед лісів та лук, понад потоком виходимо на невисокий вододільний хребет Середній ґрунь та Вівчину (1021), за яким починається долина річки Максимця й села з тією самою назвою. Це вже Гуцульщина.

Дорога до Людвиківки.

БОРИС ІВАНИЦЬКИЙ, молодший.

РУЧНЕ ГАСИЛЬНЕ ПРИЛАДДЯ

Ручні гасильні прилади, ті, що їх часом бачимо там, де є небезпека пожежі, не мають за своє завдання гасити пожежу тоді, коли вже згорів один поверх, а другий догоряє. Цього не можна від них і жадати. Призначення їх це — здушити вогонь на самому початку пожежі, і це вони (особливо новіші зразки) й виконують часом на всі 100 відсотки. Їх практичність та певність у добрих вислідах — довели до того, що багато держав законом приписує, щоб вони були не тільки по державних установах, ґаражах, шпиталях, фабриках, де є легкозапальні матеріяли, але, нпр., і по приватних будинках, коли їх винаймають під товариства, харчівні і т. д. В деяких краях асекураційні т-ва проти вогню виплачують лише тоді асекураційні премії, коли в будинку були відповідні гасильні прилади, і то в відповідній кількости.

Зразків таких приладів є пять, і кожний із них придається найліпше до одного якогось роду можливої пожежі. Часто доводиться бачити достатню кількість таких приладів, а сáме таких зразків, що ніяк не можуть погасити ту пожежу, яка в даному місці найбільше можлива (нпр.: прилади, що гасять водою в олійнях). Ось ці прилади: 1. прилади, що гасять водою; 2. пінові прилади; 3. прилади з чотириокисом вугільцю; 4. прилади з гасильним порошком і чотириокисом вугільцю; 5. особливі прилади, як тетрахльорметанові, бромметилеві[1]) і ин. — гасити самоходи й под.

Заки перейти до опису зазначених зразків та їх призначення, подамо дещо про гашення взагалі.

Коли хто хоче успішно гасити вогонь, повинен додержуватися таких двох засад: 1. ізолювати (відокремити) джерело вогню від доступу кисню повітря і 2. охолодити предмет, що горить.

Відомо, що для піддержання горіння потрібний кисень — тимто коли замкнути доступ кисню повітря до джерела вогню — то воно мусить згаснути. Що ж до другої засади — охолодження предмету, що горить — то, як знаємо, напр., коли горить дерево, то полумя дає ґази, що дестилюються[2]) із розпаленого дерева. Тому чим більше охолоджувати дерево, тим не така сильна дестиляція ґазів, і тим більше полумя підупадає на силі.

В о д а — неприятель вогню, він відокремлює джерело вогню від доступу кисню, і так охолоджує предмет, що горить. Але нею неможливо гасити оліїв (плавають по воді й горять далі!), термітових запальних бомб[3]), предметів, що їх вона може знищити. П і с о к мало холодить, але все ж він відокремлює (ізолює) предмет, що горить, від кисню повітря.

І вода і пісок, хоч мають добрі властивости для гашення, але все ж не так добре гасять, як деякі хемічні сполуки, н. пр., — чотириокис вугільцю та инші (не такі зручні для вжитку) як, нпр., тетрахльорметан. Більшість теперішніх гасильних приладів побудована на гасильних властивостях чотириокису вугільцю, бо ж він — тяжчий від повітря, тимто осідає й обтулює предмет, що горить, відокремлює його від кисню повітря та, ще як уживати „снігу чотириокису вугільцю", то він дуже охолоджує, бо температура парування його є —80° Ц.

1). П р и л а д и, щ о г а с я т ь в о д о ю відомі здавна, як одні з перших. Головні частини такого приладу („ексиктера") є (рис. 1.): стіжкувата або вальцювата посудина a на 10 чи 20 літрів, виповнена розчином соди. Внизу, всередині приладу, уміщена шкляна залютована рурка b з концентрованою (згущеною) кислиною. Як що до чого, здіймаємо прилад з вішальця і, тримаючи його за ручку, швидко опускаємо його на підлогу, стіл і под. так, щоб штифт e заглибився у прилад. Цим розбиваємо шкляну ампулку (посудинку), що з неї кислина витікає й реаґує[4]) з розчином соди. При цьому утворюється велика кількість чотириокису вугільцю, який витворює тиск та збирається в горішній частині посудини a. Від цього тиску рура c витискає течиво, й воно виприскує з приладу аж на 12 метрів.

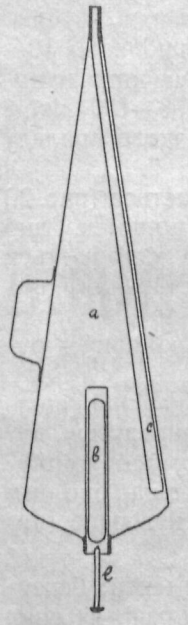

Рис. 1.

Невигода цих приладів така, що дії їх не можна спинити, а потому знову пустити прилад у рух. І розчин соди погано впливає на недовговічність приладу, дотого, в деяких випадках, своєю алькалічністю (має в собі луги) може псувати предмети, що їх гасимо.

Ці невигоди відпадають у новіших приладах, званих Hidro, тут, замість шкляної ампулки з кислиною b, є сталева бомбочка із стиснутим чотириокисом вугільцю. Замість штифту e є хлипавка (вентиль), що її відчинивши, випускаємо стиснутий чотириокис вугільцю до посудини a. Все инше цілком подібне до описаного попереду. Тут можемо в довільній хвилині перервати працю приладу, замикаючи хлипавку від бомбочки.

Ці прилади виробляють у двох зразках: звичайні та морозовідпорні. Перші можна завішувати тільки в приміщеннях, де ніколи не буває нижче нулі, а то лід розірве прилад. Другі — коли додати деякі солі до розчину, що міститься в посудині a, вони витримують до — 10° Ц.

Прилади ці можемо з успіхом уживати гасячи: дерево, папір, вугіль і под. Зате не можна вживати при таких пожежах: 1) хемічних витворів (хемікалій), 2) бензини, оліїв (маючи більший питомий тягар, вода паде на низ, а олій чи бензина,

---

[1]) тетрахльорметан, брометиль — течива, які дуже скоро парують, витворена з них пара не запалюється, але випираючи повітря, не допускає кисню й таким чином гасить вогонь

[2]) дестиляція, латинське слово — очищування від різних примішок, повертаючи їх у пару, ґази й т. д.

[3]) пор. Ж. і Зн. за травень, ст. 144, пом. 2.

[4]) реаґувати, латинське слово — викликувати хемічну реакцію, себто: зміни, що повстають із сполуки речовин із речовинами

плаваючи по ній, горить далі; крім цього, сильний струмінь розбризкує горючий олій), 3) предмети, що псуються чи від води, чи від розчину соди, яким наповнені пристрої, 4) там, де є висока електрична напруга — струмінь, як провідник, може проводити електричність.

2). Пінові прилади — основані на хемічному витворі чотириокису вугільцю (як і в попередньому зразку), який витворює тиск. Крім цього, в розчинах є пододавані деякі матеріяли, що витворюють піну: меляса, мило, сік із солодкого дерева, альбунін, сапонін. Таким чином повстає піна насичена чотириокисом вугільцю. Піна ця має дуже малий питомий тягар (0.12—0.16), вона легча від кожного иншого течива, плаває по бензині, оліях, бензолі та ин. легкозапальних матеріялах. Піни витворюється приблизно 10—15 разів більше, ніж було розчинів, напр., 10-літровий прилад дає 100—150 літрів піни, тимто й видатність такого приладу дуже велика.

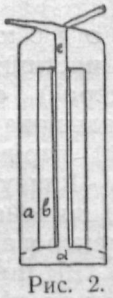

Рис. 2.

Піновий прилад складається (рис. 2.) з посудини a, що має подвійне дно (внутрішнє дно — сітка), через що утворюється ще комора d. В цю посудину a вставляють подвійний валець b, що з долини має дно, а зверху відкритий. На прилад накручують покришку з рурою c, через яку витрискує піна.

До посудини a наливають алькалічний розчин, до b — кислинний. Уживаємо приладу так, що перевертаємо його догори дном. Розчини змішуються і на горі, в коморі повстає піна, що під тиском витвореного чотириокису вугільцю витрискує з приладу.

Цими приладами дуже добре гасити: бензину, товщі, ляки, мазила й под. Такі речі, як сіно, полову й под., таким приладом легче згасити, ніж попереднім приладом. Хиба цих приладів така, що не можна їх дії перервати, поки вони цілком не спорожняться.

Прилади ці виробляють теж у двох зразках: звичайні та морозовідпорні.

3). Прилади з чотириокисом вугільцю — знані під назвою „Polar"-и вони з кожного погляду найкращі. Вони мають: 1) надзвичайні огнегасильні властивости чотириокису вугільцю; 2) він цілком не проводить електрики; 3) за якийсь час після згашення „сніг" чотириокису вугільцю злітає з предметів, що їх гасили, не залишаючи на них жадного сліду. Та, нажаль, виробляти ці прилади має право тільки та німецька фірма, що їх придумала, тимто не в усіх краях цей прилад можна набути. А він дуже простий (рис. 3.). У сталевій бомбі a, є стиснутий до 120 атмосфер (одиниць тиску на 1 цм²) чотириокис вугільцю; бомба закінчується головкою з випускною хлипавкою w та гнучкою (елястичною) рурою b, що закінчується порожнім усередині вальцем із ручкою c. Коли відчинити клипавку w, то стиснутий до 120 атмосфер чотириокис вугільцю, попадаючи у валець c, де є тиск трохи більший або рівний тискові 1 атмосфери, холоне, даючи температуру — 79° Ц. і творить маленькі снігові платки. Ці платки кидані тиском у джерело пожежі, передусім дуже знижують температуру, а далі, „обволікають" чотириокисом вугільцю предмет, що горить, та творять тяжчий від повітря туман, який не допускає до предмету кисню повітря.

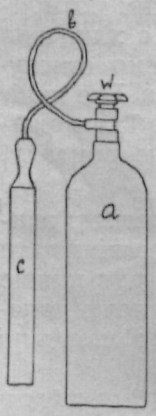

Рис. 3.

Прилади ці гасять усе: дерево, папір, солому, бензину, олії. В зимі їм не грозить, що можуть попсуватися від розриву льодом, чотириокис вугільцю не кристалізує й не затикає рурок, не псує металю бомби. Сам чотириокис вугільцю є хемічно сталий, тимто довговічність цих приладів забезпечена.

Варто теж звернути увагу на те, що чотириокис вугільцю зовсім не пропускає електричности. При спробах фірми гасили електричний трансформатор[5]) із напругою 100.000 вольт — без жадної шкоди для того, що гасив.

Тимто цьому зразкові треба признати перше місце між ручним гасильним приладдям.

4). Прилади з гасильним порошком і чотириокисом вугільцю — дуже подібні до попереднього зразка, складаються (рис. 4.) із сталевої бомби a, в якій є чотириокис вугільцю стиснутий до 120 атмосфер, та прилученої до неї більшої посудини b, наповненої „гасильним порошком" (зокрема приготована сода, змішана з інфузорною, впорскнутою глинкою). Коли відчинити хлипавку w, стиснутий чотириокис вугільцю не просто наповнює посудину a та витискає з неї гасильний порошок, але, завдяки цілому уладові рурок r, звирює порошок, який у вигляді туману й виходить із отвору c, туман цей сягне й до 10 метрів.

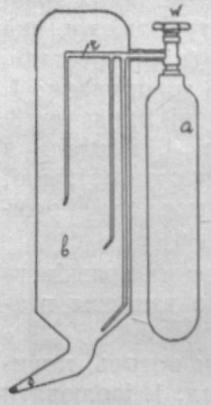

Рис. 4.

Ці прилади: 1) цілком відпорні на мороз; 2) їх дію можна спинити кожного часу; 3) „туман", що виходить із приладу, цілком не проводить електричности, 4) ними все можна гасити, вони 5) не псують гашених предметів. Завдяки цим властивостям і меншому тягарові від „полярів", вони дуже поширені і у приватних мешканнях, і по музеях, бібліотеках, архівах і т. п.

5). Інші особливі прилади, як тетрахльорметанові, брометилеві і др., витискають потрохи, але певно — пінові прилади та прилади з чотириокисом вугільцю. Такі особливі прилади в різних спорудах, подибуємо на старших самоходах, у гаражах і т. п. Своєю спорудою вони нагадують зразок Hidro, де, замість стиснутого чотириокису вугільцю, є стиснуте повітря (часто і без особливої бомбочки, а просто напомповане до спільної посудини автомобілевим смочком — помпкою); сила їх у гасильних властивостях таких течив, як тетрахльорметан, брометиль і под. Але ці останні дуже

[5]) трансформатор, латинське слово — електричний перетвірник, себто — прилад, що перетворює електричні струми: змінні на постійні й навпаки, змінний струм однієї напруги на змінний струм иншої напруги й т. д.; вольт — одиниця електричної напруги

швидко випарюються, творячи шкідливі для здоровля випари, а при сутику з розпаленими металями — дуже отруйні сполуки (в деяких країнах уживати їх у замкнених помешканнях заборонює закон!).

Слід іще згадати про різні „гасильні торбинки", гостроверхі, стіжковаті (найчастіше) бляшанки з гасильним порошком і т. п. Вони наповнені піском, або сумішшю соди, інфузорної глинки та піску, що треба ручно висипати до вогню. Таких приладів теперішня техніка не вважає за властиві гасильні прилади, через їх незначну службу; замість них із успіхом можемо вжити — лопату піску.

Всі описані зразки приладів, можна після вжитку „набивати" наново.

*

Залишається ще декілька слів сказати про доцільне приміщення та обрахунок потрібної кількости приладів та зразків. Тут виходимо з таких засад:

1) кількість приладдя, не може бути менша від кількости імовірних джерел пожежі (напр., в електрівні = кількости електричних трансформаторів);

2) прилад має бути приміщений у такому місці, де до нього не важко добратися, і де його добре видко (напр., у готелях: у коридорі кожного поверху при сходовій клітці);

3) прилад має бути того зразка, що його вимагає можлива пожежа (напр., у ґаражах — Polar, піновий або „з гасильним порошком" і чотириокисом вугільцю, по бібліотеках — Polar або „з гасильним порошком" і чотириокисом вугільцю;

4) прилади мають час-до-часу контролювати фахівці;

5) гасильники мають бути докладно повчені, як треба обходитися з приладом.

Тільки, коли додержуватися цих правил, то ручний гасильний прилад сповнить своє завдання на всі 100%; обмежить вогонь на одне місце і згасить пожежу на її початку.

ВОЛОДИМИР БАРАГУРА.

ЗНАЧІННЯ КАЗКИ В ЖИТТІ ДИТИНИ

Хто з нас малою дитиною не любив слухати казок? І так воно скрізь. Скрізь, і навіть далеко від нас — громадка маленьких ескімосів, індіянят, чи муринчат, збереться біля багаття і з відкритими ротиками та широко розплющеними оченятами, жадібно ловить кожне слівце, що паде з уст оповідача про всякі чудовні речі.

У нас звичайно розповідають казки бабусі та дідусі, батьки, старші сестри та брати, няні; в Китаю, в Японії й у Африці виступають на ринку спеціяльні оповідачі; в Італії старці-міхоноші оповідають дітям казки на рогах вулиць.

Що таке казка, й чим вона так притягає маленьких слухачів, що вони, слухаючи її, забувають про світ Божий, чим вона втихомирює найбільш розплаканих, каже спокійно сидіти найбільшим пустунам, змушує покоритись найбільш неслухняних?

Казка це — витвір народньої уяви, в якому звичайними, простими, ясними, зрозумілими словами оповідається про якусь вигадану, незвичайну подію з участю надприродних, чудовних сил. Головні особи (герої) переходять усякі незвичайні пригоди, мусять поборювати незліченні перешкоди, перемагати могутніх ворогів, як змия, бабу-ягу, злих духів і т. п. Часто-густо вони стають в обличчі смерти й загибелі, але в останній хвилині їм приходять у допомогу всякі добрі сили, як карлики, вірний кінь, орел, змиєва дочка і т. п. Герой завжди виходить переможцем, зло й неправду постигає кара, а добро й правда все мають перевагу. Є всякі казки — про звірів та ростини, що вміють з людьми розмовляти, про чародіїв, карликів, духів, про Дурня, Замурзу, дідову та бабину дочку, бабу-ягу. Світ людей перемішаний тут зо світом звіринним, світ правдивий з уявним. У казці все можливе. Дія відбувається все ще за царя Гороха, десь за горами, за лісами та за далекими морями, в тридесятому царстві, коли ще звірі говорили.

Все це переносить дитину в якийсь окремий, далекий, незнаний, таємний, чарівний світ. Казка дозволяє їй відорватися від сірого, буденного, часто прикрого життя й полинути в той прегарний світ уяви, де хатки з чоколяди, де котики ходять у семимилевих чоботях, де сопілка промовляє людським голосом, де на шкляній горі тужить царівна, де квітки-дзвіночки видають сріблистий згук, а темним бором бродить лісовий цар Ох. А що дитина взагалі пробуває так у країні дійсности, як і уяви, то й зрозуміле, чому власне казка її притягає. Бачимо нераз, що дитина грається, й у своїх забавах вміє розмовляти з мертвими предметами, вміє оживлювати (анімізувати) їх: кусок дерева може стати для неї конем, чи кораблем, залежно від того, що дитина хоче пережити. Коли вдодатку візьмемо, що дійсне життя тверде й невблаганне, що навіть у сотій частині не заспокоює дитячих бажань, то зовсім зрозуміле, що заспокоєння їх вона шукає у країні мрій. Через те казка це — невідклична й незаступна потреба дитячої душі, бо сáме вона вводить дитину в той світ, де все може діятися так, як вона хоче.

Діти бачать багато подібностей між собою й героями казок. Вони переживають радість і смуток осіб, що беруть участь у оповіданні, вставляють себе на місце героїв казки, утотожнюють себе з ними. Звичайно в казці виступає якийсь Дурень, з котрого всі насміхаються, але він згодом стає королем; або — Замурза, всіма поштовхувана, що стає панею в тому домі, де служила; взагалі казки кінчаться звичайно перемогою слабих та покривджених. А за слабих та покривджених вважають себе часто діти, тому й утотожнюють себе з героями казок. Зацікавлення дитини торкається не так казки, як більше — власної особи, що находить свою відбитку в казці. Це т. зв. з-грецька егоцентризм дитини, зацікавлення виключно своєю особою, яка в її очах є осередком, довкруги котрого крутиться

цілий світ. Це дуже прикметне для дитячого світогляду. Дитина, що раз утотожнила себе з героєм якоїсь казки, буде слухати її безліч разів, усе з однаковим зацікавленням, і не дозволить у ній змінити ніодної подробиці.

Казка промовляє до дитини тим, що вона послуговується образовістю. Кожне слово казки викликує в уяві дитини живий, виразний, барвний образ. Слухаючи оповідання, дитина виразно бачить і шкляну гору, й королівну, й лицаря на коні, що хоче здіймити перстень з її пальця, й хатку на курячій ніжці, і страшенного змия, що дише вогнем та полумям. Що простіші слова, що більш образів вони викликають, що образи багатіші, живіші та барвніші, то враження казки сильніше. Казка вистерігається зайвих слів, послуговується короткими, звичайними, зате багатомовними словами, н. пр., шапка-невидимка, кий-самобий і т. д.

Ці образові слова, н. пр., згадка про золотокопитого коня каже думці й уяві дитини попрацювати над тим — як са́ме він виглядає? Дитина силкується повязати випадки в казці, старається відгадати, що буде далі з героями, яка доля їх стріне, одне слово — казка не лише заспокоює уяву дитини, але й заставляє її до творчої праці.

Иншою заслугою казки є те, що вона сильно розбуджує цікавість у дитини, вчить її, уморальнює та виховує. А робить вона це не сухою наукою, а барвним, живим оповіданням. Казка плекає почуття краси в дитини, вчить її розуміти, вона заступає й має для дитини те саме значіння, що літературні твори для дорослих людей. Дитина, що наслухається безлічі казок, згодом сама починає переповідати їх иншим, а то і десь від 4. року життя творить сама казки.

З цього видко, який великий вплив і значіння має казка в житті дитини, тимто і слід дітям оповідати казки та таким чином заспокоювати їх природні потреби. Тільки ж — треба вміти казку оповідати, щоб вона маленьким слухачам припала до вподоби. Оповідати казку — штука. Треба говорити ясно, зрозуміло, цікаво, зберігати властивости казки, не зміняти, не пропускати подробиць. Таксамо треба вміти підобрати відповідну казку, залежно від віку дитини. Тут докладніші гряниці важко намітити, але більше-менше до 4. р. ж. діти люблять слухати вигадані історії про себе, між 5—6 р. їм припадають до вподоби звіринні казки, між 8—12. — діти цікавляться казками про надприродні сили, божків (міти). Відтак наступає перехід до подорожей, пригод, історичних оповідань, що вже вибігають поза казку.

Оповідання казок згодом перевелося. Але в Америці почало знову розвиватися з кінцем XIX. в. на т. зв. „годинах оповідань", коли діти збираються ввечорі в окремих кімнатах слухати казок. Ці години для дітей дуже милі; подибуємо тут побіч себе дітей інтеліґентів, робітників, зарібників, а то й дітей-бурлак, вуличників. Таксамо введено оповідання казок по шпиталях, захистах, дитячих садках. Оповідають спершу відповідні казки, а відтак діти починають читати книжки, звязані з оповіданням. В Америці роблять інсценізації казок, щоб краще унагляднити їх дітям. В Анґлії та Америці повстали навіть осібні орґанізації, що мають за мету займатися оповіданням казок, а саме: „Ліґа оповідання казок" (Америка) й „Товариство чародійної казки" (Анґлія).

Культурні народи зрозуміли значіння казки в духовому житті дітей. І нам слід про це памятати, й коли не стати нас на окремі т-ва, чи орґанізації, що працювали б у цьому напрямі, то берімся самі за діло й ніколи не відмовмо дитині, коли звернеться до нас, розказати їй казку.

ЗМІНЛИВІСТЬ РОСТИН І ТВАРИН

В торічному річнику Ж. і Зн. (ст. 103) є згадка про досить велику ростину, кульбабу та її цілющі прикмети. Цікаво, що як перенести цю ростину в гори і там засадити її, то вона, в зовсім инших умовах набирає цілком инших прикмет. Нижча, як на долах температура, холод, більше опадів, менше сонця викличе в ростині деякий застій у її рості; кульбаба марніє, стає квола, невеличка, як це й бачимо на нашому рисунку. Але ж як знову перенести ту саму ростину з гір на доли, чи навіть насіння цієї кволої ростини, то вона повертає до свойого старого вигляду.

Кульбаба в гірських умовах.

Це явище змінливости виду, викликане різницями в назверхніх умовах життя — звемо з-латинська флюктуаційною мінливістю; зате самі зміни, викликані назверхніми чинниками, називаємо, теж — із-латинська (наукова назва) „модифікацією".

Такі „модифікації" зустрічаємо не тільки серед ростин, але й серед тварин. Природники помітили, що, коли годувати первенець китайський (див Ж. і Зн. за квітень, ст. 125) у температурі 30° — тоді його цвіти, що мають звичайно червону барву — прибирають у вищій температурі барву — білу. Таке саме явище зміни барви помічуємо тоді, коли годуємо лялечку метелика канчатця у високій температурі; — тоді він змінює свою барву на темнішу. Автім — така зміна барви крил буває в цього метелика в природі; навесну — коли зимніше, його крила ясніші, зате влітку темніші.

Це теж приклад „флюктуаційної" мінливости. Вчені думали спочатку, що справа тут із двома різними видами метелика канчатця; ба навіть назвали їх двома різними назвами. Та яке велике було їх здивування, коли німецький вчений Корренс піддав яєчка канчатця діянню високої температури. Виявилося, що висока температура діє в тім випадку так, як сонце в природі.

Автім, в самій природі бачимо велику залежність барви тварин від теплоти підсоння, в якому дана тварина живе. Напр., лис, що живе в нашому підсонні, має темно-буру барву, а лис півночі, як і инші тамошні звірята — мають ясну барву.

(еж).

МАРІЯН СТАХУРСЬКИЙ.

ДИВОВИЖНІ РОСТИНИ Й ЇХ СИЛА

Ростинний світ пребагатий і користь із нього дуже велика. Ростини ж це — головний засіб відживи і для людей і тварин. Їх цвіт, зілля чи била, насіння, овоч, тощо, служать до багатьох технічно-промислових і цілющих цілей, але... і до трійби, зловживань та всяких таємних практик. І про це саме ми хочемо дещо цікавого подати за д-ром Стан. Бюном Bühn) зі Львова і дослідником Дарієм Баліоні — з Медіоляну.

Ростини, про які хочемо розповісти, ростуть, на щастя, в далеких країнах Азії, а також у пустелях-джунґлях тропікальних, підрівникових пралісів, де населення ще, здебільша, поганське. Воно любується у таємних, чарівних практиках і віруваннях. Незбагнуті тайни природи приписують вони могутній силі божків та злого духа. Не визнаючи правдивого Бога, не знаючи християнської моралі, вони не прощають своїм ворогам, і з якоїнебудь причини горять помстою до них. А для помсти служать їм і дивовижні ростини, що вони їх варять і троять ними своїх ворогів.

Болиголов
(Conium maculatum)

Таких ростин — чимало. Ось є, н. пр., така ростина, що зветься — o l i o l u q u i, по-нашому: „гадюче зілля", або — „слідчий суд" — росте в південній Америці. Відвар із насіння викликає сон, у якому той, що спить чує й розуміє, про що питають. У сні бачить він дивовижні явища, померлих, сатану, з якими, на наших очах, веде різку розмову. В ростині є отруя, і вона виявляє свою силу тим, що той, що його питають, у найтайніших справах — каже лише правду. Тимто й уживають цієї отрути до того, щоб дізнатися правди від підозрілих у злочинах, тощо. Кажуть, що відвару оліолюкія вживали в Москві в численних процесах.

Дурман-дивдерев
(Datura stramonium)

Подібні прикмети має инша ростина, з роду кактів — p e y o t l, яка має отруту „мескалін". Вже дрібненька мірка мескаліну викликає в людини запамороку, наче горілка, і спонукує до щирости і правдомовности, видобуває з памяті давно вже призабуті події з життя того, що його випитують. Кажуть, що такий чоловік прикликує чорта, тимто місіонарі суворо забороняють вживати цієї ростини. Ростина „sinicuichi", себто „ростина-забудька" (по-науковому: Heimia salicifolia) скидається листям на вербу. Сік із неї, коли вишумує — каже впоєному ним забути про недавне минуле, але залишає в його памяті давніші події. Вживають цього соку різні дурисвіти, щоб задурювати населення в недоступних пустелях теплих країн.

Є ще різні роди заморських конопель, що мають різні назви: marihuana, rosemaria, cannalis indica — (ростини веселки), — що з їх цвіту стягають живицю, щоб готувати т. зв. г а ш і ш. Є це забовтане з олією течиво, дуже поширене серед населення на далекому Сході. Вживають його, щоб викликати радісні почування — привиди. Як хто його напеться тому являються різні дивовижні радісні картини, як гарні жінки-веселки і т. д. Але як-же сумний стан таких людей після того, як вони прочуняють! По коротких, приємних хвилинах, іде пригноблення, осоловілість, роздратування, розстрій, що, враз із утратою життерадісности, веде незабаром до отупіння, божевілля, а то й самогубства. Тимто всі культурні народи поборюють поширювання і продаж не тільки гашішу, але і всіх одурманливих засобів (кокаїна, опій і т. д.).

Блекота-німиця або люльок
(Hyoscyamus niger)

Подібну до названих ростин, має силу сік із індійського гарбуза „toloachi", по-нашому: „ростини веселки-дурійки". Сік цей називають „colombillo". Масть, зготовлена із цього соку, наводить чарівні сни, при чому людині здається, що вона стала звіриною. Листя з цієї ростини курять замість тютюну, але такий тютюн доводить незабаром до повного тупоумства.

Є ще таке зілля, що зветься „ayahusca", себто „ростина віщун", росте в Америці, а саме — у Колюмбії. Сік із неї має отруту — „баністерин"; наводить він сонні страхіття й доводить до тупоумства. Кажуть, що як хто напеться цього соку, то дістає ніби силу віщувати, а це різні дурисвіти використовують і дурять легковірних людей.

Инша ростина, звана „zampatli", себто ростина, звана „ростина-местник", росте в Індії. З її насіння готовлять червоний порошок — (colorines), який крадькома дають з помсти ворогам. Він спричинює нагальну смерть: наплив тиску крови й удар на серце; при цьому людина — скаженіє!

Гриб „nanacatl", по-нашому: „пяний злочинець-душегуб", росте в Африці, його вживають із медом замість горілки; такий пяниця здібний до всяких підступних злочинів, до душегубства, тимто ним користуються для помсти, а то і пристрасних учинків у піянстві.

Зілля „xomil—xihuite" — „шкляна домовина" — росте в державі Віргінія в Злуч. Державах Півн.

Америки; його сік має важку отруту „ґельземін"; спричиняє він загальне обезсилення, непорушність членів тіла, при чому людина має повну свідомість; опоєному цим соком здається, що він лежить у шкляній домовині й, хоч бачить усе довкола себе, не має сили порушитись.

Ростина „camotillo", себто „віщун смерти", рід дикої картоплі, що росте у пралісах американської держави Гондурас. Вбивча сила цієї ростини виявляється щойно по кількох місяцях, а то й по півроці, тимто злочинець може докладно визначити час смерти своєї жертви, а сам усе має змогу, накоївши лиха, втекти перед погонею. Цією отруєю гублять, здебільша, політичних противників і особистих ворогів.

Нарешті варто згадати і про особливий рід гарбуза „cohombrillo", по-нашому „тверезка", її сік скоро привертає у пяниць отверезіння; уживають його як сильного ліку на прочищення.

Усі ці дивовижні ростини, хоч і яка їх сила цікава — не просліджені ще досі науково, тимто й їх назви подаємо так, як їх звуть тубільці. А тубільці зберігають тайну, де вони ростуть, а варять їх лише одиниці — чарівники, які тішаться серед населення великою пошаною.

Тоя або чар-зілля (Aconitum Napellus)

*

Нажаль і наш народ іще й досі любується в різних таких таємних практиках, любить варити зілля, здебільшого для того, щоб відігнати нечисті сили, вроки, чари, при цьому ті, що це роблять, не обходяться без зашіптування, гашення вугілля, тощо. Це все нібито помагає в різних занедужаннях людей і тварин.

Пособляє таким віруванням-практикам різне наше отруйне зілля, що росте в нас по яругах, кручах, на узбіччях ровів, по болотах-ставищах. Деякі з них плекають по квітниках для прикраси, а дехто і „для вжитку".

Вже самі назви деяких таких ростин — виявляють їх силу. Ось декілька таких назв: пянкамітлиця або пяна трава (Lolium temulentum), болиголов (Conium maculatum), дурман або дивдерев (Datura stramonium), блекота-німиця або люльок (Hyoscyamus niger), бугилá задурлива (Chaerophylium bulbosum), тоя, або чар-зілля (Aconitum Napellus), люлянка-галаска (Scopalia carniolica) тояд або пільний молочій (Euphorbia agraria) та інші.

Одною з таких отруйних ростин, отруїла у XVII. ст. Маруся Чураївна свого любого козака Гриця за його невірне кохання. Була це мабуть, віха або смертельник (Cicuta virosa), зловісне отруйне зілля, яким отруїли також у старовині в Атенах — грецького мудрця Сократа (399. до Хр.).

Всі вони, ці ростини важкі отрути, всі вони — алькальоїди або ґлікозиди, мають у собі, перші — азот, другі — цукор (ґлюкоза). Але саме тому, що в них є ці речовини, то їх уживають, у невеличких мірках, як ліків[1]).

Бо лікування зіллям не треба легковажити, воно ж дало основу і спонуку до наукових досліджень над ростинами й створило окрему галузь лікування зіллям, т. зв. — „фітотерапію", що її широко використовують у ветеринарній медицині, себто в лікуванні тварин. Але таке лікування не сміє бути забобонне, бо воно приносить більше шкоди, ніж користи, зокрема ж при „лікуванні" убивчих пошесних недуг. Для прикладу наведемо тут такий знахарський народній спосіб „лікувати" скаженину, ту тяжку недугу, що про її погубність і смертність усі знаємо. Отже в народньому лікуванні скаженини вживають ростини, що зветься — пядич плоский (инакше баранець або борзілля — Lycopodium complanatum); це зілля варять у щільно прикритому посуді, „щоб пара не вийшла". Вживають також люлянку — галаску (инша назва: галасове зілля або мандриґуля, чи мандраґора — Scopalia carniolica seu athropoides), або пільний молочій чи молочак (Euphorbia agraria) або кунитник або черетниця звичайна, куточник, чаполоть або чапуга — (Calamagrostis epigeios) або тис (Tassus baccata) — у відварі або порошку. Дають також скаженим комаху — майку-коровку з олією, або полин, перець, стару мідь, тощо.

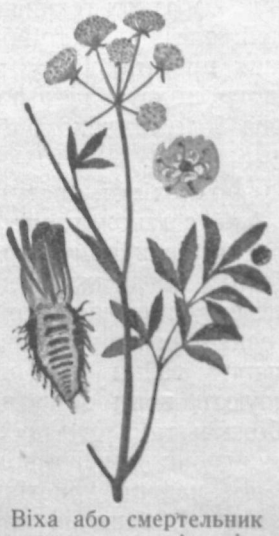

Віха або смертельник праворуч — цвіт, зліва — корінь. (Cicuta virosa)

Тис (Tassus baccata)

Та усі ці чудоліки дуже сумнівної вартости. Ще менше помагають усякі зашіптування, або прути з золотоверби, зрізані у місяці травні, та чорна вовна, висмикнута з лівого боку барана... До прута привязують цю вовну і, встромивши таке диво-кропило у шклянку із свяченою водою, накроплюють нею скаженого, а потім засвічують страсну свічку...

Багато дечого в нас такого ще роблять, замість лікувати — хоч і зіллям, але без забобонів, та ще з порадою лікаря. Бо силу зілля треба знати!

---

[1]) Ось декілька таких отруйних алькальоїдів і ґлікозидів: горицвіт жовтий (має адонідін), люляк (має — гіосціямін), наперсник червоний (дігіталін), пільні й городні неспілі маківки (сік із них, це — опій, у якому є: морфій, кодеїн, папаверін й ин.); тютюн (нікотин); блекіт (коніін); чорний паслін (солянін, є також і в зелених овочах картоплі); люлянка-галаска (скополямін); ріжок-спорень (ерґотин) і ин. Кокаїна це теж алькальоід із південноамериканського куща Erythroxylon coca; росте також і на острові Мадаґаскарі.

Е. ВОГНЯНСЬКИЙ.

ПЕРША ПОДОРОЖ КРУГОМ СВІТУ

Коли Христоф Колюмб (* коло 1446—1506) уперше 1492. р. поставив свою ногу на нововідкритій частині світу, Америці, він зовсім і не думав про те, що це зовсім невідомі ще тодішньому людству землі. І він, і його товариші, а то ще й ціла Европа — гадали собі, що це частина Азії — Індія. А було це головно тому, що ціла тодішня Европа захоплювалася Індією не тому, що там гарні краєвиди, а більш тому, що в цій країні було багато дорогого коріння й инших різних речей, що збагачували тодішніх купців. Всі вони шукали найшвидших сполук із Індією, аби тільки забагатіти її природними багатствами.

Америґо Веспуччі (1451—1512).

Довго треба було ждати часу, щоб найшовся якийсь учений і вивів людей із блуду, виявив їм, що нововідкриті землі — не Азія, а зовсім нова країна.

Заслуга в цьому ученого італійця Америґа Веспуччі (Vespucci, 1451—1512), що на доручення португальського короля Емануїла, вибрався 1501. р. з португальськими моряками до Бразилії. Таких подорожей — що тривали не місяці, а роки — відбув Веспуччі чотири; в часі плавби був — керманичем корабля, на суші — займався описом країв та рисував їх мапи. Свою славу завдячує він знаменитим описам подорожей, нових земель та їх людей. У своїй книжці, „Чотири морські походи", Веспуччі звернув увагу на те, що нововідкриті землі — це не Індія, а — нова частина світу. У Німеччині, де ця книжка появилася кількома накладами, почали називати ті країни, що їх описував Веспуччі, за його хресним імям, новою назвою: „Америка", і назва ця збереглася й досі. Веспуччі помер 1512. р. у Севіллі, в Еспанії, гордий із того, що ще за його життя нові країни, відкриті його попередниками, назвали його йменням.

Образок із „Четвертої подорожі" А. Веспуччі.

*

Але шлях до Індії залишився й далі невідкритий! До Індії могли їхати безпечно тільки португальці. Але ж бо й еспанці хотіли добратися до цієї багатої країни, що з одної подорожі вже давала величезні зиски! І дібратися до неї — найкоротшою дорогою! А ті краї, що досі відкрили — Індією не були!

Виконати цей сміливий плян узявся не хто инший, а таки португалець Фернан Маґелян (Magalhaes, 1480—1521), член визначного роду, що вже молодим хлопцем брав нераз участь у різних морських походах португальських моряків. Своїм хистом і талантом дуже швидко вибився поміж земляками так, що вони вибрали його членом Військової Ради. Та вороги не спали. Завидуючи йому слави, — вони почали очорнювати його скрізь і перед владою, і він відчуваючи жаль до земляків, покинув Португалію й перейшов до Еспанії. Тут зародилася в ньому думка окружити цілу землю морським шляхом. Еспанському королеві подобався задум відважного португальця — він дав йому пять кораблів із 234 людьми залоги, обіцяв зробити його губернатором і давати по 1.000 дукатів зиску з кожної морської подорожі.

Фернан Маґелян (1480—1521).

Хоч земляки Маґеляна, португальці, далі копали під ним яму, бунтували моряків — Маґелян випливає у вересні 1519. р. із еспанського порту Сан Люкар до південної Америки. Із кожним посувом його фльоти на південь — він відкривав нові й нові землі. Щоб його кораблі не порозбігалися, він наказав їм плисти за собою, розсвітлюючи нераз темряву розгореними смолоскипами. При південному кінці Америки нараз зірвалася страшна буря, яка приневолила його заховатися в заливах скелистої Патаґонії — цю назву надав він південній Америці тому, що зустрічав тут високих ростом туземців, з неприродними, подібними до малпячих, ногами.

Тут уперше збунтувалася залога. І це була зрозуміла річ: брак харчів і що раз дальша віддаль

Пролив Маґеляна (зі старинної карти).

від рідного краю — викликували серед моряків невдоволення. Але ж Маґелян твердою рукою здушив бунт, покарав на смерть провідників бунту, натавровуючи їх, як зрадників батьківщини і 21. жовтня вплив у новий пролив, який згодом назвали „проливом Маґелляна". Небо було в той час забите хмарами. Бурі навіщували раз-у-раз кораблі. Грізні скелі сміливим морякам загрожували загином. На недалеких островах подорожні побачили на вершках гір розпалені вогні — й назвали їх „Вогняною Землею". Все це разом — створювало гнітючий настрій. Не диво, що коли виплили з проливу й натрапили на спокійні безмежжя вод невідомого океану — назвали його Спокійним океаном.

Кораблі при берегах злодійських островів (з книжки з 1620. р.).

Та голод докучав морякам далі. Три місяці їли вони зацвілі сухарі, варили шкіру, пили погану воду, а щурі — були для них правдивим присмаком.

Довго плили на північ, аж нарешті побачили якісь острови. Населення островів припливало до кораблів на невеличких човенцях та навязувало з еспанцями торговельні звязки. Але вже по кількох днях моряки помітили, що їм починають зникати з кораблів різні речі; кожний мешканець нововідкритих островів при кожних провідинах на кораблі — крав, що лише під руки попало. Та коли одної місячної ночі викрали з корабля великий човен, це так розлютило Маґеляна, що він напав на село, знищив його і зараз-таки відплив. Покидаючи негостинні острови, він назвав їх „злодійськими", з-портуґальська: „Лядрони", і ця назва збереглася й досі.

Дальший його шлях ішов здовж східніх островів Азії; та про це він іще не знав. Аж на нових островах, що він їх назвав на честь еспанського престолонаслідника Филипа, Філіпінами, він довідався, що це за країна, та що тут уже панами є портуґальці! Та це Маґеляна не збентежило — він поводився так, наче б це була еспанська кольонія..

Цей його поступок викликав на острові війну, що покінчилася смертю Маґеляна 1521. р. (в 41 р. його життя) й поразкою його сил. Дотого прихильне йому досі населення — вирізало частину еспанських моряків. Инші ж під проводом поручника Ель Кано, відплили до островів Борнео, де зустріли багате населення. На островах Моллюках — понабирали на корабель безліч цінного коріння, і з таким припасом відплили до Европи, опливаючи південний закрут Африки. По трьох роках — вернулися 1522. р. до Еспанії: з пятьох кораблів та 234 моряків повернулося тільки 18 недужих еспанців і один корабель, та виповнений зате 533 сотнарами дорогого коріння.

Так закінчилася перша подорож кругом світа, тому — 400 літ!

Яке ж було її значіння?

Наука здобула один доказ більше на те, що земля має вигляд кулі. Вчені довідалися теж про розміщення суш і морів. Правда, ще тоді не знали Австралії й инших островів, але подорож Маґеляна спонукала инших моряків до нових відкривних подорожей.

ЛИХА ВІДЖИВА ЗМІНЯЄ ВИГЛЯД І ВДАЧУ ЛЮДИНИ

Цікаві досвіди з ділянки відживи провів лікар др. Роберт Карізон ув Індіях. Він звернув увагу, що різні племена індійців різняться ростом, а розглянувши різні роди їх харчу, дійшов до висновку, що вигляд і вдача народу залежить багато від відживи.

Др. Карізон провів свої досліди над щурами. У клітках розмістив білих щурів одного походження і став їх відживляти різними харчами; одних постійно анґлійськими стравами, других — французькими, третіх — стравами індійських племен сікгів і патанів, четвертих — стравою племени мадрасів, пятих — японськими стравами. Висліди були незвичайно цікаві. Щурі, годовані анґлійським харчем: білим хлібом, вареним мясом, рибою, повилами — були великі, цупкі, з твердою шерстю і щітинними вусами, а по вдачі спокійні, але ж безкарно не давали себе зачіпити. Великі були й ті, що їх годовано стравою племен сікгів і патанів, але шерсть їх була гладка, тай по вдачі вони були лагідніші й тихі. Шурі, годовані на французький лад — мясом, різними підливами й салатками з гострими приправами, були середньої величини, грубі, з блискучою шерстю і з довгими тонкими вусами. Здорові, але мало що більші за миші, це щурі харчовані стравою мадрасів. Натомісць щурі після японського харчування — рибою, морськими раками і рижом — зробились малі, худі, та зате живучі й повні енерґії.

Цією справою поцікавилися теж японські вчені. Вони ствердили, що малий ріст японців залежить від того, що в харчах японців є надто мало орґанічних солей і деяких вітамін. В інституті відживи в Токіо сушили й розтирали на порошок деякі риби, що в них були потрібні соли й вітаміни. Чотири роки посипувано цим порошком страви одної вибраної ґрупи шкільних дітей. Показалося, що ці діти важать пересічно на 5 кґ. більше, легче зносять недуги і на кілька цм. є вищі за своїх ровесників.

п. г-ка.

В. СТЕЦЮК.

ПІТАҐОР І ЙОГО НАУКА

Пітаґор, один з найвизначніших мислителів старовини, прийшов на світ около 580 р. до Хр. в одній з кольоній на острові Самос. Його імя[1]) окружене дуже багатьома різними оповіданнями так, і властиву історію його життя та діяльности дуже важко дослідити. Те, що ми знаємо про Пітаґора, завдячуємо тільки кільком вривкам його учня, Фільоляя, а далі — творам грецьких письменників і учених: Плятона (427—347 до Хр.), Арістотеля (384—322 до Хр.) і Діоґена з Ляерти (II. ст. до Хр.). Всі вони говорять про нього як про людину з надлюдською мудрістю і знанням. Молоді літа Пітаґор провів на численних подорожах по Єгипті, Фенікії, Асирії, Вавилонії й Персії, а то й по далекій Індії. Там познайомився він із різними галузями науки, а головно з наукою математики і природи, і ці науки були найулюбленішими його предметами ціле життя. По довгому часі вертається знову до рідного Самосу, але не на довго. Страшне правління тирана (необмеженого володаря) Полікрата (535—522 до Хр.) приневолює його незабаром покинути Грецію та по довгому тинянні осісти у грецькій кольонії Кротоні в південній Італії. Та й тут не застав він сприятливих політичних умов. Кротон був невеличкою, політично незорґанізованою кольонією й на нього часто нападали могутні мешканці сусіднього міста Сибаріс (сибарити). Пітаґор забрався зараз реформувати суспільне й політичне життя своєї нової батьківщини. Він основував там таємне політичне братство, чи школу, яка мала виробляти серед грецької мо́лоді замилування до науки, віри й до всяких чеснот, потрібних і для одиниці, і для громади, а головно ж — ладу, порядку, поміркованости і душевного узгіднення. До свойого братства приймав він і жінки, бо, як каже Діоґен з Ляерти, „він ясно собі здавав справу яку велику вагу має жінка в релігійно-моральному видосконаленні людства". Орґанізація цього братства була подібна де в чому до орґанізацій сьогочасних чернечих чинів. Щоб стати членом братства, треба було перебути дуже суворе пятиліття, коли учень мав засвоїти собі всі пітаґорейські правила (т. зв. „золоті слова" — χρυσᾶ ἔπη, навчитися жити відокремленим, скромним життям, поборювати всі пристрасти і слабощі тіла, жити ввесь час у мовчанці, в найбільшій простоті й робити щодня іспит совісти. Коли учень скінчив це пятиліття, міг брати участь у всіх тайних нарадах і ставав приятелем Пітаґора. Усі ученики відносилися до свойого учителя з дуже великою пошаною й посвятою, навіть ніколи не вимовляли його імя, а завсіди говорили: „він" або „він сам сказав", і це був для всіх них — закон!

Пітаґор (ок. 580—500 до Хр.).

Крім такої релігійно-виховної програми, пітаґорейське братство мало ще глибокі політичні й наукові завдання. З політичного погляду братство мало змагати до того, щоб керма держави була в руках найбільш освічених і найліпших одиниць громадянства, а не у людей припадково поставлених, або таких, що за всяку ціну рвалися до неї. Ціле правління має опиратися на мудрих законах, які зрівнювали б у правах жінки й чоловіків.

В ділянці науки на першому місці стояла — математика й музика, ці обидві науки мали підготовляти учнів до глибшого життя. Крім математики, пітаґорейці вивчали ще й природу, медицину та відбували руханкові вправи.

Метода (спосіб) навчання в Пітаґора була подвійна: 1. „езотерична", себто таємна, доступна виключно для тих, що вже зробили деякі поступи, і „екзотерична" — призначена для ширших кол громадянства. Виховнича його діяльність мала такий великий вплив, що незабаром його учні здобули вищі суспільні становища, а він сам обняв керму влади у Кротоні. Та по 20 роках його противники викликали революцію й вигнали Пітаґора, — але науки його не усунули, вона вже глибоко запустила була своє коріння в суспільність. Безталанний Пітаґор утік до Метапонту, і тут около 500. р. до Хр. закінчив своє життя. Пітаґор не залишив по собі ніяких писаних творів, але думки його розвивала й доповняла його школа, що тривала ще по його смерти сто років.

Основою науки Пітаґора є — числа та їх пропорція. На числах він опирає повстання світу, науку про душевні явища, мораль і політику. Щоб пізнати якусь річ, треба, на думку Пітаґора, зрозуміти, в якому чисельному відношенні й укладі є вона сама в собі й супроти инших річей, що є біля неї. Тому, за його поглядами, нема нічого дивного, що числа управильнюють симетричні (правильно побудовані, відповіди) виміри й фігури. В ґеометрії він винайшов дуже важні закони (н. пр., закон про суму квадратів) — які мають велику вагу в цій науці. В ділянці музики, якій він приписував силу очищення, займався акустикою, себто наукою, що вивчає повстання і властивости звука. Тут дійшов до дуже цікавого відкриття, а саме, що причиною звуку є рух, що музичні тони містять у собі повну математичну правильність, що висота тону залежить завсіди від довготи струни, що її можна означити тільки числом дрогань.

Відповідний уклад чисел і їх пропорція витворюють підставу всякого буття — гармонію (узгіднення). Тимто й цілий світ, що не має ані кінця ані початку, на його думку, є нічим иншим тільки узгідненою цілістю, красою κόσμος, збудованою на основі найдокладніших математичних пропорцій. В самому осередку всесвіту міститься осередній вогонь, довкола якого обертається Земля й инші небесні тіла. Їх рух витворює т. зв. гармонію чи „співзвуччя світу", якої ми не відчуваємо тільки тому, що звикли до неї від роду.

[1]) Пітаґор, з гр. Πυθαγόρας = πύθων ἀγορεύων, себто — той, що проголошує правду пітійського бога мудрости Аполльона.

Цілим світом опікується й кермує божеська сила, Монада, себто — з-грецька — один Бог.

Людська душа є теж число, що випливає з осереднього вогню й тим самим є учасницею божества й вічности. До тіла дістається за кару, як до вязниці. Із смертю людини душа не вмирає, але, коли вона чиста, йде до Бога, і там вона вічно щаслива; коли ж вона потребує очиститися — мусить відбути мандрівку по різних людських і звіринних тілах („метемпсихоза"). Невилічні душі йдуть на вічну кару. Щоб душа була чиста, а тим самим щаслива, людина мусить жити чесно. До чесноти можна дійти тільки через розумну гармонію між душею й тілом, а засобами для цього є: праздиве знання й правдива релігія, скріплена вправами в відокремленому житті.

Наука Пітаґора мала великий вплив на науку Платона[2]), що приняв багато його поглядів. Мабуть, завдяки Платонові, поширилася наука Пітаґора по цілій Греції і знайшла своїх прихильників не тільки серед фільософів, але мала вплив і на мистецтво, на медицину та астрономію. Тимто й не диво, що такі славні вчені, як Піко з Міранделі (1463—1494), Коперник (1473—1543) і Кеплер (1571—1610) покликуються на астрономічні відкриття учнів Пітаґора, самі вони свою славу завдячують Пітаґорові та його учням — Фільоляєві та Гекетові, де перший з них вчив про рух Землі довкола Сонця, а другий — про рух Землі довкола своєї осі.

Науку Пітаґора знали і в нас — але через твори Платона й Арістотеля, але безпосереднє зацікавлення цією наукою стрічаємо в нас щойно в XIX. ст. В літературному журналі „Зоря Галицька" з 1853. р., находимо два цікаві вірші, присвячені пітаґорейській науці. Автор їх (Я. с Я.) хотів, мабуть цими віршами п. з. „Ежедневное испитаніе самого себе" і „Жизнь мирная" дати переклад двох уривків із науки у пітаґорейському братстві, а саме про іспит совісти і поміркованість у житті пітаґорейців, але обидва ці вірші є це тільки легке переповідження грецького первотвору, а не властивий переклад. Наукової розправи про Пітаґора та його науку, крім досить гарної доповіді о. д-ра М. Конрада в книжці „Нарис іст. фільософії", т. II., в українській літературі досі не маємо[3]).

[2]) див. „Ж. і Зн.", ст. 142—143.

[3]) Автор цієї статті має в рукописі переклад врывків Фільоляя про Пітаґорейську науку й переклад твору Діоґена з Ляерти „Життя і творчість Пітаґора".

МИХАЙЛО КЛИМЕНТОВИЧ.

СЕЛО ТА НЕБЕЗПЕКИ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

Воєнне діло переживає на наших очах такі основні зміни, що їх можна порівняти хиба ще з тим переворотом, що розпочався винаходом стрільного пороху.

В старовині та в середньовіччі ворожі армії змагалися з невеликої віддалі — луками, списами чи мечами; лицарі захищалися перед небезпекою панцирями, шоломами й щитами. Та в XIII. ст. винайшли стрільний порох, і цей дрібний, здавалося, винахід геть-чисто перемінив вигляд війни. Вже в половині XIV. ст. на Заході Европи почали вживати гармат до облог міст, а згодом у дальших століттях завели пальну зброю — рушниці до боротьби в чистому полі. Тоді вже ні нащо не придалися панцирі та щити. І вояк і війна мусіли прибрати зовсім инший вигляд.

Могутній поступ техніки та розвиток хемії в XIX. й на початку нашого століття стали причиною нового великого перевороту. Використання таких винаходів, як телефон і радіо, приспішує цю переміну, але вирішне значіння має тут винахід летунства та боєвих ґазів. Нових засобів почали вживати вперше у світовій війні 1914—1918. р. Та це були частинні зусилля тих народів, що високо розвинули техніку, то були тільки перші спроби. Наука поступає без упину, та всі держави числяться тепер із тим, що воєнне мистецтво використає в цілій ширині ввесь поступ техніки в найближчій війні.

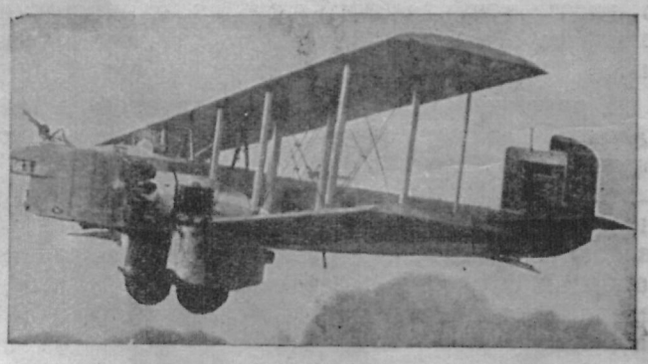

Бомбовик (бомбовіз), збудований у Франції.

Яка ж є найосновніша різниця між війною попередніх століть і сьогочасною?

Отож коли досі війну вели дві армії між собою на обмеженому просторі землі, і т. зв. мирне населення в запіллі не відчувало її безпосередно, то нові боєві засоби дають змогу поширити війну на ввесь простір ворожої країни й загрозити небезпеками всьому населенню. Поняття „запілля" починає поволі затрачувати своє давніше значіння. До цього дає привід особливо незвичайний розвиток летунства. Адже сьогочасний бомбовик (літак для бомбардування) з вантажем бомб на 1000—2000 кґ, може пролетіти простір 500 км (Київ—Перемишль або Варшава—Берлін) за 1 годину! А коли ще зясуємо собі, що такий літак, не осідаючи, може пролетіти простір 2000 км, отже може досягнути місцевости на 1000 км від гряниці й вернутися до місця, звідки вилетів, то зрозуміємо, що сьогодні віддаль не може захистити від летунського нападу ніякої оселі ні в якій країні Европи (з вийнятком дальших частин С. С. С. Р.). Адже і Німеччина, і Польща, і Франція не є ніде ширші понад 800 км.

І якого тільки гостинця з неба не мусить сьогодні сподіватися населення запілля?

Ледви чи можна буде вижидати колачів, що їх для реклями розкидували летуни ґенерала Франка над голодними еспанськими містами, що були в руках ворожого табору. Небезпечніші вже рої метеликів (летючок), що можуть посипатися з неба, щоб баламутити несвідомих, чи нетерпеливих. Дивні будуть ті свічкові бомби, що вмить розстелять велетенську завісу диму, щоб сховати за нею летунів перед ворожими гарматами! Грізні, але й пишні ті ракети, що спалахнуть уночі, щоб освітити околицю, чи дати знак своїм (сиґналізація). З літака, що низько перелітає, в день можуть посипатися на більший гурт людей також кулі скорострілів. Але справді жахливі ті більші й менші циліндричні скриньки, чи навіть цигарки, що вмить розірвуть будівлі, або такі, що побють чи покалічать людей, чи ті, що підпалять оселю або збіжжя на полі. А далі такі, що розстелять отруйний ґаз, який убиває людей, чи скроплять землю речовиною, яка продістається крізь одяг і крізь обуву та парить людське тіло, здебільша, смертельно. А ще можуть злетіти шклянки та пляшечки, що містять у собі пошесні бактерії, щоб розсіяти в запіллі холеру, чуму, тиф та инші недуги серед людей та й серед звірят. Та на справжнє чудо виглядатиме відділ озброєних людей (летунський десант), що на легкопадах злетить із неба сáме на найменше залюднених та на незахищених місцях, по глухих селах та дебрах, щоб із ворожого запілля почати своє партизанське діло, себто почати нападати на зади реґулярного війська. Отакі можливости передбачують воєнні знавці.

Але ж для розради треба сказати, що не тільки техніка летунства поступила величезним кроком уперед, але зробила це й техніка протилетунської оборони. В останній великій війні літаки летіли ще з невеликою швидкістю, не везли великого вантажу, не долітали далеко від місця вилету (старту). Зате ж вони почувалися тоді панами повітря. Щоб зострелити один літак у часі великої війни, треба було пересічно 11.000 стрілів! А сьогочасна особлива протилетунська артилерія на 100 випущених стрілів дає, як обчисляють, 5 влучних до такого літака, що летить на висоті 2000 м.

І взагалі сьогодні військовий летун має безліч ворогів: зараз же, коли перелетить гряницю, його почують густо розставлені підслухові апарати[1]), вночі звернуться на нього вмить могутні рефлектори (прилади, що відбивають світло), щоб відкрити його, спрямуються до нього, якщо він нижче, окремі протилетунські скорострільні й малі летунські гарматки, а коли він повище 1000 м., великі протилетунські гармати. Поженуться вслід за ним малі, звинні, хижі „ловецькі" літаки, що потраплять виконувати в повітрі всякі головоломні штуки та певне здоженуть нещасний бомбовик. А в темряві ночі ще один ворог чаїться на нього. Це — запірні бальони, розставлені недалеко важніших шляхів і міст, на тонесеньких (3—4 мм) сталевих линвах — на висоті 2000 м. Якщо летун попаде в ці тендітні сильця, линви попротинають крила літакові, й нещастя неминуче.

Коли ж летун підлетить на висоту понад 6000 м, де його не досягнуть гарматні стрільна, та звідтіля схоче скидати бомби, то вони певно не попадуть у ціль, і буде змарнований коштовний матеріял.

З усіх цих причин — міркують знавці — в майбутній війні не буде можна зловживати ескадри (цілого відділу) бомбовиків проти ворога, що добре озброєний для оборони: кожний напад мусітиме бути доцільний, він звернеться проти справді вартісних предметів. Таким чином ескадри бомбовиків звернуться передусім проти укріплень та проти великих осередків воєнної промислово-

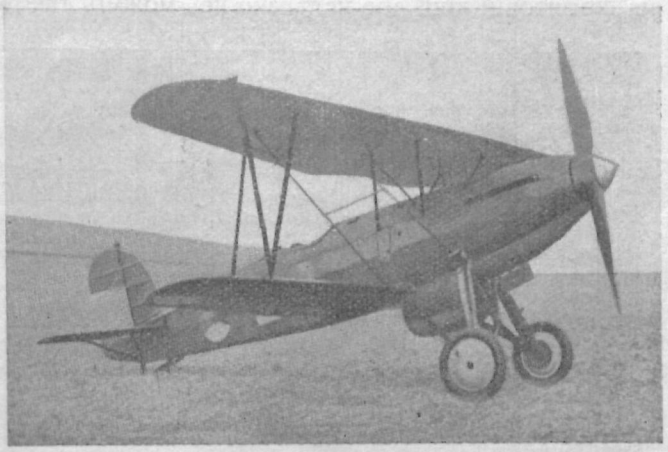

Ловецький літак.

сти, отже проти тих міст, де є фабрики зброї та літаків, а далі — взагалі проти промислових міст, які в часі війни можуть бути приспособлені до воєнної промисловости. Бомбовики будуть намагатися знищити й важні комунікаційні (лучбові) вузли, як, н. пр., великі залізничі стації, осередки залізничої сітки, щоб таким чином порвати лучбу та викликати заколот у запіллі. Метою летунських нападів можуть бути також і ті міста, де приміщені більші залоги війська, та де є осередки адміністраційної і військової влади: завдання такого нападу було б — ударемнити мобілізацію. Та й узагалі чим де більше скупчені люди в оселі, тим більш вона загрожена; бо в густо залюднених місцевинах легче викликати неспокій і сполох серед населення, а з цим — душевний залім.

Зате ж села в запіллі, передусім менші, та ще такі, що стоять оподалік важніших шляхів, можуть бути, на думку знавців, зовсім безпечні від летунських нападів. Туди спрямують у часі війни ту частину міського населення, що її побут у місті не буде конечний. Серед таких виселенців найдеться, певно, й частина міського шумовиння; з цією можливістю мусіли б села рахуватися й відповідно забезпечитись.

Не диво, що з появою воєнної загрози всі европейські держави почали підготовляти, головно людність міст, до захисту перед небезпеками новітньої війни: відбувають вправи протилетунської оборони, до якої приспособляють і призвичаюють усе населення більших міст, виробляють протиґазові маски не тільки для війська, але і для цивільного населення, вишколюють відділи санітарної та протиґазової служби, будують не раз дуже коштовні схови та захисти проти руйнівних бомб та ґазового нападу, обсаджують деревами загрожені предмети, щоб сховати їх перед очима

[1]) див. книжку „Просвіти" „Буря загрожує" з р. 1935, ст. 55.

летунів та иншими способами „маскують" їх. Нові будівельні закони ставлять окремі вимоги при будові нових домів.

Як бачимо, міста приготовляються до захисту перед небезпеками теперішньої війни, бо вони справді більше загрожені від сіл. А проте й села з різних причин не повинні нехтувати небезпеки летунських нападів; бо й села можуть опинитися на фронтовій лінії або недалеко неї, можуть також

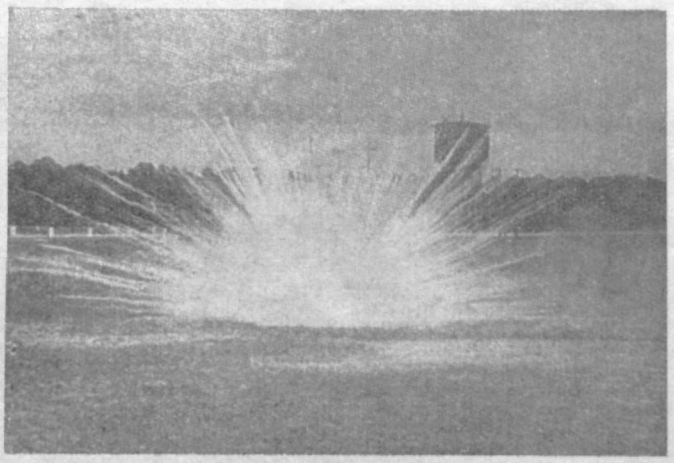

Вибух запальної фосфорової бомби.

стати місцями постою більших відділів війська, що збільшить загрозу. Дотого ж, незахищені протилетунською охороною, можуть легко стати жертвою нападу: коли ворожого летуна не допустять до міста, він просто потребуватиме позбутися свого вантажу й пошукає собі принагідного предмету...

*

Летунські відділи можуть нищити ворожу країну при помочі руйнівних бомб, відламкових, запальних, ґазових та бактерійних[2]). Котрі ж із них загрозливіші для села?

Отож більші руйнівні бомби (300—1000 кґ ваги) призначені тільки до того, щоб нищити укріплення; на фабрики, магазини, залізничі стації, мости, тощо — падатимуть менші (50—300 кґ ваги). Бо коли літак-бомбовик може навантажитися 1000 кґ вибухового матеріялу, то вибере радше 20 бомб по 50 кґ, ніж одну 1000 кґ; більшим числом бомб зробить більше руйнації та певніше попаде в ціль. Ці бомби руйнують усе не тільки в самому місці вибуху; але вибухові ґази викликують сильну вибухову хвилю, що нищить також усе довкола. При меншій віддалі ця хвиля руйнує деревяні й муровані будинки, далі — виривае двері, вікна, дахи, ще далі — вибиває шибки в вікнах, валить плоти. Такі бомби грізні для густо забудованих дільниць міста, для околиць двірців, фабрик і касарень; скидати ж такі бомби на село — не мало б ніякого глузду.

Відламкові бомби це — малі бомби до 40 кґ, що в хвилині вибуху розприскуються на безліч відламків; ті відламки ранять і вбивають усе довкола в великому промірі (шрапнелі). Їх уживають головно проти військових відділів, на фронті, чи в поході. Літаки можуть скидати такі бомби й на села при фронті, або там, де стоятиме постоєм військо, також на великі стада худоби, чи табуни коней, що їх летун помітить. Перед відламковими бомбами можна сховатися в мурованому або деревяному будинку, або бодай у рові. І взагалі треба памятати, що в часі перелету летунських відділів не можна товпитися на видних місцях, бо летун може взяти всякий гурт людей за відділ ворожого війська. Отже треба сховатися за дерево, чи припасти до землі.

Найзагрозливіші для сіл можуть бути запальні бомби, що викликують пожежі й цим руйнують запілля. В протилежности до руйнівних та відламкових бомб, що дають сильний грюк і струс, запальні бомби спадають із слабим вибухом, або й без нього. Тепер розрізняють два роди запальних бомб. Одні це — бомби з такого матеріялу, що сам від себе запалюється; найчастіше вживають до таких бомб мішанини фосфору, тимто вони й називаються — фосфорові. Вони не мають високої температури (до 200° Ц), тимто їх називають „зимним полумям", що швидко гасне. Отже можуть викликати пожежу тільки серед легкозапальних матеріялів, н. пр., у складі нафти. Другі це — бомби, що їх матеріял сам від себе не запалюється; такі бомби мусять мати ще запальник із вибухового матеріялу. Зате ж, коли вже запалять-ся, дають таку високу температуру (навіть 3000° Ц), що перед нею не встоїться і найтвердший предмет: в ній топиться і залізо і сталь. Цей матеріял називається „термітом"; термітових бомб уживають до того, щоб викликати пожежі по містах. До того ж уже в часі великої війни додавали до термі-ту металічного соду, металю, який, зіткнувшися

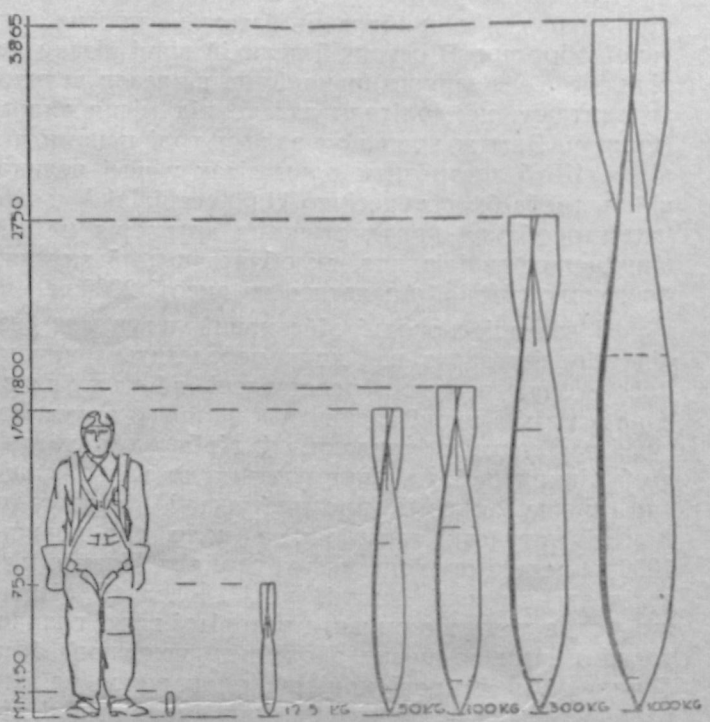

Відламкові. Руйнівні.
Величина бомб у порівнанні з людиною.

з водою, запалюється з сильним вибухом, що пригадує грім („громовий ґаз"), та розприскується в широкому промені. Тому термітової бомби не можна гасити водою, а тільки присипати піском і заждати, щоб терміт сам випалився. Коли ж така

[2]) Пор. „Життя і Знання" 1939, ст. 144

термітова бомба має легку оболону з маґнезового стопу, т. зв. „електрону", тоді її називають — „електроновою". Німецькі електронові бомби були дуже легкі, мали пересічно 1 кґ ваги (є й 20-декаґрамові „запальні стріли" в вигляді циґар), а зовсім добрі були до того, щоб викликати великі пожежі. Отже якщо летун може взяти 1000 кґ вантажу на літак, то вибере радше 1000 електронових бомб по 1 кґ, ніж 40 фосфорових, що важать пересічно по 25 кґ.

А проте термітових та електронових бомб, таких небезпечних для міста, не можна використовувати до рідко забудованих осель — бо вони не розприскуються як-слід, отже коли не попадуть у саму ціль, надаремне випалюються. Для сіл небезпечніші таки фосфорові бомби, що широко розприскуються: в кількох хвилинах пожежа може огорнути великі лани достиглого збіжжя. Перед очима переляканої людини стає тоді жахлива картина вогняного моря... Фосфорові бомби можуть запалити й копиці сіна, стіжки, стодоли, криті соломою, або сухі дошки. Частинки фосфору, що горять, можуть присмалити одяг та попарити людське, чи звіряче тіло; рани від такого попару дуже тяжко вигоїти. Фосфорові бомби витворюють білий, отруйний дим (термітові — чорний), що перед ним треба захищатися, як перед отруйними ґазами. Але фосфор спалюється дуже швидко, він витворює фосфорову кислину, й сам-таки придушує дальшу пожежу.

Таким чином у сьогочасній війні не можна протягати жнив, особливо тоді, коли ворог не може мати надії проломити фронт та здобути це збіжжя для себе. І в кожному селі треба приготовити, чи скріпити протипожежні відділи, бо загроза пожежі буде немала.

Ґазові напади загрожуватимуть головно арміям на фронті; тимто кожний вояк у полі мусить мати протиґазову маску, що захищає його бодай проти вживаних досі „боєвих ґазів". Загрожені можуть бути ще також більші міста, зате ж села в запіллі не мають причини занадто лякатися ґазових нападів, бо кошти такого нападу не виплачуються, хоч і до таких несподіванок треба приготовитись. Инакше виглядає справа для сіл, що знайдуться у прифронтовій смузі; там населення загрожене небезпекою на просторі до 40 км від фронту.

Але справа небезпеки ґазової війни і протиґазової оборони вимагає окремої статті.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ.

НА ГІМАЧАЛЬ

(Міжнародній науковий виряд на Гімаляї у 1930. р.).

Гімаляї — найвищі гори не тільки в Азії, але й на всій Землі. Ідуть вони лагідним каблуком і простягаються на 2.400 км. Лежать вони в середині нерозсліджених іще околиць Азії. Та й у країни, що ростягаються довкола цих гір, тільки рідко заходять европейці, хоча не від сьогодні вже манить учених і сміливців найвищий шпиль цих гір, Еверест (так назвали цей шпиль від начальника помірової комісії). Туземці називають його „Чомолюнма", що значить „богиня — мати Землі". Другий щодо висоти це — „Кенджендженґа Гімачаль", що значить — „престіл богів".

Дістатися на ті шпилі дуже важко не тільки з причини перепон, що їх ставить сама природа, але й релігійна завзятющість тибетанців є тут чималою перешкодою.

Швед Свен Гедін, один із найвизначніших дослідників, що в р. 1906. вибрався був розсліджувати південно-західній Тибет, пише таке про перепони, що ставила сама природа:

„Підчас восьмимісячної подорожі утратив я сливе всю каравану, бо відбувалася ця подорож у висотах, що їх не видержує людський орґанізм. Навіть на долинах, знаходилися ми вище від вершка Монбляну[1]). Віддихання аж томило, й чотири мої товариші повмирали, бо не мали чим віддихати. Я був такий ослаблений, що не міг ходити й цілі дні мусів непорушно сидіти в сідлі. Навіть розстібнути сурдут не можна було без гострих болів перепрацьованого серця, що могло луснути кожної хвилини. І мої звірята терпіли дуже. З 45 коней погинуло 44, а з 39 верблюдів упало в цих страшних висотах — 30".

Страшні були ці перепони, та вони не були єдині. І тільки з трудом Свен Гедін оминув небез-

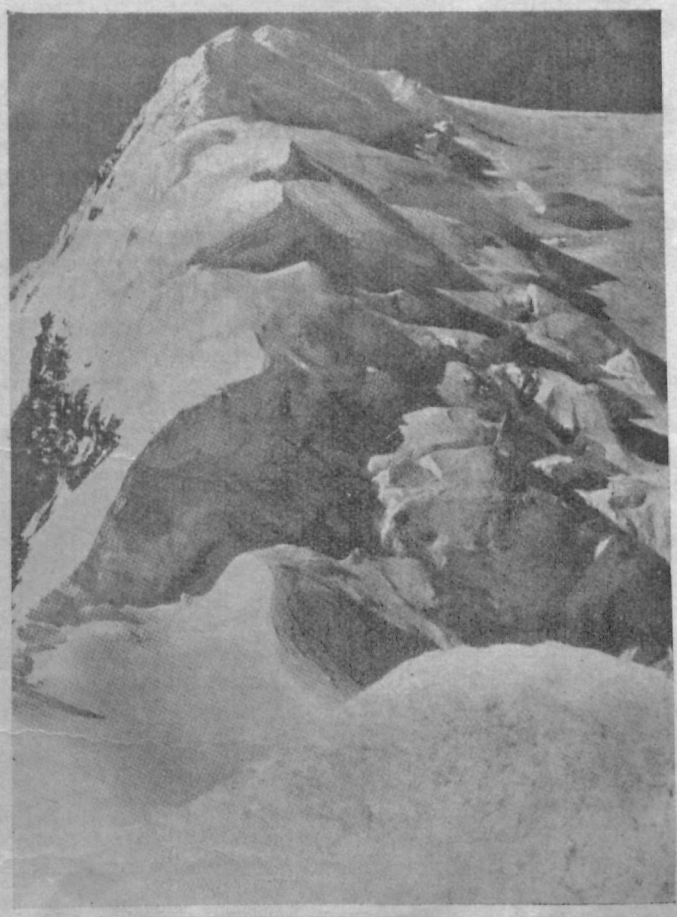

Табор на висоті 5800 м під Кенджендженґою.

[1]) Монблян, найвищий шпиль в Альпах, 4810 м заввишки.

пеки, що грозила йому від забобонних мешканців Тибету.

Тибетанці, як це видко з назв шпилів, вірять, що ті верхи є осідком богів. Володар Тибету Да-

„Танок жерців" у верховинському манастирі Пемайончі (Pamioncki).

ляй Ляма, що є водночас і найвищим духовником, відповідає за всі зневаги божих законів, тому він під карою смерти заборонив виходити на ті верхи. І багато сміливців, що проте зважилися зблизитися до святих верхів, переплатили свою сміливість життям.

Щойно після світової війни воно змінилося. й тепер уже Даляй Ляма дає дозвіл виходити туди, але ж тільки у вийняткових випадках, а так, то й на далі має силу його сувора заборона, бо тибетанці вірять, що боги гнівалися б не тільки на тих, що виходили б на гори, але й на тих, що дозволили б їм туди виходити.

Гора Еверест, чи пак Чомолюнма таки замкнена для всіх вирядів, але на Кенджендженґу можна йти.

*

І так, у 1930. р., за дозволом Даляй Лями, вибрався на цей шпиль міжнародній виряд, зло-

Лями-музики. (Грають мов наші гуцули на трембітах.)

жений із німців, австрійців, швайцарців і анґлійців, під проводом проф. Ґ. О. Диренфуртса. Всіх учасників виряду було разом девять, між ними 24-літній тиролець Е. Шнайдер, славний верховинник, і одна пані, дружина керманича виряду.

Перші наради в справі виряду відбулися в Ціріху, у Швайцарії. Радили над тим, щоб усе як слід, крок за кроком упорядкувати до великого діла. Виряд мав потрійне завдання: 1) пізнати будову гори (ґеольоґію), й саму гору, її положення (топоґрафію), підсоння та прикмети висот, — одне слово гору з наукового боку; 2) зняти все це для фільму і 3) — спорт.

У Венеції, старинному італійському місті ляґунів[2]), зійшлися всі учасники. Відсіля на Ґеную й Середземне море, рушили насамперед до побережжя Африки, до Єгипту. Тут, щоб вийти на піраміди, Ервін Шнайдер і один швайцарець потребували сім хвилин (звичайні мандрівники потребують на це однієї години) — і це викликало подив, навіть у місцевих провідників.

Тепер їзда на пароплаві Червоним морем і Суезьким каналом аж до міста Бомбаю, тих справжніх воріт до чарівної країни Індії. Тут уже відкривається подорожнім увесь казковий чар тієї країни. Індійські святині, повні понурої самоти й незвичайної краси, здіймаються до неба.

Накінець остання залізнича стація: Дарджілін (Darjeeling). Вона лежить уже в перших відногах Гімаляїв, і з нею кінчиться приємна частина

Шпиль Лонак, високий на 6500 м.

подорожі. Починається куди важча, повна незнаних трудів, небезпек і перепон дорога. Передусім треба було подбати про достатню кількість клунконошів, про цілу невеличку армію, 400 кулі[3]). Очевидячки, що можна брати тільки таких, що визначаються витривалістю, відпорністю, завзятістю. Вони ж мусять цілісінькими днями дряпатися то під гору, то на долину із 27-кілевим тягаром на спині, мусять перескакувати розколини та прірви, брести глибокими рвучкими ріками. Між ними був один такий молодий, завсіди усміхнений (звався — Дарзена), дуже радів тим, що може брати участь у виряді.

Дня 7. квітня виряд рушив у верховину. Спершу ще в невеличких автах, а потім на цупких, невеличких верховинських коніках, таких, як наші

[2]) ляґуна, італійське слово — озера або затока, які утворилися таким чином, що море ставало чим раз мілкіше

[3]) кулі, індійське слово — дуже бідні люди в Азії, що заробляють собі на життя, двигаючи чи тягаючи тягарі, заступають тяглову худобу

гуцульські коні. Перша мета — прадавній, повний таємничости манастир лямів[4]) Пемайончі, збудований на висоті більше, ніж 2.000 м. Тільки рідко попадають туди гості, тимто їх стрічають тутечки

вельми врочисто. Вітають їх лями таємним і позним жаху танком.

Попри ріняки й понад прірви, нераз на тисячу метрів завглибшки, виряд ішов долинами країни Сіккіму. Магараджа[5]) з Ніпалю поставився прихильно до виряду, в чому міг, помагав йому. Мандрівці ввійшли до країни долин — Сіккім. Мешканці її відомі з простого життя по самітних селах і манастирях. Є це скромні хлібороби і пастухи. Ціла країна нагадує цим нашу верховину й наших верховинців: гуцулів, бойків та лемків.

Молитовні хоругви мають на вітрі напроти святині. Цікаве тут реліґійне життя. Замісць молитися, устами вимовляючи слова молитви, тут уживають молитовних млинків, що їх порушує сила води і що містять різні заклики. Млинок обертаючись, повторяє їх сорок тисяч разів.

Тебетанські вючні яки з вюками та лещетами.

Накінець — оселі Гімаляїв з підрівниковою рістнею та спекою, уже за подорожніми. До 3.500 м висоти сягає управа збіжжя. Управляють його тут дуже по-первісному. „Як" заступає тут наші коні й воли. Цілі стада яків проходять по безмежних полонинах просторої країни. З гори на гору тащать клунконоші скрині з харчами й науковим приладдям. Не втома і не смуток бє з їх очей — вони всі, здебільша, весело й задоволено усміхаються. Раді, що їх узяли до праці. Усе вище й вище у верховину видістається виряд — в зиму, у замерзлий світ. Три тижні після виходу з Дарджілін на висоті 5150 м розбили перший табор у підніжжя Кенджендженґи, що, як друга щодо висоти гора, здіймається до неба на 8.603 м.

Тепер почали готовитися до остаточної своєї мети. Шість европейців і добірний відділ клунконошів, числом сорок, мають дібратися на шпиль. Помалу, з нечуваним завзяттям пересунули табор на висоту 6.000 м. Та тут останнє забороло гори —

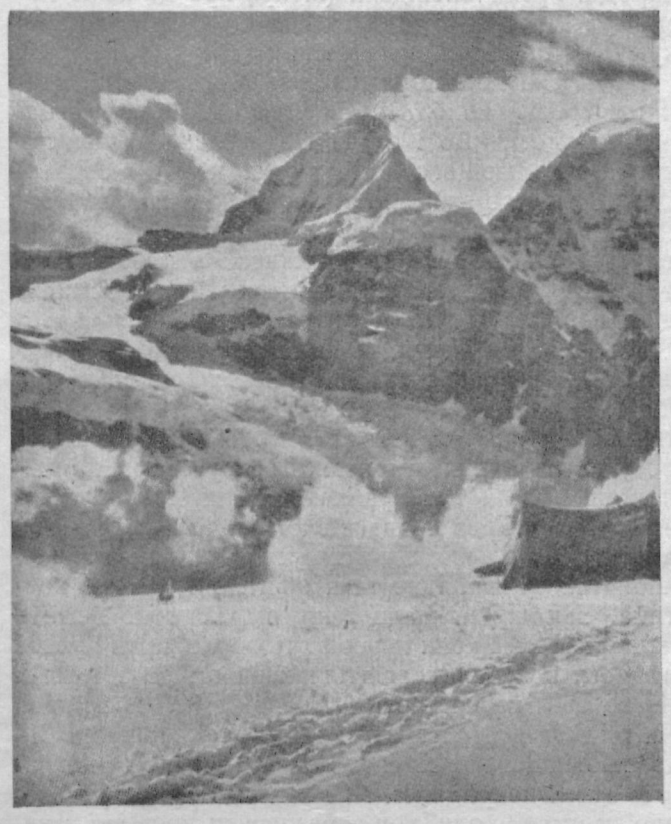

Шпиль гори Джоньсонь, найвищої гори, що на її шпилі станула людська нога.

велетенську перегороду, творить майже простозвисною стіною льодозвал, на кілька кільометрів завдовжки і 200 м заввишки. З важким трудом верховинники й дослідники добилися до висоти 7.000 м. Тут із гуком летить удолину льодозвал і змушує їх утікати. Всі чудом урятувалися. Тільки один ні, — Дарзена, той вічноусміхнений, молодий клунконоша. Бог гори, Каґмі, забрав свою жертву.

Маси льоду тут у вічному руху. Кожному дальшому ступневі безпощадно загрожували б льодозвали, кожний хід наперед був би каригідною легкодушністю. Тому виряд залишив Кендж і вибрав нову мету — „верх трьох країн" у східніх Гімаляях із третім щодо висоти шпилем Джоньсонь (Jongsong), кожний вхоп, кожний ступінь вимагає кругло — сотні зарубів у скелю. В рідкому повітрі на висоті 6.000 м це немала напруга. Тепер іще один стрімкий рів до вершка, що на ньому

[4]) ляма, тибетанське слово — буддгійський жрець
[5]) магараджа, індійське слово — дослівно: великий цар, назва індійських володарів

лютує сніговія — і найвища гора, що на ній колинебудь досі станула людська нога — здобута! Чотири стяги замаяли на шпилі Джонсона.

Увесь цей сміливий виряд сфільмовано в найменших дрібницях. Цей фільм це — лицарська пісня людської відваги й сміливого дослідного духа. Науковий вислід виряду теж цікавий. Ґеольоґічні розсліди виявили, що найвища верховина на Землі була колись морським дном, і що вся ця верховина ще далі росте вгору...

МАКСИМ МАЛИШ.

ЗНАЧІННЯ КРОВИ В ЖИТТІ Й ТЕХНІЦІ

Вже здавендавна кровю цікавилися. У війнах нераз можна було бачити, як умирали вояки внаслідок спливу крови. Через те й люди говорили, що кров є — джерелом життя. Яке велике значіння мала кров у старовині, вияснюють найкраще жертви крови, які складали на жертівнику старовинні народи. Греки оповідали (н. пр., про це каже Гомер ув XI. пісні „Одиссеї"), що вмерлі відзискують свідомість, напившися жертівної крови.

Як сильно закорінена була віра в цілюще значіння крови, виходить із того, що ця віра збереглася досі. Бо і справді здавендавна вживали крови як цілющого засобу різні народи. Єгипетське лічництво вживало крови оленів, псів, голубів і супів; римська медицина брала кров кіз, коров та крокодилів. Тай тепер уживають крови, і то в різних формах, в стані сталому або пливкому до ліків.

Кров це — відпадковий матеріял, який одержуємо при зарізі звірят. Кількість крови, яку тоді дістаємо, сягає 3—5% їх живої ваги. Підрізавши тварині горло, ми збираємо кров у підставлений посуд. Але у великих різнях побудували на це відповідні канали із збірниками. Коли звірині підріжуть горло, кров попадає в канал, а звідтіля пливе до збірників. Ясно, що тут мусить бути незвичайна чистота. Як виглядає така обстанова, вказує картина. Звірину поклали так, що її горло лежить над каналом, і коли переріжуть горло, кров мусить попасти в канал, а звідтіля каналом до збірника. Часто тоді перерізують і стравохід. Через те кров занечищується останками їжі ізо стравоходу. Така занечищена кров скоро псується і для споживчих цілей непридатна. Але ж можна уникнути перерізу стравоходу, хоч забезпечити кров від занечищування не можна: з повітря набігають мікроби. Проти цього знову придумали машину, яку назвали „приладом Шторера" від імя винахідника.

Цей прилад складається з ножа, ґумової рурки та збірника; ніж є округлий, усередині порожній, сполучений зі збірником ґумовою руркою. При помочі розрідної помпи у збірнику роблять порожнечу.

Всадивши ніж у червоножилу (аорту), відкривають клипавки, що є на кінці ножа. Кров, натрапивши на порожнечу, жене скоро до збірника, і таким чином тіло звірини дуже скоро обезкровлюється.

Така кров не має ніяких занечищень, розуміється, як місце прорізу перед зарізом було як слід очищене. Зміняючи ніж на инший, відповідної споруди, можна прилад Шторера використовувати до зарізу всіх звірят. Винахід цей, хоч який корисний, не дуже знаний у нас, бо... дорогий.

*

Кров це — кольоїдальний розчин[1]) в сукроватиці білкових речовин. Кромі білків[2]), у крови є ще і инші орґанічні (живі) й неорґанічні (неживі) речовини.

Є в ній кровні тільця та платівки плязми (цукровиці, рідкої частини без кровних тілець). Питома вага тілець більша, тимто вони згодом осідають на дні. Ця прикмета крови корисна, коли хочемо одержати сукроватицю. Кровні тільця, є, як відомо, білі і червоні. Вони — білки, тимто ціпеніють від гаряча. Коли кров зсідається, тоді на

Ця картина подає спосіб зарізу коров та проводи, якими спливає кров до збірників.

дно опадає нерозпускальна речовина — фібрин. Фібрин висушений дуже крихкий, його легко порошкувати.

Тіло складається з клітин. Клітина це кусень речовини, що зветься протоплязмою[3]). У звіринних протоплязмах білків є більше, бо вони є їх основою. Білків у крови є кілька відмін. Одні з них мають менше фосфору, другі його цілком не мають. Одні з них розчиняються у воді (як альбумін), другі (як ґльобулін) — розчиняються лише в деяких солях. Підо впливом температури альбумін ціпеніє і тратить прикмету — розпускатися у воді. Це важне для життя і корисне для промислу. Коли білковина звурджена, то орґанізм за-

---

[1]) кольоїдальний розчин — такий, у якому речовина є розбита, а не розпущена, напр., товщ і вода.

[2]) білки складаються з фосфору (P) азоту (N), сірки (S), водню (H) і кисню (O). Білки від горяча вурдяться. Те саме з ними робиться, коли до них дати спірту.

[3]) протоплязма складається з білків, товщу і вуглеводнів

гибає. А для промислу ця прикмета важна тим, що клеї, зроблені з альбуміну, не розпускаються у воді, а ліплені ним матеріяли не розліплюються у вогкости.

Одна з найважніших білковин крови є гемоґльобін — складник крови, що надає крові барву. Без цього тварина не могла б жити. Те саме діялося б з людиною при затроєнні чадом. Гемоґльобін крови зміняється в карбоксигемоґльобін[4]), і людина душиться[5]). Гемоґльобін підтримує теплоту тіла. Нарешті треба згадати білі тільця крови, які боронять орґанізм перед мікробами, що дістаються до тіла з повітря.

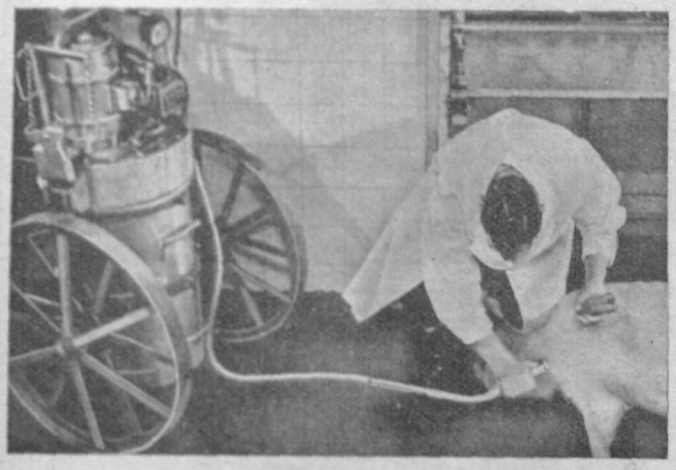

Ця картина показує, як працювати приладом Шторера.

*

Кров і мясо в одній частині мають майже однакову кількість білка і потрібних солей. Наше тіло потребує суміші товщу, вуглеводнів і білка. Вуглеводні (цукор, мука) і товщі піддержують тепло тіла і життєву силу. Білковини служать до будови клітин, іншою речовиною, нпр. товщем, їх не можна заступити. Але не всі речовини мають у своїому складі рівну кількість білковин, одні мають більше, другі — менше. Крім цього, в кожній білковині є якісь занечищення. Ось, нпр., білковини із збіжжя мають около 60% целюльози[6]), яка для відживи тіла не має жадної вартости, орґанізм її не використовує. Зате шпінат (натина) має лише 36% занечищень, а мясо лише 5.5%. Найбільш вартісною білковиною є — кров, а потім мясо. На якість білковин і на їх придатність впливає будова поодиноких клітин білка. Високовартісні білковини мають за багато цегол до будови клітин, низьковартісні мають їх — за мало. Коли вимішати високовартісні білковини з низьковартісними, то одержимо нову, вище вартісну білковину. На цьому і збудована — вага крови та її використовування, н. пр., коли робимо кровяні кишки; кров є високовартісний білок, а каша — маловартісний білок, а суміш із них дає кишку, що добре смакує (кількість крови не може бути вища, як 5—10%). Та щоб кровні кишки були смачні, треба ще додати товщу, і то 35—40% ваги каші. Бо знову за багато товщу — теж псує смак.

Дуже цікаві висліди пороблено з кровяною мукою — альбуміном крови. Альбумін крови придається до всіх споживчих засобів, має ясно жовту барву, не має запаху, смаку, він легкостравний. Його додають до різних коржиків та цукорничих виробів (кекси і т. д.), і то в кількости доволі великій, від 83% до 25%. Останніми часами починають випікати хліб із кількістю 20% і більше альбуміну крови. Всі ті вироби не виказують змін у вигляді. Додаток альбуміну крови до мучних страв робить їх пухкими та смачними. З мучних страв альбумін заступає запрашку, робить їх поживнішими. Мучні страви з альбуміном можуть заступити мясо. Додаючи до печива 25% альбуміну крови, ми робимо його учетверо або впятеро поживнішим, воно тоді має всі речовини, потрібні до відживи орґанізму.

Та, крім споживчої вартости, кров має ще й иншу вагу: перероблена на клей чи кіт, не уступає ні в чім клеям чи кітам, зробленим з инших матеріялів. Альбумін крови широко використовують у диктарському промислі. При друкуванні тканин альбумін крови згущує та закріплює фарби. Кров переробляють також на дешеві лякери, якими покривають дерево, чи камінь. Вже віддавна в Німеччині виробляють з крови гребені та ґудзики. Останніми роками виринула думка в Польщі переробляти кров на вовну, подібну до тої, яку в Італії роблять з молока. Є надія, що, може незабаром, ми будемо їсти й одягатися у кров, так, як це вже є з молоком.

*

З цього короткого нарису виходило б, що справа легка, та що при помочі добрих приладів можна переробити довільні кількости крови. Так воно не є, бо кількість крови, яку можна б одержати за 1—2 дні з одної різні, займе прилади на цілий тиждень. А переробляти тебра скоро з огляду на малу тривкість крови, яка в розчині скоро псується. Треба б побудувати більші владження до переробу, та це, зогляду на розмірно невеликий збут, не оплачується. Щойно переріб крови на споживчі цілі може викликати потребу будувати більші фабрики до переробу крови. Переріб крови на споживчі цілі мусить бути такий, щоб готовий виріб ні в чім не пригадував споживачеві, з чого його одержано, так, як це вже є при маскованих ліках з крови. Поки-що праці ще не покінчені над витвором масових споживчих виробів із крови. З їх закінченням треба сподіватися зросту добробуту того народу, який використає всі здобутки, осягнені наукою. Кровю можна буде заступити мясо, а тим самим заощадити багато міліонів.

---

[4]) карбоксигемоґльобін це — сполука гемоґльобіну з чадом, а оксигемоґльобін це — сполука гемоґльобіну з киснем

[5]) Дихаючи, орґанізм побирає кисень, який лучиться з гемоґльобіном на оксигемоґльобін. Оксигемоґльобін в орґанізмі розкладається на гемоґльобін і кисень, який спалює шкідливі виділини орґанізму і дає двоокис вугля CO_2, а відзисканий гемоґльобін вертається знову і т. д.

[6]) целюльоза, латиньске слово — речовина, що є основною масою оболонки ростинної клітини, з неї утворені стіни ростинних клітин ($C_6 H_{10} O_5$).

З німецького мясарського промислу довідуємося, що німецькі різні за перероблену кров одержували б рік-річно яких 6 міліярдів марок. Кількість крови, яку рік-річно одержують, обчисляють на 130,000,000 літрів, з них 70,000,000 літрів людство втрачає. Та кількість крови могла б покрити запотребування мяса на тиждень для 40,000.000 людей, а, порівнюючи з ціною мяса, дала б 50 міліонів злотих.

КАТЕРИНА ГНАТИШИН.

ПРО ОБЖИНКОВІ ЗВИЧАЇ В СЕЛІ ЧИЖИКОВІ

Село Чижиків, львівського повіту, лежить у долині, недалеко містечка Винник, 18 км відо Львова. Населення села зберігає досі старосвітські одяги, давні звичаї, знає багато переказів про минуле, які старе покоління передає — молодому. Про ці перекази — колись иншим разом. А тепер я хочу сказати дещо про колишні обжинкові звичаї, про які оповідають старі люди, бо тепер таких звичаїв уже нема. Таксамо обжинкові пісні знають тільки старі, і від старих записані ті пісні, що я їх тут наводжу.

*

Передусім треба „обжинки" відрізнити від т. зв. „охоти". За „охоту" жали у священника, „обжинки" звязані з працею у пана за панщини. Та одне і друге вже пропало, про одне і друге згадують лише старі люди.

Коли було надходили жнива, молоді хлопці й дівчата не могли вже діждатися „охоти". Куди не прийдеш, де не станеш, всюди почуєш лишень одне слово „охота" тай „охота", як то вона буде виглядати, та як собі молоді хлопці й дівчата потанцюють. Нарешті надходив цей ожиданий день. Раненько, скоро на світ, у селі рух, крик: бігають одні за другими, всі веселі, усміхнені, чекають наказу. Коли вже всі посходилися на призначене місце, один хлопець давав наказ, і всі рушали на поле. Хоч який лан був у пан-отця широкий, — молодих це не лякало: поглядають було вперед себе та жнуть. Не минуло кілька годин, як лан був уже вижатий. Тоді з колосся робили вінок і несли до священника. Там уже була приготована горілка, закуска, а на подвірї грала вже музика. Як випили й закусили всі починали танцювати — і це звалася „охота". Добра була охота до танцю, бо священник нічого не жалував, бо любив дивитися, як люди веселяться.

Инший звичай у жнива був у пана. Люди йшли жати з примусу. Виходили на поле рано й жали цілий день без відпочинку; над ними стояв цілий час гайдук. Коли вже кінчили жати, починали співати різних пісень, які ще досі збереглися. Як кінчили жати, співали:

Наш когут чорнокрилий — (2 рази)
А наш пан чорнобривий.
Виїхав на нивоньку
В щасливу годиноньку:
Коником вивіває (2 рази),
Женчиків підганяє:
„Ой, жніть женчики, живо,
Буде горілка-пиво,
В півниці на полиці
В кришталевій криниці
Ковбаса на полиці
В червоній ногавиці!"

Ой, нивонько-нивонько,
Віддай мою силоньку.
Ми по тобі ходили,
Свою силу зробили.
Перепілонько мала,
Де будеш ся ховала,
В полі на нивоньці,
В ярій пшениченці.

*

Дим ся курить,
Наш ся панонько журить —
Наш панонько як коса,
Вже обжав до колоса.
Наші пані не пишна,
Бо на нивоньку вийшла —
Ключами задзвонила,
Богу ся помолила:
Ой, слава же Тобі, Боже,
Що вже пшениченька в стожи.

Коли скінчили жати, всі жінки сідали до вінка. Вінок сплітали з колосся: одні тяли колосся, инші подавали, а ще инші плели, плетучи співали:

Нім (=заки) до віненька сіли,
Бохонець хліба зїли,
Нім віненько вивили,
Бочку пива випили.
Сорок женчиків, сорок,
Виїли сира ворок.

Коли вінок скінчений, закладали його на голову одній жінці, розуміється, тій, що вміла добре співати, і несли; другій давали в руку колоски, звязані й обтяті, т. зв. „помело". Вінок той був дуже грубий і тяжкий, так що мусіла бути сильна жінка, бо нераз від вінка, аж голова вгиналася. В поході йшли на переді з вінками, а за ними — решта женців, а вже ближче села, то всі діти бігли за ними. Йдучи дорогою, женці співали:

Наш ся віненько трясе,
Бо ся високо несе,
Повище городонька —
Ще кращий від золотонька.
Запрягайте, хлопці, воли,
Поїдемо до діброви
Підпороньки рубати,
Копоньки підпирати.
Що копа то — колода,
Панови нагорода.
Місяцю-рогоженьку,
Світи нам доріженьку,
Щоби ми не зблудили,
Віненька не згубили,
Бо як ми його згубим,
До двора не прибудем.

Під брамою йшов уже инший спів:

А у нашого пана,
Золотая брама,
Мальованая приспа —
Йде женчиків триста.

Коли входили на подвіря, то співали таку пісню:

На подвірю калюжа —
Наші пані — як ружа;
Господиня — як діжка,
Набрала муки з мішка,
Пирогів наварила,
Щоби нивка зродила.
Вийди, пановьку, до нас,
Викупи вінок від нас,
Бо як не викупиш, до жида занесéмо,
Горілки наберéмо.

Підчас того співу пан виходив на подвіря, жінка, яка несла вінок, кланялася панові до ніг і подавала вінок до рук „віншуючи" (бажаючи):

Принесли-сьмо полон зі всіх сторон,
З Гіря і з Поділя,
До нашого пана і пані на подвіря.
Щоби панови і пані сіяти-орати,
І панови і пані до рук віддати.

Потім пан відбирав вінок, платив щось за нього і приймав горілкою та сиром із хлібом.

*

Часи сильно позмінювалися, про ці колишні обряди та звичаї молоде покоління нічого не знає. А дуже старі люди про них згадують радо...

МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ.

МЕДИЦИНА ЗА РИМСЬКОГО ЦІСАРСТВА

Завдяки науковій діяльности Гіппократа[1]) з Косу (460—377 до Хр.) та лікарів александрійської школи (300—200 до Хр.), наука медицини стояла вже на дуже високому рівні у греків. Але ж у римлян не було ще зрозуміння для цієї науки. Правда, почитання бога Ескуляпа (тобто, грецького Асклепія) ввели в Римі за порадою пророчих (т. зв. сібіллінських) книг ще в р. 292 до Хр., і лікарями-священиками того бога були греки. І вже в р. 219 до Хр. грецький лікар Архаґат відкрив був у Римі в шатрі-таберні першу лічницю. Та, не зважаючи на ці спроби, римляни ще довгі роки ставилися з недовірям до грецької медицини.

Бо в римлян здавен-давна лікарем був кожний батько родини, що зіллям, примівками і зашіптуванням лікував і людей і худобу. Ще славний Катон (M. Porcius Cato, 234—149 до Хр.), спираючися, мабуть, на сфальшований лист Гіппократа, остерігав римлян перед грецькими лікарями, що, мовляв, вони змовилися вигубити чужинців і звязалися навіть на це присягою. Старий Катон признавав тільки бабські ліки, завдяки яким, як він хвалився, дожив пізньої старости (умер у 85. році життя!). У Катоновій „медицині", що її він виклав у кількох розділах збереженого твору про сільську господарку, головну, малощо не єдину, вагу має... капуста! Катон запевняє, що капуста помічна дуже на травлення, прочищення шлунка, бігунку, на викликання блювот, на перепій, при тяжкому виділюванні сечі. Та, мовляв, вона помагає і на печінку, і на селезінку, і на жовч, і на серце, і на легені, і на жіночі недуги, і на біль голови, і на спину, і на гостець, і на безсонність, і на рани, і на пухлятину, і на всякі чиряки й боляки, і на кволість дітей, і на очі, і на вуха, і на поліпа в носі, і на коросту... Очевидячки, на кожне недомагання Катон має иншу рецепту: раз приписує капусту сиру, раз варену, то знову терту, то капустяний вивар, то сухе листя, розтерте на табаку. Дотого ж каже додавати різні приправи, як ось: оцет, вино, оливу, сіль, борошно, мед, кмін, руту, колєндру та всяке инше зілля. Раз треба таку капусту їсти, то знову пити її сік, то прикладати листя, то натирати нею тіло, а на деякі недуги помагають навіть купелі... в сечі людини, що їла відповідно приправлену капусту...

Та згодом часи такої домашньої медицини минулись, і грецькі лікарі встигли проломити льоди недовіря. Вже в І. ст. до Хр. всі заможні римляни шукали опіки грецьких лікарів; деякі ж посилали здібніших невольників на науку, щоб мати власних рабів-лікарів („servi medici"). Такі лікарі своїм знанням здобували собі нераз величезне майно. Славний римський письменник-всезнайко Марко Терентій Варрон (116—43 до Хр.), серед безлічі своїх творів про найрізнородніші речі, присвятив був одну книгу з твору „Disciplinae" — лікарському знанню. А проте ще його сучасник Ціцерон (106—43 до Хр.) не вважав лікарського стану за відповідний для гідности вільного римського громадянина.

Ці погляди змінились аж на початку цісарства. Вже Цезар († 44 до Хр.) надав лікарям-чужинцям право римського громадянства, цісар Авґуст († 14 по Хр.) увільнив лікарів у Римі від усяких податків. Цісарі почали тримати на свойому дворі постійних, добре платних лікарів. По більших містах повстали лічниці з постійними лікарями; окремих лікарів удержували школи ґлядіяторів (бійців у цирку) і військові відділи. Державних лікарів називали тепер архіятрами, тобто — „надлікарями" (з цього пішло німецьке слово — „Arzt"). По більших містах лікували вже, як тепер у нас, лікарі-фахівці, до окремих недуг, як ось до очей, вух, зубів, тощо. Крім цього, були окремі оператори, ґінекольоґи (для жіночих недуг), акушерки (повитухи), фахівці усувати каміння. Лікарів оплачували дуже високо. І так, н. пр., славний лікар Стертіній заробляв річно 600.000 сестерціїв (приблизно 120.000 зл.).

Грецький лікар читає книгу (звій). Перед ним бібліотечна шафа, на ній хірургічне приладдя.

Тоді вже й родовиті римляни не цурались лікарського фаху. За цісаря Тіберія (14—37 по Хр.) римлянин Корнелій Цельс (A. Cornelius Celsus) у своїй енцикльопедії (книзі всіх знань): „Artes" присвятив медицині 8 книг, що збереглися до наших часів, — єдині з цілого твору. В цих книгах дав він ясний перегляд здобутків грецької медицини в усіх ділянках.

Бо творчими в науці медицини були й далі греки, дарма що найзнатніші представники лікарської науки спинялися найрадше в Римі.

І так, у Римі осів найславніший лікар своєї доби грек Асклєпіяд, родом із малоазійської Бітинії († около 40. р. до Хр.). Спираючися на науку деяких грецьких учених і александрійського лікаря Ерасістрата, виступив проти науки про соки-ґумори, що ніби то вони є причиною недуг, а добачував ці причини в ціпких частинах тіла ("solida") — з того „солідарна патольоґія"), як, напр., у нервах; правильний рух атомів (ὄγκοι), себто найдрібніших неподільних частин, є, мовляв, передумовою здоровля. Також у терапії (лікуванні) йшов він шляхом Ерасістрата: виступив гостро проти того, щоб зловживати ліків, прочищальних засобів для шлунка та таких, що викликують блювоти. Як пробоєвик природного лікування, дораджував купелі (бальнеотерапія), лікування водою (гідротерапія) і вином, масажі, зміну способу життя, відповідну їжу, поміркування в їжі, руханку, тощо. До лікування радив братися „cito, tuto, iucunde" (хутко, певно, приємно).

Асклепіяд дав підвалини для нового напрямку медицини, т. зв. методиків, що всі недуги виводили із стягання або виснаги пор (малесеньких дірочок у шкірі). Всю вагу „методики" клали на лікарський досвід. Найвизначнішим представником „методиків" був лікар Соран із Ефесу, з пер-

[1]) пор. Ж. і Зн. з 1938. р., ст. 285—287, з 1939., ст. 79

шої половини II. ст. по Хр. З його багатої наукової спадщини залишилися тільки малі вривки. З них довідуємося, що Соран був найкращим знавцем ґінекольогії (науки про жіночі недуги) і акушерії (повитуства) в старовині. Він докладно описав ті випадки при породі, де треба лікарської помочі, чи операції. Він обговорював у своїх творах також, як плекати немовлята; деякі його вказівки пригадала собі лікарська наука щойно в останніх десятиліттях. Замітне те, що вичисляючи причини плачу немовлят, він згадує також, що крик є нераз конечний для здоровля дитини — як руханка легенів. Залишилися теж уривки з його твору про хірургічні операції (зламання костей, ушкодження черепа) та життєпис Гіппократа. А головний твір Сорана про внутрішні недуги дійшов до нас скорочений у латинському перекладі африканського лікаря з V. ст. по Хр. Целія Авреліяна (Caelius Aurelianus — De morbis acutis et chronicis, разом 8 книг). Як великий прихильник природного лікування, Соран дораджує проходи, руханкові вправи (руханка різних мяснів) та спорт (плавання, їзда верхи, веслування). Доцінює він і значіння свіжого повітря, сонячних купелів, зміни підсоння (н. пр., хорим на гостець радить вигріватися в гарячому піску), говорить навіть про добір фарби кімнатного мальовила, про розклад обстанови в кімнаті недужого, про потребу привітної та бадьорої поведінки з недужими. Він прикладає вагу до лікування водою, знає інгаляцію (вдихування пари з чогось), масажі (розтирання); подає докладні вказівки щодо харчів недужого, инколи навіть куховарські приписи (н. пр. з курячого мяса радить недужим їсти тільки грудницю). Тимто хоч ці твори старовинної медицини видали друком на початку XVI. ст., неодна думка в них ждала довгі століття, поки діждалася кращого зрозуміння серед лікарських кол.

Остання доба в розвитку лікарської науки припадає на I. ст. по Хр. завдяки діяльности лікаря Атеная з Аталії (в Малій Азії). Він навчав, що стан здоровля людини залежить від звязків чотирьох основ людського тіла: теплого, зимного, вогкого й сухого, та від життєвого духу „пневма" (πνεῦμα), яке має, мовляв, осідок у серці людини і звідтіля розходиться по всьому тілі. Тимто прихильників цього напрямку називали „пневматиками".

Атенайос поклав великі заслуги для поглибу науки про дієту (див. Ж. і Зн. 1938., ст. 286). У своїх творах він описав докладно доцільний спосіб життя чоловіків, жінок та виховання мо́лоді. Атенайос заслужився і для науки про живчик і гарячку. Взагалі пневматики, розроблюючи науку про дієту, оцінювали вартість найважніших харчевих засобів, а також вина й мінеральних вод та підносили значіння купелів і сонця.

Під деяким впливом пневматиків стояв також Клявдій Ґалєн із Перґаму (129—199 по Хр.), після Гіппократа найславніший представник старовинної медицини. Цю славу здобув він собі не якимсь незвичайним новим відкриттям, але через свою вмілість основно використати дотогочасні здобутки науки, заокруглити їх у величне ціле й передати в довгій низці творів: адже знаємо аж 250 назв його творів, а більше сотні збереглося до наших часів. Бо Ґалєн уже змалку мріяв про те, щоб дати людству енцикльопедію лікарського знання. Вчився він у різних містах (Перґам, Смирна, Коринт, Александрія), вчився всіх наук і медицини, вчився багато, вперто й витривало, вчився не тільки в молодечих літах, але й до пізньої старости. Практикував у своїому рідному місті як лікар ґлядіяторів, при чому мав нагоду часто переводити операції. Згодом перенісся до Риму, де зеднав собі таку велику славу, що став придворним лікарем у цісаря Марка Аврелія (панував 161—180 по Хр.) та його сина цісаря Коммода (180—192 по Хр.); передусім цінували його хист ставити діяґнозу недуги, себто — визначувати рід недуги на підставі її ознак.

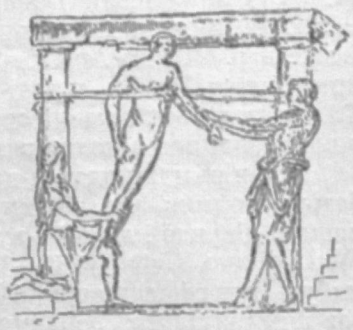

Складають лопатку на дерев'яному дрючку. — Рисунок із старовинного лікарського підручника Аполльонія.

Хоча Ґален схилявся до пневматиків, то не завжди йшов сліпо за ними, бо сам належав до „еклєктиків", тобто до тих людей науки, що не держалися цупко одного напрямку, а вибирали з усіх наук те, що признали за добре; а проте безоглядно виступав проти методиків. Узагалі Ґалєн ставився легковажно й зарозуміло до всіх сучасників; у суперечках із ними виявлялася його самопевна і сварлива вдача. Зате з глибокою пошаною й захопленням говорив про батька медицини — Гіппократа, придержуючись навіть його поглядів про соки-гумори. Як високо він цінував Гіппократа, на це вказує те, що зпоміж збережених творів аж 19 вияснює й доповняє Гіппократові твори.

Автім Ґалєнові твори присвячені всім ділянкам медицини. Ось так збереглося 10 творів про завдання медицини, про її напрямки та поділ. Основним підручником анатомії (будови тіла) є його твір „Περὶ τῶν ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων", а підстави фізіольогії (науки про те, що в тілі твориться), зясовані в великому творі „про доцільність частин людського тіла". Але, крім того, маємо ще 20 творів, присвячених анатомії, фізіольогії та ембріольогії (наука про розвиток зародня), а 6 творів — науці про живчик (пульс). Наука про повставання й хід недуг та пізнавання їх (патольогія й діяґностика) обговорена у 22 творах, наука лікування (терапії) в основному творі „θεραπευτικὴ μέθοδος" та в 9 окремих, менших, наука про дієту в 4, наука про ліки (фармакольогія) в 3 більших і 2 менших, наука про гіґієну (здоровельність) у 6 творах.

Не диво, що Ґалєн став для всіх віків головним джерелом знання про старовинну медицину. З другого боку, ця його всебічність може й була причиною, що запропастилися цінні твори довгої низки його попередників, справжніх творців науки медицини. Твори Ґалєна були основою лікарського знання в середньовіччі на Заході і Сході, тимто деякі його книги дійшли до нас не у грецьких текстах, але в латинських та арабських перекладах. Його наукова повага сягала ще й у нові часи, глибоко в XVI. ст. Відома й досі є французька приповідка про нього: „Гіппократ каже — так, та Ґалєн каже — ні!"

Починаючи від III. ст. по Хр. не зустрінемо вже нових думок і винаходів у науці, ані таких лікарів, що вміли б самостійно працювати для науки та посувати її вперед. Медицина живе тільки здобутками минулих віків, що їх подають лише в вийнятках і скороченнях. І так, навіть підручник Орібасія, придворного лікаря цісаря Юліяна Відступника (361—363 по Хр.), появився за довгим для тодішніх лікарів, тимто автор мусів видати його у другому, сильно скороченому виданні. Де далі, такі підручники все коротші й менші.

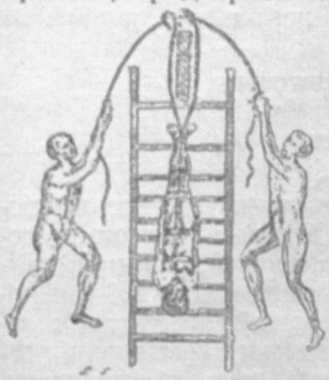

Складають хребетний стриж на драбинці. — Рисунок із старовинного лікарського підручника Аполльонія.

А побіч справжніх лікарів усе частіше зявляються в часах пізнього цісарства фальшиві лікарі-знахорі, що використовують людську темноту: лікують забобоном і магією (чарами). Мабуть, найхитрішим і найзручнішим ошуканцем усіх часів був Александер з Абунутейхос (містечко в Пафляґонії, Мала Азія), що його діяльність описав грецький письменник Лукіян із Самосати (120-190 по Хр.) в окремім оповіданні, в формі листа. Той Александер, завдяки магічним штукам та, мабуть, і силі усипляти людей (гіпнотизм), умів так опутувати людей, що до святині придуманого ним нового бога Ґлікона, в його родинному місті, насували сотні тисяч людей не тільки з цілого Сходу, але навіть і з далекої Італії. Хоч за поради брав він невеликі оплати (по 1 драхмі і 2 оболі — тобто приблизно 2 злоті), то за рік назбирував пересічно 70.000—80.000 драхм (отже 120,000 зл.). Окремо заробляв той чарівник на пошестях. В часі пошести розсилав через своїх посередників по всьому світі такий чарівний амулет (всяка річ, яку носити треба при собі), що „помагав" не тільки на пошесні недуги, але й від землетрусу, пожежі, тощо.

Та Александер не тільки вмів доробитися мільонового майна, але дійшов і до політичного значіння. Консуля Рутіляна вмів так підійти, що той 60-літній достойник, за радою „бога Ґлікона", одружився з дочкою чарівника. Не диво, що ходили навіть монети з подобою „пророка" та що Александер мав силу перезвати своє родинне місто на Іонополіс, і досі воно живе в турецькій назві тієї місцевини — „Інеболі"...

ЙОСИП ШЕМЛЕЙ.

ПРО ЗДРІБНІЛІ СЛОВА В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Вже здавна вчені мовознавці, українські й чужі, займалися прикметами української мови, що відрізняють її від инших мов. Між иншим, звернули увагу на з д р і б н і л і слова, й деякі поклали українську мову щодо числа й відтінків, звязаних із значінням цих слів — на одне з перших місць між иншими культурними мовами.

І справді, українська мова визначається великою силою здрібненевих наростків, які появляються в усіх майже частинах мови. Такими словами мова може передавати всі найменші тонкощі, відтіневі значіння, барвистість, ніжність, насміх, глум і т. д. Такими словами багата не лише народня мова, але й ними користуються поети, письменники й навіть учені[1]).

В первісному значінні здрібненеві наростки визначали тільки те, що мале, менше, у порівнянні із своїм первісним, основним словом. Та в міру розвою мови ці наростки почали прибирати инші значіння. Їх, як виказують учені (Ґавронський), почали вживати не лише для наочних слів, але й до уявних, а далі для того, щоб речам додати ч у т т є в о г о відтінку. Уявні й почуттєві первні лучаться часто у слові, але ж гору бере звичайно первень почуттєвий, і це в першій мірі відбилося у здрібнілих словах. Це покажуть нам приклади, які ми далі наводимо. Здрібнілі первісно слова тратять значіння своєї здрібнілости, набирають иншого значіння, й таким чином зміняється — поширяється, чи звужується значіння здрібненевих наростків.

Візьмемо такі прикметники, як: *студененький, бистренький, дешевенький, глибоченький, плоскенький*. Вони могли розвинутися тільки від іменників, утворених і собі від прикметників, нпр., бистрий—бистрінь—бистренький; глибокий—глибочінь—глибоченький і т. д. Наросток *-енький* означає з б і л ь ш е н у якість. Ці прикметники втратили вже своє значіння здрібнілости, вони визначають ступінювання прикмети, або її поширення на цілість із відтінком песливої щирости, ласкавости. Тут велику вагу мають почуття краси, барви, охота — виявити почуття, звязане з красою. На це вказує і саме слово — *краса*.

Дуже поширений в українських прикметникових здрібніннях наросток *-есенький, -ісінький* (білесенький, білісінький; чорнесенький, чорнісінький).. В їх основі лежить творило, що вказувало у праславянській мові на різні відтінки барв, їх більший або менший ступінь. Та згодом значіння ці поширилися[2]). І ось тепер наросток *-енький* має не тільки здрібніле значіння, а часом відповідає і тому значінню, що його має в собі прислівник „досить": досить довгий — *довгенький;* досить частий — *частенький*. Тимто можна нераз сказати, замість: книжка на розмір досить велика — книжка розміром *чималенька;* бурянець і *величенький*, та ніхто

[1]) Пор., н. пр., висліи акад. О. Малиновського: „За Мстислава Мстиславовича, що д о в г е н ь к о таки князював у Галичі, галицькі бояри знову вилутують чужинців у галицькі справи". (Стародавній державний лад східніх словян і його пізніші зміни, нариси з історії права, Київ, 1929, ст. 40).

[2]) Нераз треба відзначити найвищий ступінь, тоді вживаємо якогось слова двічі, але одне з них у здрібнілій формі, нпр.: Чи хто з вас, діточки, доїздив р і д н е н ь к о г о містечка колинебудь р а н к о м - р а н е с е н ь к о? (Марко Вовчок); або: Встала вона р а н о - р а н е с е н ь к о, умилася б і л о - б і л е н ь к о (Словник Грінченка).

його не думає полоти (Квітка); люди були *заможненькі* і т. д.

Прикметниковий наросток *-ісінький* вказує на найвищу міру прикмети[3]) в прикметнику, чи у прикметниковому прислівнику, н.пр., *нестеменнісінький* батько; *прямісінька* та *рівнісінька*, як струнка; так *сурнісінько* вилаяла мене; він *нічогісінько* не знає; па *самісінькому* кінці (приклади із Словника Грінченка).

Те саме треба сказати про здрібненеві наростки йменників: їх теж є тьма-тьменна в теперішній мові — народній і літературній. Було їх теж чимало вже в найраніший період самостійного життя української мови. Дещо з цього утривалили нам найстарші памятки: літописи, грамоти. Нпр., від слова „храм" уже ігумен Данило Паломник (XII. ст), чернигівець, знає здрібнілу форму *храм-ин-ка*, що мусіла була вийти через посередню здрібнілу форму: *храм-ин-а*. Це слово відоме ще на початку XVII. ст. в Кирила Транквіліона Ставровецького — слово здрібніле, і ту здрібнілість ми відчуваємо. В инших випадках ми її вже не відчуваємо, н. пр., від давнішого основного слова „книга" вже на початку XVI. ст. (1520) є здрібніле „книж-ка". Але це слово вже не відчувалося здрібнілим на початку XVII. століття. Тимто автор словника церковно-славянсько-українського Памво Беринда присвячує львівському єпископові Є. Тисарівському вязанку різдвяних віршів, яку зве „книжечка". Ще один такий приклад. Давнє слово „жена" (пізніше „жона"), ще в XIV. ст. мало здрібнілу форму „жон-ка". Але вже в XVI. ст. „жон-ка" не відчувалася в живій українській мові здрібненням, а мала те саме значіння, що основне слово „жона". Тому вже на початку XVI. ст. мова мусіла утворити собі нову форму здрібнілу: *жін-оч-ка*, *жін-онь-ка*, і такі здрібнілі наростки вже частенько таки в тому часі попадаються (пор., пізніший, щоправда, словник Беринди). Так воно збереглося й досі: *жона*, *жін-ка*, *жін-оч-ка*.

Инший приклад. У польській мові звичайно кажеться j a j e, здрібніло — j a j k o (і jajeczko). Українська мова вже давно не знає (може й не знала) тої основної форми, а знає форму *яй-це*, тобто, вже в здрібнілій формі (це вже знала і праславянська мова), а здрібніла форма — „яєчко".

А на наших очах відбуваються цікаві щодо цього зміни. Візьмімо, н. пр., слово „ріка". В західніх частинах земель, де живуть українці, слово це в такій формі — живе. А ось східні землі не знають слова „ріка", а лише *річ-ка*, а здрібніло — „річенька". Як бачимо, слова з первісно здрібнілих переходять у нездрібнілі.

Але в народній мові відіменникові здрібніння уживаються часом у значінні — нездрібнілих, і то побіч нездрібнілих, пор. н. пр.: Ой, сяду, впаду у батенька, у саду; нема як мого к о з а ч е н ь к а і ж е н и х а н н я ч-ка; терлаб я лавки, щоб були гладкі, все для с в е к о р к а та для с т а р е н ь к о г о, та для п р и ї з д о н ь к у його (зі збірників Чубинського й Метлинського).

Такі здрібніння мають свої окремі відтінки, з яких можна виснувати почуття тих, що висловлюють ці здрібнілі форми.

Багато в українській мові є віддієслівних здрібнінь. Таких здрібнінь багацько в сімейній мові батьків, головно матерей до дітей, і навпаки: пор. *спатки, спатоньки, спаточки, спаткати, спатонькати, спатці, спатунцяти, спатусі, спатуні; їстки, їстоньки, їсточки, їстці, їстунцяти; купатки, купатоньки, купаточки, купці, купусі, купатунияти; питки, питоньки; лежатоньки; неходитоньки*, пор., н. пр., у збірнику Чубинського:

Соньки-дрімки в колисоньку,
Ростоньки (і росточки) у кісточку,
В роточок *говорушки*,
В ноженьки *ходусеньки*.

Ще можуть бути: *ходеньки, люленьки*. Все це дієйменникові форми; та є ще форми наказового способу: *спаткай, спатунцяй, спатунькай, спунцяй; гамцяй, хойці, люленькай*. Крім цих, є ще такі здрібнілі слова від дієслів (з народньої словесности): *летітоньки, женитоньки, тужитоньки, співатоньки, слухатоньки, журитоньки, сваритоньки, повозитоньки*. Таких форм уживають і письменники, н. пр., у Ш е в ч е н к а:

Чи пити, чи їсти чи, *спатоньки* хочеш
Серце моє трудне...

або:

І сонце спатоньки зове
У синє море.

у Ф е д ь к о в и ч а:

Бо він летить до матоньки
Старої домів —
Дрівець її *врубатоньки*,
Би хатку нагріть.

Такі форми відомі і в новіших письменників: Сенченко, Підмогильний і т. д.

Так узагалі українська мова має здібність творити таку силу-силенну здрібненевих наростків, що ними може передавати найтонші відтінки душевних змін. Народня мова навіть своїх ворогів зве пестливо: „воріженьками", пор.:

Не тіштеся, *вороженьки*, моїй пригоді,
Не будете, *вороженьки*, на моїй згоді.

Слово це має окремий відтінок, що не має нічого спільного з пестливістю, а — навпаки. Те саме відбувається і в письменників, які цю форму в цьому слові вводять у літературну мову, пор. у Шевченка:

А тим часом *вороженьки*
Чинять свою волю,
Кують речі недобрії.
(Катерина).

Учені відмітили, що здрібнілими словами визначує народ прикмету дійства особи, яка побудила почуття, і що ті слова викликують те саме почуття, що й сама особа. Це торкається не лише української народньої словесности, але й російської, тільки що українці вживають здрібнілих слів свідоміше, доцільніше і поетичніше, головно там, де треба висловити почуття, при чому здрібнілих слів український народ уживає дуже в міру, а не як російський, що нераз користується двома, трьома або й більше здрібнілими наростками. Пор., н. пр., російську народню пісню:

Падходіл добрай маладец,
Ко сваму добраму каню, ко б у р о ч к е
Касматочке, троелетечке,
Падал ему в правое к о п ы т е ч к о і т. д.
(з Кірші Данилова),

[3]) Такий прикметник може бути підсилений прислівником того самого кореня, утворений на зразок іменників чол. або сер. роду в орудникy одн., пор. там такий г о л е м-г о л і с ь к и й, б о с е м-б о с і с і н ь к и й.

та хоч би ось таку, досить відому в нас, народню українську (її часто співають):

Викопаю криниченьку в степу в кремені,
Чи не прийде дівчинонька по воду к мені.

або:

Ой, не знав козак, ой, не знав Супрун,
Як славоньки зажити,
Ой, зібрав військо славне, запорозьке
Та пішов орду бити.

Багацько є всяких здрібнілих слів у народній українській любовній поезії, та скрізь є якась міра, нема того накопичення, як у москалів. Те саме бачимо і в мистецькій поезії, що де далі вживає здрібнілих форм помірніше. Коли ще в наших шістдесятників є ще їх багато, то вже, н. пр., у Франка хоч би у „Зівялому листі" їх небагато: одне-два здрібнілі слова, не більше, на кількапацять віршів (пор., вірш: „Покоїк і кухня" і „Він явився мені). А проте теперішні письменники дуже зрізничковують уживання здрібнілих слів.

Е. ЖАРСЬКИЙ.

МИШКА-ГОРОШОК

Мишка-горошок — найменша тваринка серед наших ссавців; звуть її ще в нас: миша малесенька; завдовжки вона на тілі 55—65 мм, хвіст — 50—60 мм. Та звичайно вона ще менша.

Живе ця миша від Сибіру по Францію, Італію й Анґлію. Та й на тому просторі важко її доглянути, бо живе вона якимось таємничим життям. Свої гніздечка будує високо понад землею, серед збіжжя, трав чи в високому зіллі. Її гніздечко — майстерна кругленька будівля з тонких травинок. Будує вона його вгорі, на кількох стебелинах трав чи збіжжя і оплітає їх травинками, наче яким мотузочком. На око це кубелечко нагадує пташаче гніздо. Буває, що деколи забирають її по сінокосах, чи по жнивах до стодоли разом зі снопами збіжжя. Тут вона й деякий час приміщується, але швидко вертається до — трав; хат не любить, не так, як наша хатня миша, хоч деколи любить побушувати собі серед прибутків дбайливого господаря, де находить поживу на перезимівлю. Та навесну втікає вона на поля й луки. Бігає доволі швидко, та ще краще лазить по стеблах. Иноді можна бачити, як вона швидко біжить, а потім лізе стеблом до гнізда і швидко там зникає. Між нашими мишами визначається одною, дуже цікавою прикметою: довгий хвостик служить їй до того, щоб чіпатися ним стебла, яке вона обкручує наче яким обручем! Таким способом вона підтримує своє тіло на крихкому стеблі.

Мишка-горошок.

Так узагалі мишка-горошок — подібна до хатньої миші, хоч куди від неї менша. Шерсть миші малесенької зверху ржаво-руда, зі споду ясно-біла. Така барва дозволяє їй ховатися між травичками та в гнізді, де серед старих гнідих стебельців важко і нелегко її помітити.

Плодиться ця миша 3—4 рази врік; за кожним разом приводить 5—7 мишенят. Живиться — як і інші миші, різним ростинним кормом: зерном, стебельцями, а часом пробує і комашок.

Хоч вона належить до шкідних гризунів, то помітної шкоди в наших краях вона майже не робить. А це тому, що її в нас небагато, та й її наземне життя і є причиною того, що її швидше вигублюють різні вороги мишей.

У неволі — це звірятко швидко звикає до инших умов життя й не виділює із себе того поганого запаху, який виділюють із себе білі миші, що їх вигодовують.

Нарешті слід згадати, що в нас мало ще досліджене життя цієї тваринки; тимто й цікаво було б зібрати трохи більше спостережень про неї серед наших лук і піль. Добре було б прислати такі миші (як і різні инші тварини) до нашого Природничого Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (вул. Чарнецького, 26), де використано б їх для наукових цілей.

МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНИ У ВЛАСНІЙ ДОМІВЦІ

Дня 29. червня ц. р. відбулося у Празі небувале свято — Товариство „Музей визвольної боротьби України" відкрило святочно свою домівку, куди від квітня почато переносити музейні речі. На свято відкриття призначено найбільшу салю „Українського Дому", дуже гарно для свята прибрану та удекоровану — і її по береги заповнили учасники свята: члени Товариства і запрошені гості. На свято складалися: грошевий звіт Товариства, історія Товариства і звідомлення з орґанізаційної праці та діяльности Музею, який поділяється на чотири відділи: дипльоматичний (який уже не доповнюється), військовий (теж уже майже не доповнюється), еміґраційний і загальний (останні раз-у-раз зростають). Придбання власної домівки за жертви українського громадянства з цілого світу — це велика подія в житті українського народу, але ж уже тепер треба сказати, що всі речі не найдуть місця в „Музею", та що доведеться багато з них держати на складі доти, доки не найдеться більше місця. На свято прибуло багато привитань, між иншим, і від митрополита Андрія ґр. Шептицького, що уділив благословенства для успішної праці товариства, від Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові і т. д. Треба зазначити, що Товариство „Музей визвольної боротьби України" ввесь час працювало під гаслом: „Нарід собі!", покладалося виключно на власні сили, тимто ціле свято відкриття домівки сповняє всіх нас великими гордощами!

БОҐДАН ВІСТОВИЙ.

НА КОНОТОПСЬКИХ ПОЛЯХ

(у 280. роковини великої перемоги).

Умер Богдан... Минулися дні слави,
В Суботові сумнім замовк по тризні дзвін...
І полонила край Москва лукава —
І наче в землю впав пресвітлий Чигирин.

Де ж ділись дні, що в прáпорах горіли,
І де ті подвиги, що світом потрясли? —
О, цитьте!... Цитьте! Ще засвищуть стріли,
І вилетять на бій приборкані орли!
Ще Переяслав з сорому устане
І на Москву поверне дула гаківниць,
І ще тікатиме вона з військами
Під грім гучний гармат козацьких і рушниць!
І на степах широких України
Постелиться ворожий труп, як зжовклий лист,
І чад неволі понесуть з руїни
Вітри у безсвіти крізь січі лютий свист.

Занишкніть! Бо іде година кари:
З Суботова гуде у північ грізно дзвін,
Тікають воєводи і бояри, —
Над Чигирином встала знов Гетьмана тінь!
Скрізь гук, гуде, скрізь стелються димове
Понад гаї, понад глибокії балки —
Земля проснулася від грому, крови,
І за́грави палають над шляхами,
Йде військо, йде, як ті Дніпрові во́ди,
Що на Пороги грімко з шумами падуть —
Скрегочуть з пересердя воєводи
І з острахом збираються у путь.
Горить земля, чужа їм, під ногами,
Гарчить, скрегоче степ зловісно уночі,
І заграви палають над шляхами,
І в байраках перекликаються січі...

Тяжкий розгрався бій! Гетьман з полками
Схопив Москву в ціпкі залізні рамена,
І кров ворожа потекла степами,
І широко й далеко полилась вона
По конотопському по полі тому,
Де трицять тисяч москалів лягло,
Ніхто із них не повернувсь додому,
Лиш вітер до Москви носив смертельний жах!

*

Ти чуеш гук?! Снуються крізь димове
Понад гаї, понад глибокії балки —
Прокинулася Україна вже чудова
У криках радости, у співах гомінких!...

ТІ, ЩО ВІД НАС ВІДІЙШЛИ

Дня 28. червня ц. р. надійшла до нас телеґрама, що того самого дня помер у містечку Струсові у 79. році життя довголітній його парох, визначний український громадянин, від 8. червня ц. р. почесний член Товариства „Просвіта"',

о. ТЕОДОР ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ,

орґанізатор Теребовельщини, невтомний просвітній діяч, член всіх місцевих і повітових українських установ і товариств, у яких працював здавна, від часу, як тільки, скінчивши богословські науки, став душпастирем у свойому місті (був ним цілих 55 років на одному місці). Передусім звернув свою увагу на просвітню роботу, і першим його ділом було — оснування читальні „Просвіти" у Струсові. А далі — пішли читальні по селах Теребовельщини, які він сам відкривав, цікавими і глибокими промовами закликаючи нарід горнутися під прапор „Просвіти". Його заходами повстала в Теребовлі філія „Просвіти" (1903. р.), і покійний став у ній першим головою. Оцінюючи великі заслуги небіщика, Товариство „Просвіта" на своїх останніх загальних зборах (8. червня, 1939. р.) вибрало його своїм почесним членом. До самого кінця свойого життя дуже цікавився просвітянською роботою, залишаючись ввесь час у Струсові головою місцевої читальні. Крім просвітньої справи, покійний о. Цегельський цікавився й господарським життям нашого народу й оснував, із иншими громадянами, щадничу касу „Поміч" у Теребовлі, яка незвичайно гарно розвивається. Між иншим, покійний був великим прихильником нашого журналу і співробітничав у ньому. Привітний, щирий у товариському житті, суворий для себе і для инших у громадських справах, покійний тішився великою прихильністю й дуже великою пошаною в усіх, без різниці поглядів і переконань. Не диво, що на його похорони, що відбулися 30. червня ц. р. у Струсові зібралося поверх 3000 людей, самих священників, що взяли участь у похороннім обряді, під проводом о. ректора Богословської Академії, мітрата Йосипа Сліпого, було поверх — 30, дуже багато було інтеліґенції, селян і міщан, кілька читальняних хорів і орхестер, заступників повітових українських орґанізацій, церковних братств, тощо.

Було багато вінків і прощальних промов. Від Митрополита й Церкви прощав покійного о. мітрат Й. Сліпий, від місцевих культурно-освітніх товариств — п. Льонґін Пошелюжний (перед читальнею „Просвіти"), від кооперації о. декан Степан Мохнацький, від Матірного Товариства „Просвіта" у Львові й від філії „Просвіти" в Теребовлі — др. Антін Заплітний, від родини й духовенства — о. Євген Кароль із Микулинців.

Із покійним о. Т. Цегельським зійшов у могилу зразковий священник і невсипущий народній робітник, який умів усе сполучувати свої душпастирські обовязки з громадянською працею.

Вічна Йому память!

БІБЛІОҐРАФІЯ

Богдан Галайчук, БОРОТЬБА СЬОГОЧАСНИХ ГРЕКІВ ЗА ВОЛЮ, з 25 образками і 3 мапами, накладом Товариства „Просвіта" у Львові, Львів, 1933, ст. 64.

Травнева книжечка з 1939. р. приносить нам образ боротьби теперішніх греків за свою державу. Як відомо, греки в старовині не творили одного державного тіла, кожне більше місто було для себе окремою державою. А проте вони почували себе одним народом, і коли після довгих віків чужого панування (македонського, римського, турецького й т. д.) вибилися на волю, створили одну державу, яка з роками чим раз більше зростала, доки не обхопила майже всіх земель, де живуть греки. Книжечка Галайчука змальовує поодинокі доби цієї боротьби за обєднання грецьких земель, при чому звертає увагу й на прикмети вдачі теперішніх греків, вдачі, яка перемінилася з віками: з лицарських геленів тепер стали — єлиникупці, що ні трохи не нагадують колишніх старовинних греків, хоч за волю свого краю битися вміють.

Грекам у їх визвольній боротьбі з турками помагала — Европа, ця боротьба мала багато прихильників між великими поетами світу, і, в додатку до розвідки Галайчука, цю справу освітлює статтейка: „Визвольна грецька боротьба у всесвітній поезії" (ст. 3—8), де поміщено два вірші про цю боротьбу анґлійського поета Байрона і французького — В. Гюґо (в гарному перекладі Святослава Гординського). Про теперішніх греків докладніше говорить вийняток із „Листів з чужини" талановитого нашого письменника Ярослава Окуневського (ст. 51—61), що побував у Греції в 1884—1885. р., і враження свої з побуту списав у „Листах".

Як звичайно, і ця книжечка — багато ілюстрована, має пояснення чужих і малозрозумілих слів. Із неї можна багато навчитися. Написана вона легко й доступно.

Анатоль Курдидик, СОБІ САМИМ, оповідання про Господарсько-садівничу школу „Просвіти" в Милованні, з 17 образками, накладом Товариства „Просвіта", Львів, 1939, ст. 52, ц. 50 гр.

Дня 8. липня ц. р. минає трицять років від того часу, як Товариство „Просвіта" оснувало в селі Милованні „Господарсько-Садівничу Школу". Велику вагу цієї установи вже давно в нас як-слід оцінили в народі, і вона тішиться належною повагою та прихильністю. Ось із приводу трицятьлітнього ювілею школи „Просвіта" присвятила їй свою чергову місячну (за червень) книжечку, видаючи гарне оповідання А. Курдидика, звязане із вагою школи для наших селян. Оповідання це, написане легко, тепло, прочитає радо кожний, і той, що знає вже історію школи і її вагу, і той, що тільки чув про неї від инших, або з часописів, і відчуває, кілько праці вкладено в школу, праці безкорисної, а такої багатої у висліди.

Оповідання „Собі самим" доповняє історичний нарис Н. Марковського про село Милування (село це дазне, згадується вперше 1477. р.) та про його теперішній стан, а далі вірш О. Подолянця про село та його школу, та інсценізація поезії Дмитра Загула „Благословенний труд" — укладу В. Ковальчука. Ці дві останні речі додано на те, що коли б у якій Читальні бралися за відсвяткування трицятьлітнього ювілею милованської школи (повинна б це зробити в першій мірі милованська Читальня), то щоб мали матеріял для прогарми свого свята.

У книжечці вміщено 17 образків — усі вони звязані з селом Милованням (вигляд села, милованські культурно-освітні установи, н. пр. „Луг", хор Читальні, портрет орґанізатора Милування о. Миколи Бачинського й т. д.) та з милованською школою (дім школи, шкільне приладдя, учні при праці і т. д.).

Юрій Федькович — ФАРМАЗОНИ, драма в 5 діях, для сценічної вистави приспособив Юра Шкрумеляк, накладом Т-ва „Відродження", Львів, 1939. Стор. 52. З передмовою і режисерськими завваґами.

Добре зробило Т-во „Відродження", що видало відомий твір Федьковича у сценічнім обробі. Сам твір „Фармазони", що його написав Юрій Федькович навмисне для народу (як був першим редактором видань „Просвіти" в 1870. р.), не потребує похвал. За це говорять ті чотири видання книжки (останнє в 1934. р.), що вийшли накладом „Просвіти". Повістку „Фармазони" читають і досі радо, хоча наше село від часу першого видання книжки дуже змінилося. Бо написана ця повістка незвичайно талановито. Та користь із неї й досі велика, бо й тепер іще наліг піянства не викорінений, а ця книжка його викорінює. Цікаво прочитати цю книжку, та цікаво побачити „Фармазонів" і в театрі — а такий перероб зробив Ю. Шкрумеляк, зберігши і зміст і прегарну мову первотвору, з маленькими змінами для потреб сцени. Ця вистава вчитиме й виховувати неписьменних, тимто всі театральні гуртки повинні як-найскоріше виставити ту незвичайно цікаву пєсу. -а-

ЛЕСЯ УКРАЇНКА. Повне видання творів, за редакцією Б. Романенчука, том VI. Драматичні поеми, діяльоґи, драми. Львів, 1939, 250 ст. Видавництво „Українська Книгоспілка".

Вже вийшов черговий том, VI, творів Лесі Українки, де находимо такі Лесині твори: „Орґія", „Прощання", „Три хвилини", „В дому роботи", „Айша та Магомет" і „Блакитна троянда". Орґія — це драматична поема, „Блакитна троянда" — драма в 5. діях, а решта — це дрібні діяльоґи (розмови двох осіб), дуже цікаві в Лесиній творчости твори.

З усіх цих творів тільки одна „Блакитна троянда" взята з українського інтеліґентського життя, зміст инших, як і в попереднім томі (див. рецензію Ж. і Зн. ч. 4. 1939), зачерпнутий із життя инших народів. Найкращий і найважніший із цих творів — драм. поема „Орґія", де поетка змалювала відносини переможців до переможених.

Переможцями в тому випадку є римляни, а переможеними — греки. Та поетка, хоч писала про греків і римлян, то мала на думці москалів і українців; це ж москалі гноблять український нарід, висміюють його мову та зневажають українську культуру. Коли читаємо цей дуже цінний Лесин твір і знаємо хоч трохи нашу історію, то побачимо, як дуже вірно відбиває Леся в цьому творі українсько-московські відносини в II. половині XIX. ст. Все те, що роблять римляни з греками, робили москалі з поневоленими українцями. Леся протестувала проти такого становища москалів до українців та української культури. Головна особа твору (герой), грецький мистець Антей, волів смерть, ані ж службу, вислугу ворогам-римлянам.

VI. том виданий таксамо гарно як і IV.: гарний папір, приємне для ока письмо, кілька ілюстрацій й гарна окладинка. **т. р.**

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКА ЕНЦИКЛЬОПЕДІЯ, зшиток 1., видає „Сільський Господар" і „Український Видавничий Інститут", під редакцією інж. д-ра Євгена Храпливого, стор. 1—160, з мистецькою окладинкою М. Бутовича.

За повоєнні роки наші селяни нераз боляче переконувались, що хліборобство, як кожна ділянка життя, вимагає знання та поступу. Багато в нас уже зробили, щоб сільське господарство повести на шлях поступу. Невтомна праця „Сільського Господаря" дала вже великі висліди. А проте бракувало в нас книги, що охоплювала б цілість хліборобського знання й була вказівкою доброго, поступового господарювання. Тепер така книга почала виходити зшитками, і перший зшиток „Сільсько-господарської Енциклъопедії", що є вже на книгарських полицях, заповідає перелім у доцьогочасній науці хліборобства вже хочби тим, що це буде справді під опікою такої осередні нашого орґанізованого хліборобського руху, як „Сільський Господар". Книга ця, в яку вклало 80 людей, аґрономів і фахівців з різних царин хліборобства, своє знання — дасть читачеві все, що досі наука здобула в сільсько-господарській ділянці.

„Сільсько-господарська Енцикльопедія" розрахована на три томи. Як можна міркувати з першого зшитка, що охоплює букву „А" та частину букви „Б", це буде справді великий твір, у якому не буде поминене ніодне явище, ніодна подробиця з сільського господарства; усе це доповняють численні ілюстрації, колірові й чорні, мапи, рисунки, а спис важніших гасел, що є в цім першім шитку (Аґрарна політика, Аґрарне законодавство в Польщі, Аґрономія громадська, Аналіза ґрунту, Анатомія й фізіольоґія с.-г. тварин, Атмосферичні опади, Бавовник, Бактерії, Бджола, Бекон і инші) доказує, що в цій книзі найде для себе потрібне знання хлібороб, годівельник, садівник, пасічник і взагалі кожний, хто має щось спільного з сільською господаркою. Енциклъопедія написана у приступний спосіб.

Ціна книжки — 50 зл. за три томи у сплаті ратами — цілком невисока, коли зважити, що вартість її постійна, що це книжка для кількох поколінь, і що удвоє тільки коштує кожний хліборобський курс. Тимто, гадаємо, в наших селах найдеться багато селян, яким залежатиме на кращій долі своїх дітей та піднесенню своєї господарки, і що багато з них придбає цю справді непересічну книгу. **Остап.**

Ґінтер Ганс Ф. К., РАСА, ПОДРУЖЖЯ, ВОДЖЬ (!). Вступ і переклад Ростислава Єндика, Львів, 1939, 131 ст.

Цей твір відомого німецького вченого Гінтера є щось наче продовження, або може краще — доповнення попереднього твору, перекладеного на українську мову (теж Р. Єндиком). В книжці є кілька розділів: „Становище народу і держави до спадщинности та добору", „Віднова родинної мислі в Німеччині", „Конечність провідної верстви для народньої держави", „Спадщинність і виховання" і ин. В першому розділі автор говорить про значіння спадщинности й оточення в житті народів і висловлює думку, що доля всіх живин, отже й людини, залежна не від оточення, а від прикмет, які людина (чи тварина) дістає у спадщині від своїх предків. В розділі „Віднова родинної мислі в Німеччині", автор говорить про значіння родини, як ядро, підставу нації. В розділі про „Конечність провідної верстви для народньої держави" автор говорить про значіня провідної верстви для народу й держави. Не провідні одиниці, чи громади, є, мовляв, запорукою розвитку й тяглости держави, але провідна верства. В уступі про „Спадщинність і виховання" Ґінтер займається питанням: як сильна залежність людини і громад людей від їх спадщинного підкладу, що може зробити супроти цієї залежности виховання.

Добре робить Єндик, що перекладає твори цього мисленника на українську мову і дає змогу познайомитися нашому громадянству з думками визначних сучасних німецьких людей. Шкода тільки, що перекладач тяжко перекладає, що не дбає про мову перекладу. **б. р.**

Др. Софія Парфанович, ҐІҐІЄНА ЖІНКИ, Львів, 1939, ст. 572.

Цими днями вийшла накладом П. Волчука дуже цікава книжка: „Ґіґієна жінки". Авторка докладно обговорює все, що потрібне, щоб наше жіноцтво було здоровіше. Присвячує вона багато місця тому — яка будова жіночого тіла, як жінці одягатися, що повинна знати й робити вагітна жінка підчас вагітности, як приготовитись до породу, що робити підчас породу і теж опісля, а далі, як кормити й виховувати дитину. В книжці дуже багато образків, що влегчують розуміння прочитаного. З радістю витаємо таку книжку, вже давно відчували в нас її брак. Думаємо, що така книжка повинна найтися в нас у кожному селі, в кожній читальні, а то й не завадило б, щоб її придбала собі кожна жінка.

Др. І-на С-ич.

НОВІ ЖУРНАЛИ, КНИЖКИ ТА НОТИ

ЖУРНАЛИ.

„Вістник", ч. 1—6, січень-червень, 1939.
„Дзвони", ч. 1—6, січень-червень, 1939.
„Нова Хата", ч. 24, грудень, 1938, ч. 1—14, січень-серпень, 1939. р.
„На Сліді", ч. 1—4, січень-квітень, 1939.
„Лікарський Вістник", ч. 4—6, грудень, 1938.
„Шлях", ч. 1—5, січень-грудень, Луцьк, 1939.
„Живе Слово", ч. 1—4, січень-червень, 1939.
„Рідна Школа", ч. 24, грудень, 1938; ч. 1—12, січень-червень 1939. р.
„Тризуб", ч. 1—26, січень-липень, Париж, 1939.
„Кооперативна Республика", ч. 12, грудень, 1938; ч. 1—6, січень-червень, 1939.
„Службовик", ч. 12, грудень, 1938; ч. 1—6, січень-червень, 1939. р.
„Учительське Слово", ч. 19, грудень, 1938; ч. 1—12, січень-червень, 1939.
„Шлях виховання й навчання", кн. II., квітень-червень, 1939, безплатний додаток до 12. ч. „Учительського Слова" з 15 червня, 1939.
„Вісти з Лугу", ч. 22—23, листопад-грудень, 1938; ч. 1—11, січень-червень, 1939.
„Жіноча Доля", ч. 1—12, січень-червень, Коломия, 1939.
„Шлях Молоді", ч. 1—9, січень-травель, 1939.
„Наша Батьківщина", ч. 1—8, січень-серпень, 1939.
„Вогні", ч. 1—2, січень-лютий, 1939.
„Католицька Акція", ч. 1, січень-березень, 1939.
„Місіонар", ч. 4, квітень, 1939.
„Лицарство Пресвятої Богородиці", ч. 1—7, січень-липень, 1939. р.
„Українське Юнацтво", ч. 1—6, січень-червень, 1939.
„Наш Приятель", ч. 7, березень, 1939.
„Кредитова Кооперація", ч. 1—5, січень-травень, 1939.
„Кооперативна Родина", ч. 1—7, січень-липень, 1939.
„Українська Книга", ч. VIII—X, жовтень-грудень, 1938; ч. 1, січень-березень, 1939.
„Доля", ч. 1—2, 1939.
„Українська Школа", ч. 7—12, 1938.
„Рідна Мова", ч. 1—8, січень-серпень, Жовква, 1939.
„Наш Лемко", ч. 1—13, січень-червень 1939.
„Хліборобська Молодь", ч. 1—7, січень-липень, 1939.
„Новітній Ремісник", ч. 5 (8), травень, 1939.
„Сад і Город", ч. 12, січень-травень, 1939.
„Український Пасічник", ч. 1, січень, 1939.
„Віра і Наука", ч. 5—6, травень-червень, Коломия, 1939.
„Сільський Господар", ч. 3—11, лютий-травень, 1939.
„Відродження", ч. 2—6, лютий-червень, 1939.
„Жінка", ч. 1—12, січень-червень, 1939.
„Ми і Світ", ч. 1, грудень, 1938.
„Український Інвалід", ч. 1—2, лютий-травень, 1939.
„Вільне Козачество", Март, Париж, 1939.
„Українське дошкілля", кн. 2, квітень-червень, 1939.
„Калосьсе", кн. II, квітень-червень, 1939.
„Бюлетен Пресової Служби Карпатської України", ч. 5, 30 грудня, Хуст, 1938.
„Дніпро", ч. 3—4, квітень, Коломия, 1939.
„Бюлетен будівельно-щадничої акції Кооперативного Банку Міщанський Союз Кредитовий", ч. V—VII, травень-серпень, 1939.
„Жінка" — „The Woman" № 1-2, Detroit, Mich., U. S. A., 1939.
„Шлях Моладзі" - „Šlach Moładzi", № 1-12, Вільня, 1939.
„Ukrainian Youth", № 9-12, Jersey-City, N. Y., 1938.
„American bee Journal", March, 1939, Hamilton, Illinois, U. S. A.
„The Trident", I-II, 1939, New-York City.

КНИЖКИ.

Володимир Бірчак: „На нових землях", Бібліотека „Діла", ч. 32, Львів, 1939.
Софія Яблонська: „Далекі обрії", з численними ілюстраціями та мапами, том І, Бібліотека „Діла", ч. 33, Львів, 1939.
Е. Маланюк: „Перстень Полікрата", ліроеп., МСМХХХІХ, „Українська Книгоспілка", Львів.
Теодор Микитин: „Нові люди", „Українська Бібліотека", ч. 76, видавець Іван Тиктор, Львів, 1939.
Б. Коваль: „Жорстоке щастя", оповідання, „Українська Бібліотека", ч. 77, видавець Іван Тиктор, Львів, 1939.
„Сільсько-Господарська Енцикльопедія", за редакцією інж. д-ра Євгена Храпливого, зшиток 1, гасла „А" — „Білььоґічно-динамічна господарка", видання „Сільський Господар" — „Український Видавничий Інститут", Львів, 1939.
Уділи в торговельно-промислових підприємствах, нова форма забезпечення капіталу, Львів, 1939, накладом „Пром-банку".
Юрій Федькович: „Фармазони", драма в 5 діях, для сценічної вистави приспособив Юра Шкрумеляк, накладом В-ва „Відродження", Львів, 1939.
о Ярема Брода ЧСВВ: „Чи є пекло?", Бібліотека релігійної освіти ч. 27, В-во ОО. Василіян, Жовква, 1939.
Звідомлення управи приватної коедукаційної гімназії з правами державних шкіл і гуманістичного ліцею ім. О. Маковея „Рідної Школи" У. П. Т. в Яворові, за 1938—39 рік, Яворів, 1939.
С. Ордівський: „Чорна ігуменя", іст. повість з XVII. ст., „Українська Бібліотека", ч. 78, Львів, 1939, вид. Іван Тиктор.
Микола Голубець: Павло Ковжун, накладом АНУМ, Львів, 1939. (відбитка з „Жінки").

НОТИ.

Іван Школьний: „До Карпат", пісня-марш на мішаний хор до слів Ів. Колоса, Музична Накладня „Торбан", ч. 308, Львів, травень, 1939.
Я. Ярославенко: 1) Ми сміло йдем вперед, 2) Минає літо і зима, кооперативні пісні на мужеський хор, накладом Музичної Накладні „Торбан", ч. 327, Львів, 1939. р.
Я. Ярославенко—Б. І. Антонич: „Крутянська пісня", на мужеський хор, Музична Накладня „Торбан", ч. 331, Львів, 1939.
Я. Ярославенко — Уляна Кравченко: „Поклін борцям", жалібний марш на мішаний хор, Музична Накладня „Торбан", ч. 330, Львів, 1939.

ПИСЬМЕННИЦЬКО-ВИДАВНИЧА ПОРАДНЯ

утворилася при В-ві

„ДОБРА НОВИНА"

у ЛЬВОВІ.

Туди можна посилати віршовані і прозові твори в рукописах, щоб прочитали, справили мову, складню, переписали до друку та дали фахову оцінку твору. Можуть також писати, або тільки виправляти всякі реферати, промови, листи і т. п. Займаються також друком писань, щоб заощадити видавцям, авторам, установам коштів на поїздки до Львова. Пораднею управляє ред. Ю. Шкрумеляк, а співпрацюють визначні знавці літератури і друкарства. Оцінку і поради дають безсторонно і дискретно. Пишіть із повним довірям, головно, коли думаєте щось друкувати, — щоб не видати незрілого твору.

Нагорода залежна від умови. Жадайте проспектів.

Адреса:

В-во „ДОБРА НОВИНА", ЛЬВІВ, Руська 3.

Поштове заплачено готівкою.
Opłata pocztowa uiszczona gotowką.

ЦИКОРІЯ „ЛУНА"

дає кожній каві
знаменитий смак.

Купуйте й уживайте, бо це виріб укр.
кооп. фабрики

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ"
Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появився славний

Кобзар Тараса Шевченка

До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві дасть у руки Громадянству
повне видання творів Генія України в 16 томах.
Досі вийшло 13 томів (II., III., IV., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIV., XV. і XVI.). До кінця цього року вийде ще I., V., XIII. томи, і цим видання буде закінчене.

Передплата за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажу — 64 зол.), по 2.50 зол. за брошурований том. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зол., дістане книжки в паперовій оправі.

Передплату слати: Чекове конто П.К.О. в Варшаві — 28.670. —

На сторожі
твойого здоровля і краси

ТОАЛЄТОВІ МИЛА
„ЦЕНТРОСОЮЗ"

Добра Українка
вживає
тільки
МИЛА
„ЦЕНТРОСОЮЗ"

Кові видання Товариства „Просвіта"

Галайчук Б., БОРОТЬБА СЬОГОЧАСНИХ ГРЕКІВ ЗА ВОЛЮ	0.60
Чайковський А., УКРАДЕНИЙ СИН	0.80
Курдидик А., ВІД ПОПРАДУ ПО ТИСУ	0.80
Курдидик А., СОБІ САМИМ	0.50
Залізняк М., НАРИСИ З ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ЛЮДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	3.—
Іванина Н., ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ	0.50
Ковальчук В., ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР, істор. драма в 4. діях.	2.—
Брик С., ПЕРША ПОМІЧ У НАГЛИХ ЗАНЕДУЖАННЯХ І НЕЩАСЛИВИХ ВИПАДКАХ	1.20
Дольницький М., ВІД БЕСКИДСЬКИХ РОЗВОРІВ ДО ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ	0.70
Дольницький М., ВІД ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ ДО КАВКАЗЬКИХ ВЕРХІВ	1.80
Терлецький О., ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	3.—
Терлецький О., ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 2 томи	3.—
Храпливий Є., СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	2.50
Компанієць А., БУРЯ ЗАГРОЖУЄ, оповід. про майбутню війну	0.60
Марко Вовчок, МАРУСЯ, історична повість	1.—
Лепкий Б., СОТНИКІВНА, історична повість	3.50
Колесса Філярет, УКРАЇНСЬКА УСНА СЛОВЕСНІСТЬ,	6.—
в оправі	7.—
„ГЕЙ ЖЕ РАЗОМ", співанник для молоді, слова В. Щурата, музика Б. Вахнянина	2.50

Замовляти в Книгарні „Просвіти" Львів, Ринок 10.

КАЛИНА

Wydawca: T-wo „Proswita", Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Dilo", Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта", Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид. С-ки „Діло", Львів, Ринок 10.

36778

LWÓW ŻYTTIA I ZNANNIA WRZESIEN, 1939

ЖИТТЯ і ЗНАННЯ

Nr. 9 (144) ЛЬВІВ ВЕРЕСЕНЬ, 1939

НАУК. ТОВ. ім. ШЕВЧЕНКА

ЗМІСТ: І. Радієвич: 500-ліття фльорентійської унії (2 обр.). — І. К.: Давне освітлення. — Франц Коковський: Новий закон про охорону державних інтересів. — Корнило Яворівський: Як японці почали витворювати штучні перли (4 обр.). — В. С-ко: Джібутті — Е. Жарський: Менура-ліріхвіст (2 обр.). — К. Водяний: Добре — чи фальшиве (дещо про фальшування харчевих витворів). — К. Матейко: Лялька — символ. — Г-ка: Новгород XI. століття. — Василь Сімозич: Євсевій Мандичевський (з приводу десятиліття смерти — 1 порт.). — Всеволод Гармашів: Небезпека від попсованих зубів (фокальна інфекція). — д-в: Гра в кістки існує тисячеліття. — І. Абрамюк: Син Полтави (з приводу 145-ліття смерти Петра Величковського — 1 порт.). — Гр. Бобяк: Кукурудза. — Євген Грень: Домашній гриб та як із ним боротися (4 обр.). — Юліян Яр. Бабій: Козаки в долині 1648. р. (виписки із старих міських книг). — -ів-: Бджоли лікують ревматизм. — П. Франко: Гори, що зникають (2 обр. +8 малюн.). — Михайло Климентович: Небезпеки газової війни (5 обр.). — Юліян Соневицький: На хвилях торговельного Дністра. — -пф-: Целюльоза з конопель. — Теоктист Пачовський: Давні українські жіттєписи святих. — Василь Лев: По Гуцульщині (Максимець, Добошанка — 3 обр.). — г-ка: Тайний хід під Десятинною церквою. — Н. К-ак: Дошкілля (3 обр.). — Адам Адамович: Шпигунське причандалля. — І. К.: Дударі і скрипарі. — Кирило Вук: Дещо про „любов" народу до диктаторів. — Бібліографія.

Від Адміністрації.

1. Просимо Вп. Передплатників, які ще не надіслали передплати на цей 1939. рік, вислати зворотною поштою належність, а то ми будемо змушені надсилати дальшу висилку журналу.
2. **П. Т. Читальні Т-ва „Просвіта", Кооперативи й инші Установи, просимо прислати членські вкладки на 1939. рік, бо тим самим буде заплачена передплата журналу „Життя і Знання".**
3. **Просимо ШАНОВНИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ і ПРИХИЛЬНИКІВ нашого журналу:**
   а) відвідуючи Бесіди, Читальні, Клюби, Касина, Каварні й инші публичні льокалі, ВИМАГАТИ, щоб журнал „Життя і Знання" там був;
   б) вжити заходів, щоб усі середні й вищі початкові школи стали нашими передплатниками, бо ж Шкільна Кураторія здавна поручила наш журнал для читання.

Вже вийшов з друку народній ілюстрований

КАЛЄНДАР „ПРОСВІТИ"

на 1940. рік

Купити цю книжку, обовязок кожного українця!

Поменшена відбитка Калєндаря „Просвіти" на 1940. рік.

Є це 60. річник Калєндаря „Просвіти". Він приносить, м. ин., дуже цікаві спомини про перший Калєндар „Просвіти" з 1870. р. і про наступні Калєндарі, згадки про їх редакторів та співробітників, а також цікаві вривки з тих Калєндарів зперед кількох десятків років.

З замітніших статтей у цьому Калєндарі годиться бодай згадати цікаві історичні спогади про події зперед двацять пятьох і двацятьох років, статтю (з малюкою) про Українські Землі під Румунією: Буковину, Басарабію, Молдавію й ин.

Провідною думкою цього річника Калєндаря є пропаганда: виконання всього того, до чого ми всі врочисто зобовязалися в ювілейному році „Просвіти". Тимто цей Калєндар буде великою поміччю у праці всіх просвітян та взагалі свідомих людей на місцях.

Калєндар вийшов на дорогому папері, має мистецьку кольорову обгортку С. Гординського, обіймає понад 220 сторін друку, а проте ціна його дуже низька, Калєндар коштує всього ТІЛЬКИ 1.20 зл.

Кожний свідомий громадянин повинен купити собі цей Калєндар сам і поручити иншому, щоб ця книжка як-найбільше поширилася серед народу. Коли поширятимуть Калєндар „Просвіти", то просвітню думку проводитимемо в як-найширші маси народу, дотого „Просвіт." повертаються бодай великі кошти видання.

Припильнуйте теж, щоб кожна установа в Вашій місцевині купила Калєндар „Просвіти".

Кожна Філія і Читальня повинні ширити як-найбільше Калєндар „Просвіти", так, щоб у кожній місцевині розійшлося хоч 20—30 Калєндарів „Просвіти".

Зголошуйтеся на продавців Калєндаря „Просвіти"! Пишіть у цій справі до до Адміністрації видань „Просвіти".

Замовлення і готівку на Калєндар слати на адресу:

ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА", ЛЬВІВ, РИНОК 10.

ПКО У ЛЬВОВІ Ч. 503-377.

ЖИТТЯ І ЗНАННЯ

ŻYTTIA I ZNANNIA

ІЛЮСТРОВАНИЙ ПОПУЛЯРНО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ROK XII.	WRZESIEŃ, 1939.	Nr 9.
РІК XII.	ВЕРЕСЕНЬ, 1939.	Ч. 9.

І. РАДІЄВИЧ.

500-ЛІТТЯ ФЛЬОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ

У Христовій Церкві все було змагання до того, щоб удержати єдність усіх християнських церковних громад. Цю єдність підтримували вже апостоли то особистими впливами, то численними листами, посланіями, які писали до християнських громад, нераз дуже віддалених одна від одної. А відомі Отці Східньої Церкви, такі, як св. Василь Великий, св. Іван Золотоустий, св. Григорій Богослов, св. Атанасій, Єфрем Сирин, Іван Дамаскин і багато инших, що словом і ділом утримували церковну єдність із Апостольською Столицею в Римі. На перших сімох вселенських соборах східні й західні владики радили спільно під проводом папських легатів-висланців. Понад тисячу років тривала єдність між Східньою й Західньою Церквою, перервана на якийсь час виступами царгородських патріярхів Фотія, а пізніш Керулярія.

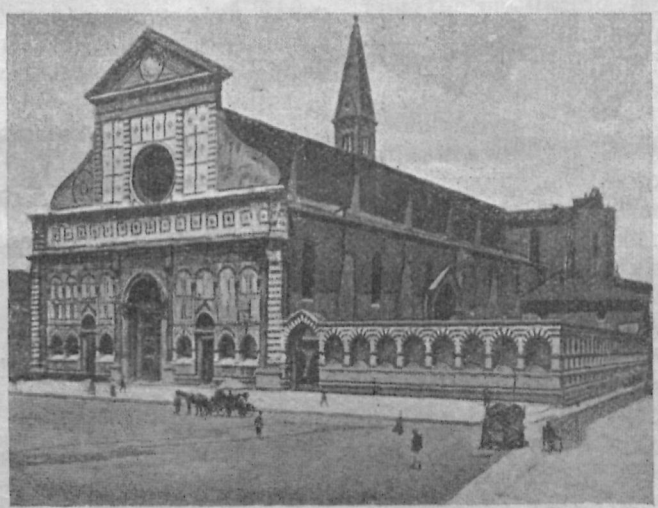

Церква Матері Божої у Фльоренції, де відбувалися наради унійного собору 1439. р.

Багато було причин до непорозумінь, а то й роздорів між східніми й західніми християнами. На Сході панувала грецька культура, на Заході — римська. Суперництво між обома цими культурами ніколи не переводилося. Коли Рим 146. р. до Хр. підбив Грецію, греки мусіли йому поневолі коритися. Але ж коли римська держава розпалася на західню (Рим) і східню (Царгород), а пізніш коли Рим підупав і залишився Царгород — віджила давна ворожнеча між греками й римлянами. Правда, візантійські цісарі та патріярхи признавали спершу римського єпископа — папу — зверхником усіх християнських Церков, як наслідника св. Петра, але ж згодом, взаємини між Візантією та Римом почали були псуватися. Причини непорозумінь були, здебільша, особисті.

Отак було і в IX. ст. Царгородський патріях св. Ігнатій викляв був брата цариці, й опікуна малолітнього візантійського цісаря Михайла, гордого Барду, за його неморальне життя. Тоді Барда скинув св. Ігнатія з патріяршого престолу та настановив патріярхом Фотія. Римський папа взяв св. Ігнатія в оборону й не затвердив Фотія. Сáме в тому часі охристився був болгарський цар Борис (852—888). Цей цар не хотів мати в себе грецьких місіонарів, бо не бажав для Болгарії залежности від Царгороду, і запросив римських місіонарів. Це не подобалося Царгородові, почався спір за Болгарію, і цей спір загострив взаємини між Візантією та Римом і сильно причинився до роздору. Назначений Бардою патріярхом Фотій скликав 867. р. собор, на ньому кинув клятву на папу та проголосив незалежність Східньої Церкви від Апостольської Столиці. Одначе цей роздор тривав недовго. Коли візантиським цісарем став Василь Македонський, то він прогнав Фотія і привернув знов на патріярший престіл св. Ігнатія. Скликано восьмий собор у Царгороді 869. р., а він осудив виступ Фотія і привернув знову церковну єдність.

Пізніше різні причини склалися на те, що між Сходом і Заходом повстали були знову великі непорозуміння. Люди грецької та римської культури инакше ставилися до деяких справ віри й обрядів, як ось, н. пр., до справи про походження св. Духа (чи від Отця й Сина (як тепер учила й учить Західня Церква, чи від — Отця, як іще й тепер навчає нездинена Церква), про чистилище, матерію Пресв. Евхаристії, як приймати св. Причастя, на квашеному, чи на прісному хлібі, коли й як постити, тощо. До цього долучилися ще різні секти й єресі (ухили), політичні справи, як ось, н. пр., спір за вплив на Балканах і т. д. Коли ж царгородським патріярхом став відомий Михайло Керулярій, він почав переслідувати тих, що твердо стояли за єдність із Римом, трималися латинського обряду в Церкві, т. зв. латинян, позакривав у Царгороді їх

церкви, а коли папа станув в обороні латинян, він кинув 16. липня 1054. р. на папу клятву. Не помогли ніякі заходи з обох сторін, щоб знову привернути єдність усіх християнських церков. Від 1054. року, себто вже 885 літ, триває цей роздор між східніми та західніми християнами, роздор, що спричинив великі шкоди цілому християнському світові.

Обставини так склалися, що перевагу над тими, що змагали до обеднання, мали відосередні сили. Повстало велике письменство з одного і з другого боку — письменники взаїмно закидали собі різні єресі (ухили) від правдивої Христової віри. Над усіма цими справами ми тут спинятися не будемо. Найважніше було те, що Захід домагався від Сходу — признати зверхність римського папи, як наслідника св. Петра, а тимчасом Схід визнавав вищість вселенського собору над папсю. Довкола цієї справи йшла боротьба, бо всі инші, про які ми згадали вище, в цій боротьбі не мали такого великого значіння.

Церква у Фльоренції, в якій відчитали грамоту про церковну унію 1439. р.

Тимчасом зайшли події, які приневолили візантійських цісарів задуматися над тим, щоб помиритися з Римом. У XII. ст. почали Візантії загрожувати турки. Грецькі цісарі хотіли при помочі папи дістати від західніх володарів —зединених із Римом, допомогу проти турків. Саме в тому часі турки заняли Палестину та жорстоко знущалися над місцевими християнами та прочанами, що поспішали до Святої Землі з усіх християнських країн, між иншим, і з України, як ось відомий Данило Паломник[1]). Заходи грецьких цісарів мали успіх.

У 1274. р. на соборі в Ліоні проголосили унію, себто зединення Церков, — але до справжнього зединення не дійшло, завинили тут ті західні хрестоносці: вони йшли з цілої Европи воювати з турками, щоб визволити від них Святу Землю, але по дорозі нищили й візантійську державу та цим на більш, як 150 років відсунули справу зединення Церков.

Але ж те, що висіло в повітрі, не могло пропасти. Европа кривавилася в роздорах і війнах. Усе це відбивалося на становищі Церкви. В 1431. р. папа Євген IV. скликав собор до Базелю (у теперішній Швайцарії), щоб нарадитися над справою зединення Церков. Але собор гостро виступив проти папи, і треба було перенести його до Феррари в Італії, а пізніше у 1439. р. до Фльоренції. Тут дня 5. липня ст. ст. 1439., по довгих нарадах, папа Євген IV., 150 владик Західньої Церкви та 33 владики Східньої, між ними тодішній київський митрополит Ісидор, підписали грамоту про унію, папську буллю[2]), що починалася словами: „Нехай радуються небеса і нехай тішиться земля". Цією грамотою східні владики признали верховну владу над цілим християнством римського папи, як Христового намісника й наслідника св. Петра, науку католицької Церкви про походження св. Духа („від Отця й від Сина"), про матерію Пресвятої Евхаристії („на прісному або квасному пшеничному хлібі довершується Тіло Христове"), про чистилище й т. д. Із присутніх на соборі східніх владик тільки митрополит Ефезу, Марко, не підписав грамоти; зате до Унії приступили були: Візантія, Україна, церкви боснійська, вірменська, яковітська, сирійська, халдейська й маронітська.

Нажаль, незабаром після фльорентійської унії, в 1453. р. турки здобули Візантію та підбили цілу візантійську державу. Прихильники унії мусіли перед турками втікати — вони схоронилися в Італії. А київський митрополит Ісидор, що підписав грамоту сполуки Церков в імені цілої України, вернувся до Києва, і тут проголосив зединення. На Україні ніхто унії не противився: відомо ж, що тут іздавна були живі звязки з Заходом. Але ж коли митрополит Ісидор поїхав до Москви й там проголосив унію 1441. р., московський великий князь Василь наказав його кинути до вязниці, щоб потім його вбити. Одначе митрополитові вдалося щасливо втікти з московської вязниці до Риму, де його іменували кардиналом. Був це перший український кардинал.

Та наслідки проголошення унії на Україні не були довготривалі. Підо впливом Москви, яка все ставилася вороже до всього, що приходило з Заходу, Україна й Білорусь знову відпали від унії. Автім і в Царгороді прихильники унії з Римом були в меншости: греки воліли терпіти страшне ярмо турків, ніж зблизитися до Заходу. Через цю засліплену ненависть Москви й Царгороду до Заходу, східня Церква ще й досі не може піднятися з того великого пониження й розбиття, в якому вона й досі пробуває.

Та те, що не вдалося у Фльоренції 1439. р., сталося поверх 150 років пізніше — в Бересті, в т. зв. берестейській унії: 1596. р. українська Церква зединилася з Апостольською Столицею. Правда, не всі землі, де живуть українці, приняли відразу унію. Правда й те, що й ті, які приняли, згодом, під натиском Москви, відпали від неї, а все ж унія збереглася на Галицькій Земді, Карпатській Україні, між бачванськими українцями в Югославії, на еміґрації в Европі та в Америці.

[1]) про Данила Паломника див. „Ж. і Зн.", 1934. р., стор. 102—103

[2]) булля, латинське слово — папська грамота, що її пишуть на пергамені і прикладають металеву печатку

ДАВНЄ ОСВІТЛЕННЯ

Французький інжинер Боплян, що жив на Придніпрянщині в 1630—1640. р.р. пише: „Замісць свічок уживають смільних щіп, таких дешевих, що за пару шелягів можна світити цілі й найдовші зимові ночі". Такі щіпки звали також „лучиною". Але освітлювали в нас кімнати довго свічками, восковими або лойовими. Церковні братства мали право відливати віск і продавати свічки на торгах. І. К.

ФРАНЦ КОКОВСЬКИЙ.

НОВИЙ ЗАКОН ПРО ОХОРОНУ ДЕРЖАВНИХ ІНТЕРЕСІВ

Життя людини, а й життя держави розвивається так швидко, що для того, щоб його управильнити не досить тих законних приписів, що їх колись держава видала; раз-у-раз треба видавати нові закони, що доповнювали б давні, клали б край новим переступам, що множаться з розвитком приватного та публичного життя.

Найкраще можна це вияснити на прикладі. Іще кілька років тому на селі мало чували про радіо, а тим більше рідко в котрому селі таке радіо було, н. пр., у читальні. Тепер радіо на селі не рідкість. Люди слухають його радо, а ще не так дуже давно, в часі зриву на Закарпатті, просто годі було людей від радія відірвати. А радіо має ще ту прикмету, що кожної хвилини можемо почути, що говорять не тільки у краю, але й за гряницею, і ми можемо без перешкоди довідатися про те, про що краєве радіо не хоче, чи не може говорити. Останніми часами дійшло навіть до того, що, н. пр., німецьке радіо говорить французькою мовою, анґлійське — німецькою, (а москалі вже здавна всякими мовами висилають звістки), щоб таким чином ширити між населенням иншої держави звістки, що або неправдиві, або можуть погано впливати на внутрішнє положення й на духа громадян держави. Правда, краєві висильні стараються такі чужі звістки приглушити різними гудками, тощо (чули й чуємо їх багато й тепер), але це мало помагає. Тимто держави видають різні закони, щоб не допустити слухати чужі висильні стації. Знаємо, що в С. С. С. Р. суворо забороняють слухати чужокраєві слуховища, та що в Німеччині є теж такий заказ.

Про те як воно є в Польщі, пишемо далі.

Хоч польський карний закон один із новіших, бо йому минуло всього 7 років, то проте і в ньому не обхопили всіх явищ життя, тимто законодатна влада поповнює його або новими законами, або згідно (з приписами конституції) робить це розпорядками президента держави. Такий новий розпорядок із 22. XI. 1938. р. „про охорону деяких інтересів держави" появився в деннику законів дня 24. листопаду 1938. р., і складається він з 4 розділів.

Перший торкається проступків проти оборонности держави та народнього господарства. Ясна річ, що кожна держава мусить дбати про свою обороннність і збройні сили, тимто карає кожного, хто пошкоджує, або робить нездатними до вжитку предмети чи владження, які служать для цієї мети, вязницею до 15 літ, а коли це діється в часі війни, карою смерти, або досмертною вязницею.

Гострою карою до 5 літ вязниці, або гаретту погрожує закон тим, що утруднюють, або унеможливлюють працю фабрикам зброї, або иншого військового приладдя. Це є злочини проти оборонности держави.

Злочини проти національної господарки знову такі: як хто публично поширює фальшиві вістки, підважує довіря до валюти (н. пр., ширить вістки про спад вартости) чи публичного кредиту та постачає за гряницю фальшивий чи фальшиво означений товар (н. пр., коли хто висилає поміж маслом лій, чи марґарину), бо це шкодить інтересам польської вивозової торговлі. За ці злочини погрожує закон карою до 3 літ вязниці.

Проти незалежности публичного життя згадує розпорядок із 22. XI. 1938. р. також два проступи, і то 1) коли польський громадянин, у звязку із своєю політичною діяльністю, приймає від особи, яка діє в інтересі чужої держави для себе, або для когось другого, якусь матеріяльну користь, або такої користи тільки домагається (н. пр., часопис, що пише в комуністичному дусі, а за це побирає гроші від совєтів), 2) коли польський громадянин порозуміється з особою, яка діє в інтересі чужої держави, або міжнародньої орґанізації, щоб діяти на шкоду Польщі; за ці два переступи загрожує закон карою до 15 літ вязниці та ще відібранням почесних і громадянських прав.

Переступи проти публичного порядку вичислює закон такі, 1) коли хто накликує до загального страйку, льокавту, або, щоб спиняти довіз засобів поживи до міст (кара — вязниця до 5 літ); 2) коли хто ладить, переховує, перевозить для поширювання письма, що накликують до злочинів означених під 1) (кара — вязниця, або гаретт до 3 літ); 3) коли хто бере участь у льокавтовому звязку (кара — вязниця до 5 літ); 4) коли хто покликається на свій вплив на урядовця та намагається за матеріяльну користь при помочі того впливу поладнати урядову справу (кара — вязниця до 5 літ); 5) коли хто поширює фальшиві звістки, які можуть дошкульно пошкодити державі, ослабити оборонного духа громадянства, або понизити повагу начальної влади в державі (кара — 2 роки вязниці і кара грішми).

За дуже добрий приклад для такого переступу може правити поширювана в часі світової війни звістка, що російський уряд підо впливом цариці — німки з роду — не хоче вести війни з німцями...

Дрібніші переступи проти публичного порядку, що за них загрожує закон карою до 1 року, є: а) коли хто поширює фальшиві вістки, які можуть бути причиною карних або дисциплінарних справ; б) коли хто оголошує акт обвинувачення перед розправою, або оголошує звіт із тайної розправи; в) коли хто подає фальшивий звіт із судової розправи; г) коли хто злобно оцінює судовий присуд.

Останнім нарешті переступом, що про нього говорить розпорядок із 22. XI. 1938. р., є справа — радія. Згідно з приписами цього розпорядку, міністер внутрішніх справ може заказати публично слухати вістки з деяких радієвих стацій. Під словом „публично" закон розуміє таке місце й такі обставини, де більша кількість осіб може слухати радія, н. пр., читальня, гостинниця, харчівня, а навіть приватні сходини більшого числа осіб. Кожного, хто публично або в прияві більшого числа людей слухає звісток із забороненої стації, адміністраційна влада покарає карою га-

решту до 3 місяців і грішми до 3000 зл., або одною з цих кар. Досі міністерство внутрішніх справ не видало ще такого закону.

Згаданий розпорядок містить іще приписи про поліційний нагляд над засудженими за державну зраду. Такий нагляд може суд присудити крім звичайної кари, і то час від 1 до 5 літ. Людині, що їй присудили поліційний нагляд, може повітова адміністраційна влада заказати мешкати в деяких місцевостях, може визначити для них місце осідку, з якого їм не можна видалюватися без дозволу тої самої влади. Про зміну осідку, або мешкання, такий чоловік мусить повідомити владу до 6 годин. Адміністраційна влада має право переглядати всі посилки, що надходять до відданого під нагляд, може також наказати зголошуватися на поліції й нарешті в кожній хвилині може ввійти до його помешкання.

КОРНИЛО ЯВОРІВСЬКИЙ.

ЯК ЯПОНЦІ ПОЧАЛИ ВИТВОРЮВАТИ ШТУЧНІ ПЕРЛИ

Із усіх народів Азії, стоять найвище культурно, як відомо — японці, як про це нераз уже писало Ж. і Зн. Японія — край небагатий, але японці дуже витривалі в роботі. До чого може довести пильна, вперта праця, бачимо на цікавому прикладі, як японці вигодували штучні перли.

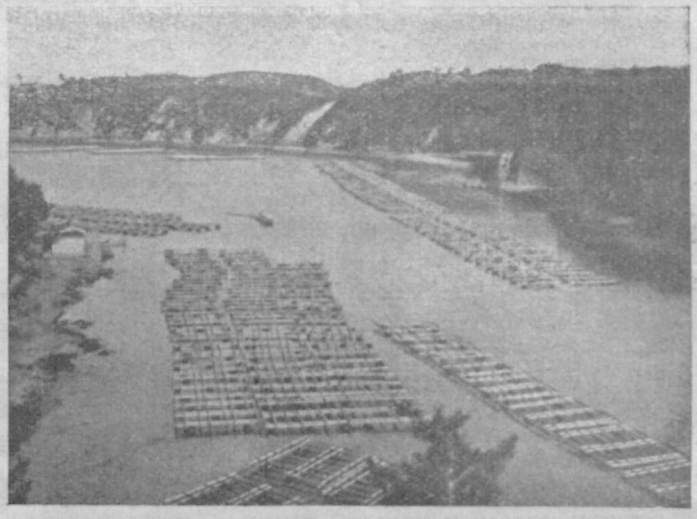

Дараби, що ними ловлять устриці.

Ще в 1852. р. Японія була краєм, куди европейські купці не могли діставатися. Правда, в місті Ноґасакі торгували часом голяндські купці, але в глиб краю вони не мали права йти. В тому самому році приплила до Японії американська фльота й її командант зажадав доступу до краю і права торговлі, а свої домагання він підсилив... гарматніми стрілами. Тоді са́ме майбутній цар перел був іще малим хлопцем. Його батько торгував макаронами. Малий Мікімото мусів помагати батькові вдень, а вночі вчився читати. В сімї було одинацятеро люда, й Мікімото мусів працювати самостійно вже, як мав 14 літ: продавав городину. Вперше стрінув чужинців, маючи 18 років; ця зустріч мала для його життя велику вагу.

Одної ночі Мікімото побачив у місячному сяйві на океані чужий корабель. Він зараз-же викупив яйця від усіх мешканців, що мали кури, й поплив човном до корабля: не вмів по-анґлійськи, але помагав собі рухами — продав увесь свій крам, заки місто пробудилося. Маючи багато грошей у поясі, постановив піти до столиці краю, до Токіо.

В місті Йокогамі китайські купці набували перлівниці і продавали там справжні перли. В його місті, в Тобі, як і на цілому побережжі, було багато мушель. Мікімото переконав купців, щоб приїхали туди, бо там, мовляв, можна купити перли куди дешевіше; крім цього, обіцяв їм приготовити за три місяці великий запас перлівниць і перел. В Тобі скуповував перли й перлівниці за останні гроші й покинув торговлю городиною. Китайські купці приїхали, купили товар значно дешевіше й відтоді почали вже частіше заїздити до Тобі. Місто багатіло, Мікімота вибрали радним.

В Токіо відбувалася 1890. р. третя промислова вистава. Мікімото вислав туди деякі перли й мушлі. Там побачив мушлю, що в ній виросла перла одного китайського божка. Він купив собі ту мушлю, але не міг вийти з дива, як така фіґурка могла туди дістатися. Нарешті відкрив мушлю, і при цьому перла божка збилася. Мікімото побачив, що перла була зі шкла, і що вона тільки вкрита перлівницею. Від якогось професора довідався, що ту шкляну фіґуру вставили в живу річну устрицю, а потім вона вкрилася перлівницею, і що таксамо можна б вигодувати справжню перлу, як вщепити зерно піску в річну мушлю. Це, очевидячки, був тільки здогад. Правда, вже тоді були на европейському ринку штучні перли, але вони не могли суперничати із справжніми, були лише півкулисті й мали жовту барву; до того часу ніхто ще не виплекав штучно круглих перел.

Відкривають мушлі.

Мікімото рішився дійти до тайни круглих перел. Кілька місяців його ціла рідня збирала на однім острові тисячі молодих, живих устриць. В деяких мушлях були навіть великі перли. Жінка й діти тішилися, але батько не був задоволений, йому влізли в голову штучні перли. Всім мушлям він позащіплював зерна піску. Понад 3000 устриць він так зоперував і вкинув в одне місце в море, про яке ніхто не знав. Чекав чотири роки, заки устриці замінили ті зернятка в перли, а за той час далі щепив нові устриці. Мікімото мав 36 років, як уперше четвертого року від затопу перших мушель виніс їх на поверхню. Завмираючи

серцем, він почав відкривати одну за другою мушлі. Але три четвертини знищили поліпи та морська трава; в инших було тільки пів перли... Чотири роки праці пішли на марно, майже ціле його майно пропало! Два роки після того жінка його з гризоти вмерла...

Минали роки безустанної праці: Мікімото далі спускав у море що-пів року нові верстви мушель. Кожний новий збір приносив поступ: перли ставали кругліші, ясніші, кращі. А проте до справжніх їм було ще далеко.

Про Мікімота почули в столиці Токіо. Звідтіля приїхали професори, щоб йому помогти. В 1905. р. Мікімото досягнув найбільшої почести, яка може стрінути японця на землі: годівлею перел зацікавився японський цісар і дозволив, щоб Мікімото через одного міністра вияснив йому свої способи, як плекати штучно перли. Це підняло на дусі Мікімота, і він вислав до Европи свої напіввикінчені вже перли. В Европі захоплювалися ними, й на виставах його перли добували признання, їх можна було продати по доволі добрих цінах. По двацятьтрьох роках праці в 1913. р., Мікімото дійшов нарешті до своєї мети. Останній збір приніс йому зовсім круглі й добре виплекані перли.

Сітки, заповнені устрицями.

Цісарський уряд опатентував його винахід: у патенті описували докладно, як перлове зернятко вкладати в мішковату частину тіла живої устриці й як його потім вщіплювати в тіло иншої мушлі, де є речовина властивої перлівниці; зранене місце треба відзаразнити, і мушлю дати на сім літ у воду.

Мікімото одержав право ловити устриці в усіх заливах Японії. Відтоді він кидав у море міліони таких мушель. Все ще пробува́в у своїому місті Тобі, де часом працювало в нього до дві тисячі робітників. В 1913. р. кинув свій збір на европейський ринок. Знамениті перли збентежили паризьких золотарів: ті перли могли понизити ціну справжніх перел, тимто виплекані штучно перли назвали в Парижі підробленими. Почалися з Мікімотом проце-

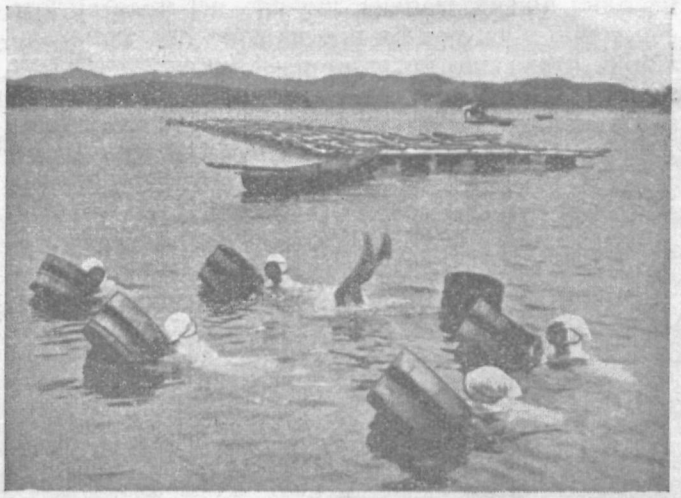

Дівчата поринають, щоб зловити устриці.

си і рівночасно переговори і то телефонічно. Але він умів усіх переконати, що, мовляв, плекані перли це те саме, що плекані штучно срібні лиси, чи видри, і знавці станули в обороні плеканих перел. Мікімото став багатієм: збут його перел зріс так сильно, що по війні запас устриць у його 14 заливах був уже за малий. Тоді він подався на свій далекий острів. Досі кукли устриць плавали по морі, і скрізь можна було найти мушлі, як вони тільки випадково де осіли. Мікімото так зробив: у своїх заливах морське плесо покрив вапном, і там від липня до жовтня ловлять у сітки кукли (до 16.000); на три роки дають їх до окремої плекарні, де вони виростають в устриці, і там їх щеплять. У морі, крім цього, залишаються деякі кукли, що з них повстають устриці; їх ловлять потім жінки-нурці.

В 1920. р. збут плеканих перел перейшов грянницю двох міліонів злотих, і ціни справжніх перел упали. Але пізніш справжні перли таки вдержалися на ринку, й за штучну, плекану перлу тепер треба заплатити пятину ціни справжньої перли.

ДЖІБУТТІ

Джібутті, це невеличке портове місто французької кольонії Сомалі в Африці. Кольонію цю здобула Франція 1884. р. Через десять років французи почали будувати тут першу залізницю, яку закріпили щойно 1917. р. Ця єдина тут залізниця йде від порту Джібутті до колишньої абісинської столиці — Аддіс Абеби. Коли Абісинія втратила свою самостійність, то вартість кольонії Сомалі для Франції сильно впала. Бо ж використовувати й так слабу Абісинію почали — італійці. Тим самим до деякої міри утратила свою вартість для Франції і залізниця Джібутті — Аддіс Абеба, що за часів самостійности Абісинії приносила Франції великі матеріяльні користи. Та, крім цього, дістави кольонію Сомалі, французи мали на думці зробити Джібутті звязковою стацією між самою Францією й французькою кольонією Індокитаєм та Далеким Сходом. Бо ж коли б не було Джібутті, французькі кораблі примушені були б по дорозі до Індокитаю, чи на Далекий Схід завертати до анґлійської кольонії Адену.

Тепер, коли Італія запанувала над Абісинією, Джібутті має для Франції вартість тільки як звязкова стація з її східніми володіннями. Зате для італійців Джібутті має величезне значіння, бо ж воно сполучує їх із — Абісинією, й не диво, що італійці всіма силами стараються цей порт захопити для себе, щоб бути панами цілої залізниці, що веде до серця їх нової провінції. Та Франція не хоче втратити і цих користей, що залишилися їй у Сомалі, і вороже наставлена проти зазіхань італійців на Джібутті. Таким чином, Джібутті, побіч Тунісу й Суезу, є яблуком незгоди між обома державами.

В. С-ко.

Е. ЖАРСЬКИЙ.

МЕНУРА-ЛІРОХВІСТ

Австралійські праліси ховають у своїх нетрах не одну цікаву тварину, що про неї мало знають европейці. Ось хоч би про найкращого, побіч колібрів, птаха, що його звуть — лірохвіст (Menura superba). Назву цю дали пташині від дуже гарно забарвленого хвоста, що міниться різнородними барвами веселки. В часі весільної пори самчик виглядає своєї улюбленої. А щоб їй приподобатися, виконує цікавий весільний танок, при чому пописується гарним своєрідним співом, наче б хто грав на сопілку, та хизується своїм хвостом, що його пташина укладає на зразок ліри — грецького музичного струменту.

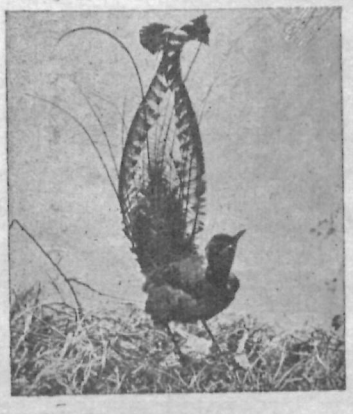

Менура — лірохвіст.

Та не тільки при сватанні придається йому цей хвіст. Коли він занюхає небезпеку, зараз накриває себе хвостом так, що його годі й побачити.

А хвіст цей немалий. Сам самець — завдовжки 130 цм, а його хвіст має — 80 цм. Нагадує він трохи фазана, неменш різнобарвно опереного птаха наших лісів. Самичка лірохвоста куди менша, і убарвлення її тіла теж скромніше, сіраве. Літає лірохвіст — важко, з огляду на будову пір'я. Цей його лет це — наче скоки, що дозволяють йому піднятися й 3 м угору. Зате бігає дуже швидко, незвичайно швидко.

Лірохвіст — дуже полохлива пташина. Найменший шелест полошить його, примушує шукати сховища в густому пралісі. Підійти до нього, приглянутися йому зблизька — важка річ. Але відвічні його „товариші" — діти пралісу, тамошні мешканці вміють його приманити і примусити підійти до себе. Мають вони на це свої способи. Причіпляють собі до капелюха хвіст лірохвоста; вдягають шапку на голову й потрясають злегка так, що наслідують пташині рухи хвоста. Поволі, крок за крок, підповзують до пташинки, при чому наслідують вдатно її голос. Пташка, коли побачить свойого „конкурента", думає, що він хоче забрати йому улюблену. Засліплена біжить, боєво настроєна на „ворога", й несамохіть попадає в неволю...

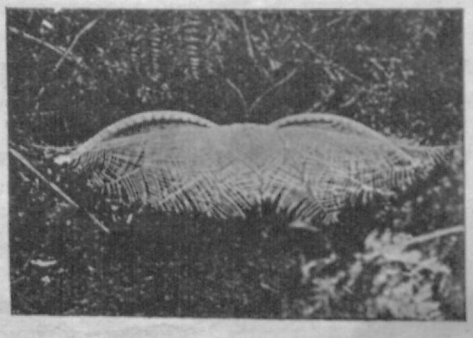

Менура-лірохвіст розпростерла свої крила наче пишна пава.

Самичка будує собі поздовжне гніздо, куди складає лише одне яєчко, з якого викльовується чорне, оперене лірохвостеня. Повні два місяці сидить воно у гнізді під опікою батьків. Поволі набирає сили й нарешті виходить із гнізда на волю, де шукає різних комах, хробаків, слимаків, при чому ніколи не забуде пописатися своїм хвостом.

К. ВОДЯНИЙ.

ДОБРЕ — ЧИ ФАЛЬШИВЕ?

(Дещо про фальшування харчевих витворів).

Справа фальшування харчів і харчевих витворів — то така справа, що постійно нас зачіпає. І не дивно: вона ж безпосередно торкається не лише кишень широких мас покупців, але й їх здоровля, инколи навіть і життя. Тимто не від речі буде присвятити їй бодай декілька рядків.

Фальшування харчевих витворів (продуктів) дуже старе, либонь таке, як і людський рід. Бо ж ніколи не бракувало на світі людей-злочинців, що не вагаються коштом людської кривавиці, а то й здоровля збивати грубі бариші. В наших часах, нажаль, таких людців, здається, більше, ніж коли небудь було, то й не дивниця, що, мабуть, нема тепер на світі такої держави, яка не поборювала б таких злочинців. І не тільки ціла низка окремих законів бере в оборону покупців перед визиском несовісних виробників та продавців харчевих витворів, борються з ними і нарочне поутворювані до цієї мети установи, де цілий ряд учених-хемиків та лікарів-бактеріольогів раз-у-раз переводить аналізи (розбори), доставлених їм відповідними державними, чи теж і міськими урядами прібок найрізніших харчевих речовин.

Чого ж то дошукуються вчені в тих прібках? Шукають вони там або гірших щодо якости чи теж зовсім безвартісних домішок, провірюють, чи часом даний товар не фальшивий, тобто, чи, замість нього, не випущено на ринок дешевішого підробу (фальсифікату), розсліджують нарешті, чи в прібках нема яких отруйних речовин, або й бактерій різних недуг. При своїй праці вони користуються звичайно двома способами: розбором (аналізою) і мікроскопом (дрібновидом).

Подамо на декількох прикладах, чим фальшують харчеві витвори, та як учені оте фальшування відкривають. Почнемо від підробу, що, правда, не шкодить здоровлю споживачів, але ж шкодить їх кишеням, бо, замість доброго товару, вони дістають куди гірший підріб, фальсифікат.

Часто читаємо по часописах, що такого то й такого купця переловили на продажу підроблюваного масла. Багато людей, що бігало до нього по „свіже й десерове" й при тім багато „дешевіше", ніж у инших крамницях „масло", ізо стидом довідується, що купували або саму марґарину, або також марґарину „примащену" лише трішки правдивим маслом. А про марґарину то вже кожний чув, з чого її виробляють. Скажемо про це кількома словами. Штучне масло, т. зв. марґарину, виробляють із свіжого коровячого товщу. Очищений з крови й ткані лій розмелюють на відповідних машинах і потому огрівають його парою до 45° Ц. Розтоплений, спливає товщ до широких, огрітих до 25° Ц. посудин, де частина його (стеарина й пальмітина) застигає. Решта пливка, т. зв. олеомарґарина, йде до дальшого переробу. На кожних 100 кґ тієї речовини додають іще по 50 літрів свіжого молока й води. Далі поступають із цією мішаниною так, як із молоком при виробі масла. Малий додаток одної сполуки маслової кислини та т. зв. кумарини надає готовій уже марґарині запаху правдивого масла.

Така марґарина виготовлена з лою, куди дешевіша від масла. Тимто хто продає її за масло, того карають, як звичайного ошуканця.

Та відрізнити її від масла вченому не тяжко. Як її огріти в окисняльній полуміні ґазового пальника, то вона смердить так, як свіжо загашена лоєва свічка. Автім коли розтопити й марґарину й масло, то обидва ці течива инакше заломлюють світло й власне по т. зв. куті залому світла в цих рідинах можна не лише відрізнити масло від марґарини, але й означити відсоток її в маслі.

Правду сказати, мало є таких харчевих витворів, що їх не оплачувалося б ошуканцям фальшувати. Замість, наприклад, такої мармеляди, чи заваренини (конфітур) із трохи дорожчої садовини продають вироби з дешевіших, лісових овочів. Щоб іще краще ошукати покупця, додають до цих виробів, умисне повироблювані на окремих машинах, деревяні зернята тієї ніби-то „дорожчої" садовини, щоб він мав певність, що купує товар „правдивий", нефальшований. Купуючи дешевіший чай, ми можемо часто дістати його з великою домішкою листя з тернини, або чай раз уже вживаний і потому ще раз висушений. „Правдива" кава може бути чимось, що вироблене із „фусів", або з відпадків направду правдивої кави. В дешевіших родах какао і чоколяди око мікроскопу, як той слідчий суддя, відкриває часто значну домішку картопляної муки...

Таке фальшування, як ми вже згадували, не шкодить, правда, здоровлю, але шкодить кишеням покупців. Вузенькі рямці нашої статейки не дозволяють присвятити йому багато місця тим більше, що ми хочемо ще звернути увагу на справу куди важнішу і грізнішу, а саме — на те, що в деяких харчевих витворах є речовини незвичайно шкідливі для здоровля. Маємо на увазі передусім — сполуки міді, арсену й олива.

Почнемо від сполук міді. Дістаються вони до різних харчевих витворів або з недбальства виробника, або таки він сам їх додає до своїх виробів. В першому випадку солі міді можуть дістатися, наприклад, до овочевих мармеляд, чи заваренини в тих фабриках, де виробляють їх у мідяних кітлах, і кітлів цих не тримають у порядку, або задовго передержують у них ці вироби. Овочеві кислини, що находяться власне в цих мармелядах, чи заваренинах, доволі скоро розпускають мідь, і вона дістається до них у виді відповідних мідяних солей. Таксамо й яблука, сушені наприхапці на мідяних плетінках, часто розпускають своїм соком трохи міді, що опісля дістається до шлунка споживача. А треба знати, що сполуки міді дуже шкідливі для здоровля: вже 0,014 відсотковий їх додаток до їжі може викликати в тілі дуже навіть поважні заколоти. Можемо собі тепер уявити, який злочин сповняють ті виробники городовинних консерв, що до своїх виробів умисне додають солей міді. Навіщо ж вони це роблять? Як знаємо, насіння стручкових ростин, такий, н. пр., зелений горох, чи сочевиця, тратять, як їх зварити, свою барву. То ж фабриканти додають до таких консерв трохи солей міді, і вони надають їм гарну свіжу зелену барву. Малий додаток тих солей „відсвіжує" навіть і товар несвіжий, часто й надіпсований.

Солі міді в їжі відкрити дуже легко. Виваром із неї виповнюють шкляну посудину, вкладають у неї дві платинові бляшки, сполучені з бігунами електричної батерії. Тоді, коли крізь течиво почне пропливати електричний струм, наступає розклад (електроліза) даної солі міді, й на тій бляшці, що нею струя виходить (на т. зв. катоді), дістанемо прикметний червонавий осад чистої міді (металю).

Неменше шкідливі для здоровля є — солі олива. Деяку їх кількість можна найти у воді з водопроводів, а також у поливі порцелянового і бляшаного посуду, хоч у багатьох уже державах відповідні приписи гостро заказують фабрикантам уживати такого полива при виробі начиння.

У фабричних осередках, де спалюють великі кількости вутля й коксу, в повітрі, разом із димами здіймаються отруйні сполуки арсену. Саджа з вугілля має в собі яких 0,087 % аршеніку (окис арсену), саджа з коксу аж 0,486% тієї сильної отрути, і коли не триматися відповідних приписів обережности, то вона може теж дістатися у значній кількости до харчевих витворів, а передусім при масовім їх виробництві.

Дуже грізним ворогом людського здоровля є бактерії та їх заразні, для яких харчеві витвори творять дуже добрий підклад до розвитку. Щоб їх повинищувати й спинити хід розкладу, часто додають до цих витворів різні хемічні речовини: формаліну, борову й саліцилеву кислину, а то й амоніевий флюорид. Ця остання речовина, правда, вбиває бактерії, та водночас і шкодить і здоровлю, бо коли зустрінеться із шлунковими кислинами, то з неї витворюється флюороводнева кислина. А коли та кислина, як знаємо, зжирає шкло, то й якже може не шкодити шлункові людини?

Інші, хоч і менше шкідливі, не все спиняють у харчевих витворах хід розкладу. У таких, н. пр., м'ясних виробах можна найти бактерії, дарма, що вони мають у собі додаток борової кислини. Які отруйні речовини повстають у мясі в наслідок його розкладу, не треба і згадувати. Вони, ті речовини (птомаїни, неврини й т. п.), є причиною важких недуг, а то й спричиняють смерть споживачів. Недиво, що продавців таких виробів дуже гостро карають. Але кара, хоч і яка велика, не поверне затроєному здоровля, а тимбільше життя! Тимто дуже треба вважати, коли купуємо мясо й мясні вироби.

Накінець декілька слів на „потіху" смакунам пива. Судова медицина подає випадки затроєння пивом і то згадує смертні випадки. А то траплялося таке, що витворники пива додавали до пива трохи пікринової кислини, тієї не лише сильної вибухової речовини, але і не менше сильної отрути. Додавали її, щоб надати пиву того прикметного йому гіркавого посмаку й нарешті, щоб забезпечити його перед розкладом. Можемо собі тепер уявити, як виглядає шлунок того, що випе собі кілька шклянок такого пива.

Вузенькі рямці статейки, як ми вже згадували, не дозволяють нам присвятити трохи більше місця цій, міркуємо, важній справі. Автім це не було навіть нашою метою; ми хотіли тільки, кількома прикладами звернути увагу Читачів, як дуже треба вважати при закупівлі харчів, як нераз не варто дорожитися кількома ґрошами — тією малою різницею між кращим і гіршим товаром, ще й дотого часто із непевного джерела, щоб не впасти жертвою визиску, або ще гірше: купити за свої власні гроші собі й родині тяжку нераз недугу, а часом навіть і смерть.

К. МАТЕЙКО.

ЛЯЛЬКА — СИМВОЛ

У червневому зшитку Ж. і Зн. за 1939., ст. 174, ми писали про значіння ляльки як забавки. Та, крім того, лялька має ще инше значіння — символічне[1]). Віддавна вживали ляльку до різних ворожб та чарів. І треба знати, що у ворожбі лялька ніколи не приносить щастя. Зате її вживають у запобіжних (профіляктичних) чарах. Загально ляльками задурюють злих духів. І так, у часі христин дитини кладуть ляльку до колиски — то на те, щоб злі духи, мовляв, не підміняли дитини.

Запобіжні чари приймають дуже часто прикмету складання жертв із ляльок. І так, наприклад, у Швеції кладуть ляльку в так званому „млині ельфів" три четверги (один по одному) підчас заходу сонця. Якщо це має бути жертва за дитину, то тоді кажуть: „Бався тим, що тобі даю, залиши мені дитину у спокою". Подібно поступають із ляльками, в які вкладають нігті, волосся і біля дитини й уміщують їх під листовими деревами.

В Чехії для охорони перед заразною недугою топили рік-річно ляльку, звану „емфтю". З цього можна б виснувати, що воду вважали за осідок бога смерти.

Кажуть, що лялька, зроблена з льону, хоронить теж перед злими духами. Лялька, яку дають померлій дитині до гробу, має за мету унеможливити дитині поворот до світу. Загально знаний звичай у старовинних народів — робити ляльки, що були б подібні до померлого, при чому ці ляльки ховали із померлим або кидали до води,—треба вважати за запобіжний засіб проти повороту на землю духа померлого.

Иноді лялька в деяких випадках приймає на себе завдання людини. Що діється ляльці, те станеться й даній людині. Так, наприклад, удар у серце ляльці, шкодив нібито даній людині, що пізніш занедужувала або вмирала. До такої мети вживали ляльок із воску або з олива. Вони були знані не лише в середньовіччі, але й у старовинних римлян. Найбільше ляльок із воску уживали до любовних чарів.

Зовсім окремою відміною ляльок, що їх уживають до чарів, є ляльки, що приймають життя. В Німеччині пастухи, або мисливі витинають собі ляльку, що зображує злого духа, кормлять її, напувають горілкою й вірять, що лялька, підо впливом злого духа, будиться до життя. Такий злий дух карає безбожників.

Ляльку вважають теж за символ плодючости. Має вона за мету збільшити плодючість. У ляльці з таким значінням слід відмітити якийсь чоловічий первень.

В Румунії досі зберігся звичай давати померлій жінці до гробу тілько ляльок, кілько вона мала дітей за життя. А жінки, щоб запевнити собі плідність, носять ляльки на плечах...

Лялька зображує теж духа, що стоїть у тісному звязку із ростом ростин. отже з духом буйної ростинности (веґетації). Вживають її теж у різнородних весняних урочистостях; тоді вони мають різні постаті й різні назви. як ось: смерть, зима, дикий чоловік, чарівниця і т. п.

[1]) символ, грецьке слово — ознака, знак

НОВГОРОД XI. СТОЛІТТЯ

У Новгороді працює тепер археольоґічний виряд московської (т. зв. Всесоюзної) Академії Наук. У часописі „Вечерняя Москва" подали коротке звідомлення про дотеперішні висліди його праці. Виряд відкрив старовинний деревяний водопровід із XI. ст.; він зроблений із колод, видовбаних унутрі і сполучених між собою. Є це водопровід, що випередив німецькі на 400 років. Розкопи на т. зв. Вічевому майдані, де стояв колись двір Ярослава Мудрого, не дали ніякого висліду. Здогадуються, що давні споруди находяться під новими будинками, що їх там недавно побудовано. Зате вдалося відкопати місце давньої торговиці: найдено останки давніх прилавків і багато решток із садовини, зерна, ягід, городовини.

г-ка.

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ.

ЄВСЕВІЙ МАНДИЧЕВСЬКИЙ

(з приводу десятиліття смерти).

Дня 13. липня ц. р. минуло десять років, як у санаторії Зульц (Sulz) під Віднем помер визначний історик музики, професор віденської консерваторії, учений на европейську міру, композитор Євсевій Мандичевський. Ті наші музикознавці, композитори, взагалі музичні мистці, що вчилися перед війною й після неї у Відні, високо цінили педагогічний хист і великі знання свого професора. І він усе дуже поправно і з великою прихильністю ставився до їх праці і не одному з них ставав у допомозі.

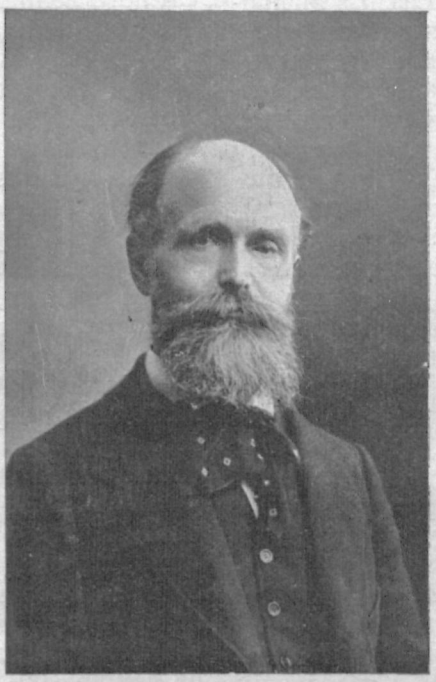

Євсевій Мандичевський (1857—1929).

З приводу Федьковичівської академії, влаштованої Товариством „Просвіта" 9. грудня 1934. р., з приводу століття народин першого редактора видань Т-ва, академії, на якій наша громада мала нагоду почути три українські композиції Є. Мандичевського, у 1. ч. „Мети" за 1935. р. появилася стаття д-ра Бориса Кудрика, де автор, колишній учень проф. Мандичевського, підніс, що його професор „почував себе сином нашої землі", що він „держався вірно нашого обряду й календаря й живо уболівав над ударами, завданими нашому народові всесвітньою війною". Це останнє — правда. Мандичевський — син православного священника з Буковини й загалом сполучений різними родинними звязками з визначними діячами православної церкви на Буковині (його дядько — університетський професор у Чернівцях, о. Євсевій Попович, викладав церковне право на богословському православному виділі університету — за ним і назвали його Євсевієм), автор багатьох т. зв. „грецьких служб", які виконували у православній катедрі в Чернівцях, захоплений грецьким обрядом — до кінця свого життя залишився вірним сином своєї Церкви, з великою побожністю ставлячись до всього, що нагадувало йому і його Церкву і його обряд (дружина його й донька вже — римо-католички). Як людина високо культурна й незвичайно людяна, з серцем, чутким на всі кривди — відчував він і ті удари, які світова війна нанесла і нашому народові. Але ж, щоб почував він себе „сином нашої землі", відчував по-українському, того напевно сказати не можна. Як той, що знав майже всю родину Мандичевських у Чернівцях, був із проф. Є. Мандичевським особисто знайомий, до декого з цієї родини стояв ближче (рідну сестру проф. Євсевія, Катерину Мандичевську, професора музики і співу у православному дівочому ліцею в Чернівцях, учив два роки української мови), як той, що знає, яким чином повстали українські композиції славного музики — можу сказати, що української національної свідомости у проф. Євсевія Мандичевського не було, як не було її ні в кого з дітей о. Василя Мандичевського, батька цієї цілої високо культурної, але ж — румунської уже, чи порумунщеної, в усіх колах Чернівців шанованої родини[1]), де властиво панувала, як узагалі тоді на Буковині — німецька мова. Правда, в родині Мандичевських усі памятали, що вони з українського роду — звичайно оминаючи слово „український", вживали вислову[2]) „slavischer Abstammung", — що батько о. Василь почував себе ще українцем, чи русином, як тоді казали. Може, вже не знали, що був він членом „Руської Бесіди", але ж на нагробнику в Чернівцях, побіч румунського напису, поставили були, і то на першому місці — й український (тепер по війні, після обнови памятника, український напис — зник). Та о. Василь Мандичевський був довгий час парохом у чисто румунських селах, то в Багринештах, то в Молодії, і там хоч-не-хоч діти пішли за мамою-румункою. Правда, в розмові зі мною в 1913. р., коли я прочитував із Є. Мандичевським Федьковича, він пригадував собі з дитячих років деякі українські слова — видко, батько говорив із дітьми і по-українськи. Але ж тут заважив вплив довкілля, і головно — матері та її румунської родини. Євсевій Мандичевський (* 18. VIII. 1857. р. в Чернівцях) виховувався, здебільша, у свойого дядька Євсевія Поповича в Чернівцях, в гімназії вчився румунської мови, з почуттям приналежности до румунської нації, як усі його сестри і брати подався до Відня, де від 1875. р. пробував аж до своєї смерти: спершу як студент фільософічного відділу віденського університету, пізніш як диригент то „Віденської співочої академії" (1879—1889), то орхестри „Товариства приятелів музики" (1892—1896), і нарешті

[1]) Наймолодший син (імя не пригадую собі), дуже талановитий музика, гр.-прав. богослов, разом із иншими богословами-румунами зробив був раз (здається, 1902. р.) демонстрацію на українському викладі проф. Д. Єремійчука, на викладі, на який записалося було багато і світських українських студентів. Він був слабого здоровля і вмер, не діждавшися висвячення на священника

[2]) У моїх руках є життепис (німецькою мовою) Євсевія Мандичевського, списаний його братом Костянтином, що був за австрійських часів — директором гр.-прав. реальної школи в Чернівцях, за румунських, спершу — референтом середнього шкільництва, опісля директором університетської бібліотеки. Там виразно написане таке: „Родина Мандичевських, хоч „slavischer Abstammung", тепер родина румунська, бо ж вона, священнича родина, жила вже довго перед прилученням Буковини до Австрії в молдавських селах. З другого боку, мати Євсевія, Вероніка, з роду Попович, походила із румунської родини Балошескулів"

як професор консерваторії цього товариства, школи, яку пізніше уряд перебрав на державний кошт і підвищив до ступеня академії (1909). В цій школі Мандичевський викладав історію музики, струментознавство, гармонію, контрапункт[3]) й літературу співу.

Музичний талант Євсевія Мандичевського проявився дуже рано, й на нього звернули увагу його вчителі — наш композитор і поет Сидір Воробкевич, тодішній учитель співу чернівської гімназії, і Й. Вінцент, винахідник т. зв. „нової клявіятури"; перший — указував йому на красу церковної музики, другий — заохочував його компонувати. І справді вже у вищих клясах гімназії в Мандичевського появилася ціла низка композицій: пісень, хорів, танців, творів на скрипку й на фортепіян, і як йому було 16 років, він скомпонував кантату[4]) на хор, соля й орхестру, й цей твір виконало „Музичне Товариство" в Чернівцях на окремому концерті, при чому дириґував сам молодий композитор, і то тайком від батька, що не дуже був захоплений музичною діяльністю сина: дома було багато дітей, вічні клопоти й недостатки, батькові хотілося, щоб син через музику не занедбував науки в гімназії. Під кінець своєї гімназійної науки дістав на конкурсі, виписаному якимось музичним товариством у Ляйпціґу, нагороду за свої композиції, і на основі цього австрійське міністерство освіти дало йому стипендію (підмогу) на науку композиції. Ця стипендія дала йому змогу пізнати Відень, його музичне життя й цілком посвятитися музиці. Тут він учиться композиції у Ґустава Нотебома (Notebohm), учня славного німецького композитора Мендельсона (1809—1847); новий учитель уводить Мандичевського в музичні кола Відня й познайомлює його із славним німецьким композитором Йоганнесом Брамсом (1833—1897), з яким він незабаром дуже щиро сприятелився.

Відень стає другою батьківщиною Мандичевського, він із головою поринає у віденське музичне життя, влаштовує у Відні і з Відня музичні вистави, н. пр., Брамса, Бетговена (1770—1827), Шуберта (1797—1828), бере участь у виданнях творів великих німецьких композиторів: Гайдна (1732—1809), Шуберта, Брамса, Бетговена, опрацьовує й видає кантати Баха (1685—1750), та рівночасно дописує до фахових музичних журналів, пише праці з музикознавства, рецензії на музичні твори. Його, як визначного фахівця і професора, покликують до різних музичних комісій (н. пр., до комісії музики й мистецтва при міністерстві освіти, до комісії для признавання нагород за найкращі композиції, до комісії народньої пісні в Австрії й т. д.), вибирають почесним членом різні музичні товариства в Австрії й поза Австрією (н. пр., товариство „Bethovenhaus" у Бонні, „Musical Association" — у Льондоні), зокрема — в Чернівцях (німецький „Musikverein" та румунські співочі товариства „Armonia" та „Tudor Flondor"), а ляйпціґський університет дає йому почесний докторат. Із святом сімдесятліття (1927. р.) Мандичевського витали дуже щиро з усіх країв Европи, з Америки, а то й із Австралії, знайомі, знавці музики й передусім його колишні учні, яких назбиралася за довгий час його вчителювання поверх тисячка...

В міру того, як Мандичевський заглиблювався в музикознавство, як що раз більше віддавав свої сили педаґоґічній і науковій діяльности — він почав відходити від компонування: уважав, що він учений музикознавець, історик музики, не — композитор. А проте компонувати не кидав. Тільки ж робив це — принагідно: було попросить хто, чи трапиться яке свято, і він зараз-же укладає хорові й сольові пісні, твори на орхестру, кантати, твори на фортепіян, і все це робить незвичайно швидко. Отак 1894. р. родина Мандичевських святкувала сімдесятліття о. Василя, що був тоді парохом у Молодії під Чернівцями. Композиції для церковного хору, в якому, крім місцевих людей, брала участь і численна вже родина (діти, внуки, родичі), уклав Євсевій Мандичевський (вивчив хори инший член родини Мандичевських). А для родинного свята, що відбулося в Чернівцях, устиг Мандичевський підготовити увертюру[5]) на 8 рук для фортепіяну, привитальний хор на слова Катерини Мандичевської (здається — німецькі), та ще дещо — і все це виконували члени родини Мандичевських. Таких принагідних композицій було багато. Отак, повстала й музика до чотирьох поезій Шевченка („Ой, діброво", „Думи мої", „Вітер в гаї нагинає", „І день іде, і ніч іде") та до 9 віршів Федьковича („Зазулька", „Місяцю князю", „Лукоморе", „Однако", „Марот"... і „Оскресни, Бояне"). В 1911. р. всі українські школи Буковини мали вшановувати 50-ліття смерти Шевченка, а в 1913. — 25-ліття смерти Федьковича. Учителька співу православного дівочого ліцею в Чернівцях, де були українські рівнорядні кляси, пані Катерина Мандичевська була у клопоті: на жіночий хор не було майже композицій до слів обох поетів. Ось вона й написала в обох випадках до свойого брата до Відня, і за тиждень, після свойого листа, дістала бажані композиції. На мою просьбу, композитор переробив деякі хори („На далекім лукоморі", „Місяцю князю") на мішаний хор для хору вчительської семинарії. Склалося так, що він був сáме тоді в Чернівцях (це було у травні, 1913. р.), я запросив його до нашої школи на пробу, і він сам дириґентові (учневі вчительської семинарії), якого похвалив за його дириґентський хист, подавав дуже цінні завваги й навіть продириґував на пробі свої композиції. Таксамо було воно з музикою до Федь-

(є Балошескули й українці). Предки теперішніх Мандичевських зайшли на Буковину з Галичини, і в родині жила така думка, що галицькі Мандичевські доводяться їй якимись свояками. Таких порумунщених на Буковині родів, що повиходили з Галичини, багато: Бачинські, Тарнавські, Литвинюки, Ткачуки, Калиновські, Слюсарчуки, Воєвідки, Леонтовичі, Велегорські, Максимовичі, Чижевські і т. д. — Одні з них прізвища свої позміняли, другі так і досі позалишали. Цікаво, що вся родина Мандичевських — ото ж і Євсевій — підписували своє прізвище з-польська, як це було звичаєм тоді на Буковині — Mandyczewski, то щойно за румунських часів дехто підписується вже з-румунська: „Mandicevschi"...

[3]) контрапункт — такий спосіб складати музичні твори, що основується на сполучуванні водночас кількох самостійних мельодій в одне ціле

[4]) кантата — поважний музичний твір для хору враз із орхестрою, звичайно написаний для особливого святкового обходу

[5]) увертюра, французьке слово — орхестровий увід до опери; також самостійний орхестровий твір у стилі програмової музики (тут говориться про цей другий рід увертюри)

ковичевої поезії „Оскресни, Бояне" — на чоловічий хор. Склав він її на мою просьбу для „Буковинського Бояна", спершу à capella (без дострою фортепіяну), та коли я попросив доробити ще й фортепіянову частину, він її склав, таки при мені, але ж на окремому папері, щоб не потрібно було переписувати цілого хору (рукопис зберігся в мене). Тоді то я просив іще скласти музику до „Гуцула-невіра". Ми докладно пройшли ввесь текст, але ж відпустка кінчалася, Мандичевський, що зацікавився Федьковичем, мова якого, як він казав, нагадала йому дитячі, щасливі роки, обіцявся скласти щось наче кантату на слова „Гуцула-невіра", але ж уже у Відні... Та тимчасом прийшов 1914. р., і я не знаю, чи що з цього вийшло: родина про це нічого не знає...

Коли сам Мандичевський так дивився на свою композиторську працю, то й не диво, що мало що з його композицій побачило світ друком, що майже все залишилося в рукописах. А композицій тих багато: 4 кантати на соля, хор і орхестру, пісні та хори на німецькі й румунські слова, багато творів на фортепіян, 12 Служб Божих на румунські і грецькі слова (всі ці Служби Божі придбала гр.-прав. буковинська єпархія, 4 з них недавно видрукувала) і т. д. Крім цього, як знавець народньої пісні, Мандичевський гармонізував народні пісні різних народів колишньої Австро-Угорщини: німецькі, румунські, мадярські і якісь старі українські[6]) чи російські, але ж, нажаль, цих останніх ми так і не знаємо. Зате гармонізації 200 румунських народніх пісень із Буковини, зібрані Воєвідкою (Voivitca), добре знає румунське громадянство и поза буковиною (тепер усі ці пісні, здебільша, — власність румунського міністерства освіти)...

Похорон Євсевія Мандичевського, що відбувся заходом „Товариства приятелів музики" дня 15. липня 1929. р., був великою маніфестацією Відня: громада столиці визначила для тіла свого великого громадянина окремий почесний гріб на осередньому (найбільшому) кладовищі.

Євсевій Мандичевський належить до тих людей свого часу, які через внутрішні обставини на Буковині, через низький стан української культури в тому краю, а то й через родинні обставини відбилися від рідного ґрунту, потонули в чужій культурі, зжилися з чужим життям і пропали для нашого народу, як попропадало багато великих культурних сил на всіх землях, де живуть українці... Але ж тих кілька композицій, що він їх нам полишив, композицій, що повстали принагідно, все ж доказують, що для народу своїх предків він мав тепле серце, і коли б були в нас інші обставини, такі, що могли б були своїх людей приковувати до свого воза, те серце, велике, добре, щире серце великої, високоблагородної людини, було б повним товкотом било для свого народу, Євсевій Мандичевський увесь свій талант і все своє знання віддав би був йому на послуги. А так то хоч ці композиції будуть тими нитками, що звязують Євсевія Мандичевського з українським народом...

[6]) У згаданому німецькому життєписі автор назвав ці пісні „altrussisch", себто, староросійськими, але свого часу на Буковині все, що українське, мало назву „russisch", пор. німецькі назви місцевин: „Russisch Banilla" („Руський Банилів"), „Russisch Moldawitza" („Руська Молдавиця"), і... нарешті „Russische Gasse" („Руська вулиця") в Чернівцях, то, може, це й українські пісні...

ВСЕВОЛОД ГАРМАШІВ.

НЕБЕЗПЕКА ВІД ПОПСОВАНИХ ЗУБІВ

(Фокальна інфекція).

Майже ніодин прилад людського тіла не занедужує так часто на різноманітні недуги, як зуби. Вже як тільки зуби появляться, то вони можуть бути нездорові, як це видко в дітей рахітичних (кривушних), у дітей, що мають спадщинну французьку недугу (сифіліс, пранці), та у скрофулічних (жовнуватих) і недокровних дітей. У дорослих зуби псуються та дістають різні недуги, як неохайно утримувати ямину (порожнину) рота, власне зуби.

Через те, що ротна ямина виконує різну службу, при якій їй доводиться стикатися то з повітрям, як при диханні або при розмові, то з різними річовинами, як при їжі і т. д., то до неї постійно попадають і постійно в ній є різнородні бактерії, серед яких часто бувають і хороботворчі. А через те, що в порожнині рота на зубах і між зубами завжди залишаються решткы їжі, які розкладаються, коли зуби тримати неохайно, то бактерії находять там дуже сприятливі умови для свого життя і розмножуються. Таким чином порожнина рота і всі прилади (орґани), що в ній містяться, як ось, зуби, міґдалки і т. д., є постійним джерелом, так сказати, гніздом (з-латинська — focus = огнище) всеможливих заражень (інфекцій).

На наше щастя, здорові тканини людського тіла мають здібність самозахисту: вони перешкоджують бактеріям розмножуватися і знижують, або зменшують їх заразливість. Але ж, коли в порожнині рота є нездорові зуби, які гниють, то — здатність самозахисту тканин, що оточують хорий зуб і тканин самого зуба зникає, і таким чином для бактерій повстають сприятливіші умови для їх життя і розмножування. Поки ці бактерії живуть лише в порожнині рота, то вони не викликають инших занедужань, хиба, що можуть ще більше псувати зуби. Коли ж бактерії порожнини рота через вдихування, чи при ковтанні, або через кровообіг попадають до инших тканин або частин тіла, то, в залежности від їх заразливости, вони можуть викликати занедужання й таких приладів, що знаходяться далеко від порожнини рота.

Років шість тому звернули увагу на те, що бувають такі роди суглобового ломця (ревматизму), які вперто не даються звичайним способам

лікувати цю хоробу. При докладному досліді таких випадків установили, що в суглобах таких недужих знаходяться такі самі бактерії, що є й на попсованих зубах того самого недужого. — Звичайно, ці бактерії не мають нічого спільного з тими бактеріями, що викликають справжній суглобовий ревматизм, але коли вони дістануться до якогось суглоба, то можуть викликати в ньому занедужання, цілком подібне до справжнього ревматизму. І поки будуть такі зіпсовані зуби, бактерії будуть уже раз-у-раз діставатися до того суглоба й підтримувати його занедужування, себто ревматизм, бо ж буде все джерело (гніздо, огнище), фокус зараження. Через це такі зараження й названо з-латинська: „фокальна інфекція".

Лікування зубів шпаклюванням (пльомбуванням) у таких випадках ревматизму звичайно не помагає, бо в зашпакльованих (запльомбованих) зубах все ж таки далі йде гниття, і такі зуби далі залишаються джерелом (фокусом) зараження (інфекції). Коли ж такі зуби витягти, то й явище ревматизму зникає само від себе.

Далі спостереження доказали, що попсовані зуби можуть бути причиною не лише занедужання суглобів, ревматизму, а й инших недуг, в залежности від того, які бактерії й до якого приладдя (орґану) дістаються із зубів. Так, напр., такі зуби можуть викликати занедужання сідального нерву, так зв. ісхіяс; можуть викликати розстрій травлення, запалення хробакуватого паростка (апендицит); занедужання легенів; різні висипки на шкірі, особливо на шкірі обличчя, і навіть — недугу серця. При цьому треба мати на увазі й те, що джерелом такої фокальної інфекції можуть бути не лише такі зуби, що попсовані у своїй назверхній частині, у так зв. короні, а й такі, де попсовані корінці. Часто з занедужанням корінців утворюються на них міхурці, т. зв. — кісти (cystis). Такі зуби виглядають зверху ніби то здорові, і хоч иноді й болять, то зубні лікарі не хочуть їх лікувати, або витягати такі зуби, бо вважають їх за цілком здорові. Пізнати таку недугу зуба можна лише тоді, коли зробити рентґенівську фотоґрафію зубів.

Лікарі, що поділяли такий погляд на вагу зубів при деяких занедужаннях, були тої думки, що при вище згаданих недугах не варто лікувати попсовані зуби, а вже ліпше їх виривати й заміняти штучними, які вже цілком орґанізмові (тілу) не шкодять. Але до останніх часів не всі лікарі поділяли цю думку. Особливо лікарі-зубарі рішуче ставилися проти визнання такої ваги зубів при різних занедужаннях.

На початку цього року цю справу поставили на наради 51 зїзду лікарів-інтерністів (лікарів внутрішніх хоріб) у Вісбадені (в Німеччині). Третє засідання цього зїзду присвячено виключно справі зубів при фокальних інфекціях. На цьому засіданні проф. Байль (Beil) із міста Єни і проф. Маєр (Meyer) з Кеніґсоерґу, довели до відома членів зїзду, що, після докладних дослідів і спостережень, попсовані зуби дійсно часто викликають різноманітні занедужання навіть таких орґанів, що находяться й далеко від порожнини рота. Крім цього, за їх спостереженнями, джерелом фокальних інфекцій, крім зубів, можуть бути й міґдалики, якщо вони часто западають на запалення (анґіна — запалення пельки).

Це засідання 51. зїзду інтерністів прийшло до того висновку, що при багатьох занедужаннях різних орґанів треба звертати пильну увагу на стан зубів і міґдаликів, і коли в кого є зуби, що гниють, або недужі міґдалики, то їх треба негайно віддаляти. Ліпше мати штучні зуби, ніж свої власні, але попсовані, бо вони постійно загрожують цілому орґанізмові.

З усього цього ясно, як важно для здоровля звертати як-найпильнішу увагу на стан зубів і на те, щоб порожнину рота утримувати в охайности, в чистому стані. І не досить своєчасно лікувати зуби, якщо вони болять. Далеко важніші запобіжні засоби, або, як кажуть, з-учена профіляктичні[1]), які запобігають тому, щоб не псувалися зуби. Для цього треба вже змалку привчати дітей чистити зуби щіткою і виполіскувати порожнину рота після кожної їжі, а особливо — на ніч, перед сном.

В Німеччині, де так багато кривушних дітей[2]), у яких узагалі зуби мають дуже великий нахил псуватися, на це вже давно звернули увагу, тимто там і в дитячих садках і в притулках для дітей кожна дитина мусить мати окрему щіточку до зубів і під доглядом виховників чистити після їжі зуби.

---

[1]) prophylaxis, латинське слово — запобіжні засоби, запобігання, попередження

[2]) див. Ж. і Зн. за квітень, 1939, ст. 104.

ГРА В КІСТКИ ІСНУЄ ТИСЯЧЕЛІТТЯ

Музей пенсильванського університету у Сполучених Державах Північної Америки, має особливу виставу історії гри в кістки. Є там кістки з теракоти (паленої глини), які викопали 1927. р. в Мезопотамії і яким уже найменше 5000 років. Инша збірка кісток, приблизно з того самого часу, має такі самі знаки, що й теперішні, і найшли їх із розмальованим столом до гри.

Серед греків та римлян гра в кістки була загально відома. Грецький письменник Софокль (496—406 до Хр.) думав, що кістки до гри винайшов один грецький князь підчас облоги Трої (яких 1200 літ до Хр.). Римський поет Горацій (65—8 до Хр.) докоряв своїм землякам, що грали в кістки замісць вчитися воєнного ремесла для оборони своєї країни. А римський цісар Каліґуля (37—41) не тільки залюбки грав кістки, але й любив... шахрувати при грі. Навіть гуни, що нищили Рим, знали цю гру.

В X. ст. по Христі анґліець Джон Салісбері написав був книжку п. н. „Проклята гра в кістки", а в 1249. р. в Анґлії вийшов навіть закон, який забороняв цю гру. Але ні книжка, ні закон не мали успіху, привичка людей виявилася сильнішою. Гру в кістки любили і в середньовіччі всі верстви населення. Так затрималася вона до наших часів.

-дв-

І. АБРАМЮК.

СИН ПОЛТАВИ

(з приводу 145-ліття смерти Петра Величковського).

Між Україною й Молдавією були колись дуже живі зносини. Нажаль, ми про них мало знаємо. Коли б не те, що історія передала нам цікаву подію про сина Хмельницького Тимоша, який одружився з дочкою молдавського воєводи і так і згинув, боронячи свого тестя, ми нічого не знали б. А тимчасом був час, що Молдавія жила культурними українськими придбаннями, молдавські вчені й культурні діячі вчилися в наших школах, наші церковні діячі реформували церковне життя Молдавії й т. д. З другого боку й молдавські визначні люди приходили на Україну й тут працювали (нпр., рід Бериндів, Могил і ин.). В цій статті хочемо сказати дещо про одного українського церковного діяча, Петра Величковського, що зреформував не тільки деякі манастирі на Україні, але й у колишній Молдавії.

Був він родом із Полтави (народився 21. грудня 1722. р.) й походив із старої української священничої родини, де все панувала велика релігійність. Ці релігійні настрої в роді Величковських сильно вплинули на малого Петра. Він був одинацятою дитиною своїх батьків; хресним його батьком був відомий ґенеральний суддя Василь Кочубей (б. 1640—1708). Батько його, священник при полтавській катедрі, помер як Петрові було тільки 4 роки. Шкільну науку почав у полтавській школі, де по двох роках навчився азбуки, читати Часослов і Псалтирі, а писати від свого брата Івана. У 12. році життя його принято, за дозволом тодішнього київського митрополита Рафаїла Заборовського († 1747), до київської Академії.

Київська Академія була на той час єдиною вищою школою на Україні, що не стояла нижче від найліпших вищих шкіл-університетів Европи. В чотирьох нижчих клясах вчили латинської, грецької, староболгарської й польської мови, а також і катехизму, аритметики, музичних нот і музики. З нижчої школи учні переходили до середньої, де вчилися один рік піїтики (як складати вірші, про поетичні твори й т. д.) і реторики (як виголошувати промови, проповіді і т. д.), а відтак переходили до вищого відділу, що складався з фільософічного (2 роки) й богословського відділу (4 роки). В київській Академії вчилося 1715. року — 1.100 учнів, 1742. р. їх було — 1.244, а 1744. р. — 1.160, з них 388 синів духовних, а 772 — инших станів.

Мрійну душу молодого Величковського зовсім ополонила в Києві блискучість церков, манастирі, затишні печери, розмови з приятелями про побожне, відлюдне життя, і в нього почала зменшуватися охота до школи, а зате збільшувалося бажання покинути світ і піти на тернистий шлях чернецтва. Отак він утікає з Академії і між 1739. і 1746. рр. блукає по манастирях, шукаючи духовного проводаря-ченця. Тоді йому довелося пізнати ближче тодішній чернечий стан, побачити його хиби. Він гостював по різних манастирях, сповняв там різну службу, діставав побої, й нарешті опинився в Медведівському манастирі св. Николая, де його постригли у рясоносця (братчика) й дали імя Плятона. Якийсь час був у київській Печерській Лаврі, але з початком великого посту 1742. р. утік ізвідтіль і по кількох пригодах дійшов до Мотронинського манастиря, де проживав один чернець, який побував у Молдавії й радив йому осісти в скиті Трайстяни недалеко міста Фокшан, де богослуження й молитви правили за приписами Атонської Гори[1]). Величковський послухав, перейшов Дністер і Серет, поступав по дорозі до різних манастирів і нарешті прибув до скиту[2]) Трайстян, де між иншими знайшов о. Протерія, українця з Решетилівки, з Полтавщини, який освоював птахи, що прилітали до нього, їли з його рук і стежили за ним, куди він ходив.

Петро Величковський (1722—1794).

В Волощині і Молдавії Величковський прожив 4 роки. За той час провідав ще деякі манастирі, але душа його не мала спокою, його тягло на Атонську Гору, про яку чув давніше, а ще більше наслухався про неї в Молдавії, де вплив Атону був сильніший, ніж на Україні. І так у 1746. р. ми бачимо його на Атоні.

Манастирі на Атонській Горі почали основувати в VII. в. по Хр. Їх число росло скоро, і вже в X. ст. було їх там 180, а в XVI. ст. проживало в них 18.000 ченців. Отже Атонська Гора була справжньою „чернечою республикою", де процвітав чернечий аскетизм[3]) і розвивалося церковне письменство. Там перекладали, між иншим, багато церковних книг із грецької мови на староболгарську, або як ми кажемо церковно-словянську. Але в тих часах, коли був тут Величковський, чернече життя на Атоні підупало, і це немало вразило молодого загорільця Величковського. Він даремне шукав собі тут духового порадника між атонськими ченцями — тимто він почав жити на самоті, вивчаючи Св. Письмо, твори св. отців і т. д. Тут його постригли в ченці й дали йому імя Паїсій. Своїм зразковим життям Величковський звернув на себе увагу всіх ченців Св. Гори, що почали вдаватися до нього в різних релігійних справах і з проханням, щоб їх приняти в ряди учеників, що їх число зросло незабаром до 50. Був це час турецького панування. Манастир позатягав був довги в турецьких віителів, а що не

[1]) Атон, Афон. Свята Гора — найдалі на схід висунена віднога халкідійського півострову у Греції: на Атон подавалися люди з цілого сходу спасатися; Україна здавна стояла з Атоном у тісних релігійно-культурних звязках

[2]) скит, грецьке слово — манастир із суворим уставом, також окреме примішення, де живе пустельник

[3]) аскетизм, грецьке слово — суворе, повздержливе життя, покутництво, гамування пристрастей

було з чого їх віддати, а громада зростала й не було її де подіти, Величковський задумав по 17 роках перевезти свою громаду до Молдавії. Отак 1763. р. ми його бачимо в манастирі Драгомирни на Буковині, на південь від Чернівців, 12 км від міста Сочави. Тодішній молдавський воєвода Григорій Гіка осібною грамотою звільнив цей манастир від усяких данин, а сусідні бояри збагатили його своїми дарами в натурі.

Величковський, що саме тоді мав 41. рік, вніс до молдавського митрополита для одобрення свій устав реформи манастирів за зразком уставу, який обовязував на Атоні. Є це т. зв. „Паїсіїв устав", який обіймає 18 точок і домагається від ченців: цілковитої й добровільної вбогости, спільноти манастирського маєтку, безумовного послуху аж до смерти, пробування до смерти вкупі з братами чернечої громади, допомоги хворим, немічним, строгого посту, побожности, поклонів і т. д.

Величковський мав орґанізаційний хист: упорядкував господарку манастиря, позакладав тут різні верстати праці, лікарню, завів лад у церковних відправах, що від тепер мали відбуватися за зразком Атону: з правого боку співали по-церковно-словянськи, з лівого по-румунськи, і цими двома мовами ішли і проповіді.

Тимчасом 1768. р. прийшла російсько-турецька війна, в 1775. р. Буковина перейшла під австрійську військову управу. Не довіряючи новій владі, Величковський таємно перейшов із 200 ченцями й переніс церковні річі на молдавський бік до манастиря Секу, залишивши в Драгомирні тільки 150 ченців і поставивши їм на своє місце двох духовників, одного — українця, другого — румуна. Тут прожив він до 1779. р., коли молдавський господар Костянтин Морузі, за згодою митрополита, передав йому більший манастир Нямц, збудований із кінцем XIV. ст., за молдавського господаря Петра Мушата. Паїсій зреорґанізував і цей манастир за своїм уставом, і тут за його часів назбиралося поверх 700 ченців: румунів, українців, сербів, болгарів, греків і вірмен. Відправа йшла церковно-словянською й румунською мовою. Паїсій був у тісних звязках з українською Церквою: 3. травня ст. ст. щороку тут святкували память св. Теодосія Печерського, 15. липня ст. ст. св. Володимира Великого, 21. вересня ст. ст. Дмитра Ростовського і т. д. Він листувався з визначніщими ченцями на Україні, його провідували земляки, н. пр., 1790. р. був у нього Амбросій, архиєпископ полтавський, що підвищив його на ступінь архимандрита.

Та попри те листувався він з манастирською братією з Царгороду, Атону, Росії, Молдавії й т. д. Серед цієї роботи находив Величковський час і для письменницької діяльности. Ще на Атоні Паїсій роздобув собі аскетичні писання святих отців у старогрецьких первотворах і вже у Драгомирні почав був порівнювати і поправляти старші церковно-словянські переклади. Крім того виготовив і свої переклади, що були вірніші за старші. Найважніша його праця це — переклад аскетичних промов св. Ісаака Сирійця, що вийшов друком у Оптині. Він мав для помочі кількох вишколених ченців, що переписували книжки, поправляли давні церковно-словянські переклади за грецькими первотворами, або навіть і перекладали їх. Учені нараховують у манастирі Нямц 276 рукописів із часів Величковського, а 44 писав він сам.

Умер Величковський у Нямц 15. листопаду 1794. р. Його поховали при манастирі, у великій церкві храму Вознесення Господнього, праворуч коло входу, і згодом поставили нагробний мармуровий камінь із написом румунською й церковно-словянською мовою.

Значіння Величковського для реорґанізації чернечого життя на Сході Европи велике. Під його впливом, який охопив більше, як 100 манастирів з 35 єпархій, змінилося обличчя чернецтва: звернено особливу увагу на внутрішні духовні подвиги ченців, чого до Величковського не було. Не приняли уставу Паїсія такі манастирі: Печерська Лавра і манастир Св. Тройці в Києві, Святогора в Харкові, Рихлів і Петропавлівський манастир з чернигівської епархії.

Хоч Величковський, через внутрішній нахил до чернецтва, до аскетизму й покинув ще замолоду своїх батьків і батьківщину, подався в чужі краї; але ж до кінця свойого життя не забував за свій рідний край, палко любив Україну і свою Полтаву, зберіг свою українську мову, і у своїх листах і творах, після свого підпису, з приємністю додавав іще й слова — син Полтави.

КУКУРУДЗА

Кукурудза (Zea Mays) походить із Північної Америки. Тепер вона сильно поширена в південних смугах Европи та Азії, і подекуди в тих країнах дає майже виключно муку на хліб, вариво, а иноді заступає й городину.

Зерно кукурудзи має в собі, крім скробу (крохмалю), — цукор, кукурудзяну кислину, слиз, білковину ґуму та яких 5% олію. Цей олій псується вже в зерні, коли воно довго стоїть у вогкім, непродувнім місці. Тимто тільки свіже зерно, якслід збережене, дає здоровий та смачний харч. Хліб чи страви із зіпсованого зерна кукурудзи є просто отруйливі. Але зіпсованого кукурудзяного олію починають уживати, як ліку у шкірних недугах.

В останніх часах почав правити за лік ще й кукурудзяний галапас, гриб, т. зв. кукурудзяний снітій (Ustilago Maydis), що творить на кукурудзі парости, виповнені чорним порошком, розроднями гриба. Цей порошок записують у перерібках, як лік на коровотечу уразу (матки), замісць перерібок галапасу жита — приспору багрівця (Claviceps purpurea); в аптиках продають його, як спориш, маточні ріжки (Secale cornutum), але ж він отруйливіший, дотого не щороку можна його дістати.

Знамена кукурудзяних квіток, що звисають немов волосіння з шульок (качанів), що їх звичайно називають пряжею, прядивом, — діють на серцевий мясень і збільшують тиск крови у тілі. Крім того є вони сечегонним засобом (в напарі ½ до 1 дк води денно). Лікарі записують його в Америці, у Франції, в Англії — коли нездужають нирки, сечевий міхур, коли сеч здержана та при водянці. Цей лік не дає шкідливих наслідків. Гр. Бобяк.

ЄВГЕН ГРЕНЬ.

ДОМАШНІЙ ГРИБ ТА ЯК ІЗ НИМ БОРОТИСЯ

Домашній гриб це — великий та небезпечний наш ворог. Рік-річно він нищить тисячі людських осель, збудованих тяжкою працею та трудом. Як же він появляється?

А так, що звичайно власник будівлі хоче мати як-найдешевіший дім і будує його в порі року, найменше відповідній до будови. Керманич будови, під натиском власника, скорочує відокремні (ізоляційні) забезпеки, до крайніх гряниць, щоб зменшити кошти будови; виконавець робіт хоче видержати конкуренцію і, щоб не мати втрати, вживає матеріялу дешевого, що не відповідає потребі; постачальник будівельного матеріялу, купець, числиться з вимогою покупців і витворює матеріял, що якісно гірший, але зате має більший збут. І наслідки всіх цих обрахунків такі: свіжо збудований дім, що коштував тілько труду і грошей, по кількох роках стає жертвою гриба, він нездібний до вжитку.

Власники таких домів ховають це перед чужими: бояться відстрашити піднаймачів, а також бояться утрат при продажі будинку. Звичайно так буває, що першу появу гриба направляють самі власники. Та така направа гриба не нищить, бо вона не тримається приписів відгрибної техніки. Навпаки, — гриб дістає нову поживу для дальшого свойого розвитку. Ну, а як так, то найкраще — дім продати. Легковірний новий власник переконується незабаром, що купив дім із грибом.

*

Різні бувають роди домашнього гриба, але кожний більше або менше небезпечний. Найбільше небезпечний той, що його звуть у науці: „Merulius lacrimans", себто плакучий стручок. А небезпечний він тому, що до свойого розвитку не потребує багато вогкости, він витворює собі воду сам, розпускаючи целюльозу, що находиться в дереві. Він займає цілі деревяні стелі, нищить бальки, підлоги, футрини, віконні лутки, пнеться вгору і вдаль, проростає грубі мури, пробиває не лише самі фуґи, але й цеглу, і хоч мур не є для нього поживою, він нищить його зовсім.

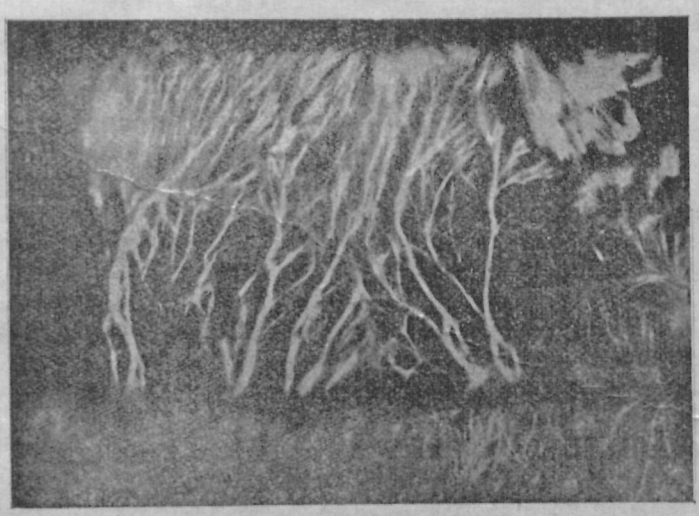

Ниточки грибниці домашнього гриба.

Домашні гриби вимагають до свойого розвитку ось чого: 1. достатнього, але не надмірного допливу повітря; 2. достатньої, не надмірної вогкости; 3. відповідної температури. Коли усунути один із цих чинників, гриб не розвивається. Досить, напр., занурити дерево у воду, і розвиток гриба неможливий; таксамо коли створити безнастанний продув — гриб розвиватися не буде. Теплота, в котрій гриб може розвиватися, є від +5° Ц. до +35° Ц, найліпшою для його розвитку є температура від +18° Ц. до +22° Ц, отже — кімнатна температура. Чинники, що найбільше сприяють розвиткові гриба, є такі: 1. середня вогкість дерева і велика вогкість повітря; 2. невеликий доступ повітря, без сильних продувів.

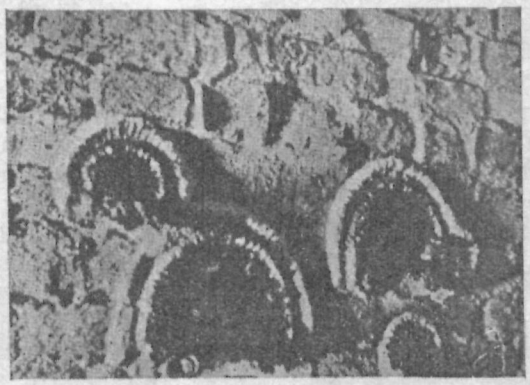

Грибниця домашнього гриба на стіні пивниці; видко цю частину гриба, котра витворює — розродні.

Гриб переноситься із нездорового дерева на здорове при помочі своїх розроднів, або з допомогою грибниці. Коли він вичерпає все, що може правити йому за поживу, він у знищеній частині дерева завмирає. Таке дерево має тоді будову подібну до корка. Розклад дерева йде далі підо впливом дрібнотворів (мікроорганізмів), що нищать не лише дерево, але й самого завмерлого гриба. А вже геть-чисто нищать дерево комахи, які цілими ватагами попадають на нього та розкладають на порох.

*

Як же треба будувати, щоб устерегтися гриба?

Заки почнемо будувати, мусимо геть-чисто зняти й усунути на якусь віддаль верству ростинної землі. Таксамо треба усунути землю з порохнячкою і живинними частинами.

Фундаменти будови, що стикаються із землею, треба добре заізолювати (відокремити), щоб пізніш зашкірні та опадові води не завогчували підлоги та стін. Найкраще надвірній бік фундаментів покрити асфальтом. Крім цього, добре викопати довкруги будинку щось наче канал, де буде збиратися вода й з відтіля відпливатиме поза грянці будови. Фундаменти треба добре обсипати землею, вважуючи спад до ровів, щоб дощівка мала добрий і скорий відплив від будинку. Можна у мурах фундаментів витворити порожнечу, на 6 цм завширшки. Притім надвірню частину фунда-

ментів треба мурувати з клінкерів[1]), а внутрішню — звичайною цеглою. Не можна тут забувати і про поземну ізоляцію, себто — відділити верствою асфальту мур, що є під землею, від муру над землею.

Надвірніх вентиляцій (провітрювань) треба вистерігатися, бо вони охолоджують стелі. Зате добрі є внутрішні вентиляції: крізь кватки, уміщені в рогах кімнати над підлогою та вентиляційними проводами. Виміна теплого кімнатного повітря крізь підпідлоговий простір до доземих вентиляційних проводів осушує стелі й не охолоджує так підлог, як це буває при надвірніх вентиляціях.

Дуже велику увагу треба звернути на насипи під підлогу. Це має велике значіння і для здоровля і щодо видержливости будови. Занечищений підсип, румовище із старих знищених домів, родюча земля — все це погані й небезпечні підсипи; зате добрий підсип — з чистого кварцитового піску, добре вигрітого на сонці; добре теж давати на підсип чисту глину, торфовий міл, змішаний з гашеним вапном, жужель.

Не треба за часто змивати підлоги водою, бо таким чином звогчується підсип, а він дає змогу розвинутися домашньому грибові. Таксамо треба вистерігатися звогчування дерева сечею (уриною), бо вона має в собі аміняк, який сприяє розвиткові гриба. Кінці деревяних бальків повинні мати забезпечений доступ повітря. Для того треба довкола їх кінців залишати порожній простір — так на півтора цм. Геть-чисто їх замуровувати не можна, бо вони скоро зіпсуються. Таксамо які два перші роки не можна підлоги малювати олійною фарбою чи покривати лінолеєм, бо це не дає віддихати дереву.

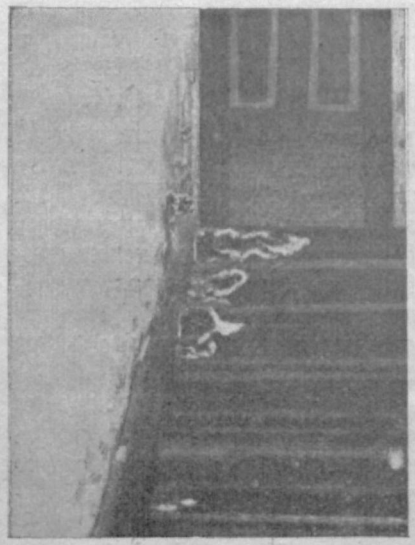

Світлина деревяних сходів, які обняв домашній гриб.

Сухі, морозні вітри дуже добре висушують будівлю. Тимто в нескінченій будівлі не можна щільно затикати отворів; це не дає змоги утворитися продувам і погано впливає на висушення середини будинку.

На стелі, на сліпі підлоги, на дилеві стінки — кращі дошки з руштування, ніж нові дошки. Але треба памятати, що всі ці речі мусить робити досвідний та совісний будівельний майстер під проводом фахівця-інжинера. Лише така робота дасть найкращу запоруку, що будинок буде сухий, здоровий, не матиме гриба, що приємно в нім буде жити.

*

По чому пізнати, що домашній гриб обняв якісь частини дому?

На це вказують білі пушисті плями з тонесеньких ниточок, що нагадують тендітненькі галузочки дерева; в дальшому свойому розвитку, ті

Світлина муру й деревяної стіни в пивниці, які заняв гриб

галузочки переміняються у блідо-рожеву масу, подібну до корка; відтак поволі та маса брунатніє, щоб накінець почорніти.

Боротьба з домашнім грибом нелегка, способи цієї боротьби перестарілі. Тепер борються з ним, як борються з усякими недугами. При направах загриблених будинків треба змагати до того, щоб усунути причини, що спричиняють розвиток гриба. Коли цього не зробити, то боротьба з ним недоцільна й безнадійна. Передовсім треба всі загрожені частини з будинку усунути і спалити на вільній площі на кострі. Тинк у сусідстві загрожених частин — відбити, мури добре вичистити сталевими щітками, а кімнату саму виставити на довготривалий, кількамісячний продув. Після того всі частини будинку, в сусідстві загрожених місць, треба вимазати одним із таких течив: нафта зі сіллю, сільний квас, креозот або сублімат[2]). А вже, як усе це зробимо, можна щойно дати нове дерево, але безумовно — здорове та сухе.

*

Який вплив має гриб у мешканні на людське здоровля? Погляди лікарів у цій справі однозгідні. І так, проф. Готтґетрой (Gottgetreu), каже, що „випари домашнього гриба, мають багато вуглянної кислини, тимто дуже шкідливі для людського здоровля: гриб у кімнаті викликує болі та заворотн голови, пораження слізних болон та задуху". Таксамо думає проф. д-р Гартіґ (Hartig), а проф. д-р Ерісман (Erisman) думає, що „кімнатний гриб спричиняє у людини явище затроєння, що має часом прикмету наркози (притуманення)".

Мешканці сильно загриблених домів виглядають дуже нездорово: очі в них з обвідками, обличчя бліде, очні ямини налиті кровю; вони скаржаться на біль голови, горла, на кашель, на ревматичні болі та звапніння жил (склероза). Тимто з домашнім грибом треба боротися й винищувати його в мешканнях.

---

[1]) клінкер, німецьке слово — вогнетривка цегла

[2]) креозот — оливиста, отруйлива річовина смолового запаху, повстає через суху дестиляцію дерева; сублімат — безбарвна, отруйлива речовина; обидвох річовин уживають у медицині, для знезаразнювання, консервації (зберігання).

ЮЛІЯН ЯР. БАБІЙ.

КОЗАКИ В ДОЛИНІ 1648 Р.

(Виписки із старих міських книг).

Вістки про те, що зближаються війська гетьмана Хмельницького, всюди по галицькому Підкарпатті розпалювали здавна придушувану искорку спротиву*). Так воно було і в Долині. Як тільки пішла чутка, що козаки вже біля Галича, а може й недалеко Калуша, зараз до них прокрався із Долини міщанський парубчак Іван Пухлій. І вже за кілька днів зявився під містом відділ козаків. Все робилося продумано за пляном, бо ось назустріч козакам вийшла процесія із хрестами та коругвами під проводом місцевого священника. Було це са́ме у четвер. Люди, що пізно вернулися з поля, із зачудуванням довідалися, що в місті є панами гості знад Дніпра. Які були настрої в місті, годі із судових актів вичитати. Видко лише, що козаків була тільки жмінка. Зате за ними надтягнули незабаром довколишні селяни, між якими провід вели калуські міщани. Найперше поруйновано в місті костел св. Анни, що його недавно вибудували коштом півтора тисячі злотих. Потерпіли між чужонаціональними мешканцями найбільше жиди. Калуські міщани при цій нагоді робили також свої особливі порахунки з місцевими міщанами латинського обряду.

У судових актах немає ніде натяку про те, щоб самі козаки грабували. Користали тільки з заколоту різні люди, що хотіли поживитись чужим, — або просто вважали, що прийшла нагода, відібрати своє різними способами загарбане добро. Отак, н. пр., Федьо Шляхтичів свідчив перед судом, що бачив, як на фільварку пана Улановського брали якісь незнайомі на віз овес, поклали між овес забитого индика та колесо з воза, а один козак тільки ходив собі по покоях. Козаки заквартирувалися у Федора Кваснія, — і хто прийшов, того зараз просили до багато заставленого стола. Федько Кадильників, хоч довго собі там посидів, не бачив, щоб хто приносив щось награбоване.

Коли козаки відступали з Галичини, ті, що мали причину перед ними втікати, почали поволі вертатися до міста. Повстав тут великий заколот. Бурмістера Вавринця Аннульчица ледви ублагали, щоб далі порядкував містом. Калуські міщани все ще чомусь наганяли багато страху на Долину, в місті траплялися часті спротиви владі. Коли сотник міської сторожі вийшов на ринок, де зібралася була велика юрба, та наказав забезпечити перед нападом брами та шляхи, то зі зброєю в руках, почав кричати до нього Федько Сліпків:

— Доки вже будеш нами правити? Досить того, що було!

Безсильний сотник вернувся „з плачем" до бурмістера.

Одначе з часом давні пани знову закріпили свою владу в місті та, вишукуючи тих, що „бунтували", люто їх карали й добре винагороджували собі шкоди. Поставили перед суд священника, що з хрестом зустрічав козаків. За нього в поруку взяли були до вязниці понад пятнацять визначніших наших міщан, що мусіли платити ще високі грошеві кари. Як остаточно покарали пароха, старі акти не кажуть. Федька Сліпкова присудили вбити на палю. На покриття шкоди костела забрали всі, чималі добра небіжчика Петра Пухлія, батька парубчака Івана, якому доказали, — що це він привів козаків.

*) Див. Ю. Бабій: „Відгуки Хмельниччини на галицькім Підгірї", „Життя і Знання", жовтень, 1937

БДЖОЛИ ЛІКУЮТЬ РЕВМАТИЗМ

Народня медицина здавен-давна вважала їдь жала бджіл ліком на ревматизм. Проте щойно перед кількома роками поцікавилася цією справою й наукова медицина. А са́ме німецький учений проф. Флюрі (Flury) розписав анкетні листки до пасічників, прохаючи їх, щоб подали йому дані про вплив їді бджіл на лікування ревматизму. Ця анкета виявила, що 58% пасічників, що були хорі на ревматизм, видужало зовсім, а 29% — значно подужало. Маючи такі дані, проф. Флюрі почав досліджувати справу науково. Коли впевнився щодо успішности лікування ревматизму жаленням бджіл, старався зладити із бджоляної їді масть або відповідне течиво для впорскування. Таку масть вдалося зладити учневі проф. Флюрі — д-р. К. А. Форстерові, а швайцарський учений д-р Д. Е. Фравхігер винайшов лік „Apricur", що його впорскують хорим під шкіру.

Дальші досліди виявили, що їдь жала бджоли помагає не тільки на ревматизм, але й на такі недуги, як ісхіяс, постріл і запалення нервів.

Лікуваня ревматизму мастями, чи впорскуваннями їді бджіл виказало, що, коли після першого лікування, що складається з 5—8 впорсків, видко хоча б тільки деяке поліпшення, то можна почати друге, а то й третє лікування. Але ж, як по першім лікуванню не наступило ніяке поліпшення, то не слід дальше лікувати їддю бджіл, бо недуги таким способом вилікувати не можна. В більшости випадків уже по четвертім або пятім лікуванню їддю бджіл хорий суглоб менше болів, і можна було ним свобідніше порушувати.

Запотребування на їдь із бджолиного жала заставило пасічників плекати бджоли тільки з цією метою. В Німеччині, біля міста Ульм над Дунаєм, повстало окреме заведення, де плекають бджоли для лікарських цілей. У яких 600—1200 вуликах підгодовують бджоли медом та сиропом, внаслідок чого бджоли дуже сильно розмножуються. Можна міркувати, що в гаряче літо в таких 1200 вуликах є — яких 50 міліонів бджіл. Окремі робітниці, закутані від ніг до голови, в рукавичках на руках, окремим приладдям ловлять бджоли, які жалять особливо приладжений папір. Одна метка робітниця може за день зловити і 6.000 бджіл. З нажаленого паперця добувають особливим способом їдь і відповідно її перероблюють на всякі протиревматичні масті.

-ів-

П. ФРАНКО.

ГОРИ, ЩО ЗНИКАЮТЬ

Такі гори є під рівником — в Африці.

Історія цих гір цікава. Цікава тим, що вони були відомі Гомерові (яких 1500 р. до Хр.), Гіппархові (160—125 до Хр.), Птолемеєві (ок. 100—178), арабам у XII. ст., голяндцям у XVI. ст., ученим XVII.-XVIII. ст., потім „відкрив" їх наново 1889.

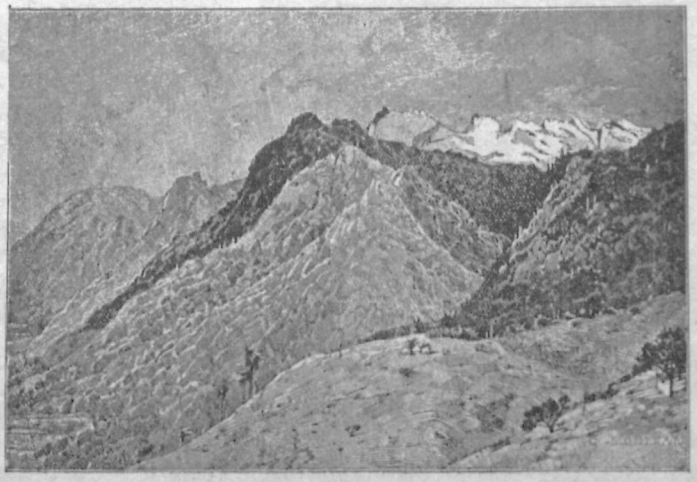

Гори Рувенцорі (Місячні гори).

анґл. подорожник Стенлі (1841—1904) а потім вони... щезли! У своїх подорожах по Африці перед 1889. р., Стенлі не найшов цих гір на тому місці, де вони мали б бути. У своїй книжці „Через чорну сушу" він описує свої змагання дійти до джерел ріки Нілю, бо про ті таємні джерела багато тоді говорили, та заявляє, що плив човном са́ме туди, де ті

Гори Рувенцорі з лету птаха.

гори мали б бути — і їх не найшов. Але 1889. р. він, шукаючи одного відомого турецького подорожника, знов таки найшов ці гори і у своїй книжці „В найчорнішій Африці", відкликав свою попередню думку, він потвердив, що майже під самим рівником найшов гори, вкриті вічними снігами.

Ґеоґрафи не знали, як до цієї справи ставитися, то вірили першим думкам Стенлі, то другим. Багато з тих учених подалося до Африки, побували там, де мали бути ті гори, і їх **не найшли**. Вернулися й назвали Стенлі — дурисвітом. На багато запитів у цій справі Стенлі відповідав, що на цих горах сам не був, але бачив їх напевне — здалека. Наслідки всього цього були такі, що гори ці негайно усунули із усіх мап. Один анґлійський учений Кулей, понаписував був до всіх ґеоґрафічних товариств світу, що радше допустить помилку Стенлі, ніж мав би повірити, що природа могла б бути така смішна та помістити пасмо гір, укритих снігом, саме під рівником, і то де? В найгарячішій частині Африки...

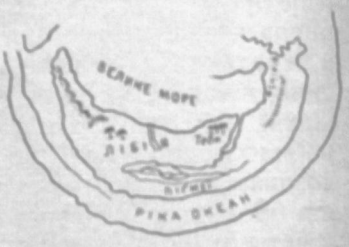

Мапа Африки з часів Гомера.

А гори ці це — гори Рувенцорі („Король хмар"), по-арабськи: Джебель Ґумр або Каммар, що по-нашому означає: „Місячні гори".

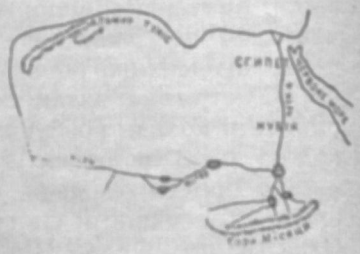

Мапа Ідрізі з р. 1154.

А причина усіх цих непорозумінь дуже проста. Тих гір не видко, навіть коли вони зовсім близько. На горах лежить вічний сніг, вони 300 днів у році окутані густими хмарами, що тримаються инколи цілі роки. Стенлі побачив їх випадково. В горах цих ніхто не живе, вони якісь дикі, непривітні. Пасмо тих гір тягнеться на 100 км, широке воно на пядесят км. Лежать вони на грядниці Конґа й Уґанди, західні узбіччя їх спадають стрімко на пустиню Ітурі в Конґо, на сході доходять вони до степів Уґанди, що окружають найбільше озеро Африки — Вікторія Ніянза. Пасмо починається під самим рівником і тягнеться на північ від нього. Лежать вони поміж обома озерами Альберта Едварда і Едварда. Сам Стенлі не був на Місячних Горах. Він тільки обійшов їх із усіх боків.

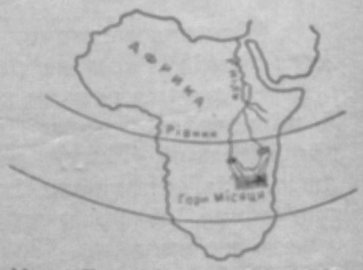

Мапа Джон Руйша, 1508. р.

Кілька долучених образків подають нам про ті давні гори звістки різних людей із різних часів. Мапки ці не тільки тим цікаві, що в них позазначувані гори, про які говоримо, але й тим, як собі в різних часах вчені й поети уявляли світ. Є тут, н. пр., мапка, що її зладили за славними поемами Гомера (з 1500. р. до Хр.), обмежена тільки світом, який знали тоді греки, та про який говорить Гомерова „Іліяда" й „Одиссея". Те саме треба сказати про мапки Птолемея (із 150 р. до Хр.), про

мапу арабського вченого Ідрізі з XII. ст., нідерляндця Сільвануса з XVI. ст. і т. д.

Та хоч усі ці мапи зазначують у себе ті гори, про які говоримо, але аж до подорожей Стенлі положення їх, як видко з мап, було непевне, їх містять мапи в різних місцях. Стенлі дослідив озера, з яких випливає Білий Ніль, та ріки, що випливають із Місячних Гір та вливаються до згаданих озер і ріку Семлікі (назва Нілю, починаючи від тих озер). За ввесь час своєї подорожі дуже рідко бачив крізь мряки вершки Рувенцорі. Стенлі згадує два найвищі шпилі, які назвав „Близнятами".

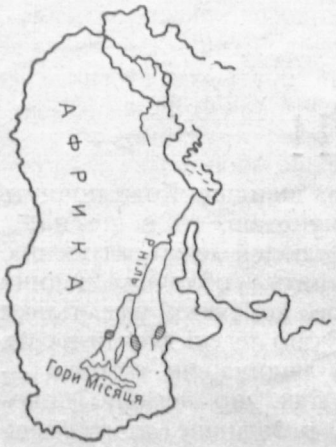

Мапа Сільвануса з р. 1511.

Перший вийшов на ті негостинні, вічно зливані дощами гори, італійський дослідник князь Абруццїв 1906. р. Найвищий шпиль назвав він „Гора Марґеріти" на честь італійської королеви, другий „Горда Александрія" на честь анґлійської королеви. В 1928. р. був на тих горах анґлійський дослідник Уельс, що на вершку одної гори, на висоті 4880 м, найшов бляшанку — з візитівкою князя Абруццїв. Дотепний дослідник долучив до цієї візитівки свою візитівку та ще кусник мила, що його реклямували в цілому світі...

Мапа Гієроніма де Верраццано, 1529. р.

Тепер уже до самих гір можна підїхати самоходом, скрізь уже повибудовували прогулянкові доми (можна в них жити за оплатою пять долярів денно), навіть коло самих джерел ріки Нілю стоїть тепер гарний готель, а біля нього великий майдан для гри в ґольфа[1]), — але дістатися в гори нелегко, треба знати звідкіля туди добиратися.

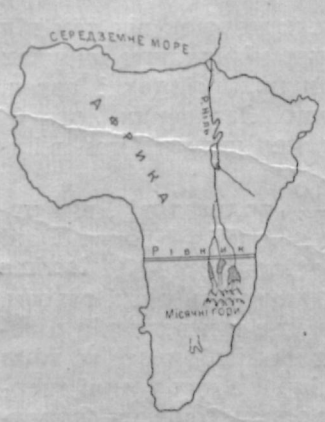

Мапа Себастіяна Кабота з XVI. ст.

Вхід на гори почав Уельс із готелю „Місяць", що стоїть під самими горами. Дослідник узяв з собою кілька мурінів-носіїв, 28 кґ соли, 480 кґ муки з проса, кози, кури і 4 кґ гіркої соли, і з усім цим подався у гори. Подорож тривала три тижні. Увесь час мок із цілим товариством від безнастанних дощів та несамовито мерз у снігах. Правда, був із ним мурин-чарівник, який грою на флєйті мав розганяти хмари, але він показався недотепою, що тільки задурно брав гроші. Непогода була ввесь час. Питної води було багато, але що в ній було повно лоснякa[2]), то двацять пачок гіркої соли, показалося таки замало. Подорожні ввесь час мусіли боротися із труднощами дороги. Кілька кільометрів довелося продиратися крізь густі зломи дерев, потім іти мокрими, ховзькими стежками понад пропасти, на кількасот м завглибшки. Всі дерева були вкриті густим мохом. Хоч скрізь було повно снігу — рістня тут — рівникова. Під верствою снігу на 15 цм завгрубшки був грубий мох, а під ним грузьке болото, в яке носії що хвилини западалися по пояс. На висоті 4265 м верства снігу доходила до 30 цм грубости. По снігу лазили павуки та мушки, а в повітрі літали великі, бурі нетлі. Снігові бурі йшли в супроводі сліпучих блискавок та оглушливих громів. Остаточно з незвичайними труднощами дібралися на два вершки гори Бекер: на „Верх мандрівників" та на верх Едварда. Не можна було йти далі, бо харчі скінчилися, голодні носії плакали та не хотіли йти далі. Через сідло „Скот Еліота" (4500 м) Уельс зійшов

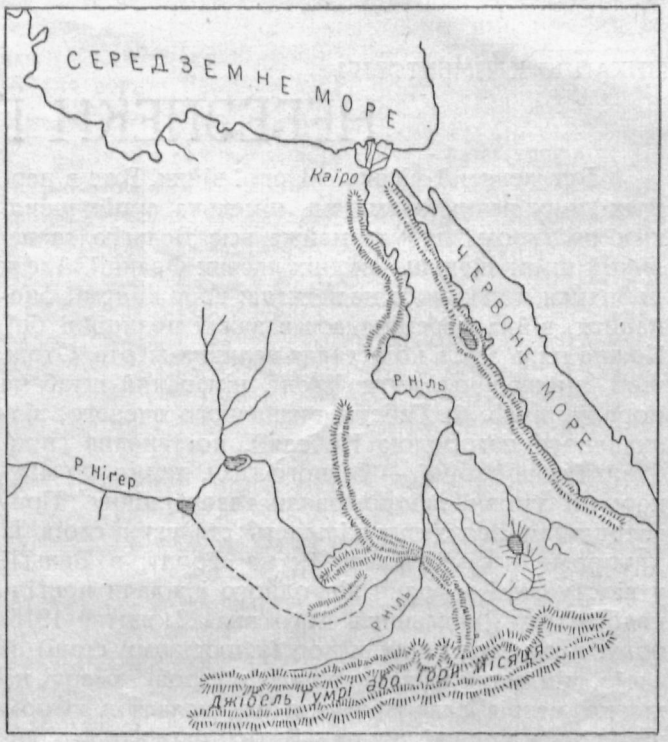

Мапа з року 1819.

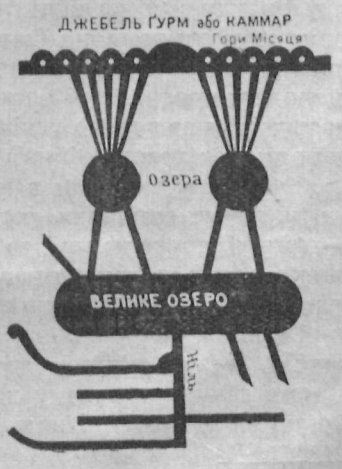

Мапа Міссуді з XI. ст.

[1]) ґольф, анґл. гра, в якій малі мячики заганяють до дірок, наша „свинка"

[2]) лосняк, міка — дуже поширений мінерал

удолину. Тут він знайшов у моху кілька черваків. Його думка така, що червак це, мабуть, єдине сотворіння, якому може подобатися життя на верху сідла Скот Еліота...

Ото ж „гори, що зникають", уже таки — певні гори, їх що раз більше досліджують. Виходить, що старі мапи та їх спорудники не говорили неправди.

МИХАЙЛО КЛИМЕНТОВИЧ.

НЕБЕЗПЕКИ ҐАЗОВОЇ ВІЙНИ

Був девятий місяць світової війни. Вже в перших днях великих змагань німецька армія швидким наступом здобула майже всю Бельґію та великий шмат північно-східніх частин Франції. Але ж добитися до Парижа не встигла: ворожі армії окопалися, війна перемінилася в важкі позиційні бої. Кожна пядь землі коштувала великих жертв. Отож, щоб існову проломити фронт, німецький штаб на пораду проф. Ф. Габера, визначного вченого, відзначеного нагородою Нобеля[1]), постановив спробувати нової зброї — боєвого ґазу, дарма що міжнародні умови заборонювали ґазову війну. Приготовивши величезну кількість сталевих слоїв із хльором, порозставляли їх на фронті в Бельґії у відступах 1 м один від одного і ждали пригідного вітру. Діждавшись його дня 22. квітня 1915. року, вони випустили хльор (у пливкому стані) зі слоїв, він негайно перемінився в ґазову хмару, на кілька метрів заввишки, що посувалася з вітром просто на ворожі окопи. В тих окопах стояли, здебільша, французькі війська з кольоній. Колірови воякам подобалася спершу дивна зеленаво-жовта хмаринка, й вони тішилися небувалим видом. Та швидко радощі перемінилися в жах, коли хвиля ґазу зблизилася до окопів. Почалася метушлива втеча, що збільшила у великій кількости число жертв: за 15 хвилин згинуло приблизно 10.000 французьких та анґлійських вояків. Ще найкраще вийшли ті, що з переляку не тікали, але припали до землі, бо таких удалося відрятувати. Німці не використали як-слід новини, бо й не сподівалися аж таких вислідів. А до пізніших ґазових наступів французи й анґлійці були вже підготовані, попридумували тампони (затички з вати й ґази), понасичувані речовинами, що вбирають у себе хльор, а згодом протиґазові маски. Тимто ніякий ґазовий наступ не мав такого успіху, як отой перший. Отак народилася ґазова війна[2]).

Спершу вживали в ній ґазів, що діють тільки на деяке приладдя людського тіла, головно на — дишні проводи, очі та слізні оболони носа. Їх ділять тепер на три громади. Одні викликують роздув легенів, т. зв., „задушливі" ґази, як ось найстарший боєвий ґаз — хльор, або ґаз фосґен (хльор із чадом), також рідини: двофосґен, хльоропікрина, що не розпускається у воді[3]). „Задушливі" ґази викликують зразу кашель, обличчя синіє й багровіє, людина віддихає щораз швидше. Коли почнуть рятувати людину в такому стані, то є ще надія її врятувати: рятують 80% людей легко затроєних. Коли ж затроєння поступить, обличчя людини з темно-синього стає сіре, то таких уже тільки 20% можуть вирятувати. Якщо легені втягли в себе більшу кількість ґазу, то людина, чи тварина — гине. Рятують затроєних так, що негайно виносять їх на свіже повітря, в затишне, притемнене місце, подають більшу кіскість кисню з відповідних приладів, і для скріплення загроженого серця подають сильну чорну каву (правдиву, не — надолужінь!). Затроєна людина потребує спокою, вона не повинна ходити, ані виконувати сильніших рухів. Не можна затроєним „задушливими" ґазами робити штучного віддихання, бо це викликує вибух крови або инші, погані наслідки. Не можна теж давати алькоголю. Взагалі таку людину треба мерщій віддати під опіку лікаря.

Друга громада тих ґазів — це т. зв. „отруйливі ґази", що викликують пораження осередків нервів, або затроюють кров. До найсильніших отрут належить рідина, т. зв., „пруська кислина", що знесилює дишні нерви вже по одному сильному вдиху та викликує негайну смерть. Цього ґазу пробували вживати перші французи з кінцем 1915. р. Тільки ж він легчий від повітря, швидко розпорошується, тимто й виявився непридатним до війни, навіть у різних сполуках. Инший ґаз „отруйливий", окис вугільцю або чад, отрута крови, знаний усім і в мировому часі. Він теж легчий від повітря, швидко тікає, тимто й не можна вживати його як боєвого ґазу. Зате ж повстає він сам від себе й загрожує в замкнутих місцях при вибухах стрілен, як, н. пр., в панцирних поїздах і автах, у гніздах скорострілів, тощо. Затроєних „отруйливими" ґазами рятують саме штучним віддиханням.

Третя громада ґазів — „подразливі", що подразнюють слізні оболони очей, носа й горла. Одні з них „лякриматори" (тобто „сльозотечні", lacrima — лат. слово = сльоза), викликують рясні сльози. Вони виявляють свій вплив уже в невеличкій кількости й довго залишаються на місці; через те вони дуже докучливі. Найневинніший з них у виді твердого тіла, куряви, це — хльороацетофенон (коротко: цаф) з приємним запахом, що пригадує черемху. Вживає його, н. пр., поліція, щоб розганяти демонстрантів. При подразненню „сльозотечними" ґазами не треба потирати очей, хочби як вони пекли, зате ж, якщо можна, завчасу очі приплющити. Лякриматори можуть викликати гостре запалення очей. Та гірше те, що вони, хоча самі не дуже небезпечні, легко сполучуються з иншими боєвими ґазами.

До цієї громади належать теж розпилені тверді тіла т. зв. „стерніти", що викликують передусім

---

[1]) Альфред Нобель, норвезький хемік (1833—1896), основник новітнього виробництва вибухових річовин; утворив „Фонд Нобеля" (яких 8½ міліона долярів) для нагороди за особливі заслуги у фізиці, хемії, медицині, літературі — і для замирення народів (5 щорічних нагород по 140.000 норвезьких корон)

[2]) Про давніші спроби і дальший розвиток хемічної війни, пор. Ж. і Зн., 1939., ст. 189.

[3]) Про це докладніше було в Ж. і Зн. за липень—серпень, ст. 195

пчихання (sternuo — лат. слово = пчихаю). До пчихання долучується більш зубів, печення й дряпання в горлі, душність, блювоти; стерніти викликують ураження нервового уладу. Особливо небезпечний стерніт, це — „адамсит", зеленкуватий пил, що містить у собі арсен, особливо небезпечну отруту, коли вона продістанеться до кормового проводу (шлунка). Затроєних треба передусім забрати з затроєного місця, переполоскати ніс розчином калігіперманґаніку у воді; кажуть теж робити інгаляцію (вдихання) і вживати инших засобів, що їх поручить лікар.

Коли підчас світової війни французи й анґлійці найшли відповідні способи до оборони проти боєвих ґазів, що діють на дишні проводи та на очі (протиґазові маски, тощо), тоді німецькі вчені почали шукати инших хемічних засобів, що ними можна б заскочити неприготованих до оборони ворогів. Дня 12. липня 1917. р. на бельґійському фронті в битві біля міста Іпру (Ypres) ужили вони вперве сірчака діхльородіетилевого, що його назвали ґазом „Gelbkreuz" (ґаз в опакуванні, значенім жовтим хрестом). Звичайно називають його „іпеpитом" від назви місцевости, де вперше його вжили до бою. Ця густа рідина, подібна до олію, показалася куди небезпечніша від инших боєвих ґазів. Бо продістається вона до людського тіла не тільки через дишні проводи, але й парить всяке місце шкіри. Каплі іпериту, що попадуть в око, можуть бути причиною сліпоти. Отож іперит став представником окремої громади боєвих ґазів, т. зв. „їдких", що парять усю поверхню тіла.

Рука попарена іпеpитом.

Іперит — грізний засіб, бо просякає легко одяг і обуву. Небезпечний він іще й тому, що виявляє свій вплив на шкіру поволі, тимто й несвідомі люди легковажать його: щойно по 2—3 годинах попарене місце червоніє, свербить, а ще пізніше (инколи по 24 годинах) показуються міхурці; ті міхурці згодом тріскають та лучаться з собою в великі болючі рани, що гояться дуже важко по кількох тижнях, або й місяцях. До того ж іперит майже не розпускається у воді (тільки в нафті, бензині, тощо). Ця отрута важча від води й паде на дно криниці, річки, чи ставу — тоді зверху на воді видко сліди ніби з нафти. Це найстійкіший „боєвий ґаз", що при відповідній погоді може лежати на місці навіть 6 тижнів і загрожувати своїми наслідками. Тимто й не диво, що іперит діждався назви „царя ґазів". Обчислення виказали, що від 12. VII. 1917. р. до кінця війни в 1918. р., від німецьких ґазових нападів 160.952 людей стало нездібними до бою, між ними від самого іпериту — 124.702!

Крім іпериту, до їдких ґазів належить ще „люісит", що його винайшов з кінцем війни американець Люіс (Lewis), — але у світовій війні не встигли вже його використати. Анґлійські хеміки чванилися, що це вони відкрили цей ґаз, і в супереччі виявили в часописах тайну нової, невживаної ще боєвої рідини...

Взагалі ж наука про хемічну війну спирається на досвіді світової війни й пізніших воєн. Якби й були десь якісь нові винаходи в цій ділянці, то вони, окутані військовою тайною, були б недоступні для загалу.

*

Боєвих ґазів уживають то у виді твердих тіл (куряви, пилу), то рідини, то як летких ґазів. Леткі ґази хутко розходяться в повітрі, найдовше за

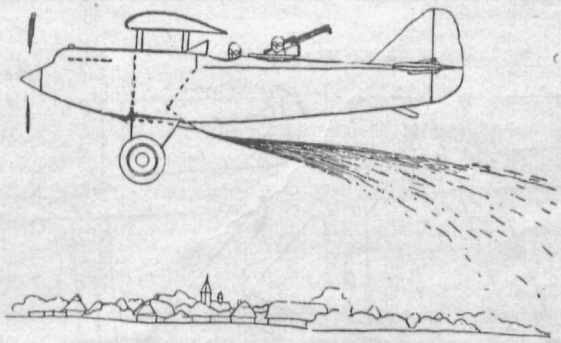

Літак розсіває отруйливу мряку.

2—3 години, середньостійкі держаться від 3—24 годин, стійкі ж залишаються на місці 7 днів, а то й більше (іперит навіть до 6 тижнів).

Вже в часі великої війни випробували різні способи ґазових наступів. Ґазову війну вели спершу ґазовими хвилями, що їх випускали із сталевих слоїв. Але цей спосіб війни виявився не зовсім догідний[4]). Тоді вхопилися дешевішого й вигіднішого способу: вистрілювати з гармат ґазові набої, або скидати з літаків ґазові бомби. Обрахунки виявили, що затроєних від нападів хвилями бувало на війні менше, ніж від ґазових гарматніх стрілен, але вмирало більше від хвилевих нападів (більша густота ґазу!), ніж від гарматніх ґазових набоїв.

Крім бомб, летунство має ще инший спосіб на те, щоб перевести ґазовий напад. Летуни можуть спустити отруйливу мряку й дощ. Роблять це так: до літака вбудовують скриньку, що помістить 500 кґ. боєвої рідини, з рухомим дном (т. зв. розбризкувач). Летун летить низько, н. пр., 200 м. над землею, відсуває затичку дна скриньки і звідтіля за кілька секунд встигне зросити до 20 гектарів землі. Із ще меншої висоти (10—50 м.) може летун розсівати при помочі „розпилювачів" отруйливий порошок. Цього засобу вживають в Америці до боротьби зі шкідливою комашнею по лісах і полях. Коли літаки мусять високо летіти, а не мають змоги знизити свого лету, тоді можуть ужити ще иншого засобу: ампулочок, малих посудин із шкла або целюльоіду, виповнених отруйливими рідинами. Літак може забрати з собою кільканацять тисяч таких ампулочок і засипати ними бажаний простір.

*

Як відкривають прияву боєвих ґазів?

Найвражливішою частиною людського тіла, що може викрити ґаз, є ніс. По запаху можна пізнати навіть невеличку кількість хльору в повітрі.

---

[4]) Про причини — пор. Ж. і Зн., ст. 190.

Фосґен і двофосґен пригадують запах гнилого листя, гнилих грушок або свіжої землі, хльоропікрина має дуже замітний гострий запах (ананаса), пруська кислина — запах гірких міґдалів, каміт — меду, іперит — часнику або муштарди, люісит — потертого листка пелярґонії. Але є боєві ґази без запаху, як ось: адамсит, або чад. Дотого запах можна легко змінити через усякі примішки. Автім, коли людина довший час находиться там, де діє ґаз, ніс перестає бути вражливий на деякі запахи. Так змислу нюху не завжди досить.

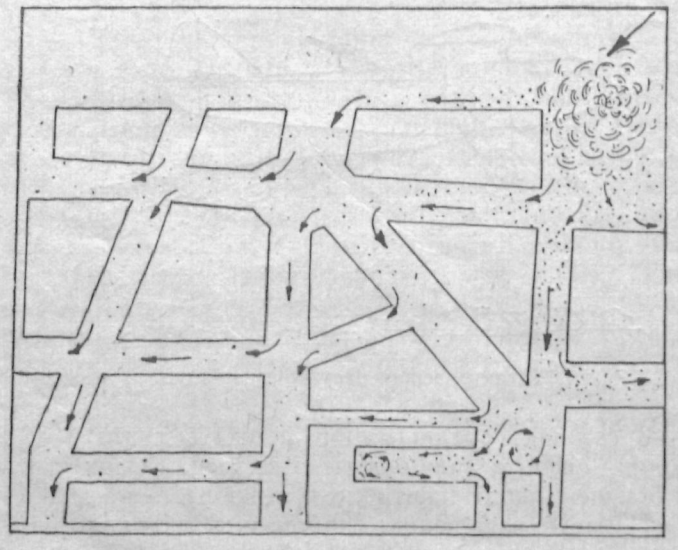

Ґазова хмара в місті.

Зором можна спостерегти лише деякі ґази, як, н. пр., жовто-зелений хльор та адамсит, ясножовтий каміт та люісит. Але більшість ґазів безбарвна (фосґен, двофосґен, чад, пруська кислина, іперит, тощо). Зором можемо спостерігати також наслідки ґазу, як: мертві птиці, комахи, миші, зайці, зівялу чи пожовклу траву та листя на деревах, каплі підозрілої рідини на місці.

Слух може остерегти нас, коли паде бомба: руйнівна бомба дає гострий вибух, ґазова — стишений гук, запальна — без гуку.

Сам устрій людського тіла захищається перед отрутами й повідомляє нас про прияву ґазів. Оборонними засобами людського тіла є кашель, пчихання, сльози; деякі ґази викликують біль голови, корчі горла, млости, блювоти, бігунку, тощо. Небезпечніші є ті, що не викликують охоронних проявів, а діють по 2—7 годинах, як ось, фосґен, двофосґен, іперит.

Курці мають іще один засіб викрити ґази: при деяких ґазах (фосґен, двофосґен, хльор, пруська кислина, іперит) смак папіроски стає прикрий або й нестерпний.

Всіх цих засобів не могло бути досить до того, щоб завжди докладно відкрити й означити ґаз; тимто фахівці винайшли хемічні способи відкривати ґази: є це або безбарвні паперці, що змінюють свою барву підо впливом якогось ґазу, або рідини в пляшках, що підо впливом ґазу творять означений осад.

*

Коли бомба, виповнена ґазом, впаде на землю, або вдарить об якийсь предмет, ґаз добувається наверх і твориться хмаринка, що пливе з вітром. Та хмаринка залежна від величини бомби. Н. пр., 150-кґ. ґазова бомба, що містить у собі 100 кґ ґазу, творить хмаринку завбільшки 4.000 м³. Бомба, що містить 500 кґ ґазу, витворює хмару на 100.000 м³ (100 м завдовжки, 35 м завширшки, 30 м заввишки). Коли впаде кілька бомб, тоді ті хмари лучаться одна з одною. Найбільша загроза для життя буває в поближжі того місця, де бомба вибухла, бо там ґаз збився найгустіше. Взагалі ж небезпека залежить не тільки від кількости випущеного ґазу, але й від положення бомбардованого місця, від швидкости вітру та від погоди.

Боєві ґази важчі від повітря, тимто стеляться низько, виповняючи всякі заглибини околиці, та задержуються довше в них. Безпечніше від ґазу буває на вище положених місцях, особливо там, де є більший продув. Зате в місці, густо зарослому кущами, в ярах, ровах, де вітер тихне, там ґаз довше виявляє свою силу. Велика небезпека є особливо для старих дільниць міста, де тісні, забудовані з усіх сторін подвіря, де вузькі, сліпі вулички, замуровані чи забиті дошками паркани; багато безпечніше в довгих, продувних вулицях, коли ще дотого вони лежать у напрямі вітру. Тимто нові дільниці в містах будують на ширшому просторі, що його не можна густо забудовувати. Ґазова хмара, що пливе міською вулицею, підіймається вгору і сягає вище від пересічної висоти домів. Тільки у світових столицях найвищі поміщення кільканацяти поверхових камяниць, що вибиваються зміж довкілля, могли б бути вільні від ґазів. До домів продістається ґаз крізь щілини в вікнах, дверях і печах.

Коли ґазова хмаринка стане перед лісом, то захоплює перші дерева, опісля продістається не більше пів кільометра у глиб густого лісу, бо головна маса пливе понад лісом, застелює поляни, галяви, доріжки й околицю за лісом, де спиняється густо у віддалі 30 разів довшій від висоти дерев. Отже в середині лісу підчас ґазового нападу не можна лізти на вершки дерев, бо там найбільший наплив ґазу, також небезпечно пробувати на полянах. В лісі ґаз задержується багато довше, ніж на вільному просторі.

Ґазова небезпека залежить також від швидкости вітру. Сильний вітер розпорошує ґазову хмару й розсуває її швидко на всі боки. Догідний для нападу вітер буває зі швидкістю 3—5 м на секунду. І зливний дощ або густий сніг розпускають або змивають рідину ґазів. Спека теж недогідна

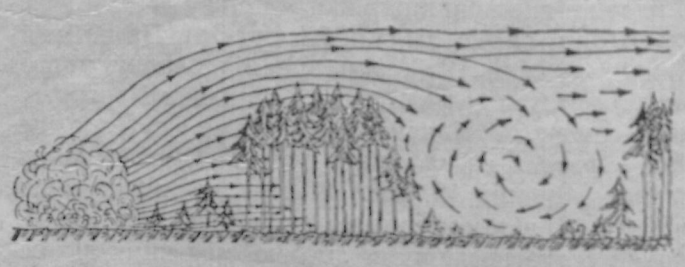

Ґазова хмара в околиці лісу.

для ґазових нападів, бо тоді ґазова хмара підноситься швидко вгору, невідповідна теж за велика студінь. Найдогідніша температура для нападу є коло + 15° Ц. Хмарна, мрячна погода при легкому

вітрі — вельми небезпечна. Тимто найкраще вдаються ґазові напади в літні ночі, або в пізні вечори та ранні ранки навесну і восени.

Коли людина попаде в обсяг ґазу, мусить старатися негайно видобутися з небезпечного місця. Треба пізнати передовсім напрям вітру й відступати проти вітру або набік; не можна посуватися в його напрямі, бо тоді людина залишається найдовше в густій ґазовій хмарі. Найскорше й найважче затроювалися ті, що бігли з вітром: ґазу не перебіжиш, він посувається швидше від людини. Взагалі ж не можна бігти, ані швидко порушатися, бо тоді легені швидшо працюють і вбирають у себе більші кількости отрути. В заґазованому просторі треба як-найслабше дихати; слід робити глибші видихи, лекші вдихи. Ґази здебільша розпускаються у воді; тимто коли ґаз захопить людину неприготовану відповідно до оборони[5]), треба прикласти до носа й уст бодай звогчену хустку; коли нема води, поможе сеча, що неодного захистила від смерти.

*

Коли ж на землю впаде бомба з рідиною (нпр., іперит), то, вдаряючи об землю, вирве в ґрунті лійку (10—40 цм завбільшки), куди вилляється багато рідини (яких 35%). Довкола лійки розбризкаються дрібні каплі (35%), далі сягає отруйлива роса, що швидше парує (30%). Калюжа видовжується в напрямі вітру. Поверхня, зрошена затроєною рідиною, називається — хемічною плямою. Ця трійлива рідина просякає і землю, і дерево, і одяг (в 1—10 хвилинах), і шкуру обуви (верхи по 5 до 10, підошви по 30—60 хвилинах). Тимто такі хемічні плями треба обережно вимінати, не зближуватися до них, остерігати перед ними инших (найкраще поставити таблицю з написом остороги) і звернутися до влади, щоб вислала протиіперитовий відділ знищити цю пляму.

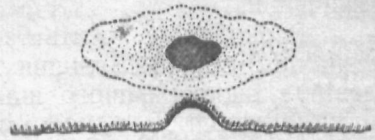

Хемічна пляма.

Бомби з іперитом можуть теж вибухати в повітрі і звідтіля зрошувати землю.

Заіперитована людина небезпечна для свого довкілля; тому негайно вона повинна звернутися до найближчого місця відзаражнення. Рятування заіперитованих вимагає окремих заходів, а про це скажемо у статті про протиґазову оборону.

[5]) Про зорґанізовану протиґазову оборону буде окрема стаття.

ЮЛІЯН СОНЕВИЦЬКИЙ.

НА ХВИЛЯХ ТОРГОВЕЛЬНОГО ДНІСТРА

Це було в липні 1937. р.

Садівнича анкета „Сільського Господаря" довела до того, що тоді задумали ми проїхатися Дністром. Залізницею до Галича, а звідтіля маленьким кораблем униз Дністром.

Була прегарна — погідна днина. Неділя! Сонце усміхалось нам назустріч. Корабель, кермований вправною рукою нашого атамана, кол. сотника української летунської сотні у Красному, Ярослава Гузара, посувався по хвилях казкового Дністра.

Ціль прогулянки?

— Пізнати краще рідний край і ширити садівничу культуру.

Розбуджене по війні гасло „плекаймо садівництво", находить що раз більше зрозуміння в нашому громадянстві. Його здійснює Господарсько-садівнича школа в Милованні, господарська школа „Сільського Господаря" в Коршеві під Коломиєю, господарська школа в Шибалині коло Бережан, практична ґімназія о. Савицького у Стрию і відомі хліборобські курси голови „Сільського Господаря", М. Луцького, в Янчині під Перемишлянами.

Програма цих шкіл: вести доцільно і практично садівництво, городництво, пасічництво, шовківництво, молочарство, плекати худобу, рільництво — і також — виноград та південні овочі. А все це, щоб піднести видатність нашої сільської господарки.

Виноград! Дехто з учасників прогулянки має сумніви щодо його плекання в нас. Але ж ці сумніви розвівають инші. Виноград — важна справа для нашої нації. З плекання винограду користає не тільки держава, але і хлібороб, котрому усміхається нове джерело заробітку. Початок уже зроблений. Перші успіхи вказують, що ми на добрій дорозі. Виноград починає тепер бути справою нашого життя. Вже є досвідні шкілки, що в них вирощують ті роди винограду, що придатні для нашого підсоння. Такою шкілкою є в нас станиця в господарстві Василя Гуля, члена кружка „Сільського Господаря" в Винниках (вул. Крива ч. 5). Там можна дістати різні роди винограду (Малінґер-Тріюмф, італійський рід Вікторія), які дозрівають із кінцем серпня. Є тут також такі дерева, що відпорні на зимно й хороби, напр., морелі, бросквини й т. п.

Серед розмови не стямились, як корабель, що спокійно поров хвилі блакитного Дністра, доплив до Нижнева, на тепле, родюче Поділля. Тут лісів майже нема, зате ґрунт — чорнозем, родить багаті ростини.

Тут Нижнів, а недалеко, в Незвисках, величезні поклади фосфориту, обчислені на 15 міліонів тон. А в Олешеві, коло Товмача, — поклади вапна, ґіпсу й алябастру, а ще далі — природні ставки і ставки — повні риб і всякого птаства.

Незабаром ми — у Возилові! Що за чудова країна! Тут має стати своєрідна українська кольонія. Над самим Дністром збережено 28 моргів поля під управу винограду, південної садовини, бросквин, морель, тут мають улаштувати великий торговельний сад і т. п. На полі над Дністром, призначенім на виноград, буде тут з весною винниця, улаштована за вимогами новітньої техніки.

Впливаємо у відомі Дністрові яри, ті славні природні тайни цієї ріки, ті „коліна й закрути". Проїхали ми коліно 28 км завдовжки, вернулися на просторі 2 км і бачимо, яка величезна — могутна водяна сила. Тут у Возилові може стати величезна електрична осередня, при американській допомозі можна би сміло дешевий електричний струм передавати на всі більші і менші подільські місцевини.

В околиці є досить багато винниць: у Беремянах є 5-моргова винниця барона Гайдля; у Хмелевій є шкілка нашого виноградаря Романа Коцика (винниця $6^1/_2$ морґа) і інжинера Глажевського 10 морґів, у Лятачі, 4 км на південний схід від Хмелевої — 11-моргова винниця Краснопольського, далі — поля кавунів і винограду в дуже гарній оселі Червоногород, власність княгині Любомірської, далі — водопад Джуринів, нагадує, кажуть, американську „Ніяґару". Але — маленький...

Сталевий дзюб корабля посувається все вперед, колихаючись то в один, то в другий бік. Нагадується минуле Дністра. Починається про це розмова. Ще колись давно, Дністер був головною торговельною дорогою межи Сходом і Заходом. Туди переходили римські війська. Доказ на це — находи в Мишковичах. Там найшли римські монети і бронзові римські відзнаки. Над Дністром розвинулася була торговля в цілій основі. Дністром посувалися купецькі валки аж до Чорного моря. Величезні маси збіжжя і тварин ішли Дністром в далекі-далекі країни.

Над Дністром здавна плекали виноград і торговельну садовину. Села й містечка заліщицького повіту, такі, як: Колодрібка, Синоків, Михалків, Горошева, Устє єпископське, Мельниця, Іване пусте, Кудринці, аж до закутини Козачівка — все це околиці, де родить виноград, де вдається дуже гарна садовина. Чудові печери в Кривчі Горішнім і Більчі Золотім нагадують нам славні печери коло італійського Трієсту. Та наші якісь кращі, своєрідніші, хоч культури нема.

В само полудне ми заплили в країну винограду — до Заліщик.

Надворі гарно й любо. На небі ні одної хмарки. Величезний залізний міст лучить Галичину з Буковиною. Саме положення міста межи горами над берегом Дністра, робить враження якоїсь нездобутої кріпости. Гаряче. В полудне термометер указує 50° Ц. Перед нашими очима просувається чудова картина: прекрасний яр Дністра, зелені кущі винограду з китицями овочів, що налиті соком, а далі — парк різноманітних дерев — бросквин, морель, вишень — ще далі — поля з кавунами. А на тлі всього цього: доми, дімки, вулиці, а магістрат, кажуть, із XVII. ст., а далі — цікава шкілка нашого наддніпрянського українця Митрофана Дехтярева, що так гарно вміє плекати щепи дрібної садовини, фахівця морель, бросквин, яблунь, груш, винограду.

А над берегами Дністра кипить молоде життя. Там — купіль на сонці. Людей над рікою без ліку. Гамір, рух, крик. У сонці Заліщик находять ті, що сюди заїхали, полегкість, лік на свої недуги.

У місті метушня. Одяг інтеліґентів переплітається з народнім. Гарний одяг, головно — жіночий. Чудові вишивки, нашийники із срібних австрійських монет, стяжки, запаски. Чи може бути щось краще над Заліщики. Хвалилися колись австрійці берегами Адрійського моря, їздили й наші люди до Абації, що тепер її забрали італійці, і значіння місцевини впало — мають італійці без Абації багато гарних місцевин — їздили по французьких надморських містах, не звертали уваги на свої Заліщики, що нічим гірші за всякі Абації.

Велика Україна має свій чудовий Крим, має свою Одесу над Чорним морем, а ми тут маємо свої Заліщики над Дністром. Є це місцевина, що як би хто не знав, що вона в Галичині, думав би, що це якась південна країна, що має своє солодке вино. Бо в Заліщиках, над берегами Дністра, плекають виноград і то не якийнебудь, тут саме зародилася думка — на широку міру розводити винну лозу, гарну садовину. Стоїмо тут і дивимось на все, як зачаровані.

Та все має свій кінець. Знад Дністра наче „русалка", вирінув дзюб нашого корабля: час вертатися, звідки приїхали. З тужливим серцем ми займали свої місця...

ЦЕЛЮЛЬОЗА З КОНОПЕЛЬ

Одною з найважніших сировин великої промисловости є — целюльоза (річовина, з якої утворені стіни ростинної клітини), що її широко вживають тепер для виробу паперу, штучного шовку, вибухових річовин і т. п. Головним джерелом целюльози були досі ліси. Але ж лісу не скрізь подостатком, автім і там, де його багато — державні закони охороняють ліси перед надмірним, негосподарським вирубуванням, напр., у Швеції. Ця справа має особливе значіння для тих країн, які мають мало лісів.

Щоб унезалежнитись від чужих країв, держави невпинно шукають за новими джерелами целюльози. Один з таких способів, витворювати целюльозу з конопель, винайшов італійський учений Пріямо Ґаретто. Італійський уряд, розуміючи вагу цього винаходу для італійської промисловости, негайно дав винахідникові видатну допомогу. В Неаполі побудували йому досвідну фабрику, а під коноплі засіяли всі землі, які тільки можна було вжити, навіть висушені понтинські болота.

Спосіб переробу конопель у целюльозу основується на хемічно-механічнім обробі стебел конопель. Кору стебел здіймають довгими пасмами, через що вона куди сильніша від тої, яку одержують звичайним способом, себто — моченням, сушенням і дерганням. Одержані пасма обробляють хемічно, замісць мочення та сушення, а тоді промивають бісульфітом та перероблюють у целюльозу.

Одночасно винайдено новий спосіб усувати пектинові та ґумові речовини, завдяки чому волокно дає кращу пряжу, як звичайне, ютове чи навіть бавовняне.

Така целюльоза вповні годиться для виробу пакункового, друкарського, звичайного до писання та багатьох инших родів паперу, а також до виробу вибухових річовин. -пф-

ТЕОКТИСТ ПАЧОВСЬКИЙ

ДАВНІ УКРАЇНСЬКІ ЖИТТЄПИСИ СВЯТИХ

Тарас Шевченко в закінченні (епільогу) до поеми „Гайдамаки" згадує, м. ин., що його батько „бувало, в неділю, закривши Мінею" тобто — збірник життєписів святих, просив діда, щоб той розказував історію минулих літ. Цей дрібний натяк щодо „Міней" указує, що життєписи святих були улюбленим читанням нашого простолюддя навіть іще за Шевченкових днів. І воно не диво. Бо життєписи святих говорили про працю для добра людства, любов ближнього, про змагання до моральної доскональности, одне слово, про все те, чого придержувалися за свойого життя ті одиниці, яких Церква зачислила до святих. Одначе тут зараз слід пригадати, що визначні вчинки святих не скрізь мали однакові прикмети. Наприклад, святі західньої Церкви в рівній мірі працювали не тільки над особистою доскональністю, але і для культурних потреб загалу (закладали школи); святі ж східньої Церкви втікали найчастіше від світу і дбали передусім про спасення своєї власної душі.

Життєписи святих були писані приступно, живо, ясно, то й тішилися незвичайною популярністю. От, н. пр., такий збірник життєписів святих, що їх написав по-латині з кінцем XIII. ст. італійський єпископ із Ґенуї Джакоббо де Вораґіне п. н. „Золота леґенда", поширився був по цілій Европі. Велику популярність здобули собі життєписи святих і в Україні.

Перші збірники життєписів святих появилися в нас уже з початком XI. століття. Є це переважно відписи із болгарських збірників, бо староболгарське письменство мало тоді великий вплив на нашу культуру. Поділяються вони на три роди, а саме на т. зв. „Прологи"[1]), „Мінеї-четії"[2]) і „Патерики"[3]). „Прологи" складаються з коротких життєписів, розкладених за днями місяців, в такому порядку розміщені і обширні житія „Міней", але щодо кількости їх багато не було. Посереднє місце щодо обему між тими родами житій займають „Патерики", які подають життєписи ченців або пустельників тільки деяких місць. Згодом зявляються й перші українські власні житія, а саме життєпис св. Володимира Великого, князів Бориса й Гліба, св. Теодосія Печерського. А першим суцільним українським збірником був „Києво-Печерський Патерик". На зміст „Патерика" складаються життєписи ченців Києво-Печерської Лаври, що їх описали в першій четвертині XIII. стол. два колишні печерські ченці — Симон і Полікарп.

„Печерський Патерик" був найпопулярнішою староукраїнською книгою. Проф. Грушевський відважився був навіть сказати, що мовляв, „»Патерик« і »Кобзар« це були дві найпопулярніші українські книги". І дійсно, „Патерик" не тільки переписували й відновлювали в найдавніших часах, але з початком нашого друкарства появляються і друковані його видання (перше вид. вийшло в Києві 1661. р.). Розуміється, що житія „Патерика", подібно як усі вичислені, були писані книжньою українською мовою, такою, що нею списані церковні книги.

Одначе в XVII. стол., коли українська народня мова дуже сильно втискається до реліґійного письменства, бо, як пише один із тогочасних письменників, церковна наука „простою мовою повинна бит в церкві Божой од пастира і учителя проповіданна, іжби (щоб) і найподліший в розумі (найпростіший розумом) могл (міг) зрозуміти і пожитковати (використовувати)", виходять у світ і житія, писані тією мовою. Є це переклади з давніх „Прологів", „Киево-Печерського Патерика" з „Żywot-ів Święty-x" польського проповідника Петра Скарґи (1536—1612). Але Церква далі придержувалася церковно-української мови. Тією теж мовою виходить друком найбільший український збірник житій святих, що над ним працював Дмитро Тупталенко-Ростовський (1651—1709), яких 20 років. Тупталенкова праця над життєписами святих не була легка. Він переглянув усі доступні йому джерела латинські, російські, польські й українські, та щойно на їх основі вибрав понад 800 житій і склав їх приступним способом. Цей твір Тупталенка видала друком Києво-Печерська друкарня в чотирьох обемистих томах (кожний том має понад тисячу сторінок), п. н. „Книга Житій Святих" (1689—1705). Те, що Тупталенко спирався на західніх джерелах, мало вже хочби той додатній вплив, що його поодинокі життєписи у відміну від давніших українських житій, позначують такі риси, які були прикметні святим західньої Церкви.

Хоча від першого видання Тупталенкових „Житій" минуло вже більше як двісті років, вони далі залишаються найповнішою й найкращою українською збіркою життєписів святих. А їх значіння збільшилося завдяки практичній меті, бо, як читаємо в їх передмові, вони були написані для української православної Церкви, а тимчасом життя вчинило з них необхідний твір всієї православної Церкви. Тимто й зрозуміло, чому „Житія Святих" Тупталенка мають досі коло 10 видань. Хоча Тупталенко написав свою „Книгу" словяно-українською мовою, мовою, що її вживають у Церкві, то, не зважаючи на це, поодинокі житія кожний зможе зрозуміти без якихнебудь труднощів. Для прикладу подаємо початок життєпису св. Варвари, а саме:

„В царство Максиміліяна нечестиваго царя римскаго, бі (був) на востоці (сході) нікій (якийсь) человік благороден, богат і славен, іменем Діоскор, родом і зловірієм еллин (грек), живий (що жив) в Іополі. Той імі (мав) дщер іменем Варвару, юже (яку) яко зіницю ока храняше, не імі бо чад болії (більше), толію (а лише) ту єдину, яже (яка), єгда начат (почала) в возраст приходити, показася лицем зіло (дуже) красна і не бі подобния ей дівиці красотою в всей страні той."

---

[1]) Назва цього памятника зявилася тим способом, що на початку цих збірників (т. зв. синаксарів), з яких його переписували, була передмова, з-грецька „прольог", у нас тієї назви вжили як заголовка цілої книжки

[2]) Мінея-четія, це — грецько-староукраїнська назва, саме „μηναία" = місячна, а четія = читальна, инакше кажучи, є це збірник життєписів, як уже вище сказано, за місячним читанням

[3]) слово Патерик походить від гр. слова „πατήρ" — батько, отець, а означає збірник життєписів духовних отців

Таким самим ладом Тупталенко розказує далі, як св. Варвара припала цілою душею до Христової віри, від якої не потрапили її відірвати навіть найстрашніші муки поган.

В наших часах життєписи святих вже не можуть величатися тією популярністю, що її мали колись. Тепер уже вони обмежуються передусім до потреб Церкви, а те домашнє читання, яке вони колись виповнювали, заступає вже від довшого часу світська повість і оповідання.

ВАСИЛЬ ЛЕВ.

ПО ГУЦУЛЬЩИНІ

(Максимець, Добошанка).

У вузькій чудовій долині річки Максимець лежить село тої самої назви. Воно тягнеться здовж долини річки на яких 5 км, хати порозкидані по верхах. Околиця дуже гарна. Долина річки досить вузька та глибока, все в густих борах. Скрізь, куди глянути на бічні хребти, темніють зелені смерекові ліси. Зате людські оселі немило вражають. Ґаздівські загороди складаються з одного, двох, найбільше трьох будинків. Мешкальні доми маленькі, почорнілі, дахи з драниць діраві, часто повідривані дошки, поприкривані камінням. В хаті одне або двоє вікон, дуже маленьких, так, що мала дитина займе собою ввесь простір вікна. Один тутешній чоловік сказав жартом, що „як кіт сьидет у викно, то в хаті треба світити". Ці вікна часом без шиб — тільки на день відслоняють віконниці. В тій самій хатині часто буває і стайня на маржину, біля хати буває ще який хлівець, часом обориг. Одначе попри хати досить орного поля; тут видко збіжжя, картоплю, подекуди кукурудзу.

Як прийде вечір, пригожу хату на нічліг нелегко знайти. Щойно при кінці села зі сто метрів від шляху, що йде з Надвірної понад Надвірнянську Бистрицю до Рафайлової, живе ґазда, що „був у світі", в Надвірній і Станиславові, і в нього можна переночувати на поду над стайнею. Так ми і зробили. Ґазда вияснив дивний вигляд села. Люди тут не вбогі, мають із чого збудувати хати, є де заробити, власного поля теж досить, тільки старе привязання до хати, в якій ще дід і прадід жив, змушує їх мешкати в нужденних хатинах, де

Рафайлова (загальний вигляд).

вікна маленькі, щоб через них „не добулися часом опришки". В хаті, часто курній, крім великої печі, лав, столика і мисника та лежанки — нічого більше немає. В одній була ще лава з грубої дошки, в якій видовбана округла миска. До неї наливають страви і так їдять. На дні проверчений отвір, який затикають кілком. Після їжі змивають миску водою, відтикають кілок і вода спливає до цебрика, або в яму в долівці, а відтіль рівцем на подвіря.

В селі церкви немає. Ходять до церкви до Зеленої.

Другого дня ранком помандрували ми битим шляхом горі попри Надвірнянську Бистрицю

Церква в Рафайловій.

в напрямі Рафайлової. Високі гори позакутувані в ліси, простяглися по обох боках ріки довгими лавами. Подекуди наїжені скелі стоять при дорозі, то знову скелі стеляться лавою по дні річки і творять прегарні водопади й шипоти. А врядигоди береги підносяться стрімкими стінами і кручами звисають над зеленими плесами води.

Зранку небо затягнулося густими хмарами. Вони збиралися з сірими мряками, що заняли всі звори й верхи. Згодом небо почало прояснюватися, веселіти синявою, а земля в млі ока під гарячим соняшним промінням висихала. До Рафайлової зайшли ми коло 9. год. ранку. Пошти ми не застали. Відпочили коротенько й помандрували горі річкою Довжинцем на Добошанку. І осередок Рафайлової, і Довжинець лежать серед легко спадних верхів, на яких розкинені оселі серед лук. Сонця тут багато. Річка шумить крутим річищем, подекуди камянистим, тільки не глибоким. Чим далі горі річкою, тим більше долина звужується, а лісисті верхи підносяться вгору. Біля ґаївки Озірний (5 км від Рафайлової) значки повертають наліво в ліс, дорога відразу підноситься. Добре втоптана стежка — тепер розмішана болотом,

Якось мило йти лісом. Час минає скоро, самі ноги несуть. Серед дерев гомонить пташва. Важко з дерева на дерево перелітають дрохви. На одному дереві загарцювали чорні вивірки. Чорними очками придивляються нам цікаво, а одна збігає таки до наших рук. Вони тут безпечні. Тут немає злобної руки, що хотіла б їх погубити.

Стежка закручує серед лісів, здіймається вгору й незабаром вибігає на галявину першого верху Вижної (1634 м). Звідси видко вже чорногорські пасма. Вони майоріють далеко в імлі. Говерля (2058 м) мріє своїм стіжком на небосхилі. Праворуч від Говерлі ще могутніший верх — Петроса (2020 м) по закарпатському боці. Коротка зупинка, і знов мандри ґрунем по узбіччі верху Вижної до маленького сідла. Йдемо далі на перелуку до верху Медвежого (1737 м), цілого в лісах. У його стіп джерела річки Довжниця, а ще нижче — Зубринки. Здорова студена вода кріпить наші сили. Набираємо її у фляшки на запас.

Далі стежка підіймається вгору, крутить закосами по ґрунях, а декуди по камяних брилах на головне пасмо Добошанки. Перед ним іще один відірваний від цілости верх, увесь у жерепах. Із нього видко цілу Добошанку враз із Поленським (1694 м) та Кізім Ґорґаном (1617 м). Вже пізня година сполудня (16). Поспішаємо невеликою перелукою вділ на головне пасмо. Перший верх у ґреготі та жерепах. Поміж них веде значкована стежка на другий верх у самі цекоти, поросли зеленими обрісниками. На полонині під верхом пасеться стадо коней. Біжать до нас. Любить людину німина.

За чверть години підходу ми на верху, звідки видко другу сторону верхів з Поленським і Кізім Ґорґаном. Узбіччя нашого верху спадає стрімко вниз, воно ціле теж у цекотах, тільки — темносірих. Тому чотири роки доводилося нам тудою сходити навмання над потік Сітний. Він сховався далеко в густих борах, що засіли на сумежних верхах і зворах, які поблискують тут і там маленькими ґрунями і стаями. За нашими плечима показуються темні хмари. Праворуч за значками веде невидна стежка на найвищий верх Добошанки. Він увесь у яснозелених цекотах, нераз величини гуцульської хатини. Стежка біжить вузьким гострим сідлом, цілим у камінні. Здається, що сильний подув вітру струтив би звідсіля вділ у камянисту пропасть — ліворуч, і жерепи — праворуч.

За пів години доброго ходу, мов по сходах, мандрівника витає головний верх із тріянґлем (чугою). На щастя, досі була погода, можна було оглянути величну околицю, що простягається кругом на Чорногору, Сивулю (1836 м), Ігровище (1807 м), Яремчанські, Микуличинські і Татарівські верхи. Одначе ледви ми встигли сісти на верху, як висунулися зпоза Сивулі чорні бовдури хмар і почали рокотіти громами. Небо затягалося темною паполомою дощевих хмар. Тільки сильний вітер віяв зліва й почав гнати „мрячами" від Поленського. Не було часу на відпочинок — громова буря на найвищому шпилі не потішає втечею перед смертю. Кругом ні одної ростини, тільки саме каміння в яснозелених обрісниках. Щойно яких 150 м нижче починаються жерепи.

Ґреґіт під Добошанкою.

Чим-дуж сходимо з цього верха на сідло до останнього, також цілого в каменях, тільки нижчого. Просто нас за глибокими зворами — пасмо Ґорґану (1600 м), Синяка (1666 м) й Хомяка (1334 м). Ледви зійшли на сідло, а вже головний верх окутаний хмарами. Не доходячи до кінця верху, сходимо за значками праворуч майже прямозвисно вдолину по камінні, опісля поміж жерепами, потім знову по камінні, і знову жерепами, і за годину сходимо 200 м нижче на полонину. А тимчасом хмари займають верхи, стеляться вділ аж до жерепів, ховають усе каміння. Із полонини знову вділ лісами. Попід ноги бється дрібне каміння й осиписька. За годину дороги вступаємо до сховища над Зубринкою. Ціле сховище заняте мандрівниками й польськими пластунами, а в ґаївці біля сховища закватирувалися „анджинєри", що приїхали на лісні поміри, пан секретар з Зеленої і злісний. Ми заночували в ґаївці на горищі, куди приняв нас їх помічник гуцул. А годі було заснути, бо пани довго забавлялися голосною розмовою, сміхами, криками і пустими жартами...

Другого дня досвіта ми прокинулися і чимдуж утекли перед тією компанією. Щойно на пів години ходи понад Зубринку, ми спинилися, щоб помитися і зварити сніданок.

ТАЙНИЙ ХІД ПІД ДЕСЯТИННОЮ ЦЕРКВОЮ

Як подає київська „Учительська Ґазета" з 5. серпня ц. р., у Києві відкрили на місці зруйнованої Десятинної церкви, у глибині 7 м від колишньої церковної долівки, підземний тайний хід, засипаний заваленою землею. Хід цей находиться під осередньою частиною колишнього Десятинного храму. Як здогадуються археольоґи, завал прийшов у часі наступу на церкву татар у 1240. році.

Під облімками найшли чотири людські кістяки, при них мечі й боєві сокири, на одному черепі був шолом. Біля одного кістяка лежали відливні формочки, мабуть для відливу срібних прикрас. На основі останків одягу на кістяках здогадуються, що в цьому тайному ході поховалися від татар тодішні знатні люди, одяги були дуже дорогі, з шовку й парчі (дорога одежа, попоретикана срібними й золотими нитками), із срібними запинками. Про це свідчить теж найдений золотий перстень незвичайної роботи, і срібна гривна на шию більше ніж чверть фунта ваги, а також і багато инших дорогоцінностей.

Люди, що їх присипала земля в цьому тайному хіднику, мабуть, не відразу згинули; вони пробували прокопати собі вихід. Про це свідчили б деревяні заступи (рискалі) оковані залізом, що їх найдено при кістяках.

г-ка.

Н. К—АК.

ДОШКІЛЛЯ

Діти від 3. до 7. року життя, що ще не ходять до школи, ростуть у нас здебільша без ніякої опіки. Через те буває, що вони спричиняють і багацько різних нещасть. А все це можна оминути, коли б наші діти, як це вже давно діється в культурних народів, в літні місяці (липень-серпень) проводили час у дитячих садках, а решту року в окремих захистах, чи захоронках під фаховим проводом виховниць.

Діти в сільському дитячому садку.

Такі дитячі садки й захоронки називаємо загально д о ш к і л л я м, бо туди ходять діти дошкільного віку. Не можна сказати, щоб і в нас на дошкілля не звертали уваги. Звертають, але ще дуже мало. Тимто тут у цій статті хочемо сказати трохи про користи дошкілля. Ці користи — великі.

*

Дитина в часі свого розвитку зазнає різних впливів. Одні з них — випадкові, н. пр., середовище, в якому дитина пробуває, інші — постійні, при чому тут видко все якусь ціль. В житті деяких дітей переважають впливи випадкові, в инших має перевагу вплив постійний, звязаний із доцільним вихованням. Дитину можна виховувати одинцем, або в гурті; дома, під оком батьків, або в окремій установі, під проводом фахово вишколеної одиниці. Такою виховною установою для дітей від 3. до 7. року життя і є дошкілля.

На Заході Европи почали займатися дошкільним вихованням уже з кінцем XVIII. ст. Устрій дошкілля і напрям виховання в ньому зазнавали різних змін, поліпшувались, їх приспособлювали до розвитку дитини. Перші дошкілля (дитячі захисти) мали за завдання дати дитині дбайливу опіку й виховний нагляд. Але опікунки дітей у перших цих установах не мали ще відповідної підготови, опікувалися дітьми, як знали. Щойно десь у половині XIX. ст. захисти поглибили свої виховні засоби, поширили свої завдання. Крім дбайливої опіки над здоровлям, над свобідними рухами дитини, її забавами, вони починають працювати над її духовим розвитком. Відомо ж, що дитина легко і скоро сприймає все, що нове, тимто завдання захисту (захоронки) поширили: почали це завдання розуміти так, що захоронка має влегчити дитині майбутню науку. При помочі відповідних гутірок, пісень, забав і занять дитина духово розвивалася, при чому набувала відповідне знання: така захоронка заступала перший рік шкільного навчання.

Але від того часу устрій дошкілля змінився. Теперішнє дошкілля це — установа, що гуртує дітей від 3. до 7. року життя, яким дім і родина не може або не вміє дати таких умов, які са́ме потрібні їм до всебічного розвитку їх духа та тіла. Вже в дошкіллі виховниця старається тепер впливати на діти так, щоб вони виховувалися для суспільности, а то й впливали на свій дім і родину. Вона вщіплює в дошкіллі такого релігійного, морального й національного духа, яким помалу й послідовно проймається душа дитини. В дошкіллі дитина бачить на кожному кроці приклади моральної поведінки, вчиться відрізняти добре від злого. Тут вона засвоює собі добрі звички, вчиться чемно й лагідно поводитися з товаришами й товаришками забав. Дошкілля наломлює дитину до ладу, вчить її послуху для особистого й загального добра. Тут вона стрічається з багатьома новими предметами, пізнає їх, набуває поволі знання. А виховниця викликує в дітей зацікавлення до нових для них річей, до нових подій, і світогляд у дитини ширшає. Зокрема виховниця різними способами: віршиками, казками, оповіданнями, образочками й т. д. вщіплює в дітей любов до всього свого, до свого народу, до батьківщини і те зерно, що впаде в серце й уяву дитини, нелегко потім викинути.

А далі — дошкілля вчить дитину зберігати своє здоровля, виконувати найконечніші здоровельні (гігієнічні) приписи: привчає орудувати щіточкою до зубів, призвичаює мити руки перед їжею, чи спаням, вчить дбати про чистоту і красу одягу. А все це розбуджує в дитини добрі звички й поза дошкіллям, у рідній хаті.

Діти дошкілля у Львові (вул. Потоцького 103) граються під наглядом виховниці-черниці.

Має дошкілля і свою суспільну вагу. Вага його в тому, що воно створює дітям, що їх батьки працюють поза домом, добру й певну опіку, родинне тепло. А далі — і це найважніше: воно від малку вчить дитину жити громадою, заправляє

її до спільного, зорґанізованого життя, яким вона вже починає жити. Тут затирається вже з малечку різниця між бідним і багатим, бо ж діти всі разом живуть, усі разом граються, вчаться.

Діти, що їх приводять мами до захисту, приходять дуже часто з вогких, темних і нездорових помешкань, находять у дошкіллі змогу проводити цілі дні чи в ясних, чистих, теплих, провітрених кімнатах, чи на свіжому повітрі: на майданах, у городах чи садах, а все це незвичайно корисно впливає на піднесення загального стану здоровля дітей. Та не лише діти незаможних батьків мають користь із побуту в дошкіллі. І діти багатіших батьків, головно — одинаки й одиначки, мають велику користь із побуту в дошкіллі. Бо ж багатіші діти, головно — одинаки, виховуються звичайно самі, без товариства ровесників, живуть тільки зі старшими, за скоро розвиваються, часто тратять свою дитячість, часто виростають на самолюбів. У дошкіллі такі діти находять відповідне для свого віку товариство, позбуваються самолюбства, звикають до товариського співжиття.

І ще одне. Тим, що дошкілля виробляє в дітей культурні звички, воно впливає на піднесення культури в цілому домі, з якого діти повиходили.

Слід теж згадати, що дошкілля значно влекшує пізнішу працю дитині у школі та приспішує духовий розвиток дитини.

Національна, суспільна й виховна вага дошкілля, як бачимо, справді велика. Тимто нам не слід його легковажити. Зокрема для нас, українців, нації недержавної, дошкільне національне виховання наших дітей має таки далекосяжне значіння. Це добре зрозуміли деякі наші орґанізації, передусім „Українська Захоронка", „Рідна Школа" і багато вже в цій справі зробили*). Але треба, щоб ця справа поглибилася та поширилася. На жаль у загалу не видко ще зацікавлення нею, а то й помітне деяке її легковаження. Про це свідчить хоч би те, що з кожним роком у нас щораз менше фахових виховниць. Єдина в нас семинарія для виховниць дошкіль (Львів, вул. Потоцького, 103), має зовсім небагато учениць і ще менше могла виявити цього року окінчених виховниць. Не диво, що багато дитячих садків цього року не можна було відкрити з браку фахових виховниць. Це повинні затямити собі батьки наших дівчат у віці 14—17

Забави дітей у дошкіллі під оком виховниці.

літ. Нарікають у нас, що дівчата кінчають школи й не мають куди притулитися. Це правда. Але це вже від нас не залежить. А ось тут, скінчивши таку семинарію, могла б наша інтеліґентна дівчина найти собі сякий-такий хліб. Не пшеничний він, а житній, разовий, а все-ж — хліб.

А для нашого народу в теперішніх часах дуже важно, щоб були в нас свої українські дошкілля під проводом українських виховниць.

*) Треба відмітити велике значіння почину Товариства „Українська Захоронка" у Львові — видавати журнал, присвячений питанням дошкільного виховання. Такий журнал-місячник і почав виходити у Львові з березнем 1938. р. п. н.: „Українське Дошкілля". Журнал розробляє орґанізаційні й методичні питання та приносить багато всякого матеріялу, придатного у щоденній дошкільній праці. Журнал редаґований — фахово, назверхній бік — гарний.

АДАМ АДАМОВИЧ.

ШПИГУНСЬКЕ ПРИЧАНДАЛЛЯ

„Війну виграють не кількістю війська — а кількістю шпигунів" — сказав колись один французький маршал. Не диво, що з вибухом війни, а то далеко ще перед нею, кожна держава посилає своїх випробованих шпигунів („розвідчиків") у ворожий край. Там за гроші набувають вони нових „прихильників" із завданням — переносити, чи передавати найновіші вістки про уставлення війська, настрої населення, пляни кріпостей, наступу і т. д.

Передавати ці вістки до відповідних рук це — найважніша справа. Звичайні шляхи передавати вістки, такі як: пошта, телєфон, телєґраф чи радіо, стають підчас війни неможливі до вжитку; держава заздалегідь не допускає до того, щоб громадяни порозумівалися між собою: сильною цензурою, підслухами розмов, переловлюючи радіеві хвилі, тощо. Тимто шпигуни мусять шукати инших способів, щоб порозуміватися. До цієї мети придаються звичайно речі щоденного вжитку. Не диво, що шпигуни вишукували такі місця у своїм одягу, що ні на перший погляд, ані навіть по довших розшуках не видають своєї тайни. Минули вже часи, коли вживали куфрів із подвійним дном, порожньої всередині палиці, чи запятків, чи зашивали пляни у підшивці. Ні! Це способи, що їх наводять у своїх перших спробах молоденькі письменники...

*

Остання війна виявила, що людська, чи радше шпигунська уява дуже велика. Неодна протирозвідка мала у своїх руках витерту щітку до зубів, у якій були важні пляни; обертала цим предметом на всі боки, пересвітлювала рентґеном і нарешті віддавала його до рук власника. Вона не знала, що ця, на перше ско перетерта від частого вживання щітка до зубів, має між своїми волоска-

ми важний документ. Волоски на щітці були попідтинані за певними правилами; кожна висота й уклад попідтинаних волосків мали своє значіння. Коли дісталася до призначених рук, можна було за поміччю ключа відчитати з неї дуже важну вістку.

Ще більше видумчивим способом було приміщення майстерно нарисованих плянів у штучному оці. Шпигун витягав штучне око, і в його середину клав важний плян. Також вживали до цього зуби, прикриті золотою короною.

*

Для передавання вісток вживають також поштових марок. Як відомо, береги значків мають зубці. Витинаючи відповідним способом поодинокі зубці, можна укласти дуже добре тайне письмо (шифр). Давнім давно писали звіти під поштовою маркою. Але це швидко можна було відкрити, тимто той спосіб понехали. Зате вживали иншого способу порозуміватися поштовим значком: відповідно наліпивши марку в якомусь, згори зазначеному місці, чи відповідно перекривлюючи марку, можна переслати важні вістки.

*

У часі світової війни — німецька жандармерія від довшого часу стежила за одним ельзасцем[1]), що переходив гряницю. Назверха не відзначався нічим від місцевого населення. Але його часті подорожі в глибину краю звернули на нього увагу протирозвідки. Одного дня його заарештували й перевели у нього докладний трус. В тасьмі його шлийок найшли майстерно виконаний футерал, де була купа різних плянів.

В иншого шпигуна найшли важні звіти у спинці при комірчику. Цей тайний сховок винайшов аж апарат „Рентґена", бо спинка була така перетерта від частого вживання, що й годі було подумати, наче б то у ній були якісь таємні письма.

*

Чималу вагу для шпигуна мають різні сотворіння, чи листки дерев. Вже Бейден Повел[2]) згадує про те, як на звичайному рисунку метелика вдалося йому „перешварцувати" пляни кріпости. І хоч від бурської війни минуло немало часу, способи зилишилися ті самі, хоч і уліпшені.

Французька розвідка приловила близько гряниці одного природника, що мав велику збірку комах. Коли докладно оглянули всі комахи (яких 1000 штук!) побачили на крилах одного метелика майстерно вимальований плян кріпости, а на крилах знаної всім комахи „зозулі" — найшли одну плямку за багато. Під побільшальним шклом побачили чудовий плян важного залізничого двірця. На крилах иншої комахи найшли звіт, написаний тайним чорнилом.

*

Підчас війни заарештували в Тиролі одного італійського сотника, що мандрував по Австрії у цивільному одягу. В його підручному клуночку найшли гребінь з понадтинаними зубчиками. Як виявилося це були тайні і дуже важні знаки, що повідомляли про рухи австрійської армії над рікою Сочею (Ізонцо).

Один анґлійський шпигун перевозив важні звідомлення у шнурівці до черевиків. Розуміється, що шнурівка була відповідно „спрепарована"; в середині мала відповідний сховок, у якому можна було перенести потрібні папери.

*

Різні тайні папери можна перевозити в трубочках. На російському фронті зловили одного шпигуна, що переховував документи в коробці пасти до зубів: в одному кінці було порожнє місце й у це місце сховав він документ.

Нотні знаки, це — також прекрасний спосіб для тайних повідомлень, для шифрів; шпигун, що вдає музику, возить ізо собою цілу пачку нот, між якими буває й шифр; цей шифр можна відчитати лиш, відограви ті ноти...

Велику прислугу робить шпигунам і фотоґрафічний прилад. У війні нераз вживали голубів як шпигунів; до їх черева привязаний був фотоґрафічний чи кінематоґрафічний прилад, і автомат здіймав ті околиці, над якими перелітав голуб.

Відомі є всім малесенькі прилади, що їх можна носити як шпильку до краваток, чи ґудзик при маринарці, при жіночій підвязці, при далековиді, тощо.

У Верден, у Франції, заарештували обдертого діда, що грав на катаринці старі пісні. Коли переглянули докладно його катаринку, найшли у ній малий кінематоґрафічний прилад, а на плівці були фотоґрафії літаків, складів амуніції, тощо.

Про способи, що їх вживають шпигуни—можна написати дуже й дуже багато. Різні штучки закриті тайною, що лише дорогою сліпого випадку виходять на денне світло. Навіть підчас миру всі держави виучують справних шпигунів, що їх завдання — приносити найменші вістки про своїх сусідів. Наука й досвід видумують щораз то новіші способи, що мають служити шпигунству. І хоч шпигунська служба небезпечна — то проте багато людей віддається цій важній для добра їх краю справі.

[1]) Ельзас — був перед війною німецькою провінцією; але ельзасці все тягли до Франції, і по війні дісталися Франції.

[2]) Роберт Бейден Повел (Baden Powell), анґлійський ґенерал *1857., основник пласту; див. Ж. і Зн. III, 237—241.

ДУДАРІ І СКРИПАРІ

„Ой, дударю-дударику, дударю ледащо..." співають у пісні. Тепер про дударів не чувати, хиба десь у горах покажеться який музика зі „старосвітською дудкою". Але в давніх часах такі народні музики бували в кожному більшому селі чи місті. У переписі 1583. р. дударі записані, нпр., на Підляшші в Дорогичині й Лосицях, на Волині в Кремянці, Турійську (двоє), Олиці (чотири) й ин. В деяких місцях були також „скрипарі", нпр., у Володимирі записано троє, в Луцьку пять; в Камянці на Поділлі були 1578. р. два „скрипичники" вірмени, що виробляли скрипки. Особливістю давніших часів були скоморохи, про яких чит. Ж. і Зн. 1938, ст. 199—200.

І. К.

КИРИЛО ВУК.

ДЕЩО ПРО „ЛЮБОВ" НАРОДУ ДО ДИКТАТОРІВ

Історія записала, як різні царі-деспоти, тирани та диктатори[1]) чванилися, що вони є любимці гнобленого ними народу. І в наших часах, на наших очах, розграються такі несамовиті видовища, що різних, знаних із своєї жорстокости „вождів" їх прихильники, звеличники та інші плазуни називають, на глум соромові та здоровому глуздові, „батьками народу". І ось було б справді цікаво збагнути цю загадку, чи ті, звеличувані нікчемними прибічниками та наймитами гнобителі й вороги людства, що иноді, вдержуючи свою владу, заливають світ потопом крови, чи вони справді вірять самі в цю любов народу до них, хоч і бачать, що, невідмежені від цього народу густим кордоном поліції та війська, не сміли б йому і на вічі показатися? Чи не знають вони долі своїх первозразків, або чи історія таких, як вони кривавих тиранів, нічого їх не навчила? А проте не можна приплющувати очей на те, що небуденний успіх зеднує щасливій людині прихильність навіть у тих, що були досі її противниками... Як воно буває насправді з такими справами, хочемо це подати нашим читачам на прикладі французького цісаря Наполеона, який начебто тішився великою прихильністю народу, але як вона виглядала та прихильність, показалося тоді, як Наполеон упав... Про це писав колись французький часопис „Le Temps" (Час), і вибрав він для цього ту хвилину з життя Наполеона, коли він відбував свою сумну дорогу на заслання на острові Ельбі[2]). Треба знати, що Наполеон різнився тим від усяких теперішніх „диктаторів", що він був свого часу дійсно один такий у цілому світі, що не мав ані рівного собі товариша де-инде, ані суперника та, що крім знищення та страждання полишив людству і деякі тривкі та вартісні надбання, що на баґнетах своїх вояків ніс у світ гасла громадянської й людської свободи й рівности і, згідно з цими гаслами, новий суспільно-політичний лад. А проте виявляється, що поза гуртком своїх вояків, він не находив прихильности у громадянстві, дарма, що, як ніхто инший, придбав так багато слави своїй прибраній[3]) батьківщині — Франції.

*

Попрощавшися із своєю старою ґвардією[4]) Наполеон уранці 20. березня 1814. р. виїхав із Фонтенбльо[5]) на своє почесне заслання на острів Ельбу. Їхав він дуже скоро, і вже 23. березня в одинацятій годині ночі він проїхав уже місто Ліон. Його везла карета, запряжена шестеро кіньми; за ним тягнулося тринацять повозів, в котрих сиділи маршал Бертран, польський ґраф Ертмановський, касієр Пейрюс, лікар, аптикар, секретар, два льокаї, два кухарі, різна прислуга та чотири повновласники від держав, котрі мали доставити Наполеона на острів Ельбу: австрійський польовий маршал Коллєр, російський ґраф Шувалов, прусський ґенерал Вальдбурґ і анґлійський сер Нейль Кемпбейль. За повозом їхала прибічна сторожа — півтора сотні вершників. Цей відділ супроводив Наполеона тільки до якогось часу, потім замінив його австрійський відділ, а пізніш — російський (козаки). Це не сподобалося Наполеонові, й він заявив, що обійдеться без сторожі, він був певний, що йому нічого не станеться. Йому вволили волю, і він їхав якийсь час далі без сторожі, спинявся, де хотів, приймав усіх, кого йому хотілося, війська, які він проїздом зустрічав, віддавали йому честь, його приїзд оповіщали скрізь барабанами. Тоді мешканці ховали білі кокарди (відзнаки прихильників королівства й панівного дому Бурбонів, що їх поставили на трон після Наполеона), щоб не дратувати колишнього цісаря...

Та за Ліоном усе перемінилося. Що далі у глиб провінції Провансу, тим більше й частіше проявлялася ворожість населення супроти Наполеона. В місті Авіньоні, на півдні Франції, на світанку зібралася юрба озброєної черні, щоб загородити йому дорогу. Лунали з усіх усюдів озлоблені вигуки: „Геть із тираном! Досить смерти!" — Коли Наполеон у ранці 24. березня приїхав до міста Орґон, побачив на шибениці свою подобу: на майдані містечка на довжезному посторонку маяло опудало, помазане кровю, і на ньому надпис, що повішений, це — Наполеон. Юрба наказала йому висісти з повозу. Жінки кидалися на нього з кулаками, з нього здерли ордер, плювали йому в обличчя, а якийсь дужий драбуга схопив його за комір та кричав, трясучи ним: „Хай живе король!". Після відїзду Наполеона він дуже чванився своїм учинком.

Обурені таким видовищем комісари держав наставали, щоб як мога скоріше змінити коні та вибратися в дальшу дорогу. Становище ставало грізне. Недалеко від міста Орґон був т. зв. „Королівський міст". Там знову мав бути постій та зміна коней. Передбачуючи нові вияви невдоволення, Наполеон скинув свій однострій із білою камізолькою і знаний усім тригранний капелюх і надяг широкий синій плащ та капелюх із білою кокардою (знак його найбільших ворогів, настановлених наново королів). За нього до карети всів маршал Бертран, а Наполеон сів собі на поштовому візку біля поштаря, так, наче б то він був цісарським курієром (вістовим).

---

[1]) д е с п о т, грецьке слово — необмежений володар; свавільна, жорстока людина; назва давніх візантійських цісарів та патріярхів; т и р а н, грецьке слово — у старовину — володар, князь; тепер у поганому розумінні — людина, що силою захопила владу в державі й виконує її самовільно; д и к т а т о р, латинське слово — колись у старовинному Римі людина, що їй надавали повну владу, коли державі загрожувала небезпека; тепер — необмежений, ні перед ким не відповідальний правитель

[2]) Е л ь б а, старовинна Еталія або Ільва, — гористий італійський острів на Середземному морі, 224 км², 26.000 мешканців, що займаються гірництвом та рибальством; в 1814—1815. рр. жив тут на засланні Наполеон

[3]) відомо, що Наполеон був родом із острову Корсики, де говорять по-італійському...

[4]) г в а р д і я, італійське слово — добірне військо, прибічна сторожа володарів; за Наполеона І. ґвардія була ударним французьким військом

[5]) Ф о н т е н б л ь о (Fontainebleau), замок біля Парижа, побудований у XIII—XVIII. стол.; 1814. р. Наполеон зрікся в тім замку престолу; тепер — літній осідок президента Франції й музей.

Дув сильний південний вітер, що збивав стовпи пилюги. Ніодному цісареві не доводилося ще подорожувати в таких умовах, без почесної сторожі, без почету з королів, князів і маршалів, одному віч-у-віч із народом... Наполеон посувався тепер тою самою дорогою, якою їхав давно, коли ще був простий артилерійський сотник. Цією дорогою він вертався як переможець з Єгипту. Люди, що бачили цього згорбленого, з похиленою головою, запиленого курієра, ані й не догадувалися, що перед ними є сáме цісар, Наполеон, той самий, що так іще недавно вїздив сюди з великою парадою серед гомону труб та веселих і радісних окликів! — Хоч смертельно втомлений, Наполеон невпинно підганяв коні та спинився щойно в маленькому селі Каляді, в гостинниці при дорозі. Велика їдальня правила одночасно й за кухню. Увійшовши сюди, Наполеон звернувся до господині заїздного дому, назвав себе Кемпбейлем, й домагався кімнати. Та була тільки одна вільна кімната, низька й темна. Хазяйка нерішуче показала її приїздному, але він заявив, що вдоволиться й такою. Прибираючи кімнату, хазяйка, як звичайно, почала розмову з новим гостем та спитала його, чи не зустрінув він де Наполеона, бо його приїзд заповіли. Колишній цісар відповів із нехіттю коротким: „ні!". А тоді жінка почала лаятися, нарікати, як переможці могли таке чудовище випустити живим на його острів, та заповіла, що його безпечно по дорозі викинуть із корабля в море. Нарешті заявила, що коли б так до її гостинниці заїхав Наполеон, то вона не дала б йому за ніщо у світі обіду й, показуючи величезний ніж, додала:

— Ось ніж, дуже добре загострений; він пригодиться, коли тут зявиться цісар".

Коли ж Наполеон зацікавився за що вона так сильно ненавидить цісаря, вона закричала:

— Він забрав мені сина, небожа та погубив так багато молодих людей!

Зачувши, що приявні, звертаючись до гостя, називають його: „ваше величество", бідна хазяйка догадалася, з ким має діло та мало не зімліла від жаху.

Коли подали обід, Наполеон його й не доторкнувся. Блідий від гніву, кинув на землю подану йому чарку вина. А тимчасом, повідомлена про приїзд колишнього цісаря, почала біля гостинниці збиратися юрба простолюддя. Наполеон рад-не-рад мусів провести в гостинниці цілий день аж до пізньої ночі. Щойно в першій годині ночі виїхав у дальшу дорогу, переодягнутий у чужинецький одяг: від австрійського ґенерала позичив плащ, від пруського кашкет... Безпечний почув себе щойно далеко від своїх колишніх підданих, на морі...

Все це певне відоме сьогочасним „великим вождам народу", відоме повинно бути й усяким кандидатам на „вождів" — але ж чи це на що здасться?...

БІБЛІОҐРАФІЯ

Омелян Терлецький, ВІД ПЕРЕЯСЛАВА ДО КОНОТОПУ, з приводу 280-ліття конотопського бою, з 6 образками, вид. Товариства „Просвіта", Львів, 1939, ст. 84.

Битва під Конотопом, у якій гетьман Іван Виговський упень побив московське військо, належить до найсвітліших подій у нашій історії. На жаль, цієї події в нас і досі недоцінюють, хоч вона свого часу великою славою вкрила наше військо, і про неї заговорила ціла Европа. Щоб зясувати вагу цієї славної битви, „Просвіта", використовуючи 280-ліття цього славного бою, видала подвійну місячну книжечку (за місяці липень-серпень). Книжечка, що її написав дуже ясно й доступно відомий наш історик Омелян Терлецький, змальовує не тільки сам бій, але ж розводить цілу картину, як до нього дійшло, і на це вказує й заголовок цілої книжечки: „Від Переяслава до Конотопу", себто, вона розповідає, як то склалося, що після договору з Москвою в Переяславі (1654. р.), прийшло до повного розриву з Москвою й нарешті до кривавої розправи з нею. Відповідно до цього книжечка подає такі розділи: 1. Як прийшло до союзу України з Москвою (ст. 13—16); 2. Війна України й Москви з Польщею й татарами (ст. 16—19); 3. Розрив союзу з Москвою (ст. 19—24); 4. Вибір Івана Виговського гетьманом і українська суспільність (ст. 24—34); 5. Українсько-московські відносини (ст. 34—40); 6. Бунт Мартина Пушкаря (40—43); 7. Московська політика щодо гетьмана Івана Виговського й Мартина Пушкаря (ст. 43—45); 8. Дальша війна з Мартином Пушкарем (ст. 46—49); 9. Унія з Польщею (ст. 49—58); 10. Перед війною (ст. 58—60); 11. Початок війни України з Москвою (ст. 61—63); 12. Похід гетьмана Івана Виговського (ст. 63); 13. Гетьманський універсал (ст. 64—66); 14. Перед вирішною битвою (ст. 66—68); 15. Велика битва (ст. 68—70).

Вже з самих заголовків видко зміст цілої книжечки, яка повинна зацікавити всіх, кому дороге наше славне минуле. Написана вона так, що цілий той час стає відразу зрозумілий, а на цьому тлі зарисовуються обидві великі постаті нашої історії того часу — Богдан Хмельницький і Іван Виговський. Автор змалював і суспільний світогляд тодішніх наших людей, і політику Запорожжя, й московські круті стежки — то, міркуємо, всякому стане ясно, чому тяжко було Виговському використати славну перемогу над москалями...

До книжечки додано портрет обох гетьманів, образок бою під Конотопом і подано печатку Виговського.

В додатку до історичного нарису Омеляна Терлецького поміщено у книжечці дуже гарний вірш С. Орлюка: „Конотоп" (ст. 3—10) та сценічну картину „Конотопська перемога" Володислава Ковальчука у 3 відслонах (ст. 71—84). Один і другий твір дуже придатний для свят, які наші читальні, чи инші орґанізації влаштовували б у себе, щоб пошанувати память гетьмана Виговського та відсвяткувати славну нашу перемогу над москалями... А так, обидва ці додатки гарно доповняють цікаву картину Омеляна Терлецького.

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА АН УРСР № Ж. 1089

Запросини до передплати журналу

„ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“

на рік 1939.

З днем 1. січня 1939. р. ми почали дванацятий рік видання „Життя і Знання“ — того єдиного в нас науково-популярного місячника, що від одинацятьох років доступним способом подає своїм читачам знання з усіх ділянок, звязує його з життям, і зокрема всебічно освітлює наше національне життя.

За одинацять років „Життя і Знання“ помістило силу-силенну всякого матеріялу, який однаково стане в пригоді кожному інтеліґентові, студентові, учневі, самоосвітнім гурткам, читальням і читальникам, одне слово — всім, що цікавляться всіма явищами сучасного життя. Між своїми співробітниками наш журнал мав усе найкращих фахових людей у всіх ділянках знання, що всебічно цікаво й доступно освітлювали всі справи.

За цей час „Життя і Знання“ встигло придбати собі постійне коло читачів та велику прихильність між Громадою. Доказ на це — зріст передплатників і що раз більша зацікавленість журналом. Подекуди Ж. і Зн. стало заміняти читанки-підручники позашкільної освіти. Оцінюючи його вартість із цього погляду, Шкільна Кураторія поручила його для читання в вечірніх курсах позашкільної освіти на другому (вищому) ступені, в середніх школах його вже кілька років поручають як домашню лектуру для III. і IV. кл. А про те, що Перший Український Педаґоґічний Зїзд з 1935. р. висловився з великим признанням про Ж. і Зн., що про його вартість висловлюються прихильно наші просвітні діячі, ми й не говоримо, бо це загально відома справа.

Віримо, що наше Громадянство зверне ще більшу увагу на „Життя і Знання“, і приєднуватиме йому ще більше передплатників. Бо ж тільки тоді можна буде — а це наша мрія! — і збільшити обєм журналу й подбати, щоб іще кращий був його вигляд і з друкарського і з ілюстраційного боку, щоб він міг дорівняти подібним західньо-европейським виданням.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата „Життя і Знання“ на рік: у краю 18.— зл., на 6 місяців 9.— зл., на 3 місяці 5.— зл., поодиноке число 2.— зл. (це не торкається осіб і, головно, читалень, які платять річну членську вкладку 25.— зл. і одержують усі видання „Просвіти“).

За кордоном, на рік 21.— зл., на 6 місяців 11.— зл., на 3 місяці 6.— зл., поодиноке число 2.— зл.

Комплєти III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X. і XI. річників у брошурі замовляти можна по ціні 18.— зл., а за оправлений у півполотно з золотими витисками на переді й на хребті доплачується зл. 3.—.

Подаємо до відома, що маємо до продажу окладинки до I.—XI. річників журналу „Життя і Знання“ по ціні зл. 2.—, з пересилкою 2.50.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, РИНОК 10, ТОВАРИСТВО „ПРОСВІТА“. — Société „Prosvita”, Léopol, Rynok 10, Pologne,

Association „Prosvita“, Lviv (Lemberg), Rynok 10, East Galicia, Poland.

ЦИКОРІЯ „ЛУНА"

дає кожній каві
знаменитий смак.

Купуйте й уживайте, бо це виріб укр.
кооп. фабрики

„СУСПІЛЬНИЙ ПРОМИСЛ"
Львів 24., Жовківська 188, Тел. 242-97.

В 1940. р. мине сто років від появи книжки, яка зробила нас народом — бо ж 1840. р. появився славний

Кобзар Тараса Шевченка

До того часу Український Науковий Інститут у Варшаві дасть у руки Громадянству
повне видання творів Генія України в 16 томах.
Досі вийшло 13 томів (II., III., IV., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIV., XV. і XVI.). До кінця цього року вийде ще I., V., XIII. томи, і цим видання буде закінчене.
Передплата за всі 16 томів — 40 зл. (у книгарському продажу — 64 зол.), по 2.50 зол. за брошурований том. Хто заплатить у 4 ратах по 10 зол., дістане книжки в паперовій оправі.
Передплату слати: Чекове конто П.К.О. в Варшаві — 28.670. —

На сторожі

твойого здоровля і краси

ТОАЛЄТОВІ МИЛА
„ЦЕНТРОСОЮЗ"

Добра Українка

вживає

тільки

МИЛА
„ЦЕНТРОСОЮЗ"

Нові видання Товариства „Просвіта".

Галайчук Б., БОРОТЬБА СЬОГОЧАСНИХ ГРЕКІВ ЗА ВОЛЮ	0.60
Чайковський А., УКРАДЕНИЙ СИН	0.80
Курдидик А., ВІД ПОПРАДУ ПО ТИСУ	0.80
Курдидик А., СОБІ САМИМ	0.50
Залізняк М., НАРИСИ З ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ЛЮДСЬКОЇ КУЛЬТУРИ	3.—
Іванина Н., ПРО ГРОМАДЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ	0.50
Ковальчук В., ВЕЛИКИЙ КНЯЗЬ ВОЛОДИМИР, істор. драма в 4. діях.	2.—
Брик С., ПЕРША ПОМІЧ У НАГЛИХ ЗАНЕДУЖАННЯХ І НЕЩАСЛИВИХ ВИПАДКАХ	1.20
Дольницький М., ВІД БЕСКИДСЬКИХ РОЗВОРІВ ДО ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ	0.70
Дольницький М., ВІД ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ ДО КАВКАЗЬКИХ ВЕРХІВ	1.80
Терлецький О., ІСТОРІЯ УКРАЇНИ	3.—
Терлецький О., ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ, 2 томи	3.—
Храпливий Є., СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ	2.50
Компанієць А., БУРЯ ЗАГРОЖУЄ, оповід. про майбутню війну	0.60
Марко Вовчок, МАРУСЯ, історична повість	1.—
Лепкий Б., СОТНИКІВНА, історична повість	3.50
Колесса Філярет, УКРАЇНСЬКА УСНА СЛОВЕСНІСТЬ,	6.—
в оправі	7.—
„ГЕЙ ЖЕ РАЗОМ", співанник для молоді, слова В. Щурата, музика Б. Вахнянина	2.50
Терлецький О., ВІД ПЕРЕЯСЛАВА ДО КОНОТОПУ	0.80

Замовляти в Книгарні „Просвіти" Львів, Ринок 10.

КАЛИНА

Wydawca: T-wo „Proswita", Lwów, Rynek 10. — Redaktor: Dr. Iwan Bryk. — Drukarnia Wydawniczej Spółki „Diło", Lwów, Rynek 10.
Видавець: Т-во „Просвіта", Львів, Ринок 10. — Редактор: Д-р Іван Брик. — Друкарня Вид С-ки „Діло", Львів, Ринок 10.